

שירו לדי' שיר חדש תחילתו מקצה הארץ
יורדי הים ומלואו אים ויושביהם (ישעיה מ"ב י)

מקצה הארץ

קו התאריך בהלכה

ילקוט דברים מרבתינו הראשונים והאחרונים
ובירור מקיף בדין תאריך חשבת
בהוואי ניו-זילנד אוסטרליה טסמניה גינאה החדשה
יפן הפיליפינים ואינדונזיה
ובכל מרחבי האוקיינוס השקט והאיים שבו

מהדורת ביקורת

בני ברק אדר התשע"ג

ניתן לשלוח הערות והוספות לכתובת:

טאוב, רחוב ברסלב 9, ב"ב

דוא"ל: rivka37@gmail.com

תרומות להוצאת הספר תתקבלנה בברכה

תוכן עניינים

ז	בפתח השער.....
יא	מפת קו התאריך ע"פ הרז"ה והכוזרי.....
יא	הקדמה - שאלת קו התאריך.....
יב	תאור המציאות והנידון ההלכתי.....
טו	המקורות בגמ' ובדברי הראשונים.....
יז	הכרעת חכמי ישראל משנות התרל"ב ואילך.....
כג	שאלת התאריך ביפן.....
לו	מה חידש החזו"א.....
מא	פרק א - הראשונים שנקטו שקו תחילת היום בקצה המזרח.....
מא	שיטת הכוזרי והרז"ה בספר המאור.....
מג	האם יש קושיה על הראשונים מגילוי אמריקה וכדומה.....
מד	הראשונים שנקטו כהרז"ה והכוזרי.....
מט	עוד קדמונים.....
נ	סיכום הדברים.....
נא	מילואים לפרק א.....
נא	במה שהזכיר הראב"ד 'שבתות' בדבריו.....
נד	באפשרות הראיה בסוף היום.....
נו	פרק ב - האם הראשונים שלא פירשו כהמאור חולקים על קו תחילת היום.....
סא	סיכום הדברים.....
סב	פרק ג - דברי האחרונים שהקו בקצה המזרח.....
סב	אחרונים שנקטו כדברי הרז"ה והכוזרי.....
ע	עוד אחרונים שהביאו דברי הרז"ה.....
עא	האחרונים שנקטו שהקו בקצה המזרח.....
עב	האחרונים והרבנים שנקטו ככוזרי והרז"ה אחרי שהוצעה השאלה למעשה.....
עז	המורים כהרז"ה בשאלת יפן.....
פ	סיכום הדברים.....
פב	מילואים לפרק ג.....
פב	דעת השואל ומשיב.....
פה	דברי השו"מ בספר דברי שאול.....
פז	בדברי הגאון ר' יצחק אלחנן מקובנא.....
צ	דעת מרן הגרא"ז מלצר.....
צה	על אמינות המכתב שפורסם בשם הגרא"ז.....
ק	דעת מרן הגרי"ז מבריסק.....
קט	פרק ד - היכן הוא קצה המזרח.....
קט	מקום 'קצה המזרח' של הקדמונים.....
קיא	מרחק קצה המזרח מירושלים ודעת הראשונים שכתבו 114 מעלות.....
קיד	הקושיה מנסיגת החוף בשנחא'.....
קטז	סיכום הדברים.....
קיה	מילואים לפרק ד.....
קיה	א. דברי הראשונים והמפות שלנו.....
קכ	ב. בדברי הרשב"ץ.....
קכה	פרק ה - היבשה והאיים שמחוץ לקו 90 מעלות ודין יפן ואוסטרליה ועוד.....
קכה	בליטות ביבשה מעבר ל-90 מעלות.....

קו התאריך

מפריצים ביבשה שהתחיל בה היום.....	קכח
איים וים שביישוב.....	קכט
איים הבולטים מהיישוב - דין אוסטרליה וטסמניה.....	קכט
הקו בים - מול חוף שנחאי או ב-90 מעלות.....	קל
האיים שמול בליטת סיביר והסמוכים ליבשה - דין יפן ועוד.....	קלא
הצעת הגר"י מרצבך.....	קלו
הכרעת החזו"א והגר"ז ועוד.....	קלז
סיכום הדברים.....	קלח
פרק ו - בדברי היסוד עולם	קלט
דברי היסוד עולם ודעימיה.....	קלט
מה היה היסוד"ע אומר על המציאות שלנו.....	קמ
במה נחלקו הכוזרי והיסוד עולם.....	קמד
בדברי היסוד עולם מאמר ד'.....	קמו
אם ההלכה כהיסוד"ע.....	קמח
בדעת הראב"ח ושאר ראשונים שהביא היסוד"ע.....	קמט
סיכום הדברים.....	קנ
מילואים לפרק ו	קנא
א. דברי היסוד עולם מתוך ספרו	קנא
הצגת השאלה של קו התאריך.....	קנב
דעת ר"ח הדיין ראב"ח וריב"ב ועוד.....	קנג
דעת הסוברים (להבנת היסוד"ע) שהיום מתחיל בירושלים או טבור הארץ.....	קנג
קושיה שלא פירשו דין חצי היישוב המזרחי.....	קנד
קושיה שלא ייתכן שהיום מתחלף בטבור הארץ.....	קנה
תמיהה שפירשו דין האוקינוס וסתמו דין חצי המזרחי.....	קנה
סדר התחלת היום על פני היישוב.....	קנו
סדר ההתחלה ביישוב להסכמת האומות.....	קנב
החילוק בין 'רגע מולד העולם' ל'תחילת היום' ההלכתית.....	קנח
מניית המולדות והתקופות.....	קנט
דברי היסוד"ע במאמר ד'.....	קנט
ב. על תשובת הרדב"ז	קס
פרק ז - הצעות נוספות לקו התאריך	קסה
מקום המפגש של יורדי הים.....	קסה
י"ב שעות מירושלים מספר מחר חדש.....	קסח
י"ב שעות מירושלים מהגרא"ל רשקס.....	קסט
י"ב שעות מירושלים של היום.....	קסט
י"ב שעות האדמו"ר מזויהל.....	קעח
קו במקום תליית המאורות - שיטת הבני ציון.....	קעט
למנות כמנין הגוים שמסתמא קיבלו כן מאדם הראשון.....	קפו
לעשות 'כמו בארץ ישראל'.....	קפז
אין קו תאריך.....	קפט
דברי החיבת הקודש.....	קצב
מילואים לפרק ז	קצג
א - דיון בדברי ספר היום	קצג
על דעת 'כל הראשונים והאחרונים'.....	קצג
דעת הרב מוהליבר.....	קצג
ההכרח בקו מרכז.....	קצד
על קושיותיו בדברי הרז"ה.....	קצה

במה שכתב לפרש הרז"ה והכוזרי בהתאמה לדבריו.....	רא
הרז"ה והכוזרי נגד ירושלמי מפורש.....	רב
על הראשונים שמצא בדבריהם שהמזרח י"ב שעות.....	רה
בראיותיו בדעת הראב"ח.....	רח
על טענתו שיש אחרונים שפסקו שלא ככוזרי והרז"ה.....	רטו
דעת החזו"א על שיטת היוםם.....	ריז
הכרעה ע"פ אסיפת רבנים מורחבת ומקיפה.....	ריח
ב - דיון בדברי הבני ציון.....	ריח
בטעמו לפסוק שלא כדברי הראשונים.....	ריח
בפולגת הראשונים איך נקטינן בעניין בתשרי או בניסן נברא העולם.....	רכ
מתי נתלו המאורות לר' יהושע שסבר בניסן נברא העולם.....	רכב
בהערותיו על קונטרס י"ח שעות להחזו"א.....	רכה
ג - על האפשרות שאין קו תאריך.....	רכו
מונה ששה ביבשה ובים.....	רכז
החידוש שבחוסר קו תאריך.....	רכט
על קביעת התאריך באמריקה ואוסטרליה.....	רל
החידוש שבקביעת התאריך.....	רלד
פרק ח - מנהג יפן ומנהג הוואי.....	רלט
מנהג יפן.....	רלט
היהודים ביפן ובקהילת קובא.....	רמא
מנהג בני התורה שהיו ביפן.....	רמו
מנהג הוואי.....	רמז
יפן והוואי כיום.....	רנ
סיכום הדברים.....	רנא
פרק ט' - דברי רבני זמנינו.....	רנג
גדולי ישראל ורבנים שהשיבו להלכה למעשה.....	רנג
דעת רבני דורנו בשאלת יפן והוואי.....	רנה
דעות חולקים.....	רפ
תשובת האמרי אמת והנהגת תלמידי יח"ל.....	רפד
סיכום הדברים.....	רפט
מילואים לפרק ט'.....	רצא
הערה לדינא - האם היה רוב כהגרימ"ט.....	רצא
על האסיפה.....	רצב
האם הכריעו 'רוב חכמי ירושלים' בעניין קו התאריך.....	רצב
מברק השאלה ומברק התשובה.....	רצב
זהותם של משתתפי האסיפה.....	רצד
תיאור האסיפה וההחלטה שנתקבלה בה.....	רצח
האם היתה מטרת האסיפה להכריע את מקום קו התאריך.....	רצח
דעתם של המשתתפים.....	ש
דעת חכמי ירושלים ודעת הגרי"ז מברסק.....	שה
דעת רימ"ט בזמן האסיפה.....	שו
ויכוח ר"מ כשר עם רימ"ט בתלפיות.....	שז
הקושי המיוחד של נושא קו התאריך.....	שט
המשמעות ההלכתית של החלטת האסיפה.....	שיא
דעת המשתתפים על מעמדה ההלכתי של האסיפה.....	שיג
דעת הרה"ר עוזיאל על התוקף המחייב של האסיפה.....	שטו
דעת החזו"א ועוד חכמים על האסיפה.....	שיז

דברי הגרש"ז אוירבך זצ"ל.....	שכא
סיכום ומסקנה.....	שכב
נספח : מפות שונות וצילומי מכתבי שו"ת.....	שכד
קו התאריך שבספר היומם להגרי"מ טוקצינסקי.....	שכה
מפה מעודכנת של איזור שנחאי ויפן.....	שכו
קו התאריך הבינלאומי בשנת תרל"ו 1876.....	שכז
קוי תאריך שונים מתוך אנציקלופדיה 'אוצר ישראל' ערך יום.....	שכח
קוי תאריך שונים מתוך ספר 'קו התאריך בכדור הארץ'.....	שכט
מפות כדור הארץ של חכמי התכונה הקדמונים.....	של
צילומים מתוך מכתבי השו"ת בשאלת יפן.....	שלב

בפתח השער

אברך את ד' אשר יעצני והחייני וקיימני לעמוד בפתח השער של ספר מקצה הארץ - קו התאריך בהלכה.

שאלת קו התאריך בה דן ספר זה היא בעצם שאלת תאריך השבת בכל המרחב שבין אסיה לאמריקה, היינו בשטח האוקינוס השקט, במדינת יפן שהיא קבוצת איים, באיי הוואי, בניו זילנד ובטסמניה, בגינאה החדשה, בחלק מהאיים הפיליפיניים ואיי אינדונזיה ובשאר כל האיים הרבים שבאוקינוס.

הנידון של קו התאריך תלוי בשתי נקודות עיקריות. האחת, הבנת השאלה המציאותית - למה יש הכרח בקו תאריך ומה הם האפשרויות השונות למקומו מהבחינה המעשית, וכבר כתבו בשם הגר"א שמה שאמרו אם ברור לך כשמלה היינו הבנת החלק המציאותי של השאלה. והנה יש קושי מסוים לצייר ולהבין את הדברים וניתן להסתייע במפה או גלובוס שממחיש את הבעיה ואת האפשרויות ומקילים את הבנת הצדדים, וראה להלן בהקדמה שפתחנו בבאור השאלה (וראה גם בהוספות ובמילואים של מסכת ר"ה במהדורות המבוארות שביארו השאלה איש איש וסגנונו). והנקודה השנית, הבנת הצדדים מהבחינה ההלכתית. גם בנושא זה כתבנו עיקרי דברים בהקדמתנו ויעויין שם.

מוסכם על הפוסקים כיום שהשבת במזרח אסיה מקדימה את השבת בארץ ישראל, וכן מוסכם שהשבת באמריקה מאחרת לארץ ישראל. השאלה שבה עוסק ספר זה היא בעיקר שאלת השטח שבין אסיה לאמריקה, היינו במרחבי האוקינוס השקט והאיים שבו. האם דינם למנות הימים עם המערב, (לקבל השבת אחרי ארץ ישראל וכפי שהוא באמריקה), או למנות עם המזרח (ומקבלים השבת לפני ארץ ישראל כבמזרח אסיה). החזו"א (או"ח ס"ד, י"ד) כתב בכל תוקף ש'הדבר מפורש בראשונים בלי שום השארת מקום לדון עוד בזה' ודעת כל הראשונים שהאוקינוס וכל האיים הללו מונים עם המערב, ולאידך היו שכתבו שהם מונים עם המזרח, וראה טענותיהם בספרנו.

בספר שלפנינו נעשה נסיון לכנס את כל הדברים שנאמרו בעניין, להציע שולחן ערוך של עיקרי הנושאים ולהביא את הנידונים ואת האפשרויות השונות שנאמרו בכל פרט. וזכינו בזה לאוסף גדול של דברי רבותינו הראשונים והאחרונים וחכמי

הדור. הרבה מהספרים שהובאו בדברינו לא נזכרו עדיין בין העוסקים בעניין וזכינו להכניסם כעת לבית המדרש ולהגישם לפני הלומדים.

כן השתדלנו לברר כיצד נהגו בארצות השונות והאם היה בהם מנהג בעל משמעות הלכתית, כיצד נהגו הרבנים ובני הישיבות שהגיעו ליפן בימי השואה ומה היו ההוראות השונות שנאמרו באופן מעשי, ונתבחרו הרבה פרטים עובדתיים שלא היו ברורים כל צורכם, ומהם שנתפרסמו לגביהם שמועות שונות שאין להם בסיס במציאות.

[בעניין אסיפת הרבנים שנתכנסה בשעתו ע"י הרבנות הראשית נערך בירור מקיף שהבהיר את מטרת האסיפה מי היו משתתפיה ומה היו מסקנותיה, ואת דעת חכמי ישראל על אסיפה זו. הבאנו, בין היתר, עדויות מת"ח מבאי ביתו של החזו"א זצ"ל שמסרו מה ששמעו בעצמם מפיו ועדויות על דעת הגרי"ז מבריסק מבניו הגרי"ד זצ"ל והגרמ"ד שליט"א, ועוד].

הרבה עמלתי לאסוף ולכנוס את הדברים. עיינתי, כפי כוחי, בעשרות ספרים שכתבו בעניין וקיימתי שיחות רבות עם חכמים ומעיינים שעסקו בסוגיה זו, ועם יודעי דבר בחלק המציאותי של הדברים, ואני מקוה שלפחות החלק הגדול של הדברים שנתפרסמו בעניין הובאו או צוינו בדברינו.

והנה רבים מאד מבין הת"ח ותופסי התורה בדורנו רואים סוגיה זו כקשה שבמקדש, ויש מן הרבנים המפורסמים בדורנו שהעידו על עצמם שלא עיינו בסוגיה מפני שקשורה להקדמות באסטרונומיה וכדומה, ומה יעשו אזובי הקיר. ובשם הגר"ע זצ"ל מוילנא אמרו דרך צחות, אם בארזים נפלה שלהבת, מי יודע מה יעשו אזובי הקיר, שאין מי שימנע בידם מלעשות ככל העולה על רוחם. אף בעניננו כך הוא, ובמקום שאין רבים שלמדו הסוגיה הרי גם מי שאין לו היכולת או הרצון לברר בשלמות ובחתיירה לאמת, יכול לפרסם דברים כמעט ללא חשש מביקורת, וכבר היו דברים מעולם. אין דבר שמונע מאזובי הקיר לפזר ערפל ולהחשיך נתיבים יותר מהאור זו תורה, ומעט מן האור דוחה הרבה מהררי החושך. וכל בן תורה שישאהו ליבו להיכנס לעמול בעניין זה ולראות ולהבין דברי רבותינו הראשונים והאחרונים במקורם, יידע נאמנה כי חלק לו בביצור חומת השבת החמורה. וכמה מן החובה ומן הזכות לנו לשמור ולעשות את השבת, האות אשר בין השם יתברך ובין ישראל עמו אשר נתנה להם באהבה. והנה מקובל בשם החזו"א שאמר שעצם הלימוד והעיון בהלכותיה של מצוה מסויימת כוחו רב לזכות

את הרבים לקיים את המצוה כהלכתה, ואם ירבו לומדי שביעית בבתי מדרשות ירבו שומריה בשדה. ואולי ראויים הדברים להאמר גם כאן, וכאשר נזכה לריבוי לומדי דינא דקו התאריך יראו עינינו וישמח ליבנו בריבוי שומרי שבת כהלכתה בכל הארצות אשר דנו בהם.

תפילתי ובקשתי שיירצו מעשי לפני אדון הכל ית"ש, ואזכה וימלא ספרי את ייעודו, להקל על הלומדים את הכניסה להיכל העיון של סוגיה זו, ונזכה כולנו לאסוקי בה שמעתתא אליבא דהלכתא.

אולי כאן המקום לתת את הדבר העיקרי שעלה ביד: אכן לפי הבנתנו אין מקום לפקפק בקביעה כי כמעט כל רבותינו הראשונים וכמעט כל רבותינו האחרונים שעסקו בעניין (שעולים לעשרות מרבותינו הראשונים והאחרונים שרפי מעלה) הושו כולם שהיום מתחיל מקצה מזרח אסיה, והאוקינוס והאיים שבו מקבלים השבת אחרי ירושלים. כפי שביירנו והוכחנו בספר הרי גם מהישאל השאלה למעשה, מלפני כמאה וארבעים שנה ועד זמנינו, נקטו כך רוב המשיבים. ומחובתנו לציין שחלק מדברי הראשונים ורוב דברי האחרונים בזה לא היו לפני החולקים, ויש בכך, לענ"ד, משמעות רבה להלכה.

לכל אשר האירו עיני הנני להודות בזה מקרב לב. ובפרט הנני מודה ומכיר טובה לכל אותם ת"ח ולומדים שליט"א שהקדישו מזמנם לעיין בדברי והעמידוני על הדין ועל האמת. השי"ת ימלא כל משאלות ליבם לטובה ויזכו לעבדו באמת ולהביין ולהשכיל בתורתו הקדושה מתוך שלות הנפש והרחבת הדעת תמיד.

אעלה כאן את זכרו הטהור של הגאון הגדול רד"ב ויינטרויב זצ"ל בעל דבר שמועה ומו"ל קובץ פועל השם בענייני תכונה, אשר עסק בעניין קו התאריך עוד בחיי מרן הגרי"ז זצ"ל וטרח בבירור ופרסום דעת החזו"א והגרי"ז, שהשיב לשאלותי במאור פנים ועודדני בכתיבת הספר. נלב"ע עם גמר העריכה ב"ב בכסלו תשע"ג, תנצב"ה.

התודה והברכה להורי הגדולים שליט"א שכל אשר לי מהם ובזכותם, ולחמי וחמותי שליט"א שקיבלתי מהם רבות ברוחניות ובגשמיות. התודה והברכה לביתי שתחיה ששלי שלה הוא. יזכנו השם ית' לראות בנים ובני בנים עוסקים בתורה ובמצוות לשמה ונהיה אנחנו וצאצאנו כולנו יודעי שמו יתברך ולומדי תורתו לשמה מתוך רוב טובה ושמחה ויהי נועם ד' עלינו כל הימים.

הנני להודות לאיש חי רב פעלים לתורה ולטהרה הרה"ג רבי ניסים נפתלי שליט"א, מייסד ומנהל מוסדות 'מדרש בית נשיא' בעיר ראשון לציון ת"ו ומזכה הרבים, שבבית מדרשו נכתב עיקרו של ספר זה. והתודה נתונה לאחים הנכבדים בני מר יוסף אזראק ז"ל ולכל תומכי ומחזיקי הבית הגדול הזה.

הספר מחולק לפרקים לפי נושאים, ונעשתה השתדלות שכל פרק יעמוד בפני עצמו עד כמה שאפשר. העדפתי לפעמים אף לכפול פרטים שונים כדי למנוע מהקורא את הצורך לטרוח לעיין במקומות אחרים. כן הושקע עמל רב לסדר הדברים בסדר נכון ובשפה ברורה ומובנת דבר דבור על אופן ותקוה תאמצני כי אורם הגדול של רבותינו יאיר את המחשכים של נושא עמום זה באור יקרות.

אין מהצורך להבהיר שאין הכותב רואה עצמו כמי שראוי להורות דין והלכה בשער בת רבים, ואין כאן אלאנסיון להצעת השמועה לכל פרטיה, ירבו המעיינים ותרבה הדעת.

הקדמה - שאלת קו התאריך

תאור המציאות והנידון ההלכתי

השמש מקיפה את כדור הארץ ומשלימה סיבוב כל 24 שעות¹. השמש מתקדמת והולכת ממזרח למערב ולכן כל מקום שהוא יותר מזרחי השמש מקדימה להגיע ולזרוח שם לפני המקומות שממערב לו, (וכן לגבי השקיעה השמש מקדימה לשקוע באותו מקום לפני המקומות שממערב לו), וכך מגיעה השמש למקום אחרי מקום עד שאחרי 24 שעות, שהם יממה שלמה, היא חוזרת לאותו מקום פעם נוספת.

כיון שבמשך 24 שעות השמש משלימה סיבוב על פני כל כדור הארץ, הרי במקום שהוא מזרחי יותר במרחק של $1/24$ מאורך הכדור השמש מקדימה את הזריחה והשקיעה בשעה, ובמקום שהוא מזרחי ברבע כדור השמש מקדימה בשש שעות. ולאידך גיסא, מקום הנמצא במרחק של $1/24$ כדור למערב הזריחה והשקיעה יאחרו בו בשעה ובמקום המרוחק רבע כדור למערב יהיו הזריחה והשקיעה מאוחרים בשש שעות [ולדוגמה, כשבארץ ישראל השעה 12 בצהריים, הרי בסין, המזרחית בכרבע כדור, השעה היא כבר שש בערב, ואילו בארה"ב, המערבית ביותר מרבע כדור, השעה עדיין חמש בבוקר].

נמצא שכשבארץ ישראל ביום ראשון השמש שוקעת ומתחיל יום שני אנו יודעים שבארצות המזרחיות יותר כירדן עירק וכו' היא שקעה כבר קודם. באופן טבעי אנו מניחים שזו השקיעה של יום ראשון ושם התחיל יום שני לפנינו. כך גם במערב, כשהשמש תשקע בעוד כמה שעות בספרד באנגליה ובמרוקו אנו מניחים שזו תהיה השקיעה של יום ראשון.

והנה כשבע שעות אחרי השקיעה בארץ היא תשקע במזרח ארה"ב ואנו מניחים שזו שקיעתו של יום ראשון. כחמש שעות אחרי שקיעת החמה במזרח ארה"ב (12)

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

¹ הדברים נכתבו להמחשת העניין, ותוארו בצורה בה הם נראים לעיני אדם העומד על כדור הארץ.

ומעט הרחבה. השמש מאירה בכל רגע חצי מכדור הארץ הפונה אליה ואורה מוסתר מחצי הכדור הנגדי. השמש נעה כל הזמן ולכן בכל רגע יש זריחה במקום מסויים שנכנס לחצי המואר ושקיעה במקום הנגדי (-במרחק חצי כדור) שיוצא מהחצי המואר. במרכזו של החצי המואר הוא רגע חצות היום ובמרכזו של החצי החשוך הוא רגע חצות הלילה (ועיין ברמב"ן בראשית פרק א' פ"ה, בפסוק ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד, שיש מפרשים הפסוק ש"זה רמז לתנועת הגלגל על פני כל הארץ בעשרים וארבע שעות, שכל רגע מהם בוקר במקומות משתנים וערב במקומות שכנגדם". וציין שכן פירש במובן ב'ל' וכו"ה בספר המאור ר"ה כ' ב').

שעות אחרי שקיעת ארץ ישראל) היא תשקע באי הוואי ושוב אנו מניחים שזו שקיעת יום ראשון. שש שעות אח"כ (18 מאר"י) השקיעה בסין ולכאורה זו עדיין השקיעה של יום ראשון. אחרי שש שעות נוספות (שהם 24 שעות - יממה אחרי השקיעה הקודמת באר"י) השמש שוקעת פעם שניה בארץ ישראל ואנו יודעים שיום שלם חלף ושקיעה זו אינה השקיעה של יום ראשון אלא שקיעתו של יום שני.

השאלה שלפנינו היא באיזה נקודה השקיעה מפסיקה להיות השקיעה של יום ראשון ומתחילה להיות השקיעה של יום שני. מוכרח להיות קו מסוים שכשהשקיעה מגיעה אליו היא 'מחליפה תאריך'. באותו מקום יעמדו שני בני אדם משני עברי הקו ויראו את השמש שוקעת יחד, לאחד מהם תהיה זו עדיין השקיעה של יום ראשון ולחבירו תהיה זו כבר השקיעה של יום שני המבשרת את כניסת יום שלישי. וכך גם בהמשך היום, בשעת חצות הלילה הרי לאחד יהיה זה חצות ליל שני ולחבירו חצות ליל שלישי. לקו זה קראו הראשונים 'מקום התחלת היום' וכיום רגילים לקרוא לו 'קו התאריך'².

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

² ניתן להמחיש הדברים עם תאור על שרשרת אנשים המקיפה את כל כדור הארץ, והם רואים את השקיעה בזה אחר זה. והנה נניח שהאדם העומד בירושלים מכריז על השקיעה של יום ראשון, ומייד אחריו מכריז כך האדם הסמוך אליו מצד מערב וכן הלאה עד שאחרי יממה האדם העומד ממזרח לירושלמי שהחל להכריז מודיע לו שהרגע ראה את השקיעה של יום ראשון. כמובן שזה לא ייתכן, ובהכרח יש איזה קו שממנו ואילך זו שקיעה של יום שני. והנה בלי 'קו תאריך' תיווצר בהכרח סתירה. כשבארץ ישראל חצות יום ראשון ובסין שקיעה אנו מניחים שזו השקיעה של יום ראשון. כשנביט יותר למזרח הרי באותו רגע נמצאים שם כבר שעה אחרי השקיעה ואנו מניחים שזה ליל שני. וכך הלאה למזרח אנו מתקדמים בשעות של הלילה שאנו רואים אותו כליל שני. לאידך גיסא כשנסתכל מערבה הרי בארה"ב מתקרבים לזריחה ואנו מניחים שזו הזריחה של יום ראשון. יותר למערב עדיין לילה ואנו רואים אותו כליל יום ראשון. והנה יש כאן סתירה. שהרי הלילה שלמזרח סין והלילה שלמערב ארה"ב לילה אחד הוא (בציוד השני של הכדור שמוך ארץ ישראל) ואינו יכול להיות ליל ראשון וליל שני יחד. ובקצרה, הרי השטח שממזרח לנו (בו היום מתחיל לפנינו) ואשר ממערב לנו (בו היום מתחיל אחרינו), נפגשים באיזו נקודה בצד השני של כדור הארץ, ומוכרח שיהיה במקום המפגש - 'קו' המפריד בין הימים.

יש עובדה נוספת הקשורה לעניין. אדם שיקיף את כדור הארץ למזרח יקדים את השקיעה שלו בהתאם להתקדמותו. אחרי רבע כדור השקיעה תקדים לו בשש שעות ואחרי חצי כדור ב-12 שעות. כשיסיים סיבוב 'יחסוד' יום, ויתברר לו שמנין הימים שלו מוקדם ביום למנין הימים של מקום היציאה. כך להיפך, אדם שסיבוב הכדור לכיוון מערב יגלה בגמר ההקפה ש'נוסף' לו יום. ועיין להשי"ר מקאנדאי (אילים, חלק מעין גנים, מאמר י"ג 'מעין חתום', אות מ"ח) שביאר החלק המציאותי שבזה. ולעניין הדין כתב "הישראלי יעשה כפי המקום בעניין שמירת השבת והחג" - נ. כלומר שעושה כפי שעות המקום שנמצא בו ולא לפי מקום היציאה), אך לא עסק שם בשאלה היכן מקומו של קו התאריך.

והנה מוסכם על הפוסקים כיום שהשבת בקצה אסיה, בסין בקוריאה ובסיביר, מקדימה את השבת בארץ ישראל, וכשש שעות לפני כניסת השבת בארץ ישראל היא כבר נכנסת בסין עם שקיעת החמה שם (קוריאה עומדת מזרחית יותר לסין והשבת מקדימה בה כשבע שעות, ובבליטת סיביר, הבולטת מאסיה לאוקינוס, ההפרש גדל ושקיעת החמה וכניסת השבת שם הם כעשר שעות לפני כניסת השבת בארץ ישראל). כן מוסכם על כל הפוסקים שהשבת באמריקה מאחרת לארץ ישראל, וכ-13 שעות אחרי כניסתה בארץ ישראל היא נכנסת במערב יבשת אמריקה עם שקיעתה שם (במערב אלסקה שבצפון אמריקה).³

השאלה שעדיין נשאלת היא שאלת כל השטח שבין אסיה לאמריקה, במרחבים האדירים של האוקינוס השקט. האם דינם למנות הימים עם המערב, והיינו שמקבלים השבת אחרי ארץ ישראל וכפי שהוא באמריקה, או שהם מונים עם המזרח ומקבלים השבת לפני תושבי ארץ ישראל.

מקובל לחלק כל כדור ל-360 מעלות וגם המרחקים על פני כדור הארץ נמדדים כך. הוי אומר שמקום שנמצא במרחק רבע כדור מוגדר כרחוק 90 מעלות והרחוק חצי כדור מוגדר כרחוק 180 מעלות. והנה ב-24 שעות שביממה השמש מקיפה 360 מעלות ונמצא שבכל מרחק של 15 מעלות למערב (24/1 מ-360) השקיעה והזריחה מתאחרות בשעה. ניתן גם להגדיר המרחקים בשעות ולומר על מקום העומד במרחק רבע כדור שהוא עומד במרחק שש שעות והעומד במרחק חצי כדור שהוא רחוק 12 שעות. גם רבותינו שביארו דיני קו התאריך השתמשו בהגדרות אלו, ועיין עוד בהערה.⁴

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

³ גם ביבשת אוסטרליה, שהיא בעצם אי גדול באוקינוס, ובעוד איים שדומים לה מבחינת מיקומם (שמתחילים בתוך איזור הודו וסין ובולטים מזרחה) כמדומה שהושוו הפוסקים כיום שהם מקדימים לארץ ישראל, ורבים סוברים שאף אין עניין להחמיר בזה.

⁴ בגיאוגרפיה מציינים מקומות בעולם ע"פ 'רשת' של קו אורך ורוחב. את קו הרוחב מתחילים בקו המשווה (או בקטבים) ומציינים את מרחק המקום במעלות מקו המשווה המהווה נקודת התחלה טבעית. לקו האורך אין נקודת התחלה טבעית ובזמן הראשונים היה נהוג לציין את מרחק המקום מ'קצה היישוב המערבי' או 'קצה המערב' שנקבע בחופי פורטוגל ומרוקו או באיים הסמוכים להם, ונחשב למקום המערבי ביותר של היבשה המיושבת, שממנו ואילך משתרע האוקינוס עד לקצה המזרח (וכלשון ר"י הלוי בשרי 'אונכי בסוף מערב' על שם מגוריו בספרד). מי שבא לציין מרחק מהמזרח סימן המרחק מ'קצה היישוב המזרחי' או 'קצה המזרח', כשהכוונה לחוף סין והסמוך אליו, שנחשב למקום המזרחי ביותר של היבשה המיושבת. עם גילוי אמריקה ואוסטרליה נתברר שיש יישוב ויבשות לכל אורך הכדור וקצה המזרח והמערב איבדו את משמעותם.

המקורות בנגמ' ובדברי הראשונים

בגמרא לא מצינו שידונו בפירוש ולהדיא היכן הוא מקום התחלת היום. בגמ' ר"ה כ' ב' יש סוגיה שדנה בעניני קידוש החודש והמולד ולשיטת בעל המאור הכוזרי ועוד ראשונים דברי הגמ' שם הם ע"פ הנחה מוקדמת שקו התאריך הוא ב'קצה המזרח' היינו הקצה המזרחי של יבשת אסיה, שמקומו במרחק שש שעות (רבע כדור הארץ - 90 מעלות) מירושלים לצד מזרח שזה מרחק של י"ח שעות (3/4 כדור - 270 מעלות) מירושלים למערב. במקום זה השקיעה מקדימה שש שעות לירושלים והיום מתחיל לפני ירושלים, ומשם השקיעה שהיא רגע התחלת היום מתקדמת והולכת על פני הכדור עד שחוזרת לנקודה האחרונה שלפני הקו. בנקודה זו שוקעת השמש י"ח שעות אחרי שקיעתה בירושלים והיא השקיעה האחרונה של יום זה. רגע אח"כ השמש שוקעת פעם שניה בקצה המזרח ויום חדש מפציע ובא לעולם.

וכשיטת המאור והכוזרי נקטו רוב הראשונים והאחרונים שעסקו בעניין וכפי שיבואר להלן. דברי הראשונים הובאו בפרק א', השאלה האם הראשונים שפירשו הגמ' באופן אחר נחלקו בדין קו התאריך נידונה בפרק ב' ודברי האחרונים הובאו בפרק ג'.

יש מהראשונים שכתבו גם הם שקו התאריך הוא בקצה המזרח, ונתנו טעמים שונים לדבר, אלא שכשביארו היכן הוא קצה המזרח כתבו מרחק אחר מהמאור והכוזרי⁵. ויש לעיין אם יש כאן מחלוקת בשאלת קו התאריך.

וביאר החזו"א שמוסכם על כל הראשונים ש'קצה המזרח', דהיינו הקצה המזרחי של היבשת, הוא מקומו של קו התאריך, והכרעה זו מוסכמת על כל הראשונים ואין בה מחלוקת. ועוד הוכיח החזו"א מדברי הראשונים שכוונתם לומר שקצה היבשת

מקורות והערות ~~~~~

בזמנינו מקובל בעולם לציין את קוי האורך ע"פ המרחק שלהם במעלות מגרינאץ' שבלונדון. - להרחבה על האפשרויות השונות במקומו של 'קצה המערב' עיין באוצר נחמד על הכוזרי מאמר ב' סימן י"ט בהקדמה ז', (עמ' 39 במהדורת וורשא). ועיין בכפוי"פ מהדו' ביהמ"ד להלכה בהתיישבות במילואים לחלק א' עמ' שיי"ב ואילך על כל הענין (הדברים שם נכתבו ע"י הגר"מ קורן שליט"א). וראה עוד להלן פרק ד'.

⁵ יש להעיר שבפרק שייחד היסודי לשאלת קו התאריך והאריך לבאר שהוא בקצה המזרח, לא נתן ולא הזכיר כלל את המרחק, ונראה ברור שהוא מפני ששאלת המרחק לא נפתרה בהחלט ואין לה משמעות הלכתית כלפי עצם ההכרעה של קו התאריך בקצה המזרח, וכפי שביאר החזו"א היטב. ולאמיתו של דבר המחלוקת על מרחק קצה המזרח היא מחלוקת של חכמי האומות, ויש מהראשונים שפירשו להדיא שהם כותבים ע"פ דברי חכמיהם, ראה בספר המאור בסוגיין ועוד, ולחזו"א אכן אין בזה נפקותא לדינא.

(חוף האוקינוס) כפי שהוא במציאות הוא מקומו של קו התאריך, וכיון שהחוף אינו נמתח בקו ישר אלא מתעקם כדרך החופים הרי קו התאריך ע"פ הראשונים הוא בקו עקום כפי התעקמות החוף במציאות. וכיון שכל זה מוסכם הרי ממילא אין משמעות הלכתית לויכוח על המרחק של קצה המזרח.

[לתוספת באור: השאלה היכן קצה המזרח היא בעצם שאלה איזה מקום בחוף נקבע כ'נקודת הקצה' וייתכנו בזה ויכוחים ודעות שונות שהרי החוף אינו בקו ישר ויש מקומות קרובים יותר ומקומות רחוקים יותר, ועלינו לקבוע נקודה מסויימת אחת במרחק מסויים שתחשב כנקודת הקצה והמרחק שלה ייקבע כ'מרחק קצה המזרח', וע"פ זה קובעים קו מופשט וישר שחוצה את היבשה והים באמצע. קו זה משמש כנקודת סימון וציון לענייני התכונה וכו' אבל לגבי הלכות קו התאריך אין לו משמעות הלכתית. קו התאריך ההלכתי דינו שהוא תמיד בין היבשה לים ומתעקם בהתאם להתעקמות קו החוף ואין שום ייחודיות הלכתית ל'נקודת הקצה'. וראה הערה⁶].

וטעמו של החזו"א בזה, שהרי ברור שאין קדושה מסויימת במרחק זה או אחר, וקביעת קו התאריך בקצה המזרח היא רק מפני שהראשונים נקטו מסברא או מגמרא שראוי שהתאריך יתחלף בקצה המזרחי של היבשת. וסברא זו אינה מכרעת על מרחק מסויים שראוי לשמש כקו התאריך אלא היא הכרעה שראוי שהתאריך יתחלף עם סיום היבשת בכל מרחק שיהיה. ע"פ זה נקט החזו"א שגם המאור והכוזרי שכתבו שקצה המזרח וקו התאריך הוא במרחק 90 מעלות אין כוונתם שהיום מתחלף במרחק זה גם כשהקו עובר באמצע היבשה והים, ועיקר דבריהם הוא שהיום מתחלף בקצה המזרח. (והמרחק שכתבו היינו שהוא מקום עיקר היבשה, ועל פי זה קובעים את הקו לגבי הים).

עניין זה נתבאר בהרחבה בפרק ד' ובפרק ה'. לדברי היסוד עולם הדורשים עיון נרחב הקדשנו את פרק ו'. (כתבנו הדברים כאן לאורו של החזון איש שהרחיב לבאר את דברי הראשונים. לדברי החולקים בעניין וכיצד למדו את דברי הראשונים ראה פרק ז').

וכאן המקום שהלומד שואל היכן מתחלף התאריך בים שמקיף היבשת ומה דין מקום שבו היבשה בולטת הרבה מעבר לקו ה-90 מעלות, ומה דין האיים שבתחום

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁶ בפרק ד' הערנו שלענ"ד מדברי הקדמונים יוצא שגם מקום הקצה היה מוסכם והזכירו כולם שהוא בסין, והויכוח היה בשאלה המציאותית כמה המרחק שבין אותו מקום לירושלים ואיזור הים התיכון. ובדאי שאין שום משמעות הלכתית לויכוח כזה וקו התאריך מוסכם שהוא בחוף יהיה המרחק כמה שיהיה.

היישוב והאיים הסמוכים ליישוב, ומה הדין באיים שמתחילים ביישוב ובולטים החוצה האם דינם כבליטות שביבשה או שדינם שונה, וכן עוד הרבה נידונים הקובעים את דינם של הארצות השונות והאיים השונים כסיביר, יפן, אוסטרליה ועוד והרחבנו בדברים בפרק ה'.

אומות העולם, בהסכם בין-לאומי, קבעו את קו התאריך בקו האורך 180 מעלות מגריניץ' שבלונדון (כ-145 מעלות למזרח ירושלים)⁷. נמצא שבכל המקומות העומדים בשטח שבין הקו שע"פ הראשונים הנ"ל לבין הקו של הסכמת האומות, וכגון ביפן העומדת באיזור של כ-100 מעלות למזרח ירושלים, הרי תושבי המקום קוראים 'יום ראשון' ליום שהוא שבת קודש לדברי הראשונים, כיון שלפי ההסכם הבין-לאומי היום החדש מתחיל בו לפני שהוא מתחיל בארץ ישראל (והמקום שייך ל'מזרח' העולם) בעוד שעל פי הראשונים היום מתחיל שם אחרי ארץ ישראל.

הכרעת חכמי ישראל משנות התרל"ב ואילך

בשנת תרל"ב העלו ע"ג כתבי העת את שאלת התאריך שהחלה נוגעת למעשה ליהודים שנקלעו לאותם מדינות. כותב מסויים⁸ שפרסם את השאלה, הציע לנטות מדברי רבותינו הראשונים ולאמץ קו חדש במרחק 180 מעלות (-חצי כדור הארץ) מירושלים, תוך שהוא קורא לחכמי הדור להביע דעתם ולפסוק הלכה למעשה. נתפרסמו תגובות והצעות מת"ח וחוקרים שונים.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁷ מהתקופה החדשה בה החלו להפליג בכל היקף הכדור היה הקו המקובל עובר באוקינוס השקט שבין אמריקה לאסיה, אלא שמיקומו המדויק היה נתון בויכוח וגם עבר שינויים גדולים במשך השנים. הדברים נקבעו סופית בוועידה בין-לאומית בווינגטון 1884 – תרמ"ד. הקו הבינלאומי בזמנינו אינו ישר לכל אורכו ויש בו התעקמויות לפי שיקולים של גבולות היבשה וגבולות מדיניים וכדומה. הקו סוטה עד כ-10 מעלות לכל כיוון, (רוחב מעלה בודדת בקו המשווה הוא יותר מ-100 ק"מ וככל שמתקרבים לקטבים השטח מתקצר).

הקו עבר שינויים ועידכונים במשך השנים וגם בתקופה האחרונה. בימים אלו (טבת תשע"ב) נעשה שוב שינוי בקו הבינלאומי. מדינת סמואה ואיי טוקלאו, בהם חיים כ-180 אלף תושבים שמנו עד היום עם המערב, החליטו לעבור לתאריך של מזרח כדור הארץ (לשם שיפור ונוחות יחסי המסחר עם אוסטרליה וכו'), דילגו על היום האחרון של דצמבר 2011 למניינם, ונכנסו הראשונים בכדור הארץ לשנת 2012. (יום זה יום השבת היה, ומחצות ליל שבת עבר התאריך הבינלאומי שם לחצות ליל מוצ"ש). בכך הצטרפו לאיי קיריבאטי שהחליפו התאריך ב-1995 למניינם.

⁸ ח. ז. סלונגיסקי המכונה חז"ס, 'משכיל' ידוע שהתעסק בתכונה. (כרבים מהמשכילים היה נראה חיצונית כמאמין וכשומר תומ"צ. במאמרו גילה את כפירתו בדברי חז"ל וניכר בהם הזילזול בחובת קיום המצוות. וראה בקובץ אגרות חז"א ח"ג, קפ"ז שכינה אותו "החילונים בלתי תלמודיים..."). גם דבריו בעניינם כתובים בחוצפה כלפי הראשונים רח"ל, וכאשר יאמר משל הקדמוני מרשעים יצא רשע.

הגאון רא"מ לפידות אב"ד ראסיין, מחשובי המשיבים בליטא, כתב שתי תשובות בעניין. בראשונה הוא מרחיב בביאור דברי חז"ל בהגדות ולעניין דינא נוקט בקצרה כדברי הראשונים.⁹ בשניה, אחרי שנמצא מי שהשיב אחרת,¹⁰ הרחיב הגרא"מ יותר וביאר שאין מרבתינו הראשונים מי שחלק על דין זה ואין לנו לבדות מליבנו קו 180 מעלות נגד הדין המוסכם בראשונים.¹¹

כעין זה כתב בהרחבה גם הגרי"מ שפירא אב"ד טשורטקוב,¹² ואף פרסם דעתו בקונטרס מיוחד "חקירת ראשית". בדבריו כתב שבדין האזרחים תושבי

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁹ יש שראו רק תשובתו הראשונה שהודפסה גם בקונטרס דברי חכמים, ומפני שקיצר שם חשבו שלא נקט כך כהכרעה גמורה, ואינו כן. בתשובתו השניה הוא כותב שבתחילה קיצר מפני כבודו של היסוד. שני תשובותיו נדפסו לאחרונה בספר 'תורת הגרא"מ לפידות' ליקוואוד תשס"ו, סימן ח'.

¹⁰ ראה להלן מהרב מוהליבר.

¹¹ והיסוד עולם, אף אם נבין בדעתו שחלק על המאור, אינו מרבתינו בתורה וקושיותיו על המאור אינן מכריעות, וכלשונו "לא חזינא לקרקפתיה בבי מדרשא בהלכה, לשיחתו זכינו לריחו לא זכינו, והשגותיו בספרו יסוד עולם אין להם שום יסוד מוסד להחשיך מאורן של ישראל", וסבר שלכן אין חוששים לו.

ועיין שם שמסקנתו של הגרא"מ היא שהיסוד לא נחלק כלל על המאור, וכך היא גם מסקנתו של החזו"א, ולקמן פרק ו' נבאר נידון זה בהרחבה בס"ד. יש לציין כי הגרא"מ בתוך דבריו סבר שהיסוד חולק על הכוזרי וסובר שהקו בייב שעות, וכתב שאם יש מקומות שהחזיקו כן "קשה למחות בידם כל שלא יחליטו בזה גדולי הדור הכרעה ברורה". ואמנם בסוף מאמרו הסיק שהיסוד סובר ג"כ שהקו בקצה המזרח, ומ"מ כתב, "אך במקום שהחזיקו להקדים או לאחר, י"ל כיון דתלוי בב"ד ואתם אפילו מוטעים, אולי הי"נ גדולה חזקה". ע"כ. והנה אתם אפילו שוגגים שייד לומר רק כלפי התאריכים שהם תלויים בקידוש החדש ולא לעניין שבתות שהם קביעי וקיימי, ופשטות דבריו שבא ללמד זכות רק על עניין המועדים שהם תלויים בתאריך, ולא לעניין השבתות, וזה מחודש שיהיה הפרש בין השבתות למועדים, וגם בבואנו לעניין מעשה הרי חובתנו להפרישם ממנינם השגוי מפני השבתות. - הגרא"מ לקראת סוף דבריו כתב "ומהראוי שגדולי הדור יחליטו הכרעה בזה לדעת מה יעשה ישראל", אבל נראה שהוא עצמו נקט כן במוחלט.

¹² חכם זה אינו מוכר כ"כ, וראה בשו"ת בית שלמה יו"ד ב' סימן ל"ט שיש שם תשובה אליו בכבוד בעניין אחר.

והנה בתוך דברי הרב דצ'ורטקוב (דברי חכמים עמ' 25) כתב "כ"ז נראה לי ברור להלכה ולמעשה אם יסכימו עימי לזה חכמי ישראל לתורה ולתעודה הי"ו", אלא שמשמעות הלשון שהפסק ברור לו ורק רוצה חיזוק וסיוע. - בדבריו שם דן שהר"ה סבר שהקו בארץ ישראל ועיוין שם, ונפק"מ כלפי השטח שבין אר"י לקצה המזרח שלפ"ז מונה יום אחר מארץ ישראל. ואמנם הוא עצמו נקט שם כהשיטה שמקום זה מונה עם ארץ ישראל וקו התאריך הוא בקצה המזרח.

יש לציין שהגרי"מ שפירא פסק שהתחלפות היום היא בקו ישר של 90 מעלות ואפילו במקום שהקו חוצה היבשה. ועיוין שם מה שדן אם מודדים מירושלים או מעבר הירדן.

המקומות האלו 'לא יסתפק שום אדם' שהרי דינם מפורש בראשונים. ואשר יש לדון על האורח שעבר את קו התאריך והגיע לאיזור שבו התאריך שונה ממקום שממנו בא, האם עליו להחליף את מניינו למניין המקומי או שיש מושג הלכתי שאדם ימשיך עם התאריך שלו גם במקום שבו התאריך שונה. ומסקנתו שדין האורחים כדין האזרחים ועליהם להחליף התאריך.

בשו"ת שואל ומשיב (רביעאה ח"ב ס' קנ"ד) כתב תשובה "על דברת הרב אבד"ק טשארטקוב" בקונטרסו ותמה על הדיון "וכי זה חדש הוא, הא כבר נודע מה שכתב הרז"ה ר"ה..." (ועיין שם שנראה שבדין האזרחים' דיירי המקומות ההם הסכים בפשטות עם הרב דצ'ורטקוב¹³ והרחיב בדין האזרחים' הבאים ממקום אחר לשם ומסקנתו גם בזה כמסקנת הרב דצ'ורטקוב שגם הם מונים כאנשי המקום שבאו לשם). ומשמעות הדברים שהיה פשוט לו שהלכה כהרז"ה, ועיין הערה¹⁴. והובאו דבריו להלכה כשיטת הרז"ה בספר פתחי עולם (שד"מ ס"ק י"א, ספר זה הוזכר במ"ב כמה פעמים).

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

לדבריו גם בקצה סיביר (שבולטת עד כ-155 מעלות מירושלים) וברוב אוסטרליה כל שממזרח לקו ה-90 מעלות היום מתחיל אחרי ירושלים ושלא כמנין המקומי המקדים. ולכאורה משמעות דברי הגרא"מ לפידות מלמדת שנקט גם הוא כן, ועוד שבתוך דבריו הזכיר שקרוב לזה כתב הרב דצ'ורטקוב (אלא שהעירוני שמסקנתו של הגרא"מ שהיסו"ע כהמאור צריכה באור לדרך זו, שהרי היסו"ע צידד שקצה המזרח במרחק 114 מעלות וגם פשיטא ליה שאין שייך לחלק היבשה. ולכאוי' כדי להשוות השיטות צ"ל שלכו"ע הקו בקצה היבשה וכפי שביאר החזו"א, ויל"ע). החזו"א נקט שכוונת הראשונים להתחיל בקצה המזרח בכל מקום כפי שהוא ולקמן פרק ה' נרחיב בדברים בס"ד, וכמדומה שהשיטה הרווחת בין פוסקי דורנו שיש להקל בזה וכהוראת החזו"א.

¹³ ולא זו בלבד אלא שסבר שהושוו הרז"ה והכוזרי בזה ודלא כהרב דצ'ורטקוב.

¹⁴ בתוך דיונו בדין האזרחים הביא השו"מ את דברי הרדב"ז שכל אדם שובת כפי מניינו, ומשמע לכאוי' שם שס"ל מכוח זה שעד שיבא האורח למקום יישוב יהודי יש לו למנות כמקום שיצא משם, והיו עוד אחרונים שסברו כך, ואמנם זה חידוש גדול. ויש לדון שם עד כמה הוא מוכרח.

יש שנתלו באיזכור הרדב"ז כדי לטעון שאין כוונתו לפסוק כהמאור, ועיין במילואים לפרק ג' שהבאנו לשונו בשלמות והמעין יראה שאין להסתפק בדבר, וכן הבאנו שם מהפתחי עולם ועוד שהבינו השו"מ כמשמעו. (ועיין שם דברי החיבת הקודש שכתב שאף שזו הפשטות מ"מ מחמת קושיותו שם י"ל שהשו"מ לא בא להכריע בעניין והשאיר הדבר במחלוקת ראשונים, ועיין שם מה שכתבנו בזה).

ולהלן פרק ג' הראנו שכן המובן מתשובת הגר"י ראזין בעל צפנת פענח (הרוגוצ'ובר), וכן נראה מדברי חכמים נוספים מאותה תקופה שפסקו כהמאור, וראה בהערה¹⁵.

לעומת זה פרסם הרב מוהליבר¹⁶ תשובה בה החליט, שאחרי שנתגלה היישוב התחתון שבאמריקה וכו' אין לסמוך על הקו שקבעו הראשונים, (ודבריו אלו צע"ג וראה פרק א' ופרק ג' שהאחרונים נקטו להיפך מדבריו), והגה מליבו קו תאריך חדש, ש'מקום הפגישה' של מגלי הארצות שהפליגו מהמזרח ומהמערב הוא מקום קו התאריך ע"פ ההלכה, וראה הערה¹⁷. ויש להעיר שכפי המציאות ההיסטורית הידועה יצא צוות של ספנים מספרד והפליג עד לפיליפינים הסמוכים לאסיה לפני שיצאו ספנים מאסיה לגלות ארצות, ונמצא שלדבריו יש למנות באיי הפיליפינים, ואולי בכל איי האוקינוס השקט, כמניין המערב, ולא כפי שחשב שעל פי דבריו הנוהג הקיים הוא הנכון¹⁸. יצויין כי הרב מוהליבר הדגיש לקראת סוף דבריו "ויען כי נושא ענין הקונטרס הלז הוא מהדברים

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

¹⁵ כך פסקו הגרבי"י ליפשיץ (בהגהתו) שבתפארת ישראל למשניות ברכות סוף פרק א', הדברים שם נכתבו לפני פרסום חז"ס) ובספר מאור חדש (לאב"ד וואליא, עמ' ל"א, הספר נדפס אחרי שנת תר"ס וכתבו שם כהקדמה פשוטה בתכונה). ולקמן פרק ג' בארנו שכן נראה העיקר בדעתו של הגר"י ראזין (הרוגוצ'ובר) יעו"ש.

¹⁶ "אכמ"ל בביקורת של חכמי דורו על דעותיו והדברים עתיקים. וראה, למשל, קובץ 'עץ חיים' באבוב ה' עמ' שס"ה במאמר 'להצדיק את הצדיק' ביקורת חריפה מאד ממכתבי ר' יחזקאל משינאווא זצ"ל, (ועיין שם בדברים נשואי הביקורת והבן מאד), וכן ידוע על הביקורת של מרן הגר"ח מברסק ושא"ר חכמי הדור.

¹⁷ לא הבנתי למה הגויים מגלי הארצות עדיפים בעינינו על הגויים הילידים המקוריים שחיו באמריקה ואוסטרליה וכו' שנים רבות לפני שבאו לשם יורדי הים ואין ידיעה ברורה מאין באו ומתי. ולפי התאוריה הרווחת שהאינדיאנים הגיעו לאמריקה מאסיה דרך מיצר ברינג', יימצא לכאורה שיש לשנות התאריך באמריקה ולמנות בה עם המזרח [ועוד בדעתו ראה בדבריו שם שכל זה אם הארצות נתגלו בשלבים ליורדי הים, שסברא היא שהארצות שהתגלו ליורדי הים המזרחיים שייכים למזרח ואשר למערביים למערב. ואילו היו כל הארצות מתגלים בבת אחת היה נראה לו כקו ה-180 מעלות, אלא שבמציאות אינו כן והארצות התגלו ע"י יורדי ים ע"פ הכיוון שממנו באו].

לגוף טענתו הרי היא בניגוד לדברי הפנ"י והערוך לנר ושאר הרבה אחרונים שהובאו להלן פרק ג' שכולם פשיטא להו שדברי הראשונים אמת ויציב וקיימים גם בזמנינו, אלא שאולי לא ראה דבריהם. ומסברא אין טענתו מובנת כלל, וראה פרק א' מה שביארנו בזה.

¹⁸ לא ברור אם סבר שמוודים בכל אי ואי או שמוודים ב'חלקי עולם', וכדומה שדבריו נוטים יותר כאפשרות זו, וא"כ כל האוקינוס השקט והאיים שבו שייכים למערב ומאחרים לירושלים, וזה יוצא שווה או קרוב להכרעת החזו"א. ועכ"פ איי הפיליפינים צריכים, לשיטתו, למנות עם אמריקה, ושלא כנוהג הרווח בהם כיום.

העומדים ברומה של הדת... הנני אומר עוד הפעם כי כל דברי בזה אינם להלכה ולמעשה בלעדי המשפט אשר ישפטו גדולי דורנו על דבריי". עוד כתב שם שאם יהודי המקום הורגלו בתאריך מסויים א"א לשנותו, וראה בהערה¹⁹.

הגרא"י מאלין הי"ד מו"ץ דבריסק אמר לבניו קודם נסיעתם ליפן שבשעתו שמע ממרן הגר"ח מבריסק זצ"ל שראה דברי הרב מוהליבר ו'לא הוטבו הדברים בעיניו', ונמנע מלהורות בשאלה זו²⁰, ולכן א"א לסמוך על דברים אלו להקל²¹. (ואמר הגר"ח לתלמידו הג"ר ברוך בער שיש מקומות שיש בהם ספק ביום השבת, וראה להלן פרק ט').

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

¹⁹ בתשובתו שם כתב שאם כבר גרים יהודים במקום ו"הוחזק להם יום השבת כפי מספר אנשי המקום ההוא" (א"ה, כלומר התרגלו לקרוא שמות הימים כמנהג הגויים תושבי המקום) "בלי ספק מחוייבים לשמרו גם להלאה, ואין ביכולתם וביכולת שום רב בעולם לשנותו חלילה". וצ"ב בנימוקיו לקביעה זו. בדבריו הוא מנמק זאת ואף כותב כמתפלא "וכי נעלם ממנו (-מהגרי"מ שפירא) שסוקלים ושורפים על החזקות (קידושין פ' א') וכי גריעא חזקת שבת משארי חזקות לסתור אותה בדברים של מה בכך". ודורש מהגרי"מ שפירא "לפרסם ברבים שדבריו אינם להלכה למעשה בלא הסכמת גאוני הדור". ויש להעיר כי אחרי הסכמתם של הגרא"מ לפידות והשואל ומשיב ושאר גאוני הדורות, נתמלא אף נתאי זה.

והנה קשה להבין מה כוונתו בכל זה, ומה שייך לטעון 'חזקה' ממנהג של פשוטי עם שלא ביררו ההלכה נגד בירור הלכתי ע"פ גמ' וראשונים (ופלא, שנראה שכתב כך גם כלפי קו התאריך שלו, ואם סבר שזהו שקיבל משה מסיני כיצד ולמה ישתנה ע"י הנהגה של אלו שלא ידעו הדין). ומדבריו נראה שהיה סבור שזה לא רק עניין של מנהג אלא מדיני חזקה שסוקלין על פיה, וכפי שהזכיר שסוקלים על החזקות, וכמובן שדבר כזה תמוה מאד בעיני כל לומדי למד. (ועיין במאמרו של הגרד"צ הילמן 'דעת השואל ומשיב בענין קו התאריך', בקובץ זיכרון 'אהל שרה לאה', שכתב בזה. ולהרחב דעת יצוין לשו"ת חת"ס ח"ו סימן ס"ט שדן ב'חזקה' שנוצרה ע"י ע"ה שלא ידעו פרטי הדין וכתב, "משא"כ בנידון שלפנינו... ואם אנו מעמידים דעתנו על זמן ההוא (-הזמן שבו החלה החזקה) לא היינו מתירים, ואין נתייר ע"י החזקה שהוחזקה ע"יז מנשים ועמי הארץ, ע"כ אין כאן חזקה של כלום"). גם טענתו כלפי הגרי"מ לא מובנת, למה וכיצד זה 'דברים של מה בכך', הרי הגרי"מ דן ע"פ דברים מפורשים בראשונים.

על טענת ה'חזקה' כתב הגאון רא"מ לפידות בקצרה דהוי 'חזקה' שאין עימה טענה, ומנהג טעות אין בו ממש', והיינו שאין משמעות להתנהגות הבאה מאי ידיעת ההלכה. וכעין זה העירו אחרים ואכמ"ל.

²⁰ סיבת המנעותו מלהורות לא נתפרשה, ויש להניח כי חשש שיש בזה פלוגתא בקמאי ושהיסוי' והקדמונים שהביא חולקים על המאור, וכפי שטען הרב מוהליבר בתשובתו, וראה בפרק ו' הרחבה בנידון זה.

²¹ נתפרסם גם מאמר מכותב בשם רב"ז ויילר שכתב 'תשובה' בעזות פנים והטחת דברים חריפים על הראשונים כמלאכים ובדא מליבו רעיון משלו בעניין (שאינו קו תאריך ע"פ התורה כלל). כיום שאין מי שיחוש לדברים כאלו נראה שאין מהראוי לצטט את דבריו במסגרת תורנית. (כותב זה היה 'משכיל תורני' כעין שהוא מגדיר עצמו בעיתונות של אותה תקופה, ועסק בכתביהם מאמרים 'מתקדמים')

בערך באותה תקופה עסק בעיון הסוגיה חכם נוסף, הגאון בעל אבני נזר האדמו"ר מסוכטשוב²². תלמידו הגרצ"י מאמלאק מתאר (אביר הרועים, אות כ"ב) את ידיעותיו הנרחבות בתכונה ומביא את דבריו בסוגיתנו בפני התלמידים: "שיבת רבינו הקדוש למאד את הבעל המאור ז"ל איך שהראה כאן גבורתו בפירושו הגדול על סוד העיבור יותר מכל הראשונים. ולמד רבינו הקדוש אצל השיעור כל דברי הבעל המאור בזה בעיון גדול..."

בתקופה יותר מאוחרת נשאל בזה ראש ישיבת חכמי לובלין בפולין, הגה"ק רא"צ מקוז'יגלוב הי"ד. השואל הקדים שהדבר נוגע להלכה ולמעשה וטען שדברי חז"ל על היות אר"י במרכז העולם מחייבים שקו התאריך עומד במרחק י"ב שעות מארץ ישראל.

הגר"א²³ זצ"ל בתשובתו (שו"ת ארץ צבי סימן מ"ד) שלל הדברים מכל וכל מפני ש"כבר קדמוך רבנן" ובראשונים מפורש לא כך, ודברי חז"ל במקומה של אר"י אינם עניין להכרעת קו התאריך ויעויין שם מה שביאר בזה. לעניין מעשה כתב שיש דעות שונות בראשונים היכן הוא הקו, אם בארץ ישראל או באמצע הארץ או בקצה המזרח²⁴, ואין בידי יחיד להכריע בין השיטות השונות. ע"כ. (יש לציין שהנידון בין השיטות הוא בשטח שבין אמצע הארץ ואר"י לקצה המזרח, אבל במקומות שמעבר לקצה המזרח הרי לכל השיטות הוא מעבר לקו התאריך²⁴).

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

מחד וחיבור שו"ת מאידך. למרבה הצער שיטתו, לכתוב בעזות פנים על הראשונים בעניין, קנתה שביתה בלבבות שונים).

²² אינני יודע אם האבני נזר עסק בשאלה לעניין מעשה, אבל באותה תקופה כנראה שכבר היה ידוע שהשאלה היא מעשית.

²³ ציין לקו"י על הכוזרי שהביא הדעות, וכתב שם בשם הכוזרי - באר"י, ובשם היסו"ע - בקצה המזרח, ובשם הראב"ח - באמצע הארץ. ע"כ. ויש להעיר שביסו"ע בפנים מבואר לעני"ד שהראב"ח סבר ג"כ שהוא בקצה המזרח, וכ"ה בעוד קדמונו בשמו וכמו שהבאנו בפרק א'. ומה שכתב הקו"י שהוא באמצע הארץ כוונתו מבוארת שם שכשהשמש עומדת מול אמצע הארץ - באותה שעה היא שוקעת בקצה המזרח ומתחיל שם היום. ולמה שביארו חלק מהאחרונים שגם להכוזרי והמאור הוא בקצה המזרח הרי הושוו כל הרא"י בזה, וכן נקטו הגר"א"מ לפידות והחזו"א.

²⁴ בשאלת המקום של קצה המזרח נקט החזו"א ע"פ היסו"ע (שהוא בעל הדעה של קצה המזרח) שהוא בחוף הים בכל מקום שהוא, וממילא ביפן וכדומה הדין יוצא כשיטת הכוזרי והמאור. בעניין זה ראה הרחבה להלן פרק ד'.

דברי האחרונים הנ"ל ושאר האחרונים שפסקו להלכה כדברי המאור ושהורו שהקו בקצה המזרח הובאו בפרק ג'. דברי הרב מוהליבר ושאר המציעים הצעות אחרות לקו התאריך הובאו בפרק ז'.

שאלת התאריך ביפן²⁵

בשנות מלחמת העולם השנייה חזרה השאלה וניעורה בפרסום רב בנוגע למדינת יפן. היהודים המעטים שהגיעו ליפן בשנים שלפני המלחמה²⁶ לא ידעו מהנידון ההלכתי של קביעת התאריך ובאופן טבעי נהגו כפי מניין הימים של הגויים המקומיים. בשנות המלחמה (בשלהי שבת תש"א ובחודשים שאחריו) הגיעו פליטים מבני הישיבות לקובא שביפן ששמעו מגדולי התורה שיש ביפן בעיה הלכתית חמורה במנין הימים וראה פרטים בהערה²⁷, וכך נתפרסמה השאלה בין הפליטים.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

²⁵ הפרטים המופיעים להלן נכתבו ע"פ מקורות שהבאנו להלן פרק ח' ופרק ט'.

²⁶ ברור שהשאלה האם יש משמעות הלכתית לנוהג שהיה רווח ביניהם תלויה מאד בשאלה האם יהודי המקום היו בדרגה מינימלית של שמירת תורה ומצוות (כשבת כשרות וטהרת המשפחה וכדומה) והאם היו מודעים לשאלת התאריך והחלו לנהוג כך ע"פ הוראת חכם או שמדובר בהתנהגות טבעית שנלמדה מהגויים תושבי המקום, והרחבנו בזה בפרק ח' ומעיקרי הדברים. קהילת קובא היתה הקהילה היהודית היחידה ביפן ומנתה פחות מ-30 בתי אב. חבריה הגיעו ליפן בעיקר אחרי מלחמת העולם הראשונה והתארגנו לקהילה יהודית רק כשנתיים שלש לפני מלחמה השנייה. עד אז לא היה ביניהם בקובא כלל ולא התקיימו תפילות בציבור כי אם בר"ה ויוהכ"פ (תושב מקומי סיפר שבשנת תרצ"ה שבה הגיע למקום הציע לארגן תפילה בציבור גם בפורים ונאמר לו ע"י אחד התושבים שאין סיכוי שחברי הקהילה יבואו לתפילה, ואמנם הוא מציין שלבסוף עלתה בידו והגיעו כ-70 איש שזה כנראה רוב גדול של התושבים או כמעט כולם). לקהילה לא היה רב או מורה הוראה כפי שר"י ליס כותב בפירושו במכתבו מקובא. לא היה לקהילה מקוה (!) אך צויין שהיו משפחות ספרדיות שהיה להם מקוה פרטי בביתם. (נראה שמשמעות הדברים בהקשרם היא שרובם לא השתמשו במקוה רח"ל, וצ"ב). בני הישיבות שהיו במקום לא יכלו לאכול בשר. כמדומה שלא היה לקהילה בית ספר יהודי. משיחה עם ת"ח שהיה מבני ישיבת מיר בקובא עולה שלא היו שומרי שבת, ולדוגמה על דרגתם בשמירת תומ"צ סיפר ששמע כיצד אחד מהם אמר לחבירו שלא צם ביוהכ"פ. וראה בפרק ח' פרטים נוספים וכן הבאנו שם את המידע שבידינו על חברים מהקהילה ועל דרגתם בשמירת תורה ומצוות. מכלל הדברים נראה שהסיכום הכואב הוא שהמדובר ביהודים חלשים רח"ל שכמעט כולם לא נמנו על שומרי השבת כהלכתה. היו שכתבו כאילו היה מי שהורה לבני המקום לשמור השבת כמניין יפן, אין כל מקור לדברים ומדברי השואלים בשנות המלחמה, הן מבני הישיבות והן מבני הקהילה, מוכח לא כך. גם מתשובותיו של הרב מחארבין בשנות המלחמה נראה שבאותה שעה נשאל על כך לראשונה, וגם אז נשאל ע"י הפליטים ורק אח"כ נשאל גם מבני הקהילה. כמעט כל הדברים שם לא היו 'בר הכי' כלל להתעניינות בשאלה הלכתית מעין זו. - על הקהילה שהייתה לפני כן בנגסקי ראה להלן.

²⁷ בין בני ישיבת מיר היו הגרא"ל מאלין וצ"ל בעל 'חידושי ר' אריה לייב' והג"ר יונה קרפילוב הי"ד בעל 'היונת אלם', מגדולי הישיבה ששמעו הדברים ממרן הגר"י מברסקי וצ"ל ובניו של

לא היה בין הפליטים מי שיכריע הספק ויורה הלכה ברורה בעניין. רבים החמירו לשמור איסורי שבת שמדאורייתא גם ביום ראשון היפני וכך הכריעו מן הספק אחדים מבעלי ההוראה שנזדמנו למקום, ויש שנהגו כך אף באיסורים דרבנן. את עיקר השבת ואת הקידוש ותפילות השבת נהגו הכל ביום המקובל במקום.

במהלך הקיץ נשלחה השאלה למרן החזו"א זצ"ל. השואל היה המשגיח דמיר (ואח"כ בפניבז) הג"ר יחזקאל לוינשטיין זצ"ל, ששהה בקובא עם מאות בני הישיבה, והשאלה נמסרה לחזו"א באמצעות ראש הישיבה הגרא"י פינקל שהגיע כבר בחורף של אותה שנה לארץ ישראל²⁸. החזו"א הלך גם הוא בשיטה המקובלת

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

דודו הגרא"י מאלין הי"ד מו"ץ דבריסק ששמעו זאת מפי אביהם וראה פרק ט'. בזמן מסויים חשב גם הגרי"ד זצ"ל בנו של מרן הגרי"ז ליסוע ליפן וע"פ הוראת אביו שאל את הגרש"ז ריגר הי"ד על דין התאריך שם, ועיין לקמן פרק ג' שהבאנו את דברי הגרי"ז והגרש"ז ריגר בעניין. - הגרי"י קרפילוב לא קיבל אישורי יציאה ונשאר בגיא ההריגה הי"ד. הגרא"ל מאלין הגיע מיפן לארה"ב ושימש כראש ישיבת בית התלמוד בארה"ב נלב"ע בכ"ט טבת תשכ"ב. וראה במאמר 'קוים לדמותו של רבי ראובן גרוזובסקי זצ"ל' (ישורון כ"א, מאת הרב מרדכי מנחם וינגרט, עמ' קנ"א). "כשהתעורר הרעיון לנסוע ליפן שוחח הג"ר ראובן עם הגרי"ד סולוביצקי בן מרן הגרי"ז ומתוך שידע שדעת הגרי"ח שצריך לשמור שם שני ימים שבת, מספק, החליטו שצריך לעורר אצל בני הישיבה את הבעיה של "ספק שבת". ומטעם זה לא הסכים מרן הגרי"ז לנסוע דרך יפן ונסע דרך טורקיה". ע"כ (מקור הדברים כנראה מעובדות והנהגות לבית בריסק ח"א עמ' רי"ד וראה שם). יש להניח שהג"ר ראובן שמע את דעת הגרי"ח מחמיו מרן הג"ר ברוך בער ליבוביץ זצ"ל ששמעו הספק מהגרי"ח ושאל את הגרי"ז עוד לפני המלחמה אם גם אמריקה בכלל הספק, והגרי"ז השיבו שבאמריקה הדין ברור (ראה דברי הגרי"ד בן הגרי"ז בספר תשובות והנהגות של הגרי"מ שטרנבוך שליט"א ח"ג סימן פ"ז). ובדברים מהגרי"ד שנדפסו בגנזים ושנ"ת חזו"א (ח"א במהדורה שניה) שהיו שניהם באכסניה אחת בקובנא אליה נסע הגרי"ד כדי להשיג ויזה טורקית בדרכו לארץ ישראל.

²⁸ ראה ספר 'זכרון יחזקאל' צילום התחלה וסוף ממכתב בכתב ידו של הגרי"י לוינשטיין שנכתב לחזו"א מיפן בערב ש"ק פרשת שלח תש"א (כ"ה סיון), וצוין בצידו שבמכתב זה שאל את החזו"א בעניין קו התאריך. נוסח המכתב עצמו לא הובא שם. הגרי"י הכיר את החזו"א מתקופת היותו משגיח בישיבת לומז'א בפ"ת, לפני שחזר למיר אחרי פטירת הג"ר ירוחם ליבוביץ זצ"ל וכפי שציין במכתבו "כאשר ביקרתי כמה פעמים את הדר"ג שליט"א בעת אשר הייתי באה"ק, משגיח בישיבת 'פתח תקוה'..." - בספר מסויים נכתב שהגרי"י שלח מכתב לחזו"א אחרי שהגיע מברק התשובה, וכנראה אינו מדויק. כמו כן להגרא"י פינקל הייתה היכרות קודמת עוד מליטא עם החזו"א, למרות שעד סמוך לאותם שנים היה כמעט אלמוני לרוב הציבור. תקופה מסויימת העתיקה ישיבת מיר את מקומה, בעקבות שריפה, לעיירה סטויבץ שבה דר החזו"א באותו זמן, וראשי הישיבה הכירו בה את החזו"א. כנראה שהקשר של החזו"א עם ר' ירוחם ממיר המוזכר באחד ממכתבי החזו"א (קובץ אגרות ח"א אגרת קנ"ד, "ואני נמצאתי הרבה... ועם הסבא ז"ל ממיר") הוא מאותה תקופה. יצוין כי החזו"א אף הסכים לשמש בסטויבץ תקופה קצרה כמורה הוראה לרבים באופן רשמי

על כמעט כל הראשונים והאחרונים, וע"פ זה השיב שקו התאריך הוא בקצה המזרח שבקצה סין (במרחק 90 מעלות מירושלים), ובפ"פ, שהיא מעבר לקו זה, היום מתחיל אחרי ירושלים ולכן יש לנהוג בה שבת ביום ראשון למנין שמונים האומות. ונקט החזו"א שכיון שמפורש כך בראשונים הרי ההלכה מוכרעת כך במוחלט, וע"פ דין אין צורך להחמיר ולנהוג שבת ביום הקודם לו שהוא יום שישי ע"פ התורה.²⁹

הגר"א פינקל שיגר התשובה לבני הישיבה שביפן כדי שינהגו על פיה למעשה,³⁰ והתשובה הגיעה ליפן באמצע חודש אב. הגר"א לוינשטיין נשא דברים ברבים 'בקול מלא רגש' בהם לימד את בני הישיבה על גדלותו של החזו"א בהוראה ושיש לנהוג הלכה למעשה כפי הכרעתו.³¹

מאז שהגיעה תשובת החזו"א נהגו בני ישיבת מיר, שהיו רוב גדול מבני הישיבות שהיו במקום, ההיפך ממנהגם הקודם. את השבת נהגו ביום השבת שע"פ הוראת החזו"א וביום זה עשו את הקידוש ואת תפילות השבת ולא הניחו תפילין כלל, וביום השביעי של המניין היפני הניחו תפילין עם ברכה אך החמירו רובם להימנע

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

לפי בקשת רב העיירה הג"ר יואל סורוצקין שנסע מביתו לצורכי רפואה, ונשתמר אף מכתב שבו החזו"א מתואר כ"אב"ד סטויבץ' (ראה בגוים ושו"ת חזו"א ח"ב עמ' קכ"ב, ושם הוכיח שהיה זה בחורף תרע"ד).

²⁹ תשובת החזו"א ליפן נדפסה בקובץ תלפיות שיצא לאור בשאנכיי תש"ו. התשובה הובאה גם בספר 'היומם', כנראה מהעתקה ששלח לו החזו"א. וראה צילום מהעתקה בכ"י, שנעשתה בשעתו ע"י אחד הפליטים מתלמידי ישיבת מיר, בספר הזריחה בפאתי קדם. - החזו"א בדבריו ובפרט באגרותיו דן בהרחבה בדברי הקדמונים שבספרים שאינם מצויים כ"כ. וסיפר הרב ראובן אליצור שהחזו"א ביקש מר"ק כהנא שיביא לו הספרים.

³⁰ "בודאי הגיעה לאזני הדר"ג שאלת השבת שהיתה אצלנו בקאבע. ובימים האחרונים בהיותנו עוד בקאבע כל בני הישיבה, קיבלנו בזה פסק הלכה למעשה מאת מרן אדמו"ר ה"ר הגר"א פינקל שליט"א ששלח לנו פסק בזה מאת הגאון החזון איש כנראה בהסכם כל הגאונים שיום השבת ביפאן הוא ביום הראשון לפי הסכמתם". מתוך מכתב הגר"א מאלין להגר"א קאלמאנווץ מתחילת שנת תש"ב. (ספר הזיכרון 'יחי ראובן' עמ' תקמ"ז בהשוואה לכה"י ומשם בפשר חזון). וראה עוד במכתב שם. - בספרים נכתב שגם מסירת השאלה הייתה דרכו וכדלעיל.

³¹ הגר"א לוינשטיין הכיר את החזו"א מתקופת היותו משמש בקודש בישיבת לומז'א שבפתח תקוה כשנתיים, עד שחזר למיר אחרי פטירתו של המשגיח הגאון ר' ירוחם ליבוניץ' שנלב"ע בתרצ"ו. במקור אחד (בירור הלכה בשם ישיב משה) נכתב שאמר לתלמידי הישיבה ששמע מר' חיים עוזר על גדלותו של החזו"א בהלכה. - וראה במכתבו של הגר"א לחזו"א מיפן (שצויין לעיל) שמזכיר שביקר אותו כמה פעמים בתקופת היותו בפ"ת ומבקש להזכירו לגאולה שלמה. והנה החזו"א במכתבו ליפן מסיים: 'והנני חותם בברכה שתזכה לבוא אל המנוחה והנחלה במהרה לשמחה כנפשו ונפש דושי'ת באה"ר, אי"ש' - וכנראה שהמכתב נשלח להגר"א לוינשטיין אישית והברכה מופנית אליו.

מלעשות מלאכות דאורייתא³². יש לציין שהמשגיה ורוב בני הישיבה שהו ביפן רק שתי שבתות אחרי שהגיעה תשובת החזו"א ובסוף חודש אב כבר הוגלו לשנחאי בפקודת ממשלת יפן³³.

האדמו"ר רש"ש קאליש מאמשינוב זצ"ל³⁴ נהג גם הוא את עיקר השבת כהוראת החזו"א מאז שהגיעה ההוראה ליפן, וביום המקומי החמיר באיסורי מלאכה (כנראה גם באיסורים דרבנן). האדמו"ר זצ"ל נשאר ביפן עד שלהי חודש אלול.

בקובא שהה באותה תקופה הגרש"ד מרגליות זצ"ל רבה של פרושקוב שבפולין, שהיה מפורסם עוד לפני המלחמה כרב חשוב בפולין. במכתב שכתב בעשי"ת תש"ב הוא כותב: "לנו שבת מיוחד ולאנשי קובע שבת אחד"³⁵. מלשון המכתב

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

³² אחרי שהורו הגרא"י פינקל והגר"י לוינשטיין שהלכה כחזו"א היו מבני הישיבה שחיללו בפרהסיא את השבת המקומית, (ושמעתי שהיה ביניהם אחד מהמופלגים ביראה זצ"ל ורצה בזה להציל הציבור מהמכשול של חילול שבת להוראת החזו"א). ואמנם זה עורר תסיסה ואחרים טענו שזה חילול ד' וכדו', ושמעתי שלמעשה הסכים הגר"י לוינשטיין שאין לחלל את השבת של בני המקום, והיה המובן בדברים שהטעם להוראה היה כדי שלא לנהוג למעשה בשונה מבני המקום, דבר שיגרום מחלוקת וזלזול בשבת ח"ו. וראה בפרק ט' שהרחבנו מעט והבאנו שם בשם הגר"י מאלין ובשם הגר"ב רוזנברג שהאדמו"ר רש"ש מקאליש ביקש מכל הפליטים להחמיר יומיים לפחות בדאורייתא כדי לא לגרום פילוג וזלזול.

יש מקום לשער סיבה נוספת שאולי השפיעה לפחות על בני הישיבה: הרי שמו של החזו"א כמעט לא היה מוכר וכמעט כל השוהים ביפן לא שמעו על החזו"א עד לאותו זמן ולא נהגו מעולם שום הוראה על פיו, וכבר נודע ע"י תשובת האמרי אמת שיש רבנים בירושלים שסוברים שיש להמשיך במניין המקומי. במצב כזה ייתכן שראו לנכון להחמיר לפחות בדאורייתא כמניין המקובל. - בגבורי החיל הביא סיפור ממי שהיה בקובא שהגרא"ל מאלין זצ"ל, שהיה אז מחשובי התלמידים במיר (ומאלו שעוררו את הציבור על הספק ע"פ מה ששמע מהגר"י), החמיר על עצמו אף לשמוע קריאת התורה ביח"ל או ליובאוויטש גם ביום המקומי.

ויש להדגיש שבני ישיבת מיר קיבלו את הוראת החזו"א בתורת ודאי ונהגו עיקר השבת כהחזו"א אף לעניין המנעות מהנחת תפילין שזה נידון של עשה דאורייתא, וכן הניחו תפילין בברכה ביום השבת המקומי ולא חששו שזה ספק ברכות.

³³ תשובת החזו"א הגיעה ביום שישי המקומי שלפני שבת פרשת ואתחנן, ובני ישיבת מיר נהגו על פיה בשבת זו ובשבת פרשת עקב. בשבת פרשת ראה כבר היו המשגיה וכנראה רוב בני הישיבה בשנחאי. מיעוט מבני הישיבה וכן פליטים שומרי תורה אחרים נשארו ביפן גם אח"כ, וראה על הנהגתם להלן.

³⁴ האדמו"ר רש"ש מאמשינוב זצ"ל המשיך מיפן לארה"ב נלב"ע בארה"ב ביי"ט אב תשי"ד ומנו"כ בבית העלמין העתיק בטבריה.

³⁵ אולי צ"ל 'שבת אחר', והמשמעות שווה. במכתב שם הוא מציין שהרב מחארבין השיב להמשיך עם המניין המקומי. מכתבו הובא ב'גבורי החיל' (חלק ב' עמ' 42). המכתב מעשיית ולפני שהגיע מברקו של הרה"ר הרצוג והוא מעיד על הנהגתם בתקופה זו. על ההנהגה ביוה"כ"פ ראה להלן.

נראה שהייתה זו הדעה מקובלת בין בני חוגו, ונראה שיש להסיק מכאן שכאשר נתפרסמה הוראת החזו"א ונודע שראשי ישיבת מיר רואים בה את עיקר הדין החלו בני התורה שבין גולי פולין (או חלקם) לנהוג גם הם את עיקר השבת ביום ראשון המקומי. כפי שנמסר נשאר הרב מפרושקוב בקובא גם ביוהכ"פ וצם יומיים³⁶.

[הגרש"ד מרגליות זצ"ל שימש ברבנות חשובה בפולין לפני השואה, היה תלמיד הגר"מ שפירא מלובלין וממקורביו הגדולים ושימש בשעתו כאחד מצוות הבוחנים ביח"ל. בתקופת רבנותו בפרושקוב הסמוכה לוורשא נתקרב מאד להאמרי אמת מגור. בתחילת המלחמה נפגש בוויילנא עם תלמידי יח"ל שגלו לשם ומאז תפס מקום מרכזי ביניהם ולא זזה ידו מידם³⁷].

אינני יודע אם מלבד ראשי ישיבת מיר האדמו"ר מאמשינוב והגרש"ד מפרושקוב הייתה דמות רוחנית נוספת ביפן אחרי שהגיעה תשובת החזו"א, ועכ"פ בכל החומר שראיתי בעניין לא ראיתי מקור נאמן על ת"ח או רב כלשהו שהיה ביפן אחרי תשובת החזו"א ונהג שלא כדבריו, אלא שיש שנהגו עיקר השבת כהחזו"א ומ"מ החמירו לפרוש ממלאכות גם ביום המקומי וכנ"ל.

בתוך זמן זה ולפני שהגיעה תשובת החזו"א נשלחה השאלה, בכ"ד אייר [סיון]³⁸ תש"א, לבעל אמרי אמת מגור. השואל היה הג"ר יוסף ליס שהיה אז תלמיד במיר³⁹.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

³⁶ בפתח דבר לספר 'אור משה' עמ' י"ב נכתב שהרב מפרושקוב ור' יוסף הורביץ שנשארו בקובא ביוהכ"פ צמו יומיים (בנוגע להרב הורוויץ אינו מדויק והוא היה מאלו שהגיעו לשנחא). וראה בפרק ט' וכמצויין לעיל.

³⁷ מתוך תולדותיו שבראש ספרו שדה מרגליות י-ס תשנ"ו. "והיה מפורסם גדול עוד קודם המלחמה לרב גדול ת"ח מובהק ומוסמך". מדברי הגר"פ הישפרונג זצ"ל שהכירו עוד בפולין בהסכמתו לספר. הגרש"ד נולד בשנת תר"ס למשפחה מחסידי הוסיאטין רוז'ין ושימש ברבנות בבעליז'ץ סוכוסטוב ופרושקוב. אחרי המלחמה היגר לארה"ב ושימש שם ברבנות. נפטר באדר תשמ"ח. בשנת תשנ"ו הוציא חתנו את הספר שדה מרגליות מתוך כתביו.

³⁸ בכתב היד כתוב ה' שלח כ"ד אייר תש"א. בספר גזנים ושו"ת חזו"א העירו לנכון כי ה' שלח תש"א חל בכ"ד בסיון, ויש לתקן התאריך ע"פ זה. - המכתב נדפס ב'גבורי החיל' פרק ז' ושם הביאו תצלום כתב היד, וכן נדפס בקובץ 'לחושבי שמו' סיון תשס"ג (בתוכנת אוצר החכמה כרך ד', קבצים עא פ, עמ' 24). בגזנים ושו"ת חזו"א בדקו הנוסח מחדש לפי כתב היד ותיקנו ע"פ זה כמה תיקונים.

³⁹ הגר"י ליס זצ"ל נלב"ע ביום א' אדר ב' תשנ"ב.

האמרי אמת עצמו לא עסק בעניין אלא מסר השאלה, ע"י בנו הבית ישראל זצ"ל⁴⁰, לשני רבנים בירושלים, הגר"ד שפירא והגר"מ טוקצינסקי, שנחשבו כמומחים לאסטרונומיה. הרבנים נחלקו לגבי מקום הקו ולכל אחד מהם היה קו אחר, ולקמן פרק ז' נביא בס"ד את דעותיהם, אלא שלשני הקוים יצא שביפן אין לשנות מהמניין המקומי. והנה הגר"ד שפירא ביאר דבריו בכתב⁴¹ והבחור ר"ז שטיצברג מבני ישיבת יח"ל שהגיע לארץ שלח את תשובתו של הגר"ד ש"ל יפן וצירף לה מכתב משלו בו כתב, "השאלה מענין שב"ק וכו' נמסר [ע"י] כ"ק מרן א"ש לאחד וזה תשובתו, וכנראה שכ"ק מרן א"ש מסכים לזה", והמשיך בתאור מצב בריאותו של האמרי אמת זצ"ל באותה תקופה ועוד, וראה הערה⁴². לגבי השערתו שכנראה הסכים האמרי אמת עם הגר"ד ש"ש יש להעיר שיש עדויות נאמנות לא כך, וראה הערה⁴³.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁴⁰ ע"פ הקדמת בני הגר"ד שפירא לבני ציון ח"ג וע"פ המתואר בספר גבורי החיל בשם עד ראייה.

⁴¹ הדפים תוקתקו במכונת כתיבה (סטנסיל) ויש עליהם תיקוני נוסח ותוכן בכ"י וכנראה זה כ"י המחבר. אין חתימה בסוף דפי התשובה.

⁴² המשך המכתב: כ"ק מרן א"ש ב"ה בקו הבריאות אבל ה"י חלוש מאוד השי"ת יחזקה ויאמצה ויאמר שדי סבל יסורים עבור כלל ישראל, וישמע ב"י [בזמנו, בזכותו] קול שופר של משיח בקרוב, ידידכם הדושי"ט והמצפה לתשועת ד', זעליג שטיצברג מאסטראווע. (בהמשך צירף פריסת שלו לחבריו ואיחולי ישועה. הנוסח המלא להלן פרק ט.). - הגה"ח ר' זליג שטיצברג זצ"ל נודע בהדרכתו ובהשפעתו בישיבת שפת אמת, נפטר בא' אד"א תשד"ס. על שמו הוקמה ישיבת נזר התורה.

⁴³ ראה בפרק ט' שהבאנו דברי הרימ"ט המוכיחים שלא כהשערות, ושם הבאנו עדות מ'עדים נאמנים' שהביא הגר"ש ברזם זצ"ל ש"האדמו"ר מגור זיע"א לא הורה בעצמו בשאלה זו אלא מסרה להרב מ. טיקוצינסקי ולהרב ד. שפירא בעמח"ס בני ציון, ושם שהרחבנו. והנה להשערות של הרב שטיצברג שהסכים האמרי אמת עם הגר"ד ש"ש הרי זו הכרעה מהאמרי אמת שלא כשיטת הגרימ"ט. ברם העובדה שהרב שטיצברג לא הזכיר בכלל את דברי הרימ"ט (שהאמרי אמת שאל גם לדעתו ע"י הבית ישראל) נותנת מקום להבין שלא ידע מהעובדה שהאמרי אמת שלח הדברים לרב נוסף שהשיב בנקיטת קו אחר ורעיון שונה לגמרי, וכנראה שעל סמך זה הוסיף הגר"ז שטיצברג את השערתו. לענ"ד נראה שמעתה יש לפקפק בבסיס ההשערה שהייתה הסכמה מהאמרי אמת לעצם השיטה.

ובפרק ט' שם הבאנו דברי הגאון ר"ש אלתר שליט"א, בנו של האדמו"ר הפני מנחם זצ"ל ונכד האמרי אמת, שאמר שהדעת נותנת שאין לראות בזה פסק של האמרי אמת עצמו, ושהאמרי אמת היה ירא הוראה ולא הייתה דרכו כלל לפסוק בעצמו לשואלים אלא להעביר למורי הוראה שיענו, ובפרט בחולשתו הגדולה באותה תקופה.

מן המקורות שלפנינו נראה שגם אחרי שתשובת הגרד"ש הגיעה ליפן המשיכו בני ישיבות יח"ל, שחלקם נמנו על חצירו של האמרי אמת, וליובאוויטש להחמיר ביום השני באיסורים דאורייתא, וכך גם ביום הכיפורים נהגו צום יומיים ע"י אכילת פחות מכשיעור ביום השני כדיני חולה מסוכן, ומסתבר שמכתבו של הרב שטיצברג היה מובן להם שאין זו הכרעתו של האמרי אמת עצמו⁴⁴. וכבר הבאנו את מכתבו של הרב מפרושקוב שנראה ממנו שאלו שנשארו ביפן (או חלקם) אף נהגו בהמשך את עיקר השבת כהוראת החזו"א.

בחודשי אב ואלול תש"א עברו כמעט כל הפליטים, בפקודת ממשלת יפן, לשנחאי שבסין שבה אין ספק בתאריך, ועדיין נשארו בקובא מעט פליטים וכן בני הקהילה תושבי יפן⁴⁵.

לפני יוהכ"פ של שנת תש"ב, שחל ביום רביעי, נתעוררה השאלה ביתר שאת כיון שכמעט בלתי אפשרי לצום יומיים והחזו"א הבריק ליפן "אחים יקרים אכלו ביום הרביעי וצומו תענית יוכ"פ ביום החמישי ואל תחושו לשום דבר" (קוב"א ח"ב, קס"ז)⁴⁶. כלומר שיש לצום רק ביום שתושבי יפן קוראים אותו יום חמישי וא"צ

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁴⁴ ואולי נהגו להחמיר רק מאז שהגיעה תשובת החזו"א שלימדה שאין הדין מוסכם, אבל לא ראיתי מקור כלשהו לדבר ונראה יותר שנהגו כך בכל הזמן. - להרחבה בעניין שאלת הרב ליס, תשובת האמרי אמת והאם הייתה הכרעה של האמרי אמת עצמו, והנהגת בני יח"ל וליובאוויטש ראה בפרק ח' ובפרק ט'.

⁴⁵ במברק שנשלח מקובא (עיין להלן) בכ' אלול תש"א נכתב ש-350 יהודים מתחננים לתשובה מתי עליהם לצום. (יש להעיר שחלק גדול מהפליטים עברו לסין עוד לפני יוהכ"פ. במכתבו של הרר"מ מאמשינוב שנכתב כשבוע וחצי לפני ר"ה, בערך עם זמן המברק, הוא כותב ש"מאה וט"ו איש" נשארים בקובא. ייתכן שמספר זה מדבר בפליטים ואינו כולל את היהודים תושבי קובא. וראה ב'הזריחה בפאתי קדם' עמ' תקכ"א מקובא לשנכאי מ-18 לספטמבר - כ"ו אלול בשנחאי המודיע על בואם של 199 פליטים, וכן היו פליטים שעברו לשנחאי בערב ר"ה ראה במכתבו של הגרא"ל מאלין שצויין לעיל).

⁴⁶ נוסח זה הכין החזו"א לשלוח וכיון שאי אפשר היה לשלוח מברק בלשון הקודש הגיע לבית אחותו הרבנית בתיה באשא קרליץ (אשת גיסו הג"ר נחום מאיר זצ"ל) ברח' בלוי 5 בבני ברק (בית הופמן) וקראו לשכנתה אשת הרמ"י הופמן זצ"ל (שאימה הייתה נשואה בזיווג שני להג"ר איצלה קרליץ אחיו של החזו"א, והיו מקורבים מאד לחזו"א) והחזו"א הקריא לה הנוסח והיא תרגמה לאנגלית. וסיפרה שהמילים 'אחים יקרים' לא הקריא לה החזו"א ולא היו בנוסח המתורגם, וכן סיפרה שנתחבטה כיצד לתרגם הביטוי 'ואל תחושו' לאנגלית. שמעתי מנכדה הרה"ג ר"ש שיחיה ששמע מפיח. (עיקר העובדה הובא גם בספר 'סופה וסערה' של ר"ח טוביאס שיחי). והנה במכתבו של הגרד"ש מרגליות מפרושקוב שנכתב בקובא בעשיית כתב בתוך דבריו בזה הלשון: 'חזון איש' הבריק בעצמו 'אכלו ביום ד' וצומו ביום ה' ואל תפחדו כלום' ('גבורי החיל' חלק ב' עמ' 42). זה, כנראה, תרגום חוזר ללשון הקודש מהנוסח האנגלי שנשלח.

לחוש ולצום ביום המכונה אצלם יום רביעי. בשנת תש"ג פירסם החזו"א 'קונטרס י"ח שעות', שנדפס אח"כ בחזו"א או"ח סימן ס"ד, לבאר "שדעת כל הראשונים שמירושלים למערב י"ח שעות ולמזרח שש שעות" כלשון החזו"א בהקדמה⁴⁷.

מזן הגרי"ז מבריסק זצ"ל נקט גם הוא שהעיקר לדינא כדברי הראשונים הסוברים שהקו בקצה המזרח וביפן היום מתחיל אחרי ירושלים, ומ"מ כדרכו לא הסכים ליקח אחריות ההוראה על עצמו⁴⁸, "אמנם מה שלא רצה להכריע הוא לפסוק להקל ביום המוקדם לגמרי, אבל בזה כי היום המאוחר ב"ח שעות להשבת שבירושלים הוא יום השבת וצריך לשמרו ואין לחללו ח"ו בזה לא הי' שום ספק ופקפוק כלל"⁴⁹.

לקראת יום הכפורים תש"ב הייתה דעת הגרי"ז שיש לפליטים שביפן לצום רק ביום חמישי שביפן שהוא יום רביעי י' תשרי ע"פ התורה (כיון שא"א לצום יומיים ולהחמיר את שתי הימים), ואף הכין נוסח לשלוח ליפן כשיטתו בזה: "את הדין אין אנו יודעים, ומי שרוצה להתענות ביום השני יכול לאכול ביום הראשון ולסמוך על דעת ששה

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

וראה בגנזים ושו"ת חזו"א מהדור' שניה נוסח ראשון של המברק (בכ"י הג"ר שמריהו גריינימן זצ"ל), ותרגום חלקי לאנגלית שלא נסתים. ושם מפורש שם המקבל אברהם שוורץ, וכתב שם שהוא הג"ר אברהם שוורץ זצ"ל, לימים משגיח בישיבת אור ישראל בפ"ת, שהיה מתלמידי ישיבת מיר בקובא.

⁴⁷ דברים נוספים מהחזו"א יש בקובץ אגרות ובאגרות נוספות שחלקם נדפסו ב'האיש וחזונו' של הרב קלמן כהנא זצ"ל, ועיין גם בספר 'תשובות וכתבים' חזו"א סימן ק"ט ואילך. לאחרונה כונסו אגרות החזו"א בעניין בסוף ספר 'פשר חזון' על קונטרס י"ח שעות וב'גנזים ושו"ת חזון איש'.

⁴⁸ והנה החזו"א סבר שזו שיטת כל הראשונים והקדמונים, אבל הגרי"ז הניח שזו שיטת רוב הקדמונים ויש בזה מחלוקת אלא שמן הדין הלכה כרוב הראשונים, ובפרט שהחולק שהוא בעל היסוד אינו מהראשונים שיש לנו מדבריהם בהלכה (ולהלן הבאנו ממכתב הגר"י סולובייצ'יק שהגרי"ד בן הגרי"ז אמר להגרי"ז שברדב"ז כתוב שהיסוד חולק. וייתכן שהגרי"ז לא ראה היסוד עצמו, ואם כן אין זו מחלוקת בהבנת היסוד ואכמ"ל). ואף שנקט הגרי"ז שכך ההלכה מ"מ כיון שסבר שיש בזה מחלוקת לא רצה ליקח אחריות ההוראה על עצמו. וראה לקמן במילואים לפרק ג' שהרחבנו בפרטים ומקורות בדעת מרן הגרי"ז.

⁴⁹ מתוך מכתבו של נכדו הג"ר אברהם יהושע סולובייצ'יק שליט"א ראש ישיבת בריסק ובנו של הגרי"ד זצ"ל, וסיים שם "הדברים האלו ברורים הם ולא אחת שמעתים מאממ"ר האון זצ"ל", וראה במילואים לפרק ג'. המכתב המלא נדפס ב'גנזים ושו"ת חזון איש' בסוף כרך ב' ובכרך א' מהדורה שניה.

מהראשונים, הבעה"מ והכוזרי והראב"ד והרמב"ן והריטב"א והר"ן, ומי שליבו נוקפו לאכול ביום הראשון יתענה יום השני ע"פ רופאים⁵⁰.

בנו הגרמ"ד שליט"א מציין שהגרי"ז הצטער מאד על חוות הדעת של הרבנות הראשית "ואיך הם משווים עצמם להחזו"א להכניס עצמם בזה ולחוות את דעתם", וראה עוד בהערה⁵¹.

בערב יוהכ"פ שלח החזו"א את הרה"ג ר' קלמן כהנא (בעל 'טהרת בת ישראל' ועוד ספרי הלכה) להגרי"ז. ר"ק כהנא הציע לפני הגרי"ז, בשם החזו"א, לשלוח מברק ליפן שייחתם ע"י החזו"א והגרי"ז יחדיו להורות שיש לצום רק ביום חמישי למניינם. הגרי"ז השיב לו שאם כי דעתו כהחזו"א ואילו בא יום קודם היה מצטרף וחותם אבל כעת אינו יכול לשלוח מברק כזה מפני שמברק שישלח כל כך סמוך לצום סביר שייגיע אחרי כניסת יום רביעי היפני ויש לחשוש שאלו שיתחילו לצום ביום המקומי לא יפסיקו את צומם, ואח"כ ירצו לצום את היום שע"פ התורה וזוהי שאלה של פיקוח נפש⁵².

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁵⁰ נוסח זה נמסר ע"י בנו הגרי"ד זצ"ל, נרשם בחייו (בשנת תשכ"ו) ע"פ בנו הגרא"י שליט"א ונתפרסם באישורו ב'נגזרים ושו"ת חזו"א' (חלק א' במהדורה שניה). וראה להלן במילואים לפרק ג' פרטים לדיוקו של נוסח.

וראה בדברים מהגרי"ד שם שהגרי"ז הכין הנוסח הנ"ל ובא להגרא"י לדון עימו לשלוח יחד נוסח זה, וכשאמר לו הגרא"י שלא שלח הוראה ליפן ובדעתו שלא לשלוח החליט שא"צ להבריק בעצמו ודי בהוראת החזו"א.

⁵¹ מספר 'טהרת מירון' (עמ' י"ב) מתוך שיחה מהגרמ"ד שליט"א כתבי תלמידים. ובספר תאריך ישראל (עמ' נ"ח) "דאחר שהחליטו האסיפת הרבנים שכינס הרב הרצוג להיפך מהחזו"א, התחילו הרבנות הראשית לעשות רעש גדול נגד החזו"א ועשו מזה מחל' גדולה בא"י ובאמריקה. ולא הבינו העניינים וכל דבריהם היו עם - ארצות. היחיד שהבין את העניינים היה ר' מיכל טוקצנינסקי, אך היה לו בזה מהלך עקום".

ובכתבים מדברי הגרי"ד (נגזרים ושו"ת חזו"א שם) על אסיפת הרבנים של הרבנות (שנסמכה גם על אנשי מדע) "הרב ז"ל (-מרן הגרי"ז) בשמעו הדבר ויתעצב ויחר לו מאד לאמור, האיך יתכן שהם הפרופסורים יכריעו בשאלת השבת. ויתהלך אנה ואנה ויאמר האם בהצבעה יחליטו על השבת, הולכים להרים ידים על השבת, לו יש כח בידי אז הלכתי שם ובמקל הייתי מפזר את האסיפה".

מרן הגרי"ז הקפיד מאד על מארגני האסיפה, וראה במילואים לפרק ג' הדברים שאמר הגרי"ז לאותו ת"ח שמסר הדברים לרב הראשי.

⁵² מדברי בני הגרי"ז, הגרי"ד זצ"ל והגרמ"ד שליט"א, שהובאו להלן במילואים לפרק ג'.

ובספרו של הרב כהנא 'האיש וחזונו' (עמ' ע"ד) תיאר כיצד הגיע להחזו"א בערב יוהכ"פ בהשכמה לסליחות שלפני תפילה כותיקין (והחזו"א קדם והשכים לכפרות) "ואחרי ארוחת הבוקר שאלני בנוכחותו של הגאון מפוניביז' שליט"א (-הגרי"ש כהנמן זצ"ל) אם מוכן אני לנסוע לירושלים

להלן במילואים לפרק ג' הרחבנו בבירור דעת הגר"ז ע"פ מה שנכתב מפי בניו הגאונים ומפי ת"ח נוספים, וראה שם.

בכ' אלול תש"א פנו יהודי קובא שביפן במברק המופנה, כפי לשונו, "אל הרבנים מישקובסקי, אלטר, הרצוג, סולובייצ'יק, פינקל, מלצר"⁵³ שיענו "באיזה יום לצום יום כיפור". רוב הרבנים הנשאלים סברו שחובה לצום ביום השני או שהדין מסופק ואסור לאכול בשני הימים, וראה פרטים בהערה⁵⁴. למעשה באו הדברים לידי אנשי הרבנות הראשית שראו לנכון שהשאלה תוכרע ע"י הרבנות דווקא ובלי להתחשב בדעתם של הרבנים שהשואלים הפנו אליהם את שאלתם, וראה הערה⁵⁵. אנשי

מקורות והערות

להגאון מבריסק. וכשעניתי שבאם הדבר נחוץ הנני מוכן לזאת, מסר לי לגשת להגאון מבריסק ולבקשו לשלוח מברק חתום ע"י שניהם ליפאן שיאכלו ביום רביעי של חשבון ויצומו ביום חמישי. כשבאתי להגאון מבריסק בשליחות זו סירב לשלוח המברק בגלל שהוא בודאי יגיע ליפאן אחרי ערוב יום ד' וחלק מהאנשים וודאי קבלו עליהם כבר את צום יום הכיפורים ולא ירצו להפסיק בתעניתם, ולעומת זאת כשיראו המברק יצומו גם ביום ה' ויסתכנו חלילה ומטעם זה אינו יכול לשלוח המברק. וגם הוסיף ואמר שהראבד"ק בריסק השיב לשואלים אותו לפני שיצאו לדרך, שעליהם לצום ביום ה' וכדעת מרן זצ"ל.

[יש להעיר שבספרו של הרב כהנא שם (עמ' ע"ה) כתב שהחזו"א שלח המברק ליפן קודם ששב משליחותו בערב יוכ"פ. למעשה החזו"א שלח את מברקו עוד קודם אסיפת הרבנים שהתכנסה בד' תשרי, וכששמע שאנשי הרה"ר הבריקו לצום למנין יפן רצה לשלוח המברק פעם שניה ונוספת עם הוספה של חתימת הגר"ז, וכנראה כששב משליחותו אמר לו החזו"א שכבר שלח את המברק חתום על ידו והוא הבין שהכוונה הייתה שנשלח בזמן שהיה בירושלים, ולא ידע שהחזו"א הקדים ושלח עוד לפני כן].

⁵³ הלא הם הגר"ח מישקובסקי אב"ד קרייניקי, בעל 'אמרי אמת' מגור, הרה"ר הרצוג, הגר"ז מבריסק, הגר"א פינקל ראש ישיבת מיר, הגר"א מלצר, זכר צדיקים לברכה.

⁵⁴ מהם שסברו שיש לנהוג לגמרי כהחזו"א, כך סברו הגר"ז סולובייצ'יק והגר"א פינקל, ומהם שנסתפקו בדין זה וסברו שמספק דאורייתא אסורים לאכול בשני הימים ולמעשה יש לצום ביום הראשון וביום השני שהוא פיקוח נפש יש לאכול פחות מכשיעור כדין חולה מסוכן. זו הייתה דעת הגר"א מלצר כמפורש במכתבו (וראה להלן אם נשאר בדעתו זו) והרה"ר הרצוג בדעתו האישית המפורשת בכתביו, וכפי שנמסר כך סבר גם הגר"ח מישקובסקי ראה בפרק ט'.

דעת האמרי אמת אחרי הוראת החזו"א לא ידועה לי וכנראה לא הביע שינוי בדעתו אך לא נמסר שנשאל שוב אחרי חוות דעתו של החזו"א. (האמרי אמת היה חלש מאד באותם שנים וגם בתחילה מסר השאלה לאחרים ולא פסק בעצמו, וקרוב הדבר שלא הטריחוהו שוב בעניין). לאידך נמסר שהגר"י ליס, שהוא זה ששלח השאלה לרב האמרי אמת, נהג לגמרי כהוראת החזו"א משעה שהגיעה ליפן. וכן נמסר על כמה מבני ישיבת יח"ל ומבני ישיבת ליובאוויטש, מהם שנשארו ביפן ביוהכ"פ וצמו יומיים (או אכלו פחות מכשיעור ביום השני) ומהם שסברו שביוהכ"פ יהיו בהפלגה בים בשטח הספק והתכוונו לצום יומיים וכפי הנראה לפי שהיה ברי להם שאין זו הכרעה משל האמרי אמת עצמו. לקמן פרק ט' הרחבנו במקורות לדברינו.

⁵⁵ עובדה זו תמוהה מאד. התשובה לא נשלחה כתשובה פרטית של מישהו אלא כתשובה כלל הרבנים למברק השאלה למרות שהשואלים, ששאלו בנושא חמור מאד של איסורי כריתות, הזכירו בפירוש שמות של ששה רבנים שאליהם הם פונים וביניהם מגדולי ישראל. הם לא הפנו

הרבנות ידעו היטב "שכאן, בא", עד כמה שהוא יודע רק שני אנשים שהתמחו בשאלה זו: כ"ג שליט"א (-החזו"א) והרי"מ טיקוצינסקי שליט"א" (כלשון הגרש"י זוין בשם הרה"ר הרצוג⁵⁶). למרות זאת החליטו לכנס אסיפת רבנים שתכריע ע"פ הצבעה מה להשיב.

המתכנסים שמעו הסבר שבא להבהיר להם מהו הנושא של קו התאריך, נשמעו הרצאות שונות מכמה רבנים, מפרופסור שנחשב מומחה לגיאוגרפיה וממר ש. גורוניצק⁵⁷, ואחרי ששמעו שיש חילוקי דעות והרבה שיטות על מקומו של קו

מקורות והערות

השאלה לרבנות הראשית והרה"ר הרצוג את נמנה השלישי ברשימה. תמוה מאוד ולא ברור מי הוא זה שהחליט שלא להתחשב בגדולי ישראל הנשאלים ולענות ע"פ החלטתה של אסיפת רבנים (שלא דוקא 'התמחו בשאלה זו', ראה להלן) מטעם הרבנות הראשית ובניגוד לדעתם של הגר"יז מלצר והגר"יז, ובעצם בניגוד לדעתם של רוב הנשאלים.

[ב'היומים' (עמ' 1) כתב שיושבי קובא "התחננו בטלגרמות תכופות" וא"כ אולי נשלחה להרה"ר ט"יג אחרת, אלא שהסיפור הזה מוזר. הרי מברק התשובה של הרה"ר הרצוג מתייחס במפורש למברק שמתאריך של מברקו, וגם בשום מקום לא נתפרסם מברק נוסף. וראה בספר קהתי"א הישראלי שפרסם 'מסמכים אחדים מהארכיון של... רי"א הרצוג' ושם בעמ' 244 ואילך הצילומים ממברק השאלה שלפנינו, הזמנת הרה"ר לאסיפה ומברק התשובה. נראה שצירוף העובדות מלמד בבירור שמברק אחד היה לפני הרה"ר הרצוג והוא המברק הנזכר, ויש להניח שהדברים בהיוםם נכתבו מהשערה. יצויין עוד שבמכתבו של הרב זוין לחזו"א נכתב שהרב הרצוג קיבל טלגרמה, וזה תיאור די נכון כיון שהט"יג הייתה ממוענת גם אליו והוא אכן קיבל אותה. גם בדברים מהגר"יז זצ"ל מתואר שאחד הרבנים מסר את מברק השאלה הניל לרב הראשי וראה שם מה שאמר לו הגר"יז והגר"יז על כך].

⁵⁶ בכ"ד אלול תש"א (תשעה ימים לפני 'אסיפת הרבנים' שהתקיימה בד' תשרי) שלח הגרש"י זוין מחברי מועצת הרה"ר מכתב להחזו"א, בשמו ומדעתו של הרב הראשי הרצוג. "אני פונה לכ"ג (עפ"י עצת הרב הראשי שליט"א)... כבוד הרה"ר שליט"א אומר, שכאן, בא", עד כמה שהוא יודע רק שני אנשים שהתמחו בשאלה זו: כ"ג שליט"א והרי"מ טיקוצינסקי שליט"א. אבל דא עקא שני אלה אינם משתוים בדעה אחת. השאלה עומדת עכשיו בצורה אחרת לגמרי... לא מצד עצם הענין אלא מצד המעשה, כלומר: האנשים בקובה שאין להם ידיעה ברורה בגוף הדבר, אלא שלפניהם שני דיעות מתנגדות, מה יעשו הם וכיצד יתנהגו הם?" ובהמשך המכתב, "לא נכחד: לדעתנו עליהם לצום ביום הספק הראשון... כשרואים הם דיעות חלוקות, אי אפשר להם לשנות מחשבונם הקבוע, ובפרט שהיום הראשון שפוגעים בו הוא היום לפי חשבונם הקודם"... "אלא שעוד הפעם אני מדגיש: לא על בירור גוף השאלה מצד מהותה המדובר עכשיו, אלא על ההנהגה למעשה של 350 האנשים אחרי ראותם שדיעות חלוקות בדבר". המכתב מלמד שהרה"ר הרצוג ידע היטב מצב הדברים ולא ניסה כלל לעסוק ב'עצם הענין'. מסתבר, אם כן, שחברי האסיפה לא זומנו כלל 'לקבוע עמדה באיזו נקודה מתחיל מנין הימים' וכפי שיובא להלן אכן לא קבעו כל עמדה בשאלה זו.

⁵⁷ הרצו בה הרב טוקצינסקי והרב שפירא, פרופ' פרנקל, מר שלמה גורוניצק (שנודע לימים כהרה"ר לצה"ל ולישראל) וכן נשא שם דברים הג"ר בייניש בהגרא"י פינקל ר"י מיר שהיה אז בחור כבן ל' ודיבר בעניין קו התאריך עם החזו"א, והלך על דעת עצמו לבאר דעת החזו"א (וראה בדברינו על האסיפה). דברי הבהרה שהסבירו לנוכחים את נושא קו התאריך נשמעו מפי הרב מרצבך. באסיפה הושמעו עוד שלשה דעות שונות על מקום הקו מלבד שיטות החזו"א והרי"מ"ט (שיטות

התאריך ולרוב הקוים יפן עדיין לפני הקו, הגיעו למסקנה. "מבלי לקבוע עמדה באיזו נקודה מתחיל מנין הימים, החליטו שעל כל פנים יפן כולה, וקובה בכלל, אינה משנה את חשבון הימים בשביל שיטת הכוזרי והמאור" (מספר 'לאור ההלכה' של הגרש"י זיין). וכלומר, אין להם החלטת והכרעה היכן הוא קו התאריך ע"פ ההלכה ואעפ"כ אין יהודי יפן צריכים לשנות מהיום הנהוג שם. הרב הראשי עצמו הבריק את התשובה והוסיף במברק שלדעתו האישית ינהגו ביום חמישי כדין המבואר בשו"ע של אכילה פחות פחות מכשיעור. בכתבים מתקופה מאוחרת אף כתב שדעתו האישית הייתה שהוא ספק גמור מעיקר הדין.

מרנן החזו"א הגרי"ז והגרא"ז מלצר לא ראו את החלטת האסיפה כמחייבת. אך בעוד החזו"א והגרי"ז סברו שההוראה למעשה לנמצאים בופן היא שמן הדין צריך לצום רק ביום חמישי, כתב הגרא"ז במכתב ששיגר לחזו"א שלדעתו מעיקר הדין הוא ספיקא דדינא ולכן חייבים לצום ביום רביעי וביום חמישי, ולמעשה יש להם לאכול ביום חמישי לשיעורים כדין חולה מסוכן ביוהכ"פ. ויש לציין שהגרא"ז לא שלח הוראתו ליפן ואף אמר להגרי"ז מבריסק, שבא לביתו לדון עימו בעניין, שהחליט שלא להתערב בפסיקת ההלכה בשאלה זו, והעידו מתלמידיו ומבני משפחתו שלא היה העניין ברור לו בהחלט. וראה להלן במילואים לפרק ג' שהרחבנו.

במאמר אחר (הודפס להלן) הרחבנו לברר פרטים רבים על האסיפה ומשתתפיה והבאנו מדברי המשתתפים עצמם המלמדים שכמעט כולם לא ייחסו להחלטת האסיפה תוקף מכריע ומחייב. שם הבאנו גם מדברי מרנן החזו"א והגרי"ז שראו בכל עניין האסיפה חוסר רצינות ואחריות מצד המארגנים, ועדות שמרן הגרא"ז מלצר כש'הכיר צורת הדברים' עזב את האסיפה באמצע.⁵⁸

ויש לציין ולהדגיש דבר חמור הנוגע להלכה. בניגוד מוחלט לדברים המפורשים של מארגני האסיפה ומשתתפיה ובניגוד לדברי הגרי"מ טוקצ'נסקי עצמו שמלמדים שמעולם לא הוחלט באסיפה על קו תאריך כל-שהוא, נתפרסמו שמועות כאילו הייתה כאן אסיפת רבנים שעיינו בעניין והכריעו כשיטת הרב טוקצ'נסקי. העובדות

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

הרב שפירא ומר גורן והצעת הרב מרצבך) וכלומר שהוצעו לפני המשתתפים חמישה (ז) קווי תאריך. - אגב, לא ברור לי מה יכל הפרופ' הנכבד לתרום למי שהקיף הסוגיה.

⁵⁸ כמו"כ הגרצ"פ פרנק לא השתתף באסיפה מפאת מחלה, וראה הבירור בדברינו שם כלפי פרסומים מטעים שונים שנטען בהם לא כך.

והמקורות מלמדים שלא היו דברים מעולם וכפי שיבואר במקומו בס"ד⁵⁹. לא זו בלבד אלא שכפי הנראה הנימוק היה בעיקר מפני שמספק לא ראו לשנות מהמניין המקומי (ולמעשה גם הגרימ"ט עצמו נקט באותה שעה שהיא מחלוקת ראשונים וכאשר יובא מדבריו בפרק ו'), ובצירוף עם העובדה ששמעו קוים שונים שלרובם יפן עומדת עדיין לפני הקו. והנה ע"פ נימוקים אלו יש לנהוג בהוואי, לדוגמא, דווקא כהוראת החזו"א התואמת את המניין המקומי ואת רוב הקוים וכדלהלן, ולא כשיטת רימ"ט המורה לשנות שם מהנהוג.

בין בני התורה מישיבות מיר יח"ל וליובאוויטש שנשואו בקובה יש שצמו ביום חמישי בלבד ויש שצמו יומיים ויש שמחמת פיקוח נפש נהגו ביום השני כדין חולה מסוכן ואכלו בו פחות פחות מכשיעור⁶⁰, ולא ידוע על בני תורה שצמו ביום רביעי בלבד. מן הרבנים ששהו ביפן ידוע לנו על רב אחד שנשאר שם ביום הכיפורים: הג"ר שאול דוד מרגליות רבה דפרושקוב והוא צם יומיים.

קבוצה מתלמידי ליובאוויטש ויח"ל שכבר הגיעו לסין, ובהם הגר"פ הירשפרונג והגרא"מ הרשברג מגדולי וחשובי תלמידי יח"ל⁶¹, קיבלו רשיונות הגירה לקנדה

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁵⁹ לא זו בלבד שלא היה רוב שפסקו כהגרימ"ט אלא שבמהלכו בסוגיה יחיד היה. גם בפסקו למעשה כמעט יחיד הוא ורק בשם הר"ש מזויהל אמרו שפסק כך, ומנימוק אחר.

⁶⁰ בפאר הדור (ח"ג עמ' שמ"א) בשם הגר"נ מאלין שליט"א מבני ישיבת מיר ש'קומץ בני ישיבה' שנשואו בקובא צמו רק ביום חמישי ושלושה מהם צמו יומיים. למעשה נשואו בקובא בודדים ממש מתלמידי מיר (אינני יודע פרטים מדויקים) וכמעט כל בני הישיבה עברו כבר לשנחאי. ושוב ראיתי בספר 'תאריך ישראל' (עמ' נ"ד) ששמע מהגר"ש בירנבוים זצ"ל (ראש ישיבת מיר בארה"ב שהיה מבני ישיבת מיר בקובא) "ולענין יוהכ"פ היו מקצת מבני הישיבה שהתענו שני ימים רצופים". (היו שמועות שהג"ר ברוך רוזנברג זצ"ל ר"י סלבודקא היה בקובא וצם יומיים, אבל שמעתי מהרב יו"ט פורגס שיחי' ששאל אותו על כך ואמר לו שלהד"ם והיה ביוהכ"פ בשנחאי שבה לכולי עלמא מונים כמנין המקומי. וכן שמעתי מח"א שהגר"י הורוויץ שליט"א אמר לו שהפרסום שצם יומיים בטעות יסודו ולא היה ביפן ביוהכ"פ, ואמר שבשעתו העיד על מי שצם יומיים וטעו לספר זאת עליו עצמו). לגבי בני ליובאוויטש ויח"ל ראה בפרק ט' שמחמת פיקוח נפש נהגו ביום השני כדין חולה מסוכן ביוהכ"פ, ואכלו פחות פחות מכשיעור.

⁶¹ ושימשו למעשה כרמ"י הישיבה בגלותה עד לנסיעתם. הגר"פ הירשפרונג היה אז בשנתו השלושים (נולד בתמוז תרע"ב) והתפרסם כבקי עצום, ובהיותם בוילנא כתב עליו בעל ה'מרחשת' הי"ד במכתב 'בקי נפלא בכל חדרי תורה'. לימים שימש כאב"ד מונטריאל קנדה, ונלביע כ"ז טבת תשנ"ח. הגרא"מ הרשברג נתמנה ע"י הגר"מ שפירא לשמש כראש ישיבה (קטנה) שע"י יח"ל בראחוב הסמוכה ללובלין. בשנת תרצ"ז פירסם את ספרו 'מחשבת הקודש' על ענייני קדשים עם הסכמה, שנמסרה בע"מ להדפיסה, מהאמרי אמת מגור, והסכמות מהרמ"ם דיח"ל וגדולי פולין כהגאון מטשיבין ועוד. (וסיפר הגרבי"ש שניאורסון זצ"ל שהאמרי אמת עיין בכתביו קודם שנכנס לקידוש בליל שבת, ובשעתו נתפרסם הדבר ועשה רושם גדול). וכן קיבל הסכמה מהגר"יז מבריסק שכניחו 'הב' הרב החר"ץ ובקי טובא'. לימים אב"ד במקסיקו ונשיא אגודת הרבנים

ונתברר להם שהאוניה תצא לפני יוהכ"פ ובמהלך ההפלגה יהיו במקום שדינו מסופק לדעת החזון איש⁶². התלמידים התכוננו לצום יומיים. בחסדי ד' לא הוצרכו לכך למעשה, ואירע עיכוב שגרם שהאוניה יצאה לדרכה רק אחרי יוהכ"פ⁶³. מאידך תושבי המקום והפליטים שלא נמנו על בני הישיבות, נהגו כמעט כולם כהרגלם מאז וכמניין הימים המקומי.

ויש להדגיש נקודה חשובה. שיטת החזו"א תואמת לנהוג באי הוואי שגם בהם היה קיים יישוב של יהודים שנהגו כפי המניין המקומי, ולשיטת הגרימ"ט היה עליהם לשנות מהתאריך המקומי ולשבות ביום השישי הנהוג במקום. נמצא, איפוא, שאין יסוד לטענה כאילו הייתה הכרעה של מנהג כשיטת הי"ב שעות, ולפנינו 'מנהגים' סותרים (וראה הרחבה בפרק ח').

הפרטים והמקורות על דעת הגרי"ז והגרא"ז נתבארו בפרק ג' ובמילואים שם. הפרטים על המנהג ביפן ובהוואי ועל הנהגת הפליטים, על התשובה שנשלחה ע"י האמרי אמת ועל ההוראות השונות בעניין יפן והוואי מאז ועד היום נתבררו בפרקים ח' ט'. על אסיפת הרבנים של הרבנות הראשית נכתב בהרחבה במאמר נפרד בסוף הספר.

מה חידש החזו"א

כאן המקום לתקן טעות שנשמעת לפעמים. יש מבין הלומדים שעדיין לא עיינו בסוגיה זו, שדומה להם שדברי החזו"א בעניין הם חידוש משלו, וכאילו הכריע החזו"א בעומק עיונו בדבר שלא נתפרש עד לדורו. ויש שאף דומה להם, ע"פ כל מיני פרסומים, ששיטת החזו"א היא 'מחודשת' ואף 'דעת יחיד', והטעם שדנים לפסוק כך - מפני היותו של אותו יחיד גדול בדורו ומופלג בחכמה ומהאחרונים שהתקבלו בכלל ישראל לפסוק הלכה על פיהם, וראה הערה⁶⁴.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

באמריקה הלטינית. כנראה היה הרב הרשברג מחסידי גור, ויש בכך סיוע נוסף למה שהבאנו שנראה שגם חסידי גור שבין בני ישיבת יח"ל לא ראו את תשובת הבני ציון כפסק של האמרי אמת עצמו.

⁶² כנראה הכוונה שידעו שלא תהיה להם אפשרות לדעת במהלך הנסיעה באוקינוס השקט אם הם בתוך קו ה-90 מעלות או שכבר עברו אותו.

⁶³ ע"פ מכתב הגרא"ל מאלין ודברי הבחורים מליובאוויטש שבספר גבורי החיל. לתוספת פרטים ולמקורות עיין פרק ח' ובפרק ט' בפסקאות על הריי"ץ מליובאוויטש והאמרי אמת.

⁶⁴ ובלשונו של הגרי"ד הרפנס שליט"א, בעל הנשמת שבת ומרבני סאטמר, "ועוד שכשיטתיה נ- של המאור) החזיק אחד מגדולי הפוסקים של זמנינו הרי הוא החזו"א ז"ל שנתקבלו פסקיו והוראותיו בכל חלקי התורה ושטחי החיים, משא"כ החולקים עליו לא היו פוסקים מקובלים

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

כ"כ. ע"כ (ש"ת שמת שבת סימן תקכ"ב). וזה אכן נימוק גדול מצד עצמו. ובשעתו עדיין לא נהגו לפסוק על פיו כי אם יחידים שהכירוהו, ואם כי ידעו הכל שהוא מגדולי התורה והתייחסו בכבוד גדול לשיטתו, הרי לעניין הלכה למעשה יש שחששו לקבוע לשנות מהנהוג (שחשבו שהיה לו משמעות הלכתית של מנהג, וראה פרק ח'), גם ע"פ חכם מובהק כיון שהיו שחלקו, ובפרט שלא נתפרסם עדיין רוב גדולתו בין החכמים. אבל כיום שאין לך רב ומורה הוראה בישראל שאינו פוסק כסדר אף להקל בהלכות שבת ונידה ושאר הלכות חמורות ע"פ פסקי החזו"א (במקום שאין חולק בדרגה הראויה לחלוק), הרי יש מקום גדול לטענה ששוב אין לפקפק בהכרעתו מפני דברי רבנים שלא הגיעו לדרגה זו.

ולא זו בלבד אלא שגם מרן הגר"י מבריסק נקט כך, ושמועותיו בכל סוגיות הש"ס מיבדרין תמיד בכל בתי מדרשות בדורנו.

והחזו"א השקיע זמן רב והקיף כל פרטי הסוגיה בעיון גדול וכן הגר"י ענה אחרי שעייין בסוגיא עד כדי להורות על פיה, (וראה לקמן בשיטת מרן הגר"י מלצר זצ"ל). ואילו מהרבנים החולקים הרבה הורו מחמת ספק גרידא. וקרום לזה כתבו בשם הגר"ח קרייזוירט והגר"י פאם שהכריעו מהאי טעמא כהחזו"א.

וראה להלן שהבאנו מדברי הגר"י אורבך שאמר שמצד החולקים בשעתו בשאלת קו התאריך היה צריך לפסוק כהחזו"א "שהרי זה לא היה סוגיא של ר' איסר זלמן זצ"ל" ושאר החולקים "אינם בעלי דיעה בענין זה לחלוק על החזו"א" (ויצוין שאין זו מסקנתו לדינא וראה בפרק ט' ההוראות השונות שנאמרו בשמו ונימוקיהם).

כיון שבהלכה יש התחשבות רבה ומיוחדת לדברי גדולי ישראל שנתקבלו הוראותיהם, ויש שהדבר משתנה בין הקהילות השונות, יש להדגיש שפסקי החזו"א התקבלו להלכה בכל קהילות ישראל.

ואם שאין צורך בדוגמאות כי רבו ואין להם מספר, מ"מ יש טעם להביא כאן דברי האדמו"ר ר' אהרן מבעלז זצ"ל שאמר להרב מערלוי שליט"א "שלהחזו"א היה זכיה גדולה והלכה כמותו ברוב ההלכות בארץ ישראל" (מכתב קודש מהרב מערלוי אלול תש"ס הובא בספר 'מקדושתו של אהרן', ועיי"ש עוד. באותה הזדמנות הורה לו מהר"א מבעלזא לקרוא לבנו ע"ש החזו"א).

וראה בביתאון 'ויז'ניץ' (הובא בספר מעשה איש ח"י עמ' ק"ע) שהאדמו"ר מו"ז'ניץ שליט"א [בעל הישועת משה זצ"ל] אחרי התייעצות הלכתית עם החזו"א אמר בהתפעלות 'הוא הרי אורים ותומים ממש'. מפי הרה"ח הישיש ר"א פרידמן שליט"א שהיה עימו (ושם שאביו האדמו"ר האמרי חיים זצ"ל הורה להנהיג בהלכות שמיטה ע"פ פסקי החזו"א בין לקולא בין לחומרא. וכן ידוע שהאמרי חיים הורה שהחזו"א יכריע ההלכה בעניין העלאת ארונו של אביו האהבת ישראל זצ"ל מחו"ל ובשאלה אם לקברו בבני ברק. ועיין מעשה איש שם עוד מביתאון 'ויז'ניץ'). ובשם האדמו"ר הדברי יואל מסטמאר זצ"ל נמסר "שהיה מחשיב את הגאון חזו"א ז"ל הרבה יותר מכל אלו הרבנים שחלקו עליו" [נאגב, ראה בקובץ גינת ורדים (סאטמר ויליאמסבורג, קובץ ב' עמ' ל"ח) שהביאו לפניו מאחד מקהילתו שאלה חמורה בה' נדה בנידון שיש מגדולי אחרונים שאסרו ולא הסכים הדברי יואל ליקח אחריות ההיתר על עצמו, ושלא שישאלו להחזו"א (עיי' חתן אחיו הגר"י אייזיקסון הרב דאחונה), וכשהתיר החזו"א אמר להשואל שיש לו על מי לסמוך. ושוב נדפסה התשובה בגנזים ושו"ת חזו"א חלק ב']. ובשו"ת דברי יציב להאדמו"ר מצאנו קלויזנבורג זצ"ל או"ח סימן ס"ו "רגיל אצלי לציין מה שכתב גדול שבזמננו החזון איש באגרותיו ח"א סי' ל"ב... וכע"ז שם בסימן קי"ג.

ובשו"ת מנחת יצחק לגאב"ד העדה החרדית זצ"ל (ח"י סי' ק"ב, בדיני הפרשת חלה) "והנה כנודע שבין הרבה בני ישיבה נתקבל עפ"י הרוב פסקי החזון איש", ושם ח"י סי' קכ"ה, "כנודע המושבות שומרי שביעית נוהגין בזה עפ"י רוב עפ"י פסקי החזון איש ז"ל". ובשו"ת שבת

לאמיתו של דבר אין זו אלא טעות. בשדה ההלכה דברי החזו"א אינם חידוש⁶⁵. זו השיטה הפשוטה וברור שכמעט כל הראשונים סברו כך⁶⁶, וראה את לשון הגרי"מ ט עצמו בעניין בהערה⁶⁷. ולא יחיד היה החזו"א אלא אדרבא, שכמעט כל האחרונים שעסקו בזה פסקו ע"פ הראשונים, ולהלן פרק ג' הבאנו עשרות אחרונים שנקטו כך

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

הלוי ח"ג סימן כ"ח "כי כח התורה של הגאון הזה הי' גדול מאד". ובשו"ת באר משה להרב מדעברצין ח"ח סימן י"ב (לגבי דין חשמל בש"ק) "ונחוץ מאד לעיין בספר חזון איש (או"ח ה' שבת סי' ל"ח אות ד') כי דבריו דברי אלקים חיים". ובשו"ת משנה הלכות להאדמו"ר וגאב"ד אונגוואר זצ"ל (ח"ח סי' קנ"ה) "ואטו בהלכה אחת החזו"א ז"ל חולק על המ"ב ופשוט דבמחלוקת כזו הלכה כהחזו"א ז"ל שהוא בתראה והמ"ב כמסופק והחזו"א מיישב דבריו וז"פ מאוד". ובסי' ע"ו "וידוע דמין החזו"א ז"ל פוסק מובהק בדורו היה שאם היו מכניסו בכף מאזנים היה מכריע בפסקיו". ובחלק ט"ו סימן ק"ל "כי כבר סגר לן גדול האחרונים מרן החזו"א ז"ל...".

הבאתי מעט מבני ארצות אחרות ללמד שנתקבלו הוראותיו בכל ישראל.

⁶⁵ "החזון איש לא חידש בזה כלום". הגרי"א זילבר בבירור הלכה ח"ו עמ' קס"ז. (וכוונתו, כמובן, לעצם הפסק בדברי הראשונים, והחזו"א הוסיף וביאר את טעמי הדברים בהרחבה ובעיון עמוק).

⁶⁶ כתבתי כך כדי לכתוב את המוסכם. ואמנם לדעת החזו"א עצמו אין בראשונים שום חולק. [וליתר פירוט. יש שדנו שהיסו"ע חולק ולרוב האחרונים אינו כן. וכן דנו בדורנו בדברי הראב"ד שי"ל מכ"י, ראה במכתב הגר"א ז"ל ובספר היומם, ולהחזו"א והגר"א ז"ל ועוד אינו חולק. כן יש ת"ח שדנו לדייק מהרשב"ץ במקום אחד שחולק, ודלא כדבריו המפורשים במקומות אחרים כהחזו"א, ולהחזו"א אינו חולק וכל דבריו עולים בקנה אחד, ואותם ת"ח עצמם לא פסקו למעשה ע"פ דיונם, ויש שדייקו בזה מדברי הרמב"ם. כל הנידונים הללו נתבארו במקומם בספרנו. - יש לציין עוד לדיון לקמן סוף פרק ה' איך לתרגם את קצה המזרח שבראשונים למציאות שלפנינו, ויעויין שם שכתבנו לדון ע"פ זה לגבי כמה ארצות אם יש מקום להחמיר ולשמור יום נוסף ממלאכות].

וכן בין האחרונים הרי רבו מאד הפוסקים כהמאור וכמעט אין מי שחלק. וראה בתשובת הגר"א לפידות שכתב על הרעיון של י"ב שעות "וא"כ מאין נבוא לבדות שיטה חדשה נגד המקובל ונגד המוסכם". ובשו"ת ארץ צבי כתב לשואל שהציע קו י"ב שעות "כבר קדמוך רבני", וביאר לו שיש הכרעה ע"פ התורה במקומו של קו התאריך ואין מקום לקבוע בזה דברים מסברת הלב. וכן אמר הגר"א ז"ל מבריסק שרק היסו"ע שאינו מרבותינו בהלכה חולק ולכן יש לפסוק כהמאור (מבנו הגר"מ שליט"א וציון להלן). וכן רוב האחרונים פסקו כך בפשיטות.

⁶⁷ בספר בין השמשות להגר"מ טוקצ'נסקי (י-ם תרפ"ט, עמ' נ"ג) כתב "ובנוגע לגבול ראשית המזרח האריכו בזה רבותינו הפוסקים ז"ל ורובם כתבו שהוא 90 מעלה למזרח ירושלים..." [מה שכתב 'רובם' כנראה לפי שסבר שהיסו"ע חולק, וכבר נתבארו הדברים במקומם]. גם במכתבו לחזו"א מאלול תש"א מבואר שעדיין סבר שהיא פלוגתא דקמאי ונראה שעדיין סבר שרוב הראשונים סבורים שהקו במרחק 90 מעלות, אלא שטען ששיטות רוב רבותינו הראשונים לפי הבנתו הם, כלשונו, "לא מובנות כלל" ח"ו, ולכן החליט לפסוק שלא כדבריהם, וכן שנראה לו שכך יש להורות מספק, וראה בפרק ז' שהבאנו הדברים. בספר היומם פרס רימ"ט משנה חדשה בעניין אך גם הוא הסכים שאין זו פשטות הדברים, וסבר לדחוק כך מפני שנקט מסברתו והכרעתו שדברי הראשונים כמשמעם אינם מובנים, וראה דיון בטענותיו בפרק ז' ובמילואים שם.

ושגם בהתעורר השאלה למעשה נקטו כך רוב המשיבים (וכן בשאלת יפן נקטו כך החזו"א והגרי"ז מבריסק ועוד מחכמי הדור). וראה בפרקים הבאים שהרחבנו. **שיטת החזון איש** נתפסה כחידוש מפני שההוראה המעשית שלה היא לשנות מהמניין הנהוג בין הגויים. לאדם שהורגל במניין המקומי ומנהל חייו על פיו - הוראה זו נראית ונתפסת באופן טבעי כהוראה לשבות שבת ביום ראשון. והנה כבר הבאנו שלשיטת הגרימ"ט צריך לשנות מהמניין הגויי באי הוואי ועוד ולשבות ביום שישי של המקומיים, וכלומר שביפן החזו"א הוא 'חידוש גדול' ואילו בהוואי המחדש הגדול הוא מי שחולק על החזו"א.

ואשר הוכרע ע"י החזו"א - דינן של מזרח סיביר ומזרח אוסטרליה (השוכנות מזרחה לקו ה-90 מעלות מירושלים) שלא נתפרש להדיא בקדמונים, והחזו"א הכריע דינם ע"פ ראיות מקמאי. לולי הכרעתו היה מקום ללמוד מדברי הראשונים והאחרונים שגם יש לשנות מהמניין המקומי והחזו"א הכריע שיש להם להישאר במניין הנהוג. ואכן יש אחרונים שסברו כהחזו"א שיש לשנות המניין, והוסיפו ונקטו כן אף בסיביר ואוסטרליה, ויתבאר במקומו. (נימוקי של החזו"א נתפרשו לעיל תחת הכותרת 'המקורות בגמ' ובדברי הראשונים', והרחבנו בזה בפרקים ד' ה'). **ובאמת** הנכון יותר היה שלא לקרא לפסק זה 'שיטת החזו"א' שהרי רבו מאד הפוסקים כך, אלא שמשעה שנשאלה השאלה ונתפרסמה הוראת החזו"א ביפן - נתפרסם שמה של שיטה זו כ'שיטת החזו"א', גם בקונטרס זה נעשה כמה פעמים שימוש בביטוי זה למרות שאינו מדויק.

שיטות החולקים כונסו להלן בפרק ז' וראה מקצת הדברים בהערה ⁶⁸.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁶⁸ החולקים נחלקו ביניהם על מקומו של קו התאריך ונאמרו בזה קוים רבים ושונים. יש שקבע הקו ע"פ חשבונות במקום תלית המאורות בששת ימי בראשית (שכל פעם שהשמש מגיעה למקום התליה מתחלף התאריך במקום של צאת הכוכבים באותו זמן), ויש שקבע שהולכים ע"פ סדר התגלות הארצות לבני אסיה ואירופה, ויש שקבע ע"פ השומרי שבת הראשונים שהגיעו וכדומה. ויש כמה שקבעו הקו במרחק י"ב שעות מירושלים. ויש שטען שיש לסמוך על מסורת הגויים המקומיים שמן הסתם קיבלו מאדם הראשון את מקום קו התאריך. ולעניין הראשונים שפסקו כהמאור, יש מהחולקים שטענו שדברי הראשונים בנויים על טעות במציאות ואי ידיעת קיומה של אמריקה וכו' (וראה בזה בדברינו בפרק א' שנתבאר מדברי האחרונים שאין שום מקור לתליה הזו ודברי הראשונים אינם תלויים כלל בזה). הרימ"ט טען שהראשונים שפירשו הסוגיא בר"ה באופן אחר - י"ל שהם חולקים על המאור ודעימיה (וראה בפרק ב' הרחבה בזה). וכן טען שיש לפרש היסודי' כשיטתו ושיש לדקדק מהראב"ח שסבר כך, והם דברים מחודשים מאד, ונתבאר במקומו. יש שטען שיש דיוק מהרמב"ם שהקו במרחק י"ב שעות, (וטען שהלכה כהרמב"ם נגד כל הראשונים שפסקו כהמאור), אך אין דבריו לפנינו ולא ידוע מהו הדיוק.

להשלמת היריעה נביא בקצרה את עיקרי הנידונים והכרעות החזו"א במקומו של קו התאריך למעשה.

קצה היבשה במזרח אינו בקו ישר. בדרום מזרח (מהודו ועד איזור קוריאה) החוף אינו מגיע ל-90 מעלות ואילו בצפון מזרח החוף בולט מזרחה יותר מ-90 מעלות. סיביר שבצפון מהווה מעין בליטה של היבשה ומתארכת למזרח הרבה מאד אחרי קו ה-90 מעלות ועד כ-155 מעלות. החזו"א הכריע ע"פ הראשונים שאין לחלק היבשה ולכן "הקצוות המאריכים למזרח כמו ארץ סיביר כולם מקדימים לירושלים, והים והאיים מאחרים" (חזו"א שם סק"ה).

לגבי הים הולכים ע"פ קו ה-90 שהוא קו הגבול של עיקר היבשת, ולא אחרי הבליטות הצרות של סיביר ואוסטרליה. מי שעובר הים באוניה או במטוס היום מתחלף לו בעברו את הקו הזה. ויש לציין כי יש מהחכמים הסוברים בדעת החזו"א שלמעשה היום מתחלף בים מול חוף שנחאי שזה בערך כ-87 מעלות מירושלים, ולדעתם כן הוא גם לגבי האיים דלהלן, וצ"ע.

לגבי האיים הכלל הוא שכל אי שמתחיל בתוך ה-90 מעלות הוא נידון כחלק מהיישוב וגם אם הוא ממשיך הרבה למזרח (ואף אם רובו הגדול בולט) הוא נידון כדין הבליטות שביבשה, וקו התאריך הוא רק בקצה האי. ונפק"מ לאוסטרליה ועוד איים (חזו"א שם).

אי שמתחיל אחרי קו ה-90, וכגון מדינת יפן שהיא מדינת איים שמתחילים אחרי הקו, הרי הם כבר אחרי קו התאריך ומשתייכים למערב העולם. ונמצא שהשבת מתחילה אצלם קרוב ל-18 שעות אחרי שהיא מתחילה בארץ ישראל.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

ולמעשה אחר כל הדיונים ואחר עיונם של חכמים רבים - לא נמצא אף ראשון שכתב במפורש ולהדיא קו תאריך אחר כלשהו מלבד המאור והראשונים שנקטו כדבריו. בפרק ז' ובמילואים כינסנו שיטות החולקים והרחבנו בדברים.

פרק א - הראשונים שנקטו שקו תחילת היום בקצה המזרח

שיטת הכוזרי והרז"ה בספר המאור

א. הכוזרי והרז"ה. הכוזרי (מאמר ב' אות י"ח ואילך) והרז"ה בספר המאור (סוף פ"א דר"ה ה' מדפי הרי"ף) פירשו הסוגיא דר"ה כ' ע"ב בהנחה שמקום התחלת היום (המכונה כיום קו התאריך) הוא בקצה המזרח⁶⁹ וכתבו שהוא במרחק שש שעות (=90 מעלות) למזרח ירושלים. נמצא שהזמן האחרון בעולם שבו מתחיל היום הוא י"ח שעות אחרי כניסת היום בירושלים וע"פ זה מתפרשת הגמ' שם. להלן הבאנו עוד ראשונים שנקטו כדבריהם. וראה הערה⁷⁰.

בטעם הדבר עיין כוזרי שמהראוי שתחילת היום תהיה "מארץ ישראל בעבור כי שם עיקר התורה והמצוות, ושם הורד אדם הראשון כשיצא מגן עדן וקרא שם

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁶⁹ קצה המזרח של היישוב הוא מושג גיאוגרפי (בגאוגרפיה הישנה שלפני גלוי אמריקה) המציין את חוף סין שהוא קצה המזרח של יבשת אסיה. מירושלים ולמזרח יש רצף של יבשה עד לשם, ושם מסתיימת היבשה ומתחיל האוקיינוס. (לפי הידוע לנו כיום מתחיל שם האוקיינוס השקט המגיע עד ליבשת אמריקה. בגאוגרפיה הישנה המקום מצויין כקצה היבשת המזרחי שממנו משתרע האוקיינוס עד לקצה המערבי של יבשות אירופה ואפריקה). - וראה הרחבה בפרק ה'.

⁷⁰ יש לציין שיש אחרונים שהבינו שכוונת הכוזרי ורז"ה שמקום ההתחלה הוא בארץ ישראל. וראה בקו"י לכוזרי שם שהבין כך (ונראה שנקט כך), ויש עוד אחרונים שהבינו כך מלשון הכוזרי והמאור, ומהם שנקטו לכן כשיטת קצה המזרח שייחסו להיסו"ע. (בחשב האפוד לפנינו פ"י, נדפס ב"שורון" כך ט', לא ברור מה מסקנתו בדעת הכוזרי והמאור, ולכאוי יש שם דברים סותרים בזה. ועכ"פ את האפשרות שהקו בקצה המזרח ביאר בטעם הנזכר).

ואמנם קשה לקבל צד כזה הן מצד דבריהם, שבכוזרי נראה מפורש לא כך וגם המאור מזכיר שאחר י"ח שעות פסק שם השבת, ולמעשה כל פירוש הסוגיא שלהם בנוי על הנחה שהיום מסתיים אחרי י"ח שעות וכמבואר היטב בדבריהם, והן מצד הסברא. קשה מאד לקבל שבגבול ארץ ישראל מתחלף מניין הימים. ועיין ביסוד עולם שהרבה לתמוה על אפשרות זו והחזו"א ועוד אחרונים הוכיחו ממשמעות הגמרא שלא היה חילוק ימים בין ארץ ישראל לבבל המזרחית. והסכימו הגרא"מ לפידות והחזו"א והגאב"ד צ'ורטקוב ושאר כמעט כל האחרונים שדנו בעניין מאז שכוונת הכוזרי והמאור שהקו בקצה המזרח, וכבר העיר החזו"א שמדברי הראב"ד בכתוב שם נראה ג"כ שנקט בדעת הכוזרי והמאור שהימים מתחילים בקצה המזרח, וכדאים דברי הראב"ד להכרעה הנידון בזה.

ויש להדגיש. אם הקו בירושלים הרי ג"כ ברור שמקצה המזרח ולהלן (וכגון ביפן) היום מאוחר לירושלים והנידון רק כלפי השטח שמירושלים ועד קצה המזרח, שלשיטה זו גם בשטח זה היום מאוחר לירושלים ודינו שיהיה לשטח שמעבר לקצה המזרח. ולמעשה בשטח הנידון, שהוא בין ארץ ישראל לקצה המזרח, גרו מימות עולם מרנן ורבנן חבורתא קדישתא די בבבל ולא שמענו מעולם מי שפקפק בתאריך שם, ולכאורה זו הכרעה גמורה שלא כצד זה.

לימים וממנו לקחו כל הבאים אחריו"⁷¹, והרחיב הכוזרי לבאר למה בכל זאת מוסכם על אנשי התורה שהקו הוא בקצה ארץ סין. ותוכן הדברים, שהתחלת המניין תלויה בארץ ישראל ולמרות כן לא ייתכן שיהיה קו הגבול בירושלים עצמה או בסמוך אליה ויווצר הפרש ימים בינה ובין הערים והארצות שסביבותיה. מוכרח הדבר שיש שטח מסויים ('רוחב' בלשון הכוזרי⁷²) שראוי להגדירו כשטח אחד שיש לו 'קריאת שם היום' אחת עם ארץ ישראל⁷³, וקו התאריך הוא בקצה המזרחי של אותו שטח, וממילא בחלק המזרחי של אותו השטח היום מתחיל לפני אר"י. שטח זה מתחיל בתחילת היישוב של ארץ ישראל שהיא בקצה המזרח ומשם ממשיך היום על פני העולם כולו. (כתבתי כפי הבנתי ויעויין שם. לשון הכוזרי לפנינו היא לשון המתרגם מערבית ושפתו קשה וצריכה הסבר).

וראה בקול יהודה על הכוזרי שהביא מחשב האפוד (קדמון מזמן הריב"ש) שביאר הטעם כעין זה⁷⁴, שלא ייתכן שיהיה חילוק ימים ביבשה ולכן מחשבים מתחילת היבשה הצמודה לירושלים יעו"ש.

בקובץ אגרות חזו"א ח"ג, קפ"ז סיכם בקצרה "שעיקר ההתחלה מירושלים אלא שהיבשת המזרחית נטפלת לירושלים". ובחזו"א סימן ס"ד סק"ב "שמקצה המזרח ועד ירושלים נטפלין אל ירושלים ולהקדים לה כדי לשבות בזמן שירושלים שובתת". ועיין שם סק"ט בחשיבות ירושלים לפ"ז.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁷¹ לשון הראב"ד ב'כתוב שם' שהביא בקצרה דברי הכוזרי בזה.

⁷² על הביטוי 'רוחב' במשמעות 'שטח' בפי הראשונים עיין בדברי ר"י קטן 'שטח בלשון חז"ל', 'המעין' טבת תשס"ח עמ' 87.

⁷³ וביאר שם שמוכרח להיות 'רוחב' לשמות הימים שהרי אפילו בארץ ישראל עצמה אין הזריחה והשקיעה בשעה אחת אלא כל מקום שיותר מזרחי השקיעה והזריחה מקדימות בו, וכ"ש כלפי דמשק וכדומה מהארצות שממזרח ארץ ישראל שיש להם שעות אחרות. נראה מלשונו שבא לאפוקי ממחשבה שיש 'איזור זמן' אחיד של ארץ ישראל וירושלים, שאילו היה כך היה ראוי שאיזור זה יהיה האיזור של התחלת היום ואיזורי הזמן המזרחיים יותר היו כבר מאחרים לארץ ישראל, ועיין היטב.

⁷⁴ ולשון החשב האפוד והובא בקו"י, "הנה ראוי שתהיה שם (בא"י) התחלת הקריאה לימי השבוע... ועם היות שהתחלת היום כפי משפטי התורה הוא בקצה המזרח, שאל"כ ימצא בכיפת הארץ תוך ארבע אמות שני ישראלים עושים מלאכה ביום השבת, והאחד יהיה ענוש עליו סקילה והאחר יעשה בהיתר ויהיה זה ספק גדול בתורה, הנה עכ"ז התחלת הקריאה האמיתית ליום התורה הוא א"י שהיא מקום התורה וכן אמר החכם ר"י הלוי ז"ל בכוזרי". וראה כל העניין שם.

במקום אחד התבטא החזו"א שהכרעת הראשונים היא 'פשרה נכונה' בין האפשרויות השונות, לביאורו של ביטוי עיין הערה ⁷⁵.

האם יש קושיה על הראשונים מגילוי אמריקה וכדומה

לדברי רבותינו הראשונים ברור שאין הדין תלוי כלל בשאלה אם בני-אדם גרים באמריקה או לא. הרי ביארו לנו הראשונים שראוי שהיום יתחיל מא"י וירושלים ורק הטפלנו בהכרח את היבשה המחוברת לא"י, וכיון שהתחלת היום שייכת לירושלים אין שום טעם וסברא להמשיך את קו תחילת היום עד לאמריקה שמעבר לאוקינוס שהיא יבשת נפרדת לגמרי. ואכן הרבה אחרונים שידעו מגילוי אמריקה ותושביה נקטו לדינא כהכוזרי והמאור, ויש מהם שהזכירו היישוב שם בפירושו, יעויין פנ"י וערוך לנר (שכתבו שהמאור מתאים למציאות הידועה לנו על יישוב התחתון) וקול יהודה ואוצר נחמד וחזו"א ועוד רבים ⁷⁶ והובאו דבריהם להלן.

כמו כן אין סברת הראשונים תלויה כלל באורך המציאותי של היבשת לפרטיו, וראה הערה ⁷⁷.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁷⁵ החזו"א (עמ' 192) כתב שיש אפשרויות במקום הקו, אם לקבוע ההתחלה מירושלים או לקבוע שיש להקדים בכל חצי הכדור (ק"פ מעלות) המזרחי לירושלים. וכתב, "הראשונים ז"ל עשו פשרה נכונה בין שתי הדרכים" והכריעו שרק היבשה העליונה נטפלת לירושלים. ויש שלא הבינו כוונתו, ונפרש הדברים. כוונת החזו"א היא שניתן לומר כמה אפשרויות בהחשבת ירושלים לגבי דין הקו. א', שהקו הוא בירושלים עצמה. ב', שירושלים מטפילה אליה חצי כדור הארץ. בראשונים מבואר שנקטו אפשרות שלישית ממוצעת והיא שירושלים אכן מטפילה אליה אך לא חצי כדור אלא את כל היבשה המחוברת אליה בחיבור רצוף עד לגבול הים.

ה'פשרה' אינה מותנית כלל בזה שירושלים היא באמצע הישוב העליון, והיא הגונה ונכונה גם כשאנו יודעים שירושלים איננה באמצע [הדברים נכתבו כלפי הרימ"ט שהרבה דברים על חשיבות ירושלים וכו'] והשיב החזו"א שהחשיבות די לה בהטפלה [כו]. החזו"א שם מצייר אמנם שירושלים באמצע היישוב העליון אבל אין דבריו תלויים בזה ונקט הדוגמא כציור הראשונים. באגרותיו הביא החזו"א שבמציאות אין 90 מעלות יבשה למערב ועיין במילואים לפרק ד'. (באגרותיו דן החזו"א שיתכן שהקדמונים החשיבו חלק מהים ליחצי העליון שהיישוב מתייחס אליו, וכן נקט באוצר נחמד על הכוזרי, ושלפ"ז מתיישבים דברי הראשונים גם אם ניהב להרימ"ט שירושלים צריכה להיות במרכז דווקא, וכנראה לכן לא רצה להיכנס לזה כאן).

⁷⁶ והפני משה והנצי"ב ועוד צידדו שהעיקר בפירוש הגמ' כהמאור וכע"ז כתב תלמיד האבני נזר בשמו אף שידעו ממציאות יישוב התחתון וכן דעת עוד אחרונים. בפרק ז' הובאו דעות הרב מוהליבר ועוד כיו"ב שטענו שדברי הראשונים בנויים על חוסר ידיעה ושלכן יש לקבוע הלכה שלא כדברי הראשונים.

⁷⁷ שאין סברת הראשונים תלויה כלל בשאלה האם אכן אורך היבשת הוא כחצי כדור הארץ או בשאלה האם ירושלים היא באמצע היבשת. שהרי יסוד דברי הראשונים בדין קו התאריך הוא שהיום מתחיל בקצה המזרחי של היבשה שבה נמצאים ארץ ישראל וירושלים ומקום שנצטוו

הראשונים שנקטו כהר"ז והכוזרי

ב. ריטב"א. הריטב"א (שם) דן בפירש"י וכו' ובסוף דבריו סיים "ויש להר"ז ז"ל בהלכה זו שיטה אחרת שהיא יותר מחוורת". והנה נקט שהמחזור בפירוש ההלכה כהמאור⁷⁸, וראה הערה⁷⁹.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

על השבת, ופירושם בגמרא תלוי בעובדה שיש מרחק של שש שעות במזרח ותו לא, ואין לדבריהם ההלכתיים שום זיקה לשאלת האורך הכללי של היישוב או לפרטי המציאות בצד מערב (והדגשתי כאן נקודה פשוטה זו מפני שראיתי מי שטעה בזה). ראה לעיל בזה וצוין שם למילואים לפרק ד' ששם הרחבנו.

⁷⁸ והנה החזו"א והגר"י הביאו דברי הריטב"א והר"ן כהכרעה לדינא (עם ראשונים נוספים) ופסקו כך בהלכה למעשה. וכך דרך הפוסקים תמיד שאם כתוב בראשונים על דרך שהיא יותר מחוורת היינו שנקטו כך לדינא. [נבאמת שגם אם לא היה הריטב"א מכריע כך אלא רק מביא שיש פירוש אפשרי כזה, היה בזה הכרע בדיון קו התאריך. שהרי אם הפירוש אפשרי נוח מסברא שמע מינה שההנחות המוקדמות שלו נכונות. ולאידך לרש"י ולשאר ראשונים אין שום מקור לומר דפליגי בדיון קו התאריך ויבואר היטב להלן].

הגר"א מלצר במכתבו לחזו"א (שנדפס בספר פשר חזון על קונטרס י"ח שעות) נחלק בנקודה זו וכתב על הריטב"א והר"ן "ובאותה שעה עסקו הראשונים בפירושה של הסוגיא של נולד קודם חצות ולא עלה על דעתם שהדבר נוגע לקיום מצות שבת ויוהכ"פ בקצה המזרח ולדעת הדר"ג באיים שבים"... "והגם שאין אני מראה ראשונים אחרים שסוברים בהיפוך, לדעתי בראב"ד מפורש להיפוך ולא בא בדבריו לפרש סוגיא". ומסקנתו "שמעיקר הדין הוא ספיקא דדינא", ובא לומר שאף אחרי הריטב"א והר"ן עדיין הוי ספק ואין לנו מדבריהם הכרעה מוחלטת לפי שייתכן שלא לקחו אחריות ההוראה. ותמה החזו"א בתשובתו שאם הראשונים מסכימים על פירוש מסוים הרי אנו פוסקים כך לדינא אף אם לא כתבוהו הראשונים לעניין מעשה.

והנה מבואר בדברי הגר"א שם שכל דבריו אם יש ראשונים שחולקים אבל לולי זה הרי ברור שאין אומרים שמא לא נתכוונו לדינא כדי לחלוק מסברת ליבנו על הראשונים. ולעניין דינא הרי אף להגר"א הוא ספק דאורייתא מעיקר הדין. [וראה במילואים לפרק ג' בעניין המכתב שפורסם אחר פטירת הגר"א ויוחס אליו ונראה בו שאין קו תאריך ודלא ככל הראשונים הנ"ל]. יש לציין כי גם הרימ"ט ב'היום' הביא את הריטב"א וכתב שסובר כשיטת הר"ז.

⁷⁹ בתוך דיונו הביא הריטב"א מה שהקשו על רש"י ושהרשב"א פירש הגמ' בהנחה שאפשר לראות הירח החדש אחרי כ"ד שעות מראיית הירח הישן (שזה כ"ב שעות מהמולד, ודלא כהמאור שפירש שיש כ"ד שעות מהמולד עד הראייה וכפי המציאות באופן הרגיל) וכתב "ונכון הוא". וצריך ביאור להתאים זה לדבריו בסוף הסוגיא ששיטת המאור היא המחזורת. ייתכן שיש כאן חזרה ואחרי שראה דברי ספר המאור וטענותיו הוסיף בסוף דבריו שזה המחזור ומצינו כיו"ב, אבל נראה שא"צ לומר כן ואפשר להתבטא שפירוש מסוים נכון וניתן לפרש כך ומ"מ פירוש אחר יותר מחזור. והשווה ללשון הריטב"א (הנדמ"ח) שבת קכ"ד א' בעניין אחר "ופירוש זה נכון הוא לשיטה זו אבל שיטת רש"י ז"ל יותר מחוורת לפי פשוטן של שמועות". ואיך שיהיה הרי כתב בסוף דבריו שמחזור יותר בכוונת הגמ' כהמאור ונראה שזו מסקנתו.

[מלשון הריטב"א שפירוש המאור יותר מחזור נראה שלא דן בזה מצד שהמציאות מתאימה להמאור אלא דן רק ממשמעות הסוגיא. יש לציין שבסוגיין וכן בסוגיא דדף כ"ה כתב הריטב"א שמרחק הראיה מהמולד המוזכר בגמ' בסוגייתנו אינו כלל מוחלט ובפעמים יוצאים מהכלל הראיה מקדימה, וכמפורש בגמ' שפעמים בא בארוכה ופעמים בקצרה. וראיתי מי שראה בזה קושיה על הכרעתו כהמאור בביאור

ג. ר"ן. הר"ן (שם) לא הביא כלל הפירושים אחרים אלא הביא דברי הגמ' וכתב "הרוצה לעמוד על עיקרי שמועות הללו כפי מה שנתבאר בשורשי חכמת התכונה יעיין כפי מה שנכתב בהן בספר המאור ולא רציתי להאריך ולכתבן שכבר נתפרשו שם בארוכה" וברור שנקט כך. [חכמת התכונה היא ידיעת חישובי ראיית הירח וכו' שדנה בהם הגמרא ובהם עוסקים כל הפירושים, וכוונת הר"ן לומר שבהכרח לפרש כפירוש זה לפי שהוא המתאים למציאות הדברים כפי שנתבררה לחכמים, וכדעת הראשונים שהקשו על רש"י (ועל ראשונים נוספים) מצד זה]⁸⁰.

מקורות והערות

הגמ'. וזה חוסר הבנה בעלמא. הרי העובדה שמרחק הראיה מהמולד משתנה מחודש לחודש היא הקדמה פשוטה המבוארת היטב בדברי המאור בסוגייה זו עצמה, ופירושו במימרא של שית מעתיקא וכו' מיוסד כולו על הקדמה זו. ובכללי העיבור פסלו מולד זקן במוחלט מפני שבדרך כלל אין בו ראייה, וקבעו חז"ל גדר תמידי בלי שישתנה לפי המרחק בכל פעם. ומה שאמרו לאכחושי סהדי היינו על דרך כלל וכמשי"כ הריטב"א. וכל זה פשוט אין מהראוי להאריך בו].

⁸⁰ חכמת התכונה היא חישובי קיצי הראיה ומקום הירח וכו' וי"בית דין מחשבין בחשבונות כדרך שמחשבים האיטלקנים" (רמב"ם קה"ח פ"א ה"ו) ולמעשה כל הסוגיה עם פירושה השונים עוסקים כולם בתכונה. והנה בתוס' ד"ה חצות בקושיה השניה הקשו על רש"י מצד התכונה וכן בתשב"ץ ח"ג והיסו"ע במאמר ד' ועוד תמחו על פירש"י מצד כללי חכמת התכונה וטרחו לפרש הגמ' באופן אחר דלא כרש"י כדי שיתאים ע"פ התכונה, ובא הר"ן לומר שדברי המאור ניצולו מהקושיות הללו ופירושו מתאים למה שנתברר במציאות הדברים. והנה לטעון על הראשונים מצד המציאות אינה מסורה לכל, אבל הר"ן ושאר הראשונים יש בכוחם לשאול ולהכריע ע"פ טענות אלו (וראה בשם הגדולים להחיד"א שכתב שהר"ן היה בקי בתכונה).

והנה לגבי הקושיה על רש"י ממשך הזמן שבין המולד לראיה הראשונה הרי זה גם המידע של חכמי התכונה כיום (האסטרונומים היום עוסקים בצפייה ובחישובי האפשרות של ראיית הירח החדש וההפרש המינימלי בין ראיית הישנה לראיית החדשה ונעשים נסיונות צפיה רבים באופן קבוע). לפרטים ייעין מאמרו של אינג' יעקב לוינגר שיחי' 'נולד קודם חצות, בידוע שנראה?!' (לוח 'דבר בעיתו', תשנ"ו, עמ' קנ"ב ואילך) שדן באפשרות הראיה הראשונה, ושם מבואר שלפי הידוע כיום ראיית הלבנה החדשה בפחות מ-20 שעות אחרי המולד נחשבת דבר נדיר ממש (בדרך כלל רואים רק כ-30 שעות אחרי המולד), וראה שם הראיות היותר מוקדמות שנצפו שקדמו לשיעור זה.

וראה בצבא השמים (לד"ר י' ניסים וידאל, פרופ' לאסטרופיזיקה ואסטרונום בכיר, חלק ה' עמ' 464) שהשיא העולמי של ראייה מוקדמת הידוע כיום היה במולד טבת ת"ז בו ראו אסטרונומים את הירח החדש אחרי 15 וחצי שעות בארה"ב, שהוא דבר רחוק מאד (וכלומר שבארץ ישראל לא היה ניתן לראות). ועיין שם שציין שקשת הראייה הייתה 9 מעלות קשת, שזו קשת הראייה הראשונה של הרמב"ם, אלא שההתקדמות הרגילה של הירח היא כחצי מעלת קשת בשעה והמרחק נוצר רק אחרי כ-18 שעות, ובאותו מולד הירח 'מיהר' להגיע למרחק הזה. עוד הביא שם (עמ' 467) שההפרש היותר קטן בין ראיית הישנה לחדשה הידוע כיום היה 35.9 שעות במולד טבת תשנ"ה בא"י הוואי.

ויש לבאר שאין קושיה מהמציאות על שיטות הראשונים השונות שפירשו שכוונת הגמ' שהראיה הראשונה היא אחרי 18 או אחרי 24 שעות, שהרי ברור שיש שינויים בין החודשים ופעמים שבא בקצרה, ויש לומר שנקטו בברייתא את השיעור המוקדם באופן הרגיל, וההכרעה

ד. הרשב"ץ בשני מקומות (בח"ג ס' רט"ז ובפירושו האחרון לסוגיין בהוספה לח"א סימן ק"ה) ג"כ פירש הגמ' ע"פ הנחה זו בדין קו התאריך ושהדין הוא שהיום מתחלף בקצה המזרח שבמרחק שש שעות למזרח ירושלים אבל פירש מהלך הגמ' באופן אחר מהראשונים הנ"ל, ועיין בשו"ת התשב"ץ מהדורת מכון ירושלים ובמילואים שם שביארו העניין היטב (וראה שם ביאור רחב בכוונת הרשב"ץ בפירושו השונים בסוגיא⁸¹). לשון הרשב"ץ הובא בהערה⁸², ועיין שם.

ה. בשו"ת מן השמים לר"י ממרו"י (סימן ס"א) "ונשאנו ונתנו בהם וטרחנו שבת ליוצרינו והגענו ליסוד הסוד והסתיים ביניהם כאשר פירשם הר"ר זרחיה", ומבואר שצידד כהמאור.

מקורות והערות

מה נחשב 'ראיה מוקדמת רגילה' היא הכרעה בשיקול הדעת. ובאמת בזמן שקידשו ע"פ הראיה היו הבי"ד מחשבים בכל חודש לפי פרטיו, וכע"ז כתב הריטב"א והובא לעיל.

⁸¹ נכתב ע"י הגרז"מ קורן שליט"א ועיין היטב שם שפרש השמלה והעמיק הרחיב טובא בכל דברי הרשב"ץ.

⁸² העירוני שכן הוא גם במגן אבות להרשב"ץ ח"ב פרק ד' (עמ' 233 בהוצאת מכון הכתר, יש מהדורות שחלק זה קרוי 'קשת ומגן'), וכתב שם בתוך דבריו "שיש מקצה המזרח לא"י חצי הישוב ובחצי היום הוא נכנס השבת בקצה המזרח", וכעת לא עיינתי שם בפנים. ולשון הרשב"ץ ח"ג סימן רט"ז (מפריקט השו"ת), "אם תראה ליל מוצאי שבת כבר היתה יכולה להראות בקצה המזרח בתחלת הלילה שהיה שש שעות קודם שקיעה בארץ ישראל. א"כ לדידהו מכסי שית מחדתא ותמני סרי מעתיקא מתחלת ליל שבת, עד חצי יום השבת שהוא תחלת הלילה בקצה המזרח. לדידן י"ח מחדתא שמשעה שקדשו את החדש בארץ ישראל שהוא תחלת ליל מוצאי שבת עד שיקבלו סוף המזרח תחלת החדש שלא יקבלוהו אלא אחר סוף י"ח שעות משעה שקבלוהו בני ארץ ישראל אותם י"ח שעות היא מתכסה להם מחדתא. ושית מעתיקא הם אותם שש שעות שיש מחצי יום השבת עד ליל מוצאי שבת שקדשוהו בני ארץ ישראל. וכיון שלא נתקדש בארץ ישראל הוא עתיקא". ובח"א סימן ק"ה, הנה המולד היה בחצי הישוב הוא ארץ ישראל ששם הקבוע ליל ו' בתחלת הלילה ותראה שם ליל שבת ואז יקבעוהו לכל העולם, ובסוף המזרח כבר שקעה החמה ו' שעות קודם לא יבא להם יום שבת עד לאחר י"ח שעות, הנה נתכסה הירח ו' שעות מחדש שעבר וי"ח שעות מהחדש הנכנס לבני א"י... ואם נאמר כי סוף המזרח קבלו השבת קודם א"י ו' שעות א"כ לא יראה להם הירח עד מוצאי שבת והרי נתכסה להם שמונה עשר שעות מחדתא". [יש שרצו לומר שמלשון 'אם נאמר' שברשב"ץ משמע שאף שצידד כן ולא הביא אפשרות אחרת מ"מ לא היה הדבר מוחלט אצלו. ולענ"ד אינו, והכוונה לומר: 'אם נקדים' או 'אם ניקח כנהגה', וזה מוכח, שהרי עד עכשיו ג"כ דן ע"פ הנחה זו וכתבה כדבר מוכרע, ועיין].

יש שנתלו בדברי התשב"ץ ח"ג סימן רט"ו (במש"כ שם בשם רס"ג) לטעון שסבר הרשב"ץ שקצה המזרח הוא במרחק 130 מעלות מירושלים. גם אילו היו הדברים אמת אין בכך סתירה לדין המבואר בדבריו הנ"ל שקו התאריך הוא בקצה המזרח, ויתבאר בפרק ד' בס"ד. ולגוף העניין שם הרי נראה שתלייה זו של טעות היא ויתבאר במילואים לפרק ד'.

[ועיין שם ששאל אם העיקר כרבינו זרחיה או כרש"י והשיבוהו 'מה זה מיהרת למצוא בני זרח בחושך אור לישירים'. ובפשוטו ר"ל שאכן מיהר למצוא האמת והעיקר כרבינו זרחיה שאורו זורח לישירים. ויש שנתקשו בהבנת המאור ונדחקו לפרש באופן אחר ואכמ"ל⁸³. ולא באתי ללמוד מהתשובה, שיש אריכות בפוסקים אם ילפינן מינה לדינא (וראה בזה גם בתוס' אהרן בסוגיין), אלא שמוכח מדברי ר"י ממרויש עצמו שצידד הוא ודעימיה כפירוש זה, ומבואר שנקט בדין קו התאריך כהרז"ה שלולי זה אין פירושו אפשרי. ולאידך לפירוש רש"י לא עסקה הגמ' כלל בעניין זה ואין פירושו מחייב כלל לחלוק על הדין וכדיבואר להלן].

ו. הראב"ד (בספר כתוב שם, במהד' עוז והדר נדפס ברי"ף) כתב בהשגה הראשונה. "כתוב שם, ודע כי חשבון הימים הנמנים מימי השבוע תחילתו מן הנקודה הג' וכו' (א"ה, הנקודה הג' היא טבור הארץ שיושביה הם 'יושבי ירושלים וכל ארץ ישראל' ככתוב במאור שם). א"א, הנה הוא כמלקט שיבלים מאחרי הקוצרים ולא השיג אפילו כמלא מגל. כי הימים דבר ידוע הוא כי מן המזרח מתחילין אבל לחשבון השבתות והמועדים וקביעותם ביום ידוע כגון בט"ו בניסן פסח ובט"ו בתשרי סוכות וכן כל שאר המועדים אינן אלא לחשבון יושבי א"י כי שם נקראו מועדי ד' שבתות ד' והיום שהוא ראוי לא"י לקבוע בו המועד הוא ראוי לכל העולם ושאינו ראוי להם אינו ראוי לכל העולם ואם קבעוהו נאמר שקבעוהו שלא בזמנו. והדרך הזה פי' בעל ספר הכוזרי אלא שלא עלו דבריו כהוגן לפירוש שמועה זו כאשר נכתוב במקומו". ע"כ. [מה שכתב שהוא כמלקט כו' ולא השיג וכו' יש לפרש שליטת מ'הקוצרים' הקדמונים אך לא השיג מזה הפירוש הנכון בסוגיא. ואולי כוונתו שלדעתו הדברים במאור לא באו מכוונים ונכוחים כאשר הם בספרי הקדמונים].

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁸³ עיין לבעל תוספות אהרן שהבין כוונת המאור שהיום מתחלף בירושלים עצמה וכתב שאף שפשוט התשובה לנקוט כהמאור מ"מ לגודל הדוחק שבשיטה זו נראה לו לפרש ש'לישירים' אותיות ירושלמי ומרומז שעי"פ ירושלמי יש להכריע דלא כהמאור ועיין שם, ואלו דברים קשים. ולמה שנקטו האחרונים שכוונת המאור לקצה המזרח הרי אין שום מניעה מלהבין הדברים כמשמעם. - יש שכתבו ש'לישירים' רומז על רש"י לפי שרש"י אותיות 'ישר' ואם כן ניתן לפרש זרח - בחושך ואילו אור - לישירים וכלומר רבינו זרחיה שורה בחושך והאור נמצא בפירושו של רש"י (ויזכרו גם לדחוק ש"מה זה מיהרת למצוא בני הכוונה: מיהרת ולא מצאת. בניגוד לפשטות ולמשמעות הפסוק במקורו). לענ"ד המפרש כך הוא לבדו השרוי בחושך וכבר לימדנו ישרותו של רש"י שאין המקראות יוצאים מידי פשוטם ומשמעם. וראה שם הגדולים להחיד"א במערכת גדולים אות ז' ערך רבינו זרחיה בסוף הדברים שהביא דברי שו"ת מן השמים הנ"ל בלא תוספת פירוש, ונראה שראה בהם דברי שבח להרז"ה דאסכימו על דבריו.

הראב"ד הקדים להשגתו "כי הימים דבר ידוע הוא כי מן המזרח מתחילים, אבל...⁸⁴", והיינו שבא להסכים עם דברי המאור שהרחיב לבאר שתחילת הימים (-קו התאריך בלשון הראשונים) היא מהמזרח אבל אין חשבונות הגמ' מתפרשים לנכון ע"פ זה. ובהמשך כתב הראב"ד, "והדרך הזה פירש בו בעל הספר הכוזרי אלא שלא עלו דבריו כהוגן לפירוש שמועה זו כאשר נכתב במקומו בס"ד". ומשמעות הדברים ברורה שההקדמה של המאור שהימים מתחילים במזרח היא דבר ידוע ואין זה חידוש של המאור, אלא שא"א לפרש הסוגיא ע"פ זה.⁸⁵

והנה ציין שיכתוב במקומו למה 'לא עלו דבריו (-של הכוזרי) כהוגן לפירוש שמועה זו' ואכן הרחיב בהמשך ההשגות לבאר טעמו, וכל טענותיו שם הם אך ורק לגבי האפשרות לפרש הגמ' ע"פ הנחה זו ולא הזכיר כלל שיש לפקפק בעצם ההנחה שמקום ההתחלפות הוא בקצה המזרח. ועיין בדבריו בהשגה השניה שאף הביא בקצרה תוכן דברי הכוזרי בהתחלת הימים וביאר טעמו של הכוזרי בעניין זה וחזר וכתב "וזה הוא הקשה בדבריהם אלה... על כן ראוי לשבור דבריהם" והעיר שם רק בנוגע לפירוש הסוגיא ולטעון שאין הסוגיא מתפרשת כראוי לפי זה, וראה הערה.⁸⁶ והנה גם בדבריו אלו המשמעות ברורה שבעניין קו התאריך הסכים עם הכוזרי (ואף לולי לשונותיו הברורים אילו סבר שדברי המאור והכוזרי בעניין קו התאריך אינם מסתברים או

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁸⁴ הלשון המלא הובא ונתבאר במילואים לפרק זה.

⁸⁵ יש שחידשו קו תאריך משלהם ורצו להסב לשון הראב"ד שכשאמר 'מהמזרח' כוונתו למזרח שהם חידשו. ואמנם אין ספק שהראב"ד שבא להשיג על הרז"ה שאמר שהימים מתחילים בקצה המזרח ושיש לפרש הגמ' כמתייחסת לזה, (ובאמת שכך היה מוסכם באותם דורות על חכמי ישראל ולהבדיל על חכמי האומות), ועל דבריו כתב שדבר ידוע שהימים מתחילים מהמזרח אבל החשבונות תלויים בירושלים - הרי זה כמפורש שהוא עוסק במזרח של הרז"ה.

⁸⁶ ואביא לשונו (אחרי שהביא שיטת הכוזרי בקצרה) "זהו תורף דבריו. ומכל מקום אין צורך ליום ולילה מן החדש, עד שיהא נולד בירושלים קודם חצות, שאפילו נולד שם אחר חצות מיד יום ולילה מן החדש לצין ויהיה ראוי להם לקבוע ביום שבת שלהם שהרי הוא נראה שעה או יותר קודם שיצא השבת שלהם, אלא שאינו ראוי ליושבי ירושלים לקבוע ליום שבת שלהם לפי שאינו נראה בו כלל. וזה הוא הקשה בדבריהם אלה, למה אמר: צריך, שאם אמר נולד קודם חצות ממילא יהיה יום ולילה ליושבי הצין, ואפילו לאחר חצות לירושלים יהיה להם יום ולילה מן החדש, זו קשה מן הכל. ואיד נקבע אותו בירושלים ואין ממנו בו ביום כי אם ו' שעות ורגע אחד, ומערב עד ערב' לא נאמר אלא כנגד הצין. ועוד מדבריהם הם נושכים, שהרי צריך שיהא נולד קודם חצות לירושלים כדי שיהא נקבע ביום שבת להם וליושבי הצין, ואם כן צריך הוא ליושבי הצין שיהא יותר מיום ולילה שהרי נולד אחר חצות לירושלים שהוא לילה ויום מן החדש ליושבי הצין ואינו נקבע בשבת לפי שאינו שבת לירושלים. על כן ראוי לשבור דבריהם. ואנחנו כבר נתגלה לנו מן השמים פירוש שמועה זו והיא כתובה אצלנו" (מפרויקט השו"ת).

שהם תמוהים וקשים, א"א להבין איך שתק מלפרש הדברים מילתא בטעמא). - עיקר טענת הראב"ד שם היא שכל דיני קידוש החודש תלויים בארץ ישראל ולא ייתכן שיהיו דינים שתלויים בראיית הירח או בלילה ויום מהחדש בסין, והנה אין בזה שום סיבה לחלוק על דין קו התאריך של הכוזרי.

כביאור זה בראב"ד כן נקטו החזו"א והגר"ז מבריסק ועוד. על דעת הגרא"ז מלצר במכתבו בפירוש הראב"ד ועל הקושיה מלשון 'השבתות' שהזכיר הראב"ד עיין במילואים לפרק זה. עוד קדמונים

הראב"ת. בחשב האפוד (להאפודי, קדמון מזמן הריב"ש והרשב"ן, בפרק י' שנדפס מכ"י ביירוון' ט', עמ' תקפ"ד) הביא בשם הראב"ת ששיטתו בפירוש הגמ' בר"ה מיוסדת על ההקדמות "כי סוד העיבור כולו נוסד על מולד הלבנה ההווה בקצה המזרח וכי שם תחילת קריאת הימים"⁸⁷ (ועיי"ש באפודי שדן אם לקבל דברי הראב"ת בזה או שהקו סמוך לארץ ישראל ואכ"מ). והיינו שנקט הראב"ת שמקום המולדות הוא בקצה המזרח מפני ששם תחילת היום - קו התאריך⁸⁸.

הרמב"ן בדרשת 'תורת ד' תמימה' (עמ' ע"א במהדורת 'בית היין') ציין לפירוש זה של הראב"ת וכתב, "וחכמים שבישראל יש להם ידיעה בפסוקים האלו (-פסוקי מעשה בראשית) בכל מעשה בראשית, ולמידת השמים והארץ והשמש והירח והכוכבים וגבהותם ושפלותם, ולקדרות המאורות, כמו שאמרו בחולין 'לכי ומעטי את עצמך' - שהוא עניין המולד, וכל מה שאמרו 'פעמים בא בארוכה פעמים בא בקצרה'

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁸⁷ יש להדגיש שבספר העיבור שלפנינו לא מצאתי זה בדבריו שם, עיין מאמר ב' פרק ז', אבל מדברי האפודי ברור שכך היה לפניו וכן נראה מהיסוד עולם ואכמ"ל, וצריך בדיקה בכתבי היד. והנה בראב"ח לפנינו (מאמר א' שער י') הזכיר את קצה המזרח ושהוא מקום המולדות וכתב "וראויו הוא המקום הזה להתחיל ממנו מפני שהרקיע מתחיל משם לסבוב ולעלות על הארץ" ועיי"ש. ובקול יהודה על הכוזרי נראה שפירש שכוונתו בזה ששם מתחילים הימים וכלומר שזהו מקומו של קו התאריך, והכי מסתברא בכוונתו. (והאמנם יש לדון אם זה מוכרח בחלט, וכתבנו בזה במקומו. ועכ"פ הקו"י נקט בדעת הראב"ח ע"פ דבריו שם שהקו בקצה המזרח, ראה דבריו בהערה ו' שם). ייתכן שהתוספת שהייתה לפני בעל חשב האפוד הייתה כתובה כאן. עוד בדעת הראב"ח עיין בפרק ו'.

⁸⁸ הראב"ח בספריו נקט שקצה המזרח וחוף סין עומד במרחק 114 מעלות למזרח ירושלים. לשאלת המשמעות של נתון זה להלכות קו התאריך ראה פרק ד' שהרחבנו לבאר כדעת החזו"א שאין הדין תלוי בזה כלל.

הראב"ח הוא מהקדמונים שבספרד (שאל בהלכה מבעל העינים שהיה רבו של ר"א אבי"ד חמיו של הראב"ד) ויש בידינו מספריו בענייני תכונה ועוד, והלבוש ועוד אחרונים כתבו הגהות על ספריו. הראב"ד בכתוב שם בסוגיתנו כתב שלא היה מגדולי התורה.

ו'נולד קודם חצות' שפירש סחיב אשורטא, בכל יש רמז בפסוקים האלו". ע"כ. 'סחיב אשורטא' הוא הראב"ח שהיה מכונה כך⁸⁹, והנה מצא פירושו חן בעיני המלך הרמב"ן. והנה הבאנו לעיל שהראב"ח הקדים לפירושו שקו התאריך בקצה המזרח, ומשמעות הדברים מלמדת בפשוטו שהרמב"ן קיבל הדברים, ועיין. **היסוד עולם.** היסוד"ע מאמר ב' פי"ז הביא בשם המאור והכוזרי שהקו בטבור הארץ וירושלים, וחלק בתוקף שאינו שם אלא בקצה המזרח (ולמה שמוסכם לפרש דברי הכוזרי ומאור שהקו בקצה המזרח, הרי דבריו שוים לדבריהם ואין כל פלוגתא ביניהם). וראה מה שהרחבנו בדבריו לקמן בפרק ו'⁹⁰. **אבודרהם.** בדעת האבודרהם עיין הערה⁹¹. וראה עוד בהערה⁹².

סיכום הדברים

הרבה ראשונים סוברים כשיטת הרז"ה והכוזרי שקו התאריך הוא במרחק י"ח שעות למערב ירושלים, ולא מצאנו שום אחד מהראשונים שחולק בפירוש ולהדיא על זה. (ועיין במילואים לפרק זה שהגרא"ז מלצר פירש דברי הראב"ד שבא לחלוק, ונקט הגרא"ז דהוי ספק דאורייתא, ונחלקו עליו החזו"א והגרי"ז מבריסק ועוד ופירשו דברי הראב"ד שסובר גם הוא כדברי הרז"ה והכוזרי. וראה שם הנידון אם נשאר הגרא"ז בדעתו זו למעשה. - על הנידון בדעת היסוד"ע ראה בפרק ו').

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁸⁹ ראה בהערה 350 מהמהדיר שם וכ"ה בהערות לדרשה שבמהדורת 'כתבי רמב"ן' (שעוועל) וכך כתבו ר' יעקב לוינגר והגרא"מ קורן והם דברים ידועים ומוסכמים.

⁹⁰ האחרונים נקטו בדעת היסוד"ע כדבריו שהקו בקצה המזרח, ובפרק ו' הבאנו מה שיש לדון בכוונתו ע"פ שאר דבריו (וכן נתבארו במילואים לפרק ו' דברי הרדב"ז בשם היסוד"ע).

⁹¹ באבודרהם (סדר העיבור, שער הקביעות והדחיות) נראה שפירש הגמ' כהראב"ח ולשונו שם מלמדת שנכתבו הדברים ע"פ הראב"ח. והנה לא התייחס בפירוש למקום התחלת היום, אלא שלמשי"נ בדעת הראב"ח שהקדים לפירוש הגמ' שלו שחשיבות קצה המזרח מפני שתחילת היום משם הרי קרוב לשמוע שזו גם דעת האבודרהם, ויל"ע.

⁹² הרמב"ם לא ביאר דעתו בעניין קו התאריך. וראה סוף פרק ה' מה שהביא הגר"י מרצבך מדברי הרמב"ם וראה בפרק ז' מה שכתבו בשם הר"ש מזוויחל. [וראה ב'אגרות וכתבים דרך אמונה' מהגרח"ק שליט"א סימן קמ"ו קמ"ז].

מילואים לפרק א

במה שהזכיר הראב"ד 'שבתות' בדבריו

הראב"ד כתב בתוך דבריו, "כי הימים דבר ידוע הוא כי מן המזרח מתחילין אבל לחשבון השבתות והמועדים וקביעותם כיום ידוע כגון בט"ו בניסן פסח ובט"ו בתשרי סוכות וכן כל שאר המועדים אינן אלא לחשבון יושבי א"י כי שם נקראו מועדי ד' שבתות ד' והיום שהוא ראוי לא"י לקבוע בו המועד הוא ראוי לכל העולם ושאינו ראוי להם אינו ראוי לכל העולם ואם קבעוהו נאמר שקבעוהו שלא בזמנו. והדרך הזה פי' בעל ספר הכוזרי אלא שלא עלו דבריו כהוגן לפירוש שמועה זו כאשר נכתוב במקומו" עכ"ל.

יש קושי בלשונו, למה הזכיר בלשונו 'השבתות' ו'שבתות השם' שאינם קשורים לקידוש החודש. ועיין בחזו"א סוף סימן ס"ד שנקט הראב"ד לשון זו מפני שבגמ' ר"ה שם למדו הדין שצריך לילה ויום מהחדש מהפסוק 'מערב עד ערב תשבתו שבתכם', (וראה בראב"ד שמביא את הפסוק הזה בהמשך דבריו ומקשה על המאור שאין לפרש אותו על סין אלא על ירושלים), ואף שלא מיירי הפסוק בשבת בראשית אלא ביוה"כ פ' נקט שבתות ד' סתמא אגב גררא של לשון הגמ' שדרשו לשון 'שבתכם' על דין זה. והנה יש בזה דוחק מסויים (בפרט שהכוזרי הזכיר בדבריו שבתות ד' והכוונה שם לשבת) אבל ודאי ייתכן הדבר.

הגר"י מרצבך (בספר עלה יונה עמ' מ"ג ואילך) מבאר גם הוא שא"א לפרש הראב"ד שבא לחלוק על המאור בדין קו התאריך ועיין שם טענותיו. לגוף כוונת הראב"ד פירש שכוונתו כך: שאמנם הימים מתחילים במזרח, והשאלה אם יום מסויים הוא יום שישי או שבת קודש תלויה בקצה המזרח, אבל התאריך של אותם שבתות, וכן התאריך הקובע את זמנם של המועדים, הוא נקבע רק ע"פ המולד והראיה שבאופק ירושלים. (וכוונת הראב"ד לומר שאף שהימים מתחילים מהמזרח אין זה משפיע על דיני קידוש החודש שהם תלויים רק בירושלים). ולעניין דעת הראב"ד בהלכות קו התאריך מוסכם גם לדבריו שסבר כהמאור.

ואכתוב הנראה לענ"ד ביישוב לשון הראב"ד. הנה המאור בסוף דבריו פירש שמהמקרא 'מערב עד ערב תשבתו שבתכם' ילפינן "כשם שהשבתה בכל ימים טובים נמנית מתחלת לילה עד תחלת לילה כדרך שביתת השבתות כך ימי החדש

שהמועדים תלויים בהן כולן נמנין על הדרך הזה, לפיכך צריך שיהא כל הלילה עם היום מן החדש". וכלומר שכשהביאו בגמ' ללמוד מהפסוק מערב עד ערב תשבתו שבתכם (שנכתב ביהכ"פ) את הדין של לילה ויום מן החדש, כוונת הדברים ללמוד את זה משבת בראשית שנמנית כך. ועל זה ענה הראב"ד ששבתת השבתות הנמנית מערב עד ערב, וימי החדש שמערב עד ערב הנלמדים מאותם השבתות - כולם עיקר ענינם בארץ ישראל, והיממה (-מערב עד ערב) של ארץ ישראל היא היממה העיקרית של השבתות והמועדים וממילא רק היא זו שיכולה לקבוע הלכות לקידוש החדש ולא היממה של סין. ולשון הראב"ד בהמשך "כי אין לנו לילך אחר יושבי הצין שהם יושבין בקצה המזרח ונניח יושבי ארץ ישראל שהן עיקר המועדות, והמקרא שכתוב מערב עד ערב לא נאמר אלא כנגד יושבי הצין כי ליושבי ארץ ישראל אינו אלא חצי יום בלבד" ... "ואיך נקבע אותו בירושלים ואין ממנו בו ביום כי אם ו' שעות ורגע אחד, ומערב עד ערב לא נאמר אלא כנגד הצין". וכוונתו לתמוה ולומר שהפסוק מערב עד ערב אינו ניתן להתפרש כעוסק בסין, והן הן הדברים. ולעניין קו התאריך ברור שסבר כהמאור.

והמעייין יראה שכל הדרכים בביאור הראב"ד קרובים זה לזה, ושהדעת מכרעת שזו כוונת הראב"ד בלשון זו.

החזו"א בסק"י כותב על משמעות הראב"ד בדין קו התאריך "הרי ברור מיללו שביסוד הדבר... לא פקפק בה אדם מעולם". ועל האפשרות שהזכיר הראב"ד שבתות כדי לחלוק בעניין קו התאריך כתב החזו"א באגרותיו "ואי אפשר בשום פנים ואופן להכניס דברים אלה בתוך דבריו" ובהמשך, "אין לזה בלשון הראב"ד שום מובן". והיינו שאף אם יש לנו קושי בלשון הראב"ד אין הפיתרון לומר שפליג על המאור בעניין התחלת היום לפי שאין מהלך זה נכנס בלשונו כלל, מלבד שהוא נגד דבריו המפורשים שמשמעם שמסכים להמאור בזה. וכן הגרי"ז מבריסק נקט שדעת הראב"ד כזו"ה ומנה הראב"ד בין הראשונים הסוברים כן.

הגרא"ז מלצר במכתבו להחזו"א כתב שנראה לו שכוונת הראב"ד בזה לחלוק בדין הקו ושלפ"ז הוי פלוגתא ראשונים וספיקא דדינא. ובעניויתי לא הבנתי כלל דעתו ז"ל ולא נתפרש לי איך אפשר לבאר לשונו ככוללת ויכוח בתחילת היום. ועוד, הרי המאור והכוזרי כתבו שתלוי בארץ ישראל ולכן מודדים מקצה המזרח ואיך יחלוק על זה הראב"ד ע"י שכותב שהכל תלוי בארץ ישראל. הרי זה עצמו מה שכתבו הם, וכי הלשון שהמועדים והשבתות תלויים בא"י כולל ממילא שיש צורת מדידה

אחרת מהכוזרי והמאור ושנראה שהיא הנכונה, ואם זו נקודת דבריו הרי העיקר חסר מן הספר. ולשון הראב"ד 'לחשבון השבתות והמועדים וקביעותם ביום ידוע' 'לחשבון יושבי א"י' וכו' משמעותו לחשבון קידוש החודש שקובע את התאריך של השבתות והמועדים ואין זה מתפרש כלל על התחלת היום וקו-התאריך, והדוגמה שהביא הראב"ד לדבריו "כגון בט"ו בניסן פסח" וכו' וכל המשך לשונו הכל עוסק בקביעה ובחשבון של התאריך בחודש בלבד. וכן הביטויים 'חשבון' ו'קביעות' ועניין 'קבעוהו שלא בזמנו' כולם לא נאמרו בגמ' אלא על קביעת ר"ח והתאריכים היוצאים מזה (עיי' ר"ה י"ט ב' ועוד) ואין להם כל שייכות לתחילת היום והשבת.

ועוד שכלפי המועדים הרי ברור ומוסכם לכו"ע שהוא דן על התאריך ואיני יודע איך נפרש שבהוספת המילים שבתות ושבתות השם לתוך משפט שעוסק בקביעת ר"ח בא לומר שיש לו שני ויכוחים שונים עם המאור אחד שחולק עימו בעניין מקום המולדות והראיה לקביעת ר"ח ושנית שנחלק עליו בעניין התחלת הימים, והרי הם נידונים נפרדים לגמרי. וכבר כתבנו בפרק בפנים שהלשון 'אלא שלא עלו דבריו כהוגן לפירוש שמועה זו' ועוד מלשונות הראב"ד שם משמע לענ"ד ברור שבעיקר הדבר הסכים עימו אלא שאין לפרש הגמ' ע"פ זה. (ואין הנידון מצד דקדוקי לשונות אלא שלענ"ד ברור שזו גם המשמעות הכללית של כל דבריו וראה בדברינו). והנה החזו"א כתב בקצרה "ואי אפשר בשום פנים ואופן להכניס דברים אלה בתוך דבריו" ו"אין לזה בלשון הראב"ד שום מובן", וייתכן שדברינו אלו הם מכלל כוונתו. - עוד בדעת הגרא"ז זצ"ל ראה במילואים לפרק ג'.

ועיין להגרי"מ טוקצ'ינסקי בהיוםם סימן י"ח שכתב להתאים הראב"ד לדבריו והחזו"א (סק"י במוסגר) הגיב וקבע ב'קונטרס י"ח שעות', בדברים העומדים לדורות עולם, "ואין ספק שהספר (-היוםם) לא נכנס בדברי הראב"ד ללמד לימוד המספיק לדעת אותם אלא השתמש בקריאה בעלמא ולכן כתב מה שכתב"⁹³.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁹³ כדרך החכמים התרחק החזו"א מאד ממחלוקת אישית וכשהרימ"ט שלח לו שנים ספורות אח"כ את ה'לוח' ענה לו בכבוד ובחיבוב רב. (וגם ידוע שהיה משתמש בלוח לבירור המנהגים הנהוגים באר"י. וראה בספרו האחרון של רימ"ט 'ארץ ישראל' שמביא שאלה ששלח להרבה רבנים ובין התשובות הביא מה שהשיב לו החזו"א. ואמנם כבר העירו שהבאת הדברים שם אינה מדויקת כל הצורך וראה בספר 'מישור הערבה' מה שהאריכו בזה, ובמקום אחר כתבנו בזה כי הדברים חמורים ונוגעים לדניא, ואכמ"ל). ויש להעיר שמדברי החזו"א הללו מסתבר לענ"ד שהחזו"א ידע שהגרא"ז לא עמד על דעתו בפירוש הראב"ד, שאילו למד הגרא"ז באופן קרוב להיומם ובמסקנה דומה, אף אם היה ביניהם הבדל מסויים בפרטי הדברים, קשה ולא ייתכן שיכתוב לשון חריפה כ"כ, ועיין. וראה במילואים לפרק ג' שהרחבנו על דעת הגרא"ז זצ"ל.

באפשרות הראיה בסוף היום

לדברי המאור יוצא שאפשר לראות הלבנה החדשה קודם שקיעת החמה (כ"ד שעות אחר המולד), ויש שטענו שאינו כן, והעירו שברמב"ם נראה שהראיה תיתכן רק כ-20 דקות אחרי שקיעת החמה⁹⁴ (ולכאור' זו אחת מקושיות היסוד, ויל"ע). ויש להעיר שגם לראב"ח יוצא כדברי המאור בפרט זה. והנה אם הטענות הללו צודקות הרי הם ג"כ טעמים לפרש הגמ' שלא כהמאור אף אם כלל דקו התאריך אמת. ואשר צ"ב כמה הכלל הזה מוחלט ואם לא ייתכנו ראיות נדירות מוקדם יותר (שאפשרות הראיה הראשונה משתנה לפי עובי הירח החדש ולפי מקומו באופק והדבר תלוי בפרטים רבים).

והנה אמרו במתני' ר"ה כ"ה ב' ראוהו ב"ד וכל ישראל ולא הספיקו לומר מקודש עד שחשכה ה"ז מעובר. וברמב"ם קה"ח פ"ב ה"ט ראוהו ב"ד עצמן בסוף יום תשעה ועשרים וכו'. (ולחלק מהרא' שם היינו שמקדשים את היום שבו ראו אותו, אבל הרמב"ם פירש שמקדשין היום הבא והראיה מתייחסת ללילה הקרב ובא, ואכמ"ל). והנה הדברים מפורשים שתיתכן מציאות שבה יראו הירח החדש בזמן שהוא יום ע"פ דין, אלא שי"ל שמירי כשנראה אחרי יותר מי"ח שעות.

וייתכן לומר שלעניין זה סמכין אדר' יוסי שספיקא דבין השמשות כהרף עין, עיין או"ח רס"א וביאור הגר"א ובביאור הלכה במ"ב שם. (והנה ברמב"ם קידוה"ח מבואר דכוכב אחד הוי יום לענין קדוש החדש, ופירשו האחרונים משום שסמך על שיטת רב יוסף או על שיטת ר' יוסי שאחרי השקיעה הוי עדיין יום. וראה בספר הזמנים בהלכה של הגר"ח פ"ב בנש שכתב שמצד המציאות קרוב לפרש שהוא כר' יוסי, ואכמ"ל). ואמנם עדיין אין זה 20 דקות ותלוי בשיעורי המיל השונים ואכמ"ל, אבל כמדומה שהפרש זה ניתן ליישוב, וצ"ב. ולשיטת ר"ת ניחא וכמו שהעיר במאמר שם, אלא שהמנהג כיום בא"י הוא לנהוג כהגאונים אף לקולא בדאורייתא. ועוד, שעכ"פ השעות האסטרונומיות נמנים מהנה"ח לשקיעה הראשונה. (השעות האסטרונומיות היינו השעות שבהם מונים המולדות ואכמ"ל).

ואמנם אף שמניין השעות של המולד הוא בשעות אסטרונומיות (ומשקיעה ראשונה הוא נמנה כיום אחר לגבי שעות המולדות) מ"מ התנאי שיהיה במקום אחד בעולם לילה

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁹⁴ וראה מאמרו של אינג' יעקב לוינגר שיחיה 'נולד קודם חצות, בידוע שנראה?!' (לוח ידבר בעיתו' תשנ"ו מעמ' קנ"ב) שדן באפשרות הראיה הראשונה, ושם כתב שהמציאות הידועה כיום היא שאפשר לראות הלבנה החדשה רק כ-20 דקות אחרי שקיעת החמה.

ויום מהחדש יכול להתקיים שפיר כל שהוא יום ע"פ ההלכה, והא כדאיתא והא כדאיתא⁹⁵. ובאמת שהשעות האסטרונומיות להכרעת הלבוש ועוד אינם תלויות בשקיעת החמה של כל יום אלא בשקיעת החמה בקו המשווה ומששה שעות אחרי חצות השעות נחשבות לשעות הלילה של יום מחר אף שעדיין החמה זורחת, ואכמ"ל, ודין לילה ויום מהחדש ודאי תלוי בגדרי היום ע"פ התורה.

פרק ב - האם הראשונים שלא פירשו כהמאור חולקים על קו תחילת היום

הרבה מהראשונים פירשו סוגיא דר"ה באופנים אחרים ולא פירשוהו כהמאור יעויין רש"י ותוס' ועוד. יש לדון האם טעמם מפני שחלקו על שיטתו במקום תחילת היום או שנחלקו מטעמים אחרים וממילא אין לנו מקור לשיטתם בדין קו התאריך.

והנה באחרונים נראה שנקטו כהנחה מוקדמת שהראשונים החולקים בפירוש הסוגיא שם לא נחלקו בדין קו התאריך, אך כמעט כולם לא פירשו טעמם ונימוקם בזה ונראה שראו בזה הנחה פשוטה שאינה דורשת דיון. בהתחדש השאלה בשנת תש"א נמצא מי שטען שהראשונים נחלקו על המאור בנידון קו התאריך⁹⁶ והחזו"א דחה הדברים בתוקף מסברא ומראיות. נשתדל לבאר הדברים היטב כיון שיש לזה משמעות גדולה להלכה.

במכתב הגרש"ז ריגר הביא דברי המאור וכתב "ולא מצאנו מי מהראשונים שיחלקו עליו" (והוסיף שהיסו"ע שחלק היה מלומד בחכמות ולא פוסק עיי"ש)⁹⁷, וכן אמר הגר"ז מבריסק שרק היסו"ע שאינו מרבתינו בהלכה חולק ולכן יש לפסוק כהמאור (מבניו הגר"ד זצ"ל והגרמ"ד שליט"א הובא להלן במילואים לפרק ג'). ועיין להגרא"מ לפידות בתשובתו השניה (בספר תורת הג"ר אלכסנדר משה סימן ח') שהלכה כהמאור "לפי שהוא עמוד ההוראה שבית ישראל נשען עליו... אבל הישראלי (-היסוד עולם) לא חזינא לקרקפתיה בבי מדרשא בהלכה לשיחתו זכינו לריחו לא זכינו, והשגותיו בספרו יסוד עולם אין להם שום יסוד מוסד להחשיך מאורן של ישראל". ומבואר שפשוט

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁹⁶ בספר היומם, ולא מצאתי לשום לומד נוסף שיטען כן, ודו"ק והבן. (וראה להלן שהיומם כתב טעמו ונימוקו לטענה זו, ואינו אלא לשיטתו היחידאית). ובמכתב הגרא"ז "והגם שאין אני מראה ראשונים אחרים שסוברים בהיפוך", ופירש שמ"מ נראה לו שהראב"ד חולק בדין קו התאריך. ולא הביא כלל מדעת רש"י ותוס' וכו', ומבואר שממה שפירשו הגמ' דלא כהמאור אין להכריע שהם חולקים בדין קו התאריך. (וכן בשם הר"ש מזוהל נאמר שהרמב"ם חולק והלכה כמותו, ולא הוזכר שיש סיוע מהרא"ב בסוגיא. אלא שאין לנו ממנו כי אם שמועות בעי"פ).

⁹⁷ ועיין מה שכתבנו בהערה לדבריו בפרק ג' ששמע במכתבו השני שנתחדש לו וסבר שגם ריב"ב חולק, (ולא כהחזו"א ושאר אחרונים שסברו שריב"ב נוקט כהמאור וראה שם), ועכ"פ לגבי הראשונים שפירשו הגמ' דר"ה אחרת מהמאור הרי ברור מדבריו שסבר שאינם חולקים על המאור בדינא דקו התאריך.

בידו שרק היסו"ע חולק ואילו שאר רבותינו הראשונים אינם חולקים על המאור. (הגרא"מ לפידות מסיק שם שאף היסו"ע לא פליג, להרחבה בזה ראה פרק ו').

ומצאנו לעוד הרבה אחרונים שדנו בעניין ואף להלכה למעשה לא הזכירו בעניין אלא את דברי הכוזרי והמאור ויסו"ע ולא הזכירו שיש ראשונים נוספים בעניין החולקים על המאור. ואילו עלתה על דעתם שרש"י ותוס' והרמב"ם ורס"ג ורה"ג וכו' חולקים לדינא על המאור, לא ייתכן שלא יזכירו זה לעניין פסק הלכה.

יעויין להגר"י רוזין מרוגצ'וב (הובא בפרק ג') ובשו"ת ארץ צבי (סימן מ"ד) שהביאו בזה רק מרז"ה וכוזרי ויסו"ע, וכן השואל ומשיב והגר"א קלצקין (ראה מילואים לפרק ג') הביאו דברי המאור ודברי הרדב"ז שהביא שהיסו"ע חולק, ודנו להלכה ע"פ זה, ומבואר שפשוט להו שאין שאר ראשונים חולקים (ומהרדב"ז גופיה משמע כן אלא שלא דן להלכה וייתכן שציין רק לדברים המפורשים). וכן הארצות החיים ועוד כמה רבוותא שדנו בדברי היסו"ע ואם נקטינן כוותיה (ראה פרק ג' ופרק ו') לא הזכירו שיש איזה סיוע בזה מרש"י ותוס' וכו'.

ולקמן פרק ג' הבאנו מהרבה מרבתינו האחרונים אשר צידדו בפירוש הגמ' כהמאור ואשר נקטו כהמאור לדינא ויעויין שם שבאו הדברים באורך ובפירוט, ובודאי הוא משום דפשיטא להו שאין שאר ראשונים חולקים בעיקר הנידון של קו התאריך. (ואפילו הרב מוהליבר שכתב לחלוק על המאור לדינא לא כתב שרש"י ותוס' חולקים והביא כחולקים רק את היסוד עולם ואת הראשונים שהזכיר היסו"ע). והאמת הפשוטה שלא מצאנו אפילו לאחד מרבתינו הראשונים שיזכיר איזה פקפוק בדברי המאור בעניין קו התאריך. (מלבד היסו"ע שאינו מרבתינו הראשונים. ולהלן בפרק ו' יתבאר בס"ד שאף היסו"ע לא חלק לדינא על קו קצה המזרח ואדרבא שמאריך לבאר כן ועיין שם). וכן לא מצאנו אפילו לאחד מהאחרונים שיזכיר שרס"ג ורש"י ותוס' ושר"ר חולקים. והנה משמעות הדברים ברורה שתפסו כל רבותינו כהנחה פשוטה שאין מדברי שאר הראשונים מקור דפליגי בזה.

וככולהו רבוותא הנ"ל כן נקט החזו"א והרחיב לבאר הדבר מסברא ומראיות. אבאר הדברים בתוספת והרחבה כפי הבנתי.

מסברא, שהרי כשיש לנו דברים מכמה ראשונים בהלכה מן ההלכות אין בכוחנו לחלוק על דבריהם. ואין מקום לטענה שמא כל הראשונים שאין לנו מדבריהם בעניין חולקים על הראשונים שפירשו דעתם, אלא להיפך, שכל הלכה שנתפרשה

ע"י רבותינו הראשונים אנו מניחים שהיא מוסכמת ונכונה ודבר ד' בפייהם אמת, ואנו אף מקילים לכתחילה בדאורייתא על פיהם - אלא אם כן נמצא שיש מרבותינו מי שחולק, ואז עלינו לדון לפי כללי ההכרעות במקום מחלוקת.⁹⁸

ובנוגע לעניינינו. עצם העובדה שמדברי הרבה ראשונים אין לנו מקור מהי דעתם בדין קו התאריך - אין בה כדי לגרום שום פקפוק בהלכה, ועלינו לדון האם יש איזה שהיא סיבה להניח שהראשונים הללו חולקים בדין הקו. וכשנעייץ, הרי כדי לומר שהחולקים בפירוש הגמ' חולקים על ההקדמה של קו התאריך אנו צריכים לאחד משני דברים. או שנוכיח שהסיבה שלא פירשו את הגמ' כך היא בגלל שחלקו בדין הקו, ולולי זה היו מפרשים את הגמ' כהמאור, או שנוכיח שבלי פירוש המאור בגמ' אי - אפשר לקיים ולומר את דין הקו, וממילא מי שנטה בפירוש הגמ', מאיזה טעם שלא יהיה, שוב אין לו אפשרות להסכים בדין הקו. כל עוד לא הוכח כאחד משני אלו הרי אנו פוסקים כדברי הראשונים שפירשו דעתם. לכל היותר אפשר לומר שאין אנו יודעים דעתם של הראשונים שלא גילו דעתם בדין זה אבל אי אפשר לומר שהם חולקים ובודאי שא"א לנו לפסוק היפך מדברי הראשונים שגילו דעתם ופסקו ההלכה.

והנה אף אם דין קו התחלת היום דהמאור ודעימיה נכון לדינא, עדיין יש טענות חמורות שלא ראוי לפרש כוות הגמ' ב"ח שעות על ראיית הירח בקצה המזרח, וכמו שטען הראב"ד⁹⁹. וכן להרמב"ם והיסו"ע ועוד ראשונים שחישבו את קצה סין כרחוק 114 מעלות מירושלים הרי ברור שאף אם זהו מקום קו התאריך, וכפי שאכן כתב היסו"ע בפירוש, א"א לפרש הגמ' ע"פ זה. שלשיטה זו חוץ סין נמצא במרחק של כט"ז שעות ומחצה וע"כ שהי"ח שעות של הגמ' אינם עוסקות בו. ועוד, שפירוש המאור בגמ' מיוסד גם על כך ששיעור הזמן בין המולד לראיה הוא כ"ד שעות (ולכן אם המולד בתחילת היום בקצה המזרח תהיה שם ראייה עוד באותו היום בסופו), אבל רס"ג ורש"י ותוס' וכל דעימיהו נקטו שההפרש בין המולד לראיה הוא שש שעות. ולשיטתם זו הרי אף אם דינא דהכוזרי והמאור בקו התאריך אמת עדיין א"א

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁹⁸ ודלא כמשל על אותו 'למדן' שנהג לומר שרוב ספרי הראשונים נאבדו ואינם בידינו, ולכן למרות שכל הראשונים נגדו הוא פוסק כ'רוב הראשונים' שבדאי ובודאי סברו כמוהו...
⁹⁹ ב'כתוב שם' בסוגיין, ויעויין שם שביאר שדיני קידוש החודש אינם יכולים להיות תלויים במצב הראיה בקצה המזרח והינם תלויים רק בראיית הירח בירושלים, וא"כ הי"ח שעות של הגמ' לא עוסקות בראיית הירח במקום זה שהוא בסין.

לפרש הגמ' כמיוסדת על הפרש כזה, ונמצאת סוגיה זו ככל סוגיות הש"ס שלא עסקו כלל בקו התאריך ואין מהם ראייה לשום צד¹⁰⁰.

והנה נתבאר היטב שמזה שנחלקו הראשונים בפירוש הגמ' אין עדיין שום מקור שנחלקו בדין הקו. ולא זו בלבד אלא שמצאנו ראשונים החולקים בפירוש הגמרא אף שמודים לדינא דקו התאריך וכדלהלן, וברור מעתה שמהראשונים שפירשו הגמ' באופן אחר אין שום ראייה שחלקו על המאור בדין קו התאריך. (וכ"ש באותם ראשונים שאף לא ראו דברי המאור כרס"ג ורש"י ועוד שחיו לפני זמנו של בעל המאור).

ולגבי הנידון אם דין קו התאריך בנוי על פירוש הגמ' הנה משמעות הכוזרי והרז"ה שיסוד זה של תחילת היום במזרח הוא נכון ומוסכם מצד עצמו, והרחיבו לבאר הטעם בזה, ואח"כ כתבו שע"פ זה יש לבאר הסוגיא, ומשמע שדין זה הוא נכון מצד עצמו ואינו תלוי בפירוש הגמ', וזה עניין שיסודו בשיקול הדעת במשמעות הכללית של דבריהם. ומתוך זה הסיק החזו"א שהדבר היה 'מוסכם ומקובל' (סק"ד) ו'כידועה מוקדמת' (מכתב בסוף הסימן) ו'מונח קיים שאינו נכנס בגדר דיון' (מכתב שנדפס בחלקו בקוב"א ג, טו). והיינו שהייתה הכרעה ידועה ומוסכמת אצל החכמים אף לולי האפשרות לפרש הגמ' ע"פ זה¹⁰¹.

[ועיין בדברי הכוזרי שכל הדיון שם הוא לבאר שמוסכם שתחילת הימים (שאנו קוראים קו התאריך) היא בקצה המזרח, ושע"פ התורה היא נקבעת כך מפני חשיבות ירושלים. ואחרי שהחבר ביאר זה למלך הכוזר הוא מוסיף לו שזה מבאר הגמ' בסוגיין. וכן ברז"ה מנה דבר זה בין ההקדמות שהקדים להצעת פירוש הסוגיא שרובם מוסכמות ידועות בתכונה¹⁰² ולא הזכיר כלל שיש בזה איזה נידון ושהסוגיה היא המקור להכריע, והמשמעות שהדברים עצמם מוסכמים וברורים אף לולי פירוש הסוגיה].

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

¹⁰⁰ כמו כן ייתכן לדון מצד אפשרות הראיה לפני השקיעה, (וגם לפי'ז הרי אין בכך ללמד על פלוגתא בדין קו התאריך, ופשוט). ברם ראה במילואים לפרק א' שנראה מגמ' ורמב"ם שיש אפשרות כזו, וכ"ה לפירוש הרשב"ח.

¹⁰¹ ואין הכוונה לקבלה מהגאונים ואמוראים וכיו"ב כמו שפירש חוקר אחד שלא ידע מאי קאמרי רבנן.

¹⁰² יש שם עוד שלשה הקדמות מלבד ההקדמה שעוסקת בקו התאריך. שנים מהם הם הקדמות בענייני תכונה ואחת עוסקת במקום שאליו מתייחסים חישובי המולדות והראיה, ובזה נקט המאור שיש מחישובי הראיה שעוסקים בקצה המזרח ופירש בדבריו שזה מבאר הגמ' ושירחיב בתוך ביאור הגמ'. והמשמעות היא שעניין קו התאריך הוא הנחה מוקדמת ומוסכמת.

והדבר מוכח גם בראיות. שהרי היסוד"ע וריב"ב שהובא ביסוד"ע פירשו סוגיין באופן אחר מהרז"ה ומ"מ נקטו שהימים מתחילים בקצה המזרח ושם הוא קו התאריך. וראב"ח ור"ח הדיין חלקו על הרז"ה בפירוש הסוגיא ופירשו באופן אחר שאינו מוכרח להניח שהקו בקצה המזרח ומ"מ נקטו שהדין כן והראב"ח נסתייע מזה לפירושו. והראב"ד השיג על המאור בפירוש הסוגיא ובהפרש המולד והראיה וכו' ומ"מ פתח דבריו שדבר ידוע שהימים מתחילים מהמזרח, ומוכח להדיא שגם אם לא מפרשים הסוגיא כהרז"ה אין שום הכרח שחולקים על הדין ושפיר נוקטים לדינא שקו התאריך הוא בקצה המזרח כהכוזרי והמאור, ודין הקו אינו בנוי על פירוש הגמ' אלא הוא הנחה מוקדמת שיסודה בסברה¹⁰³.

ויש להביא מדברי הגר"נ וייסמן (אב"ד דוברוביץ וטוראוו) שהרחיב בזה מעט וזה לשונו. "באמת לאו על יסוד הברייאא אמרו גבול ח"י שעות, וכמפורש בדברי המאור ז"ל שהוא רק משום שהוא תחילת הישוב (-ויעו"ש שביאר סברת המאור בזה במהלך מחודש) ... אבל הברייאא דנולד קודם חצות אין תלוי בזה כלל רק שהמאור

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

¹⁰³ וראה ב'היומם' (פרק י"ד, ע"מ ל"ו) שאכן פירש להדיא שטעמו ונימוקו לטעון כך הוא מפני שנראה לו מסברא שלא ככוזרי ורז"ח, ולכן פשוט לו שלולי הכרח הגמ' א"א לומר כן. וכתב על דברי הכוזרי והמאור, שאפילו אחרי כל מה שדחק בדבריהם, "עם כל זה לא מתקבלת שיטה זו על הלב... בשגם כל החידוש הזה 'שיש מקום ששם מתאחר היום י"ח שעות' מוזר הוא מצד עצמו ואין לו שום מקור בתלמוד, וכל ההכרח שהכריח אותם לכך הוא מאמר ר"ז (-כלומר שאמרו דבריהם רק מפני שלא היה להם פירוש אחר בגמ' וראה שם בפנים)... שזה לחץ אותם לחדש שיש מקום [ש]מתאחר שם היום י"ח שעות... ומשום הזרות שבחידוש זה וגם משום שבכל אופן נשאר הדוחק הגדול לאוקמי מאמר ר"ז על קו שאין עליו שוכנים במציאות - לפיכך נזורו כל הראשונים וכל גדולי האחרונים מבאור הסוגיא שבאורה הרז"ח והכוזרי, ונתנו לה באור אחר באופן שאין שום הכרח לחדשה מופלאה זו" (ובהמשך כתב שזה מלבד הריטבי"א והתשב"ץ בפירוש השלישי וציין לדינו בתשב"ץ). ע"כ מהיומם.

והנה טענה מסתברת היא שאם דברי הראשונים הם, כהגדרותיו, לא מתקבלים על הלב מוזרים ודחוקים וכו' הרי כל מי שמצא פירוש אחר או אפילו מי שלא פירש כך, יש לומר דפליג, ולכן סבר היומם שאין ליחס כן לשאר ראשונים שסתמו. ואמנם החזו"א כתב שההגדרות הללו הם 'עלבון התורה' והוכיח שאין הדברים כן, ולהלן פרק ג' הראנו שכל האחרונים קיבלו דברי הראשונים כמיושבים, ומעתה אין שום מקור לומר ששאר ראשונים פליגי.

וכבר הבאנו בפנים שהחזו"א הוכיח כדבריו הן ממשמעות הכוזרי והמאור, שנראה שאמרוהו כהקדמה ידועה ולא שלמדוהו מהכרח הסוגיא, והן מזה שיש ראשונים שפירשו שלא כדבריהם ומ"מ הסכימו שהקו בקצה המזרח, וכמבואר בפנים. ולכל האחרונים שלמדו שהיסוד"ע סובר שהקו בקצה המזרח, וראה פרק ו' שהוכחנו כן באורך, הרי זו ראייה מכרעת. וכן לפירוש החזו"א והגר"י ועוד בראב"ד ונתבאר במילואים לפרק א' הרי זו ראייה מכרעת. ורק מי שיחלוק שם יוכל לדחות הראיות (ומהראב"ח נראה שודא מוכרח כן, ודו"ק).

רצה לפרש ג"כ ברייתא זו ע"פ גבול ח"י שעות ובזה נחלק עליו בספר יסו"ע כמו שהזכיר החכם (חז"ס) במאמרו זה אבל בגבול ח"י שעות למניין ימי השבוע גם בעל יסו"ע לא נחלק עליו כלל ואדרבה גם ביסו"ע החזיק בגבול ח"י שעות וכמ"ש בפי' קול יהודה לכוזרי שם" (מספרו מחשבות בעצה חלק פרפראות לחכמה סימן א').

על מי שכתב שמהרדב"ז מוכח שהראשונים שלא פירשו הסוגיה כהמאור חלקו בדין קו התאריך, ראה הערה¹⁰⁴.

סיכום הדברים

יש ראשונים שפירשו הגמ' בר"ה שלא עסקה בעניין קו התאריך, ומשיטתם אין ראייה לשום צד. והדברים מוכרעים בסברא ומוכחים בראיות שאין שום מקור לומר שנחלקו בדין קו התאריך, וכן מבואר מדברי האחרונים ונתבאר היטב בדברינו. ויש כמה ראשונים שנחלקו בפירוש הסוגיא ומ"מ נקטו כדעת הרז"ה והכוזרי שקו התאריך הוא בקצה המזרח (אף שלשיטתם אין לזה שום מקור מגמ'), ומדבריהם למדנו שדין הקו אינו בנוי על פירוש הגמ' אלא הוא הנחה מוקדמת ומוסכמת שיסודה בסברה.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

¹⁰⁴ יש שהביא דברי החזו"א שמהראשונים שלא פירשו כהמאור אין שום מקור שנחלקו בדין קו התאריך, וכתב שיש שנחלקו בזה על החזו"א, וכתב שברדב"ז מבואר כוונתו שהרי כתב שהראשונים נחלקו בעניין. ברם אין זו אלא טעות חמורה. ברדב"ז בפנים כתוב: "ודע כי נפל מחלוקת בין הראשונים מאי זה מקום מתחיל היום וגם מאי זה מקום מתחיל יום השבת עיין במ"ש בספר הכוזרי ובעל יסוד עולם" (וחציו השני של המשפט נשמט לכותב שם). והנה ציין הרדב"ז ליסו"ע וכוזרי שנחלקו, ובזה הלא לא דן אדם וברור שהיסו"ע חולק והדברים מפורשים באריכות בדבריו (ועיין חזו"א שהרחיב לדון במה בדיוק נחלק ונתבאר להלן פרק ו'). ובנידון הראשונים שלא פירשו דעתם כרש"י ותוס' ורס"ג וכו' אין שום סרך ראייה מהרדב"ז.

פרק ג - דברי האחרונים שהקו בקצה המזרח

אחרונים שנקטו כדברי הרז"ה והכוזרי¹⁰⁵

מצאנו לחלק מהאחרונים שנקטו (או שנטו) בפירוש הסוגיא כהרז"ה¹⁰⁶. ויש מהאחרונים שעסקו בדין קו התאריך ונקטו כהרז"ה. כמו כן מצאנו כמה אחרונים שעסקו בעניין קו התאריך וציינו שהדברים מבוארים במאור, והרי זה מלמד שנקטו לדינא כדבריו בזה, וכדרך האחרונים בצינם לדברי הראשונים שאם אינם מביאים חולק ולא קושיא הרי ברור שזו מסקנתם.

הבאתי גם אחרונים שצינו שיש פירוש לסוגיין בספר המאור ולא כתבו הכרעה מפני שעכ"פ מבואר מדבריהם שהיו דברי המאור מיושבים בעיניהם (ודלא כמי שכתב על דברי רבותינו הראשונים שהם מזוירים וכיו"ב ועל זה בנה את שיטת הי"ב שעות), ויש מהם שלכאורה כוונתם לנקוט או לומר ששניית הדברים כפירוש זה.

בקול יהודה¹⁰⁷ על הכוזרי (למהר"י מוסקאטו, אב"ד מנטובא בזמן הבי"י, מאמר ב' אות י"ח ואילך) נראה שנקט לדינא כדברי הכוזרי והמאור ועיין שם שהרחיב הרבה בביאור כל עניין קו התאריך, ושמע אמריו כי נעמו ומתוק האור.

הרמ"ק כתב שהשבת הראשונה היא בארץ ישראל ואחריה בכל העולם, ופשטות דבריו שהיום מתחלף בארץ ישראל ממש, (ואולי יש מקום לדחוק שמודה שכל היבשה

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

¹⁰⁵ הבאתי כאן דברי האחרונים שפסקו כדברי הראשונים. דברי החולקים הובאו בפרק ז'. הבאתי לפי סדר הדורות.

¹⁰⁶ ויש להקדים לזה שבתוס' ר"ה כ' ב' השאירו כל הפירושים בסוגיא שם בקושיה, ויש מהגאונים שכתבו שאין בידם פירוש בגמ' זו וכן הוא בפירוש ר"ח, ונמצאת הגמ' בלא פירוש מיושב. ויש מהאחרונים שלכן נקטו כהרז"ה שכתב פירוש אחר לסוגיא (ומתוך שלא הקשו על דברי המאור מבואר גם זו שהיו הדברים מיושבים בעיניהם).

¹⁰⁷ האחרונים הביאו הרבה מספר דרשותיו ודרשות מהר"י מוסקאטו נפוצות יהודה (וראה ההספד עליו בדרושי מהרש"י קצנלבוגן). - ועיי"ש בקול יהודה שדן שקצה המזרח רחוק יותר מ-90 מעלות, ומשמע שגם לפי זה יש לשמוע שהקו בקצה המזרח יעו"ש היטב, וזו סייעתא לדברי החזו"א בפרט זה. ואמנם לגוף הדין הרי מסקנתו שהקו לדעת הכוזרי ומאור הוא סמוך לארץ ישראל.

המחוברת דינה כאר"י, וצ"ע), ועכ"פ לדבריו ברור שמעבר לקצה המזרח מונים עם המערב וכדברי הכוזרי והרז"ה, וראה לשונו ודיון בדבריו בהערה ¹⁰⁸.

בשו"ת נחלת יעקב (בדור שאחר הב"י והרמ"א בסימנים א-ד, חילופי התשובות בעניינינו הם משנת שמ"ו) הרחיבו הרבה בשאלת חילופי השעות על פני הכדור המעוררת קושי מתי הוא העת רצון של חצות, הרי כל רגע מהיממה יש 'חצות' באיזה מקום, וכן בשבת קשה איך ייתכן שבמקום מסויים שובתים ובמקום אחר עושים מלאכה, והביא בזה תשובות מחכמי איטליה בדורו. בתוך הדברים הזכירו המשיבים שם גם את נידון קו התאריך.

ובתשובת מהר"א טרולינגן, "וע"ד השבת... לא אדבר כי כבר קדמוני לדבר מזה החכמים בעל הכוזרי בחלק השני מספרו גם בעל המאור במסכת ר"ה ועל אלו הדברים נבנה סוד העיבור כגון צריך יום ולילה מן החודש... מה אדע שלא ידעו הם...". **ובתשובת מהרמ"מ רפא** "וכבר דיברו בו הראשונים לענין שבת כמו הכוזרי בספרו הקדוש ברחב" וכתב שיש לומר שגזירת הכתוב היא "וחזרתי לאחורי אחרי

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

¹⁰⁸ בספר שיעור קומה להרמ"ק אות נ"ב ערך 'זמן' כתב וזה לשונו: "אמנם בלי ספק נתלו המאורות על נקודה אחת מנקודת העולם, וכיון שכך הוא ויש לנו קבלה אמיתית שנתלו ביום ד', למה לא נאמר שנתלו על נקודתה של ארץ ישראל שממנה הושעת העולם כפי קבלתם של רז"ל. וימצא זריחתה הראשונה היא על א"י והיא השקיעה הראשונה, ואחריה יבואו כל שאר השקיעות והזריחות. ולפי"ז קדושת שבת ראשונה בא"י לכל העולם וממנה יתפשט לכל העולם ולזה יתאחר השבת לכל העולם ולא יקדם כלל, כי הזריחה הקודמת לא"י היא זריחת יום ו' והשקיעה המאוחרת היא שקיעת יום ו', ויום שבת ראשונה בא"י ושניה לה לכל העולם, ועניין זה הוא ע"ד התוכנים בזריחתם ושקיעתם וה' הוא היודע אם הדברים כנים על סיבוב הגלגלים". ע"כ. וצ"ב בדבריו, שאם השמש נתלתה מול ארץ ישראל והתחילה לנוע מערבה הרי באותה שעה החלה השקיעה הראשונה במרחק רבע כדור (90 מעלות) מאר"י. וצ"ל שנקט מסברא שכיון שהשמש נתלתה בארץ ישראל מפני חשיבותה - לפיכך נקבעה ארץ ישראל כמקום ההתחלפות, ורק מששקעה במקום תלייתה ראויה השקיעה להחליף היום, ועדיין צ"ב. ומה שכתב שהוא ע"ד התוכנים וה' הוא היודע אם הדברים כנים על סיבוב הגלגלים, כנראה כוונתו שהתוכנים אמרו שהעולם עגול וכו' וה' יודע אם דיברו נכונה.

והנה דבריו כמות שהם לפנינו מורים שהתאריך מתחלף בארץ ישראל, ולפי"ז לא רק מקצה המזרח והלאה יש להחליף התאריך אלא גם בכל השטח שבין אר"י לקצה המזרח. ואמנם קשה מאד לקבל הדברים כמשמעם שהרי לפי"ז יוצא שגם בבבל ושאר ארצות הסמוכות למזרח אר"י יש תאריך שונה וזה דבר קשה מאד (ואמנם יש אחרונים שהבינו כך, וראה בהערות לדברי הכוזרי והרז"ה בפרק א'). ואולי כוונתו ג"כ לקצה היבשה של ארץ ישראל וכסברת הכוזרי והרז"ה, אבל בדבריו אין רמז לזה, וצ"ע. ועכ"פ אחרי קצה המזרח, וכגון ביפן ושאר האיים שבאוקיינוס השקט, ברור לשיטתו שמונים עם המערב.

שכבר קדמוני בעל הכוזרי עיין שם ירווה צמאו כמוהו בקי בחכמה התכונה¹⁰⁹ ובתשובת מהרא"מ פורט (בעל שו"ת ראמפ"כ וספר מנחה בלולה עה"ת¹¹⁰) "ומה שאמר מכ"ת שהשאלה הזאת כבר היה לעולמים אנכי לא שמעתי ולא ראיתי רק בספר הכוזרי ובעל המאור¹¹¹. ולעצם השאלה כתב שהשבת נוהגת "איש איש כפי מקום שקיעת החמה באקלים שלו". ונראים הדברים שדברי המאור בסוגיין היו מפורסמים אצל חכמי הדור שם כהכרעה מהראשונים בשאלות אלו.

בשו"ת חוט השני תשובה צ"ז (שהיא תשובה מבעל חוות יאיר כמבואר שם) כתב, "דאין לך שעה שלא יהיה בו יום לבני נוף זה ולילה דנוף אחר, דבחצי יום ש"ק מתחיל ליל שבת ליושבי מזרח, כמבואר כל זה בדברי הרז"ה בספר המאור פ"ק דר"ה והביאו בספר קול יהודה פי' על הכוזרי בתוספת מרובה במאמר שני סי' כ"ף. והרב מקנדיאה בספר מעין חתום שאלה מ"ח דנ"ח ע"ב שכל רכ"ה פרסאות מזרח ירושלים יזרח השמש שעה לפני זריחתה בירושלים. ואף כי הסביר לנו פנים היפך מדברי הרז"ה מ"מ תמצית דבריהם עולים בקנה אחד".

ובשו"ת חוות יאיר סימן רי"ט "ולפי זה (- אם נאמר שהארץ איננה בצורת כדור) ג"כ בטלו דברי האומרים שאין שעה בכ"ד שעות היום שאין בו יום לאיזה מקום בארץ ולילה לבני מקום שכנגדו עד שהרז"ה האריך מאד במס' ר"ה שאין נשמר שבתות וי"ט אם לנו ליל שבת לאחרים ע"ש ובליל מוצאי שבת לאחרים יום שבת והביאו המוסקאטו בספרו קול יהודה פי' על הכוזרי והאריך בדברים שכליים בזה יע"ש והתירוץ המסולת שבהם שכולם נמשכים לפי מצב ארץ אשר ה' דורש הוא א"י".

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

109 יש כאן מעט ט"ס והעניין מובן (בנחלת יעקב סימן ד' יש העתק מדברי הקול יהודה בעניין ואין זו תשובה נוספת).

110 הג"ר אברהם מנחם הכהן רפ"א פורטו שימש כריש מתיבתא ואב"ד בירונא וכאב"ד קרימונא שבאיטליה, וידוע כאבי משפחת רפפורט. הובא בשם הגדולים להחיד"א ערך ר' אברהם הכהן רפפורט וכן הוזכר שם ספרו מנחה בלולה. - בערך 'מנחת יעקב' הביא החיד"א שיש ספר קטן בשם מנחת יעקב שהזכירו מהר"ם חאגיז, והיינו שלא ראהו החיד"א עצמו, וכנראה הכוונה לספר דידן. ספר שו"ת ראמפ"כ נמצא עדיין בכ"י.

111 ועיי"ש שהשיב לשואל על העובדה שדברי הכוזרי אינם מובנים אצל כ"ת - "ואין להפליא כי כן כמה וכמה טעויות בפרק ההוא המבלבלים דעת המבינים אכן אם יש את נפש מכ"ת להבינו יעיין בהמאור הגדול במסכת ר"ה אהיהא ברייתא דנולד קודם חצות וכו' דזכירנא כד הוינא טליא שראיתי כי שמה יבא' דברי הכוזרי באר היטב" (וכתב שאין בקהילתו ספר המאור ולכן ילא אוכל לרדת לפלגות התר מתוך דבריו').

הפנ"י (ר"ה כ' ב') דן בקושיית תוס' השניה על רש"י וכתב "ובאמת שגם בזה יש ליישב שיטת רש"י לפי מה שהאריך בעל המאור בתכלית האריכות לפרש ענין זה על נכון על פי חכמת התכונה שאין כל המקומות שווין וכבר אפשר לראות הישנה בתחלת החדש בשום מקום מארבע רוחות העולם רק שעיקר הקביעות תלוי בטבור הארץ שהיא ארץ ישראל ע"ש באריכות ותמצא נחת, ואף שהוא מפרש הא דצריך שיהיה לילה ויום מן החדש דשמעתין כמסקנת פירוש תוספות, מ"מ יש לפרש שיטת רש"י בזה ג"כ לנכון על פי שיטת בעל המאור, אלא שאין רצוני להאריך בזה כיון שהוא ענין נוגע בחכמת התכונה דכבר אמרו חכמים אין אומרים למי שלא ראה את החדש שיבא ויעיד לכן קצרתי וסמכתי עצמי על המבין שיבין מדעתו וכדנ[א]י בעל המאור לסמוך עליו".

הפני משה לירושלמי במראה הפנים (לדף י"ד ע"ב נדפס בסוף המסכת דף ב') כתב "שמועות הללו באמת קשין הן מאד להבין וביותר מה שפירש"י... וכמשה"ק התוס'... והנה ראיתי כמה קונטרסין מתפשטין לפרש עניינים אלו ואין נוח בהם כי אם מתורתו של של בעל המאור ז"ל למדנו פירוש נכון ואמיתי בשמועות האלו" ועיין שם שהביא כל אריכות המאור.

היעב"ץ וספר הברית ור"י ספיר. עיין הערה ¹¹².

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

¹¹² במו"ק להיעב"ץ או"ח סימן א' נתקשה בזה ששעות היום משתנות ממקום למקום ואימתי הוא עת חצות האמיתי וכיו"ב, וכתב שלא מצא מקום להכיל דבר זה אם לא ע"פ הכוזרי שהשבתות והמועדים תלויים בארץ ישראל נחלת ד' י"שהיא העיקר ושאר ארצות טפלות (עם שנחקק מאד בהתחלה משתתפת לכל הישוב יע"ש). וכנראה כוונתו שהכוזרי נדחק בביאור העניין מאי טעמא יש התחלה משותפת לכל הישוב ואין ההתחלה בארץ ישראל ממש. ואמנם נראה שאין מקום לראות בזה מחלוקת לד"נא, ועיין, ובפרט שלא הציע שום פסק אחר. את דברי הכוזרי שארץ ישראל העיקר לעניין חילופי השעות הביא היעב"ץ גם בדרוש ממזרח שמש (בספר 'הקשורים ליעקב' הנדמ"ח, עמ' קכ"ב), ובמו"ק או"ח שד"מ. ובמו"ק שם כתב שהמסבב העולם נוהג כמקום שיצא משם עד שיבא למקום בנ"א שאז דינו ששוכת כמותם, (ועי"ש שהזכיר מקום שיצא אבל מההמשך נראה דה"ה בכל מקום). מן הדברים נראה ברור שסבר כך גם כשהגיע לתחום היישוב העליון (יבשות אסיה ארופה ואפריקה, ובהם ארץ ישראל וכו'). ועכ"פ הכרעה זו אינה עוסקת כלל בשאלה היכן הוא קו התאריך אלא בשאלה מה דינו של אדם שעבר הקו, ולעניין תושבי המקום והנקבע עימם הרי תלוי במקומו של הקו. ואכן הדברים הם חידוש גדול וצ"ת, ולמעשה אין מי שנוהג כך. (והנה יש שראו בדברי המו"ק האלו הכרעה דלא כהר"ה, ואינני יודע מה ראו על ככה). וראה באבן ספיר של ר"י ספיר שכתב שכשנאמר לו בספינה ע"י רב החובל שעברו את קו [התאריך] והיום הוחלף השיבו שהוא ממשיך לשבות כמניינו הקודם עד שיגיע ליישוב יהודי וישובת עימם, וציין ש'הדברים ארוכים'. וראה משי"כ בזה בספר הברית (ח"א מ"ד פ"י ופי"א), וניכר שדבריו לקוחים מדברי היעב"ץ במטפחת דלהלן, וכתב שהנפגשים באניות הבאות זו

במרכבת המשנה לרמב"ם (קה"ח במהדורה שנית, נדפס גם ב'מפרשי יד החזקה' מהדור' פרידברג) הביא דברי המאור בהרחבה והקשה על ביאורו בעניינא דשית מעתיקא וכו' יעו"ש, וכתב ליישב דברי המאור והציע עוד פירוש אחר ע"פ קיצי הראיה של הרמב"ם. והנה גם בביאורו שע"פ הרמב"ם כתב הדברים ע"פ ההנחה שקו התאריך הוא בקצה המזרח במרחק שש שעות מירושלים, וכשיטת המאור. ומבואר שנקט לדינא כהמאור (ולשונו בד"ה והנה לפי מ"ש רבינו, "דכשהמולד לבני מזרח בבוקר, דהו"ל בא"י בחצי לילה שלאחריו...", והיינו שבא"י כבר התחיל היום החדש ובמרחק י"ח שעות מא"י, לפני קו התאריך, עדיין ממשיך היום הקודם).

בחת"ם סופר על התורה (מהדור' הגרי"נ שטרן, פרשת בראשית ד"ה יום השישי) הביא בשם רבו בעל ההפלאה¹¹³ "במה שאחז"ל (סנהדרין נ"ח ב') גוי ששבת אפילו בשני בשבת חייב מיתה, ולא אמר אפילו ראשון בשבת משום דבראשון אין רבותא כ"כ משום שהגלגל (ה)חוזר בכל העולם, נמצא כל יום שבת הוא מתגלגל בכל העולם ונמצא מוצאי שבת במדינה זו הוא ליל שבת במדינה אחרת עד סוף יום א', עיי' כוזרי חלק (ד') [ב'] מ"ש בזה, א"כ כל יום א' יש בו

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

ממזרח וזו ממערב יגלו ביניהם הפרש 'יום או יומיים' (!). וראה גם בדברי השו"מ במילואים לפרק ג', ובדברי ה'מחשבות בעצה'.

וראיתי במבאים ממטפח"ס ליעב"ץ (ח"ב פ"ח י"ג) שכתב: "ומדי דברי בענין עגול הקדור הארצי, ואפשרות הקפתו ע"י אדם ברגל ובציות, סביב מן הקצה אל הקצה, אזכיר שכבר נתבאר ענינו בחוש לעוברי ימים אל מדינת הודו מזרחית, כי הספרדים שוכני איי פיליפו בקצה המזרח, חלוקים במנין וקריאת ימי השבוע עם אנשי הולנדיא השוכנים אצלם בהודו, שכשהראשונים מונים יום ראשון, לאחרונים הוא יום השביעי, והסבה בזה הוא מחמת שהספרדים באו להודו מדינחא (-אוסט אינדיא, כך קרא להודו בארצו ובזמנו, וכדי להבדילה מ'הודו המערבית' - אמריקה. ואיני יודע אם הייתה בשעתו מושבה ספרדית בהודו או שכוונתו לאיי הפיליפינים הסמוכים להודו שהיו בשלטון ספרדי בדורו של היעב"ץ, ולכאורה כך מסתבר יותר מההמשך) דרך ים כה מצד מערב, ואנשי ארץ תחתית הני"ל (-הולנד שהיא מארצות השפילה 'נידרלנד') הלכו וסבבו לשם דרך מזרח בעברם אוקיינוס הדרומי, והקיפו כל האפריקא השפלה עד בואם שמה, באופן שבני שני המדינות האלה פגעו אלו באלו אחר שסבבו את הכדור, אלה מפה ממערב ואלה מפה ממזרח, נמצא בפגשם זה בזה, עשו בין שניהם סבוב שלם באופנים מתנגדים, לכן בהכרח בימי השבוע הם חלוקים ונפרדים, ויולד מזה ספק בשמירת שבת למסבב העולם, יעוין מה שהכרענו בזה בספר מור וקציעה שד"מ". - כוונתו כנראה לעובדה שבזמנו איי הפיליפינים מנו הימים כמניין המערב למרות קרבתם לסין והודו, ולכאורה יש כאן ט"ס וצ"ל להיפך, שכשבפיליפו מנו שבת בהודו מנו יום ראשון. (ייתכן שבדברו על אנשי הולנד שבהודו כוונתו לאיי אינדונזיה שהייתה בשעתו מושבה הולנדית והייתה נקראת על שם הודו הסמוכה לה).

בשנים מאוחרות החליפו המניין בפיליפינים וכיום הם מונים עם המזרח.

¹¹³ הגרי"נ שטרן וצ"ל בהערותיו שבסוף הספר העיר שלא מצא דבר זה בהפלאה, ושבפרשת נח (הובא להלן) כתב החת"ס דבר זה בסתמא, וצ"ע.

כח שבת פשיטא שחייב מיתה, אלא אפילו בשני בשבת שאין בו עוד שום לחלוחית שבת אפ"ה חייב מיתה¹¹⁴."

ושם פרשת נח (ד"ה ויום ולילה לא ישבותו) כתב בתירוץ ראשון "ויום ולילה לא ישבותו. גוי ששבת אפילו בשני בשבת חייב, והקשה מהרש"א מ"ט לא אמר בחד בשבתא, וי"ל דאינו רבותא כ"כ דבאחד בשבת עדיין יש שבת במקומות מן העולם עד עבור רוב היום שסבב הגלגל את כל העולם, אבל בשני בשבת אין שום מקום שיהיה בו שבת, ואפ"ה אם שבת חייב מיתה".

ומבואר שנקט החת"ס כשיטת הכוזרי ועל פי זה כתב שרוב היום של יום ראשון עדיין יש שבת בעולם, ועיין הערה¹¹⁵.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

¹¹⁴ הביטוי 'כל יום א' שבפרשת בראשית לכאורה לאו דווקא, ובפרשת נח כתב 'רוב היום', והרי אחרי י"ח שעות משקיעת החמה בירושלים היא שוקעת בקצה המזרח ושוב אין שבת בשום מקום בעולם. ואולי כתב בפרשת בראשית ע"פ ההבנה שכוונת הכוזרי שקו התאריך בירושלים עצמה ונקט כך, ולפ"ז עד סוף היום יש שבת בסמוך לארץ ישראל, אבל יותר נראה שנקט דרך 'רובו ככולו' ודבריו דלהלן יוכיחו. ובאמת שגם אם הוא בגבול אר"י אין כ"ד שעות ממש. והעירני ח"א שאולי סגי ליה בזה שבקו התאריך יש הפרש כ"ד שעות משני עברי הקו ונמצא שעכ"פ שם יש כח שבת בכל יום א', ויל"ע. [נשו"ר בספר חזון למועד (להגרי"ד שלזינגר תלמיד החת"ס, סימן ח' אות ז') בתוך דברים ששמע מפי החת"ס "אע"ג שיום ולילה של מעשי בראשית יש להם נקודה מאיזה מקום מתחילין או מן קו המשווה או מן ירושלים לפי פלוגתת בעלי תכונה", ויש כאן איזו טעות-סופר כי אין שיטה שהיום מתחיל מקו המשווה וגם לא ייתכן שיתחיל היום מקו המשווה שחוצה העולם בין צפון לדרום ולא בין מזרח למערב, וייתכן שצריך לומר קצה המזרח, וצ"ב. ועכ"פ לא כתב בשמו הכרעה בנקודה זו, אלא שהדברים הובאו שם כהקדמה לעניין אחר ולא עסק שם בעניין ההכרעה בזה].

ועכ"פ מדברי החת"ס מבואר להדיא דלא כשיטת הגרימ"ט שלשיטתו הרי מזריחת החמה של יום א' באר"י, שאז השקיעה במרחק חצי כדור מאר"י, אבד שם השבת מכל העולם, ומבואר שדעת החת"ס כדברי הכוזרי וכאשר ציין לדבריו בפירוש.

¹¹⁵ ובדרשות חת"ס ח"ב (ע' שכ"ד) כתב הקושיה שאין השבת שווה בכל המדינות ובמדינתנו צאה"כ ב' שעות אחרי א"י, ותירץ שאנחנו שובתים כשביתנו ית' בשבת הראשון "ושביתת השבת הראשון היה ג"כ בכל מדינה ומדינה לפי מעלה שלה בגלגל, וכשהגיע שם צאת הכוכבים של יום שבת נעשה שם שבת הראשון, ואנו שובתים כשביתת השי"ת בבריאית עולם במעשה בראשית, וזה מובן. ע"כ. וכעין זה ב'תורת משה' פרשת בראשית ד"ה ויכל אלקים, ועי"ש שכתב בשם הכוזרי שאנו עושים כל התורה על אופק אר"י, וביאר שלעניין שבת בארצות השונות י"ל כתירוץ הנ"ל. (בכמה ספרים הביאו דברים אלו מתלמיד החת"ס בספר חזון למועד ח, ז שג"כ כתב כן בשמו). והנה דברים אלו כמשמעם ייתכנו רק אם נאמר שהקו סמוך לארץ ישראל, ואולי סבר כך, ואמנם הקרוב יותר שאינו מוכרח ופירש דכך הוא עיקר הדבר שהפרשי השעות אינם קושיה לפי שגם שביתתו ית' הייתה בהפרשי שעות. ומארץ ישראל עד קצה המזרח יצא מהכלל לפי שא"א שתחלק היבשה. ועדיין צ"ת שהרי הוא רבע כדור והיה ראוי לפרש יותר. (לכל דרך אין בזה נפק"מ אלא בשטח שבין ארץ ישראל לקצה המזרח, ובשטח המזרחי יותר וכגון ביפן, הרי לכל הדרכים הוא אחרי קו התאריך).

הגאון רד"ל זצ"ל (בפירושו לבר"ר פ' ס"א אות ז', והוא על בראשית פכ"ה פ"ו) "וקרוב הדבר לומר שהן יושבי ארץ חינו"א (ס"ן) שיושבין במזרחו של עולם ולכן חשבו הקדמונים התחלת היום משם כמ"ש בעל המאור..."

בערוך לנר (ר"ה כ' ב'), "הבעל המאור ביאר כל הסוגיא עפ"י חכמת התכונה המסכמת עם הידוע כעת"¹¹⁶ לחכמי התכונה..." (ויעו"ש במה שדן בדבריו ובדברי הפנ"י הנ"ל).

המהר"ם שיק (על תרי"ג מצוות, פרשת בא מצוה ד') הביא מדברי הכוזרי בעניננו שבכל מקום שומרים שבת לפי מקומו, וביאר שבקביעות ראשי החדשים הולכים לפי קידוש החודש בארץ ישראל וזה קובע לכל ישראל המפוזרים הן למזרח או למערב אע"ג שלהם היום מקדים או מעריב, וכתב "וע"ז יש להמליץ הקרא ולא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל, היינו נמי על ימין ושמאל העולם. וגם דברי הספרי אשר דרש שם אפי' אומרים לך על ימין שהוא שמאל יש לכוון על אופן זה עיי' בכוזרי מ"ב ס"י כ' הנ"ל". ע"כ. וכנראה כוונתו שהכרעת חכמי ישראל קובעת היכן הימין והיכן השמאל, (ולפי העניין היינו היכן היום מקדים והיכן מעריב ומתאחר), ואף במקום שלפי ההבנה הרגילה היה מקום לקבוע אחרת, ונראה שבא לומר שמכלל מצוה דלא תסור הוא לקבוע קו התאריך היכן שקבעה תורה וכמבואר בכוזרי שם. ועכ"פ נראה מדבריו שם שדברי הכוזרי בעניננו להלכה הם אמורים.

באוצר נחמד על הכוזרי¹¹⁷ נראה שנקט לדינא כדברי הכוזרי והמאור ועיין שם מה שהאריך והרחיב בביאור דבריהם.

בתפארת ישראל למשניות בהקדמתו לסדר מועד בענייני עיבור הנקראת 'שבילי דרקיע' (חלק א' אות י"א דחיה ב'), ביאר עניין הדחיה של מולד זקן

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

¹¹⁶ ראיתי מי שכתב ושנה שבערוך לנר כתוב שהמאור דיבר לפי חכמי התכונה של זמנו, ואינני יודע איך בא לידי טעות כזו.

¹¹⁷ להג"ר ישראל מזמושץ מחבר נצח ישראל על הש"ס (נדפס בשנת תק"א) שו"ת אבן ישראל וספר טוב הלבנון על חובת הלבבות. היה מפורסם בידיעותיו בחכמת התכונה. (נראה בשאלת יעב"ץ ח"ב סימן כ' משא ומתן שהיה לו עם היעב"ץ, והוא בחת"ס שבת קל"ט, ובשו"ת חת"ס אה"ע ב' סי' מ"ט הביא מפירושו לכוזרי. ובשו"ת שו"מ א' ח"ב קע"ט כתב בתוך דיונו יועיין להגאון בעל נצח ישראל שהרגיש בזה). בהסכמות לספרו נצח ישראל נזכר שחיבר ביאורים על היסוד עולם ועל ספר אלים וכנראה לא נדפסו. נפטר בבראדי ב"ז ניסן תקל"ב.

כשיטת המאור¹¹⁸ "כשיהיה המולד אחר י"ח שעות ביום, לא תראה הלבנה בשום מקום ביום ר"ה - וזה זילותא לבי"ד. ולכן דחינן את יום ר"ה... אולם אם נחסר רק חלק א' מתתר"ף... אפשר שתראה הלבנה אז באותו יום ברגע האחרון בשום מקום".

הנצי"ב במרומי שדה (שם) כותב שקושית תוס' השניה על רש"י היא חמורה וגם עיקר הפירוש אינו ברור "וע"כ דיש ע"ז ביאור אחר, ועי' בהמאור. וגם מה שפירש"י... קשה לי, ועי' בהמאור פירוש אחר גם בזה".

הרידב"ז לירושלמי (י"ד ע"ב) כותב "עי' במראה הפנים שמביא כל דברי הבעל המאור ז"ל..." (- דברי המראה הפנים הובאו לעיל שנקט שדברי המאור הם הפירוש הנכון ואמיתי" בסוגיין, ומשמע שהסכים עימו. ועיי"ש מה שדן הרידב"ז בדברי המאור. ויש לדון אם הוא מוכרע, ואולי ניתן לדחות שכוונתו רק למ"מ בעלמא ודינונ בשטת המאור אינו מפני שנקט כן, וצ"ב). ועיין גם ביפה עיניים לר"ה שם שציין למראה הפנים בזה.

בעל אבני נזר. כתב תלמידו הגרצ"י מאמלאק בספרו 'אביר הרועים' (אות כ"ב, עמ' י"ד) "ויהי כד הגענו להגמ' בענין סוד העיבור שיבחר רבינו הקדוש למאד את הבעל המאור ז"ל איך שהראה כאן גבורתו בפירושו הגדול על סוד העיבור יותר מכל הראשונים. ולמד רבינו הקדוש אצל השיעור כל דברי הבעל המאור בזה בעיין גדול..."

בדברי מהר"ש אבוהב בשו"ת דבר שמואל נראה המשמעות שסובר כדברי הכוזרי, ויש לדון בדברי מהר"י אבן צור בזה (הרב יעב"ץ ממרוקן), וראה הרחבה בדבריהם בהערה¹¹⁹.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

¹¹⁸ אך לא הזכיר המאור בפירוש, כנראה לפי שבא לבאר הדברים המקובלים בזה ואין מטרתו לחדש.

¹¹⁹ בשו"ת דבר שמואל סימן רי"ג (למהר"ש אבוהב). החיד"א בספריו מכנהו הרב החסיד או הרב הגדול וראה מש"כ עליו בשה"ג. ובשו"ת בית אפרים יו"ד ס"י, "ובעהמ"ח דבר שמואל הוא הגאון החסיד מו' שמואל אבוהב אב"ד וראש הישיבה הכללי דק"ק וויניצא וידוע כי הגאון ח"צ ושאר גדולי הפליגו בשבחו מאד"י עסק בנידון איך מונים את שעות התקופות וכתב, "ולעולם מתחילים מעת שקיעת החמה בא"י שמשם התחיל אדם הראשון למנות הימים בהקדימו הלילה ליום כפי תורתנו הקדושה ויהי ערב ויהי בוקר, וגם במועדות אנו לומדים אותו מיום הכיפורים מערב עד ערב וכו' כדגרסי' פ"ק דר"ה לגבי סוד נולד קודם חצות ועשרים וארבע שעי מיכסי סיהרא, לאפוקי מסברת קצת האיציטגנינן מהאומות שמחשבין מידת הימים והלילות מחצות לחצות כאשר ביאר החבר ז"ל בספר הכוזרי מאמר ב', ועל דא סמכינן על מולד תהוה..." ע"כ.

עוד אחרונים שהביאו דברי הרז"ה

המהרש"א (ר"ה כ' א') כותב "עיינ ב' הפירושים בדברי בעל המאור גם שאר דברים בפ' סוגיא דשמעתין בסוד העיבור ע"ש באריכות", וראה הערה ¹²⁰.

בשפת אמת ר"ה כ' ב' "הבעל המאור פ' סוגיא זאת ע"ש, ומ"מ לדבריו קשה ג"כ למה יתלה הקידוש במה שנראה במקום א' בסוף העולם ששם יהי' כל המעל"ע מן החדש". ע"כ. - מה שכתב שהמאור 'פירש סוגיה זאת' נראה שהוא כלפי שתוס' נשארו בקושיה על הפירושים האחרים ובא לציין שיש פירוש בספר המאור. והנה הקשה קושיה גם על מהלך המאור אבל מבואר מן הדברים שעצם דינו של המאור הוה ניחא ליה. (ודלא כמי שכתב שעצם הדין תמוה מאד ועל זה בנה כל יסוד דבריו, ויעויין להלן).

בספר דבר בעיתו (ר"ה שס, להגר"א טיקטין בעל פתח הבית ¹²¹) הביא גם פירוש המאור וכתב "אך מה דצריך לי קצת ביאור בדבריו..." (ודן בדעת המאור אם סבירא ליה שהוא גזירת הכתוב או שהוא דין מסברא ויעו"ש). ומבואר שניחא ליה הפירוש ודן בכוונתו המדויקת.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

והנה אין הנידון שם בהתחלת הימים (קו התאריך) אבל הביא את הנימוקים אשר על פיהם קבע החבר את התחלת הימים מהלילה בארץ ישראל (ששם התחיל אדם הראשון למנות הימים מהלילה וכו') לגבי הפרט של ההתחלה מהלילה שבו עסק. ונראה פשוט שהיינו שסבר שנקטינן כדברי החבר בעניין זה. (ואילו סבר שאין מתחילים היום ע"פ נימוק זה היה לו לפרש מנלן שמי"מ סברה זו קובעת את ההתחלה מהלילה, ועיין היטב).

ובספר ויקרא יעבץ למהר"י אבן צור (מגדולי חכמי מרוקו בדורו ומהמסכימים על ספר אור החיים בדורו של המחבר וראה עליו בשם הגדולים להחיד"א, וראה שם במער"ס ערך עט סופר) דרוש י"ח הביא דברי המאור בסוגיין בעניין הפרשי השעות על פני הכדור, וציין לפירוש קול יהודה על הכוזרי ועוד. ואמנם לא נכנס לנושא של קו התאריך ויל"ע אם יש בזה משמעות שהסכים לדבריהם, וצ"ב.

¹²⁰ המהרש"א סתם ולא כתב אם לדעתו זה הפירוש העיקרי או לא. ואמנם כבר הבאנו שתוס' השאירו פירש"י ורס"ג בקושיה והביאו פ' אחר ונשארו גם בו בקושיה, וכנראה לכן ראה לציין לפירוש המאור (וכמדומה שאין דרך המהרש"א בעלמא לציין לדברי ראשונים נוספים). וגם נראה שעכ"פ יש כאן משמעות שלא ראה דברי המאור כתמוהים, ויש לדון על המשקל המדויק של זה.

¹²¹ מחשובי חכמי הדור בזמן הנה"מ הגרעק"א והחת"ס, ושקיל וטרי בהדיהו. וראה לשון הגרעק"א על דבריו (בעניין אחר) "אך לאשר אני רואה דגם מסברא לא ניחא ליה לידידי הגאון אבד"ק גלוגא נ"י חילוקי בזה... בזה בטלה דעתי הנמוכה והחלושה נגד דעתו הגדולה של הגאון נ"י" (מתוך שו"ת חדשים להגרעק"א, וחובא בחידושי מכות ו' א'). ואם שכפי הנראה דרך ענוה כתבה מ"מ חזינו גדולתו של הגר"א טיקטין שהיה מתאים לכתוב כלפיו כך. וראה גם שו"ת הגרעק"א מהדו"ק סי' צ"ד ושו"ת חת"ס ח"א או"ח סימן קכ"ב.

המשמעות של כל האחרונים הנ"ל בפרק זה, ובפרט אלו שנטו לנקוט כהמאור, שהראשונים המפרשים סוגיה דר"ה באופן אחר מהרז"ה לא נחלקו בדין של קו התאריך, ואם לא כן היו מציינים שהפירוש הזה אינו נכון להלכה ופשוט, וכבר הרחבנו בנקודה זו בפרק ב'. ויש לשוב ולפרש ולהדגיש שאין שום ראשון או אחד מהאחרונים הידועים שכתב שיש איזה קושי בדברי המאור לגבי קו התאריך ודנו רק בפירוש הגמ'.

האחרונים שנקטו שהקו בקצה המזרח¹²²

הרדב"ז כתב בשו"ת (ח"א סימן ע"ו), "ודע כי נפל מחלוקת בין הראשונים מאיזה מקום מתחיל היום וגם מאיזה מקום מתחיל יום השבת עיין בספר הכוזרי ובעל יסוד עולם. ולדעת כולם השוכנים בקצה המזרח השבת להם קודם השוכנים במערב." והנה כתב שנפלה מחלוקת היכן הוא מקום התחלת היום הקרוי בפינו 'קו התאריך', ועיין לקמן פרק ו' שביארנו ע"פ דברי האחרונים שהאפשרויות הם שהקו סמוך לטבור הארץ או שהוא בקצה המזרח. (טבור הארץ שבקדמונים הוא בירושלים או 24 מעלות מזרחה לירושלים, קצה המזרח הוא חוף סין). ונמצא שכל המחלוקת היא לגבי השטח שבין טבור הארץ לקצה המזרח, אבל מקצה המזרח ואילך מוסכם שהוא מעבר לקו התאריך. - וכבר הבאנו (בהערות לדברי הכוזרי והמאור בפרק א') שנקטינן העיקר שכוונת הכוזרי והמאור ג"כ לומר שהקו בקצה המזרח וא"כ אין כאן פלוגתא והושוה כל הראשונים בדבר. - להרחבה בדברי הרדב"ז עיין מילואים לפרק ו'.

בנאוה קודש (קה"ח פ"ז ה"ב) נקט שקו התאריך הוא בקצה המזרח.

כוזרי שני - מטה דן לר"ד ניטו¹²³ (ויכוח ה' אות של"ב) הביא פלוגתא אם הקו בטבור הארץ או בקצה המזרח ולא כתב הכרעה.

בספר תוס' אהרן¹²⁴ (ר"ה כ' ב') הביא פלוגתא שלהיס"ע הקו בקצה המזרח ולהכוזרי והמאור הוא בטבור הארץ ונקט לדינא שהקו בקצה המזרח.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

¹²² כמה אחרונים כתבו שהקו בקצה המזרח ומבואר בדבריהם שהוא בחוף סין שבמרחק כרבע הכדור מירושלים. (היינו במרחק 90 או 114 מעלות. להלן בפרק ד' הרחבנו בנושא המרחק המדויק ונתבאר שהנידון הוא כמה המרחק מחוף סין לירושלים וסביבותיה אבל מוסכם שחוף סין הוא קצה המזרח ושם הוא קו התאריך, ואין בויכוח זה שום נפק"מ הלכתית).

¹²³ 'החכם הכולל המרומם כמהר"ר דוד ניטו ה"י' (מתוך תשובת החכם צבי בשו"ת ח"צ סימן י"ח). היה אב"ד קהילת הספרדים שערי שמים בלונדון, נפטר תפ"ח. וראה להחיד"א בשם הגדולים בערכו ובערך מטה דן, וציין להחיד"א שם שהיה בקי בתכונה.

בארצות החיים להמלבי"ם (סימן א' אר"י סוס"ק ג', ד' ב' מדפי הספר) הביא פלוגתא אם הקו בקצה המזרח או שהוא בטבור הארץ, ולא כתב הכרעה. ולגבי המקומות שמעבר לקצה המזרח הרי מוסכם שהוא מעבר לקו התאריך.

וכבר ביארנו שקצה המזרח של הראשונים והקדמונים הוא בשפת האוקינוס שבסין, ונמצא שהאוקינוס והאיים שבו שממזרח לסין הם מעבר לקצה המזרח. להרחבה בזה ראה פרק ד'.

האחרונים והרבנים שנקטו ככוזרי והרז"ה אחרי שהוצעה השאלה למעשה

הגר"מ לפידות מראסיין (מגדולי הדור בליטא בזמנו) בשני תשובותיו שנדפסו בספר 'תורת הגאון ר' אלכסנדר משה' (ליקוואוד תשס"ו, סימן ח') נקט לדינא כהמאור. - בספר 'דברי חכמים' נדפסה רק תשובתו הראשונה.

הגרי"מ שפירא אב"ד צ'ורטקוב בתשובתו בספר דברי חכמים נקט שהקו במרחק 90 מעלות וככוזרי.¹²⁵

בשו"ת שואל ומשיב (רביעאה ח"ב סי' קנ"ד) כתב תשובה "על דברת הרב אבד"ק טשארטקוב" בקונטרסו. תוכן דבריו נראה דפשיטא ליה כהמאור, ודן בדין האורח המגיע למקום שמניין הימים בו שונה ממנינו ע"פ מקום שיצא, ומסקנתו שנוהג כבני המקום שבא לשם.¹²⁶ ויעויין במילואים דיון בדעתו.

בספר פתחי עולם¹²⁷ או"ח שד"מ ס"ק י"א כתב "העוברים אוקינוס המזרחי ואין הלילה והיום שוים כאחת בכל המקומות ויש חילוק בין שוכני ירושלים וא"י ובין שוכני קצה המערב בשש שעות ולשוכני קצה המזרח בח"י שעות כל מקום שהוא

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

¹²⁴ לאב"ד פינסק נפטר בשנת תר"א "אחרון גדול מדורות הקודמים ותלמיד הגר"א ז"ל".

הגר"א מלצר במכתבו לחזו"א (צריך בירור אם היה תלמיד הגר"א ממש או שהכוונה שנמנה על שותי מימיו).

¹²⁵ ראיתי מציינים שהוציאה גם בקונטרס נפרד 'חקירת ראשית', וכן ציינו לדבריו בהלבנון והמגיד. יש להדגיש שהגר"מ לפידות והגרי"מ נקטו שהקו מחלק אף באמצע היבשה. להרחבה בזה עיין פרק ה'.

¹²⁶ ומשמע שעד שיבא למקום בנ"א ממשיך כמנינו אף שהוא בארצות שנשתנה המניין, ויל"ע כמה הוא מוכרח בדעתו. כע"ז כתב היעב"ץ הובא לעיל, ואמנם נראה שהאחרונים שסתמו דיני קו התאריך פליגי, ודומה שכהיום נתקבלו דברי החולקים ולית דחש לה. (שאלו מי שחושש לאפשרות שהבא מאמריקה לאסיה ואירופה דרך המערב, או להיפך, נשאר ביומו עד שיבא ליישוב ישראל).

¹²⁷ המ"ב מביא את ספר פתחי עולם בכמה וכמה מקומות. (הפעם הראשונה שהוזכר היא בסימן תקמ"ח שעה"צ י"ג, וכנראה שרק בתקופה שהמ"ב חיבר את חלק ו' הגיע הספר לידי).

בא שם ישבות במקום שבא שם דקדושת שבת במקום הזה. שו"ת שו"מ מ"ד ח"ב סי' קנ"ד¹²⁸ והנה פסק כדברי המאור וע"פ תשובת השואל ומשיב.

בשו"ת ארץ צבי (להגאון מקו"יגלוב הי"ד ראש ישיבת חכמי לובלין בפולין, סימן מ"ד) רצה השואל לנקוט כקו 180 מעלות וכתב לו הגרא"צ הי"ד 'כבר קדמוך רבנן' וביאר שם שע"פ התורה אינו כן לפי שהראשונים נקטו לא כך, וציין שם האפשרויות של קצה המזרח, ירושלים, טבור הארץ, וכתב שהיה ראוי לפרסם הדין אלא שאין בידי יחיד להכריע בין השיטות האלו. (יש להדגיש כי לכל השיטות שהביא הרי אחרי קצה המזרח הוא מעבר לקו התאריך, וחילוקי הדיעות שהזכיר הם רק לגבי השטח שבין ירושלים וטבור הארץ לקצה המזרח).

הגר"י ראזין (הרוגוצ'ובר) כתב בתשובה¹²⁹, "קבלתי מכתבו כעת. והנה כבר ידוע מ"ש הכוזרי ומ"ש הבעל המאור ספ"א דר"ה ובעל יסוד עולם בזה. והנה לדינא כבר כתב הגדרתו בזה רבינו הרמב"ם ז"ל גבי תק"ח במנחות דף ס"ח ע"א גבי חדש מחצות וכתב בפיה"מ דרך [דרך] חצות של ירושלים מחמת זה. וראיתו גבי תקנה אם אזלינן בתר מקום שאנו פה או בתר מקום ששם תלוי הדבר - פלוגתא ירושלמי דמאי...". ועיי"ש שהרחיב לדון אם יש דין שהבא ממקום למקום ימשיך כמניין מקומו הראשון ועוד פרטים בגדרי מניין השבת, ומסיק "רק כל זמן שהוא שם ינהג כמו שם ואצ"ל כשיבא לפה ינהג כמו כאן".

והנה לגבי מקום הקו הביא רק דברי הכוזרי והמאור והיסו"ע ולא הביא שום דיעה נוספת ולא כתב שום פקפוק בדבריהם¹³⁰. כל דיונו בהמשך התשובה הוא רק במי

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

¹²⁸ והוסיף, "וכן הוא בטעמי המצוות להרדב"ז ז"ל קיב, וע"ל רסא ס"א סק"א". ובסי רס"א כתב "ברדב"ז ח"א סע"י בענין השבת כי יש חילוק גדול בין להשוכנים במזרח העולם לשוכנים במערב ונמצא (שמא) [שמא] שהוא לאלו שבת לאלו חול מונה כל אחד במקום שהוא, ע"ש וע"ל סי שדמ ס"ב ססק"ב". ע"כ. לשונו הוא העתק השוי"מ ויש בו ט"ס וצ"ל: 'ובין שוכני קצה המזרח בשש שעות, ולשוכני קצה מערב בח"י שעות'. והוא מוכח מהמאור שהביא ופשוט.

¹²⁹ נדפסה בספר זיכרון 'אשד הנחלים' (בעריכת הרה"ג ראובן אליצור זצ"ל, עמ' פ"ח), ושוב נדפסה בשו"ת צפנת פענח החדשות (מודיעין עילית תשע"ב) חלק ב' סימן צ"ג.

¹³⁰ לגבי השאלה אם היסו"ע חולק על הכוזרי והמאור עיין בפרק ו' שהרחבנו. והנה כפי הנראה השואל מהגר"י ראזין שאל גם על מקום קו התאריך ולגבי פרט זה ציין הגר"י לדברי הקדמונים בעניין. וכיון שהביא דבריהם יחד בלי לציין שזו פלוגתא ובלי לכתוב הכרעה בין השיטות, משמע שסבר שלא נחלקו בנקודה זו. וקשה לומר שלא התייחס כלל לשאלת מקום הקו שנראה שהייתה מכלל עיקר השאלה של השואל.

שהחליף התאריך כיצד מקיים דין מניין השבת¹³¹, אך אין שם דיון לגבי מקום התחלפות התאריך מלבד הציון לדברי הראשונים הנ"ל, ונראה פשוט שנקט לדינא כדבריהם. העורך צ"ל כתב בכותרת שם "בענין קו התאריך כיצד ינהג מי שנוסע מיפאן לאמריקה דרך מזרח ואם יש נפק"מ בין שבת ראשונה לשניה בזה בהגיעו לשם", וכלומר שיש כאן הנחה מוקדמת שהיום ביפן שונה מבאמריקה, ולא ציין מנין לו זאת, והדעת נותנת שכך היה מבואר מתוך דברי השאלה שהיו לפניו¹³². עכ"פ התשובה לא עוסקת כלל בדין הפרטי של יפן וכולה דנה רק בעניין מנין המקום שבא משם כו', וכנראה שלא נכנס כלל לברר היכן מקומה של יפן וענה ע"פ דברי השואל. לענ"ד יש ללמוד מדבריו שההלכה כהמאור ויסו"ע, וכמו שנתבאר.

בתשובה נוספת ממנו (נדפסה בין ההסכמות לשו"ת בני ציון חלק ב'¹³³) כתב "ע"ד שאלתו אשר זה יותר מחמישים שנה הרעישו בזה המבקרים אשר לא ידעו בין אור לחושך, וגם הכוזרי עמד בזה ועוד ואני כתבתי בזה, בזה כבר עמד הרמב"ם... (במנחות שכתב על הפרשי הזמנים בין הארצות) ...והם גנבו זה"¹³⁴ (בהמשך התשובה הוא דן בגדרי

מקורות והערות

¹³¹ ועיקרו כנראה לדון במה שמצאנו בכמה אחרונים שלמרות שהגיע למקום שהתאריך נתחלף יש צד שימשיך במניין הפרטי שלו וכפי מקומו הקודם, ועיין היטב בתשובתו השניה שהובאה להלן.

¹³² שוב דיברתי בס"ד עם בעל הכ"י שממנו הדפיס הרב אליצור (שיש בו דברים מהשואל בעניין ואת העתק תשובת הגר"י ראזין) ואמר לי שמדברים שכתב הרב השואל ושהיו באותו הכ"י מבואר שעסק בשאלת הנוסע מיפן לאמריקה דרך המזרח. ונמצא שע"פ מקור זה כתב הרב אליצור את הכותרת. כפי שהבנתי אין בכ"י שבידו את נוסח השאלה שנשלחה להגר"י ראזין, וייתכן, אם כן, שיפן לא הוזכרה בשאלה, ועדיין צריך בירור בנקודה זו.

¹³³ ושוב בשו"ת צ"פ החדשות סימן צ"ד. וראה שם שהדפיסו מכ"י את איגרת השאלה שאלה צירף השואל, הגר"ד שפירא צ"ל, קונטרס שכתב בעניין ובה מצויין תאריך השאלה ב' פקודי תרפ"ז. באיגרת מבקש השואל להשיבו מה דין העובר את הקו אם צריך להשלים את השעות שנחסרו לו ע"י המעבר, ואולי לכן התייחס הגר"י ראזין רק לשאלת המניין במקום שיצא וכו' וכדלהלן ולא לגופו של מקום הקו.

¹³⁴ בספר קהת"א הישראלי (לר"מ כ., עמ' 222) הביא התשובה וכתב, בגישה מוזרה מאד, שכוונתו גם לגאב"ד צ'ורטקוב שפסק ככוזרי והראשונים, וכאילו בא להגדירו כמי שלא ידע בין אור לחושך (והנה התחמק מלציין כאן את הגר"מ לפידות שהיה מגאוני הדור המפורסמים). זה פלפול ומשאלת לב ללא שום בסיס, ולא רק שאין שום טעם לייחס הדברים כבאים לחלוק על הכוזרי והראשונים (מלבד העובדה שהמחבר הנכבד החליט לחלוק עליהם) אלא שהמשמעות ברורה להיפך. בהמשך הספר עמ' 237 אנו נוכחים כי הטעיה גוררת הטעיה והוא כבר מציין כעובדה: הגר"י ראזין ענה לר"ד שפירא על ההצעות של הגאב"ד צ'ורטקוב וחז"ס "עליהם הוא כותב שלא ידעו בין אור לחושך, ביטל דבריהם כלאחר יד ולא רצה כלל לכנס לפלפל בדבריהם", ולהדח"ס.

השבת אם היא נקודה או זמן מצטרף ואין שם התייחסות לשאלת מקומו או קיומו של הקו, וראה בהערה לעיל). אין שם פסק מפורש בעניין אבל הביא כמקור בקדמונים רק דברי הכוזרי. ונראה שיש ללמוד מכלל דבריו שראה במקורות אלו ('הכוזרי ועוד ועוד', ונראה שהיא 'ועוד ועוד' הם הראשונים האחרים שבעניין והיינו המאור והיסוד¹³⁵ שפירט בתשובתו השניה) את המקור היחיד להכרעת הנידון ושלא דן ולא הכיר שום פקפוק במקום הקו המוכרע על פיהם אף שזו הייתה עיקר השאלה שנשאל.

וכוונת הלשון שבפתיחת הדברים נראית ש'המבקרים החדשים' שגו ו'לא ידעו בין אור לחושך' והאמת כדברי חכמי ישראל כהכוזרי ועוד. והנה פתיחה זו היא סיכום השאלה, ולא ברור אם ההגדרות הללו הם מלשון הרוג'צ'ובר או משל השואל. ואמנם בכתבי השואל שלפנינו אין לשונות אלו ולא דומים להם ואין בדבריו שום איזכור והתייחסות למבקרים¹³⁵ ולא נראה שבשאלה ששלח כתב בסגנון כזה. ודומה שהדעת מכרעת שהם מדברי המשיב.

בספר מאור חדש להגרמ"ח ישעיעוויטש אב"ד וואליא (עמ' ל"א) נקט שקצה המזרח הוא מקום קו התאריך (ויעיין שם שנקט שהוא קו מתפתל בהתאם לקו החוף, וכעין דברי החזו"א בזה)¹³⁶.

מקורות והערות

והנה אפשר לדון 'לשיטתנו' ולומר שכוונת הדברים לר"ש מוהליבר שפסק שלא ככוזרי שציין הגאון המשיב בתשובתו שם, וזה הרבה יותר נשמע, אבל גם זה חסר בסיס, וכנראה שכוונתו של הגר"י ראזין היא למשכיל חז"ס אבי שיטת הי"ב שעות שהוא זה שעורר והרעיש על העניין בשעתו.

¹³⁵ בכתבי המחבר שבידינו אין כל התייחסות ל'מבקרים'. בשו"ת בני ציון מבואר, ע"פ ציון גילו בשעת הכתיבה, שאת עיקר דבריו בזה ערך בשנה של התשובה הזו בערך, אבל לא הביא הנוסח שכתב בשעתו. וראה בקונטרס 'מדת היום' שבבני ציון ח"ג מכתבי המחבר בצעירותו, שכתב שם שערך קונטרס בבירור העניין בשם 'מזרח שמש'. ייתכן שאם ימצא הקונטרס המקורי יהיה בכך להבהיר יותר הדברים. ושו"ר במכתב השאלה שנדפס כעת מכ"י בשו"ת צ"פ החדשות סימן צ"ד שהשואל מציין שמצרף קונטרס שכתב בעניין, וצ"ב אם בספריית הסמינר שממנה נתקבל מכתב השאלה אין את הקונטרס המצורף.

¹³⁶ לא הזכיר שם שנוגע למעשה וכתבו כהקדמה פשוטה, אבל הספר נדפס אחרי שנת תר"ס כשכבר נתפרסם הנידון. ויעי"ש שנראה שהרחיב בחלק ב' שאינו בידנו. יש לציין שסבר שהמרחק משם לירושלים הוא כ-114 מעלות, ועיין פרק ה' בנקודה זו. - אגב, ההסכמה ודברי התורה המצורפים אליה בספר שם מהגר"י רובין הם מהגר"י ראזין - רוזין (הרוג'צ'ובר) כמוכת מחתימתו כרב בדאנעבורג (היא דווינסק), מנוסחה האופייני ומתוכנה בו הוזכר חיבורו צפת פענח.

הגרביי ליפשיץ בן התפא"י¹³⁷. בתפא"י (בועז) סופ"ק דברכות יש הגהה מבני הגרביי זצ"ל והביא שם דברי החוזרי ורז"ה לדינא¹³⁸. - הדברים שם נכתבו לפני שנתעורר הפולמוס, אבל מתוך הדברים נראה שהכיר ששאלה כזאת היא מעשית, ויל"ע.

הגר"ח מבריסק. ראה להלן פרק ט' שהגר"ר ברוך בער זצ"ל שמע מהגר"ח שיש מקומות שיש ספק על יום השבת שלהם אם הוא ביום שקורין שבת או ביום שקורין יום ראשון, והגרבי"ב החמיר ע"פ זה במקום שחשש שהוא מכלל

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

¹³⁷ הגרביי חיבר ספר מסגרת זהב והערות הנספחים לחיבור תפארת ישראל למשניות, כן יש ממנו חיבורים על שו"ע אה"ע ועוד חיבורים. היה רב בכמה קהילות בגרמניה ואח"כ מרבני המבורג וממעמידי החינוך התורני בה ונדע שם בשיעוריו ובדרשותיו. בהמשך השנים דר בברלין ושם מנ"כ. וראה עליו בספר אוה למושב על חכמי אה"י ח"ב עמ' 126, וכן נדפסו ממנו הסכמות לספר ברכה משולשת עמ"ס ברכות, להגש"פ עם פירוש תקות ישראל ועוד. (בבחרותו, בשנת תקצ"ג, פעל אביו בעל תפארת ישראל למנות אותו לרב ורבינו הגרעק"א זצ"ל התנגד לזה בתוקף גדול ועיין איגרות סופרים איגרות הגרעק"א בעניין, אך מבואר שם שהיה זה משום חשש פירצה שלא יהיה פתח למיני קבוע של בחורים שיוריד המשמעת לרבנים וכדומה).

וראה בשו"ת מילי דאבות (להגר"ש צילץ, ח"ב סימן ג') מכתב מהגר"ז שפיצר, חתן חתת"ס ואב"ד וינה, מתמוז תרי"ח, "כי כתב לו הרב המאור הגדול מו"ה יצחק ברוך ליפשיץ נ"י משווערין במדינת אשכנז (בנו של בעל המחבר תפארת ישראל על המשניות)... רק זאת מצאתי מחוייב להגיד להדריג כי האיש הזה הרב דשווערין מו"ה יצחק ברוך נ"י הוא צדיק תמים לוחם מלחמות ד' באשכנז... על כן טוב אם ידע הד"ג נ"י את האיש ואת שיחו כי שיחו נאה ויאה ומצוה גדולה להחזיקו בכל עוז ותוקף, ה"ק בנימין זלמן סג"ל שפיטצער". וראה בקובץ אור ישראל (י', עמ' קנ"ג) במכתב שכתב לו הג"ר אלעזר הכהן מפולטוסק, חתן הנתיח"מ ובעל חידושי מהרא"כ, 'להרב הגאון הגדול מעוז ומגדול המאור הגדול לממשלת התורה התמימה החריף ובקי משנתו קב ונקי ולן בעומק של הלכה המפורסם ע"פ תבל לגאון שמן תורק שמו נודף כריח הקטורת קנה שם טוב קנה לעצמו עה"י פה"ח צדיק ועניו כש"ת מו"ה ברוך יצחק ליפשיץ נ"י. וראה בקובץ הנ"ל (קובץ ל' עמ' קפ"ח) מעיתון הלבנון 'קיבלנו כעת מכתב מק"ק ברלין יצ"ו שכתבו בשם הגאון המפורסם בצדקתו ותורתו ויראתו הק' מו"ה ברוך יצחק נ"י ליפשיץ שדעתו הק' ג"כ להכשיר אתרוגי קורפ' (ושם שכך היתה גם דעת אביו התפארת ישראל). ובספר שמן ורד מהגר"ד ועסעלי אב"ד בפרשבורג עמ' ו' מפי חתנו ש'הפליג בגדלותו של בעל תפארת ישראל זצ"ל והיה מוסיף וגם מבנו ר' ברוך יצחק'. הארכתי קצת משום כבודו של ת"ח זה שלמרות שהרבה מתורתו נמצא ונלמד לרבים בחיבור תפארת ישראל אין הפרטים עליו ידועים.

¹³⁸ במהדורות הרגילות נראה שהם דברי התפא"י עצמו אבל מתוכן הדברים מובן שהם מהגרביי וכפי שמציין לדברי ע"ר אאמ"י זצוק"ל הכי"מ והם הדברים שבתפא"י קודם לזה. - דברי התפא"י שם הובאו בשו"ת דברי יציב להגר"י מקלויזבורג זצ"ל או"ח סימן ק"ה בקשר לשאלת ארצות הצפון אך לא נכנס שם לשאלת קו התאריך ונראה שמדבריו אין ראייה בעניין זה.

הספק עד שהגרי"ז עיין בסוגיה ושלח לו שאינו בכלל הספק, ומאז הכריע הגרי"ז שביפן צריך מעיקר הדין להחמיר כשיטת הרז"ה¹³⁹. בשנת תש"א היו רבים שסברו ליסוע ליפן, והג"ר ראובן גרוזובסקי חתן הגרב"ב והגרי"ד בן הגרי"ז, שידעו שניהם מהנידון הנ"ל שהיה בין הגרב"ב להגרי"ז, עוררו ופרסמו בין הפליטים הנוסעים ליפן שיש ספק ביום השבת ביפן ע"פ הגר"ח. וראה עוד בפרק ט' שהגרא"י מאלין מו"ץ דבריסק מסר לבניו לפני נסיעתם ליפן שבשעתו ראה הגר"ח דברי רב אחד שכתב שיש להקל במקומות שמעבר לקו ה-90 מעלות כפי היום המקומי הנהוג, ושמע מהגר"ח דלא הוה ניחא ליה בדברי אותו רב, וע"פ זה הורה להם הגרא"י להחמיר ביפן ביום ראשון. ואמנם הגר"ח לא אמר הכרעה מה ההלכה בעניין, ונודע ממנו רק שיש להימנע ממלאכות גם ביום ראשון שלמניין המקומי מפני שיש ספק ביום השבת שם.

לדין בדברי הג"ר יצחק אלחנן מקובנא עיין במילואים.

המורים כהרז"ה בשאלת יפן

החזו"א נקט שיום ראשון היפני הוא השבת ופסק שא"צ להחמיר כלל ביום השביעי למניין היפנים לפי שההלכה מוכרעת במוחלט ע"פ דברים מפורשים בהרבה ראשונים בלא חולק, וציין במכתב שכבר הכריע כך הגרא"מ לפידות.

הגרי"ז מבריסק אמר אחר עיונו שע"פ הסוגיה יש לפסוק כדברי הראשונים שפסקו שיום ראשון היפני הוא השבת אלא שלא הסכים לקחת על עצמו אחריות של הוראה במחלוקת ראשונים וכדרכו בקודש. "אמנם מה שלא רצה להכריע הוא לפסוק להקל ביום המוקדם לגמרי, אבל בזה כי היום המאוחר ב"ח שעות להשבת שבירושלם הוא יום השבת וצריך לשמרו ואין לחללו ח"ו בזה לא הי' שום ספק ופקפוק כלל"¹⁴⁰. בנוגע ליוהכ"פ שכמעט א"א לצום יומיים והוצרכו בשעתו

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

¹³⁹ הגרב"ב שמע הנידון מהגר"ח ולפי שלא שמע מהגר"ח היכן הוא הספק החמיר באמריקה (כשנסע לשם בשנת תרפ"ט עם חתנו הג"ר ראובן גרוזובסקי זצ"ל להתרים נדיבי עם להצלת ישיבת קמניץ) ולא עשה מלאכות ביום ראשון, ושלח להגרי"ז לברר העניין, והגרי"ז עיין בדבר עם הגרש"ז ריגר זצ"ל הי"ד והשיבו שאמריקה אינה בכלל הספק. והנה הגר"ר היה עם חתנו ר' ברוך בער באמריקה והגרי"ד ידע מבית אביו שהגיעה השאלה מר' ברוך בער.

¹⁴⁰ מתוך מכתבו של נכדו הג"ר אברהם יהושע סולובייצ'יק שליט"א ראש ישיבת בריסק ובנו של הגרי"ד זצ"ל, וסיים שם "הדברים האלו ברורים הם ולא אחת שמעתים מאממ"ר האון זצ"ל", וראה במילואים לפרק זה. המכתב המלא נדפס ב"גנוזים ושו"ת חזון אי"ש" בסוף כרך ב' ובכרך א' מהדורה שניה.

להוראה למעשה, סבר שצריכים לצום רק ביום השני (וכהוראת החזו"א), והכין נוסח לשלוח ליפן לבאר דעתו זו. להרחבה בדעתו עיין במילואים להלן, והבאנו שם את הנוסח שהכין כפי שנשמע מבנו הגרי"ד זצ"ל¹⁴¹.

הגרש"ז ריגר זקן ההוראה דבריסק נשאל כיצד לנהוג למעשה ביפן¹⁴². במכתבו הראשון בעניין כתב "העיקר בעיני לעשות כדעת בעל המאור כי רב חילו של בעה"מ ואינו נדחה בשביל איזו קושיא ולא מצאנו מי מהראשונים שיחלקו עליו". ובהמשך הביא שהיהודים בחרבין¹⁴³ שבסין ובפן נוהגים דלא כהמאור וכתב "נראה דלענין תפילה שהוא ענין דרבנן לא ישנה ממנהג הישראלים היושבים שם ולענין איסורי דאורייתא יש לחוש לדעת בעל המאור שהשבת מאוחר לשל ירושלים".

במכתבו השני הביא הגרש"ז שריב"ב המובא בארה"ח למלבי"ם סובר שיפן מקדימה לירושלים ודלא כהמאור ומסיק "נמצא כי לענין איסורי דאורייתא יש להחמיר כשני הדעות ולשמור ממלאכה מ"ח שעות...., אם מנהג היהודים בחרבין וביאפוני להקדים השבת לשל ירושלים ב[שש] שעות, יש לסמוך עליהם בענייני

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

¹⁴¹ הגרי"ז הניח שהיסו"ע חולק ומ"מ נקט שהעיקר כרבותינו הראשונים. ועיין פרק ו' שהרבה אחרונים ס"ל שאף היסו"ע מודה בה (וראה במילואים שייתכן שלא היה היסו"ע לפניו, וא"כ י"ל שאין זו מחלוקת ושם הרחבנו). - יש לציין שבספר 'מועדים וזמנים' ח"ו סימן י"ד הביא ששמע שהגרי"ז (וכן הגרי"א קוטלר) סבר להחמיר לא רק ביפן אלא גם ביבשה שמעבר לקו ה-90 מעלות מחשב שהיבשה מתחלקת באמצעה.

¹⁴² השואל היה הגרי"ד סולובייציק בן מרן הגרי"ז. הגרי"ד חשב ליסוע ליפן ולכן שאל לאביו שהורה לו לשאול למעשה את הגרש"ז ריגר. לבסוף קיבל הגרי"ד הרשיונות לעלות לארץ ישראל ונסע מליטא לארץ דרך טורקיה. - הגרש"ז ריגר נהרג עקד"ה בד' חשון תש"ג הי"ד. מכתב הגרש"ז נתפרסם בתלפיות, שנגהאי תש"ו, ושם כתבו על המכתב השני שהוא "קיצור ממכתב שני מהגאון הנ"ל", וכלומר שיש כאן השמטה מסויימת. הנוסח המלא נדפס לאחרונה בספר פשר - חזון (קרית ספר תשע"ב, מעמ' נ"ג) מתוך הכ"י המקורי שנמצא בידי משפחת מקבל המכתב הגרי"ד זצ"ל. לעני"ד אין בתוספת שינוי משמעות מהנוסח שנתפרסם.

לגבי סדר המכתבים של הגרש"ז הנחתו שהוא כפי שנכתב בפרסום הראשון בתלפיות שצינו בכותרות מכתב ראשון ומכתב שני, ויש להניח שכתבו כך על סמך ידיעה. לעני"ד הדעת נותנת גם ע"פ תוכן המכתבים שהסדר כנ"ל ואכמ"ל. ושוב ראיתי בדברי הגרא"י שליט"א בן השואל הגרי"ד זצ"ל (נדפסו ב'נגנים ושו"ת חזון אישי' ח"א מהדורה שניה) שהמכתב שבו הגרש"ז מציין שאין הרדב"ז לפניו הוא הראשון, ובגלל פיסקה זו חזר אביו הגרי"ד ושאל, וכלומר שהסדר שלפנינו נכון.

¹⁴³ חארבין נמצאת במזרח סין במרחק של יותר מ-90 מעלות מירושלים. ויש להעיר שלמה שנקט החזו"א שאין מחלקים היבשה - יש לנהוג בחארבין (ובסיביר) כביבשת אסיה גם לדעת בעל המאור, ולשיטתו יוצא שמנהגם מוסכם לכל הראשונים.

דרבנן" (ועי"ש שביום ראשון יניח תפילין על תנאי ויצא חובת קידוש דאורייתא באמירת גוט שבת).

והנה נקט שבדאורייתא חובה להחמיר כהר"ה¹⁴⁴ ובדרבנן אפשר לסמוך על מנהג המקום. - בדעתו לעניין יוהכ"פ ולהרחבה בביאור ובירור דבריו ובשאלת ההסתמכות הל המנהג המקומי ראה הערה¹⁴⁵.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

¹⁴⁴ כמבואר ממכתבו, וכך הבין גם השואל הגר"ד בן הגר"ז מבריסק זצ"ל שחייבים להחמיר (כמבואר בתשו"י ח"ג סי' פ"ו וכן אומרים אחי שליט"א).

¹⁴⁵ הרה"ג ר"ק כהנא בספרו 'האיש וחזונו' (עמ' ע"ה) מוסר בשם הגר"ז שאמר לו, בערב יוהכ"פ תשי"ב בו נשאלה השאלה למעשה, "שהראבד"ק בריסק השיב לשואלים אותו לפני שיצאו לדרך שעליהם לצום ביום ה' "דהיינו כדעת החזו"א). ע"כ. כנראה שהכוונה להוראה שבע"פ מלבד המכתבים שלפנינו, שהרי המכתבים עוסקים רק בשבת והורה לשבות בדאורייתא יומיים ואף להקל בדרבנן ותפילות כנהוג במקום.

ולביאור דעת הגר"ז. במכתבו הראשון מבואר שאף שנראה העיקר לדינא כהמאור, מ"מ כיון שאינו ברור לגמרי ולא יצא מכלל ספק הרי בדרבנן ניתן לסמוך על מנהגם של בני המקום. ולשונו נוטה שהיקל גם במלאכות דרבנן ולא רק לעניין קידוש ותפילות, ויל"ע. (לעיקר הסמכות על המנהג ראה בהמשך להלן).

ומה שכתב בתוך דבריו 'לחוש לדעת בעל המאור' הרי ברור מכל דבריו ומההקשר שלדעתו חובה גמורה מן הדין לחוש לזה, ובמכתבו זה אף ברור שנקט שאינו ספק השקול אלא שזו השיטה העיקרית. (מש"כ שבסוף פרנציסקו נוהגים כהמאור היינו, כפי הנראה, שנוהגים שלא כשיטת י"ב שעות. כן נראה ע"פ המכתב השני בו ציין במפורש, בקטע שנדפס מכה"י בפשר חזון, שזו היא האפשרות השניה. ברם למעשה סאן פרנציסקו, למרות שהיא בחוף המערבי של ארה"ב, היא מעבר לקו הי"ב שעות, ורק הקצה המערבי של יבשת אמריקה באלסקה שבצפון עומד בתוך י"ב שעות מירושלים. ואמנם מהמכתב נראה שעיקר טעמו לפסוק כהמאור הוא בגלל דעתו עצמה ולא מפני המנהג, וכתבו כסיוע בעלמא, ועיין).

במכתב השני הביא שרייב"ב שהובא במלבי"ם חולק על המאור, וייתכן ומשמע שדבר זה נתחדש לו בין מכתבו הראשון למכתבו השני ושלכן נקט שמעיקר הדין הוא ספק דאורייתא, וצ"ע אם אכן כן הוא. והנה אם ראה היסו"ע בפנים, תמוהה מאד העובדה שציין את דעת ריב"ב בשם הארה"ח, שהרי הם מובאים ביסו"ע עצמו. ונראה מזה שלפני הגרש"ז לא היו דברי היסו"ע, וכן הרדב"ז הוזכר לפניו ע"י השואל או אחרים אבל לא היה לפניו, וככתוב במכתבו הראשון. ושוב ראיתי במכתב הגרא"י סולוביצ'יק שליט"א ר"י בריסק, שהוא בנו של השואל הגר"ד זצ"ל, (נתפרסם בספר 'גנוזים ושו"ת חזו"א' בח"א במהדורה שניה ובסוף ח"ב) שמבואר שם שלהגר"ז נודעה שיטה זו רק בזמן המלחמה ע"י בנו הגר"ד זצ"ל שאמר לפניו שברדב"ז כתוב שנפלה מחלוקת בדבר בין היסו"ע להכוזרי. וכיון שהגרש"ז עסק בעניין קודם המלחמה עם הגר"ז הרי נראה שהמשמעות הנ"ל נכונה, וכנראה הגר"ד במכתב השאלה הוא שהביא את דעת היסו"ע לפני הגרש"ז.

ויש לדבר משמעות רבה ואף ייתכן דנפקא מינה לדינא לדעת הגרש"ז. שהרי החזו"א הכריע ע"פ עיון ביסו"ע שאין כוונתו לחלוק על קו קצה המזרח, וראה להלן פרק ו' הרחבה בזה, ולפי זה ברור שאין כאן שום ספק ופקפוק וההוראה מוחלטת כשיטת המאור. והנה אם לא היו דברי היסו"ע עצמו לפני הגרש"ז הרי אין לראותו כלל כמי שחלק על הבנת החזו"א ביסו"ע, אלא

הגרא"ז מלצר במכתבו להחזו"א לפני יוהכ"פ תש"ב כתב שלדעתו הדרך הנכון "שיצומו ביום רביעי וביום חמישי שיהיו ספק מסוכנים יאכלו פחות מכשיעור" וסיים "שמעיקר הדין הוא ספיקא דדינא". (עד לאחרונה לא נתפרסם המכתב בציבור ורבים סברו בטעות שבשעתו הורה אחרת). יש להדגיש שהדברים נכתבו במכתב פרטי להחזו"א ולמעשה החליט הגרא"ז שלא להורות להלכה בשאלה זו, וראה מילואים לפרק זה לפרטי הדברים. - במכתב שפרסם ר"מ כשר אחרי פטירת הגרא"ז וטען שנכתב ע"י הגרא"ז יש פסק למעשה שלא לשנות מהנהוג, ועיין במילואים לפרק זה שהרחבנו בבירור הדברים.

הגרא"י פינקל ראש ישיבת מיר שלח לבני הישיבה דמיר, שהיו ביפן, את תשובת החזו"א לנהוג על פיה, וכן הורה לנהוג המשגיח הגר"י לוינשטיין ששהה ביפן, (ומ"מ אמר לבני הישיבה שלא יעשו מלאכות דאורייתא ביום המקומי), וכן נהגו גם הגרד"ש מרגליות אב"ד פרושקוב והאדמו"ר הרר"ש מאמשינוב ששהו ביפן את עיקר השבת כהחזו"א, וראה בהקדמה תאור העובדות ובמקורות שצויינו בפרק ט'.

סיכום הדברים

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

הורה ודן לפי ההנחה שיש מחלוקת בדבר, ואין לנו ידיעה בדעתו מה היה מורה עם ראיית דברי היסודי, ועיין היטב.

והנה הגר"ז אמר לר"ק כהנא שלענין יוהכ"פ הורה הגרש"ז לצום ביום השני וכדלעיל, ונראה שאף שסבר שהוא ספק דאורייתא מ"מ סבר שהשיטה היותר עיקרית היא שיטת המאור.

והנה העיין בדבריו מורה שיצא מהנחה שהמאור חולק בדין סין וששוותה יפן לסין, ולפי"ז הניח שהיסודי חולק על הכוזרי בדין יפן, (ובמכתב השני הזכיר גם את ריב"ב שסובר כך) ולענ"ד צ"ב במהלך זה מכמה פרטים, וצ"ע. (ולכאוי טעמו שיש לסמוך על מנהג המקום הוא מפני שסבר שיש כאן פלוגתא, ומעתה להאחרונים שסברו שאין פלוגתא ייתכן שאין לומר כן, ויל"ע).

ולבאור החזו"א אין היסודי חולק כלל בדין סין, ונת' במקומו.

לעיקר הסתמכות הגרש"ז על המנהג יש להעיר שצריך בירור אם ידע שהוא מנהג חדש משנים מועטות ושלא ע"פ שום הוראה. והנה במכתב הראשון הזכיר שנוהגים דלא כהמאור ואילו במכתב השני כתב "אם מנהג היהודים...", ואולי ללמדנו בא שפרט זה לא נתברר לו כל הצורך. והנה כתב בהנחה שהמנהג במזרח סין, בשטח שמזרחי לקו ה-90 מעלות, מלמד גם על הדין ביפן, ולהחזו"א אינו כן, ויש לזה משמעות מסויימת כיון שבסין הייתה קהילה מסודרת ששימש בה רב, וייתכן שהיה לזה משקל אצל הגרש"ז. (ואמנם מדברי אותו הרב נראה ברור שלא עסק בנושא לפני שנתעוררה השאלה ביפן, ובאופן כללי גם הקהילה שם הייתה דלה ברוחניות. וראה פרק ט' בדיונו בדברי הגר"מ פיינשטיין שג"כ הסתמך על המנהג בסין).

[בספר תאריך ישראל בסופו הרחיב בדעת הגרש"ז עיין שם ולא הבנתי מהלכו, והרי כבר במכתב הראשון פסק הגרש"ז שבדרבנן יש לסמוך על הנהוג במקום, ולענ"ד דברי הגרש"ז ברורים וכמו שביארנו. ומה שנתקשה התארי"י שם בביאורו של החזו"א ביסודי עינין פרק ו' שנתבארו הדברים היטב ואין זה חידוש של החזו"א אלא ביאור פשוט המובא בכמה אחרונים, ונראה ברור שכך הבין המלבי"ם גופיה ואכמ"ל].

הבאנו הרבה אחרונים הסוברים והמצדדים כדברי הכוזרי המאור ושאר רבותינו הראשונים אשר עימהם ואשר הורו כך בהישאל השאלה להלכה ולמעשה. בין רבותינו האחרונים המקובלים לא מצאנו אפילו אחד שפסק בפירוש שלא כדבריהם, ובין המחברים האחרונים יש יחידים שנטו ועיין בפנים בדעת הגרא"ז מלצר. לדעות נוספות עיין בהקדמה ובפרק ז'¹⁴⁶.

מילואים לפרק ג

דעת השואל ומשיב

בשור"ת שואל ומשיב (רביעאה ח"ב סי' קנ"ד) דן על דבריו של הגר"מ מצ'ורטקוב¹⁴⁷ שפסק ע"פ הרז"ה שהקו 90 מעלות מירושלים. וכתב "על דברת הרב אבד"ק טשארטקוב¹⁴⁸. הנה נשלח לי קונטרס מהרב הנ"ל בש"ק חיי (-חיי שרה) על אודות החקירה בעובר אוקינוס המזרחי איך ישמור את השבת, ותמהתי וכי זה חדש הוא הא כבר נודע מה שכתב הרז"ה ר"ה שאין היום והלילה שוים כאחת בכל המקומות, ויש חילוק בין שוכני ירושלים וא"י ובין שוכני קצה המערב בשש שעות, ולשוכני קצה מזרח בח"י שעות¹⁴⁹, וא"כ מה יעשו ביום השבת, והמחבר (-אב"ד צ'ורטקוב) כתב שלהאזרחים שם אין כאן שום חשש¹⁵⁰, אבל על האזרחים עיקר החשש שהם מונים ממקום אשר באו, ויבואו שם ביום שהוא חול אליהם או להיפך, אבל בשור"ת רדב"ז האריך בזה וכתב כי השבת נמסר לכל ישראל שימנה ששה ימים וביום השביעי ישבות, אמנם אכתי לא נתיישב מה יעשה האורח שבא ממקום אחר לשם, האם ימנה ביום שהוא שביעי אצלו או שימנה עמהם, אבל באמת הפרשת דרכים בדרך עצב דרוש כ"ג הביא המדרש שאמר אפילו בשבת של חול ופירש שאף שאותו

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

¹⁴⁷ במאמרו של הגרד"צ הילמן 'דעת השואל ומשיב בענין קו התאריך' (קובץ זיכרון יאהל שרה לאה) כתב ע"פ נוסח התשובה (שאינה ממוענת להגר"מ מצ'ורטקוב ואינה מנוסחת כמיועדת אליו) שהדברים נשלחו לשואל שהביא קונטרסו של הגאב"ד צ'ורטקוב לשו"מ. לעני"ד נראה יותר שלא כך היה אלא הגאב"ד צ'ורטקוב שלח את קונטרסו לבעל שו"מ כמשגרי ספרים דרך מתנה ולא כשואל (הכוונה כנראה לקונטרס 'חקירת ראשית' שבו הדפיס הגאב"ד צ'ורטקוב את מאמריו בעניין), והשו"מ רשם לעצמו את דעתו בעניין. בשור"ת שו"מ שם יש כמה וכמה תשובות כעין זה שהם תגובות על ספרים שראה או טענות ששמע ולא תשובות שנשלחו לשואלים וראה לדוגמא בסימן קנ"ז המתחלת "היום בא לפני ספר אבני שהם...".

¹⁴⁸ כתוב בשורה נפרדת (במקום הנוסח הפונה לשואל שבתחילת שאר התשובות).

¹⁴⁹ כלומר מירושלים ממשיך היום מערבה ו' שעות עד קצה מערב וי"ח שעות עד קצה מזרח, ושם הוא גבול היום. וחישב מירושלים מערבה כפי התקדמות השמש, וכפי שחישב בספר המאור.

¹⁵⁰ הרב מצ'ורטקוב כתב בתוך דבריו שעל האזרחים אין ספק מה יעשו, (וכוונתו באלו שלא עברו חקו מצד לצד והנידון בהם רק מצד הפרשי השעות שבין כל מקום ומקום, ועיין היטב בדבריו). ומה שיש לדון הוא הוא באלו הבאים לשם ממקום אחר ולפי מניינם שממקומם הקודם התאריך שונה, האם מחוייבים הם להחליף התאריך או לא. וכתב שמשמעות הראשונים שיש קו תאריך שהעובר אותו מחליף את מניינו וממילא גם האזרחים צריכים למנות התאריך כפי המקום שבאו לשם.

שבת הוא חול אפ"ה כל ששם הוא שבת יהיה שובת שם. ואני פירשתי בזה.. (-עייין שם הרחבה שלגבי יו"ט ניהא דלא גרע מאתם אפילו מוטעים) ...ששת ימים תעשה מלאכה ויום השביעי שבת בכל מושבותיכם היינו לפי המקומות שיהיו שם אף שאינו שבת לפי האמת והיינו שבת של חול¹⁵¹. ובזה מתיישב מה שתיקנו אנשי כנה"ג ישמחו במלכותך שומרי שבת וקוראי עונג עם מקדשי שביעי והוא תימא דהא שבת קדושה וקיימא וישראל לא מקדשי לשבת, ולפמ"ש באמת גם ישראל מקדשי השבת אף שאינו שבת באמת.

ולפ"ז נראה לי דבכל מקום שיבוא הרי יום זה בקדושת שבת עליו באותו מקום לאזרחים היושבים שם, וא"כ גם האורח הבא ממרחק קדושת שבת עליו וישובת ביום השבת שהוא אצלם, ואח"כ כשיסע משם הלא האיש יחזור למקומו, בכל מקום שיהיה שבת שם זה שבת גם להאורח, וכשישוב לביתו יעשה שבת כפי מקומו, וזה לפענ"ד מה שאמר ר' אליעזר... ועכ"פ זה נראה לי ברור דכל מקום שהוא בא שם, שם ישבות, דקדושת שבת במקום הזה".

משמעות דבריו שהסכים עם האב"ד צ'ורטקוב שהלכה כהרז"ה, ושכן הוא פשוט לגבי קדושת שבת 'לאזרחים היושבים שם' (היינו תושבי המקום), ולגבי 'האורח הבא ממרחק' דן איך ימנה ומסקנתו שבשעה שיבוא למקומם של האזרחים דינו לשבות כאזרחי המקום. וראה הערה¹⁵².

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

¹⁵¹ כוונתו שהאמת שקדושת השבת בעליונים תלויה בשעות השבת בירושלים, ועל דרך הפרשת דרכים שציטט, ועיין בדבריו שבספרו דברי שאול שהובאו להלן.

¹⁵² והנה השו"מ הציג רק אפשרות של מניין כפי המקום שיצא משם או מניין כפי המקום שהוא נמצא בו וכפי שנהגים האזרחים, ובנקודה זו הכריע שלהלכה הולכין אחרי המקום שהוא נמצא בו. ואין שום מקור ורמז בלשונו שיש חלק מכדור הארץ עם תאריך קבוע שבו הולכין אחרי המקום שהוא נמצא בו וחלק ללא תאריך קבוע שבו הכל לפי מקום היציאה, וככל מה שניסו לייחס לו כדי לפרש לשונו דלא כהרז"ה. ובדאי שאין שום רמז רמיזא בלשונו שיש איזורי עולם שבהם כבר נקבע התאריך וכו' וכו' (ובלי כל זה הרי לכל היותר ניתן לייחס לשו"מ פסק שגם הנוסע מאסיה לאמריקה דרך המזרח נוהג באמריקה יום אחר מהנהוג שם כיום, ולאידך הבא ליפן מהמערב ינהג כיום המערב וגם הנוסע מאמריקה לארץ ישראל מהמערב ינהג בארץ ישראל את מניין אמריקה, שהם דברים מחודשים וברור שלא פוסקים כד). וגם לא ייתכן כלל שידחה השו"מ את דברי הרז"ה כלאחר יד ובלא דיון מפני שסבר שהרדב"ז חולק. וכי פשוט הוא שבמחלוקת הרז"ה והרדב"ז הלכה להקל בדאורייתא כהרדב"ז עד שאף א"צ לפרש הנידון וההכרעה, ובאמת הוא להיפך, שנקטינן כראשונים בפלוגתא עם אחרונים, ובדאי שאין מקילים בדאורייתא ע"פ אחרון שחלק עליהם. וכללו של דבר שאין אפשרות לייחס דברים אלו להשו"מ ותו לא מיד.

ומה שצ"ב בדברי השו"מ הוא לשון 'אבל בשו"ת רדב"ז... ולכאורה אין דברי הרדב"ז שונים מדברי הגאב"ד צ'ורטקוב, ומאי 'אבל'. וכנראה שעל סמך זה נטען שכוונתו לחלק על הרז"ה

ובספר פתחי עולם או"ח שד"מ ס"ק י"א כתב "העוברים אוקינוס המזרחי ואין הלילה והיום שוים כאחת בכל המקומות ויש חילוק בין שוכני ירושלים וא"י ובין שוכני קצה המערב בשש שעות ולשוכני קצה המזרח בח"י שעות כל מקום שהוא בא שם ישובות במקום שבא שם דקדושת שבת במקום הזה. שו"ת שו"מ מ"ד ח"ב סי' קנ"ד¹⁵³" הנה הביא דברי השו"מ והבינם כמשמעם שהשואל ומשיב פוסק להלכה ולמעשה כדברי הרז"ה.

ובספר חובת הקודש (להגר"א קלצקין אב"ד לובלין, סימן ל"ז) "והגאון הגדול בשואל ומשיב מהדורא ד' תשו' קנ"ד השיב להרב דטשארטקוב והזכיר רק דעת

מקורות והערות ~~~~~

לדינא. והנה גם אם לשון זו קשה א"א לנטות מהמשמעות הברורה המורה שבעניין 'האזרחים היושבים שם' לא פקפק ושלמסקנתו גם דין האזרחים כדין התושבים, ואין שום מקום לראות כאן הכרעה שהתושבים ישנו. ולגופה של לשון השו"מ כנראה שדרכו של השו"מ כשהוא כותב ספק ואח"כ מביא מקור לפתור השאלה להשתמש בבטוי 'אבל...', (וכאומר יש כאן ספק אבל מספר פלוני יש לפשוט הספק) וראה בהמשך הדברים שחזר וכתב להסתפק בדין האזרח הבא ממקום אחר לשם וכתב "אבל באמת בפרשת דרכים..." יעו"ש. והעירני לזה הרה"ג רשמ"ק שליט"א. ואמנם גם מי שיטען שלשון 'אבל...' חייבת לכלול איזו פלוגתא הרי בנושא שלנו כמדומה שאכן נטה השו"מ מעט מדרכו של הרב דצ'ורטקוב. ומהלך דברי השו"מ נראה כך. שהנה הרב דצ'ורטקוב הציג הנידון אם מונים כפי המקום או לפי מניינו של האדם וכתב שלהלכה השבת תלויה במקום בלבד, אבל בשו"ת רדב"ז מבואר שגדר השבת הוא במניינו של אדם. אמנם אכתי לא נתיישב מה יעשה האזרח, לפי שהא גופא צריך לדעת מהו 'מניינו' של האזרח האם הוא מונה ע"פ מקום יציאתו או מונה כמניין המקום שהגיע אליו, ובנקודה זו הרחיב שהעיקר למנות לפי המקום שהוא בא לשם ולא לפי המקום שיצא (ובלשון אחרת, שהגרי"מ מצורטקוב הציג השאלה אם הולכים לפי האדם או לפי המקום, והשו"מ טוען שמהרדב"ז מובן שהולכים לפי האדם, והשאלה היא איך האדם מונה אם כפי המקום שממנו בא או כפי המניין במקום שבא לשם). עד כאן הנראה בביאור לשון זו. ובכל אופן מסקנתו לדינא ברורה וכנ"ל.

וכבר הבאנו להלן שהפתחי עולם הביא להלכה ולמעשה בשם השו"מ לפסוק כהרז"ה, וראה שם המבואר מתוך דברי החיבת הקדש כעין זה. וכן פירשו כמה חכמים בדורנו וכאשר הבאנו שם, וכן מוכח להדיא מדבריו בספר דברי שאול, וגם שם הביא הרדב"ז עם הרז"ה יחד ומבואר למעיין שלא ראה סתירה בין הדברים וכן מבואר שם שהסיק שיש קו תאריך שמשני צדדיו יש הפרש של כ"ד שעות. ונראה שאין כל מקום להסתפק בזה.

יש לעיין לדעת השו"מ באורח שהחליט לקבוע עצמו במקום שאין בו יישוב יהודי עדיין מה דינו. ונראה פשוט שהאזרחים נקבעים לפי המקום שהם נמצאים בו ואשר תאריכו קבוע ע"פ קו התאריך. (ועניין מניין האזרחים הוא שיכולים לנהוג בסתירה כלפי מנהג התושבים הקבוע והמניין מצד המקום ומפני שמונים כמקום שיצאו, ולא שהם קובעים תאריך למקום שבאו לשם).

153

והוסיף, "וכן הוא בטעמי המצוות להרדב"ז ז"ל קיב, וע"ל רסא סי"א סק"א". ובסי רס"א, "ברדב"ז ח"א סע"ו בענין השבת כי יש חילוק גדול בין להשוכנים במזרח העולם לשוכנים במערב ונמצא (שמא) [שמא] שהוא לאלו שבת לאלו חול מונה כל אחד במקום שהוא, ע"ש וע"ל סי' שדמ ס"ב ססק"ב". ע"כ.

בעה"מ, רק שאין הכרח מדברי השו"מ שם שדעתו להכריע הספק, דהא הביא שם בדבריו ג"כ מ"ש הרדב"ז בתחילת דבריו, ובדברי הרדב"ז הלא מפורש שיש מחלוקת בזה¹⁵⁴. ונראה מזה שכוונת השו"מ הוא רק להשיב להשואל על מה שנסתפק אם האורחים ימנו הימים ממקום שבאו, ודעת השו"מ זצ"ל, שגם האורח הבא ממרחק עליו לשבות ביום השבת של אותו המקום שהוא שם. ומגוף החשבון הזכיר רק דרך אגב". עכ"ל. הנה גם הוא הביא דברי השו"מ כמשמעם ושסבירא ליה להשו"מ שיש קו תאריך שבו מתחלף התאריך ובעניין מקום הקו פשטות דבריו לפסוק כהמאור, אלא שדן אולי השו"מ לא נכנס להכריע בשאלה היכן מקום הקו (והשאיר הדברים בפלוגתת קמאי שהובאה ברדב"ז בחלק אחר של התשובה המוזכרת) ועסק בעיקר בשאלה מה דינו של אורח שעבר את קו התאריך.

ועניין מה שהרחיב בזה הגרד"צ הילמן זצ"ל במאמרו 'דעת השואל ומשיב בענין קו התאריך' (בקובץ זכרון 'אהל שרה לאה', והסכים עם דברי מאמרו הגרי"א זילבר ב'בירור הלכה' שלו) וכן נקט וביאר הגר"ק כהנא זצ"ל במאמרו שבספרו 'האיש וחזונו' וכן הוא בספר ישראל והזמנים (להגר"ד הרפנס שליט"א, פרק יג, עמ' תתקס"ח במהדור' תשס"ב) וכן כתב הגר"ד ליטוואק שליט"א במכתבו שבבירור הלכה, וכן צידד בספר תאריך ישראל ס"ב סוף אות י', וכל מעיין ישר הולך יראה שהדברים מוכרעים ואין בהם ספק.

דברי השו"מ בספר דברי שאול

בספר 'דברי שאול' לבעל שו"ת שו"מ במהדור"ת (פרשת וישלח, דף מ"ט ע"ב במהדורת תרל"ז) דן על מה שאמרו חז"ל שיעקב שמר שבת והקשה מאי רבותא הרי שמר כל התורה ותיירץ על פי "מה שהאריכו הקדמונים בענין קדושת שבת האריך אנו עושים השבת בכל מקום ומקום, והא זמן השבת משתנה בכל מקום, וכל עשירים וד' השעות של היום הוא במקום אחד ערב ובמקום אחד בוקר וא"כ מהיכן מונים יום השבת, וכתב בשו"ת הרדב"ז ח"א סי' ע"ו כי השבת נתן לכל אחד מישראל באיזה מקום שהוא ימנה ששה ימים שלמים מעת לעת ואח"כ ישבות ע"ש שהאריך בזה.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

¹⁵⁴ לעני"ד קשה לשמוע שהשו"מ יכתוב דין לא נכון כדבר פשוט וירמוז שלהלכה למעשה אינו מוכרע - ע"י איזכור ספר מסויים לגבי נקודה אחרת. והנה גם החיבת הקודש כתב כך מפני הקושי הגדול שנתקשה איך הכריע השו"מ בפלוגתא דקמאי, אבל בדיונינו בדברי היסוד עולם ביארנו מתוך דברי היסוד והאחרונים שגם אם פליג היסוד היינו שפירש דברי הכוזרי שהקו בטבור הארץ וחלק וסבר שהקו הוא בקצה המזרח. והנה כלפי עוברי האוקיינוס שדן בהם השואל ומשיב, הרי עברו הקו לפי שני השיטות וניחא הכל.

והנה יש להבין לפ"ז האבות שקיימו קודם שנתן מתי קיימו השבת, ואם ירצו לקיים כמו שיהיה אחר מתן תורה אז ייצטרכו לשבות עכ"פ ב' ימים, שמעל"ע (-שמעת לעת) יש חילוק בין השוכנים מקצה העולם ועד קצה, אמנם נראה שהם קיימו השבת כפי שהוא בירושלים שהוא אמצעית העולם שנקרא טבור הארץ שהרי בשמים יש ג"כ קדושת שבת... וש"ק מתנהג כפי שהוא בירושלים, ועיין בפרשת דרכים... שעיקר שבת בשמים היא כפי שהיה בירושלים... ומ"מ בכל מקום שהוא שבת לישראל לא זזה השכינה אף שהוא באמת חול עי"ש. ולפ"ז גם האבות קיימו שבת כפי שהוא בירושלים ובמקום שישבו שם לא היה אז שבת ועשו מלאכה ולא שבתו יום ולילה שלמות (-ולכן אינם בדין בן נח ששבת, שזה תלוי בשעות המקום, ועי"ש). וזה לדעתי מ"ש בסנהדרין בן נח ששבת חייב מיתה ואפילו בשני בשבת ורש"י ומהרש"א נדחקו למה נקט שני בשבת, ולפמ"ש אתי שפיר דבאמת יש הבדל בין השבת האמת ובין השבת שאינו אמת כשיעור מעל"ע ונמצא שני בשבת הוא חול לגמרי ועיין רז"ה בפ"ק דר"ה בהא דאמרו לדידן דמכסי סיהרא שהאריך בענין הזה. ומעתה י"ל דיעקב כשבא לשכם ולא היה בירושלים, אף אם היה סמוך לירושלים עכ"פ אינו ירושלים ממש... ושפיר שמר השבת עד שלא נתן ולא עבר על יום ולילה לא ישבותו". ע"כ ועי"ש כל העניין.

והנה מפורש בדבריו שיש כ"ד שעות בין התחלות היום השונות על פני כדור הארץ וציין לבעל המאור שהאריך בזה, וכלפי השאלה איך ייתכן שבמקום אחד שבת ובמקום אחר חול הביא את תשובת הרדב"ז שבכל מקום ומקום עושים שבת לפי הזריחה והשקיעה המקומיים ואת דברי הפרשת דרכים שבעליונים השבת היא לפי זמניה בארץ ישראל. ומשמעות דבריו ברורה שאין שום סתירה בין הרז"ה לרדב"ז לפי שעסקו בשאלות שונות. הרז"ה ביאר את סדר התחלות היום על פני הכדור והרדב"ז ביאר שהשבת ניתנה לנהוג אותה בכל מקום כפי האופק שלו למרות הפרשי השעות שזה יוצר.

ובפרשת אמור מהדו"ת (י"ט ע"א) "דהנה כבר נודע מה ששאלו רבים וכן שלמים על עניין שבתות ויו"ט שאנו עושין והא אין שוה כל האיקלימים ובשעה שבזה יום בזה הלילה ועל מה אנו סומכין לעשות שבתות ויו"ט ועי" ברז"ה פ"ק דר"ה שהאריך בזה, והנה בשו"ת הרדב"ז נשאל בזה וכתב דכל איש מצוה שימנה ששה ימים וביום השביעי לחשבנו יהיה שבת אף שלאיש אחר אינו שבת כלל עי"ש וביו"ט נדחק בזה דענין יו"ט לא שייך זאת, אמנם לפיענ"ד נראה דביו"ט אין התחלה

לקושי' זו דהרי אמרו אתם אפילו שוגגין אפילו מזידין, וא"כ לא גרע זאת שבאמת באוקלומא הלז הוא יו"ט אף אם היו מזידיים או מוטעים, וכל שהבי"ד רואין שכאן יו"ט שפיר מקרי יו"ט רק בשבת עיקר הקושיא דשבת קביעי וקיימי, וע"ז שפיר תירץ הרדב"ז.. (ועיין שם שביאר ע"פ זה הפסוקים גבי יו"ט וכתב, "וסיים שבת היא לד' בכל מושבותיכם דהיינו בכל אוקלים שאתם יושבים וז"ב ודו"ק"). ע"כ.

גם כאן מבואר שיש ללמוד מדברי המאור את העובדה שיש הפרשי שעות והיום אינו מתחיל על פני כל הכדור בשעה אחת, ואת השאלה איך ייתכן שיש הפרשים בזמני השבת בין המקומות יש ליישב מדברי הרדב"ז שהתורה מורה לעשות בכל אקלים לפי זמני היום שלו אף שבמקום אחר הוא עדיין חול¹⁵⁵.

ועיין לקמן ב'כירור בדעת מרן הגרא"ז מלצר' על המכתב שפירסם ר"מ כשר על שמו¹⁵⁶ שבו נכתב כדבר פשוט שיש שואל ומשיב שפסק להלכה שלא כהמאור.

בדברי הגאון ר' יצחק אלחנן מקובנא

בספר קהת"א הישראלי (לר"מ כשר) נכתב כמה פעמים שבשו"ת 'בית אברהם' יש הכרעה של ר' יצחק אלחנן שלא לשנות התאריך ביפן. נבדוק את הדברים.

כתב בשו"ת בית אברהם (ירושלים תרס"ח, עמ' 2) אחרי אריכות רבה בתיאור המציאות של קו התאריך שנתוודע לה בנסיעותיו מארה"ב ליפן ואוסטרליה, "ואחד מהגבירים שאל אותי ביאקאהאמא איך יעשה ביום כיפור על הספינה הלא לא יוכל להתענות שני ימים, וכאשר לא היה לי ספרים תמכתי יסודותי על ספר החיי אדם כלל קג, ג' (או"ח סימן תצ"ו) וז"ל בני אר"י שבאו לחו"ל אסורים לעשות מלאכה ביו"ט שני אם הגיעו למקום שיש שם יישוב של ישראל ואם הוא תוך התחום הוי כאילו הוא בתוך העיר ואפילו דעתו לחזור כו' שם, הנראה מזה כי כ"ז שלא באו בתחום מושב יהודים עלינו לחשוב ולעשות כמקום שיצאנו משם, לכן לפענ"ד נוכל מזה לבאר ההלכה איך לשמור את השבת ויום כיפורים לאלה הנוסעים דרך האקוואטור, כי

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

¹⁵⁵ בספר קהת"א הישראלי ציין שבדברי שאול מפורש ג"כ שאין הלכה כהמאור ואין קו תאריך וכו' וככל הדברים שרצה לייחס להרדב"ז. וכתב הגרד"צ הילמן "ובמח"כ אין בדברי ספר דברי שאול הללו שום רמז רמיזא שחולק על הרז"ה כי כתב אך ורק שאין כל ישראל שבכל העולם שובתים באותו זמן, ותו לא מיד." והנה הגיב על הדברים כפי שהביאם הני"ל. ובאמת שהמעייין בפנים רואה שנשמט להמחבר הנכבד חלק מלשון הדברי שאול ובלשון המלא לא רק שאין רמז רמיזא שחולק על הרז"ה אלא שמשמע ברור שנוקטים כדברי הרז"ה ומפורש להדיא שיש כ"ד שעות בין התחלות היום, וכלומר שיש קו תאריך.

¹⁵⁶ וכן בחלק מהמקומות בהם הדפיס את מכתב ההר צבי נוספו בו כדברים אלו בסוגריים.

מור"ר רי"א מקאוונא ז"ל השיב לי על שאלתי הנ"ל ע"י רי"ל ליפשיץ בזה הלשון מרן ר' יצחק אלחנן נ"י אמר לי להשיב לכ"ת כי אין לו שום יד בחכמת האישטרענאמי (-אסטרונומיה), בענין זה נמצא מעט בתפארת ישראל ברכות משנה ב' פ"א אבל אינו מספיק לכן כהיום אין לו דרך אחרת כי אם מה שהבאתי מח"א כנ"ל¹⁵⁷ (כאן באה חתימה, "אברהם עבר הירשאוויטץ"). ואח"כ כותב הרב הירשוביץ "בקשה מגדולי עמנו העומדים על המשמר בירושלים עיה"ק ת"ו... כאשר בזמנינו אלו רבו הנוסעים דרך זו, כי כהיום ספינה יוצאת בכל שבוע מסאן פראנציסקו ליפאן וכן לאוסטראליא, ומאוסטראליא לאמעריקא... ומאד נצרך הלכה זו להם לדעת איך להתנהג ביום כיפורים או בחג פסח כשהם בדרך על הספינה. אקוה כי ישימו אל ליבם דברי אלה לזכות את הרבים וזכות הרבים תלוי בהם ויזכו לרב טוב כעתירת עבדם עבד ליראי ד' וחושבי שמו. אברהם עבר הירשאוויטץ". ע"כ.

בספר קהת"א הישראלי טען שיש לו "פסק" מפורש ממרן הגרי"א שהכריע שלא לשנות התאריך ביפן (!!). לשם יצירת הפסק הובאו שם דברי הגרי"א בשינוי וסופם נוסח מחדש כך: "...אבל אינו מספיק לכן כהיום אין לך דרך אחרת כי אם מה שהבאת (מה"חיי אדם)" עכ"ל", וסיכם "לפנינו פסק הלכה בנוגע ליפן מא' מגדולי הדור שאין לשנות יום השבת ביפן מכפי שנוהגים מקדמת דנא". עד כאן

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

¹⁵⁷ יש לדון עד היכן הציטוט מרי"ל ליפשיץ ולכאורה הוא מסתיים במילים 'אבל אינו מספיק' וואולי במילים 'חכמת האישטרענאמי'. ההמשך מנוסח כדברי הרב הירשוביץ עצמו שבו הוא חוזר למהלך דבריו. היות כי רי"א לא השיב לו מה ההלכה ודברי התפא"י אינם מספיקים, לכן אין לו (לנוסע דרך האקוואטור, או שיש לגרוס 'אין לי') דרך אחרת כי אם מה שהבאתי מהח"א כנ"ל. והרי הציטוט נפתח במילים 'בזה הלשון' ובודאי הלשון הזה של "מה שהבאתי מח"א כנ"ל" אינו מלשון הכותב בשם הגרי"א אלא מלשון המחבר. - יצויין כי מכל דברי הרב הירשוביץ נראה שלא ידע כלל שיש נושא הלכתי על עצם מקומו של קו התאריך, וכל דיוניו הם כיצד נוהג מי שנשתנה לו התאריך בדרך ובמקום שהגיע אליו.

איך שיהיה אין כאן שום הכרעה על מקום קו התאריך. רי"א כותב שאין לו שום יד באסטרונומיה וכלומר שאינו יכול לענות לגופה של שאלה, לא קבע שום הכרעה בשאלה היכן הוא הקו וברור שלא עסק בה כלל. לכל היותר ניתן לטעון שהתייחס לשאלה מה דינו של מי שעובר הקו ונצטרך לקבל שהגרי"א דימה זאת לדין יו"ט שני שהוא דבר תמוה מאד (ויוצא שהבא מאמריקה לאסיה מהמזרח ימשיך לנהוג תאריכי אמריקה גם ימים ושנים עד שיבוא ליישוב יהודי). השואל עצמו הביא דברי הגרי"א כדי לבאר לקורא שרי"א לא הכריע לו והעניין נשאר בלי הכרעה, וחוזר ומבקש מחכמי ירושלים שיבררו הלכה זו שנוגעת הרבה למעשה. יצויין שהגרי"ז מבריסק הזכיר כמה פעמים שר' יצחק אלחנן כתב בתשובה שאינו יכול להכריע בנידון (ראה במקורות שצוינו בבירור בדעת מרן הגרי"ז להלן), וכנראה שראה או שמע את דבריו בתשובה זו.

מתוך קהת"א הישראלי עמ' 237, ההדגשה והסוגריים מופיעים במקור¹⁵⁸. בעמ' 218 יש 'הכרעה' ברורה יותר מהגרי"א "...וענה רבו על ידי שליח שאין דרך אחרת מכפי שנהג. - מכיון שכן נוהגים שם בקביעת יום השבת קרוב למאה שנה", והמחבר ממשיך בהטפת מוסר מתחסדת "ואין אפשר לעורר היום מחשבות על אפשרות של שינויים בקביעת יום השבת נגד פסק דין של הרבנים הנ"ל". עד כאן¹⁵⁹.

בדף 264 מופיעה רשימה של מי "שהביעו חו"ד שלא לשנות את השבת לא כשיטת הרב שפירא מטשארטקוב". באות ב. מופיע "הרב יצחק אלחנן". אינני יודע להסביר תופעה זו ומה ראה הכותב על ככה, וצע"ג¹⁶⁰.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

¹⁵⁸ שינה הנוסח כדי לסובב הקורא להבנה ש'מה שהבאת' היינו הנוהג המתואר שם לעשות כפי הקו הבינלאומי. ההסגרה של החיי אדם נעשתה כנראה מתוך תקווה שהקורא לא 'יתבלבל' מהתוספת הלא ברורה, ויתפרש כאילו צויין שם שמקור הדין הזה בחיי אדם.

¹⁵⁹ במאמרו הראשון של רמ"כ עדיין לא ידע מהנוסח החדש שהוא עתיד לשים בפי הגרי"א, ודברי הגרי"א מופיעים בו כך: "מרן הרב ר' יצחק אלחנן צ"ל אמר: שאינו רוצה להזדקק לבירור שאלה זו, מפני שאין לו יד בחכמת אסטרונומי (כ"כ בשו"ת בית אברהם, ירושלים תרפ"ח)" ע"כ (תלפיות א' חוברת ב', נ"י, טבת אדר תש"ד).

¹⁶⁰ שמעתי בשם ח"א שהכיר את מחבר הספר קהת"א הישראלי שאמר שלא נראה לו שזיף דברים במזיד ובמכוון ויש לו ללמד זכות שאולי שלטו בכתביו ידי זר מעובדי המכון שלו, ולענ"ד ההנחה שבבסיס הדברים צ"ע.

להשלמת העניין. הפרק שם אוסף אחרונים מתרל"ב עד ת"ש שפסקו "שאינן לשנות השבת". נמנו שם השואל ומשיב והגרי"א, ולהד"ס, וכפי שביררנו. כן נמנו שם הגרי"ח בעל בן איש חי ושו"ת אבן יקרה, ולהד"ס, כי לא כתבו כלום בשאלת מקום קו התאריך כפי שיראה המעיין. ואמת שהאבן יקרה הזכיר בדבריו את הנהוג באמריקה ואוסטרליה וכתב שאין קושי שע"פ התורה יהיה ביניהם הפרש ביום שלם ושאינו שונה מהפרש השעות וכו', אבל לא עסק כלל בשאלה היכן קו התאריך ע"פ ההלכה, וכל נידונו הוא אם ייתכן שיהיה קו תאריך. (רמ"כ כדרכו מונה כל מי שעסק בנושא הפרשי השעות ולא עסק בנושא קו התאריך כאילו פסק שאין קו תאריך. ולאמיתו של דבר ברור שהוא להיפך, ואם יש מקום למנות את מי שלא הביע דעה בעניין בצד אחד הרי ראוי לומר שלא נכנס לדון בזה מפני שסבר כשיטה המוסכמת והמקובלת בעניין, והרי כל הראשונים והאחרונים המקובלים שבידינו וכמעט כל המחברים האחרונים פסקו כהמאור). נמנה שם המחשבות בעצה שלא מזכיר צ' מעלות, ולהד"ס. המחשבות בעצה מביא במפורש ובהרחבה את דברי המאור שהיום מתחלף אחרי י"ח שעות למערב. י"ח שעות למערב הם בדיוק שש שעות וצ' מעלות למזרח. ואמת שציין את מקומו של הקו בשעות ולא במעלות, אבל רחוק מאד מהאמת לומר שלא הביא את מקום הקו של המאור

(אלא שפירש דברי המאור בצורה קשה ושונה מהמקובל, והבאנו דבריו להלן פרק ט' עיין שם, ועכ"פ לעניין שלנו הרי לא הורה שאין לשנות ממניין הימים הנהוג אלא להיפך: הורה שיש לשנות ולנהוג כהעולה משיטת בעל המאור ע"פ ביאוריו, ולשיטתו הבא לאמריקה מהמזרח עליו לשנות באמריקה והבא ליפן מהמערב עליו לשנות ביפן). הביא את הגרי"י מרואטטשוב ולהד"ס, ובדבריו משמע שפסק כהמאור וביררנו הדברים בפרק ג'. הביא את הארץ צבי שבשאלה זו אין דעת יחיד מכרעת, ובאמת אינו כן, ובדבריו מפורש שיש קו תאריך ושיש לנהוג ע"פ הראשונים, (ולא כקו 180 שהציע השואל, וברור שהוא הדין והוא הטעם בנוגע

דעת מרן הגרא"ז מלצר

מרן הגרא"ז מלצר זצ"ל ביאר דעתו בעניין קו התאריך במכתב שערך להחזו"א בין ר"ה ליוהכ"פ תש"ב¹⁶¹. ויש להדגיש עובדה חשובה: מכתב הגרא"ז נשאר שנים רבות בכתב יד ורבים שיערו ע"פ פרסומים מטעים כאילו כשנשאלה השאלה בשעתו הורה הגרא"ז שמותר להקל ביפן כפי היום המקומי, והנה לפנינו כתב יד שכתוב בו במפורש ולהדיא לא כך, ושהדבר הוא ספק דאורייתא מעיקר הדין. (יש לציין כי למעשה החליט הגרא"ז שלא להורות בשאלה זו, וראה להלן מדבריו שאמר להגרי"ז מבריסק).

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

להצעתו של רמ"כ, אלא שכתב שבין האפשרויות שבראשונים היינו קצה המזרח ירושלים וטבר הארץ - בזה אין דעת יחיד מכרעת וכו'. וכלפי המקומות שהם מעבר לקצה המזרח, שהם בעצם מעבר לכל הקוים שהזכיר בשם הראשונים, הרי פשוט לו שיש לשנות. היחיד מכל השבעה שבאמת כתב שלא לשנות הוא הגרי"י שטייף בספר למודי ד' והבאנו דבריו בפרק ז' ועיין שם מה שהערנו בדבריו.

¹⁶¹ המכתב נדפס לראשונה בסוף ספר 'פשר חזון' על קונטרס י"ח שעות, ונדפס שוב ב'גונים ושו"ת חזון איש'.

אין תאריך במכתב אבל הגרא"ז פותח דבריו 'שמעתי שהדרי"ג נתן טלג. ליאפאן שיצומו ביום חמישי' ומסיים 'ידידו המברכו בגמח"ט'. כלומר, המכתב נכתב בין כסה לעשור תש"ב. הגרי"ק כהנא ב'האיש וחזונו' עמ' ע"ד כותב שהביא להגרא"ז מכתב מהחזו"א ביום א' ז' תשרי תש"א [תש"ב, כצ"ל], "וקיבלתי תשובה בכתב ממנו", נראה שזהו מכתבנו וא"כ תאריך הכתיבה הוא ז' תשרי תש"ב.

מכתב הגרא"ז הגיע לחזו"א ביום ב' אחה"צ והחזו"א ענה במכתב הארוך שהכתיב לר"ק כהנא (בליל יום ג' ערב יוהכ"פ). המכתב נדפס חלקים חלקים בספרו 'האיש וחזונו', ולאחרונה נדפס כסדרו בספר 'פשר חזון' וב'גונים ושו"ת חזו"א'.

אינני יודע איך הגיב הגרא"ז למכתב הארוך מהחזו"א. וראה להלן העדויות מבני משפחתו ותלמידיו של הגרא"ז ומהגרא"י סולובייצ'יק מבריסק שנראה מהם שלא החזיק בדעתו בתורת ודאי ושלפחות לא היה משוכנע לגמרי שיש כאן ספיקא דדינא מעיקר הדין, ועכ"פ החליט שלא לשלוח ליפן הוראה למעשה דלא כהחזו"א והגרי"ז.

והנה מכתב הגרא"ז ניתן להרק"כ אחרי שהביא להגרא"ז מכתב מהחזו"א, וכנ"ל. הרק"כ לא פירש איזה מכתב הביא אבל יש לשער שזה המכתב שבקובץ אגרות חלק ב' אגרת קס"ו ועיין שם (החזו"א שם מאחל להגרא"ז גמח"ט והיינו שהמכתב נכתב בעשיית). והנה אספת הרה"ר התקיימה ביום חמישי ד' בתשרי וכנראה בעקבות האסיפה והחשש שינהגו ע"פ החלטותיה ראה החזו"א לפנות להגרא"ז, ולא הספיק לשלוח לפני שבת ושלח ביום א' את הרק"כ עם המכתב הנ"ל. ומה שפתח שם החזו"א 'שבאו הדברים לידי מי שבאו הכוונה, כנראה, להרה"ר הרצוג או לכלל אנשי ורבני הרבנות הראשית והאספה הנכבדה.

נמצא סדר המכתבים: א'. המכתב שבקוב"א ב', קס"ו מהחזו"א להגרא"ז, ב'. תשובת הגרא"ז במכתב שבי"פ חזון, ג'. תשובת החזו"א הארוכה שבי"המעין' ומשם ב'פשר חזון' ועוד (כסדר זה כך תיאר בפאר הדור, וייתכן שע"פ השליח הרב כהנא. יש ששיערו שחסר לנו חלק מההתכתבות בין החזו"א להגרא"ז ולענ"ד אין סיבה להניח כך).

מסקנתו של הגרא"ז מפורשת בסיום מכתבו, וזה לשונו "ע"כ לדעתי הדרך הנכון הוא שיצומו ביום רביעי וביום חמישי שיהיו ספק מסוכנים יאכלו פחות מכשיעור. וע"ד החשש שמא יחמירו על עצמם אפשר לגזור עליהם שיאכלו פחות מכשיעור ולא יחמירו (ואולי כדאי לכתוב גם הדרך של דברים המרים אבל לא אדע אם אפשר זה בהוצאה לפועל), ואינני חושב שיש לנו לחוש בשביל אלה שלא ישמעו ויעמידו עצמם בסכנה כיון שמעיקר הדין הוא ספיקא דדינא וא"א לעשות בעצמנו קולות

בזה. ידידו המברכו בגמח"ט איסר זלמן מלצר¹⁶². - לדיון בדברי הגרא"ז במכתבו ראה הערה¹⁶³.

מקורות והערות

¹⁶² הוראת הגרא"ז לצום יומיים הוזכרה, דרך אגב, בספר 'בדרך עץ החיים' על מרן הגרא"ז זצ"ל מנכדו ר"י מלצר שיחיה, חלק ב' עמ' 491, מפי בן ביתו של הגרא"ז הר"י זלניק זצ"ל.
¹⁶³ אציין את הנקודות שעסק בהם הגרא"ז שם בלי הראיות וביאורי הראשונים כו', וכפי שהבנתים. הגרא"ז טוען:

(א) מהיסו"ע נראה שהוא חולק על המאור, וכ"כ בתוס' אהרן שפירש כך את דברי היסו"ע.

(ב) מהראב"ד נראה שהוא חולק על המאור.

(ג) יש פליאה עצומה על המאור למה לא הוזכר דין זה בש"ס, והרי התנאים והאמוראים נסעו לכרכי הים ואיך רבי במשנה ורב אשי בגמ' לא השמיעונו דבר זה. וכן הרמב"ם כתב במנחות על הפרשי השעות ולא כתב על קו התאריך.

(ד) יל"פ דברי הראב"ד שהמזרח ע"פ התורה מתחיל במרחק י"ב שעות, ולכן לא ראו הפוסקים צורך לפרש.

(ה) בר"ן וריטב"א יש לדון שלא הכריעו לעניין דינא כיון שלא נגע למעשה, והגם שאין ראשונים שחולקים הלא בראב"ד מפורש שחולק.

(ו) יש חשש פירצה שצעירי המקום שיראו שהלומדים מליטא משנים את יוהכ"פ יזלזלו בכל שמירת שבת ועיי"ש עוד.

ומסקנתו מכל זה שמעיקר הדין הוא ספיקא דדינא וכנ"ל.

[א"י. אכתוב בקצרה מה שיש לדון בקרקע בדברי הגרא"ז זצ"ל. לאותיות א' ב' ד' - עיין בדברינו שהרחבנו [לעניין דברי הראב"ד יש לציין. יש שהעלו השערה שהגרא"ז ראה את השגות הראב"ד רק כפי שהובאו בשו"ת בני ציון, שם (ח"א סימן י"ג) הביא רק השגה אחת בשלמות ומאחרות הביא רק חלק קטן וכפי שהוצרך לדיונו, וייתכן שלכן סבר הגרא"ז שהראב"ד חולק גם על עצם ההנחה של התחלת הימים בקצה המזרח. וראה בגנזים ושו"ת חזו"א בהערות למכתב הגרא"ז שכתבו להשערה זו. לעני"ד אין הדברים כן ולשון הגרא"ז במכתבו משמע לי שראה כל דברי הראב"ד בכתוב שם, ואדברא, נראה לי קצת שכוונתו שהמעין בכתוב שם בפנים יראה כדבריו. ואמנם לא זכיתי להבין טעמו לפרש כך את דברי הראב"ד, והרחבתי במילואים לפרק א']. לאות ג' - יש לדון בזה כיון שהתנאים לא נסעו אלא באיזור הים התיכון לרומי וכדומה ועד כמה שבידינו להעריך ברור לגמרי שהתנאים והאמוראים לא הגיעו ולא נשאלו מעולם על חופי סין. וכבר אחז"ל במנחות ק"י א' שמקרטגיני כלפי מזרח אין מכירין את ישראל ולא את אביהן שבשמים. ועכ"פ, לקוצר דעתנו, קושיה ודאי אין מכאן. וכן הפרשי השעות שברמב"ם הרי הם נוגעים גם לארצות הסמוכות לארץ שהיו בהם הרבה יהודים ואינה עניין לשאלת קו התאריך, וצ"ע (והנה הרמב"ם עצמו בספר היד לא הביא כלל דין זה שבפירוש המשנה, כנראה מפני שאינו נוגע כיום למעשה, וצ"ע). לאות ה' - יש להדגיש שכל הנידון כיון שלשיטתו יש ראשונים שחולקים אבל לולי זה משמע ברור שפוסקים כהראשונים אף אם לא דנו לעניין מעשה, וראה הרחבה להלן. לאות ו' - זה נידון בהלכות תוכחה ומשתנה לפי המקום והזמן והעניין, והגרא"ז לשיטתו שהדין בספק התחשב בזה, ולהחזו"א הדין מוחלט בודאי וסבירא ליה שא"א לגרום חשש של חילול שבת ויוהכ"פ מהאי טעמא].

כאן המקום לתמוה על פרסומי טעות שכתבו בשם הגרא"ז כאילו סבר שכיון שיש לומר שהריטב"א והר"ן לא דנו למעשה לכן יש לנו לחלוק עליהם להלכה למעשה ולפסוק שאין קו תאריך כלל ע"פ סברתנו האישית נגד סברת הראשונים, וח"ו לייחס דברים כאלו לת"ח. ואם הראשונים הכריעו דבר מסברתם אלא שלא היה דיונם להלכה למעשה הרי לידן זה הרבה יותר מספק דאורייתא. ומי שירצה להחמיר מסברתו נגד סברת הראשונים והכרעתם בפירוש הגמ' יש

כיון שהדבר נוגע להלכה למעשה מחובתנו כלפי שמיא לציין שמדברי תלמידיו ובני משפחתו של מרן הגרא"ז זצ"ל נראה שלא פסק הגרא"ז בעניין בהחלט ובהכרעה ברורה, והעידו שאף החליט שלא להורות בשאלה זו, וכדלהלן.

הגרש"ז אורבך שהיה תלמידו של הגרא"ז אמר, "דחכמי ירושלים (דהיינו הגרא"ז מלצר זצ"ל והגרי"מ טוקצינסקי זצ"ל ובעמח"ס שו"ת בני ציון זצ"ל והגרי"א הרצוג זצ"ל) אינם בעלי דיעה בענין זה לחלוק על החזו"א, שהרי זה לא היה סוגיא של ר' איסר זלמן זצ"ל... ע"כ. (תאריך ישראל עמ' נ"ה והובא לקמן בפרק ט', דברים אלו אינם מסקנת הגרש"ז להלכה ועיין שם). יש כאן דוגמא מיוחדת לעדינות ההבעה בלי לוותר על דיוקם של דברים. ובספר הליכות שלמה תשרי (עמ' ע', ע"פ 'רשימות' מבני המשפחה וגדולי התלמידים) "והיה רבינו מספר שבאסיפת רבנים שנתכנסה בענין זה בירושלים (תשרי תש"ב) כשהחלו לדון נענה רבו הגרא"ז מלצר ז"ל: אודה ולא אבוש שאיני בקי בטיב הענין ואיך אוכל לדון בו. ורק לאחר שקם הגר"י מרצבך ז"ל שידיו היו רב לו בחכמה זו והסביר כל פרטי הענין עד שהיו הדברים מחוורים כשמלה לכל המשתתפים - המשיכו בדיונם". ע"כ.

ובספר ישראל והזמנים פי"ג סוף אות ד' "שוב העיד לפני חכם אחד שהעיד לפניו הגה"צ ר' שניאור קוטלר ז"ל שזקיננו הגאון בעל אבן האזל ז"ל לא היה ברירא ליה כל ענין קו התאריך". ע"כ. הג"ר שניאור קוטלר זצ"ל ראש ישיבת ליקווד בארה"ב היה נכדו של מרן הגרא"ז זצ"ל, בשנת תש"א עלה לארץ ודר בביתו של הגרא"ז במשך כמה שנים¹⁶⁴.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

לדון אם תבוא עליו ברכה או היפך הברכה. אבל לומר שהראשונים שכתבו שפירוש מסויים בגמ' הוא המחזור לדעתם אינם לדינא, ולכן נפסוק מסברת הכרס שלנו להקל להיפך מסברתם, ועוד בדאורייתא, זה אינו מדרך כשרים וישרים שבישראל.

וידגש עוד שבכל המכתב לא כתב הגרא"ז אפילו כאפשרות בעלמא שאולי אין קו תאריך כלל.
¹⁶⁴ ראה 'בדרך עץ החיים' (על הגרא"ז) חלק ב' עמ' 538. ואמר לי גיסו הגרי"ו. שליט"א שהגרי"ש עלה לארץ בתקופה שמדינת ליטא הייתה עצמאית (לפני פלישת הרוסים והגרמנים). היה זה סמוך לאחר אירוסיו לרבנית שנשארה בליטא והייתה מהפליטים שנמלטו בחסדי ד' דרך קובא ונשחא, והם נישאו אחרי השואה. הדברים מלמדים שהגרי"ש עלה לארץ בחורף או בתחילת הקיץ של שנת תש"א, וכפי הנראה בזמן האסיפה כבר היה הגרי"ש דר בבית סבו הגרא"ז.

ואגב, ראה 'בדרך עץ החיים' עמ' 491 שבימים בהם עלתה שאלת יוהכ"פ ביפן ומרן הגרא"ז סבר שיש לקיים יומיים את יוהכ"פ רצה הגרא"ז 'להדגיש את גדולתו בתורה צדקותו וקדושתו של מרן החזון איש' ואמר שאילו היו אומרים לו שהמשיח חי ונמצא בדור הזה 'הייתי חושב מיד על מרן בעל החזון איש'. וראה שם עוד על הערצתם הגדולה זה לזה בביטויים לא רגילים. - והנה העובדה שכתב בשם הגרא"ז שסבר שיש לקיים 'יומיים' מתאים למה שנתברר בדעת

והמבחין יבין שכפי הנראה היה ברור להגרש"ז ואירבך ולהגר"ש קוטלר שפסק מרן הגרא"ז צ"ל לא היה מחמת הכרעה שלימה אלא עיקרו כהנהגה למצב מסופק כשאין הדין ברור, וראה הערה ¹⁶⁵.

ושוב נדפסו דברים שנשמעו מהגרא"י סולובייצ'יק שליט"א ראש ישיבת בריסק ¹⁶⁶ ונכתב שם שהגרי"ז בא לבית הגרא"ז עם נוסח המברק שהכין ליפן (והמשמעות המעשית שלו היא לצום רק ביום חמישי וכהוראת החזו"א ¹⁶⁷) ודן עם הגרא"ז בעניין ורצה שגם הגרא"ז יחתום עליו, והגרא"ז אמר כי החליט שלא להתערב בשאלה זו ושלח ישלח תשובה בעניין ליפן ¹⁶⁸. ייתכן שהחליט כך אחרי ששמע מהגרי"ז טענותיו ושברור גם לו שהעיקר לדינא כהרז"ה ואין בזה ספק דאורייתא.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

הגרא"ז שסבר שהוא ספק גמור מן הדין ואסורים מעיקר הדין לאכול יומיים, וינהגו בגדרי חולה מסוכן באכילה פחות מכשיעור מפני חשש פיקוח נפש.

¹⁶⁵ ייתכן שסבר שכיון שאין לנו דברים ברורים יש לסמוך על המנהג ואין לנו להורות להם לשנות. ובפרט שהיה חשש לרפיון בשמירת השבת ביפן ע"י השינוי - חשש שהזכיר גם במכתבו לחזו"א. והנה זו הוראה חשובה למצבי ספק, ויש לדון אם מוסכם כן. ואמנם אף למהלך זה יש לדון כיצד שורת הדין לדידן. שבשלמא קודם שנתפשטו הוראות החזו"א בישראל הרי יש מקום לומר שאין צריך לשנות מהנהגו על סמך דברים שלא נתבררו אף שיש גדולי עולם שברור להם הדבר. אבל כהיום שכבר נתפשטו בישראל הוראותיו של החזו"א וכל מורה הוראה פוסק ומצרף את דעתו אף להקל בדאורייתא במקרים רבים, הרי מסתבר שא"א לחלק בין הלכות שבת נידה ותערובות להלכות קו התאריך, וא"א להקל בדבר כשאין בר סמכא כוותיה שהכריע ע"פ עיונו לא כך.

¹⁶⁶ הדברים נכתבו ע"י השומע והובאו להלן בתוך הדיון בדעת הגרי"ז, וראה שם פרטי הדברים.

¹⁶⁷ נוסח המברק: "אין בכוחנו להכריע את ההלכה אבל הצם בחמישי יש לו לסמוך על דעת הרז"ה והחזו"ר והרמב"ן והראב"ד והריטב"א והר"ן ומי שמאיוזו סיבה שהיא יצום ברביעי צריך לידע שבחמישי הוא שאלה של פיקוח נפש וצריך לשאול לרופא". וראה הדיון בדיוקו של נוסח שבדברינו בדעת הגרי"ז להלן.

¹⁶⁸ יש טעם להביא כאן גם ממכתב החתום ע"י ר"י רוזנבוים (ממקורבי ר"מ כשר, ושנכתב כנראה בהשראתו של רמ"כ או על ידו ממש), שבו נכתב שהגרי"ז סיפר שהלך להגרא"ז להתיישב בדבר "ואחרי שעיינו ביחד בהשגת הראב"ד על הרז"ה, אמר ר"א זלמן הגם שדברי הראב"ד אינם ברורים לו אבל ליבו אומר לו שהראב"ד חולק על הרז"ה". ע"כ (המודיע ט' אלול תשי"ד, מצולם בקהתה"י עמ' רנ"ז). והנה המכתב הזה מלא במילי דכדיבי ולהד"ם ומ"מ קרוב שזהו ה"דבר אמת בתחילתו" (רש"י במדבר י"ג, כ"ז) שחזקה אין אדם חוטא ולא לו.

וראה גם בפרק ט' שהבאנו מהגרא"מ שך זצ"ל (שקיבל הרבה מהגרא"ז והיה נשוי לבת אחותו וקרוב אליו מאד) שנקט בתוקף שההלכה כהחזו"א וכשטען לו ר"מ כשר מדעת הגרא"ז אמר שידוע שדעת הגרא"ז אינה כפי שפורסם¹⁶⁹.

והנה העיון בקונטרס י"ח שעות שנכתב בשנת תש"ג מראה בבירור שהחזו"א ראה הדברים כויכוח עם הרב טוקצינסקי לבדו וכתב על באוריו בחריפות רבה. לענ"ד אין ספק שאילו ידע שהגרא"ז ג"כ סבור כעין זה לא היה כותב כך.

וחכם אחד שיחי' העירני לנכון לעובדה שלמרות שבספרי הגרי"מ ט בענייני בין השמשות ועוד הביא את דעת הגרא"ז מלצר (והיה ביניהם קשר הדוק, שהרי היה הגרי"מ ט הגזבר והמנהל של מוסדות עץ חיים שמרן הגרא"ז שימש בהם כראש הישיבה), וגם בעניינינו נראה מתוכן מכתב הגרא"ז לחזו"א שהכיר את דעת הרי"מ ט ויש להניח בוודאות שדיבר עם הגרא"ז בזה ובירר דעתו מפיו, מכל מקום בספר היומם לא הזכיר כלל את הגרא"ז כמסייע לשיטתו, וכן בשאר מאמרי הרי"מ ט בזה לא הזכיר כלל את הגרא"ז. הדעת נוטה לראות בזה הוכחה שהיה ידוע גם לו שהגרא"ז לא פסק כך למעשה אחרי מכתב החזו"א ודברי הגרי"ז. וראה עוד בהערה¹⁷⁰.

על אמינות המכתב שפורסם בשם הגרא"ז

אחרי פטירת הגרא"ז פרסם ר"מ כשר ('הפרדס' שבט תשי"ד) מכתב שתואר על ידו כמי שנכתב ע"י הגרא"ז ובו הוראה למעשה שלא לשנות מהנהוג בשום מקום בעולם, והובא הלשון בהערה¹⁷¹. למכתב זה הוסיף הערה עם דברים שלטענתו

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

¹⁶⁹ ועיין שם שחכם אחד שנכח שם תיאר הדברים שהגרא"מ אמר בתוקף שהלכה כהחזו"א ושכן סבר הגרי"ז, וכשטען ר"מ כשר מדעת הגרא"ז זוכר הוא שאמר הגרא"מ שידוע מה סבר הגרא"ז ואינו כפי שהציג ר"מ כשר אלא שברבות השנים אינו זוכר הנוסח המדויק.

¹⁷⁰ ראה עוד במאמרו של רמ"כ בתלפיות (תמוז תשי"ט) "דיברתי מעניין זה עם עוד שני גדולי ארץ ישראל ואמרו לי שאינם בקיאים בהענין ואינם יכולים להביע דעתם אבל מקופיא דעתם ג"כ נוטה שאין לעשות שום שינוי מכפי שנהוג עד עכשיו". במאמר על האסיפה שנדפס להלן הצענו השערה מסתברת שהכוונה למרן הגרא"ז מלצר והגרצ"פ פרנק, וראה שם הנימוקים.

מן העניין לציין לדברי הגרי"ד (בן הגרי"ז) סולובייציק זצ"ל שנודע להגרי"ז שהיו מאנשי הרה"ר שביקשו מהגרא"ז הכרעה בפרטי 'חצי שיעורי' כדי לפרסם את זה באופן שיובן שהגרא"ז הורה למעשה לצום ביום הראשון וביום השני לאכול פחות מכשיעור (גנוים ושו"ת חזו"א ח"א מהדורה שניה). המובן שם שאכן נשלח נוסח כזה ליפן אלא שמהעובדה שלא מצאתי תיעוד לזה יש מקום לשער שהדבר לא הגיע לכדי ביצוע מעשי.

¹⁷¹ לשון המכתב: "גם אני מסכים לפסק דינו של הבי"ד בא"י שהוא מבוסס על תשובת הרדב"ז, וכן פסק בעל שואל ומשיב והגר"ש מוהליבר ועוד הרבה מגדולי ישראל, שאין לשנות ח"ו את השבת בשום מקום בעולם לא ליום ראשון ולא ליום ששי, כי אין לנו בשי"ס ושו"ע שום רמז שיש להתחשב בשמירת שבת עם קוים, אלא העיקר מונה ששה

הגרא"ז הוסיף לו בעל פה "ואמר שכן השיב מכבר להלכה כנ"ל". ע"כ. כלומר, לדבריו הגרא"ז אמר לו ש'מכבר' השיב להלכה ש'אין לשנות השבת' בשום מקום בעולם.

כבר נתפרסמו ע"י כמה חכמים פקפוקים בנכונות הייחוס של המכתב להגרא"ז, וכאשר יובא להלן, ונבא לדון לגופם של דברים.

והנה תוכן המכתב וההערה הנלווית תמוה מאד ומכמה פנים. הרי במכתב שבכתב ידו הביא הגרא"ז מחלוקת ראשונים בעניין, ואיך ייתכן שכתב מכתב ובו הוראה למעשה שלא כשני שיטות הראשונים שהביא אלא לנהוג כרעיון שלישי שאין לו כל מקור בראשונים ובלי לפרט שום נימוק וטעם לדבר. וכן ברור שלא ייתכן שהגרא"ז אמר לו שבשעתו פסק להלכה שאין לשנות בשעה שמכתבו לפניו ובו נפסק במפורש שהוא ספק דאורייתא מעיקר הדין ויש לצום יומיים יוה"כ"פ. המכתב גם מכיל פרט נוסף שאינו מדויק כלל וראה הערה¹⁷², וקשה מאד להאמין שיצא כך מתחת יד הגרא"ז זצ"ל.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

ומשמר שביעי, ובכל מקום בעולם ישמרו את השבת כמו ששמרו אותו עד עכשיו. התאריך הוא עש"ק וירא י"ד מרחשון תשי"ד, כחודש לפני פטירת הגרא"ז, ופורסם לאחר פטירתו.

¹⁷² נכתב שם שהבי"ד של ארץ ישראל פסק כך. ולא כך היה. אסיפת הרבנים של הרה"ר לא קבעה מעולם שאין קו תאריך ובודאי שלא ביססה פסק כזה על פי הרדב"ז וכו'. באסיפת הרבנים יצאו הכל מהנחה פשוטה שיש קו תאריך והוצעו באשר למקומו חמישה דעות שונות, ואילו הרעיון שע"פ תורה אין קו תאריך לא הוזכר באסיפה כלל !!
והנה בתלפיות (נ"י תשי"ד) טען ר"מ כשר כלפי הנסיון של רימ"ט להציג האסיפה כתומכת בו, שמעולם לא הוחלט באסיפה כרימ"ט (שבעצם שיטתו מורה לשנות בהווא) ורק הוחלט שאין לשנות ביפן, וזה נכון, ואף מתשובת רימ"ט לטענותיו יש ללמוד כן, אבל בין הצגת עובדה זו להצגת האסיפה כמכריעה כשיטת כשר יש מרחק כרחוק האמת מאשר אינו אמת, ואינני מאמין שמרן הגרא"ז זצ"ל חתם על נוסח כזה, וכבר הוכר המכתב הזה כספק מזויף ויותר מכך, וגם פרט זה מצטרף להוכיח כן.

ומ"מ כמדומה שמחמת כבודו של מרן הגרא"ז זצ"ל יש מקום להתייחס גם לאפשרות הרחוקה ולהוסיף שאם יתברר שחתם על נוסח זה על כרחינו לומר שכוונתו הייתה שרבני האסיפה הכריעו לא לשנות ביפן מפני שחשבו שאחרי שיש ויכוחים א"א לשנות בשום מקום מהנהוג, ולא חשש לפרט שלא הייתה ההחלטה בנויה על שיטתו של ר"מ כשר.
נראה ברור שבכל אופן לא היה הגרא"ז מורה לשנות בשום מקום אם יתברר שיוצא כך משיטת רמ"כ, וכל דבריו הם לכל היותר שאין לשנות כלום.

עצם הכתרת אסיפת רבנים אקראית כיבית דין של ארץ ישראל' מוזרה ותמוהה מאד ואף אחד מהמארגנים ומהמשתתפים לא כינה אותה כך, והזעת נותנת שזה ניסוח של ר"מ כשר שהשתמש בנוסח הזה באופן קבוע והכתיר אותה במאמריו הראשונים כיב"ד של ירושלים, ומדין מעלין בקודש חזר בו במאמרים מאוחרים יותר והכתירה כיב"ד של ארץ ישראל, וחבל

כמו כן צוטטו שם הרדב"ז והשואל ומשיב וכן הרב מוהליבר (ועוד הרבה מגדולי ישראל) כמי שכבר הכריעו ופסקו כך. והנה הדברים הם פלא עצום ולכאורה לא ייתכן כלל שמרן הגרא"ז יכתוב בשמם כך, והמעייין יראה שלפי הבנתנו לא זו כוונת הרדב"ז ולא זו כוונת השואל ומשיב (וכבר הרחבנו בדברים במקומם¹⁷³), ואפילו הרב מוהליבר חלק במפורש על הרעיון שאין קו תאריך¹⁷⁴.

יש לשים לב גם לנוסח המכתב. מטבעות הלשון במכתב הם אופייניים ונראים משל רמ"כ¹⁷⁵, ונראה מהם שהנוסח ודאי נכתב ע"י ר"מ כשר. דומה שבין מן הנוסח ובין מן התוכן הרי כמעט כל משפט במכתב קצר זה עורם קשיים רבים על האפשרות שנכתב ונחתם ע"י הגרא"ז. וראה עוד בהערה¹⁷⁶

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

שלא הספיק לשוב ולהכתיר אותה כבית הדין של כדור הארץ, שאז היה קו התאריך בתחום השיפוט שלהם והייתה לנו הכרעה של מארי דאתרא. (הגר"ח צימרמן בתגובתו החריפה למאמרי רמ"כ הזכיר את 'הבי"ד... שהביא' רמ"כ, וכותב על כך בחריפות רבה, ושמעתי אומרים שיש בכתב יד תגובה מהרה"ר הרצוג על דברי הרב צימרמן שבה ציטט ג"כ ביטוי זה, אבל בכל מכתביו שבעניין עצמו לא הזכיר הרה"ר תואר זה שאין לו כל אחיזה במציאות).

¹⁷³ לעיל במילואים הרחבנו בביאור דעת השואל ומשיב שמשמעות דבריו ברורה לא כך והבאנו מהפתחי עולם ומהחיתת הקודש ומעוד ת"ח רבים שהבינו דברים כמשמעם, ונראה שאין ספק בדבר. וכן בדעת הרדב"ז הרחבנו להלן במילואים לפרק ו' מפי ספרים וסופרים, ויעויין שם שנתבארו הדברים היטב.

¹⁷⁴ הרב מוהליבר הביא הרעיון בשם רב"ז ויילר ודחה את דבריו. ומבואר בדבריו שהניח כדבר פשוט ומוכרח שיש קו תאריך ודן במקומו וחידש חידוש ייחודי שהוא במקום המפגש של יורדי הים מגלי הארצות. התוצאות קרובות אמנם לשיטת ר"מ כשר אבל הרעיון שאין 'להתחשב בשמירת שבת עם קוים' הוא להיפך מדבריו המפורשים של הרב מוהליבר.

¹⁷⁵ הנוסח 'הבית דין של ארץ ישראל' והביטוי 'לשנות ח"ו את השבת' הם מטבעות לשון קבועות של רמ"כ החוזרים על עצמם במאמרו וגם הביטוי 'להתחשב בשמירת שבת עם קוים' אופיני לרמ"כ שמתנסח מעין זה במאמרו, ועוד.

¹⁷⁶ שמעתי מאחד מידידי שיחי' שיש תחת ידו את חליפת המכתבים המקורית בין רמ"כ להרה"ר הרצוג ובדעתו לפרסמם בקרוב. לדבריו מכתבו של הרב הרצוג נכתב בתאריך י"ז חשון ולא י"ד חשון כפי שהדפיס רמ"כ. והנה בהדפסה המקורית (הפרדס שבת תשי"ד, עמ' 28) נדפסו דברי הרה"ר הרצוג עם ה'בלאנק' ואחריהם דברי הגרא"ז, גם הם תחת התאריך י"ד חשון, בלי בלאנק ואחריהם מכתב ההר צבי עם בלאנק נפרד, וברור מהצורה שם שדברי הגרא"ז גם אני מסכים וכו' באו כהצטרפות למכתב הרה"ר. והנה מהתאריך המקורי מתברר שהדבר לא ייתכן, אא"כ 'תיקו' התאריכים פעמיים. (נחלק מההדפסות שלאחר מכן יצר רמ"כ בלאנק למכתב הגרא"ז). יש מקום להשערה שהתאריך הוקדם לי"ד חשון כדי שלא תעלה התמיהה איך לא הזכירו כלל את החזו"א שנפטר ימים בודדים קודם בט"ו חשון באותה שנה.

כמו כן מסר לי שבמכתב המקורי הרה"ר מקדים שאין לו דיעה לגופו של דין, ובדברינו בדעת הרה"ר הרצוג נביא הדברים.

והנה גם לולי כל הקשיים הרי ברור שאין להוציא את דעת הגר"ז מחזקתה המבוארת במכתב שבכתב ידו אלא ע"פ עדות אמינה הבאה מאדם שהוחזק כמי שאין תקלה והכשלה יוצאת מתחת ידו ובודאי שלא מאדם שהוכר והוחזק כמי שעשוי לפרסם דברים בשם גדולי ישראל בלי שיהיה בסיס מציאותי לדבריו.¹⁷⁷

וראה להגרד"צ הילמן זצ"ל בדבריו שפרסם בקובץ הזיכרון 'אהל שרה לאה'¹⁷⁸ ובו ביאר שיש סיבות להניח שהמכתב שפרסם ר"מ כשר אינו משל הגר"ז זצ"ל אלא משל המפרסם, ודברים בגו. ברור שהגרד"צ לא היה מפרסם ברכים חשד חמור כזה לולי שהיה ברור לו שהחשד בכשר זה אינו חשד בכשרים ורגליים לדבר, ומן הידוע שלא יחיד היה בדעה זו, וד"ב¹⁷⁹ (ולגופו של נידון הרי כבר העלה הגרד"צ שם התמיהות

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

¹⁷⁷ ראה לעיל על 'ציטוטי' בשם הגר"איי מקובנא ובהערות שם ולהלן על דבריו בשם הגר"ז והגר"ד. וראה גם דבריו בשם הגר"איי כאילו אמר לו שמכבר הורה להלכה שלא כשיטת הר"י הסותרים למכתב שבכתב ידו. וראה להלן במילואים לפרק ז' על האפשרות שאין קו תאריך' עוד פרטים על דעת גדולי ישראל עליו ולדוגמאות נוספות.

¹⁷⁸ במאמרו 'דעת השואל ומשיב בענין קו התאריך'. הגר"א זילבר זצ"ל ב'בירור הלכה' שלו הביא את כל המאמר וכתב (חלק שיש עמ' קס"ח): וכעת זכינו לאור הגדול של דברי הגרד"צ הילמן שליט"א שדבריו "סולת נקיה".

¹⁷⁹ שמעתי מחתנו של הגרד"צ שהיה חמיו זצ"ל משוכנע בזיוף המכתב וכתב הדברים כחשד מפני שלא ראה טעם לפרסם קביעה כזו ללא הוכחה גמורה. וכן אמר לי שמפרסם המכתבים היה מוחזק אצלו כמי שמתאים למעשים כאלו. ומי שזכה להכיר את הגרד"צ זצ"ל ואת זהירותו דייקנותו ואחריותו יודע את המשמעות של זה.

והנה במאמרו של הגרד"צ הילמן (עמ' רנ"ד) כתב שייתכן שהדברים לא נכתבו ע"י הגר"איי זצ"ל "וכבר כתבתי שאולי יתבררו הדברים כשייראו המכתבים עצמם או תצלומיהם". הרב הילמן כתב בדברים ברורים חשד של זיוף ורימוז שכאשר מחזיקי הכ"י, אם ישנם, יואילו לפרסמו ויכלו הדברים להתברר. והנה לבקשתו של הרב הילמן היו הדברים קודם ההדפסה לעיני נכדו של המפרסם, הרה"ג אפרים גרינבאום שליט"א, שהגיב עליהם באותו הספר (עמ' תתקמ"ג) בטענות של סברא אך שום תצלום של הכ"י לא פורסם עד היום וגם לא פורסם שמישהו ראהו אי פעם.

והנה ספר קהת"א הישראלי נמסר בשעתו לעריכה לת"ח אחד שליט"א ואמר לי בנו של הרב העורך ששמע מאביו שאין להסיק מסקנות מאי הימצאות הכ"י כיון שהחומר שהיה ת"י רמ"כ לא היה מסודר כראוי, וייתכן שהכ"י נאבדו לו. ע"כ. והנה מן הדברים היה מובן שגם בשעתו, כ-18 שנה אחרי הפרסום ובחי המפרסם, לא ראה העורך את הכ"י או תצלומיהם. (רמ"כ פירסם הדברים בשנת תשי"ד ועריכת הספר הסתיימה בשנת תשל"ב).

כן שמעתי מהרב משה ה. שיחיה כי פנה בעניין לאחרונה (קיץ תשע"א) לפרופ' אסא כשר שהפנה אותו להרב גרינבאום (שניהם נכדיו של ר"מ כשר), שאמר לו שאינו יודע היכן המכתבים, והוסיף שייתכן שהחומר נמצא אצל בני משפחה אחרים.

שבתוכן המכתב שיש בהם כדי לאשש ולחזק את טענתו, וכל זאת אף שלא היה לפניו מכתב הגרא"ז שמכתב ידו שפורסם רק אחרי פטירתו. והנה נסתייעו דבריו סיוע גדול ומכריע).

ויעויין שם שהרחיב הגרד"צ בבירור דעת השואל ומשיב ושלא ייתכן לפרשו כבא לחלוק על דברי הרז"ה. ודן שם במכתבים שהדפיס ר"מ כ., וכתב הגרד"צ שפשוט הדבר שלא ייתכן שת"ח כמרן הגרא"ז יבין כך דברי השו"מ¹⁸⁰, ואם אכן נקבל שיצאו הדברים מתחת ידו ע"כ שסמך על העתקת ר"מ כשר במאמרו ש'ציטט בקיצור' את עיקרי דברי השו"מ. ולפי הנוסח ש'ציטט', השונה באופן מהותי ומוחלט מהנוסח שבשואל ומשיב, אכן משמעות הדברים שהשו"מ הביא את דברי הרדב"ז כהכרעה לעיקר השאלה וכיכוח עם דברי הרב מצ'ורטקוב, והמשמעות שונה לגמרי מכפי שהוא לפנינו¹⁸¹, והמעייין בכל זה יעמוד נדהם. (כיו"ב כתב שם על

מקורות והערות

¹⁸⁰ ויש להוסיף שכן הוא גם ברדב"ז שמהנמנעות שהגרא"ז זצ"ל יפרש כך את הרדב"ז, ואם נאמין שכתב כך הרי על כרחך שסמך על אותו מחבר שכתב וטען בתוקף שהשואל ומשיב מביא רדב"ז מפורש כזה ופוסק על פיו למעשה ומכריע במפורש שהעיקר כרדב"ז ואין לפסוק ככוזרי ורז"ה ודעימייהו, ולגוף דברי הרדב"ז טען בתוקף שכתוב שם במפורש ולהדיא שאין קו התאריך ובנה עיקר שיטתו על הרדב"ז הזה. והניח הגרא"ז שאכן מפורש שם כך והחולקים לא ראו דבריו. וכנראה לא הכיר את האיש ואת שיחו ושיגו, (וראה בסוף פרק ז'). ועכ"פ יש להדגיש שגם אם ייטען שהגרא"ז אכן פירש כך את הרדב"ז הרי זה פירוש מחודש ורבו מאד החולקים, וכפי שהובאו בדיונו בבירור דעת הרדב"ז במילואים לפרק ו'.

¹⁸¹ השמיט את פתיחת השו"מ שאין בדברי הגאב"ד צ'ורטקוב חדש והדברים מפורשים במאור ושהמחבר (-הגאב"ד צ'ורטקוב) כתב שאין ספק בדין האזרחים והנידון על האזרחים, ואת דברי הרדב"ז שהובאו שם בתוך הדיון בדין האזרחים כתב מיד אחר השאלה, וכאילו אומר השו"מ במה שדן גאב"ד צ'ורטקוב על קו התאריך יש רדב"ז שמונה ששה ומשמר שביעי וכו'. ואצטט את 'ציטוטו' "על אודות החקירה העוברים האוקינוס המזרחי איך ישמרו את השבת כו' בשו"ת הרדב"ז כתב כי השבת נמסר לכל ישראל שימנה ששת ימים ובשביעי ישבות" כו' ע"ש שהביא ראיות לזה, אמנם אכתי לא נתיישב מה יעשה האורח (-והמשך בהבאת הרדב"ז, וסיכס) "מבואר בדבריו שהעיקר כהרדב"ז וכשיטת הראב"ד ויסוד עולם שחולקים על הכוזרי ורז"ה, ועיקר היסוד מונה ששה ושובת בשביעי. ואם באיזה מקום נקבע השבת על יסוד זה, שוב כל מי שבא לשם צריך לשמור את השבת כאנשי המקום". (וציין שהשו"מ כתב בזה בעוד שלשה מקומות. גם שם, כלשון הגרד"צ אין 'שום רמז רמזיה' שחולק על המאור ובמקומו הרחבנו מעט).

בספר הנ"ל ישנה תגובה מנכדו של רמ"כ (הרב גרינבאום שליט"א) ולא התייחס לנקודה זו אלא כתב בסופה שדבריהם של ר"ש מוהליבר והשואל ומשיב קוצרו יחד עם דברי שאר אחרונים שהובאו בקיצור. ואולי נתכוון להתייחס לקושי שלנו ולומר שמדובר בקיצור תמים בלי שום כוונה מיוחדת. והנה ייתכן אולי שראוי לנכד ללמד זכות כזו על סבו. גם למהלך זה הרי בפועל הדברים מטעים הקורא ומי שיצטט השו"מ משם יצטט את הגיגי המקצר ולא את תשובת השואל ומשיב). יש לידע כי כל מאמריו בעניינם מלאים בדברים כאלו, ואין בידי להבין ולפרש טעמם של דברים.

דברי ההר צבי, שגם בשמו הדפוס כדברים האלו ויעויין שם). ויש לי להוסיף שגם ה'הרבה מגדולי ישראל' אינו, ולא היו דברים מעולם¹⁸².

נראה ברור שגם למי שירצה להאמין שבאמת נכתבו הדברים ע"י הגר"ז זצ"ל הרי על כרחך לומר שהגר"ז סמך על דברי הכותב הנ"ל שטען שמצא שואל ומשיב ורדב"ז וכו' שמכריעים הדבר בפירוש ולהדיא, והניח הגר"ז שהוא נאמן במילתא דעבידא לאיגלויי ושכנראה שאכן יש שואל ומשיב ורדב"ז מפורשים וברורים שכבר הכריעו ופסקו כשיטה זו יחד עם עוד 'הרבה מגדולי ישראל' (והחולקים לא ראו דבריהם וכו'), ועל אומד זה סמך לכתוב כך. וכבר הרחבנו במקומו בדעת השואל ומשיב ובדברי הרדב"ז, שאין בדבריהם שום מקור למה שציטט רמ"כ בשם, ושכן פירשם גדולי ישראל שראו דבריהם.

דעת מרן הגר"ז מברסק

מרן הגר"ז זצ"ל למד הסוגיה דקו התאריך בעיון והייתה מסקנתו ודעתו למעשה, שמעיון הדברים עולה שהעיקר לדינא כשיטת הרז"ה ועוד הרבה ראשונים שיום השבת הוא ביום הראשון למניין העמים שם¹⁸³, וכפי שהסיק החזו"א. ואף שכך

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

¹⁸² וראה בסוף ההערות למילואים פרק ז'. רמ"כ עצמו במאמרו הראשון (תלפיות נ"י תש"ד חוברת ב') כתב "דעת כל המחברים שעסקו בבירור השאלה שלפנינו היא שמן התורה יש קו תאריך ידוע בכדור הארץ" וכתב דברי עצמו כחידוש נגד 'כל המחברים', וכפי האמת. אחר שנים מועטות כבר החליט שכמעט כל מי שעסק בעניין סבר כמותו, וכל העולם דומה לו כמישור.

¹⁸³ יש שאמרו בשם הגר"ז שסבר להחמיר גם בקצה סיביר ובכל מקום הנמצא ממזרח לקו 90 מעלות מירושלים, וחשש שהקו חוצה את היבשה, ראה להגר"מ שטרנבוך במועדים וזמנים ח"ו סימן י"ד. ובעיקר דעתו יש לציין שבתחילה סבר הגר"ז שאין בראשונים מי שחולק על הרז"ה, וכשנשאל ע"י בנו הגר"ד כשהיה סבור ליסוע ליפן הורה לו שהלכה כהמאור מהאי טעמא, וכששמע ממנו ש"ברדב"ז כתוב כי נפל מחלוקת בין הראשונים בדבר זה - לא רצה להכריע אם יש מחלוקת בין הראשונים", מתוך מכתב הגר"א הנ"ל, ולהלן הרחבנו מעט בזה.

וראה בספר תאריך ישראל עמ' נ"ח שכשעלתה ההצעה שתלמידי ישיבת מיר יסעו ליפן, באו הג"ר ליב מאלין והג"ר יונה קרפילוב (היונת אלס), שניהם היו מתלמידי מיר שנסעו ללמוד אצל הגר"ז בקיבוץ בריסק) להתייעץ עם מרן הגר"ז, והגר"ז עורר אותם על כך שאם יגיעו ליפן ידעו שיש ספק על יום השבת שם, והם היו בין אלו שעוררו את ידיעת הספק ביפן. אינני יודע אם שאלתם היתה לפני הדיון עם בנו הגר"ד ומהעובדה ששמעו שיש ספק יש לשמוע שהיה זה אחרי כך. (וכבר בשנים שקודם לכן עסק הגר"ז בעניין עם הגרש"י ריגר לשאלת הגרב"ב בעל ברכת שמואל ששמע הנידון מהגר"ח וראה בפרק ט). גם בשנים שאחרי שאלת יפן כשחשב הרימ"ט להגיב על קונטרס י"ח שעות שייל בשנת תש"ג שלח הגר"ז בזה להרימ"ט וכדלהלן.

הייתה דעתו מ"מ לא הסכים לקחת על עצמו אחריות ההוראה למעשה לגבי הנפק"מ לקולא, והדגיש לכל שואליו שאינו מסכים להכריע בזה.

"אמנם מה שלא רצה להכריע הוא לפסוק להקל ביום המוקדם לגמרי, אבל בזה כי היום המאוחר ב"ח שעות להשבת שבירושלם הוא יום השבת וצריך לשמרו ואין לחללו ח"ו בזה לא הי' שום ספק ופקפוק כלל"¹⁸⁴, וסיים שם "הדברים האלו ברורים הם ולא אחת שמעתים מאאמו"ר הגאון זצ"ל". (מתוך מכתבו של נכדו הג"ר אברהם יהושע סולובייצ'יק שליט"א ראש ישיבת בריסק ובנו של הגרי"ד זצ"ל)¹⁸⁵.

לגבי יוהכ"פ, שא"א להחמיר ולצום יומיים מחשש פיקוח נפש, סבר הגרי"ז שעל הנמצאים ביפן לצום רק ביום שלשיטת הרז"ה, ואף שלא רצה להורות בזה מ"מ חשש שייגרם מכשול למעשה והכין נוסח שמשמעותו המעשית היא לצום רק ביום זה וכהוראת החזו"א, ובא עימו לבית הגרא"ז מלצר כדי לבאר לו דעתו ולהחתים גם אותו על נוסח זה ולשלוח מברק בחתימתם יחד ליפן. כשנודע להגרי"ז מפי

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

184 ההמשך: "ודעת בעה"מ היא הדעה המחוורת [והוא דעת ששה מהראשונים- לשון אא"ז]".

ואגב, שמעתי מהגרד"ב ויינטרויב זצ"ל שאמר להגרמ"ד סולובייצ'יק שליט"א מה ששמע בשם אביו הגרי"ז, והיה מובן מהדברים שלא הייתה זו הכרעה של הגרי"ז גופיה אלא שהורה שיש לסמוך על הכרעת החזו"א, והדגיש לו הגרמ"ד שאינו נכון ולא כך היה, והגרי"ז עיין בעניין והכריע בעצמו שהעיקר כהרז"ה אלא שלא רצה להורות למעשה ע"פ דעתו.

185 המכתב המלא נדפס ב"גנזים ושו"ת חזון אי"ש" בסוף ח"ב ובח"א מהדורה שניה. ולשונן "אדת מה ששאל כ"ג שי' מה הי' דעת אא"ז הגאון זצ"ל (-מרן הגרי"ז) על יום השבת במקומות הרחוקים צ' מעלות מזרחה לירושלם..." וראה שם שבהיותם בוילנא בתחילת המלחמה (-בחורף תשי"א) הגרי"ד אמר לו שברדב"ז כתוב שבדבר זה נפל מחלוקת בין הראשונים, וכששמע שיש חולקים הרי למרות שסבר שבמחלוקת זו המחורר והעיקר כהמאור והרבה ראשונים דעימיה, מ"מ לא רצה להורות בעצמו למעשה (ולענין להקל לגמרי ביום המקומי) ולא רצה להכריע אם יש מחלוקת וכבהערה לעיל, ועל זה כתב ההמשך כפי שהובא כאן.

והנה יש כאן נקודה חשובה לבירור דברי היסוד עולם, שהרי החזו"א נקט ע"פ העיון בלשון היסודי שהעיקר שלמעשה אין כאן מחלוקת, וכפי שנתבאר במקומו. ואילו ראה הגרי"ז לשון היסודי והכריע שחולק הרי זו פלוגתת החזו"א והגרי"ז בהבנת היסודי, אבל מתוך דברי הגרא"י שליט"א מבואר שהגרי"ז לא פקפק מפני שראה דברי היסודי אלא מפני שהגרי"ד אמר לו שברדב"ז כתוב שנחלקו בזה הראשונים, וצ"ח כחזו"ר ויסודי.

ומעתה ייתכן שאין כאן מחלוקת בדעת היסודי כלל. (וצ"ב אם ראה הגרי"ז דברי היסודי לאחר מכן בחיותו בארץ ישראל. וילה"ע שבדברים מהגרמ"ד נראה שהגרי"ז ידע קודם לכן שהיסודי פליג אלא שאמר שלא היה פוסק, ואולי הבין מהרדב"ז שיש ראשונים נוספים. ברם מכלל הדברים נ"ל שהנושא היה בדעת היסודי עצמו וכך נמסר מהגרמ"ד, וצ"ב). ואם כי אין בכל זה נפקא מינה לדינא, שהרי גם אחרי שידע מדברי הרדב"ז הסכים הגרי"ז עם פסק החזו"א שיום ראשון שביפן הוא יום השבת (ורק שלענין קולא לא רצה להורות למעשה בעצמו), מ"מ יש בכך נפקותא לגבי הבנת דעת היסודי.

הגר"ז שבדעתו שלא לשלוח מכתב ליפן ולא לפסוק בשאלה זו החליט שלא לשלוח המברק ולסמוך על כך שבני הישיבות ינהגו ע"פ הוראת החזו"א.¹⁸⁶

נוסח התשובה שהכין הגר"ז לשלוח ליפן: "את הדין אין אנו יודעים, ומי שרוצה להתענות ביום השני יכול לאכול ביום הראשון ולסמוך על דעת ששה מהראשונים, הבעה"מ והכוזרי והראב"ד והרמב"ן והריטב"א והר"ן, ומי שליבו נוקפו לאכול ביום הראשון יתענה יום השני ע"פ רופאים".¹⁸⁷

מקורות והערות

¹⁸⁶ "הגר"ז מלצר שלח שלוחים להרב ז"ל שצריך לשלוח תשובה ברורה. ובש"ק שלפני יוהכ"פ שלח עוד אליו, והשיב הרב כי למחר ביום ראשון יהי אצלו. הרב דן הרבה בדבר כל יום א' וחשב הרבה לנוסח לתשובה... עד כי החליט בדעתו על נוסח לתשובה, וזו לשונה... (הובא להלן). בערב הלך להגר"ז. בבואו שם א"ל הגר"ז כי נשתנתה דעתו והחליט לא לשלוח תשובה. הרב אמר לו כי אם כתי"ר אינו שולח גם אני לא אשלח אמנם אם כן שולח כתי"ר תשובה כלשהי אז גם אני אחווה דעתי, ואמר לו הגר"ז כי אינו שולח כלל, ובשמוע זאת אמר הרב אם כן גם אני לא אשלח, ובודאי כבר ידעו הבני ישיבות כיצד צריך להתנהג כשיגיעו לידם תשובת החזו"א ותשובת הרה"ר... (נגזים ושו"ת חזון אי"ש ח"א במהדורה שניה, מדברים שנדפסו באישורו של הגר"ז שליט"א, והבאתי כלשונו שם). - שמעתי ממי שמע מהגר"ר ירחמיאל טוקר שליט"א שהגר"ז זצ"ל אמר לו שהיה עם אביו הגר"ז בבית הגר"ז.

וכן שמעתי אומרים שהגר"ז זצ"ל ר"י בריסק אמר ב'חומש שיעור' לפני בני הישיבה שלאביו מרן הגר"ז היה הדין ברור עוד קודם שאלת יפן, והחזו"א בירר העניין כשהגיעה השאלה, ולמרן הגר"ז לא היה העניין ברור לו ולא הייתה לו הכרעה גמורה. ואחד הנוכחים שאל בנימה שכאלו יש כאן פגיעה בכבוד הגר"ז, והגר"ז הביע תרעומת על השאלה ושאינה אלא חוסר הבנה.

¹⁸⁷ נוסח זה נמסר ע"י הגר"ז זצ"ל שבשעתו עסק עם אביו הגר"ז בעניין, נרשם בחייו (בשנת תשכ"ו) ע"פ בנו הגר"ז שליט"א ונתפרסם באישורו ב'גזנים ושו"ת חזו"א' (חלק א' במהדורה שניה). ובמכתב הגר"ז לעיל "והוא דעת ששה מהראשונים - לשון אא"ז". וכע"ז נמסר מהגרמ"ד שליט"א. (פשר חזון עמי פ"א ובעובדות והנהגות לבית בריסק).

והנה המקור להרמב"ן בזה הוא ממה שלא השיג במלחמות ד' על הר"ז, וכך מפורש במכתב הגר"ז ריגר "והרי הרמב"ן שלא השיג עליו בזה", וברשימה הנ"ל מדברי הגר"ז על המאור "ואף הרמב"ן לא השיגו". ולכאז"ל, שהרי כתב הרמב"ן בהקדמת המלחמות לברכות ומועד (נדפסה במסכת ברכות) שלא יכתוב השגות על הר"ז במה שאינו נוגע לביאור הרי"ף. ושמה סברו הגר"ז והגר"ש ריגר שכיון שמה שנמנע הרמב"ן מלכתוב השגות הוא משום כבודו של הר"ז (ובחקדמת הרמב"ן שם "פן אחיה כמתגדר במלאכתי ואינה לפי כבוד הרב") הרי כל זה ייתכן בנוגע לביאור סוגיות והוראות שבהם דעת החולקים ידועה ממקום אחר וכדו', אבל לא ייתכן שישאיר הרמב"ן מכשול ויימנע מלפרש ההלכה בכגון נידון דידן, ואם משום כבודו של עבד ד' הרי"ף יש לכתוב השגות משום כבוד האדון ית"ש עאכ"כ, ועדיין צ"ע.

בפאר הדור (ח"ה עמ' קס"ב) נדפס נוסח קרוב לזה וכנראה נמסר לו הנוסח ע"י אחד מתלמידי הגר"ז שרשם מה שמע מרבו. והנה נרשמו שם חמישה ראשונים ונשמט הרמב"ן אבל בנוסח הגר"ז הופיע שזו דעת ששה ראשונים ומנה בהם את הרמב"ן וכנ"ל. (וראה בפאר הדור שם ששמות

בערב יוהכ"פ (של שנת תש"ב, בה חל יום הכיפורים ביום רביעי), שלח מרן החזו"א שליח למרן הגרי"ז וביקשו להצטרף אליו ולשלוח יחד מברק ליפן להורות שיש לצום רק ביום חמישי למניינם שהוא יום רביעי י' תשרי ע"פ התורה. הגרי"ז אמר לשליחו של החזו"א שאם כי דעתו כהחזו"א ואילו באה ההצעה לפניו יום קודם היה מצטרף וחותם אבל כעת אינו יכול לשלוח מברק כזה מפני שמברק שיישלח כל כך סמוך לצום סביר שיגיע אחרי כניסת יום רביעי היפני ויש לחשוש שאלו שיתחילו לצום ביום המקומי לא יפסיקו את צומם, ואח"כ ירצו לצום את היום שע"פ התורה וזוהי שאלה של פיקוח נפש¹⁸⁸.

הגרי"ז זצ"ל הקפיד מאוד על מי שמסר השאלה להרה"ר הרצוג, וראה הערה¹⁸⁹.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

שני ראשונים נוספים נמחקו בכה"י, ואולי נכתב שם 'והרמב"ן ששתק' או 'והרמב"ן שלא השיג' וכדומה ושוב נסתפק לכותב אם כך שמע ומחקו).

¹⁸⁸ מדברי הגרמ"ד שליט"א בשם אביו מרן הגרי"ז זצ"ל (שמעתי משני ת"ח ששמעו מפיו, וכ"ה בכתבי התלמידים דהגרמ"ד שנדפסו ובדברי הגר"ב ויינטרוב משמו וציוין להלן), וכ"ה בדברים מפי הג"ר אברהם יהושע שליט"א בהגרי"ד זצ"ל "והרב ענהו כי יום קודם היה מסכים לשלוח אבל עכשיו אם ישלחו תגיע הטי"ג בין יום הראשון ליום השני... וא"כ זו כבר שאלה של פיקוח נפש ואינו רוצה לשלוח" (יגונים ושו"ת חזו"א שם).

וכן כתב גם הרה"ג ר"ק כהנא (בעל 'טהרת בת ישראל' ועוד) שהוא היה השליח מהחזו"א להגרי"ז לבקש שיבריק ליפן ושמע הדברים בשעתו מהגרי"ז עצמו. וראה בספרו 'האיש וחזונו' (עמ' ע"ד) שתיאר כיצד הגיע לחזו"א בערב יוהכ"פ בהשכמה לסליחות שלפני תפילה כותיקין (והחזו"א קדם והשכים לכפרות) "ואחרי ארוחת הבוקר שאלני בנוכחותו של הגאון מפוניביז' שליט"א אם מוכן אני לנסוע לירושלים להגאון מבריסק. וכשעניתי שבאם הדבר נחוץ הנני מוכן לזאת, מסר לי לגשת להגאון מבריסק ולבקשו לשלוח מברק חתום ע"י שניהם ליפאן שיאכלו ביום רביעי של חשבונם ויצומו ביום חמישי. כשבאתי להגאון מבריסק בשליחות זו סירב לשלוח המברק בגלל שהוא בודאי יגיע ליפאן אחרי ערוב יום ד' וחלק מהאנשים וודאי קבלו עליהם כבר את צום יום הכיפורים ולא ירצו להפסיק בתעניתם, ולעומת זאת כשיראו המברק יצומו גם ביום ה' ויסתכנו חלילה ומטעם זה אינו יכול לשלוח המברק. וגם הוסיף ואמר שהראבד"ק בריסק השיב לשואלים אותו לפני שיצאו לדרך, שעליהם לצום ביום ה' וכדעת מרן זצ"ל".

יש להעיר שבספרו של הרב כהנא שם (עמ' ע"ה) כתב שהחזו"א שלח המברק ליפן קודם ששב משליחותו בערב יו"כ"פ. למעשה החזו"א שלח את מברקו עוד קודם אסיפת הרבנים שהתכנסה בד' תשרי, וכששמע שאנשי הרה"ר הבריקו לצום למנן יפן רצה לשלוח המברק פעם שניה ונוספת עם הוספה של חתימת הגרי"ז, וכנראה כששב משליחותו אמר לו החזו"א שכבר שלח את המברק חתום על ידו והוא הבין שהכוונה הייתה שנשלח בזמן שהיה בירושלים, ולא ידע שהחזו"א הקדים ושלח עוד לפני כן).

¹⁸⁹ "וכשבא לפניו אמר לו הרב כי הנה דרשו חז"ל [חולין צ"ב] על הכתוב בחלום שר המשקים "ובגפן שלשה שריגים והיא כפורחת עלתה נצה הבשילו אשכלתיה ענבים..." ואנו רואים שחלום שר המשקים היה ליטול את כל הכלול בגפן הזה דהינו העולם והאבות והאמהות והשבטים והתורה ומשה ואהרן ומרים והסנהדרין והצדיקים שבכל דור וירושלים וביהמ"ק

בשנת תש"ג, אחרי שיצא קונטרס י"ח שעות ורימ"ט סבר להגיב באופן לא ראוי¹⁹⁰, שלח מרן הגר"ז לרימ"ט שאם ימשיך הפולמוס כנגד קונטרס י"ח שעות הוא יפרסם ברבים דעתו כנגד דבריו¹⁹¹.

והנה הגר"ד זצ"ל בן הגר"ז אמר בשיעור כדבר מוחלט ששבת היא ביום שהגויים ביפן קוראים יום ראשון (וכפי שיובא להלן), וכנראה כיון שהגר"ז הסכים להוראת החזו"א אלא שלא הסכים שתקבע ההוראה על שמו, לא ראה לנכון להציג הדברים כפקפוק בוודאות הדברים ובהכרעת ההלכה.

וזכינו לריבוי עדויות ודברים ברורים בדעת הגר"ז מבניו הגאונים ראשי הישיבות הגר"ד זצ"ל והגרמ"ד והגר"מ שליט"א ומעוד חכמים, ולחביבות הדברים לא נמנעתי מלהביא כל העדויות שהגיעו לידי.

מהגר"ד זצ"ל. הגר"מ שטרנבוך שליט"א כותב את דעת הגר"ז שמעיקר הדין צריכים להחמיר כהמאור כפי ששמע בעצמו מהגר"ד בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ג סימן פ"ו, וראה לשונו בהערה¹⁹²) וכן נתבארו הדברים בכתבי תלמידים של הגר"ד זצ"ל (משנת תשכ"ו) שנדפסו בספר 'גזנים ושו"ת חזו"א' ח"א במהדורה השנייה באישורו של בנו הגאון ר' אברהם יהושע שליט"א ראש ישיבת בריסק.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

ומלך וכה"ג ופרחי כהונה והנסכים ולהעבירם לידי פרעה... ורצה להשליט את פרעה על כלל ישראל, וסיים הרב ואף אתה במעשיך העברת ונתת את השבת והיום כיפור ובני הישיבות לידי הרה"ר..., וכששאלו כיצד יוכל לתקן את הנעשה השיבו הרב כי עכשיו כבר אי"א לתקן וחזר בפניו מהמשל הידוע כי בעל עגלה טוב הוא זה היודע כיצד לא להכנס לבוץ שא"א לצאת ממנו" (מתוך גזנים ושו"ת שם. וכבר נדפס כעיי' בעובדות והנהגות לבית בריסק ח"ב עמ' קפ"ד, וראה שם ח"ד עמ' קנ"ב).

¹⁹⁰ ראה חלק מ'מכתב חוזר' שלו בעניין, שנשלח לרבנים שונים, בספר 'משפטי עוזיאל' להרה"ר עוזיאל ח"ג סימן כ"ט, והדברים מזעזעים, ואולי גם כבעין זה יש לומר אין אדם נתפס בשעת צער, ויעויין ב"ב ט"ו ב'.

¹⁹¹ מדברי בניו הגרמ"ד והגר"מ שליט"א בספר תאריך ישראל וכן שמעתי אני מת"ח גדול ששמע ג"כ מהגרמ"ד.

¹⁹² לשון התשובות והנהגות "שמעתי מפי בנו של מרן הגר"ז"ס זצ"ל ה"ה הגאון רבי יוסף דוב זצ"ל... גם סיפר שאביו הגר"ז"ס זצ"ל עבר בעיון מזמן על שאלה זאת (לשאלת הגר"ב זצ"ל מה הדין באמריקה ראה בפנים שם)... ולאחר עיון בסוגיא עם הגאון רבי שמחה זליג זצ"ל השיב מיד שבאמריקה אין שאלה כלל אבל מעיקר הדין גמר אז בדעתו שצריכים להחמיר כהר"ה"י. - יש לציין לדברי הגר"מ שטרנבוך במוע"ז ח"ו, י"ד ששמע מהגר"ז אמר להחמיר למעשה גם בסיביר ובמזרח סין במקומות שמחוץ לקו ה-90 מעלות מירושלים.

ושוב נכתבו הדברים ע"י הגרא"י שליט"א במכתב שיוחד לעניין, וכתב שם באר היטב ובשפה ברורה את אשר שמע בזה מאביו הגרי"ד זצ"ל והבאנו מתוך לשונו לעיל בראש הדברים.

הגר"א ליטמאנאוויץ שליט"א (מו"צ מפורסם בירושלים מתלמידי הגרי"ד זצ"ל) כתב, בהסכמה לקונטרס של ראי"מ אירגס שליט"א, שבשיעור היומי על מסכת מנחות "אמר מו"ר הגאון הרב יוסף דוב הלוי מבריסק זצ"ל בזה"ל 'מען זאל וויסען אז אין יאפאן איז זונטיק שבת' [כדי שידעו]¹⁹³ כי ביאפאן יום ראשון הוא שבת] כי כן היה דעתו הברורה והבהירה של אביו הגאב"ד דבריסק מרן רי"ז הלוי זיע"א בלי שום פקפוקים... ופרסום הדברים הינו מצוה גדולה". אקוה שיש לי חלק במצוה גדולה זו.¹⁹⁴

כמו כן הרה"ח ר"א סורסקי שיחיה שכתב את דעת הגרי"ז בפאר הדור מוסר ש"דברי הפרק שמונה עשרה שעות בספרנו כתובים בנאמנות לאמת... וקיבלו אישור מלא ממקור ראשון דהיינו מרבי יוסף דוב סולובייציק בנו של הגרי"ז ומשאר גדולי תורה שנמצאו אז ביפאן" (פאר הדור חלק ה' עמ' קס"ב).

לגבי שיטתו של ר"מ כשר ופירושו ברדב"ז. כתב הגאון רד"ב ויינטרוב זצ"ל (קונטרס בעניין קו התאריך בתוך ספר פועל ה' מהדורת תש"ע כרך ג', עמ' ד') שהגר"י וסרמן שלח להגרי"ז קונטרס תגובה על מאמרי ר"מ כשר, שחובר ע"י חכם אחד, לשמוע חוות דעתו הגדולה. הגרי"ז עבר על הקונטרס והשיב ע"י בנו הגרי"ד להגרד"ב הנ"ל לפרסמו עם השמטות מסויימות. "וכך אמר לי הגרי"ד הלוי סאלאווייציק זצ"ל בשם אביו"..." "אודות הרדב"ז שנזכר בקונטרס צריך להאריך יותר ובלשון חריף, והם דברי בורות לפרש כן דברי הרדב"ז, ודבר זה הוא עקירת התורה והשבת. כן צריך להדגיש כי מעולם לא דיברו מזה כי יש שיטה כזו, ו"שיטת הרדב"ז" היא רק פרי עטו של כשר".

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

¹⁹³ בתרגום חפשי: 'יש לדעת', והגאון שליט"א תרגם מילולית.

¹⁹⁴ שמעתי מחתנו של הגרד"צ הילמן שחמיו זצ"ל שמע ג"כ מתלמידי הגרי"ד שאמר בשיעור כדבר מוחלט שיום השבת הוא היום שהגויים ביפן קוראים אותו יום ראשון. כיו"ב שמעתי ממי ששמע משנים מתלמידי הגרי"ד זצ"ל ששמעו ממנו העניין בהרחבה רבה בשיעור על מנחות, וכנראה היה קבוע אצלו לבאר העניין שם. - כנראה המדובר בגמ' מנחות ס"ח א' היכן שהזכיר הרמב"ם בפירוש המשנה את הפרשי השעות הנובעים מאורך הארצות.

מהגרמ"ד שליט"א. מפי הגרמ"ד כתבו הדברים כמה מתלמידיו. הרב מלר שליט"א ב'עובדות והנהגות לבית בריסק' (ח"א מעמ' כ"ג) והגר"א פישל שליט"א מכתובי השיעורים דהגרמ"ד בשיעור שכתב מפיו (ונדפס בספר תאריך ישראל מעמ' נ"ז, ועיי"ש תוכן המברק שנאמר בשיעור מהזיכרון כמעט בלשונו). גם אני הכותב שמעתי על דעת הגר"ז מעוד תלמיד של הגרמ"ד ששמע מפיו¹⁹⁵.

ועיין בספר 'טהרת מירון' (ירושלים, אלול תש"ע, עמ' י"ב) מתוך שיחה לפני התלמידים מהגרמ"ד שליט"א (מוצאי שבת חזון תש"ע, כתבי תלמידים) "ואאמו"ר אחזי שלהלכה החזו"א צודק רק אאמו"ר לא רצה לפסוק בהלכה, אבל דעתו היה שהצדק עם החזו"א ובהמשך, "אאמו"ר הצטער מאד מזה שהכניסו מהרבנות הראשית לחוות דעתם בדבר זה, ואיך הם משווים עצמם להחזו"א להכניס עצמם בזה ולחוות את דעתם". עוד מדבריו עיין בהערה¹⁹⁶.

על אסיפת הרבנים ועל שיטת הגרמ"ט עיין עוד בהערה¹⁹⁷.

כתב הגאון רד"ב וינטרוב זצ"ל (בקונטרס בעניין קו התאריך שבספר פועל ה' מהדורת תש"ע כרך ג', בעמ' ד') הנני להעיד שביום כ"ה סיון תש"ע באתי למורנו הגאון רבי דוד הלוי סאלוויצקי שליט"א, בשאלה מה היתה דעתו של מרן הגר"ז זצלה"ה בנוגע לשאלת שבת ביפן. ע"ז ענה לי שכך אמר: **מאחר שהריטב"א והר"ן מפרשים את הגמ' בר"ה כדעת הרז"ה זו הכרעה שכך יש לפסוק וכפי הוראת מרן החזו"א זצלה"ה.** המשך הדברים שם הובא בהערה¹⁹⁸.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

¹⁹⁵ וחוסף לי ששמע מהגרמ"ד שהגר"ז אמר שהוא מכיר את בני החבורה של תלמידי ישיבת מיר שהיו בברסק ללמוד מפיו ויודע בהם שאם יגיע אליהם המברק אחר שיתחילו לצום ביום רביעי (כמדומה שהנוסח היה 'אחרי כל נדרי') לא יפסיקו הצום ואח"כ ירצו לצום כדינו את היום שע"פ הראשונים ועלולים לצום יומיים.

¹⁹⁶ ובהמשך, "אותו ת"ח שהשתתף שם רצה לעשות רעש גדול נגד פסקו של החזו"א, ושלח אז אאמו"ר לאותו ת"ח לומר לו שאם לא ישקוט אזי יאלץ להתערב ולחוות דעתו כהחזו"א ואכן עצר את הרעש" ועיין שם שחזר ותיאר פרטי העובדות.

¹⁹⁷ "דאחר שהחליטו האסיפת הרבנים שכניס הרב הרצוג להיפך מהחזו"א, התחילו הרבנות הראשית לעשות רעש גדול נגד החזו"א ועשו מזה מחל' גדולה בא"י ובאמריקה. ולא הבינו העניינים וכל דבריהם היו עם - ארצות. היחיד שהבין את העניינים היה ר' מיכל טוקצנינסקי, אך היה לו בזה מהלך עקום" (תאריך ישראל עמ' נ"ח, כתבי הגר"א פישל שליט"א משיעור רבו הגרמ"ד סולובייצקי שליט"א, ודומה שהדברים באים לבטא דעת אביו מרן הגר"ז זצ"ל)

¹⁹⁸ "יוכן עוד אמר, שהוא זוכר איך שהגיע בערב יוכ"פ שליח מהחזו"א עם נוסח הטלגרמה "אכלו ביום הרביעי וצומו ביום חמישי ואל תחושו לשום דבר" וביקשו שהרב זצ"ל יצטרף

מהגאון ר' מאיר שליט"א. עיין בספר תאריך ישראל (שם) שמביא ששאל את הגר"מ שליט"א על דעת הגרי"ז והשיבו "שאף שהחזיק והחשיב אביו (מרן הגרי"ז) את הבעה"מ מאד בעניין זה מ"מ היה אומר דאין בידינו להכריע ולפסוק למעשה בדבר זה". ונראה שהדברים תואמים להנ"ל.

הגר"מ שך זצ"ל אמר כשטענו שהגרי"ז לא הכריע ההלכה שבשעתו היה בסוד הדברים והבירסקער רב סבר שלמעשה יש לנהוג כהחזו"א. שמעתי מהגר"ר זאב קוקיס שליט"א ששמע מפיו, והובא בהרחבה להלן פרק ט'.

הגר"נ קרליץ והגר"ח קנייבסקי כותבים בפסקם מיום ז' אלול תשס"ז (פורסם ב"תד נאמן" יום חמישי ט' אלול תשס"ז) "לשאלת רבים הרינו מפרסמים את הוראת מרן החזון איש זצ"ל (והסכים לזה מרן הגרי"ז הלוי זצ"ל¹⁹⁹) כי מקומו הוא תשעים מעלות... ולפ"ז חל יום השבת במדינת יפן כיום שהגויים תושבי המקום קוראים אותו יום ראשון"²⁰⁰.

על דברים של שוא שנתפרסמו, ראה הערה²⁰¹.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

עימו בחתימתו כדי לשלוח שוב ליפן. ועי"ז ענה, שכיון שהשעה כבר מאוחרת ויש צד שיגיע הטלגרמה לקראת גמר הצום והם יסיימו את הצום וימשיכו גם למחרתו, וא"כ יש כאן חשש של פיקוח נפשות ולכן אינו יכול לחתום, אולם לולי זאת אם היו מגיע יום לפני זה בודאי היה מצרף את חתימתו". עד כאן מתוך דברי הגרד"ב זצ"ל בספרו. וראה לעיל מה שהוסיף לי בעי"פ מדברי הגרמ"ד.

¹⁹⁹ המכתב נוסח ע"י הגרד"צ הילמן זצ"ל שהשקיע הרבה זמן ומחשבה בבחירת הנוסח הנכון ביותר המבטא את דעת הגרי"ז בשלמות ובמדויק, וטרח לברר מפי תלמידי הגרי"ד את נוסח דבריו בזה וכדומה, ואח"כ הובא לפני הגאונים שליט"א שאישרוהו בחתימתם עליו.

²⁰⁰ הרחבתי בהבאת הדברים מפני שיש שניסו לטשטש הדברים ולהפיץ בדותות והבלים בעניין. ובאמת שחבל על האריכות בדברים שאמיתתם ידועה לכל היראים ואין בהם שום ספק (ויש שביישו עצמם ברבים לצטט מהעובדות והנהגות באופן חלקי ולהשמיט משם את דעת הגרי"ז למעשה ביוהכ"פ מפי בנו, ולצטט באופן חלקי מפאר הדור ולהשמיט שהודפס שם מברק מהגרי"ז וכדומה, והדברים מבחילים. וגדול כוחה של מטרה מסומנת לקלקל את שורת היושר והכנות והכבוד העצמי).

²⁰¹ והנה ר"מ כ. פרסם מכתב ממאן דהו ממכריו שנשלח כמכתב למערכת 'המודיע' בשעתו, ובו טענות ושמועות מהכותב ומאנשים שונים שנטען ששאלו את מרן הגרי"ז או את בנו הגרי"ד פעם אחת והבינו אחרת. הדברים אינם נכונים כלל, והנה לפנינו דברי הגאונים הגדולים בני ותלמידי הגרי"ז שאמרו ושנו ושילשו לבניהם ולכל שומעי ליקחם שדעת הגרי"ז הייתה לא כך, ומ"מ כדרכם תמיד לא הגיבו בעיתונות על הפרסום הזה. (וכן על פרסומו של רמ"כ ב'נועם' בו העיז לכתוב שח"א מבוססות אמר לו בשם הגרי"ד שהגרי"ז חזר בו. ושוב שמעתי ממי ששמע מהגר"ר ירחמיאל טוקר שהראה להגרי"ד את המאמר בנועם והגרי"ד הגיב 'שקר וכזב' וסיפר לו פרטי הדברים שהיה עם הגרי"ז אצל הגרא"ז וכו').

נאולי ראוי יותר לוותר על הלשון העדינה ולומר את האמת הפשוטה, הדברים הם שקר מוחלט ולצערנו אופייני. גם הנכתב שם על דעת מרן הגרא"ז בשעתו הוא שקר מוחלט ובמכתבו בכתב ידו שעומד לפנינו כתוב במפורש שלא כפי שכתב בשמו, אלא שסבר הגרא"ז שהוא ספיקא דדינא מעיקר הדין, אלא שמכתב

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

הגר"י לא היה ידוע עדיין בזמן הפירסום הזה ולפיכך לא יכל הכותב הנכבד 'להתחשב' בו בשעת הכתיבה. וראה בגנזים ושו"ת חזו"א סוף חלק ב' דברים ששמע מהגרא"י שליט"א "במשך השנים לאחר פטירת הרב כשנודע לאמו"ר מה שפרסם מ. כשר כי הגר"י שלח מברק "שיצומו ביום הרביעי ובחמישי ישאלו לרופא" נתרעם מאד על החוצפה והשקר הזה והתבטא כנגדו בחריפות גדולה[1].

על פרסומי ר"מ כ. בדעת הגר"י נכתב ב'פאר הדור' ח"ה עמ' קס"ב, "הציטוט הנוכחי (מברקו של מרן הגר"י) מספיק כדי להפריך דברים לא נכונים שנתפרסמו בקונטרס... מאת הר"מ כשר בדבר עמדתו של גאב"ד בריסק בשאלת השבת ויוהכ"פ ביפאן, ולא רק ללמד על נקודה זו עצמה כי גם על הכלל כולו." רמ"כ הגיב על הדברים (בספרו קהתי"א הישראלי עמ' 256) ודומה שיש מה ללמוד מתגובתו.

רמ"כ כותב שם ששלח את חתנו (הרב ד"ר אהרן גרינבאום ז"ל) לשאול את הגר"י אם הדברים אמת והגר"י השיבו שבנוגע לדעת הגר"ח שהובאה בפאר הדור בשם בני הגרא"י מאלין - לא ייתכן כלל בעיניו כיון שלא שמע מאביו דבר בשם הגר"ח. ובנוגע למה שנכתב ב'פאר הדור' שהדברים קיבלו אישור מאלו שהיו ביפן לגבי מברק הגר"י "איך יכלו להעיד בעניין זה מכיון שהטלגרמה רק נערכה לשלוח ולא נשלחה". ולגבי דברי החזו"א שאין חולקין היבשה - הגר"י אמר שאין לזה מקור. ע"כ מדבריו.

והנה ב'פאר הדור' נכתבה דעת הגר"י בהרחבה, והובא שם מברקו של הגר"י שנערך למשלוח להלכה ולמעשה, ונכתב שם שהגר"י אמר שאינו מצטרף לחתום על הנוסח אכלו ברביעי וכו' רק עקב החשש שיגיע ליעדו אחרי תחילת הצום ביום המקומי, ועל כלל הפרטים שבפרק העידו שהגר"י נתן להם 'אישור מלא'. לשם בדיקת נכונותו של האישור המלא הזה נשלח חתנו של רמ"כ, וקיבל את תשובת הגר"י שגם כפי שהביא אותה אין בה שום פקפוק על דברי הגר"י כפי שהובאו בפאר הדור. נראה שיש כאן הודאת בעל דין על אישורו של הגר"י לכל מה שנכתב בפאר הדור בנוגע לדעת הגר"י. וכיון שברור שאם היה הגר"י מוסיף לו איזה פקפוק על מסקנת הגר"י בעניין כפי שהובאה בפאר הדור, היה כותב זאת במפורש, הרי למעשה יש כאן גם אישור מהגר"י על טענות ה'פאר הדור' בנוגע לאמינות דברי המגיב הנכבד שכתב בשם הגר"י לא כך.

מעניין גם ה'סיכום' של הכותב הנכבד שם, שיסוד דבריו של החזו"א הוא שאין חולקין היבשה "ומי שאינו מקבל פירושו נמצא שהוא לגמרי נגד שיטתו" כלשונו, ובכך חשב לתת לקורא את הרושם שמהגר"י הובן שהגר"י לא הסכים עם החזו"א. וכנראה שכח משורה לשורה שכל הנושא היה כיון שנאמר בשם הגר"י שהגר"י פסק להלכה כשיטת החזו"א שיש לשנות מהתאריך הגויי ביפן, ואם אכן סבר הגר"י שאין לחלק היבשה, דבר שיתכן, הרי סבר שיש לשנות אפילו בסיביר וסין בבליטות שמעבר לקו ה-90, וכל-שכן שיש לשנות ביפן וכדעת החזו"א.

גם אחרי ברור זה המשיך המחבר לטעון בספרו שהגר"י פסק שלא כשיטת החזו"א בנוגע ליפן או שחזר בו, ואינני יודע האם וכיצד ניתן להסביר דברים כאלו.

[לגוף ההערות שכתב בשם הגר"י על פאר הדור. ההערה בעניין דעת הגר"ח אינה הערה על פאר הדור אלא, לכל היותר, ויכוח עם הגרא"י מאלין הי"ד אם שמע מהגר"ח (קשה להאמין שהגר"י אמר שלא תיתכן מציאות שת"ח מסויים שמע דברים מהגר"ח בלי שהגר"י יידע מזה, וכנראה שיש כאן לפחות חוסר דיוק, ואת עיקר דעת הגר"ח בעניין הרי כבר ידע הגר"י מהגר"ב בעל ברכת שמואל, ובנו הגר"י אף פרסם הנידון בין הפליטים ע"פ מה שידע בבית אביו מדעת הגר"ח). ההערה בעניין אלו ששהו ביפן, אם נאמין שנאמרה, באה בודאי בהומור וכשיחת חולין של ת"ח, והרי כוונת הרה"כ פאר הדור ברורה שכל פרט בפרק שם קיבל אישור ממקור ראשון, פרט פרט ומקורו. ההערה על החזו"א אינה נוגעת להכרעת הדין ביפן אלא להיפך, שבאה לחוש לשנות היום לא רק ביפן אלא גם בסיביר וכפי שכבר נתבאר. יש לציין כי בגלל הקשיים באמינות שיש בספר קהתאה"י קשה לדעת אם אכן אמר הגר"י את הדברים].

פרק ד - היכן הוא קצה המזרח

מקום 'קצה המזרח' של הקדמונים

נתבאר מדברי הראשונים שקו התאריך הוא בקצה המזרח, ועלינו לברר היכן הוא מקום קצה המזרח שדנו בו, והדברים מפורשים בראשונים וכדלהלן²⁰².

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

בנוגע למכתב שפורסם בהמודיע יש להוסיף קצת בחלק העובדתי. כותב המכתב היה ממקורבי רמ"כ ועבד אצלו במסגרת 'תורה שלמה' (הרי"ד ד. שיחה הוסיף לי שבנו של הכותב ז"ל אמר לו שזוכר שאביו עסק בעניין לבקשתו של רמ"כ). והנה רמ"כ פרסם המכתב בכמה שינויים קלים בנוסח, הוספת והשמטת מילים וכיו"ב, וכיון שכמעט אין ריווח כלשהו משינויים כאלו הרי זה נותן סיבה לחשוב שהמכתב הראשון נכתב ג"כ על ידו, ונהג כאדם המשפר נוסח מכתביו. ראה בקהת"א הישראלי עמ' 257 צילום המכתב מהמודיע, ובעמ' 203 ואילך נדפס בכמה שינויים ממאמרו של כשר (אם ההשערה נכונה יש בכך ללמוד זכות על הבא על החתום ז"ל שכנראה הרשה למעבידו לכתוב בשמו מכתב למערכת בלי שיבדוק את תוכן המכתב ונכונותו ולא חשב שיהיה קיום לדברים. מלבד האפשרות הקיימת שהוא גילה את המכתב לראשונה בעיתון...) ואגב, גם בתגובתו של רמ"כ לפאר הדור שהובאה לעיל די מסתבר מהנוסח שהשואל 'הרב יעקב כהן מתל אביב' והמשיב הנכבד - התכסו בטלית אחת וכתבו בעט אחת, והשבחים שבפי השואל הם שבחים עצמיים. שוב שוחחתי עם אברך ת"ח שאביו עבד בשעתו אצל רמ"כ והיה קשור לעריכת ספר קהתא"י ואמר לי שאביו אמר לו שאכן מכתב 'הרב כהן' נכתב ע"י רמ"כ עצמו כיון שלא היה לו נעים להעמיד דבריו כמתווכח עם פאר הדור. על מכתב הרב רוזנבוים לא ידע המציאות כיון שבתקופת כתיבתו לא היה לו קשר לרמ"כ, אך הרושם היה שראה זאת כאפשרות סבירה.

ויציין, המפרסם הנ"ל לא נמנה מעולם על שומעי הוראותיו ודעותיו של הגרי"ז, ואכמ"ל בדעת הגרי"ז החריפה על אותו אדם 'כשר' והדברים ידועים. ושים לב שבשום מקום לא כתב ששמע בעצמו מהגרי"ז או מבניו וכדי להרחיק עדותו. המעיין יבחין גם בסתירות שבין הגירסאות השונות על דעת הגרי"ז, השיפוצים ביעובדות' שנערכו אחרי פרסום מברקו של הגרי"ז בפאר הדור, וההודאות בעל דין שבשורות ושיביניהם וד"ב. ויש להצטער על ההכרח להזדקק במאמר תורני לטענות ולדיונים כאלו.

²⁰² לאמיתו של דבר הביטויים קצה המזרח וקצה המערב וטבור הארץ כו' הם ביטויים של חכמי התכונה והגיאוגרפיה של אומות העולם ונמצאים (כנראה לראשונה) בספריו של התוכן בטלמיוס (חי בזמן בית שני) שהיו מהספרים העיקריים בתכונה וגאוגרפיה והוזכרו ע"י הרמב"ם ושאר ראשונים ואחרונים שעסקו בתכונה. ומשמעות הביטויים הללו באותם ספרים היא על פי הידיעות שהיו בזמן הראשונים שהישוב האנושי מתפשט באורך י"ב שעות (חצי כדור הארץ) מקצה אירופה ואפריקה במערב ועד קצה אסיה במזרח. את קצוות היישוב כינו קצה מערב וקצה מזרח ואת אמצעו טבור הארץ. והם מהידיעות הבסיסיות אצל כל מי שיועד פרק בגיאוגרפיה העתיקה שקודם גילוי אמריקה ואוסטרליה.

והנה מבואר ומפורש בכל ספריהם באר היטב ובליזוי מפות מפורטות ולוחות מרחקים וכו' שקצה המזרח הוא בסיין והארצות הסמוכות אליה לחוף האוקינוס, ולפי הידיעות באותם דורות, המופיעות בכל הספרים ובכל המפות העתיקות, זהו קצה היישוב של בניא ומשם ואילך משתרע האוקינוס, על פני חציו השני של כדור הארץ, עד קצה היישוב המערבי שבחופי פורטוגל ומרוקו או האיים הקרובים להן. וכן הוא גם בכל ספרי

בכוזרי (מאמר ב' אות י"ט) בשאלת הכוזר "הלא תחילת קביעות הימים מן הציץ מפני שהוא תחילת היישוב למזרח" ובתשובת החבר (שם אות כ') שהתוכנים "מסכימים עם אנשי התורה בהתחלת היום שהוא מהציץ". - ארץ 'ציץ' היא ארץ סין, וכך כותבין את שמה בערבית - שפת הכוזרי²⁰³.

והמאור כתב "הנקודה הראשונה קצה המזרח ויושביה שוכנים על שפת ים אוקינוס במזרח והנקודה השנית היא שכנגדה בקצה המערב ויושבי' גם הם שוכנים על שפת הים אוקינוס במערב". והראב"ד בספר 'כתוב שם' (השגות הראב"ד על המאור) כתב להשיג על דבריו בעניין קידוש החודש וביאר "כי אין לילך אחר יושבי הציץ שהם יושבים בקצה המזרח". הרי לנו שקצה המזרח שבמאור ובראב"ד הוא בארץ סין.

וביסוד עולם מאמר ב' פרק י"ז (עמ' 35 במהדורת ברלין) הביא דברי הכוזרי שהקו בקצה המזרח שהוא בסין וראה עמ' ל"ד ובשרטוט שם שמבואר שהוא במרחק רבע כדור מטבור הארץ. ובמאמר ב' פרק ג' (עמ' 18) כתב "ואמרו עוד כי החקירה ע"פ עיון עיתי לקיות לבנה... העידה להם כי היישוב בצד צפון מתפשט באורך בכל המרחק שמקצה המזרח ועד קצה המערב, כלומר לכל הקף מעלות משפת הים הגדול המזרחית ועד שפתו המערבית...". ובמאמר ד' פ"ח (עמ' י"ד) בפירושו הגמ' דר"ה מפורש להדיא שיש שש שעות בין קצה המזרח לטבור הארץ.

ועיין עוד בצורת הארץ לראב"ח שער ראשון פתח ז' שביאר המקומות שבקצה המזרח שהם סין והארצות הסמוכות לה היושבות לחוף האוקינוס, וכן הוא בשאר הרבה ספרי התכונה. והנה נתבאר בזה שגם הקדמונים שסברו שקצה

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

התכונה מחכמי ישראל כראב"ח (נשפריזו שימשו את האחרונים הקדמונים, והלבוש והחכמת מנוח ועוד כתבו עליהם הגהות) וראב"ע ויסו"ע וספרי היש"ר מקאנדי"א ונחמד ונעים וכו'. ואין כל ספק שהראשונים השתמשו בביטויים האלו של חכמי האומות כפי משמעותם בפי אותם חכמים ובפי הכל, ואין בזה ספק.

כאן הבאנו מדברי רבותינו הראשונים שדבריהם נמצאים בביהמ"ד ושעסקו בסוגיא דתחילת היום, שגם בדבריהם עצמם מוכח כן.

וראה בצבא השמים (לד"ר ר' ניסים וידאל, פרופ' לאסטרונומיה ואסטרונום בכיר, חלק ה' עמ' 491) "לפי השקפת הקדמונים... קצה הישוב המזרחי היה בסין..., סין נחשבה כתחילת הישוב גם עבור התאריך הבינלאומי".

²⁰³ וכעין זה באנגלית: 'ציינה'. בשפות מסויימות קראו לסין 'חינ'א' או 'כינ'א'.

המזרח רחוק 114 מעלות מירושלים (וכהראב"ח) נתכוונו גם הם למרחק שבין ירושלים לסין.

ולמדנו מכל זה שקצה המזרח בפי הקדמונים הוא חוף האוקינוס במזרח סין שהוא הקצה המזרחי של היבשה המיושבת.

מרחק קצה המזרח מירושלים ודעת הראשונים שכתבו 114 מעלות

יש לידע שהיה מוסכם על כל התוכנים והגיאוגרפים (וכן הוא בהרבה ספרי חכמי ישראל שבאותם דורות) שאורך היישוב, מחוף האוקינוס במזרח לחוף שבמערב, הוא 180 מעלות שהם חצי כדור הארץ, אבל נפלו מחלוקות בין הגיאוגרפים על המרחקים והמיקום המדויק של מקומות רבים בתוך השטח הזה.²⁰⁴

ומן המקומות שנפל בהם ויכוח – מרחק ירושלים מקצה סין. שלדעת מקצת הגיאוגרפים ירושלים רחוקה מקצה סין מרחק רבע הכדור שהם 90 מעלות, ולפי ירושלים היא באמצע היישוב שהרי היא במרחק 90 מעלות מכל צד מהקצוות, ודורות מסוימים היה מקובל כך כשיטה הפשוטה. אבל בספרו של התוכן בטלמיוס²⁰⁵ כתב את אמצע היישוב במקום רחוק 24 מעלות למזרח מירושלים ובעצם 'קיצץ' את המרחק מירושלים למערב ו'האריך' את המרחק שמירושלים למזרח. ולשיטתו יוצא שירושלים רחוקה כ-66 מעלות מקצה המערב וכ-114 מעלות מקצה המזרח. ובדורות מאוחרים נתקבלה שיטתו יותר.²⁰⁶

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

²⁰⁴ לפי שבכלים שבידם לא הייתה דרך נוחה למדידה מדויקת של מרחקי אורך ולא היה שייך לדייק בהם לגמרי. המדידות נעשו ע"פ הפרשי שעות הצפיה בליקויי לבנה וחמה, (הליקויים מתרחשים בזמן אחד מסויים ונצפים מכל מקום בשעה השוררת בו באותו רגע, הפרשי השעות בין המקומות מלמדים על המרחק שביניהם), והיו חוזרים על הצפיות ומשוים הממצאים השונים כדי לנסות ולדייק ככל הניתן. בטלמיוס עצמו, לדוגמא, 'הזיז' ארצות וערים מספר לספר שחיבר לפי התקדמות ידיעותיו (ועיין במילואים לרשב"ץ חלק ג' עמ' ת"ח ובכפ"פ מהדו' ביהמ"ד להלכה בהתיישבות במילואים לחלק א' עמ' ש"ב ואילך, הדברים שם ושם נכתבו ע"י הגרז"מ קורן שליט"א).

²⁰⁵ הרמב"ם מזכיר את ספרו בהקדמת פירוש המשניות והרבה מדברי הקדמונים בתכונה בנויים על חישוביו ודבריו.

²⁰⁶ הויכוח לא היה רק על מקומה הפרטי של ירושלים אלא גם על הארצות שסביבותיה ובעצם זה ויכוח על אורך הים התיכון שמתחיל בקצה מערב או סמוך לו ומגיע עד ארץ ישראל וסביבותיה. לכל השיטות ייחסו לים התיכון אורך יותר גדול מהמציאות ובהפרש גדול. כידוע גם מסעו של קולומבוס ל'הודו' היה בנוי על העולה מחישובים שגויים אלו. במזרח המציאות היא שלא כדברי בטלמיוס ומירושלים לחוף שנחאי, המקביל לירושלים בקו הרוחב, המרחק הוא כ-87 מעלות (ולצפון ולדרום יש הפרשים גדולים והחוף נסוג פנימה בדרום ומתארך ובוטל מזרחה ככל שהוא מצפון, וסיביר שבקצה הצפוני בולטת עד כ-155 מעלות מירושלים וראה במפות). עדיין נותר הפרש קטן בין

ומהראשונים שעסקו בתכונה יש שהביאו המרחק כפי השיטה של מרחק ירושלים 90 מעלות מקצה סין, ופירוש הכוזרי והמאור בגמ' מיוסד על ההנחה שזהו המרחק (שמרחק זה נותן הפרש של שש וי"ח שעות מירושלים לקצה המזרח) וכן הוא ברשב"ץ ועוד²⁰⁷. אבל הרמב"ם בהלכות קידוש החדש וכן הראב"ח והראב"ע והיסוד עולם²⁰⁸ ועוד נקטו כפי השיטות שהמרחק הוא כ-114 מעלות שלפי זה קצה סין הוא במרחק של קרוב לשבע וחצי שעות מירושלים (והיו בזה כמה חישובים בהפרשים קלים). לשיטה זו הגמ' שעסקה בהפרש של שש וי"ח שעות עסקה בחישובים של דברים אחרים (כגון ההפרש שבין זמן המולד לזמן של אפשרות הראיה או חישובים אחרים מעניין קידוש החדש), אך לא ייתכן לפרש הגמ' שדנה בנושא של קו התאריך²⁰⁹. וזו אחת מהקושיות של היסוד עולם על המאור, והיסוד עולם אף ביאר הסוגיא ב"ה ע"פ מרחקים אלו וקילסו הגאון בעל חכמת מנוח בהגהותיו למסכת ר"ה²¹⁰.

ויש להדגיש שבראב"ח ויסוד עולם שנקטו כשיטת 114 מעלות מפורש שהקצה הוא בסין וכן הוא בכל ספרי הגיאוגרפיה והמפות שבשיטה זו²¹¹ ולא היה להם כל

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

המרחק שהזכירו הראשונים לחוק שנחאי שבמצאאות הוא נסוג לפנימה מקו ה-90. והחזו"א ביאר הדברים ויתבאר להלן בס"ד.

²⁰⁷ כתבתי כך כי לענ"ד אין הוכחה מהראשונים שזו מסורת מקובלת בידם או הכרעה מלשונות חז"ל וכדומה. ואמנם עדיין ייתכן שסבירא להו שפשוט דברי חז"ל מורה על כך, וייתכן שסברו שחצי כדור העליון נחשב במרחק של 90 מעלות לכל כיוון מירושלים ואף אם הוא באוקינוס, ובדרך זה נראה שהלך בספר אוצר נחמד והביא באור זה החזו"א באגרות. ולענין הדין אין נפקותא בכל זה.

²⁰⁸ החזו"א בס"ק י"ד דן אם הדברים מוכרחים בדעת הרמב"ם או שיש מקום לדחות. ביסוד עולם ברור שסבר כך כיון שפירש הגמ' ע"פ זה.

²⁰⁹ אם הגמ' לא עסקה בקו התאריך כלל הרי אין לנו ראיה לשום צד בשאלת מקומו של הקו, לא מהגמ' ולא מהראשונים שפירשו ע"פ הנחות אלו, וכפי שאין שום ראיה לדיני קו התאריך מכל סוגיה אחרת בשי"ס שלא עסקה בעניין זה. וכבר נתבארו הדברים היטב בפרק ב'.

²¹⁰ יש לציין שיש שלמדו בדברי התשב"ץ ח"ג סימן רט"ו (במש"כ שם בשם רס"ג) שסבר הרשב"ץ שקצה המזרח הוא במרחק 130 מעלות מירושלים. והנה גם אם הדברים אמת אין בכך לייצר 'קו תאריך' חדש אלא שיהיה בכך מקור שהרשב"ץ הלך בדרך יחידי וסבר שקצה המזרח שהוא קצה סין רחוק מירושלים מהלך 130 מעלות. לגוף העניין שם הרחבנו מעט במילואים לפרק זה.

²¹¹ ראה לדוגמא במפה שנערכה ע"פ בטלמיוס והובאה בשו"ת הרשב"ץ מהדורת מכון ירושלים במילואים לחלק א' עמ' ת"ז, ובמפה שבתחילת ספר 'קו התאריך בכדור הארץ', וראה במפות שהבאנו בסוף הספר. שיטתו של בטלמיוס נחשבה לשיטה העיקרית ברוב הזמן שמתקופתו ועד לסוף ימי הביניים ועידן הגיאוגרפיה החדשה. למעשה כמעט כל הלוחות והמפות העתיקות שבידינו הם ע"פ בטלמיוס וספריו, עם שינויים מסויימים בפרטים, וכל מבקשה ימצאה.

מידע על בליטת סיביר. (ואף כתבו שבצפון אורך היבשה מתקצר מפני התקצרות הכדור בקטבים וכפי שהוא מתבטא במפה שטוחה, וכך הוא מופיע אף בספר התכונה לר"ח ויטל תלמיד האר"י שחי אחרי שנת ש' 212). והוצרכנו להדגיש זאת לפי שהיה מי שטעה²¹³ לחשוב שלפי המגדילים את המרחק מירושלים לקצה המזרח הרי קצה המזרח אינו בחוף האוקיינוס אלא מודדים 114 מעלות מירושלים מזרחה והמקום שיעלה בידינו, שם הוא 'קצה המזרח'²¹⁴. והנה קו במקום הזה אין לו שום אחיזה במציאות, אין בו שום גבול טבעי והוא חוצה באמצע גם את היבשה בסיביר וגם את האוקיינוס. ברור שאף אחד מאלו שכתבו מרחק זה לא התכוון למדידה כזו ואין לדברים שום בסיס.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

בספר 'קו התאריך בכדור הארץ' יש גם מפה שצוירה לפי השיטה הגיאוגרפית ששמה את ירושלים באמצע היישוב ושעל פיה כתבו הכוזרי והרז"ה, וראה בסוף הספר.

²¹² החזו"א (עמ' 190) פירש שהיוכוח היה היכן להגדיר את קצה היישוב, וכל אחד נקט כפי התקדמות הידיעות על היישוב בצפון (והדגיש שלא ייתכן שזה ייפיע על הלכות קו התאריך כיון שגבול זה אינו מבטא את גבול היבשה כלל) ולפי' אינו עניין לנידון קו התאריך שפשוט שאינו משתנה לפי התקדמות היישוב או הידיעות. וכנראה לא עסק החזו"א לברר הדברים מספריהם כיון שהיה פשוט לו שאין בזה שום נפקותא לדינא והוא עניין של סימנא בעלמא של חכמי האומות.

²¹³ מר שלמה גורן (גורניצקי, הרה"ר לצה"ל ולישראל). ומה נעשה שקצה המזרח נזקק לבסיס מציאותי כלשהו ואינו נקבע באופן שרירותי. התיאוריה של מר גורן, על קצה מזרח וקו תאריך במרחק 114 מעלות מירושלים, מבוססת, לענ"ד, על אי ידיעה של מושגים בגיאוגרפיה הקדומה וחוסר התמצאות במפות. הגיאוגרף הדתי ד"ר א"י ברור, מחבר ספרי לימוד רשמיים בגיאוגרפיה ומפורסם בתחומו, (ייעץ גם בהוצאת האטלס הנפוץ בארץ כיום שנערך ע"י בנו) פרסם מאמר בשם 'הלכה ומדע בקביעת קו התאריך' בו הוא לועג לתיאוריה (קובץ 'הדרום' שעי' הסתדרות הרבנים, חוברת כ"ח עמ' 28 ואילך). וכבר הקדים הד"ר הנ"ל לכתוב הרקע ההיסטורי בהרחבה בקובץ 'ירושלים' של לונץ כרך י' (עמ' 117 ואילך). ולא היה ראוי להכניס הדברים לביהמ"ד לולי שיש שחשבו כאילו יש כאן איזה 'שיטה' ועלול להיגרם ח"ו חילול שבת ויוהכ"פ ומועדי ד' מקראי קודש. ואגב, אבי התאוריה הנ"ל פרסם בעיתונות בשעתו ולאחר שנים שבאסיפת הרה"ר קיבלו והסכימו כשיטתו, ויורשה לומר שזו 'לא בדיוק האמת לאמיתה', והסכמה כזו לא הייתה מעולם.

(להשלמת הדיון אציין שהיה, להבדיל, חכם אחד שפלפל כעין זה, הוא הגר"ח דינקלס זצ"ל. ולענ"ד הוא מפני שלא ידע מה הפירוש קצה המזרח אצל חכמי התכונה שדברי הרמב"ם שם בנויים עליהם, אבל כתב בעצמו שא"א לפסוק ע"פ זה לדינא נגד דברים מפורשים בראשונים, ולענין דינא פסק כהר"ה. וזו ממעלתו של חכמים שמאזנים בידם וסייעתא מן שמיא מלווה אותם. ואציין עוד שבדעת הרשב"ץ נקט גם העלה יונה שהוא ב-130 למזרח ע"פ דבריו בקצה המזרח, ומהרמב"ם הזה לא הביא וכנראה מהטעם הנ"ל, ואכמ"ל).

והנה מר גורן הוא היחידי שהביא הראיה הזו מהרמב"ם לדינא, והרי"ם טוקצינסקי דחה בספרו ('היוסם' עמ' ע"ו) את ראיתו של מר גורן מהרמב"ם בנימוקים דומים לשל החזו"א וראה שם. יש להדגיש דברים פשוטים אלו כלפי פרסום שבו נקבעה הראיה הזו כשיטת גדולי ישראל, וחבל מאד.

²¹⁴ כיוצא בו טעה כותב אחר בן זמננו לחשוב שיש למדוד 180 מעלות מחוף ספרד ולקבוע שם קו תאריך חדש ללא כל בסיס מציאותי ודלא ככל הראשונים והאחרונים.

כל המרחק הזה אינו אלא טעות גיאוגרפית של בטלמיוס ושאר חוקרים על המרחק בין ירושלים לחוף סין ותו לא.²¹⁵

ולמה שלימדנו החזו"א שאין לחלק היבשה והקו הוא כפי קצה המזרח במציאות בכל מקום ומקום (ויתבאר להלן פרק ה') הרי ממילא אין נפק"מ לדינא בין הדיעות השונות על מקום הקצה, שבמקום שהקצה הוא ב-90 מעלות הרי הקו שם ובמקום שהוא ב-114 או 130 או 155 מעלות (שזה בערך קצה היבשה המזרחי במציאות) הרי הקו שם.²¹⁶ וברור שסימון קו כקצה המזרח אין פירושו שיש קו ישר כסרגל שהוא קצה היישוב בלי קשר למציאות שתחילת היישוב היא בחוף שאינו ישר כלל.

והנה למדנו שהראשונים באמרם קצה המזרח נתכוונו לקצה היישוב שלפי ידיעותיהם הוא במרחק 90 מעלות מזרחה לירושלים.²¹⁷ ועדיין יש לדון לדידן, שלפי הידיעות שבידינו קצה המזרח אינו בקו ישר ויש לדון מה דין הבליטות שמעבר לקו זה. כמו כן ייתכן לטעון שמעתה יש לקבוע שקצה המזרח התוחם את קו התאריך הוא בקו האורך שמציין את קצה אסיה לפי ידיעותנו. (וכן יש שטען שיש לכלול חלק האיים בתוך היישוב ולקבוע את קצה המזרח אחריהם). ולהלן פרק ה' נדון בס"ד באפשרויות אלו.

יש לציין שהגרימ"ט בספר היומם פירש שכוונת היסוד עולם בביטוי קצה המזרח היא לקו התאריך שלו, ולהלן פרק ו' הרחבנו בזה וראה במילואים לפרק ז'.

הקושיה מנסיגת החוף בשנחאי

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

²¹⁵ ותמיחני על הגרז"מ קורן שליט"א (במכתבו בקובץ דגל התורה מהדורת תשס"ט) שראה במה ששיבח הרמב"ן את פירוש הראב"ח קושיה חמורה על החזו"א, ולענ"ד לק"מ.

²¹⁶ חכם אחד טען (ראה קובץ אור ישראל, מונסי תש"ע) שאורך כל מעלה של הקדמונים היה קטן יותר כיון שלא ידעו האורך המדויק של כדור הארץ וייחסו לו אורך קצר מהאורך שבמציאות וכיון שכך כשכתבו הראשונים שקצה המזרח הוא ב-90 מעלות יש לתרגם זאת למספר מעלות גדול יותר. לענ"ד זו טעות כיון שהמרחקים בין ארצות וכגון בין הקצה לירושלים חושבו ע"פ מרחקי שעות (ע"י הפרשי שעות בתצפיות אסטרונומיות) ולא במדידה בחבל, זה נותן מרחק של זוית המבוטא במעלות וכלפי זה אין משמעות לטעות באורך הכדור. ברור שחישובי המרחק במרחקי מיל וכדו' הם תוצאה מחישוב ע"פ מרחק המעלות ולא להיפך. כמו כן ברור שכוונת הקדמונים היא לחוף האוקיינוס בסין בקו רוחב ישר מירושלים, ובה דנו מה הוא המרחק שלה מירושלים, ואין חשיבות עצמית למספר ה-90 מעלות, ואכמ"ל יותר (וראה הדיון בהמשך החוברות שם).

²¹⁷ ודלא כדברי ספר היומם שקבע 'קצה מזרח' חדש בטבור האוקיינוס, ולהלן במילואים לפרק ז' נרחיב הדיון בטענותיו בס"ד.

הקושי שנותר להרז"ה הוא איך נפרש הגמ' אחרי שאנו יודעים שיש מקום שבו החוף נסוג והים חודר לתוך ה-90 מעלות (וא"כ גם בנולד אחר חצות עדיין יהיו יום ולילה מהחדש באותו מקום). ועל זה עונה החזו"א (עמ' צ"ד סק"ו) שתי תשובות. ייתכן שלפי המאור נצטרך לומר שקיים להו לחז"ל שהמציאות בזמן שנמסר סוד העיבור התאימה לקו 90 מעלות, (ונצטרך להוסיף שזה קובע לדורות שהרי בסוד העיבור נמסר גם שתלוי בחצות)²¹⁸. עוד הוא מתרץ שגם אם המציאות הייתה כמו היום יש קו שנקבע כעיקר מקום ההתחלפות ובעינין יום ולילה מהחדש במקום זה. ומשמעות דבריו שם שעיקרו מפני שראוי שיימדד הדבר בגבול ברור מירושלים והגדר הוא קו ה-90 ורבע הכדור בקו הרוחב המקביל לירושלים, ואין ההלכה מתחשבת בהפרש הקטן שנותר.

[יש עדיין צורך לבאר למה תולים הדין במקום שמול ירושלים. ואמנם קו זה מתקרב לחוף בחלק גדול מהיבשה (במקומות מסויימים היבשה בולטת ובמקומות מסויימים היבשה נסוגה) והחזו"א במכתב מבאר שזה הקו הראוי להיקבע כקו המזרח של כלל היבשה לפי שסיביר ואוסטרליה נידונות כקרניים הבולטות מהיבשה. ויל"ע עוד].

החזו"א מדגיש שם שזה נוגע לפירוש הסוגיא בר"ה אבל אין הכרעת הדין של קו התאריך תלויה בזה כלל. שזו, כלשונו הק', "אינה שאלה על עיקר קביעות התאריך בהתחלת המזרח שהיא ע"פ היסוד"ע בשם כל הראשונים". ולכל הראשונים שנקטו את קצה המזרח בלי שייכות לגמ' שם הרי אינו נוגע כלל. ונוקט החזו"א שהרז"ה והכוזרי ג"כ סוברים כאותם ראשונים ונקטו כהקדמה ידועה שהקו הוא בקצה המזרח. אלא שהוסיפו, בהתאם לידיעה שהקצה עומד במרחק 90 מעלות, שיש לפרש הגמ' ע"פ זה.

וכלומר שגם אם יחליט מישהו שבכוחנו להכריע שפירוש המאור ודעימיה בגמ' קשה מן המציאות, הרי תישאר ההוראה של הקו ע"פ שאר ראשונים. ומלבד זאת היא תישאר גם ע"פ הרז"ה וכוזרי ודעימייהו, מפני שיש ללמוד מדבריהם שהסכימו גם מסברא להוראה הזו שהקו הוא בקצה המזרח (מלבד פירושם בגמ').

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

²¹⁸ ולענ"ד יש בזה דוחק.

החזו"א שם מביא במוסגר שחכם אחד העיר שגם ארץ ישראל משתנה לפעמים כדאמרו ארץ צבי. ואמנם דבר זה בפלוגתא שני ויש מגדולי אחרונים כהמהר"ל ועוד שפירשו שאין הכוונה על שינוי במציאות ואכמ"ל.

ראיתי מי שטען (בני ציון ח"ב סימן י') שאם נאמר שהיבשה המשיכה בעבר עד לקו ה-90 הרי ייתכן שגם יפן הייתה מחוברת לאסיה באותה שעה. (והנה גם אם נסכים עם טענה זו הרי לאורך תירוצא החזו"א אין מקום לזה, ולענ"ד נראה שכן העיקר וכנ"ל, ברם החזו"א לא כתב מה העיקר בעיניו). וברם נראה שטענה זו אין לה מקום. שאם ננקוט שנשתנתה המציאות של מקום החוף הרי ראוי לומר שלא גובה פני הים הוא שהשתנה²¹⁹, (דבר כזה היה ניכר בקו החוף כל העולם ומסתבר שאף בים התיכון ובא"י), אלא נשתנה גובה אדמת החוף סמוך לשנחאי ע"י שטף הים שסחף חלק מהיבשה, וכלשון החזו"א "והים שטף מעט מן היבשת", ואין כאן מה שיגרום לחשוב על חיבור בין יפן לאסיה. והנה החזו"א דן שמתוך דברי הגמ' ע"פ ביאור הראשונים יש ללמוד על מציאות כזו בעבר, אבל בלי מקור וביסוס אין קובעים הלכות על סמך ספק שמא ואולי הייתה פעם מציאות שונה מהיום.

ובאמת שיש מקום לדון גם בחלק העיוני של הטענה, ויש לטעון שאף אילו כך היה מ"מ דין יפן למנות עם המערב. שיתכן מאד שכללי מולד זקן נמסרו לפי מצב המציאות בזמן מסויים וכיון שגדרי הדין שנמסרו לנו כוללים את שעת המולד הרי הם קבועים ועומדים ע"פ שעה זו ואינם משתנים לפי השתנות המציאות שבכל דור. ולחלק מהראשונים כבר נתקדשו כל הר"ח שע"פ כללי הלוח שלנו ו'אתם אפילו שוגגים'. לעומת זה גבול היום תלוי ועומד בקצה המזרח וזהו הגדר שנמסר לנו. אם קצה המזרח משתנה מדור לדור, ונוצר מרחק של מאות ק"מ ויותר ששטף הים והפריד מהיבשה, הרי יש סברא גדולה שדינו של המקום משתנה והוא מאבד את דין המזרח שלו ודינו כאי חדש שנוצר באמצע האוקינוס. ואכן יש מקום לפלפל גם בזה אבל נדמה לי שהם דברים הנשמעים²²⁰.

סיכום הדברים

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

²¹⁹ שאילו כך היה - אכן היה הדבר משפיע על שטחים נרחבים מאד באותה מידה והיה ניתן לחשוש שגם יפן הייתה מחוברת כיון שעומק הים במקומות מסויימים דומה (העירוני לנקודה זו). ואמנם השואל לא הזכיר פרט זה ונראה שהניח שגם כלפי שטף הים יש לשאול אולי היה רצף יבשתי עד יפן, ברם מלבד שגם כאן יש ללמוד מסוד העיבור שלא כך היה, עוד נראה שגם לולי זה אין לבנות דינים על טענה של שמא הייתה יבשה בעוד שטח גדול כ"כ כשאינן לכך כל מקור וביסוס, ופשוט.

²²⁰ וכן יש לדון מכללי החזקות ולכאורה חזקת הדברים ש'כאן נמצא כאן היה', אלא שנראה שא"צ לזה וכמו שנתבאר.

מוסכם אצל הקדמונים ש'קצה המזרח' הוא קצה יבשת אסיה והוא בקצה סין וסביבותיה. ונפלה מחלוקת בין הגיאוגרפים האם המרחק מירושלים וסביבותיה לקצה סין הוא 90 מעלות או שהוא 114 מעלות. (וכיוצא בזה נחלקו על מרחקים רבים נוספים, ולא היה זה 'מדע מדויק' עד לתקופה האחרונה). והנה לשתי השיטות אין ספק מה הוא המקום הקרוי 'קצה המזרח' והויכוח הוא רק כמה הוא המרחק שבין אותו מקום לירושלים ועוד ארצות. ונמצא שאין ספק היכן הוא קו התאריך לפי הראשונים שנקטו שהקו בקצה המזרח, ואין לזה כל שייכות לויכוח שעל המרחק. וראה עוד בהערה²²¹. - על ההתאמה לידוע כיום ראה בפנים ובנספח.

מקורות והערות

²²¹ החזו"א הניח שהיה נידון בין הקדמונים על השאלה היכן הוא המקום בסיביר שראוי לקראו קצה המזרח, וכל חכם נקט לפי התקדמות היישוב או הידיעות על היישוב שם. וביאר החזו"א היטב שגם לפי זה אין לזה כל משמעות למקום קו התאריך כיון שהקו הוא בקצה היבשת במציאות ואינו תלוי ביישוב או בידיעות עליו (וכתבנו לעיל שכנראה כיון שנקט בתוקף ובמוחלט שאין בזה נפקותא לדינא לא נחית לבדוק המקורות בדברי חכמי האומות. ולעני"ד דבריהם מלמדים בבירור כדברינו ואין בזה מקום לספק).

מילואים לפרק ד

א. דברי הראשונים והמפות שלנו

אדגיש כאן דבר שיש שטעו בו. ברור שדברי המאור (וכן דברי הרמב"ם וש"ר) אינם מתארים המפה שלנו אלא מצטטים המפות והספרים שהיו מקובלים בימיהם, למרות שהיה ידוע שקשה לדייק בהם והמרחקים נקבעו על סמך השוואה של ממצאים שהיו בהם סתירות (עיין בראב"ח ובספר אלים ועוד). ולשון המאור לגבי מרחק בבל מירושלים, "ובעלי המחקר חקרו על אורך הנמצא" וכו' וכלומר שדבריו לקוחים מדברי 'בעלי המחקר' (ואגב גם הנתון שם אינו ממש מדויק אך אין נפק"מ לפירוש הגמ'). ובפירוש המשניות להרמב"ם (מנחות פרק י' מ"ה) "וזה ידוע מחכמת אורך הארצות כמו שהוא מפורסם אצל בעלי התכונה".

והנה היו הראשונים עבדי ד' נאמנים וקדושי עליון ופשוט שסייעו בידם משמים לכוון האמת למעלה מכוח אנוש וידיעותיו כמשפט לאוהבי שמו יתברך, וגם בעניינינו ביאר החזו"א דבריהם הקדושים שהם קיימים ונכונים לדינא גם ע"פ המציאות הגלויה לעינינו, אבל המידע המופיע בראשונים הוא ע"פ מה שהיה מקובל אז כמפורש בדבריהם וכמו שנתבאר²²².

החזו"א כתב שביאור המאור בגמ' התלוי במרחק קצה המזרח מירושלים ייתכן גם ע"פ המציאות הידועה לנו (ובאמת שבנקודה זו מפות הקדמונים שהיו לפני המאור תואמות כמעט לגמרי למציאות), ואמנם לא ניסה החזו"א כלל להתאים את כל דברי החוקרים של התקופה העתיקה למפות שלנו ואין שום טעם לחפש התאמה כזו.

באגרותיו הרחיב החזו"א יותר (דיונו שם הוא כלפי הטענה שיש להתאים את דברי היסוד ע"פ המציאות ע"י הרחקת קצה המזרח) וכתב ג"כ שאין דברי החוקרים הקדמונים מתאימים עם המציאות אלא בסיביר, ושם היבשה ארוכה הרבה יותר אלא שאינה מיושבת כ"כ, ופירש דעתו "ואין עלינו לטרוח ליישב דברי החוקרים עם המציאות שנתברר בדורות האחרונים כיון שאין הדבר נוגע לעיקר דברי היסוד ע"י". ובמקום אחר, "ואם כי אינו מתאים עם המציאות מ"מ אין עיקר דבריו ז"ל נשען על המציאות". והביא

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

²²² יש להעיר שיש קדמונים שפירשו הסו' דר"ה ע"פ מרחק קצה מערב, עיין ראב"ח ותשב"ץ ועוד, ולדבריהם יש לדון איך יפרשו הדברים במציאות שלנו. ולפי שאין מזה נפק"מ לנידון קו התאריך לא נכנסתי לזה, וצ"ע.

ודן באגרותיו בדברי האוצר נחמד שכתב שבמציאות ירושלים רחוקה מ"ה מעלות בלבד מקצה היבשה המערבי שבפורטוגל וסביבותיה.

והנה קצה המערב במציאות כיום אינו במקום המתואר בראשונים וברור ש'בעלי המחקר' של אותם דורות סברו שקצה מערב רחוק מירושלים הרבה יותר מהמרחק שיש במציאות וכמבואר בכל הקדמונים, אבל אין כאן שום סרך קושיה לדברי המאור ושאר ראשונים כי אין דין קו התאריך תלוי בזה כלל, והראשונים הביאו הדברים המקובלים לתת תמונה שלימה אך אין לפרט זה שום קשר להכרעת הדין²²³.

יש שטעה לייחס להחזו"א שהמאור דיבר ע"פ צורת הארץ הידועה לנו ושעיקר טעם החזו"א בהנחה שירושלים בדיוק באמצע יישוב העליון, ודבר זה הוא היפך דברי החזו"א המפורשים וליתא (עיי' חזו"א עמ' צ"ד ובאגרות). וכבר הביא החזו"א באגרותיו דברי האחרונים שמרחק ירושלים מקצה מערב קצר הרבה וביאר שאינו נוגע כלל להכרעת הראשונים בעניין קו התאריך.

עוד הדגיש החזו"א שכל נידון זה אינו נוגע לעיקר ההכרעה של התחלת הימים (-קו התאריך) בקצה המזרח, שהיא הכרעה בסברא שאינה צריכה שום מפה. וראה הערה²²⁴.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

²²³ ויש להדגיש. ברור ומפורש להדיא בלשון המאור שהוא דן בחוף הים בפלך האמצעי ובקו ישר מול ירושלים (ולא בסיביר ולא באמצע היבשה), וכן מפורש להדיא בכוזרי ובראב"ד שהם דנים על קצה המזרח שבסין. אין שום אפשרות לפרש את דבריהם באופן אחר. החזו"א דן על המציאות במזרח לפי שהיא נוגעת לפירוש הגמ'. המציאות שם מתאימה בקירוב לדברי המאור והחזו"א דן על ההפרש שנותר וכתב ליישב.

[כמו כן ברור שמרחק קצה המזרח וקצה המערב מירושלים של הרז"ה נשען על המדידות שנערכו על המרחקים שנקבעו בין ארץ ישראל ושאר ארצות המזרח התיכון (-טבור הארץ) לסין וסביבותיה (-קצה מזרח) ולספרד וסביבותיה (-קצה מערב), ולפי אפשרויות הדיוק שהיו בידם. ודלא כמי שפרסם 'טענה' מתוך הנחה שיש איזה עיקרון קדוש שקצה המזרח הוא במרחק 180 מעלות מקצה מערב בלי קשר למקומות שבהם ערכו הקדמונים את מדידותיהם ולמרחקים שעליהם הם ביססו את דבריהם, ומזה 'הסיק' שאם טעו הגיאוגרפים בקצה מערב והאריכו את הים התיכון אין לנו ברירה אלא לייצר קצה מזרח חדש שאינו בחוף אלא באמצע היבשת שבסיביר ובאמצע האוקיינוס, ולומר שכונת החוקרים וכוונת הראשונים בהכרח למקום זה. וראה בזה 'קושיה עצומה' למה נטה החזו"א מרעיון 'מוכרח' זה, ואף הוסיף וכתב בתוקף שידברי הראשונים הם נגד המציאות ח"ו וכדומה, והשייטת יזכנו כולנו לתשובה שלמה].

²²⁴ ומעניין לעניין. בהרבה מהקדמונים נכתב שהיישוב, כלומר החלק של כדור הארץ המיושב ע"י בני"א, הוא באורך חצי כדור - י"ב שעות, וביסו"ע ועוד קדמונים כתבו מה"ט שיום השבת ממשך ל"ו שעות אצל בני"א. וכלומר שהשבת נכנסת בקצה מערב י"ב שעות אחר שנכנסה בקצה מזרח וממשיכה לנהוג שם עוד יממה של יממה של כ"ד שעות. והיינו שאף שז"ע ההלכה סברו שהיום ממשך, ומי שייסע באוניה או ייסחף בים יש לו תאריך, מכל מקום המציאות

ב. בדברי הרשב"ץ

בפרק א' הבאנו דברי הרשב"ץ שמבואר מהם שקו התאריך הוא במרחק שש שעות למזרח ירושלים וי"ח שעות למערבה. והנה יש מקום אחר ברשב"ץ שלכאורה כתוב בו שקצה המזרח הוא במרחק של קרוב לתשע שעות מירושלים, אלא שאין לזה שייכות לשאלה היכן קו התאריך וכפי שיבואר להלן. השאלה היכן קצה המזרח היא שאלה מציאותית שאין לה משמעות הלכתית. לגוף הדבר מסתבר שזו טעות סופר ויש להגיה הנוסח שם ע"פ דבריו המפורשים במקומות אחרים שמתוך עניינם מבואר שא"א להגיה בהם (מלבד שהם שלש או ארבע מקומות מול מקום בודד). נרחיב מעט בדברים.

בתשובות הרשב"ץ (חלק ג' סימן רט"ו) דן במקום המולדות, כלומר כשנמסר לנו שהמולד בשעה פלונית באיזה מקום בעולם הוא בשעה זו, (שהרי המולד מתרחש ברגע מסויים ובכל מקום בעולם יש באותו רגע שעה אחרת). וכתב בשם רס"ג שראה ליקוי מסויים, ושע"פ הפרשי השעות בין השעה המסורה לאותו מולד לשעת הליקוי המציאותית בבגדד עירו, הסיק ששעת המולד ניתנה לקצה המזרח. (להבנת הדברים יש לדעת שליקוי חמה מתרחש תמיד ברגע הקיבוץ, הוא הרגע הקודם כהרף עין למולד, ובו הירח עומד בקו ישר בין כדור הארץ ובין השמש²²⁵ ואכמ"ל). לשון הרשב"ץ הובא בהערה²²⁶.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

הנורמלית היא שאין שם בני אדם מן היישוב (והיסוי"ע אף כתב כמתפלא על הכוזרי והמאור שביארו התאריך למקום שאין בו בני"א). גם הרדב"ז שיש הסתברות ששמע על גילוי אמריקה, מ"מ נקט בח"א סימן ע"ו שהיישוב הוא רק י"ב שעות והשבת אינה ממשיכה יותר, ומפני שקראו יישוב למקום המיושב בבני"א הידועים לנו ובודאי שלא היו שם שומרי שבת (יש לציין שבספר הזוהר, שהיה לפני הרדב"ז, כתוב שיש בני"א על כדור הארץ העומדים אלו מול אלו, אבל העירני הגר"י ברס שליט"א שהקדמונים תיארו כך את יושבי קצה מזרח וקצה מערב עוד לפני גילוי אמריקה). כל זה אינו שייך לדינא דקו התאריך והרחבתי מפני שיש שיצרו פלפולים שונים מפני אי ידיעת כל זה.

²²⁵ לאידך ליקוי לבנה מתרחש תמיד בזמן מילוי הירח שבו הירח עומד מעבר לכדור הארץ ואם נוצר קו ישר של שמש כדוה"א ירח - אין הירח מקבל אור מהשמש. הפוסקים דנו אם אפשר לקדש הלבנה אחרי ליקוי לבנה כיון שידוע לנו שהמילוי כבר היה (שו"ת מהרי"ל, י"ט. ב"י סימן תכ"ו ואחרונים שם).

²²⁶ לשון הרשב"ץ (מתוך פרוייקט השו"ת). "ואקדים בזה הקדמה ואומר. כי המולדות הוקבעו על סוף המזרח וכשאנו אומרים מולד תשרי הוא ביום א' בתחלת שעה ראשונה מהלילה אין זו על ארץ ישראל אלא מסוף המזרח. וכבר זכר הגאון רבינו סעדיה ז"ל שהוא ראה לקות שמשי בחשבון שעה שיהיה המולד יותר על אותה שעה ח' שעות ובלא ספק שהלקות אינו אלא בשעת המולד וסיבת מרחק הלקות מעת המולד במקומו של רבינו סעדיה הוא מרחק מקומו ממקום המולד כי הוא היה בבגדאד והוא רחוק מקצה המזרח ה' מעלות. וכשעברו מקצה המזרח בעת הלקות עשר שעות עם התחלפות ההבטה. עדיין לא עברו בבגדאד אלא שתי שעות. וזהו סבת

ברשב"ץ לפנינו כתוב שההפרש בין שעת המולד לשעת הליקוי היה שמונה שעות ולפ"ז שמענו שבגדד רחוקה מקצה המזרח שמונה שעות שהם 120 מעלות וכיון שממנה לירושלים (לחלק מהגיאוגרפים) יש הפרש של כ-10 מעלות הרי הגענו לכ-130 מעלות, וכע"ז כתבו הגר"י מרצבך ועוד. זו אפשרות מחדשת אבל אין ממנה שום קושיה על הכרעת החזו"א שקו התאריך הוא בקצה המזרח²²⁷. החזו"א עצמו כבר הביא ראשונים שסברו שקצה המזרח יותר מזרחי מ-90 מעלות והוכיח מהראשונים שהקו הוא בקצה המזרח במציאות ואין בשום השערה או ידיעה על מקום הקצה לשנות כלום לדינא. אם הקצה הוא ב-90 מעלות הרי הקו שם ואם הוא ב-114 או 130 מעלות הרי הקו שם ואין הקו צמוד למרחק 90 מעלות יותר מכלל מרחק אחר. (אלא שלביאור המאור בסוגיא יש הכרח להקדים שהקו ב-90 וגם לדבריו ייתכן שאינו בכל רוחב העולם וסגי לן שהמקום הראוי לדין לילה ויום מהחדש יהיה במרחק 90 מעלות ואכמ"ל).

ואמנם מידי קושי לא יצא מהלך זה לפי שלא מצאנו בראשונים מי שיביא המרחק הזה²²⁸, ורחוק מאד לקבל שהרשב"ץ יסבור מרחק כזה, שהוא נגד המקובל הן מבטלמיוס והן מחכמי התכונה המעמידים את ירושלים באמצע, ויכתבו כנתון מוקדם שהקורא מודע לו.

והנה הרשב"ץ שם בתשובה רט"ז שהיא המשך של סימן רט"ו הנ"ל, (סימן רט"ו עוסק בפירוש תחילת הסוגיא דר"ה ואין בו חתימה וסימן רט"ז מפרש את המשך הגמרא והרשב"ץ חתום בסופו) כותב בפירוש שהיום מתחיל בקצה המזרח שש שעות לפני ירושלים וממשיך י"ח שעות לאחר ירושלים, והיינו שקו התאריך הוא שש שעות 90 מעלות למזרח ירושלים, ועיין לשונו בהערה²²⁹. ומבואר שיש שש שעות בלבד בין

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

ההתחלפות שראה הגאון ז"ל והוא מגלה לנו כי מקום המולד הוא בסוף המזרח. ונתבארה הקדמה זו". ע"כ.

²²⁷ החזו"א לא עסק בדברי הרשב"ץ בחלק א' מקונטרס י"ח שעות הבא לבאר את עיקר הדין של י"ח שעות ואחריו סיכום ומסקנא, אלא בחלק ב' שעוסק כולו בדברי קדמונים שהיומם השאיר אותם בלי פירוש והחזו"א מפרש כוונתם, ובמסגרת זו פירש דברי הרשב"ץ שהתקשה בהם היומם.

²²⁸ ואמנם יש שהציעו לפתור סתירה בראב"ע על מרחק לוקא מירושלים בהנחה שבמקום אחד סתם ע"פ המקובל מבטלמיוס ובמקום אחר סתם ע"פ דיעה זו ולענ"ד גם זה אינו נכון ואכמ"ל. ²²⁹ לשון הרשב"ץ שם (מפריקט השו"ת), "לדידהו שית מחדתא. אם תראה ליל מוצאי שבת כבר היתה יכולה להראות בקצה המזרח בתחלת הלילה שהיה שש שעות קודם שקיעה בארץ ישראל. א"כ לדידהו מכסי שית מחדתא ותמני סרי מעתיקא מתחלת ליל שבת, עד חצי יום השבת שהוא תחלת הלילה בקצה המזרח. לדין י"ח מחדתא שמשעי שקדשו את החדש בארץ

ירושלים לקצה המזרח. וכן בח"א בהוספה לסימן ק"ה (שהרשב"ץ מזכיר בה את פירושו שבח"ג כלומר שהיא נכתבה אח"כ והיא סוף דעתו בעניין), שוב חוזר הרשב"ץ וכותב דברים מפורשים שקצה המזרח וקו התאריך הם בשש שעות מירושלים ועיין לשונו בהערה²³⁰. (וראה בהיומם שם מש"כ הגרימ"ט בנסיון לדחות ועיין מש"כ בזה בשו"ת תשב"ץ מהדורת מ"י). ובאמת שגם בח"א סימן ק"ה, שקדם כנראה לתשובות שבחלק ג', נראה שקידוש החודש נעשה באמצע העולם במרחק שש שעות מקצה המזרח והיינו שזה מרחק הקצה מירושלים. לא שייך להגיה בכל המקומות האלו שהרי המספרים שם מבוססים על השש והי"ח שעות שבגמ', וכפי שיראה המעיין. (ועוד שבמעשה דרס"ג יש בלאו הכי טעות סופר, שכתוב שטעם ההפרש בראיית הרס"ג לפי שמקומו רחוק 5 מעלות מירושלים וזה ודאי לא כך. ואמנם ניתן לשנות הנתון הזה בלבד ולהשאיר המרחק של שמונה השעות).

יש להבהיר. גם אם הרשב"ץ היה מפרש להדיא שהוא חולק על הרז"ה בהלכות קו התאריך עדיין הייתה כאן סתירה מיניה וביה בתיאור המציאות. האם הרשב"ץ נקט שקצה המזרח הוא בשש שעות - 90 מעלות או שנקט שהוא ב-130 או 114 מעלות. וכיון שאת המקומות שכתב בהם המרחק של 90 מעלות א"א להגיה, הרי ראוי להגיה המקום הבודד שכתב 130 מעלות ואשר יש בו מקום להגהה, ובפרט

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

ישראל שהוא תחלת ליל מוצאי שבת עד שיקבלו סוף המזרח תחלת החדש שלא יקבלוהו אלא אחר סוף י"ח שעות משעה שקבלוהו בני ארץ ישראל אותם י"ח שעות היא מתכסה להם מחדתא. ושית מעתיקא הם אותם שש שעות שיש מחצי יום השבת עד ליל מוצאי שבת שקדשוהו בני ארץ ישראל. וכיון שלא נתקדש בארץ ישראל הוא עתיקא".

... "ופי" לאכחושי סהדי הוא שאם לפי החשבון ידענו שלא תראה בתחלת הלילה ובאו עדים שראוה בתחלת הלילה בא"י נכחיש אותם כי עדי שקר הם על פי מה שכתבתי. כי תחלת הלילה בתחלת המזרח קודם לתחלת הלילה בארץ ישראל. ואם בתחלת המזרח יצא לנו בחשבון שלא תראה שם והם העידו שראו בארץ ישראל דע באמת כי מוכחשים הם. ומה שנרא' לי כתבתי וכתב שמעון בה"ר צמח ז"ל".

²³⁰ "ויהי פירושו כן. הנה המולד היה בחצי הישוב הוא ארץ ישראל ששם הקבוע ליל ו' בתחלת הלילה ותראה שם ליל שבת ואז יקבעוהו לכל העולם, ובסוף המזרח כבר שקעה החמה ו' שעות קודם לא יבא להם יום שבת עד לאחר י"ח שעות, הנה נתכסה הירח ו' שעות מחדש שעבר וי"ח שעות מהחדש הנכנס לבני א"י... ואם נאמר כי סוף המזרח קבלו השבת קודם א"י ו' שעות א"כ לא יראה להם הירח עד מוצאי שבת והרי נתכסה להם שמונה עשר שעות מחדתא". - יש שרצו לומר שמלשון 'אם נאמר' שברשב"ץ משמע שאף שצידד כן ולא הביא אפשרות אחרת מ"מ לא היה הדבר מוחלט אצלו. ולענ"ד אינו, והכוונה לומר: 'אם נקדים' או 'אם ניקח כהנחה', וזה מוכח, שהרי עד עכשיו ג"כ דן ע"פ הנחה זו וכתבה כדבר מוכרע, ועיין. חלק א' בחזו"א עוסק לגוף הנידון של קו התאריך ובסופו סיכום לדינא.

שהמרחק הזה קשה מצד עצמו וכפי שהקדמנו לעיל. ועיין בשו"ת הרשב"ץ מהדורת מכון ירושלים בהערות (ח"ג עמ' ר"י הערות 10-14, ובסימן רט"ז עמ' ר"י"ח) ובמילואים שבסוף הספר שביארו היטב הקשיים ברשב"ץ וההכרח להגיה לשונו וראה שם הצעות הגהה מכמה חכמים²³¹. החפץ להקיף העניין יעיין שם. (לא זו בלבד אלא שהגרז"מ קורן שליט"א הוכיח במילואים שם שלא היה בחי' רס"ג ליקוי המתאים לנוסח דקמן כי אם ליקוי בהפרש של כחמש וחצי שעות יעו"ש).

על הרשב"ץ הזה עמד הרימ"ט בהיוםם סימן י"ט אות ג' (עמ' ס"ג) והוא מגדירו כ'דברים בלתי ברורים' ו'דברים בלתי בהירים לנו', דן לפרש במהלך מסויים וכותב שעדיין הוא בלתי מובן ולא מוסבר. והביא ששאל להרב"צ שפירא (אביו של הגר"ד) ואמר לו שגם הוא לא הבין את דברי הרשב"ץ והציע איזה פירוש וביאר שעדיין אינו מיישב. סוף דבריו השאיר הגרימ"ט את הרשב"ץ בלא פירוש.

החזו"א (עמ' צ"ו חלק ב' סק"ב) כתב מהלך עם הגהות לבאר הרשב"ץ של הליקוי דרס"ג. ואכן הגיה באופן שיתאים להנחה שקצה המזרח הוא במרחק שש שעות, שזה מתאים לדברי הרשב"ץ המפורשים בהמשך דבריו ובח"א סימן ק"ה וכו"ל. ועיין להרב קורן בנספח לתשב"ץ מהדו' מ"י כרך ג' שגם הסיק בעיקרו כדרך החזו"א בהגהת הרשב"ץ (ובשינויים מסויימים בפרטים) והרחיב לבאר הנימוקים לזה בטוב טעם.

הגר"י מרצבך הגיה את מרחק המעלות והשאיר הנתון שקצה המזרח הוא 130 מעלות, ואמנם לא הזכיר כלל את המקומות ברשב"ץ שמבואר להדיא כקו שש שעות, וכנראה אישתמיט ליה בההיא שעתא (וכע"ז דעת הגר"י דינקלס).

הרימ"ט שם הציע לפרש לשון ה' מעלות דר"ל מעלות הלבנה (-הזמן שלוקח ללבנה להתרחק מהשמש ה' מעלות על פני הרקיע) ודחה מהלך זה יעו"ש. וכתב החזו"א (עמ' צ"ו) שיפה דחה מפני שלפיו "לא מצינו לשון מעוקם כזה" ועיין נימוקיו, ויש להוסיף שהלשון ומבנה המשפט שם משמע להדיא דעל מקומו של רס"ג אזיל ולא על מקום הלבנה וכפי שיראה המעיין²³².

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

²³¹ אגב, העירוני שיש לסייע הצעת ההגהה הנוקבת המרחק בשעות (ראה בדברי הרב קורן שם), מפני שהרשב"ץ באותה תשובה (לגבי קצה המזרח ולגבי האיים העומדים מערבה מקצה מערב) נוקב מרחקים על פני הארץ בשעות. וכיון שעסק כאן בהפרשי השעות שבין שעת המולד לשעת הליקוי הרי לכאורה מתבקש הדבר לבטא גם כאן את המרחק בשעות, ועיין היטב.

²³² בספר שיטות קו התאריך (לר"ל בלום, קונטרס נקודה דאיתגליא אות י"א ואות כ"ב) בחר לפרש באופן דומה לפירוש שאותו דחו הגרימ"ט והחזו"א והציע (בעוד פרטים) פירוש חדש ובלי הגהות,

ובקצרה דברי הרשב"ץ שם (גם בלי להגיהם) אינם שייכים לדין קו התאריך ובכל אופן אין מהם קושיה למהלך החזו"א. דברי הרשב"ץ שם נסתרים מדבריו במקומות אחרים שאינם ניתנים להגהה והחזו"א הגיה וביאר דבריו הנ"ל בהתאמה לדבריו המפורשים בהמשך שם (ובעוד מקומות) שקצה המזרח הוא ב-90 מעלות ושם קו התאריך וכשיטת המאור.

החזו"א עסק בקושי נוסף שיש בלשון הרשב"ץ בסימן רט"ז, וראה הערה ²³³.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

וכנראה נקט שעדיף לדחוק כך מלהגיה. גם הוא לא הביא דברי הרשב"ץ המפורשים בהמשך הדברים שקצה המזרח רחוק שש שעות - 90 מעלות מירושלים וצ"ע. לא בדקתי איך סידר כל הקשיים בנוסח דקמן ולמה יצא לו מרחק אחר מהגר"י מרצבך ומהגר"י דינקלס.

²³³ הרשב"ץ בסוף סימן רט"ז כתב "ופי' לאכחושי סהדי הוא שאם לפי החשבון ידענו שלא תראה בתחלת הלילה ובאו עדים שראוה בתחלת הלילה בא"י נכחיש אותם כי עדי שקר הם על פי מה שכתבתי. כי תחלת הלילה בתחלת המזרח קודם לתחלת הלילה בארץ ישראל. ואם בתחלת המזרח יצא לנו בחשבון שלא תראה שם והם העידו שראו בארץ ישראל דע באמת כי מוכחשים הם" דברים אלו יוצאים לכאורה מהנחה שהראיה במערב קודמת לראיה במזרח, וזה היפך המציאות הפשוטה. החזו"א ביאר דבריו ע"י חילוף התיבות ועיין שם. ועיין במהדור' מ"י שניסו לפרש שקצה המזרח שם לא הוזכר בנוגע למקום המולד אלא כציון שעות בעלמא וגם זו אפשרות. לכל דרך אין לדברים שום קשר לנידון קו התאריך או לשאלה היכן קצה המזרח, ופירשתי זה מפני שראיתי מי שלא למד הנושא וכתב ע"פ רושם חיצוני כאילו החזו"א הוצרך להגיה בשביל לקיים דבריו, וליתא. ולאמיתו של דבר הרי כבר הבאנו שהחזו"א בכלל לא דן בזה בתוך דיונו בעניין קו התאריך אלא בחלק ב' של הסימן בו עסק לפרש ראשונים שהגר"מ"ט נשאר בהם בקושיה.

פרק ה - היבשה והאיים שמחוץ לקו 90 מעלות ודין יפן ואוסטרליה ועוד

בליטות ביבשה מעבר ל-90 מעלות

נתבאר מדברי הרבה ראשונים ואחרונים שקו התחלפות היום (-קו התאריך) הוא ב'קצה המזרח' והיינו בקצה המזרחי של היבשה הנמשכת מירושלים מזרחה. ופירשו הראשונים שהוא בחוף הים שבסין על שפת האוקינוס.

ויש לדון מה נעשה במקום שקו קצה המזרח, והיינו קו החוף, אינו קו ישר אלא מתעקם, וכדרך החופים בכל מקום שאין החוף ישר. וסיבת הספק, דהנה הרז"ה והכוזרי נקטו שני גדרים למקום התחלפות היום: קצה המזרח (וציינו שהוא בחוף האוקינוס וכו'), וקו 90 מעלות. ויש לעיין מה נעשה במקום שאין שני ההגדרות חופפות וחוף הים מתעקם ובולט הלאה אחרי קו ה-90 מעלות, ומהו הגדר הקובע²³⁴. והנה במציאות, קו החוף של קצה היבשת אינו ישר כלל אלא בולט החוצה הרבה, ובצד צפון בסיביר ישנה בליטה של כ-65 מעלות שהם אלפי ק"מ שדינם תלוי בדיון זה. והכריע החזו"א כדבר פשוט שהדין תלוי בקצה המזרח בפועל ואין לחדש שע"פ ההלכה יש קו שחוצה היבשה והים באמצע. על פי זה מדגיש החזו"א לאורך דבריו כמה פעמים שהקו שבין הים ליבשה הוא קו התאריך אף שאינו קו ישר ויש 'קצוות המאריכים' ובולטים והקו מתפתל, ועיין מלשונותיו בהערה²³⁵.

מקורות והערות

²³⁴ יש להדגיש כי הספק בזה אינו קשור לקו ה-90 מעלות דוקא ואתו אותו הספק בדיוק יש גם על ההנחה שקצה המזרח הוא במרחק 114 מעלות, כפי שהניח היסוד עולם ועוד קדמונים וגיאוגרפים, ועל כל 'קו מעלות' שייאמר (אלא שהיסו"ע לא הזכיר את המרחק הזה בהקשר של מקום קו התאריך ובדבריו לגבי הקו הזכיר רק שכיון שא"א שהקו יחלק בין שכנים לכן ע"כ שהקו בקצה המזרח וממילא יותר מוכרע ופשוט שלא לילך אחרי קו ישר, וכפי שכבר הערנו בפנים).

²³⁵ בס"ק ה' ייסוד הדבר דהתחלת היום הוא בתחילת מזרח היישוב העליון אינו מסתמך על פירוש הרז"ה והכוזרי בסוגיא אלא מיוסד ע"פ דברי היסו"ע בשם כל הראשונים והם לא הזכירו צ' מעלות אלא תחילת המזרח, ואדרבא... וא"כ איפוא כל ישוב העליון... ובין הקצוות המאריכים למזרח כמו ארץ סיביר כולם מקדימים לירושלים, והים והאיים מאחרים... ובאגרות החזו"א "ששטח היבשה אינו הולך בקו ישר... אלא יש לו הרבה בליטות... עלינו לחקור [אם] מידת צ' מעלות הוא משפט הקיים בכל ההיקף... או שקצה המזרח של היבשה בכל אתר ואתר הוא משפט הקיים להתחלת היום. ומסתבר שאין כאן מקום לקביעת צ' מעלות אלא העיקר היא היבשה... ויעו"ש. ויש עוד לשונות על זה הדרך.

הטעם להכרעה זו שקצה המזרח הוא הגדר הקובע, מפני שהנימוקים לקביעת קו התאריך בקצה המזרח אינם שייכים כלל לאיזה מרחק מסויים או קו כל שהוא, אלא עיקרם הכרעת רבותינו הראשונים מסברא שקצה היבשה הוא המקום הראוי להתחלפות היום, ואם החוף שבקצה מתעקם אין מקור ולא סברא שהקו המחליף יהיה ישר. (וגם אחרי שפירשו הגמ' ע"פ זה היינו שהגמ' מתפרשת ע"פ הקו העולה מהכרעה זו, אבל אין שום מקור לומר שחזר הדין להיות החילוף בקו ישר בלי שייכות לקו החוף, והסוגיא מתפרשת שפיר בזה וכדלהלן).

והעיר החזו"א עוד שלהיסו"ע ודעימיה שנקטו מסברא גרידא שהקו בקצה המזרח (ולא פירשו הגמ' לפ"ז), הרי פשיטא שמסברא דנו והכריעו על החוף כפי שהוא במציאות ואין הדינים תלויים כלל בשום קו מסויים שהוא. (ויש להוכיח כן מזה שהיסו"ע בעסקו באריכות רבה בדין קו התאריך לא הזכיר כלל מה המרחק שלו מירושלים ורק כתב בתוקף שא"א שהקו יחלק בין שכנים וכדומה ולכן פשוט לו שהוא בקצה המזרח, ומבואר בדבריו שהוא בחוף האוקינוס והביא דברי הכוזרי שמבואר בהם שזה בסין, ואת מספר המעלות הזכיר במקומות אחרים ולא בהקשר זה. והדברים מורים להדיא שלא במספר מעלות הדין תלוי אלא בחוף הים, שמשם ולהלן אינו מקום שכונתם של בני אדם, והכל נקבע ע"פ חוף הים וקצה המזרח המציאותי. וקרוי לזה טען בחזו"א).

והנה להכוזרי והמאור עיקר ההתחלה מתייחסת לירושלים אלא שאין ראוי שהיום יתחלף באמצע היבשה ובהכרח להתחיל היום מתחילת היבשה של ירושלים, ובודאי שראוי שכל יבשה הממשיכה מירושלים תתחיל התאריך ואין סברא לקבוע קו שחוצה היבשה באמצע. ומילתא דמסתברא שקצה היבשה וקו החוף הוא הגדר הקובע והמרחק של 90 מעלות אינו אלא מידע שנאמר לציין את מקומו של קצה המזרח ואין לו תוקף עצמי. וגם לשון הראשונים שהיום מתחיל בקצה המזרח נוטה שהיום מתחיל בקצה בכל מקום שהוא.

ואילו היה פירוש הראשונים בסוגיה תלוי בזה שהקו הוא ישר, הרי אין לנו אלא המוכח מדבריהם, (ויהיה לנו מקור מגמ' זו עצמה שהקו תלוי במרחק המדויק של 90 מעלות²³⁶) אבל אין הדבר כן, ודבריהם מתפרשים היטב גם ע"פ ההנחה שהקו מתעקם כפי התעקמות היבשה והיום מקדים הרבה בסיביר, שלעניין ביאור הגמ' די

לנו שיהיה לילה ויום מהחודש בחוף שנחאי [בחזו"א כתב בזה עוד סברא שהוא תלוי במקומות שממול ירושלים, ובעניי לא הבנתי כראוי הסברא בזה].

ובאמת שיש צד שני בדבר, שיש לומר שראוי שהקו יהיה ישר כדי שלא יהיו מקומות שהשקיעה שלהם יחד והיום אצלם שונה, ויש לטעון שמסברא ראוי שהיום החדש יתחיל בקו אחד על פני כל רוחב כדור הארץ. ואמנם זה יגרום בהכרח שהקו יחלק היבשה באמצע ואין נראה לומר כן. ועוד, שכל עיקרה של ההנחה הזו לא נכון, ובאמת הזריחה והשקיעה אינם ברגע אחד לכל רוחב הכדור, ובצפון ובדרום ככל שמתקרבים לקטבים זמן הזריחה והשקיעה שונה בהפרשים גדולים מאד מזמנם בקו המשווה, וראה להגריי מרצבך ב'עלה יונה' (עמ' נ"ז) שהעיר על זה וטען שכל המושג של קו ישר מקוטב לקוטב הוא 'תמונת עולם מדעית' ואיננה גבול טבעי, ואין הכרח שההלכה מתחשבת בזה "ולכן אין יסוד ליישר הקו" כלשוננו.

מצאנו חכמים שסברו שהקו ישר במרחק 90 מעלות. שכן דעת הגריי"מ שפירא מטשורטקוב²³⁷, וכן נראה מדברי הגרא"מ לפידות, ובדורנו כתבו כן הגרר"י דינקלס ב'סוד נקודה דלתתא' והגר"ח צימרמן באגן הסהר²³⁸. (קונטרסו של הגרר"י דינקלס נדפס בסוף ר"ש סירילאו חלה שבהוצאתו, ויעויין שם שתמה על החזו"א למה נטה מהקו המוזכר בראשונים, והנה נתבארו הדברים). להרחבה נוספת עייין הערה²³⁹.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

²³⁷ ועייין בדבריו שדן שמודדים מהגבול המזרחי של ארץ ישראל, וזה חידוש גדול. ובראשונים נראה שנתכוונו ל-90 מעלות מירושלים וגם המפות שלהם היו מבוססות על זה. עוד יש לציין שלמהלך זה ההפרש בין 90 מעלות לקו החוף בשנחאי גודל.

²³⁸ הגריי"מ שטרנבוך כותב (מועדים וזמנים ח"י, י"ד) ששמע שהגריי"ז מבריסק והגר"א קוטלר חששו לזה לחומרא, ואיני יודע באיזו דרגת חשש.

²³⁹ אענה על טענות שנטענו בנקודה זו. מש"כ הרז"ה על שוכני קצה המזרח הוא על אלו הרחוקים צ' מעלות שבהם הוא דן, וז"פ. ומש"כ על ירושלים שהיא אמצעית על פני כל הארץ כוונתו שהיא אמצעית באורך של כל הארץ ולכן היא נקראת טבור הארץ (וכבר הקדים לעיל שהיא אמצעית גם ברוחב), ואין כוונתו לומר שאין בליטות ביבשה. ובאמת בחלק מהכ"י הנוסח והיא אמצעית ע"פ הארץ וניחא טפי, (כן הוא בדברי המאור שבתשובות הגאונים החדשות, מהדורת עמנואל הוצאת מכון אופק, סימן ל"ז). ואיך שנפרש הרי כל זה הוא תיאור המציאות ונראה שאין בזה הכרעה הלכתית על מקום שהמציאות אחרת.

מה שכתב הכוזרי שאחר י"ח שעות לא יישאר אדם שיקרא שבת. - מה שניתן להוכיח מזה הוא לכל היותר שבמקום שהים ממשיך לתוך צ' מעלות ג"כ אין ממשיך היום הקודם והחזו"א כנראה ס"ל הכי. לעני"ד יש לדחות הראיה אף לגבי זה שהרי כתב בהנחה ששם הוא החוף ואין בדבריו הכרעה למציאות אחרת - יש ת"ח שסוברים שלדינא מודדים להחזו"א בים כנגד החוף באיזור שנחאי ולא ב-90 מעלות ולדבריהם י"ל כדחיה זו.

להראב"ד ולהיסוד עולם שלא פירשו הגמ' בר"ה כהרז"ה ונקטו שהקו בקצה המזרח מסברא הרי אין להם שום מקור בגמ' הקשור למרחק שבין ירושלים וקצה המזרח והנידון מסברא גרידא אם ראוי לעשות קו ישר או קו בקצה היבשה. ופשטות לשונם נוטה שהקו הוא בקצה ולא בקו מסויים. וגם טענת היסוד"ע שלא ייתכן שכנים שיש ביניהם חילוף תאריך מוכיחה שאין הקו חוצה היבשה, אלא שעדיין ייתכן שמותחים קו מהקצה היותר בולט של היבשה. ואמנם קו כזה יחצה איים, ואין דרך לקו ישר בלי חציית איים²⁴⁰.

צריך ברור בדין התחלפות התאריך בקטבים ששם יש יבשה רצופה בכל היקף כדור הארץ (הקוטב הצפוני הוא ים קפוא, וראה הערה²⁴¹), ולכאורה בקטבים אכן אין מנוס ולכל השיטות עלינו לחלק היבשה באמצעה, וצ"ע.

מפרצים ביבשה שהתחיל בה היום

בכמה מקומות ישנם מפרצים בהם חודר הים לתוך היבשה שכבר התחיל בה היום, ויש לעיין בדינם. יש סברא לומר שכיון שכבר התחיל היום במזרח הרי מאותו מקום ולמערב הוא בכלל היום החדש ואין התאריך הקודם 'חודר' למקום היום

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

מה שטענו מצד דברי כל הראשונים שהעניין טוב על מהלך השמש. אין צריך לזה מקורות וברור שכל העניין קשור למהלך השמש, ואין זה סותר לסברת היסוד עולם ועוד קדמונים שלא ייתכן שהקו ע"פ התורה נקבע בין שכנים וע"כ שהקו מתפתל.

²⁴⁰ והנה הראשונים שהזכירו שחוף סין הוא במרחק 90 מעלות או שקצה המזרח שבחוף סין הוא במרחק 114 מעלות לא נתכוונו שבניגוד לכל החופים בעולם החוף שם ישר כסרגל ע"פ קו המעלות אלא ציינו את המרחק המקובל לייחס לו שבנוי על ממוצע וכדומה וככל ציון מרחק של חוף, וממילא סתימת הלשון נוטה שהקו תלוי בקו החוף והוא קו מתפתל, וכ"ש להיסוד"ע שהאריך שלא ייתכן שהקו יחצה בין שכנים ומזה הוכיח שהקו בקצה המזרח. ואמנם עדיין צריך הכרע מסברא אולי יש גבול לדרגת ההתפתלות, ובזה נקט החזו"א שאין לתת גבול.

[הרז"ה מתחיל דבריו שכותב המרחקים בפלך האמצעי, והיה מקום לחשוב שכתב כך מפני שהיה ידוע לו על התפתלות החוף שמרחיקה את קצה המזרח בצפון וכדברינו. ברם נראה שהמאור כתב כך מפני טעם הפוך, שבפלכים הצפוניים השטח מתקצר בהכרח בגלל הכדוריות ועד לקטבים שבהם קצה המזרח וקצה המערב נושקים זה לזה, ואף שכלפי מרחק המעלות שהוא מרחק זווית אין הפרש בין הקטבים לקו המשווה, אבל התיאור של ארבעת הנקודות באורך העולם וכו' עוסק במרכז הכדור ששם המרחקים משמעותיים ומבטאים את רבעי העולם (מלבד זאת שירושלים וסין שוכנות בפלך זה ובהם עסקינו). והנה 'בעלי המחקר' בזמנו, שהזכירם המאור בדבריו כמקור למרחקי הארצות, ציירו החוף כישר או קרוב לישר, ואין מקור מהמאור שיצא מהנחה של צורה אחרת. ואמנם מסברא יש להניח שאין החוף ישר כסרגל גם אם הוא ישר במפות, ונראה שחן לשון קצה המזרח ושפת הים מתפרשת יותר לקו מתפתל כטבע החופים, והן שהסברא נוטה לזה, וכמשי"נ לעיל].

²⁴¹ גם בקוטב הצפוני יש אדמה תחת הקרח אלא שאין שם אדמה בגובה פני הים, וממילא אילו היה הקרח נמש היה הים מכסה את הקוטב (והיה המקום הופך לחלק מהים), וצ"ב אם מבחינה הלכתית יש לזה משמעות.

הזה, ולאידך י"ל שרק יבשה הבולטת מקו ה-90 מעלות נידונת עם מזרח העולם אבל הים שייך תמיד לתאריך המערב, וצ"ת. נידון זה נוגע בכמה מפרצים באוסטרליה ויפן וראה במפות. בסיביר הנידון בולט יותר לפי שאיזור קמצ'טקה הוא כמין בליטה של יבשה הפונה דרומה ואחריה חוזר הים ונכנס בשטח גדול. ולכאורה הדין שווה וגם שם יש סברא שכיון שכבר התחיל היום הרי התאריך הזה קובע גם כלפי הים שממערב (ובמקומות אלו יהיה קו התחלפות התאריך נמשך בגבול המפרץ והיינו בקו ישר ממזרח למערב ולא כבכל מקום שהוא קו מצפון לדרום). וצריך הכרעת חכמים בנידונים אלו.

איים וים שביישוב

הראשונים כתבו שמקום התחלפות היום הוא בקצה המזרחי של היישוב. החזו"א נקט שאין הולכין אחר קו ישר אלא קצה המזרח בכל מקום הוא מקום תחילת היום ונתבאר לעיל.

יש לדון מה דינם של איים שנמצאים בתוך האיזור המיושב של היבשה (כגון איי מערב אינדונזיה וסרי-לנקה). והדעת נותנת שיש לראותם כחלק מהיישוב. ולא רק האיים אלא אף הים עצמו במקום היישוב הוא כחלק מהיישוב ויש לו את יום היישוב, ומסתבר שהיום באוקינוס ההודי הוא היום שהתחיל באסיה ולא המשך היום של יבשות המערב (וכפי שאין מקום לדון על היום במפרץ הפרסי ובים סוף וכדומה), וכן נקט החזו"א.

איים הבולטים מהיישוב - דין אוסטרליה וטסמניה

אי שמתחיל ביישוב וממשיך ובולט מחוץ לגבול היישוב (כגון אוסטרליה וחלק מאיי הפיליפינים) הכריע החזו"א (בס"ק ה') שגם הוא חלק מהיישוב. וטעמו, לפי שמסתבר שהיישוב המזרחי כולל גם את האיים שמתחילים ביישוב. וכפי שכל בליטה של יבשה שמתחברת ליישוב היא המשך של היישוב, ואין היישוב המזרחי נפסק לפי חיתוך קוים מסויים אלא בהתאם לסיום המציאותי של היבשה וכפי שכבר נתבאר לעיל, כך בליטת היבשה של אי המתחיל בתוך היישוב ראוי לראותה כהמשך היישוב. וממילא, קצה המזרח של כלל היישוב הוא בקצה המזרחי של אותו אי.

יש שנתקשו בהבנת דברי החזו"א בנקודה זו ויש טעם להרחיב הדברים. סברת החזו"א בענין אוסטרליה ודומיה אינה נצרכת כלל להגדרות של 'גריה והתפשטות' והכל מבואר היטב בלעדיהם. ואין לשאול כיצד המיעוט גורר את הרוב

וכדומה, כיון שאין המיעוט 'גורר' אלא שגבול היישוב נקבע בקצהו היכן שיסתיים במציאות, ואם יש ביישוב איים הרי קצה היישוב הוא בקצה האיים יהיה אורכם כמה שיהיה. משל למה הדבר דומה לכפר שבצד העיר ויש בית קטן בכפר הבנוי במקום שהוא בתוך שבעים אמה של העיר, שהדין הוא שהכפר נידון כחלק מהעיר. אין הביאור שהבית הקטן יוצר 'גרירה והתפשטות' של שם העיר על כל הכפר (אם כי ניתן להשתמש בביטוי כזה לצורך הסבר) אלא שהעיר ממשיכה עד לקצה הכפר ע"י זה שהבית גורם לנו לראות הכפר כחלק מהעיר, וכן הדבר הזה.

יש לעיין מה דינו של האי 'טסמניה' שמשתייך מבחינה מדינית לאוסטרליה. נראה לכאורה שכיון שאין רצף יבשתי בינו לאוסטרליה דינו למנות עם המערב בשונה מאוסטרליה המונה עם המזרח. שאלה דומה יש באיי הפיליפינים שיש מהם שמתחילים בתוך קו ה-90 מעלות ויש שלאחריו, ולכאורה כל אי נידון לעצמו. יש, אולי, מקום לדון שמא קרבה גדולה יכולה להטפיל ליישוב, והיישוב ייחשב כמסתיים בסוף האי הקרוב, אלא שאין לנו גדר בזה. ואמנם בדברי החזו"א מבואר שאפילו בהפסק של 'קו קטן' סבירא ליה שמונים לעצמם (הובאו דבריו להלן בנידון יפן) וצ"ב אם יש שם איים שסמוכים וקרובים באופן שדינם מסופק אף להחזו"א.

בספר שקל הקדש של הגר"ח קנייבסקי שליט"א (פרק ד' מקידוש החודש עמ' מ"ו) הביא שהחזו"א הורה לשואל להימנע מנסיעה לפיליפינים, כנראה בגלל שצריך ברור מדויק והכרעה פרטית על כל אי ואי²⁴².

הקו בים - מול חוף שנחאי או ב-90 מעלות

ואשר יש לדון למעשה, האם העיקר בדעת החזו"א הוא למתוח קו בגבול ה-90 מעלות ולכלול כל האיים שמתחילים בתוך קו זה, או שמותחים הקו מול חוף שנחאי שהוא במרחק כ-87 מעלות למזרח ירושלים וזהו הקו כלפי האיים.

והנה החזו"א בכל דבריו מזכיר רק 90 מעלות ושש שעות וי"ח שעות, ולכאורה ברור שזהו מקום הקו. אבל בדיונו על נסיגת החוף בשנחאי (בס"ק ו') כתב שנמסר בסוד העיבור "דמירושלים עד שנחאי עיקרו צ' מעלות והים שטף מעט מן היבשת... או שנקבעו י"ח שעות מפני שהדבר כן בקירוב..." (ועיין שם כמה שביאר הדברים). ולפי זה יש לדון טובא האם דברים אלו נאמרו גם כלפי קו התאריך או

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

²⁴² ראה אורחות רבינו חלק ג' עמ' ת' שמביא העובדה בשם החזו"א, וראה עוד מעשה איש חלק ב' עמ' ק'.

קו התאריך פרק ה – היבשה והאיים שמחוץ לקו 90 מעלות ודין יפן ואוסטרליה ועוד קלא

שכל זה נאמר רק לגבי קידוש החודש אבל לגבי קו התאריך ייתכן שהגדר ההלכתי הוא למדוד מול חוף שנחאי, היכן שהיבשה מסתיימת בפועל²⁴³.

ולאידך גיסא יש לומר שרק כלפי קידוש החודש יש סברא שראוי למדוד מול ירושלים (בחוף שנחאי שעומדת על קו רוחב שוה לירושלים - סברא זו הזכיר החזו"א בס"ק י"ד), וכיון ששם אין 90 מעלות הוצרכנו לתירוצים אלו. אבל לגבי קו התאריך לכאורה אין משמעות למקום שמול ירושלים אלא דנים על כל החוף המזרחי של יבשת אסיה היכן הוא המקום הראוי לקבוע בו הקו.

ואמנם מצד המציאות קשה מאד להצביע על מקום ברור, והקו הכללי של החוף (מסיביר שבצפון ועד הודו שבדרום) הוא בנטיה של אלכסון מדורג ואינו ישר בקווי המעלות ועיין היטב במפה²⁴⁴. ויש להדגיש עוד שלמעשה אין 'חוף' בקו ה-90 מעלות (כיון שהחוף יורד בכעין מדריגה), ואם באנו לדון מצד קו החוף הממשי יש לדון עד כמה ייתכן לקבוע בקו זה לולי השיקולים שדן החזו"א גבי קידוש החודש, וצ"ע.

ושמעתי שיש מגדולי ת"ח בדורנו שפסק לדינא שיש למדוד מול חוף שנחאי ודלא כפשטות לשון החזו"א, וצ"ע לדינא. (וייתכן שיש בזה נפקותא לדינא בחלק מאיי הפיליפינים ובאיי מזרח אינדונזיה, וצ"ב).

האיים שמול בליטת סיביר והסמוכים ליבשה - דין יפן ועוד

מדברי הראשונים שהקו בקצה סין (והובאו לעיל בביאור מקום 'קצה המזרח') עולה לכאן בפירוש שיפן, שהיא מורכבת מכמה איים העומדים באוקינוס מזרחית לסין,

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

²⁴³ העירוני שיש סברא לומר שקידוש החודש נקבע תמיד כתוצאה ממקום קו התאריך, והיכן שהוא מקום תחילת היום היום ע"פ התורה הרי קידוש החודש צריך יום ולילה מהחדש באותו מקום. ואם נכון הדבר הרי דברי החזו"א בזה עיקרם גם כלפי התחלת היום והתאריך, ויל"ע היטב בלשון החזו"א שם

והנה בעני"ד איני מבין איך אפשר לומר בדעת החזו"א שהקו מול שנחאי, והרי בכל הקונטרס כתב החזו"א ושנה ושילש חזור וכתוב שמקום קו התאריך הוא במרחק 90 מעלות ושש שעות, וכך מפורש בדברי המאור והכוזרי שהביא, וכבר בדף השער (שבקונטרס י"ח שעות הנדפס בפני עצמו) קבע החזו"א "קונטרס שמונה עשרה שעות - יבאר דעת כל הראשונים ז"ל דהיום מתארך מירושלים למערב עד י"ח שעות". וכעין זה בדברי ההקדמה הקצרים שבתחילת הקונטרס. ואיך נאמר שכל זה אינו מדויק ומקום הקו למעשה אינו שם. ברם שמעתי בשם אחד מחשובי ת"ח שבדור מתלמידי החזו"א שפשוט לו כן בדעת החזו"א להלכה ולמעשה, וצ"ע.

²⁴⁴ ומסברא יש מקום אף לקבוע קו מזרחי לקו ה-90 (ושמא יש אף מקום לומר שיש למתוח בים קו מתפתל הקרוב לגבול היבשה, ונמתח בין האיים הסמוכים וכדומה, ויש מקום לומר שהים שמצפון לאסיה ועד הקוטב יימדד ע"פ קצה סיביר הסמוך לו ואשר מדרום לאסיה יימדד ע"פ חוף שנחאי וכדומה).

הרי היא כבר מחוץ לקו ומאחרת לירושלים. ברם ייתכן שיש מקום לטענה שבאותם דורות לא ידעו כלל על קיומה של יפן ולכן הראשונים לא התייחסו לדינה. (ועיקר הנידון להראשונים שלא פירשו גמ' ע"פ קו ה-90 מעלות אשר לשיטתם אין לנו אלא ההכרעה של הראשונים מסברא שהקו בקצה המזרח, ויש מקום לדון היכן הקו כלפי האיים²⁴⁵).

ויש לדון מכמה פנים. חדא, שיש מקום לומר שאמנם בראשונים מבואר שהקו הוא בקצה המזרח ושקצה המזרח הוא בסין אך י"ל שכתבו לפי ידיעתם במציאות ולדידן שנודע שהיבשה ממשיכה בסיביר עד כ-155 מעלות מירושלים הרי יש מקום לומר שכלפי הים והאיים מותחים קו ישר מקוטב לקוטב כנגד הקצה המזרחי של היבשת בסיביר וכל מה שמקו בליטת סיביר ולפנים הרי הוא מקדים לירושלים, וזהו קו התאריך לים ולאיים. וזה נידון שעיקרו בסברא: האם בליטה צרה של יבשה ראוי לה שתקבע את תחילת היום לכל רוחב כדור הארץ או שדיה שהיא עצמה נטפלת למזרח וכלפי הים והאיים יש לקבוע ע"פ התחלת היום במקום שהוא מעיקר היבשה²⁴⁶. והנה יש קושי לדרך זו שלפי זה אי אפשר לקיים את פירוש הכוזרי והמאור בגמ' והקו, בכל רוחב העולם, רחוק מאד מקו ה-90 מעלות. - קו כזה ייצא,

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

²⁴⁵ וכלפי הכוזרי והרז"ה א"א לדון שהקו כנגד קצה סיביר, ברם עדיין ייתכן לדון מצד קורבת יפן וכדלהלן, ויתקיים קו ה-90 בחלק של אסיה הנוטה יותר לדרום. והנה אם היה ברור לנו שלפי המפות שלפנינו מוכרחים לומר שהקו מול קצה סיביר היה מקום לדון דאילו הוו ידעי לה היו מפרשים הגמ' באופן אחר, אלא שאין אומרים כן אלא בדברים מוחלטים וכגון זו צריכה לגדולי החכמים. ואמנם מדברי החזו"א באגרותיו נראה דפשיטא ליה להיפך, ושמסברא אין מקום לתת הקו מול קצה סיביר, וממילא ניתן לפרש הגמ' שפיר לפי המציאות שלפנינו.

²⁴⁶ הגר"ב רבינוביץ' תאומים מעורכי האנצ"ת בקונטרס 'גבול יום' (הפרדס אייר תשי"ד), כתב לקבוע תחילת היום בקו מול קצה סיביר. ועיי"ש שגם הוא כתב כהקדמה פשוטה שבראשונים ברור שהקו בקצה היבשה במזרח (ולא כרימ"ט, ובדעת הרז"ה ס"ל שאף חולקין היבשה ודן שהראב"ד והיסו"ע והרא"ש שהביא נחלקו בנקודה זו שסברו שאין חולקין היבשה יעו"ש), אלא שדן שתלוי בקצה סיביר שהוא ראוי להבנתו להחשב קצה המזרח. וראיתי מביאים כן בשם ספר עצי שדה (אך כתב שאינו פוסק למעשה. לא השגתי הספר עצמו).

לאחרונה כתב כעיי"ד הגר"ד יצחקי שליט"א בקובץ אור ישראל מונסי תש"ע וראה שם המו"מ בהצעה זו בכמה חוברות (גליונות נ"ח ואילך), ואמנם הדגיש שאינו להלכה ולמעשה. ועיקרו שם בא לומר שהראשונים לא היו לפנייהם המפות שלנו וממילא לא הכריעו כלפי המציאות שלנו ומעתה עלינו לדון כיצד יש לתרגם דבריהם למציאות שלפנינו. (בשיחה בע"פ הוסיף לי שלדעתו לשונות הראשונים מורים בבירור שלא כדברי רימ"ט וברור מדבריהם שהקו בקצה היבשה במזרח, אלא שיש לדון שהגדרת קצה המזרח לדין היא בקו ממול קצה סיביר וככל אשר טען במאמרו). – ואמנם דעת החזו"א שלפי הכרעות הראשונים הדין ברור כך גם במציאות הידועה כיום וכפי שכתבנו בהערה הקודמת ויבואר בהמשך דברינו להלן, וראה עוד בפרק ד' שהרחבנו.

ברוב הכדור, מזרחי יותר לקו הבינלאומי (בהפרש של קרוב ל-10 מעלות), וכלומר שיש איים שלפי הקו הבינלאומי מונים כיום עם מערב העולם ולהצעה זו דינם ע"פ ההלכה למנות עם המזרח.

החזו"א שלל טענה זו ונקט לדינא שכיון שכבר התחיל האוקינוס, ויפן היא אי בתוך האוקינוס ואינה מתחילה באיזור של עיקר היבשה, הרי א"א לשייך אותה למזרח וע"כ היא מונה עם המערב. ועיין במכתביו שהרחיב קצת בזה ומסקנתו "כשאנו באים לדון על איי יפאן, א"א בשום צד להאריך את היבשת עד הקו המכנים את האיים האלה... ואין בזה מקום לדון עליו" (קובץ אגרות חלק ג' אג' קפ"ו, ומבואר שם ובעוד אגרות שראה בזה דבר מוכרע בסברא מצד עצמו ולא שרק באור הסוגיה להרז"ה מכריח כן). ונראה מדבריו שפשיטא ליה שאף להראשונים שתלו הדין רק בקצה המזרח, ולא פירשו את הגמ' כהרז"ה, יש להכריע מסברא פשוטה שהאיים הללו אינם כחלק מהיישוב ודינם שמונים עם המערב.

עוד יש מקום לדון שכל אי שסמוך ליבשה יש לראותו כחלק מהיישוב. וכפי שנראה פשוט שאי שרחוק מהיבשה מהלך אמה ושתיים לא נאמר שישתנה בו היום ומסתבר שהוא נידון כחלק מהיישוב. והנה יפן רחוקה כ-200 ק"מ מחוף קוריאה (בנקודה הכי קרובה) שהוא חצי אי המחובר ליבשת אסיה (עיין במפות) ומול סין המרחק עצום ומגיע לכ-800 ק"מ אבל ייתכן לדון שמ"מ יש לראותה כהמשך היישוב, שסוף סוף בחלוקת העולם לאיזורים עסקינן וייתכן לדון שמרחק כזה עדיין מטפיל לעניין התאריך²⁴⁷. (ואמנם נראה פשוט שאינו תלוי כלל בהתישבות בני אדם או בקשרי מסחר וכדומה בין המקומות ואין התאריך מנכסי דניידי כאשר נודד הקנה אלא דבר הקבוע

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

²⁴⁷ ואולי יש להוסיף: הנה יש עניינים בתורה המשתנים לפי המקום (וכגון דרך מלאכה שלא ייחשב שינוי בשבת ועוד רבות כהנה). ויש לדון אם דנים לפי העיר או הארץ או כלל הארצות שבאיזור וכדומה. ומצאנו בגמ' שדרך הוצאה ודבר שבנ"א מקיימים לעניין כלאי הכרם אינם נקבעים לפי מקום פרטי. ויש סברא לומר שבעניין שהוא יותר כללי ומשותף בין מקומות הרי הוא נקבע לפי הדרך הכללית בכל האיזור המשותף. ייתכן להקיש מזה גם לנידון דידן ולומר שמושג כמו קביעת התאריך, שהוא עניין כללי שמשותף בהכרח הארצות השונות, יש לקבעו לפי איזורים בעולם, ולא להחשיב מרחקים הרגילים בין ארצות סמוכות כהפסק. ואמנם על כרחך ייקבע בסוף גבול שיחלק בין מדינות סמוכות, וא"א שהסמוך לסמוך ייצטרף עד אין סוף, אבל עדיין ייתכן שארץ הסמוכה בעצמה ליישוב תידון כהמשך של היישוב. ויל"ע בנכונותה של טענה זו.

לעולם בלא שינוי²⁴⁸. ויש שאמרו קרוב לזה בשם ה'דברי יואל' מסאטמר עייין הערה²⁴⁹.

ואמנם גם בפרט זה סבר החזו"א כדבר פשוט שאינו כן וכתב "ואף אם היה מפסיק קו קטן... גם לא היו מוסיפין לירושלים כי אם עד ההפסק" (קוב"א ח"ג, קפ"ו). ויש לעיין מהו שיעורו של 'קו קטן' שנקט. והנה במפה מצויירים איים קטנים סמוך מאד לחוף קוריאה, ואיני יודע מרחקם המדויק, וצריך ברור אם יש ביניהם איים שייתכן שגם לחזו"א דינם למנות עם המזרח.

עוד יש מקום לדון מצד קורבת איי יפן לאסיה דרך איי סחלין העומדים סמוך לסיביר, יעויין במפה. והנה בין סיביר לאיים ובין האיים לאיי יפן המרחק אינו גדול וכנראה אינו מגיע ל-60 ק"מ (במפות שלפני קשה למדוד המרחק המדויק, וצריך ברור).

מקורות והערות

²⁴⁸ וכעת ראיתי דברים מהגרמ"מ שפרן שליט"א כע"ז (פשר חזון עמי קי"ג). וטען שאף להרא' שנקטו הקו ב-90 מעלות י"ל שיפן "שהוא קרוב ליבשת המזרח ומובלע בתוך המדינות שבצדדים בצפון ודרום הבולטות אלפי קילומטרים יותר לרוח מזרח, ובכל ענייניהם הם שייכים למזרח ירושלים - ממילא הוויין איי יפן כחלק מהמזרח ובטלים לגבה". וחזר וסיכם שי"ל "שיפן בטלה ע"י קרבתה ומובלעותה וכל ענייניה ליבשת המזרח". ע"כ. ויש להעיר. א', מה שכתב מצד המובלעות הנה זה לא ייתכן להאמר להראשונים, שהרי אם נכלול מה שבין הבליטות נמצא שהקו בקצה סיביר ואוטרליה ואינו ב-90 מעלות. ב', מש"כ מצד שיתוף העניינים, צ"ב, שהרי התאריך נקבע עוד לפני היות בני"א ביפן ועוד לפני שיצרו קשרים עם מדינות סמוכות, ולא מסתבר כלל שישתנה לפי רמות הקשר שבין מדינות (והנה קודם התפתחות הקשר העולמית של העידן האחרון הקשר בין סין ליפן היה מאד מוגבל, ובין יפן לסיביר ואוסטרליה מסתבר שלא היו כל קשרים).

לגבי הים שבין יפן לסין יש, אולי, מקום לדון שאינו כחלק מהאוקינוס כיון שמוקף בהרבה איים אך יש לדון כמה נידון זה משפיע על משקל ההכרעה. ועיין לעיל בהערות שמסברא יש מקום לטענה שגם בים הקו מתעקם בקירוב לגבול היבשה וכולל האיים הסמוכים (ואמנם לגבי הים הדרומי שאין בו איים לכאורה ודאי יש לקבוע קו ישר).

²⁴⁹ עיין בספר אסיפות דברי יואל (עמ' ק"ח ואילך), והכותב שם נקט שחזר בו ממה שסבר בתחילה כהחזו"א. י"לע בגדר המדויק של הסברא שם, ועכ"פ עיקרו שייתכן שכשהישוב מתרחב למזרח הרי קו התאריך הוא בקצה של אותו היישוב. המשמעות שם שהוא מפני שאין הכרח שהמאור קאי אף על מצב זה, ומשמע קצת שסמך על המנהג דשם, וצ"ב. ועיין שם שהורה שא"צ להחמיר ואף בדאורייתא. ואמנם הגר"ד הרפנס, מרבני סאטמר, הביא ב'ישראל והזמנים' דבריו הנ"ל והביא גם כמה עדויות שמסרו שבעל דברי יואל פסק או צידד או חשש כהחזו"א, (והמשמעות שם שלא קיבל כדאי שהייתה כאן חזרה מנטייתו כחזו"א), ואף לדינא פסק שהוא ספק דאורייתא וא"א להקל דלא כהחזו"א ושהרוצה להקל ע"פ החזו"א לעשות מלאכה בשביעי שלמנין יפן י"ש לו על מי לסמוך דרב גובריה". וכן הגרמ"ז זורגר מרבני סאטמר נוקט שהוא ספק דאורייתא, אלא שכתב דבריו לפני שיצא הספר הנ"ל.

ושוב העירוני²⁵⁰ שגם בין קוריאה ליפן יש איים קטנים, והמרחקים קרובים למרחקים הנ"ל. ויש לדון מסברא שמרחק כזה נחשב קרוב לעניין חלוקת איזורי העולם. ייתכן שאף שייך, בתנאים טובים וקצת בגובה, ליצור קשר ראייה מאי לאי, ויש לדון אם יש לזה משמעות הלכתית. וכן המציאות בזה צריכה בירור. ואמנם יש לטעון שלא נכון להטפיל אי ליבשה ושוב להטפיל אי נוסף לאי הראשון, שאין מטפילים לטפל ואין אומרים גרירה לגרירה.

עוד העירו שבסחלין יש בחורף חיבור ע"י קרח ליבשת אסיה ויש לדון אם יש בכך לחבר אותו ליישוב²⁵¹. עוד שיקול יש באי סחלין שבחלקו הצפוני הוא עומד מערבית לקמצ'טקה שבסיביר, וסברא גדולה יש לומר שכל מקום שכבר התחיל בו היום החדש, הרי זה קובע בתאריך החדש את כל מה שעומד מאחוריו (-ממערב לו) בקו ישר. ומעתה, אחרי שבקמצ'טקה כבר התחיל היום החדש הרי כן הוא גם בימים ובאיים שאחריהם והם נידונים כחלק מהיישוב המזרחי. ואם אכן נחשיב את חלקו הצפוני של סחלין כחלק מהיישוב וכמקדים לירושלים הרי ראוי שאף חלקו הבולט דרומה כבר יהא נידון כחלק מהיישוב. ולכאורה אין זה מעין 'גרירה לגרירה' אלא הרחבה טבעית ומסתברת.

וכאן יש להעיר הערה חשובה, שלמי שיסבור שקורבה כקורבת יפן לאסיה מחייבת המשך התאריך הרי לכאורה יוכרח להורות כך גם ביחס ליבשת אמריקה. בין סיביר שבאסיה לאלסקה שבאמריקה מפריד מיצר ברינג' שרוחבו קטן בהרבה מהמרחק שבין אסיה ליפן. ואם מצד האיים שבאמצע הרי גם שם יש איים באמצע שמקטינים המרחק, ודומה שהם סמוכים אף יותר מהאיים שבין קוריאה ליפן. (אם נחבר את אמריקה לאסיה הרי יהיה קו התאריך בין אמריקה לקצה אירופה ואפריקה שהמרחק ביניהם הוא

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

250 הר"מ הרצברג שיחי'.

251 ועיין במכתב החזו"א הראשון ליפן (נדפס ב'תלפיות' שנחאי תש"ו ובספר היוםם ועוד מקורות ולאחרונה ב'פשר חזון' על קונטרס י"ח שעות בסופו) שכתב "אמנם חלק יאפאן הסמוך לסיביר וכן מדינת סין... משתווה עם הסכמתם" (-הסכמת האומות במניין הימים, כלומר שהיום מקדים לירושלים), ושמעתי טענה שכוונתו לאי זה (ושהאי נכבש בשעות ע"י יפן), אבל נראה שאינו כן, וכוונתו כנראה לאיזורים כמנצ'וריה ועוד שיפן כבשה בתוך יבשת אסיה סמוך לסיביר (האיזורים הללו היו בשליטת יפן בזמן כתיבת המכתב, ועד הסכמי הכניעה שבסיום מלחמת העולם השנייה), ובקונטרס י"ח שעות לא הזכיר פרט זה להדיא כיון שפירש היטב שכל היבשת מקדימה.

אכן הרבה יותר גדול), וראה הערה²⁵². ויש מקום ללמוד מזה שכל החכמים שהיו מודעים לקורבת אמריקה לאסיה לא ראו קורבת המרחק כטעם להחמיר, ויל"ע.

הצעת הגר"י מרצבך

בספר עלה יונה להגר"י מרצבך זצ"ל דן סברא נוספת: שכל האיים הסמוכים יותר למזרח העולם (היינו יבשת אסיה) יותר מלצד מערב (היינו יבשת אמריקה) נחשבים עדיין לפני קצה המזרח, וקצה המזרח וקצה היישוב הינו בסיום האיים האלו. דבריו קשים לענ"ד כיון שנראה שבלשון הראשונים (ראה בפרק ד') ושאר הקדמונים ברור שקצה המזרח, בכל מקום וגם בעניינינו, אינו אלא חוף סין והסמוך לה בקצה אסיה ומפורש היטב בדבריהם שהוא במרחק 90 מעלות מטבור הארץ וכו' ושהוא הקצה המציאותי של היישוב שבזמנם, ולא איזה קו שכלי תיאורטי המתפתל באמצע האוקינוס בין איים, וכינוי זה היה מקובל בגיאוגרפיה עד לתקופה החדשה. לענ"ד אין שום מקום ואפשרות 'לכלול' בלשונם יותר מזה. הגר"י זצ"ל לא הביא בדבריהם אלו וצ"ב אם ייתכן שלא ראה הדברים. (ואם מסברא הנלמדת מתוך דבריהם ובלי קשר לכוונתם המציאותית, ג"כ לא הבנתי כלל, ולענ"ד מסברא גרידא ברור שאין להכליל האיים של חצי האוקינוס).

וגם לא ברור לי מניין שאיים קטנים ראוי להטפילם יותר מאיים בגודל יבשת כאמריקה, ומה נעשה לאוסטרליה וטסמניה ולניו זילנד וג'ינאה החדשה שהם בעצם איים גדולים, האם נטפילם כשאר האיים או שלא נטפילם וכאמריקה. והעירו עוד שהאוקינוס מלא איים (עד שאין מקום שבו קו מקוטב לקוטב לא יחצה איזה אי באמצע) ואין

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

²⁵² לאידך יש מקום לדון שקצה סיביר נידון כבליטה בעלמא ואינו קובע דינים, וכסברת החזו"א לגבי הים והאיים. ויש לדון אם זה שייך גם לגבי זה. וכן ייתכן לטעון שרוב אמריקה אינה קרובה ולכן יש לתת בה תאריך אחר, אך לענ"ד אינו נכון, והרי מרחק אינו טעם חיובי לשנות התאריך אלא שבמקום רחוק אין מה שיכריח להשוות, ואם קצה של יבשת קרוב הרי ראוי שהוא וכל המשך היבשת המחובר אליו ינהגו בתאריך זה, ואין כאן רוב שמכריע לא כך (ואינו דומה למה שיש שנתחבטו באוסטרליה לפי שסברו שעי"פ הראשונים כל מה שבולט מקו ה-90 ראוי להיקבע בתאריך אחר, ולפי"ז יש טעם חיובי לתאריך המערב ברוב אוסטרליה. ולגופה של טענה זו עיין משי"כ לעיל פרק ד'). ואולי יש לומר שאי כיפן נטפל ליישוב ויש לראותו כהמשך היבשת ואילו יבשת גדולה כאמריקה אף אם היא קרובה אין לראותה כהמשך. ונראה לי שחילוק כזה אינו יכול להאמר לקולא בלי מקור, ויל"ע.

חלוקה טבעית שנוכל לומר שהיא הקו וקשה לפרש לשון קצה מזרח על חישובים של מדידה גרידא (וכבר כתבנו שלא הביא הראשונים שפירושו שהוא בחוף סין וכנ"ל)²⁵³.

עוד הביא הגר"י מרצבך זצ"ל ראייה מלשון 'מדינות מזרחיות' ברמב"ם הל' קידוש החודש פי"ח הט"ו שמשמע לו שכולל את יפן וטען שאילו כלפי קו התאריך יפן עם המערב לא ראוי לקראה מזרחית. לענ"ד זו ראייה קלושה, הרי הרמב"ם הביא הדברים שם מ'ספרי חשבון התקופות' וכפי שפתח בהלכה י"ג שם ומחבריהם לא ידעו כלל מקיומה של יפן ובודאי שלא נתכוונו בלשון זו לשום התייחסות אליה²⁵⁴.

יש לציין שהגר"י זצ"ל לא אמרה הלכה למעשה ולא ראה עצמו כראוי לחלוק על החזו"א בכגון זה וראה מה שהבאנו בזה לקמן פרק ט'.
הכרעת החזו"א והגר"י ועוד

והנה בשעתו אלו שפירסמו שיש לנהוג ביפן כמניין המקומי דנו מצד שחלקו על הראשונים באופן כללי ולא מצד הטענות הללו, ולא זכינו להרחבת דברים מהחזו"א בנקודות אלו. ומ"מ גילה דעתו בקצרה באגרותיו והיה ברור לו לחלוטין שאין דנים כן. והכריע במוחלט שאין להמשיך היישוב עד יפן שהיא כמה איים באוקינוס, ושהקו כלפי הים אינו מול בליטת סיביר לפי שאין ראוי שבליטה צרה של יבשה תקבע קו היום לכל רוחב העולם, אלא בעיקר היבשה הדבר תלוי. ולעיקר הדין נראה פשוט שאין כל הטענות המסופקות הללו מוציאות מידי ודאו של החזו"א שהכריע בתוקף ובמוחלט לא כך, וכן פסקו הגר"י מבריסק ועוד חכמים, וממילא יום השבת שלהכרעתם הוא יום השבת ביפן מעיקר הדין. (ולענין הלכה למעשה הרי ההוראה מסורה לחכמי הדור אשר יבוא אליהם העם לדרוש אלוקים).

ואשר יש לדון - אם יש מקום ליחידים להחמיר לעניין מלאכות דאורייתא, ועיין הערה²⁵⁵.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

²⁵³ הגר"י מנת שליט"א כתב מאמר שבו הרחיב בטענות על דברי הגר"י מרצבך זצ"ל ונדפס בסוף ספר פשר חזון, וכעת לא עיינתי בכל דבריו.

²⁵⁴ ובאמת שגם לולי זה איני רואה קושי לקרא ליפן 'מזרחית' לגבי מקום הראיה של הירח ולגבי כל נושא גיאוגרפי ואסטרונומי גם אם היום שם מתאחר וכלפי קו התאריך יש לקרוא לה 'מערבית'.

²⁵⁵ לענין קידוש ותפילות וכו' נראה ברור שיש לנהוג ביפן שבת ביום הראשון של המניין המקומי וכמבואר בדברינו. ומ"מ לענ"ד יש לדון שביפן עצמה יש ליחידים לחוש ולהימנע ממלאכות גם ביום שישי (הקרוי שם שביעי) לכל הפחות במילי דאורייתא לפי שיש בה כמה ספיקות וכנ"ל, וכן נראה לענ"ד, ופשוט שההכרעה בכגון זה מסורה לגדולי המורים. כיו"ב יש

סיכום הדברים

הבאנו בפרקים קודמים שבראשונים מבואר שקו התאריך הוא בקצה המזרח של היישוב. וביאר החזו"א ע"פ דברי הראשונים שהקו הוא בקצה המזרחי של היבשת, ומתעקם כפי התפתלות קו החוף של קצה היבשת, וממילא אין חוצים היבשה באמצע. - בקטבים לכאורה התאריך מתחלף באמצע היבשה, וצ"ע.

במפרצים בהם חודר הים ממערב ליבשה שכבר התחיל בה היום, מסתבר שהתאריך כבר נקבע ואינו חוזר ומתחלף בים, וצריך להכרעת חכמים.

איים שבשטח היישוב יומם כיום היישוב. איים שמתחילים בשטח היישוב וממשיכים למזרח מחוץ לקו ה-90 מעלות הורה החזו"א שהם נחשבים כחלק מהיישוב וגבול היישוב הוא בגבול אותם האיים, וממילא גם יומם כיום היישוב.

הקו בים - משמע מדברי החזו"א שהוא בקו ה-90 מעלות. ויש שהורה שהוא מול חוף שנחאי, שזה בערך בקו ה-87 מעלות, וצ"ע לדינא.

האיים שמול בליטת סיביר והנמצאים באיזור שיש לו קרבה ליבשה נקט החזו"א בתוקף שאין מקום לומר שהם בתוך הקו. וראה בפנים בדין סחלין, וכן פסק הגר"ז ועוד חכמים לדינא (ועיין בהערות אם יש מקום להחמיר בדאורייתא בחלק מהאיים). ייתכן שבאיים הסמוכים מאד יש לדון שהחזו"א מודה, וצ"ע.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

לדון באיי הפיליפינים שחלקם הוכרעו כחלק מהיישוב וייתכן לדון שקרבם זה לזה יוצרת רצף, וכן יש לדון בהם מצד קצה סיביר, (אבל הטענה מצד שיש כמין רצף של איים לסיביר אינה שייכת אלא ביפן עצמה). ויש איים שאין בהם נידון אלא מצד קצה סיביר, ויש לדון בדרגה המדויקת של כל מקום, ובאיי הוואי גם זה אינו ודינם מוכרע מתוך דברי הראשונים.

פרק ו - בדברי היסוד עולם

דברי היסוד עולם ודעימיה

כתב היסוד עולם במאמר ב' פי"ז²⁵⁶ "עתה אתחיל לברר ולהודיע כיצד הוא נוהג סדר קריאת כל²⁵⁷ יום ויום מימי השבוע בשמו במקומות הישוב שמקצה מזרח ועד קצה מערב... שיאמרו המשכילים ר' חסמן הדיין ז"ל והרב ר' אברהם ב"ר חייא ז"ל והרב ר' יצחק בר ברוך ז"ל וכמה אחרים עוד זולתם וכמו שהסכימו על זה המון חכמי האומות החוקרים... שכולם מסכימים כאחד ואומרים שבפי בני קצה מזרח יתחיל היום בכל ימי השבוע להקרא בשמו תחלה ואחריו יקרא בפי בני שאר מקומות הישוב זה אחר זה על הסדר עד קצה מערב... עד שהוא נקרא בפי בני המערב באחרונה..." (לשונו המלאה הובאה במילואים לפרק זה).

הנה כתב בשם כמה מחכמי ישראל (ראב"ח ר"ח הדיין ריב"ב) שהימים מתחילים בקצה המזרח של היישוב, והוא נוקט כדבריהם. ובתוך דבריו, (עמ' ל"ז) "לפיכך נתחייב שתהא התחלת קריאת כל יום ויום ימי השבוע בשמו מקצה המזרח ולא ממקום אחר זולתו"²⁵⁸.

ועיין ביסוד "ע בפ"ז (דף ל"ו ודף ל"ח, בדפוס שני מעמ' 34 ומעמ' 36) שביאר טעמו להתחיל מקצה המזרח לפי שנקבע כן מששת ימי בראשית יעו"ש. שכיון שבשעת תליית המאורות ניתנה השמש, לשיטתו, בטבור הים והתחילה הזריחה בקצה המזרח של היישוב לכן מתחייב מזה שהתחלת היום תהיה משם. (והוא מרחיב לבאר למה באמת היום מתחיל מהשקיעה בקצה מזרח ולא מהזריחה שם ועיין לחזו"א בסק"ג שביאר היטב את דבריו).

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

²⁵⁶ מתוך דפו"ר, ברלין תקל"ז, עמ' ל"ז. בדפוס שני, שם תר"ח, הוא בעמ' 35 ובשינויי לשון קלים (ונראה שנדפס ע"פ כ"י אחר).

²⁵⁷ בדפו"ר, סדר כל קריאת יום ויום.

²⁵⁸ אין כאן אפשרות לשני פירושים וברור שלפי היסוד התחלת היום היא 'לא ממקום אחר זולתו'. וכן בנחמד ונעים (עמ' נ) מדגיש שהקו בקצה המזרח 'ולא במקום אחר זולתו בעולם'. ויש להדגיש זה כי היה מי שטעה וכתב שכוונת היסוד שהקו מתחיל במקום אחר אלא שהנפקא מינה לדינא היא רק מקצה המזרח לפי ששם יש בני אדם, ולענין אין זה בגדר פירוש אפשרי כלל. - יש לציין שבהמשך היסוד עולם יש לשונות שהיום מסתיים בקצה המערב אלא שסברו האחרונים שזה עניין מציאותי ולא גדר הלכתי ולחלן נרחיב בזה בס"ד.

²⁵⁹ ובארצות החיים להמלבי"ם (סימן א' אר"י סוס"ק ג', ד' ב' מדפי הספר) ותוס' אהרן (ר"ה כ' ב') ונאוה קודש (קה"ח פ"ז ה"ב) ונחמד ונעים (סימן קס"א) וכוזרי שני לר"ד ניטו (ויכוח ה' אות של"ב) וב'תורת הגאון ר' אלכסנדר משה' לפידות (סימן ח') ובש"ת ארץ צבי להגה"ק מקוז'גלוב הי"ד (סימן מ"ד) הביאו בשם היסוד עולם שהתחלת היום היא בקצה המזרח (מהם שהביאו רק שיטתו ומהם שהביאו פלוגתא בזה בהנחה שהכוזרי לא סבר כך ויתבאר להלן בס"ד). ובקול יהודה על הכוזרי (בהערה ו', עמ' 44) ג"כ הביא בהרחבה שיטת היסוד"ע שהימים מתחילים בקצה המזרח ויעו"ש שביאר היטב, וכדבריהם כ"ה גם בחזו"א בשם היסוד עולם (סי' ס"ד סק"ב ועוד).

לכל הני קדמונים שהביא היסוד"ע נקט החזו"א כדבר מוכרע שהקו מתעקם כפי קצה המזרח בפועל (קו החוף המזרחי כפי שהוא מתעקם במציאות), שאין הגדר אלא במקום הקצה של היבשה ואין סברא שהקו יחצה היבשה. ועוד נקט החזו"א בפשיטות שגם אין לחדש שהקו חוצה הים במקום קצה הבליטה (היינו שקו התאריך בים יהיה מול הקצה המזרחי של בליטת סיביר) לפי שאין ראוי שבליטה צרה של יבשה תקבע קו היום לכל רוחב העולם, ובעיקר היבשה הדבר תלוי, ועיין בפרק ה' בנקודה זו.

מה היה היסוד"ע אומר על המציאות שלנו

הנה כמעט כל האחרונים הנ"ל אף שידעו מיישוב התחתון (אמריקה, שהיא בין קצה מזרח וקצה מערב של היסוד"ע) כתבו בפשטות שלהיסוד"ע הקו בקצה המזרח ואף לא כתבו שיש לדון בזה. ולכאור' יש בזה מקום גדול לדיון ולעיון, לפי שבדברי היסוד"ע שם הוא כותב גם שהימים מסתיימים בקצה מערב. וטעמו ביאר שם (ד"ה וכדי) לפי שמהרגע הזה תתחיל החמה לשקוע במקומות הישוב... לפיכך נתחייב שתהא התחלת קריאת כל יום... מקצה המזרח" ובהמשך "עד שתשקע החמה בקצה מערב באחרונה ויהי' הערב הזה לפ"כ לשם הוא הערב האחרון לכל ערב שיהי' בישוב, לפיכך נתחייב שיהי' סוף קריאת כל יום מימי השבוע בשמו כלה ותם... בקצה המערב ולא במקום אחר זולתו, שהרגע [אולי: והרגע] הזה בעצמו הוא הרגע מולד העולם" (וכן להלן כתב שהשיבוש בא לכוזרי והמאור מפני שחשבו שהימים מתחילים במקום אחר מקצה המזרח ושםסתיימים במקום אחר מלבד קצה מערב). לענ"ד כוונת דבריו שזה

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

²⁵⁹ ל"אחרון גדול מדורות הקודמים ותלמיד הגר"א ז"ל" (הגרא"ז מלצר במכתבו לחזו"א). שימש כאב"ד פינסק ונפטר בשנת תר"א.

שהיום מתחיל בקצה מזרח יש בו (מלבד ההתחלה ע"פ ששת ימי בראשית) עוד סברא גם מצד המציאות, שאין מהראוי לומר שהיום מתחלף באמצע האיזור המיושב, וכיון שרק מקצה מזרח עד קצה מערב הוא מיושב הרי ראוי שתהא תחילת היום בקצה מזרח.

ולפ"ז בזמנינו שכל העולם מיושב ייתכן שאין לסברא זו ואם נדון רק מצד סברתו זו הרי אין ראיה מה יאמר על המציאות שלנו. וגם כתב בתוך דבריו שלא ייתכן שיהיו שני בנ"א הרואים השמש יחד ויש להם ימים נפרדים²⁶⁰. וכבר העיר בנחמד ונעים הנ"ל שזה לא מתאים למציאות הידועה לנו שיש בנ"א במערב אמריקה שהם ובני מזרח אסיה רואים את השמש יחדיו וחלוקים בקריאת היום, (וכתב הנחמד שמעתה אין הוא יודע הכרעה בעניין מקומו של הקו). ואולי נאמר שהולכים אחר זמן מתן תורה (או אלפיים תורה) שבאותו הזמן רק היישוב העליון היה מיושב ביודעי ד' ותורתו, ועוד יש לדון מצד שבאופן כללי כל ענייני העולם והיישוב בתורה ובחז"ל עוסקים ביישוב העליון בלבד וראה הערה²⁶¹, ויש לשמוע שכל היישוב התחתון בכלל האיים הרחוקים ולמטה מזה הוא נחשב, וצ"ע אם ראוי לומר כן.

ואמנם כל זה כשאנו דנים מצד סברתו זו אבל כשאנו דנים מצד סברתו השנית של היסוד ע"פ שששת ימי בראשית (שבהם התחיל היום בקצה המזרח וכו') הרי סברא זו אינה תלויה בהתפשטות היישוב של בני אדם וכמובן, ולסברתו זו ראוי

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

²⁶⁰ "שלא ייתכן לבני אדם העומדים כולם ביום אחד ורואים את החמה כאחד שיהיה מקצתם קוראים בשם יום פלוני מימי השבוע ומקצתם בשם אתמול או מחרתו". ע"כ. ברור שיש מציאות שיגיעו בנ"א אל מחוץ לגבולות היישוב ויראו השמש ויקראו יום אחר, וכוונתו שלא ייתכן היות בנ"א גרים במקומות הרואים יחדיו וקוראים בשם יום אחר, ובמקום שמחוץ לגבולות היישוב הרי אין שום קושי שהיום יתחלף שם. ואכן אין זו קושיה נוספת ונפרדת מדבריו לעיל מינה אלא מסקנה וכלל היוצא מהקושיה הראשונה (והנחמד ונעים מבא את המשפט הזה ומסיק ממנו שהקו הוא בקצה המזרח וילא מקום אחר זולתו בעולם). כתבתי לפי שראיתי טועים בזה.

²⁶¹ ראה מה שכתב הרמ"ע מפאנו (עשרה מאמרות מאמר העיתים פ"י, לגבי הירושלמי בחלונות הרקיע) "שלא דיברו שם אלא מהאופק ולמעלה בחלק העולם שאר"י קבועה באמצעיתו, וזה הדבר מורגל מאד לחז"ל תמיד בדרושים האלה" (בענייני תכונה, ומסתבר שכוונתו בכל מקום שמתארים העולם והיישוב). והנה מצאנו בקראי 'מקצה השמים ועד קצה השמים' 'כרחוק מזרח ממערב', ובלשון חז"ל מצאנו שדנו אם מרחק מזרח ממערב גדול או מרחק הארץ מהשמים גדול, ופשוט לפרש דמירי בחצי הכדור העליון, ועיי'. וכן באופן כללי אין בתנ"ך וחז"ל כל התייחסות לפרטי הארץ ככדור (למרות שמוכר שאלכסנדר מוקדון ראה העולם ככדור וכו') ונראה שעסקו תמיד בחצי העליון בלבד, וכדברי הרמ"ע.

שימשיך היום גם באוקינוס ואין מקום לדון שישתנה הדין במציאות שלנו²⁶². ונראים הדברים שהאחרונים הנ"ל סברו כדבר פשוט שזה עיקר טעמו, וכן נראה המשמעות בקול יהודה ובחזו"א הנ"ל שהניחו שזה עיקר טעמו יעוין בדבריהם, ולשון החזו"א (סק"ב), "והננו חוזרים על דברי היסוד" שאומר מפורש שהתחלת היום להקרא בשמו הוא תחילת המזרח, ויהיב טעמא ששם נולד אור הראשון כשהתחילה להקיף מטבור הים, הרי מפורש ששם תאריך היום". (וראה דברי החזו"א באגרותיו בהערה²⁶³). — יש להדגיש שלפני החזו"א היו כל דברי היסוד"ע במקורם, וראה הערה²⁶⁴.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

²⁶² ולגבי פירושו שם הרי עיקרו שכשאמר השם יהי אור התחיל להתפשט אור על הארץ, וזה מתאים אף לפי המציאות שלפנינו. ואמנם כל זה אם נקבל שבליטת סיביר אינה מפרעת, וכדפשיטא לחזו"א מסברא לגבי תחילת היום (ולגבי פירושא דקראי ייתכן שאף נוח יותר לומר כך, שהרי סיביר כמעט אינה ראויה למגורי אדם, והפסוקים מתפרשים על כלל היישוב העליון). ומיהו יש גם בזה מקום לטעון שיש להתחשב בסיביר, ולפי"ז יש לדון טובא היכן ראוי לומר שנתלה האור הראשון, ושמה נאמר שנתלתה החמה באופן שתתחיל להאיר על קצה סיביר. ואמנם גם לפי"ז הקו בקצה המזרח וכלפי המשך הקו יש לשמוע שהוא תלוי בקו החוף בכל מקום שהוא לפי שלא ייתכן לחלק היבשה. והנה יש מקום לדון לא כן ולומר שקו שע"פ תליית החמה ראוי לו שיהא ישר ויחצה היבשה, (וא"כ הרי הקו נמתח מצפון לדרום מול קצה סיביר) אלא שאינו מוכרח כלל, והחזו"א פשיטא ליה לא כך.

²⁶³ החזו"א באגרת (להגרא"ז נדפסה ע"י הר"ק כהנא בהמעין ומשם בפשר חזון ובגנזים ושו"ת חזו"א) דן לגבי דעת היסוד"ע באוקינוס ומשמע שם שלא ברירא ליה לגמרי. והביא מדברי היסוד"ע על הכוזרי ורז"ה שתמה עליהם שכתבו סדר נכון במנין הימים לדגי הים שבאוקינוס. ויש כאן משמעות שבעיקר הדבר נוחא ליה ורק טען שאין בזה שום נפק"מ לבני"א. (ומש"כ יסדר נכון לפי סברתם) ר"ל סדר הגון ומתוקן כפי דעתם, ותמה עליהם שפירשו הסדר ההגון באוקינוס ולא פירשו להדיא הסדר הנכון בשטח שמקצה המזרח ועד ירושלים, ואין בזה שום משמעות של פלוגתא. כתבתי לפי שראיתי טועים בזה). ולענ"ד אי משום הא עדיין יש לדון בזה ובפרט שבהמשך דבריו כתב שהשיבוש בא לכוזרי והמאור מפני שטעו בזה. ואמנם בקונטרס י"ח שעות שהוא מאוחר יותר ומביא את מסקנתו של החזו"א מבואר שהכריע שכן דעת היסוד"ע יעו"י סק"ב וסק"ג ועיי"ש במה שביאר.

²⁶⁴ הגר"נ ברס שליט"א (קובץ זיכרון 'זכר ראובן' סימן ל"ב) כתב לפרש דברי היסוד"ע באופן מסויים (שמפני שהניח היסוד"ע שאין כל יישוב באוקינוס נקט שהתאריך מסתיים בקצה מערב ואין תאריך הלכתי באוקינוס שאינו מיושב בבני"א, שלהבנה זו אין לדברי היסוד"ע משמעות כלפי המציאות המוכרת לנו). וטען שם שהחזו"א לא פירש כך מפני שלא ראה דברי היסוד"ע במקורם אלא רק מתוך הבאתם ע"י היום. להוכחת טענתו זו הביא כמה ציטוטים מהיסוד"ע בספר חזו"א שמוכח שהם העתקה מהבאות היום ולא הועתקו מהיסוד"ע עצמו. (היומם גריל לצטט בשינויים קלים מהמקור והחזו"א הביא את לשון ציטוטיו).

לענ"ד יש להוכיח במוחלט לא כך ובודאי שהחזו"א ראה את היסוד"ע עצמו. הרי 'היומם' יצא לאור רק בשנת תשי"ג והחזו"א החל להתכתב עם רימ"ט באלול תשי"א, וכבר בתשובת החזו"א הראשונה ליפן שהגיעה ליפן בחודש אב תשי"א, לפני שהיה לו כל משא ומתן עם רימ"ט, מביא החזו"א את דברי היסוד"ע, והוא מתחיל מכתבו בציטוט דבריו. בהמשך מבאר החילוק בין הרז"ה להיסוד"ע בטעם הדבר ודן אם יש ביניהם מחלוקת לדינא. (את המכתב הזה שלח החזו"א לרימ"ט בטי' אלול תשי"א תוך שהוא מבקש ממנו להמציא לו את דבריו כדי לעיין בהם).

וכן יש ללמוד מזה שכתבו הרבה אחרונים בשמו דהיסו"ע רק שתחילת היום בקצה מזרח ולא הזכירו הסיום בקצה מערב כלל, ונראה שסברו שרק זה הגדר ההלכתי לשיטתו, וסיום היום בקצה מערב אינו אלא מציאות עובדתית ששם גרים אחרוני בנ"א שביישוב. ולפי זה דעת היסוד עולם באוקינוס - שכולו מאחר ליישוב, והיום נמשך עד תחילת היום בקצה המזרח. (והיינו שאף במציאות שהייתה לפני היסוד עולם יש לפרש דבריו שרק ההתחלה בקצה מזרח היא גדר הלכתי מפני שנקבעה ע"י זריחת החמה בששת ימי בראשית, ואילו הסיום בקצה מערב שהוא התייחסות למציאות י"ל שאינו סברא הלכתית ואינו קובע הלכות. ואם זו דעת היסו"ע הרי ברור שאין הדין משתנה לפי המציאות שלנו וכמו שנתבאר).

ובאמת נראה שסברא פשוטה היא שסיום היום בקצה מערב היא עניין מציאותי ולא הלכתי, לפי שברור שעצם זה שאין בני אדם במקום מסויים אינו יכול לקבוע קו תאריך ע"פ ההלכה, והרי ע"כ גם אחר קצה המערב באוקינוס יש הלכה איזה יום הוא למי שיימצא שם והיסו"ע נשמט מלפרש זה. ונוח לפרש שכוונתו שהקו ההלכתי הוא בקצה מזרח וקריאת שם היום במציאות מסתיימת בקצה מערב, וזה איננו קו הלכתי.²⁶⁵

מקורות והערות

באגרותיו השונות מתקופת הדיון (שלחי תש"א וראשית שנת תש"ב) שב החזו"א וציטט מהיסו"ע. ראה לדוגמה באגרתו הארוכה להגרא"ז מלצר שמצטט את 'לשון היסו"ע מאמר ב' פ"ז ד"ה ועתה' ומביא לשונו וחוזר ומביא מדבריו בסוף הפרק שם. בהמשך המכתב (אות ד') מעתיק החזו"א את לשון היסו"ע במאמר ד' פ"ז ופ"ח בשאלה האם טבור הארץ הוא בירושלים או במרחק כ"ד מעלות מירושלים ודן עד כמה ועל סמך מה היה היסו"ע בטוח שהטבור אינו בירושלים, ובדברים אלו לא עסק רימ"ט בספריו ובמכתביו כלל.

וזה שציטט בקונטרס י"ח שעות מתוך היום כנראה לפי שהניח שהיום מצטט בדייקנות וכשעסק בטענותיו הביא ציטוטיו ולא בדק אחריו. (ואוסף השערה אפשרית. ייתכן שבשעת כתיבת קונטרס י"ח שעות בשנת תש"ג כבר לא היה בידי החזו"א ספר יסו"ע שכנראה היה שאול בידו בשעתו ולכן העתיק את ציטוטי היום. ואין זה משנה כלום לשאלת באור דעת היסו"ע שהחזו"א עסק בדבריו וביארם הרבה קודם).

ולגופה של טענה הנה גם בקונטרס י"ח שעות (סק"ג, ד"ה ומש"כ) הביא החזו"א לשון היסו"ע "ונתחייב שיהי' סוף קריאת כל יום מימי השבוע כלה בקצה המערב" – שזה עיקר הנקודה שמכוחה נטען שיש לבאר דעת היסו"ע באופן אחר, ולא ראה בזה קושי. וכבר ביארנו בפנים שכדברי החזו"א כן הוא בהרבה אחרונים וכן עיקר.

²⁶⁵ ועוד, היסו"ע כותב שכדבריו כן דעת הראב"ח ובדבריו נראה שהוזכר רק שמקום ההתחלה בקו קצה המזרח ולא הזכיר את קצה המערב, ומבואר שראה היסו"ע בזה דברים שוים לשיטתו, ודו"ק. ראה בספר העיבור לראב"ח (מאמר א' שער י') שכיון שבבריאת העולם התחיל היום בשקיעת החמה בקצה מזרח, לכן ראוי שהיום יתחיל שם, (ואמנם יש מקום לדיון בכוונתו שם, וראה להלן). ולהלן הבאנו מהחשב האפוד בשמו של הראב"ח שנראה שלפניו היה מפורש שמקום המולדות בקצה המזרח מפני ששם קו התאריך, ומהדברים האלו נראה שהראב"ח נקט את קו קצה המזרח להתחלת היום מטעמים עצמיים והלכתיים ולא מפני המציאות של התחלה במזרח וסיום במערב. ויעוין להלן עוד בדעת הראב"ח ושאר קמאי שהביא היסו"ע.

ועיין בנחו"נ שהביא דברי היסוד"ע שההתחלה בקצה מזרח והסיום בקצה המערב (וייחס שיטה זו רק להיסוד"ע והקדמונים שהביא) וכתב בתוך דבריו שלשיטה זו הרי הנמצא בטבור הים (-האוקינוס) ראוי שיהיה לו היום כהמשך המערב "מפני שבאמת לפי הנחתינו תחילת יום שבת עדיין להלאה על נקודה ד' (-קצה המזרח) לא הגיע ולא יתחיל להם יום השבת עד שתשקע להם החמה ולפי החשבון הנ"ל היה הדבר כן באמת..." (לולי שלדעתו עיקר דברי היסוד"ע נסתרים מהמציאות שלנו עיין שם בפנים ואכמ"ל). והנה מבואר שנקט כדבר פשוט שלהיסוד"ע היום בכל האוקינוס הוא אחרי ירושלים וכדעת הכוזרי²⁶⁶.

והנה גם אם היה הדין תלוי בנידון זה הרי אין לנו אלא דברי האחרונים שנקטו כמעט כולם שלהיסוד"ע קו התאריך הוא בקצה המזרח וכו"ל. אלא שבאמת כל הנידון אינו אלא בדעת היסוד עולם אבל להמאור וכל הראשונים דעימיה אינו תלוי כלל ביישוב התחתון, וממילא נראה שלעניין דינא אין ספק שכן הוא, ויתבאר עוד להלן תחת הכותרת 'אם ההלכה כיסוד"ע'²⁶⁷.

במה נחלקו הכוזרי והיסוד עולם

הרדב"ז ח"א סימן ע"ו כתב שהראשונים נחלקו היכן מתחיל היום והשבת וציין לכוזרי ויסוד עולם. ומשמע שנקט שיש כאן פלוגתא לדינא בהלכות שבת, ויש לברר מה דעת הכוזרי ומה דעת היסוד עולם²⁶⁸. בירור זה חשוב מאד מפני שכמה אחרונים שנקטו כדבר פשוט שהכוזרי ורז"ה סברו שהקו בקצה המזרח, הבינו מהרדב"ז שהיסוד עולם חולק על זה ומעמיד הקו יותר קרוב למערב. ואין הדבר כן.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

²⁶⁶ ומכאן תשובה לעני"ד למשי"כ הגר"י ברס שליט"א בעניין הבנתו של הנחו"נ את דעת היסוד"ע (קובץ זיכרון 'זכר ראובן' סימן ל"ב).

²⁶⁷ החזו"א הרחיב לבסס דעת היסוד"ע כדי להוציא מליבם של אלו שטענו שיש איזה 'פשוטות' עלומה שהקו במרחק י"ב שעות מירושלים וטענו שלומר שהקו בקצה המזרח הוא דבר מוזר ותמוה ולא יאומן כי יסופר ושאר לשונות דכוותיה, ומזה הוציאו שבלי הכרח הגמ' אין כלל צד כזה. ובנקודה זו למדנו מהיסוד"ע שקצה המזרח הוא אפשרות הגונה ע"פ דעתו. ואמנם לעניין הכרעת הדין באמת א"צ לזה ודי לנו בדברי המאור שציידו כמותו הריטב"א והר"ן ולהחזו"א והגר"י כך דעת הראב"ד, והיסוד"ע אינו מרבותינו הראשונים וכפי שהבאנו להלן ממהרלב"ח ועוד.

²⁶⁸ ברור שגם אחרי הרדב"ז אין שום ראייה שהראשונים שנחלקו בפירוש הגמ' הוא מפני שס"ל שלא כהרז"ה ודעימיה ואין הדברים תלויים זה בזה וכמו שהוכיח החזו"א, ונתבאר בפרק ב' עיין שם.

ונשוב להביא לשונו במאמר ב' פי"ז. "עתה אתחיל לברר ולהודיע כיצד הוא נהג סדר כל קריאת יום ויום מימי השבוע בשמו במקומות הישוב שמקצה מזרח ועד קצה מערב... שיאמרו המשכילים ר' חסמן הדיין ז"ל והרב ר' אברהם ב"ר חייא ז"ל והרב ר' יצחק בר ברוך ז"ל וכמה אחרים עוד זולתם וכמו שהסכימו על זה המון חכמי האומות החוקרים... שכולם מסכימים כאחד ואומרים שבפי בני קצה מזרח יתחיל היום בכל ימי השבוע להקרא בשמו תחלה ואחריו יקרא בפי בני שאר מקומות הישוב זה אחר זה על הסדר עד קצה מערב... עד שהוא נקרא בפי קצה בני המערב באחרונה...". ובשם הרז"ה וכוזרי כתב שם "שחשבו קצת המדברים, כגון בעל ספר הכוזר... וכן הוא דעת בעל המאור... כי מירושלים או מטבור הארץ היא התחלת קריאת כל יום ויום מימי השבוע, וכי סוף קריאת כל יום ויום מימי השבוע הוא כלה בקצה המזרח... וחשבו כי לבני קצה מזרח כלה לו קריאת השם היום ויתום". עכ"ל. ובהמשך דבריו, "וכל השיבוש והבלבול בא להם (-לכוזרי ודעימיה) לפי שחשבו כי התחלת קריאת כל יום מימי השבוע הוא ממקום אחר ולא מקצה המזרח [ו]שסוף קריאתו הוא ותם במקום אחר זולתי בקצה מערב". עכ"ל.

והדברים ברורים. היסוד עולם כותב בפירוש שהימים מתחילים בקצה המזרח ומעמיד כדעה שחולקת על זה את פשטות לשון הכוזרי והרז"ה שיש בה משמעות סבירו שהיום מתחיל בירושלים וא"י או בטבור הארץ וכותב בחריפות גדולה שאין הדבר כן ולא ייתכן כלל לומר דבר כזה אלא היום מתחיל בקצה המזרח. וכ"כ הארצות החיים ותוס' אהרן ונאווה קודש ונחמד ונעים וכוזרי שני וקול יהודה וארץ צבי (צוינו לעיל) שלפי היסוד"ע הקו הוא בקצה המזרח²⁶⁹.

והנה היסוד עולם עצמו כותב שיש בדברי הכוזרי ורז"ה גם משמעויות שהיום מתחיל בקצה המזרח. ואכן הסכימו הרבה אחרונים בדעתם, וכן משמע שנקט הראב"ד בדעתם, שבאמת כוונתם להתחיל הימים בקצה המזרח. ולפ"ז הרי הושוו כל הראשונים בכך.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

²⁶⁹ ועיין בקו"י וכוזרי שני ונחמד ונעים ותוס' אהרן ואר"ח וארץ צבי שהביאו (נאפשרות או כמסקנה) שדעת הכוזרי שהקו בטבור או בירושלים, ושהיסוד עולם חולק על זה. יש לציין שראיתי לגאון אחד שהסתפק בכוונת היסוד"ע. עיין בחיבת הקודש להגר"א קלצקין סי' ל"ז שכתב "לפי שבעל יסוד עולם שהי' תלמידו של הרא"ש חולק בספרו (דפוס ברלין ד' ל"ז וד' ע"ג) על בעל המאור ודממילא לפי דעתו אפשר שישתנה הדין". והנה נקט לשון אפשר וכנראה לא ברירא ליה במה בדיוק נחלק, אבל כבר הבאנו מהרבה אחרונים שביארו דבריו היטב, וברי עדיף. ולענ"ד דברי היסוד"ע מכריחים כדבריהם.

מוסכם גם על החזו"א שאם כוונת הרז"ה ודעימיה שהיום מתחיל בירושלים או בא"י הרי יש חולקים על דבריהם, וזה דבר פשוט מאד אין מהצורך לדון בו. ומה שכתב החזו"א שאין מחלוקת היינו אם נצא מההנחה המוסכמת על הרבה מהאחרונים, וכן נקטו הגרימ"ט וכל אלו שעסקו בשאלת יפן, שהכוזרי והרז"ה סוברים שהקו בקצה המזרח (והחזו"א עצמו הוכיח מהראב"ד שהבין כך את הרז"ה והכוזרי). ושיטתם של הגרימ"ט ועוד שאף שהכוזרי והרז"ה נקטו את קו ה-90 מעלות מ"מ יש לקבוע קו אחר ועל זה כתב החזו"א שאין מי שחולק עליהם. וכשיטה זו של קצה המזרח המוסכמת בפי הראשונים נקט החזו"א לדינא.

והנה כל הדיון הזה אין לו משמעות כלפי שאלת יפן. שגם אם היה הקו בגבול אר"י הרי יום ראשון של יפן הוא יום השבת, והנידון הוא רק כלפי השטח שבין גבול א"י לקצה המזרח שבסין שאם הגבול באר"י כל השטח הזה מונה עם המערב ושווה ליפן. ולעניין דינא אם כוונת הרז"ה כן הרי טענות היסוד"ע ע"ז חמורים, והחזו"א ועוד אחרונים הוסיפו עוד טענות, ואין בזמנינו מי שדן לפסוק ע"פ צד זה בהכנת הכוזרי ורז"ה. (יש לציין שהארץ צבי מקו"י גלוב כתב גם צד זה בין הצדדים הצריכים מכריע ביניהם ואמנם אין בזמנינו מי שחושש לזה).

בדברי היסוד עולם מאמר ד'

היסוד עולם מזכיר עניין קו התאריך בשני מקומות. במאמר ב' פ"ז שם ייחד דבריו לשאלה זו ודן בארוכה (בדפו"ש מדף ל"ג ע"ב ועד דף ל"ז ע"א) בהצעת הקדמות וכו' היכן קו התאריך, וכתב בזה עוד במאמר ד' פ"ח שם הוא עוסק בפירוש השמועות בר"ה ומזכיר בקצרה (בחלק ב' עמ' ט"ז) את עניין קו התחלת היום היוצא מפירוש הכוזרי והמאור.

והנה במאמר ב' כתב בהרחבה ובתוקף רב שהקו בקצה המזרח ולא במקום אחר והביא שם בשם הרבה קדמונים שסברו כך. אבל דבריו במ"ד פ"ח נראים כסותרים את דבריו אלו. והאחרונים דנו בזה ויישבו באופנים שונים וכדלהלן.

כתב היסוד"ע במאמר ד' פ"ח (דף ט"ז), "ודע כי בעל ספר המאור... ואמר כי על אמצע א"י הוא מיוסד חשבון המולדות וכי על קצה מזרח הוא סמוך ראיית הלבנה בחידושה. וכדי להעמיד סברתו זאת הוצרך לייסד ולומר כי בכדי י"ח שעות תזרח השמש בכל יום בירושלים קודם ממה שתזרח ביום ההוא בקצה מזרח וזה שקר גדול ומפורסם ושינוי סדרי בראשית. וסדר הברייתא של נולד קודם חצות לפי

סברתו יאמר כך הוא²⁷⁰, חל רגע המולד וחודש קודם חצות יום שבת, ע"ד משל, בירושלים, בידוע הוא כי הלבנה החדשה שלו היא נראית [לפני] כן בסוף יום שבת זה בקצה מזרח... וזה שיבוש גמור הואיל ועת הראיה לפי הצעתו זאת תהיה קודמת לרגע המולד וזה שקר... ע"כ.

כוונתו צריכה ביאור. הרי אין ספק שי"ח שעות אחרי זריחת השמש בירושלים היא תזרח במרחק של 270 מעלות משם. השאלה אם זהו רגע שינוי התאריך או לא היא שאלה עיונית ואינה קשורה לסדרי בראשית של זריחת השמש, וגם ודאי לא חזר בו ולא בא כאן להקשות על דבריו הברורים והארוכים במאמר ב' שהקו הוא בקצה המזרח ולא במקום אחר זולתו וכנ"ל. (וכן ברור שלא יצא כאן מהנחה פשוטה שבאמת נקטו כדבריו שם ולא כמו שהוא עצמו ייחס להם שם, ונצטרך לומר שהחליף גם את שיטתו וגם את הבנתו בדעתם). ודבריו צריכים ביאור.

ובספר תוספות אהרן²⁷¹ ביאר כוונתו שתמה עליהם ע"פ שיטתו שטבור הארץ אינו בירושלים אלא מזרחי אליה 24 מעלות (וכשיטת הרמב"ם) וממילא השמש מקדימה לזרוח בקצה המזרח כשיעור 24 מעלות, וקצה המזרח הוא במרחק של פחות מט"ז שעות ומחצה מירושלים, ואין כאן י"ח שעות. ושיטתם שהשמש תזרח שם אחרי י"ח שעות היא שינוי סדרי בראשית. וכע"ז פירש בקרבן ראשית (להגר"ל מרגליות אב"ד פפד"א קודם הפמ"ג, בקונ"א) ש"התבאר בלוחות שאין הדבר כן", והיינו לוח אורך המדינות שביסודו ע"ה שהזכירו לפני כן. והחזו"א פירש תמיהתו קרוב לזה שהניח שהכוזרי ורז"ה שדיברו על 'יושבי קצה המזרח' התכוונו ליושבי עיר בסוף היישוב בתוך סין, ותמה שא"כ מקום העיר מערבי לקו של י"ח שעות ויל"ע. וכן הגרא"מ לפידות בסוף תשובתו השנית נקט שדעת היסוד ע"ה עצמו שהקו בקצה המזרח, ועיי"ש בתוך תשובתו מש"כ לפרש בכוונתו במאמר ד'. ועייין באגן הסהר סימן ט' ובעוד מקומות שג"כ דן בזה בהרחבה. [המחר חדש עמ' י"ז לא היה

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

²⁷⁰ בדפוס שני: ושינוי סדרי בראשית ושינוי סדרי הברייתא של נולד קודם חצות. ולפי סברתו יאמר כך הוא..., ונוסח דפו"ר נראה עיקר.

²⁷¹ לאב"ד פינסק נפטר בשנת תר"א. הגרא"ז במכתבו לחזו"א כותב עליו "שהוא אחרון גדול מדורות הקודמים ותלמיד הגר"א ז"ל" (הפרט האחרון צריך בירור, וכמדומה לי קצת שלא היה תלמיד ממש ואולי נמנה על שותי מימיו מפי תלמידיו וספרי).

היסו"ע לפניו וכתב שנ"ל מתוך הקו"י שהקשה מסברא שלא נראה שיאחרו י"ח שעות וראוי שהמרחק לא יעלה על י"ב שעות. ואין דברים אלו ביסו"ע ואדרבא²⁷².

איך שנפרש קושייתו הרי לא בא היסו"ע להקשות על הדיעה שהקו בקצה המזרח שהיא דעת היסוד עולם גופיה. דיעה זו מפורשת להדיא בדבריו וכן נקטו הרבה אחרונים בדעתו.

אם ההלכה כהיסו"ע

כיון שהיו שהבינו שהיסו"ע חולק על קו קצה המזרח, יש לבאר שגם לפ"ז אין הדין משתנה.

כתב המהרלב"ח (קונטרס הסמיכה עמ' י"א בקונטרס השני של מהרלב"ח ד"ה תחילת דברי החכם, הנידון שם בעניין אחר) "ואין לו ראייה מדברי בעל ספר יסוד עולם כי הרב ההוא היה חכם גדול בחכמת התכונה אבל בענייני הדינים לא היה מדבר ומדקדק כפי שרשי התלמוד אלא כפי הסברא לבד ואעידה לי ב' עדים נאמנים מדבריו..."

בנוגע לעניינינו כתבו מעין זה, בעדינות ובכבוד, בתשובת הגרא"מ לפידות (השניה) שבספר 'תורת הגאון ר' אלכסנדר משה לפידות' סימן ח' "ערכתי... ע"פ דעת המאור לפי שהוא עמוד ההוראה שבית ישראל נשען עליו... אבל הישראלי (-היסוד עולם) לא חזינא לקרקפתיה בבי מדרשא בהלכה לשיחתו זכינו לריחו לא זכינו, והשגותיו בספרו יסוד עולם אין להם שום יסוד מוסד להחשיך מאורן של ישראל".

ובתשובת הגרש"ז ריגר מבריסק כתב שהיסו"ע "היה רק מלומד בחכמות ולא פוסק", ונקטו כולם שלכן יש לפסוק להלכה כבעל המאור.

מקורות והערות

²⁷² לענ"ד המשווה דבריו כאן לדבריו במאמר ב' פי"ז יראה שגם שם נקט לשון קרובה לזה, (שכתב שאם לכוז"ר והמאור בני חצי הישוב המזרחי הם מקדימים לירושלים "הנה יכחישו עצמם במה שישדו כי בכדי י"ח שעות יתחיל היום להיקרא בשמו בטבור הארץ או בירושלים קודם שיקרא בקצה מזרח הואיל והם יודו שקדם להם זריחת החמה ביום זה... בקצה מזרח משזרחה במקומות חצי הישוב המזרחי". והנה הוא משתמש במושג 'הקדמת י"ח שעות בירושלים לפני קצה מזרח' וכוונתו לאפשרות שהקו בירושלים ממש, וברבע הכדור שמקצה מזרח ועד ירושלים הוא מאחר לירושלים. וקרא לכל רבע הכדור הזה 'קצה מזרח' בהנחה שכך קראוהו הכוזרי ורז"ה בלשונם), ועיקרו לומר שלא ייתכן שהיום יתחיל בירושלים. וכנראה כתב כאן לפי הנחתו זו (שהכוזרי ורז"ה סוברים שהקו בירושלים ממש) וחזר גם כאן וקרא לכל רבע הכדור הזה 'קצה המזרח'.

ומצד הלשון עצמה הדברים נראים דחוקים אבל נראה שבהשוואה לדבריו שם נוח מאד לשמוע שזו כוונתו (ושו"ר בכתבי חכם אחד הבקי בעניינים אלו שפירש קרוב לזה). ובאמת כל הדרכים הולכים אל מקום אחד, שהבין ש'קצה המזרח' של המאור הוא לפניו מקצה סין ועל זה התמרמר שבדאי היום שם מקדים לירושלים ומי שאומר שהיום שם אחרי ירושלים הוא שינוי סדרי בראשית, ועיין היטב.

ובשם מרן הגרייז אמר בנו הגרייז זצ"ל שהיסו"ע "לא היה פוסק" (גנזים ושו"ת חזו"א ח"א מהדורה שניה, מרשימות שנדפסו באישור בנו הגרא"י שליט"א) ובנו הגרמ"ד שליט"א אמר בשמו שהיסו"ע הוא מ'ספרי חקירה' שהזכירו העניין דרך אגב ולא מספרי ההלכה ו"ראוי יותר לסמוך על ספרי ההלכה". (תאריך ישראל עמ' נ"ח כתבי תלמידים מהגרמ"ד שליט"א בשם אביו מרן הגרייז).

נמתוך הדברים אתה למד שהיה פשוט להם ששאר ראשונים שפירשו הסוגיא באופן אחר מהמאור לא נחלקו עליו בדין קו התאריך והרחבנו בפרק ב', ועיין הערה ²⁷³].

החזו"א בקונטרס י"ח שעות לא נכנס לדון בזה בפירוש ומפני שנקט עיקר שגם להיסו"ע הקו בקצה המזרח כפי שהוא במציאות ואין מחלוקת לדינא²⁷⁴, וכן הגרא"מ לפידות בסוף תשובתו השניה הסיק שלהיסו"ע הקו בקצה המזרח. **ולסיכום**. בעל יסוד עולם איננו מרבתינו הראשונים שקיבלנו תורה מפייהם ולכן אין הלכה כמותו בפלוגתא עם בעל המאור (אלא שיש לדון מצד הראשונים שהביא ועיין בהערה לעיל).

בדעת הראב"ח ושאר ראשונים שהביא היסו"ע

הראב"ח. בחשב האפוד (להאפודי, קדמון מזמן הריב"ש והרשב"ץ, בפרק י', נדפס מכ"י ב'ישורון' ט' עמ' תקפ"ד) הביא בשם הראב"ח ששיטתו בפירוש הגמ' ברה"ה מיוסדת על ההקדמות "כי סוד העיבור כולו נוסד על מולד הלבנה ההווה בקצה המזרח וכי

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

²⁷³ יש להעיר שהיסו"ע הביא שכדבריו נקטו גם הראב"ח ר"ח הדיין וריב"ב, וריב"ב הלא היה מרבתינו הראשונים וגדול בתורה וכנראה שגם ר"ח הדיין כן. (ועיין בפרק ג' בדעת הגרש"ז ריגר שייתכן ומשמע שבמכתבו השני נקט שהוא ספק דאורייתא או קרוב לזה מפני דעת ריב"ב). וייתכן שמ"מ פשיטא להו שהלכה כהמאור שהוא מרבתינו שבאו דבריהם לידינו בהרבה חלקי תורה, והגרייז הלא מנה גם הכוזרי הראב"ד הריטב"א והר"ן שסברו כהמאור, ובפרט שאין הדברים לפנינו מלבד הבאתם ביסו"ע. והנה המאור נקט שהקו בקצה המזרח והיסו"ע הביא בשם הראשונים שהקו בקצה המזרח והדברים תואמים, ונראה שגם אם נניח שהיסו"ע נחלק מפני שמתוך דבריו מובן שאינו סובר כהמאור הרי עדיין אין זו ראיה על דעת הראשונים שהביא, ועיין היטב. ועדיין צ"ת שלא התייחסו לזה במפורש.

נזעל כל פנים נראה שהדברים נצרכים להאמר כלפי האפשרות שהיסו"ע נקט שיש סיום בקצה מערב, שייתכן שזה חידוש משלו, וקצת ראיה לדבר שהרי בראב"ח יש מקור לקו ההחלה בקצה המזרח ואין מקור לקו זה, ואם באנו לטעון מצד היסו"ע לבדו הרי כאן לימדנו האחרונים שאין הלכה כמותו נגד רבותינו הראשונים. וכל זה להבנה שהיסו"ע חולק וכבר הבאנו שכמעט כל האחרונים חולקים בעיקר הדבר, וביארנו שזה המהלך המובן לנו ולא נתפרש איך אפשר להבין דבריו אחרת. ויש שהבינו שחולק רק מתוך הבאותיו בספרי אחרונים ולא ראוהו בפנים, ואכמ"ל.

²⁷⁴ במכתבו להגראיז כתב החזו"א בקצרה ש"קושיות יסו"ע לא קשיא כלל להמעייין".

שם תחילת קריאת הימים" ועיי"ש שדן האפודי אם אכן קו תחילת היום שם²⁷⁵. והיינו שנקט הראב"ח שמקום המולדות הוא בקצה המזרח מפני ששם מקום התחלת היום - קו התאריך²⁷⁶.

והנה דברי ריב"ב ור"ח הדיין שהביא היסו"ע אינם לפנינו ולא מצאתי בשום מקום אחר דבר בשם בעניין²⁷⁷. הדעת נוטה לשער שהיסו"ע הסיק את שיטתם מתוך דיונים בעניין מקום המולדות וביאור הסו' בר"ה. שהביאור שם הוא מיסודו של ר"ח הדיין, וריב"ב נחלק על שיטתו והראב"ח טען לקיימה. ונקט היסו"ע (שהיה מפורש בעיבור לפניו או שהניח מסברא, אלא שאם מסברא יש לדון לחלק) שהקדמה זו שמקום המולדות בקצה המזרח מפני ששם התחלת היום היא גם לדעתו של ר"ח הדיין, וריב"ב שנחלק עליו מטעם אחר, ולא כתב שחולק על פרט זה - הודה לו בזה²⁷⁸. ועכ"פ בדעת הראב"ח הדברים ברורים²⁷⁹.

סיכום הדברים

הבאנו דברי האחרונים שנקטו בדעת היסו"ע שהקו הוא בקצה המזרח שהוא קצה יבשת אסיה, ונתבאר היטב טעמם, (ועיין בפנים בביאור לשונו על קו סיום היום), וביררנו שזו דעת הראב"ח ועוד. וכן הבאנו דברי רבותינו בשאלה האם הלכה כהיסו"ע אילו פליג.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

²⁷⁵ יש להדגיש שבספר העיבור שלפנינו לא מצאתי זה במפורש בדבריו בעניין מקום המולדות, עיין מאמר ב' פרק ז', אבל מדברי האפודי ברור שכך היה לפניו, וצריך בדיקה בכתבי היד. במקום אחר הראב"ח (מאמר א' שער י') הזכיר קצה המזרח וכתב שראוי המקום הזה להתחיל ממנו מפני שהרקיע מתחיל משם לסבוב ולעלות על הארץ ועיי"ש, ובקול יהודה על הכוזרי נראה שפירש שכוונתו לנידון שלנו, והכי מסתברא ככוונתו, שקשה לשמוע פירוש אחר לביטוי התחלת היום מלבד נושא קו התאריך, (ויש לדון אם זה מוכרח בהחלט וקצת צ"ב למה לא פירש יותר). ועכ"פ הן החשב האפוד והן היסו"ע כתבו בשמו שהקו בקצה המזרח.

²⁷⁶ הראב"ח הוא מהקדמונים שבספרד (ושאל בהלכה מבעל העינים שהיה רבו דראב"י אב"ד חמיו של הראב"ד) ויש בידינו מספריו בענייני תכונה ועוד, והלבוש ועוד אחרונים כתבו הגהות על ספריו.

²⁷⁷ ר"ח הדיין הוא קדמון שקדמו דבריו לריב"ב (שחי בדור הרי"ף) וחי כנראה יותר ממאתיים שנה לפני היסו"ע.

²⁷⁸ וסיוע מסויים לדבר מהעובדה שבדיוק שני הקדמונים שהוזכרו בנושא מקום המולדות הם אלו שנודעה דעתם בעניין התחלת היום, ודו"ק. ואמנם ר"ח הדיין חיבר ספרים בענייני העיבור שהובאו מהם דברים ביסו"ע וייתכן שראה שם דברים מפורשים בעניין.

²⁷⁹ על דברי ספר היומם בנוגע לדעת היסו"ע והראב"ח הרחבנו במקומו קחנו משם.

מילואים לפרקו

א. דברי היסוד עולם מתוך ספרו

בהיוםם (מעמ' מ"ט ואילך) הביא מתוך דברי היסוד"ע את מה שסבר, להבנתו, שהם "דבריו המפורשים שקו התאריך הוא בטבור הים". ואמנם רבותינו האחרונים קראו דברי היסוד"ע והבינו אותם לא כך וכפי שהובא בפנים הפרק. ובאמת, עד כמה שעניינו רואות, לא ייתכן כלל לפרש באופן אחר מדברי האחרונים, והדברים מפורשים להדיא כדבריהם.

נביא כאן את כל דברי היסוד"ע בלשונו²⁸⁰ בביאור שיטתו בהתחלת היום, ללא השמטות וללא הוספות, ובצירוף כותרות משלי.

בהערה²⁸¹ הובא ונתבאר קטע מתוך מה שהקדים היסוד"ע לדיון.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

²⁸⁰ היסוד"ע הודפס פעמיים מכתבי יד שונים, ברלין תקל"ז (ע"י ר' ברוך משקלוב) וברלין תר"ח, ורבו השינויים בין הדפוסים, רובם בלי שינוי משמעות. - בחלק מהמקומות היו לפני השוואות בין הדפוסים שנעשו ע"י חכם אחד, והבאתים בהערה. בשאר המקומות הוא כפי ההזדמן.

²⁸¹ בתחילת הפרק כתב היסוד"ע כעין הקדמה לנידון קו התאריך וביאר בה מהו 'רגע מולד העולם' לשיטתו. בהמשך היסוד"ע מבאר החילוק שבין אותו רגע לתחילת היום ההלכתית. וזה לשונו (מילים שיש בהם שינוי בין הדפוסים הוקפו בחצאי מרובע):

ואתחיל עתה ואקח מרכז החמה ואעמידנו תחילה נוכח טבור הים, כאילו על נקודת (ט') [מ'] מהצורה, ואומר כי במעט עיון יתברר לך ותדע שברגע הזה מכל יום ויום מימי העולם הוא חושך הלילה מתפשט על היבשה כולה... ומאז תתחיל על גלילה לזרוח ולהאיר על הארץ, ובקצה מזרח אז היא זורחת תחילה ושאר בני היישוב הם עומדים אז בלילה, ואחר זה כפי מה שהחמה עולה... ועל הסדר ההוא הולכת לה וזורחת על מקומות היישוב זה אחר זה על הסדר... נמצא כי ברגע מעמד מרכז החמה מכל יום ויום נוכח אמצע [הים] אז יתחיל אורה להתילד ולהראות ע"פ האדמה עד שהוא הרגע הזה מכל יום ויום בהתיחסו למקומות היישוב [לגבי צמיחת אור החמה בארץ] דומה בענינו לעת צאת הולד ממעי אמו, ובשביל זה אני אומר כי ראוי וראוי הוא הרגע הזה מכל יום ויום להיותו מחק האמת ולפי הטבע תחילת היום וראשיתו...

...ובשביל זה אני קורא הרגע הזאת מכל יום ויום מימי עולם רגע מולד העולם הואיל ובו יצאה העולם מתחילה מדין האפיסה והשליטות לעין המציאות והויות וראוי היה הרגע הזה להיות מולד העולם הואיל ובו מתפשט החושך על פני האדמה כולה ובפתע פתאום ברצון האל ית' כשאמר יהי אור התחיל האור ונראה על פני הארץ ונברא הכל ויצא אל הפועל...

פרוש הדברים: ברגע שהשמש עומדת מול טבור הים (חצות היום בטבור הים) הרי חצי הכדור התחתון מואר כולו ואילו החצי העליון המיושב כולו חושך. מיד אח"כ השמש מתחילה להאיר (הנץ החמה) בקצה המזרח שהוא התחלת היישוב, ומתקדמת והולכת על פני היישוב. הרגע הזה של הנץ החמה בקצה המזרח, שבו חצי הכדור המיושב יוצא מהחושך אל האור, הוא 'רגע מולד העולם', והוא הרגע הראוי להקבע כתחילת היום וראשיתו. - הצורה היא שרטוט המתאר את

הצגת השאלה של קו התאריך

ועתה אתחיל לברר ולהודיע כיצד הוא נוהג סדר קריאת כל יום ויום²⁸² מימי השבוע בשמו במקומות הישוב שמקצה מזרח ועד קצה מערב.

ואקח מרכז החמה ונעמידה נוכח טבור הים ונציע שהי' אז רגע שקיעת החמה של יום ששי בקצה מערב ובאמת אז הוא כבר חצות ליל שבת זה בטבור הארץ, כמו שאז היא זורחת החמה בקצה המזרח כלומר עת הבקר לשם. אבל לא נתברר לנו עדיין ולא נודע איזה בוקר הוא לשם. (-לביאור הדוגמה עיין הערה²⁸³).

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

ארבעת הנקודות, קצה מזרח, קצה מערב טבור הארץ וטבור הים, ומופיע רק בדפוס שני (עמ' ל"ד).

בהמשך דבריו (דפוס שני עמ' ל"ה ד"ה ואחר שנתיסד) ביאר היסודי' למה למעשה היום ע"פ התורה מתחיל בשקיעת החמה ולא בהנץ החמה, ואחר דיונו בענייני קו התאריך חזר וביאר (דפוס עמ' 36, והובא להלן בכותרת: החילוק בין 'רגע מולד העולם' ל'תחילת היום' ההלכתית), למה אין סתירה בין הקביעה שרגע מולד העולם הוא רגע הנץ החמה בקצה מזרח ובין הקביעה שרגע התחלת היום ע"פ התורה הוא ברגע שקיעת החמה בקצה המזרח, כאשר מקום עמידת החמה (-חצות היום) באותו רגע הוא בטבור הישוב, ויעו"ש.

היוםם (סוף עמ' מ"ט ואילך) מצא כאן מקור שהקו בטבור הים, שהרי מפורש ביסודי' שרגע היות החמה בטבור הים הוא הרגע הראוי להיות תחילת היום וראשיתו. ואמנם נראה שלא ייתכן כלל לפרש כך, והרי בהיות החמה מול טבור הים הוא חצות היום שם, והיסודי' אינו מייחס שום משמעות לחצות היום בטבור הים, וחצות היום אינו שעת תחילת היום לא לפי המניין הגויי ולא לפי התורה.

לאמיתו של דבר היסודי' כאן מתאר את הנץ החמה בקצה המזרח, החל באותו רגע, וקובע שהנץ החמה שם הוא רגע מולד העולם, והוא ראוי להיות רגע התחלת היממה בכל מקום (והיינו שכניסת השבת, לדוגמא, תהיה בהנץ החמה, ואחרי כניסת השבת לראשונה בקצה המזרח תתחיל השבת בכל מקום בהנץ החמה שלו, כולל בטבור הים, עד שהשמש תשוב להנץ בקצה המזרח ויתחיל שם יום ראשון). אילו היו הדברים נקבעים כך היה קו התחלפות התאריך נקבע בהנץ החמה בקצה המזרח. והיסודי' בהמשך אכן קובע ודן בפירוש למה התורה קבעת את קו התחלפות התאריך ברגע שקיעת החמה בקצה המזרח וכפי שצויין לעיל, והם דברים הפוכים ממה שהיוםם מייחס להיסודי'.

²⁸² בדפוס: כל קריאת יום ויום.

²⁸³ ביאור: כדור הארץ מחולק לארבע חלקים המסומנים ע"י ארבע נקודות. קצה מזרח של היישוב, טבור (- אמצע) היישוב, קצה מערב, טבור הים. השמש מאירה תמיד חצי כדור, וכשהיא מעל אמצע היישוב הרי כל היישוב מואר וכל האוקיינוס חשוך. בשעת חצות היום בטבור הים הרי בקצה המערב, העומד במרחק רבע כדור אחורנית משם, רואים עדיין את השמש אבל היא הולכת ושוקעת להם עם התקדמותה למערב, ומתחילה שם השקיעה והמשך ההחשכה והלילה. לעומת זה במרחק רבע הכדור קדימה, שהוא בקצה המזרח, מתחילים לראות את השמש יוצאת והיא מתקדמת אליהם וזורחת להם, ומתחיל שם הנהי"ח והמשך היום. וכאן נשאלת השאלה, יום זה המפציע במזרח היישוב הוא יום חדש וכאן התחלת היום או שהוא המשך של היום הקודם והיום החדש מתחיל במקום אחר. ובדוגמה שהביא. כשבמערב היישוב היה יום שישי וכעת חצות יום שישי בטבור הים ושקיעה בקצה מערב, הרי ברור שבקצה מערב של

דעת ר"ח הדיין ראב"ח וריב"ב ועוד

אם הוא כבר בוקר של יום השבת, כמו שיאמרו המשכילי' ר' חסמן הדיין והרב ר' אברהם ב"ר חייא ז"ל והרב ר' יצחק בר ברוך ז"ל וכמה אחדים עוד זולתם, וכמו שהסכימו ע"ז המון חכמי האומות החוקרי' ששמו לבם לידע ולכוין עיתי הלקות ושאר אותות צבא השמים במקומות הארץ, ר"ל שכולם מסכימים כא' ואומרים שבפי בני קצה מזרח יתחיל היום בכל ימי השבוע להקרא בשמו תחילה ואחריו יקרא בפי בני שאר מקומות הישוב זה אחר זה על הסדר עד קצה מערב, הן לפי הסכמתנו שנתחיל אותו מתחילת הלילה כפי שיסדנו או כפי הסכמת האומות שמונים ימי השבוע מהבוקר, עד שהוא נקרא בפי קצה בני המערב באחרונה כלומר לאחר י"ב שעות משהתחיל להקרא בפי בני מזרח בתחילה, ולפי היסוד האמיתי הזה יהי' הבוקר הזה שאנו מדברים וחוקרים עליו הוא בוקר של יום שבת בקצה מזרח²⁸⁴,

דעת הסוברים (להבנת היסוד"ע) שהיום מתחיל בירושלים או טבור הארץ

או שמא הבוקר הזה של קצה המזרח אינו עדיין אלא בוקר של יום ששי לשם כמו שחשבו קצת המדברים כגון בעל ס' הכוזר בספרו בשבחה של א"י ע"ש [בדפוס שני ברלין תר"ח הובא כאן מלשון הכוזרי], וכן הוא דעת בעל המאור בתלמוד ר"ה בפי' י"ח שעי' מכסי' סיהרא ע"ש בחיבור שלהם [בדפוס שני הובא כאן מהמאור], תראה שדעתם היא כי מירושלים או מטבור הארץ היא התחלת קריאת כל יום ויום מימי השבוע וכי סוף קריאת כל יום ויום מימי השבוע הוא כלה בקצה המזרח. והמשל לסברתם הוא יום שבת יאמרו כי לבני ירושלים או טבור הארץ הוא נכנס

מקורות והערות

היישוב שוקע כעת יום ששי ובטבור הים כעת הוא חצות יום ששי, שהרי ברור שהיום אינו מתחלף במקומות האלו. והשאלה על הבוקר המפציע במזרח האם הוא ג"כ בוקר של יום ששי, או שכאן מתחיל יום חדש וזהו בוקר השבת. - ונקט השאלה כאילו היום מתחיל בהנץ החמה וכשיטה המקובלת על 'המון חכמי האומות', וע"פ התורה הספק הזה בדיוק קיים בשעת השקיעה בקצה מזרח (שהיא שעת חצות הלילה בטבור הים, שעת הזריחה בקצה מערב ושעת חצות היום בטבור הארץ), וכמבואר בהמשך דבריו.

²⁸⁴ הרי שלך לפניך מפורש וכתוב באר היטב "שבפי בני קצה מזרח יתחיל היום... להקרא בשמו תחילה ואחריו יקרא בפי בני שאר מקומות הישוב זה אחר זה... עד קצה מערב". ומפורש וכתוב באר היטב שמדובר בקצה המזרח של היישוב, ששעת הנץ החמה בו היא שעת חצות היום בטבור הים, ואין כל אפשרות לפירוש אחר (עוד לדמו שאין כאן עניין מיוחד לזרע קודש מקדשי ירושלים אלא גם הגויים שיש להם מרכזים אחרים מכירים בקו קצה המזרח). אין שום אפשרות להכניס כאן את הקו של 180 מעלות מירושלים העובר 'נוכח טבור הים' באמצע האוקיינוס הגדול ורחוק כרבע כדור הארץ מכל קצה של היישוב.

יום שבת בראשונה ולאחר ששה שעות אחרות הוא נכנס בטבור הים ולאחר ששה שעות שלישיות הוא נכנס לבני קצה מזרח באחרונה וחשבו כי לבני קצה מזרח כלה לו קריאת השם היום ויתום.

ועתה ראה איך הוא סברתם זו נעקרת מאילי' ואין לה שום טעם או ענין וזה כי באמת רגע חצות יום שבת ע"ן"ד משל בטבור הארץ בעת יומם אז הם עומדים כל בני הישוב זולתי בני קצה מזרח הוא להם תחילת ליל שבת לפי סברתם וכל בני ישוב המערבי לדבריהם וכן הוא לפי האמת ביומם של יום שבת וקודם חצות ממנו הם עומדים אז כולם,

קושיה שלא פירשו דין חצי היישוב המזרחי²⁸⁵

ויאות לנו אז עתה לשאול אותם על בני חצי הישוב המזרחי שיאמרו לנו באיזה יומם הם עומדים אז ואם יאמרו כי ביום שבת ובאחר חצות היום ממנו הם עומדים אז כולם וכך הוא האמת הנה יכחישו עצמם במה שיסדו כי י"ח שעות יתחיל היום להקרא בשמו בטבור הארץ או בירושלים קודם שיקרא בקצה מזרח הואיל והם יודו שקודם זרחה להם החמה ביום זה וכן בכל יום בקצה מזרח משזרחה במקומות חצי הישוב המזרחי האלו, ועוד הם מכחישים את עצמם במה שאמרו כי מטבור הארץ או מירושלים היא התחלת קריאת היום בשמו הואיל ובני מקומו' המזרחית האלה הם עומדים ברגע חצותו²⁸⁶,

ואם יחזרו לומר כי ברגע של יום ששי הם עומדים אז כל בני הישוב המזרחי האלו וכך יאות להם לומר לפי סברתם וכי השבת לא יכנס להם עד שתשקע החמה במקום מקום מהם, הנה יכחישו עצמם כמו כן במה שאמרו כי בקצה מזרח יכלה לו קריאת כל יום ויום מימי השבוע בשמו, [אז] יאמרו שהשבת לא יכנס לאלו המזרחי' לא קודם שיכנס בטבור הארץ ולבני ירושלים ולא לאחר מכאן וזהו התול.

קושיה שלא ייתכן שהיום מתחלף בטבור הארץ

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

²⁸⁶ גם בדבריו כאן ולהלן מבואר שב'קצה המזרח' כוונתו כמשמעו ולא לטבור הים כפי שסבר היומם לפרש בדבריו.

ועוד יש לטעון עליהם איך יתכן שיהי' לוי השוכן בטבור הארץ עומד עתה בחצות יום שבת ויכפור בו יהודא שכנו ויאמר לא כי אלא ביומם של יום אתמול אנו עומדים היש בעולם התול או שגעון כזו²⁸⁷.

ובאמת ע"ד כלל אומר כי אינו אפשר בשום פנים ולא יתכן לבני אדם העומדי' כולם ביום אחד ורואים את החמה כאחד שיהי' מקצתם קוראים בשם יום פלוני מימי השבוע ומקצתם בשם יום אתמולו או מחרתו לא לפי הסכמתנו שאנו מונים ימי השבוע מערב עד ערב ולא לפי הסכמת המונים אותם מבוקר ועד ערב²⁸⁸, אמנם אפשר הוא ויכול שיהיו בני מקומות המזרח ברגע אחד בעצמו עומדים בלילי שבת ויהי' בני מקומות המערב עומדים אז ביומם של יום הששי עדיין ואפשר הוא כמו כן אלו ואלו ברגע אחד בעצמם קוראים בשם יום השבת ויהיו אלו בני מזרח עומדים ביומם ואלו בני מערב עומדים בליל שלו".

תמיהה שפירשו דין האוקינוס וסתמו דין חצי המזרחי

ויש לתמוה על האנשים האלה איך נשתדלו לתת סדר נכון לפי סברתם²⁸⁹ לדגי הים הגדול בקריאת ימי השבוע ונלאו כל כך וקצרה ידם לתת אותה לבני חצי הישוב המזרחי כולם, וכל השבוע והבלבול בא להם לפי שחשבו כי התחלת קריאת כל יום מימי השבוע הוא ממקום אחר ולא מקצה המזרח²⁹⁰.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

²⁸⁷ היוםם (עמ' כ"ה) מציג הדברים כאילו היסו"ע הבין ששיטת הכוזרי ור"ה שהקו בקצה המזרח ועל זה הוא תמה עליהם שלא ייתכן שהקו הוא בקצה המזרח (ומפרש היוםם שבמרחק 90 מעלות מירושלים בחוף קוראה יצויר שכנים שקו 90 מעלות מבדיל ביניהם). וזה, למיטב הבנתי, תמוה מאד. ואמנם יש אכן הוכחה מכאן שהיסו"ע סבר שמקום הקו הוא בקצה היבשה, ולא בקו 90 או 114 מעלות שלא הזכירו שם כלל, וממילא התעקמות החוף אינה גורמת חלוקת ימים באמצע היבשה.

²⁸⁸ נדצ"ל: מבוקר ועד בוקר.

²⁸⁹ ראיתי מי שקרא כאן סדר 'נכון לפי סברתם', ודימה שכאן נכתב שלפי סברת המחבר יסו"ע הדין אינו נכון, וכאן רמז לנו היסו"ע שקו התאריך אינו בקצה המזרח אלא באיזה מקום באמצע האוקינוס (שלא ראה צורך לפרשו לפי שאינו נוגע למעשה כיון שאין שם בני אדם). וזו טעות. היסו"ע כאן טוען עליהם איך עסקו לתת 'סדר נכון' לפי סברתם לדגים ולא פירשו את הסדר הנכון לפי סברתם ברבע הכדור שמקצה מזרח לטבור הארץ. הביטוי סדר נכון משמעותו סדר הגון ומתוקן והוא ביטוי ידוע ומובן לכל מי שרגיל בדברי חכמים (ובהמשך המשפט כתב במפורש שהקו בקצה המזרח ולא במקום אחר).

²⁹⁰ בדפוס השני יש כאן תוספת קצת, וז"ל: וכל השיבוש והבלבול הזה אירע להם לפי שסברו כי התחלת קריאת כל יום מימי השבוע הוא ממקום אחר זולתי מקצה המזרח שסוף גבול

סדר התחלת היום על פני היישוב

ועתה²⁹¹ כדי לברר הענין הזה עוד להוציא משפטו לאור אקח מרכז החמה ואעמידנו עתה נוכח אמצע היישוב לפי שמהרגע הזה התחיל החמה לשקוע במקומות היישוב בכל יום ובקצה המזרח שוקעת תחלה עד שיהי' הערב הזה לשם הוא הערב הראשון, וכל ערב שיהי' מכל יום ויום מימי השבוע לפי הסכמתינו מתחיל' מקצה המזרח ולא ממקו' אחר זולתו.

ומהרגע הזאת ואילך ועד סוף י"ב שעות אין החמה זורחת בשום מקום מהיישוב כלל אלא הולכת היא בכל הי"ב שעות הראשונות האלו ושוקעת במקומות היישוב זה אח"ז על הסדר שמקצה מזרח ועד קצה מערב עד שתשקע החמה בקצה מערב באחרונה ויהי' הערב הזה לפ"כ לשם הוא הערב האחרון לכל ערב שיהי' ביישוב לפיכך נתחייב שיהי' סוף קריאת כל יום מימי השבוע בשמו כלה ותם לפי הסכמתם²⁹² בקצה המערב ולא במקום אחר זולתי²⁹³ שהרגע הזה בעצמו הוא הרגע מולד העולם,

והמשל לזה הוא כי כשתגיע החמה ביום הששי לעמוד נוכח אמצע היישוב אז היא שוקעת ביום הזה בקצה מזרח תחילה ויתחיל לשם יום השבת להקרא בשמו תחילה

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

קריאתו הוא ותם במקום אחר זולתי בקצה המערב. (והנה מלשון זו משמע לכאורה כי אין תאריך באוקינוס בכלל ועיין בדברינו בדעת היסודי' בפרק ו' שעמדנו על זה).

²⁹¹ היוםם (עמ' נב) כותב שכאן היסודי' "הוכיח בדברים ברורים הטעם מדוע נקרא חצי הכדור הקדמי 'מזרח' וחצי השני 'מערב', ושע"ז מתברר גלויות שאר"י וירושלים הוא המרכז שממנו מתפצל המזרח מכאן והמערב לכאן" כלשונו. ואחר הבאת הדברים חזר וסיכם (עמ' נג) "כאן הראה את כבוד טבור היישוב, ה"ה אר"י וירושלם, שהוא עושה את כל קריאת שמות הימים: א) ע"י המרכז הזה נתהווה המזרח מכאן והמערב לכאן, (בבארו כאן את הדברים שרמז לעיל): שבכל י"ב השעות של היקף החמה מן טבור הים עד לבואה לטבור הארץ (מרכז) היא רק מזריחה על היישוב באין שום שקיעה וערב לכל מקומות היישוב, ובכל י"ב השעות שהיא יורדת מן טבור (מרכז) היישוב עד לטבור הים - היא רק עושה שקיעה וערב בכל מקומות היישוב באין שום זריחה ובקר לכל שום נקודה מנקודות היישוב, וכי על כן נקרא חצי הכדור הזה מזרח והשני נקרא מערב. ב) ורק משום שמטבור היישוב (ירושלם) התחיל הערב להעריב על כל שוכני היישוב שבחצי כדור העליון לכן מתחיל היום אצלנו עפ"י דין התורה מהערב ולא מהבוקר." עד כאן ציטוט מדבריו.

לענ"ד המעיין אשר ישווה דברי היסודי' לדברים אלו יראה בעיניו ולבבו יבין שפירוש זה תמוה ומחודש מאד, וקשה מאד להבין היכן מצא מקור לדברים אלו בדברי היסודי'. (ובדברינו בפרק זה כבר הבאנו מדברי האחרונים שהבינו היסודי' לא כך, ולענ"ד אין שום דרך ומקום לנטות מדבריהם).

²⁹² בד' השני : לפי הסכמתנו. והוא הנכון לפי הענין.

²⁹³ בד' השני : זולתו.

ר"ל בפי בני קצה מזרח²⁹⁴ לפי הסכמתינו²⁹⁵ ושאר בני הישוב כולם הם עומדים אז עדיין ביומם של יום הששי וקוראים בשמו ומאז ואילך עד סוף י"ב [שעות] מהזמן אין החמה זורחת בשום מקום מהישוב אלא הולכת לה ושוקעת לבני הישוב זאח"ז על הסדר מקצה מזרח ועד שתשקע באחרונה בקצה המערב,

וכפי כן הוא שם יום ששי הולך ומסתלק מפיהם והשבת נכנס להם עד שיחול השבת להקרא בפי בני קצה המערב באחרונה כלומר לאחר י"ב שעות ממה שהתחיל להקרא בפי בני קצה מזרח וזה יהי' כשיגיע מרכז החמה לחנות נוכח אמצע הים ואז יסתלק לו שם יום הששי לגמרי, ולא ישאר לו אז דבר²⁹⁶ בפי שום אדם ויחזרו אז בני הישוב כולם כאחד בשם יום השבת, אלא שאז הם בני קצה מזרח בלבד עומדים כבר בבקר שלו ומכאן ואילך עד סוף י"ב שעות שניות אין החמה שוקעת כלל בשום מקום מהישוב אלא הולכת היא בכל זה וזורחת לבני הישוב זה אח"ז על הסדר האמור עד שתתחיל לשקוע לבני קצה מזרח ראשונה ואז יסתלק שם השבת מפיהם בראשונה ויתחיל לקרוא בשם ליל מוצאי שבת בראשונה ועדיין הם אז כל בני הישוב עומדים²⁹⁷ בבקר שלו, ומאז ואילך עד סוף י"ב שעות שלישיות אין החמה זורחת בשום מקום מהישוב²⁹⁸ ולא ישאר לו זכר בפי שום אדם ויחזרו כולם לקרות בשם יום ראשון.

נמצא כי ל"ו שעות הוא מתמיד שם השבת לקרוא בפי בני אדם אינני אומר בפי כולם כאחד ולא שהוא מתמיד כ"כ בפי שום אחד מהם אלא משהתחיל להקרא בפי בני קצה מזרח בראשונה ועד שנסתלק שמו בפי קצה מערב באחרונה עברו להם ל"ו שעות שהן בהתיחסם לבני קצה המזרח נחשבות מתחילת ליל שבת לשם ועד

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

²⁹⁴ בד' השני אין המילים : 'ר"ל בפי בני קצה מזרח'.

²⁹⁵ בהיומם (עמ' י"ב) פירש בתוך סוגריים "ר"ל לפי הסכמתנו שמתחיל היום מתחלת ערב ושבקצה המזרח מתקדם היום ולא שמתאחר כפי סברת הכוזרי והרז"ה". לענ"ד זה אינו. וכוונת היסוד"ע באמרו 'לפי הסכמתינו' ככוונתו בלשון זו בכל דבריו, לפי הסכמתנו אנשי התורה שהיום מתחיל מהלילה ולאפוקי הסכמת האומות שמתחיל מהיום. הדברים מפורשים בלשונו של היסוד"ע באותו פרק, ואינני יודע לפרש את דברי היומם בזה כלל.

²⁹⁶ בד' השני : זכר.

²⁹⁷ בד' השני נוסף : ביומם של יום השבת וקוראים בשמו כולם אלו שוכני קצה מערב הם אז עדיין עומדים. ולפי הענין נראה נכון, ודולג מחמת הדומות.

²⁹⁸ בד' השני נוסף : אלא הולכת היא בכל זה ושוקעת בהם על הסדר האמור עד שתשקע בקצה מערב באחרונה ואז יסתלק לו שם שבת בפיהם באחרונה. ולפי הענין נראה נכון.

סוף ליל מוצאי שבת להם²⁹⁹ וב[ה]תיחסם לבני קצה מערב הן נמשכות מבוקר של יום ששי ועד תחילת ליל מוצאי שבת וכן הוא הדין נוהג באחד אחד משאר ימי השבוע³⁰⁰.

סדר ההתחלה ביישוב להסכמת האומות

וכן הוא הדין בזה לדעת האומות המוני' מבוקר ר"ל כי בפי בני קצה מזרח מתחיל היום להקרא בשמו בראשונה ומפי קצה המערב הוא מסלק שמו באחרונה וזה לאחר ל"ו שעות שיעברו מהזמן הנמשך והטעם בזה כמו כן הוא שהבוקר מכל יום ויום בקצה מזרח הוא הבוקר הראשון שיהי' ליום ההוא במקומות הישוב והבוקר שלו בקצה המערב הוא הבוקר האחרון שיהי' לו ביישוב, אלא שמעמד מרכז החמה בתחלת כל יום ויום בשמו לפי הסכמתנו הוא נוכח אמצע הארץ ומעמדו בסוף גבול קריאתו הוא נוכח אמצע הים³⁰¹ ולפי הסכמת האומות' המונים הימ' מבוקר ועד בוקר הוא הדבר בהיפוך זה נמצא כי ב"ב שעות אנו קודמי' אליהם בקריאת כל יום ויום במקום מקום ובכדי זה הם מתאחרים ממנו והיום לפי הסכמתנו הוא נמשך אחר הלילה והלילה להם הוא נמשך אחר היום.

החילוק בין 'רגע מולד העולם' ל'תחילת היום' ההלכתית

ועתה שמא יעלה על דעתך ותחשוב כי זה שבררנו עתה והוכחנו כי מעמד מרכז החמה ברגע תחילת קריאת היוםם בראשונה לפי הסכמתנו הוא נוכח אמצע הישוב הוא סותר למה שבררנו תחילה ואמרנו כי מעמד מרכז החמה ברגע תחלת כל יוםם היא נוכח אמצע הים, אל תחשוב כן, אלא הוי יודע כי שני דברים עקריים אמיתים אלה נפרדים זה מזה בענינם. וזה כי מה שבררנו תחילה שנוכח טבור הים הועמד מרכז החמה בתחלת היצירה ולפיכך היה הרגע הזה מכל יום ויום מימי עולם הוא תחילת היום וראשיתו למנין העולם, הוא דבר אמת מצד עצמו לא בהסכמת בני אדם אלא מפני שכך היה החפץ האלהי, ומה שאמרנו עתה כי נוכח אמצע הישוב מעמד מרכז החמה בכל יום כשיתחיל היום להקרא בשמו לפי הסכמתנו הוא דבר

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

²⁹⁹ בד' השני נוסף: ובהתייחסן לבני אמצע הישוב הן נמשכות מרגע חצות יום ששי לשם ועד רגע חצות ליל מוצאי שבת לשם.

³⁰⁰ בד' השני נוסף: בג' המקומות האלה וראה שבעין זה שאמרנו במנהג קריאת היום מימי השבוע בשמו לפי הסכמתנו שאנו מונין ימי השבוע מערב עד ערב כן ה"ה בזה גם לדעת האומות וכו'.

³⁰¹ בד' השני: ומעמדו לפי הסכמת האומות ההן נוכח אמצע ים אוקיינוס. נמצא וכו'.

אמיתי ג"כ אבל לא מצד עצמו אלא לפי שהסכמנו למנות ימי השבוע מערב עד ערב והי' הערב הראשון לכל ערב מכל יום ויום שיהי' בישוב הוא הרגע שבו יגיע מרכז החמה לעמוד נוכח אמצע הישוב והנה הם שני עיקרי' האלה באים נכוחי' לדעתינו בסוף גבול הקריאה ולדעת האומות בתחילת גבול הקריאה³⁰².

מניית המולדות והתקופות

והי' ראוי ליסד³⁰³ ימי העולם לפי הסכמתנו ולמנותם ברגע המולדות והתקופות מרגע מולד העולם ר"ל ליחס אותם לתחילת הלילה בקצה מערב אלא כשחרבה א"י ובטלה דין קביעת ר"ח והמועדות עפ"י ראיית הלבנה בחידושה והוצרכו אנשיה לחזור ולקבוע אותם ע"פ חשבון המולד כפי מה שית' במקומו הסכימו עוד דעת קדמונינו ז"ל ליסד חשבון המולדות והתקופו' וליחס אותם לתחילת הלילה בטבור הארץ ויכולים היו ליחס אותם למקום אחר אלא שהם בחרו את זה מפני שהוא עומד ממוצע בין הארצות המזרח ובין ארצות המערב שלכאן ולכאן נתפזר המון גליותינו".

דברי היסוד"ע במאמר ד'

"ודע כי בעל ספר המאור נשתבש ג"כ בפירוש ההלכה הזאת ובמה שהציע לביאורה. ואמר כי על אמצע א"י הוא מיוסד חשבון המולדות וכי על קצה מזרח הוא סמך ראיית הלבנה בחידושה. וכדי להעמיד סברתו זאת הוצרך לייסד ולומר כי בכדי י"ח שעות תזרח החמה בכל יום בירושלים קודם ממה שתזרח ביום ההוא

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

³⁰² בהיומם (עמ' נד) סיכום. "בדבריו אלה נתן תמצית מכל הדברים שלו: שקו טבור הים הוא המקום ששם התחילו ושם נגמרו הקיפי הימים של היצירה, ובהגיע החמה לשם נשלמו ששת ימי המעשה, וכי על כן שם קו תאריך העולם של היצירה. וקו טבור הישוב שכנגדו הוא תוחם את המזרח ואת המערב לשני צדדי הכדור. והוא המתאים עם הסכמת התורה להתחיל היום מהערב, לפי שמשם התחיל ויהי ערב מקצה הישוב (המזרחי) עד קצה הישוב (המערבי), ושע"י ממילא מתהווה טבור הישוב (ירושלם) למרכז העולם לקרא שמות הימים בפי בני"א, וככל אשר דברנו לעיל". ע"כ. ואיני יודע היכן אפשר למצוא את דבריו אלו בלשון היסוד עולם. אם הבנתי נכון דברי היסוד"ע הרי סיכום הדבר בלשון קצרה הוא כך. מקום התחלת היום וחילוף התאריך הוא בקצה המזרח. שם התחילו הימים בששת ימי בראשית וזה היה רגע מולד העולם. כשקבעה התורה שהיום מתחיל בשקיעת החמה נקבע שברגע שהחמה שוקעת במקום זה הוא רגע התחלת היום וחילוף התאריך.

³⁰³ בדפוס שני 'ליסדר ימי העולם לפי הסכמתנו ולמנות בחגיגנו המולדות ומתקופות [צ"ל] והתקופות] מרגע מולד העולם וכי'.

בקצה מזרח וזה שקר גדול ומפורסם ושינוי סדרי בראשית. וסדר³⁰⁴ הברייתא של נולד קודם חצות לפי סברתו יאמר כך הוא, חל רגע מולד החודש קודם חצות היום שבת, ע"ד משל, בירושלים, בידוע הוא כי הלבנה החדשה שלו היא נראית לפ"כ כן בסוף יום שבת זה בקצה מזרח ואם יחול המולד מחצות יום שבת ואילך בירושלים אז הוא ידוע שאין הלבנה החדשה יכולה להיראות בסוף יום זה בקצה מזרח. וזה שיבוש גמור הואיל ועת הראיה לפי הצעתו זאת תהיה קודמת לרגע המולד וזה שקר. וכעין זה הם דבריו בפ' העיקר של ר"ז ובפ' ההלכה האמורה בשם ר"נ³⁰⁵.

ב. על תשובת הרדב"ז

יעויין בתשובת הרדב"ז ח"א סימן ע"ו (הובא כל לשונו בהערה³⁰⁶) שדן על מה שנשאל "בענין השבת כי יש [חילוק] גדול בין השוכנים במזרח לשוכנים במערב ונמצא שמה שהוא לאלו שבת הוי לאלו חול".

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

³⁰⁴ כן הוא בדפו"ר. בדפוס שני הנוסח, "ושינוי סדרי הברייתא של נולד קודם חצות. ולפי סברתו יאמר..." ונראה שהוא ט"ס.

³⁰⁵ האחרונים דנו בכוונתו ומסקנתם שהקשה מפני שלשיתו קצה המזרח הוא במרחק ט"ז ומחצה שעות ולא י"ח, כן ביארו בתוס' אהרן וכ"נ בקרבן ראשית, (וייתכן לפרש שהוא מפני הבנתו הכללית בכוזרי ומאור שהקו בתוך היבשה, ונתבאר במקומו בהרחבה). היוםם פתח דבריו בציטוט זה שאכן מבואר ממנו שהיסודי"ע חולק על י"ח שעות של הכוזרי והמאור, אך לא נתבאר שם הדברים.

³⁰⁶ וזה לשון התשובה (מתוך פרויקט השו"ת, הכנסתי תיקונים בסוגר מרובע כנהוג). שאלת ממני אודיעך דעתי בענין השבת כי יש [חילוק] גדול בין השוכנים במזרח לשוכנים במערב ונמצא שמה שהוא לאלו שבת הוי לאלו חול. תשובה דע כי שאלה זו נבוכה בה רבים ונכבדים אבל אודיעך דעתי בה דע כי השבת נמסרה לכל אחד מישראל שנאמר כי אות הוא ביני וביניכם וכמו שאות הברית הוא לכל א' וא' כן השבת נמסר לכל א' וא' וכיון שהשבת נמסר לכל א' בכל מקום שהוא מונה ששה ימים ובסוף הששה עושה שבת שהוא זכר למעשה בראשית שנאמר כי ששת ימים עשה ה' וגו', שאם אין אתה אומר כן אפילו בארץ ישראל יש חילוק קצת.

ואפי' תרצה לומר שע"י התוספת שאנו מוסיפין [בכניסתו] וביציאתו מתוקן מ"מ התוספת זה דאורייתא היא ונמצא שאין כל בני א"י שוין בתוספת זה שהרי יש מהלך קרוב לד' ימים בא"י מן המזרח למערב ואפי' בעירות הסמוכות יש חילוק בזה בין טבריה לציפורי כדאמר ר' יוסי יהא חלקי עם מכניסי שבת בטבריה ועם מוצאי שבת בציפורי אלא מאי אית לך למימר כי השבת ניתן לכל אחד כפי מקומו אשר הוא דר בו לפי שכבר נשלמו במקומו ששה הקפים שלמים ונכנס השביעי לקודם קודם ולמאוחר מאוחר.

וגדולה מזו אמרו המהלך במדבר ולא ידע מתי הוא שבת מונה ו' ימים מיום שטעה ומקדש שביעי ומברך בו ברכת היום ומבדיל במוצאי שבת ע"כ ואעפ"י שאינו עושה בכל יום אלא כדי חייו ה"מ מפני שהוא ספק שמא הוא שבת לכל בני אותו המחוז אשר הוא בו וחל עליו איסור שבת א"י משום דאם הוא שבת הרי יש בו איסור שבת לכל בני העולם שאין חילוק בין השוכנים בקצה המזרח לשוכנים בקצה המערב אלא י"ב שעות או פחות ונמצא שזה עושה מלאכה בזמן שהוא שבת לכל מ"מ למדנו מדחיבוהו לקדש שביעי משמע לכל אחד נמסר לעשות זכר למעשה בראשית כל חד וחד כי אתריה תדע שאחר שהגיע לשוב וידע

והשיב שהשבת נמסר לכל א' בכל מקום שהוא מונה ששה ימים ובסוף הששה עושה שבת שהוא זכר למעשה בראשית, והרחיב בזה. ובסוף דבריו כתב, "ודע כי נפל מחלוקת בין הראשונים מאי זה מקום מתחיל היום וגם מאי זה מקום מתחיל יום השבת עיין במ"ש בספר הכוזרי ובעל יסוד עולם ולדעת כולם השוכנים בקצה המזרח השבת להם קודם השוכנים במערב ונמצאו אלו מותרים במלאכה בזמן שאלו אסורים אלא צריכים אנו לומר כי השבת נתן לכל א' מישאל כפי מקומו שימנה ו' ימים שלמים וישבות בשביעי ובה יש [זכר] למעשה בראשית.³⁰⁷

היה מי שנתקשה בלשון הרדב"ז "שאינן חילוק בין השוכנים בקצה מזרח לשוכנים בקצה מערב אלא י"ב שעות או פחות" הרי יש בעולם הפרש של כ"ד שעות בין העומדים משני צידי קו התאריך. וזו טעות בעלמא, שקצה מזרח וקצה מערב בפי חכמי אותם הדורות הם קצות היישוב, והוא פשוט בפי כל הקדמונים, (כראב"ח וראב"ע ויסוד עולם ורשב"ץ ובהמאור בסוגיין ורבים אחרים וכן הוא בכל ספרי התכונה והגיאוגרפיה של אותם זמנים), שהיישוב מקצה מזרח לקצה מערב הוא באורך י"ב שעות בלבד וחציו השני של העולם כולו אוקינוס ואין בו יישוב, ופירש הרדב"ז את הגמ' דמיירי בנמצא ביישוב, ופשוט.³⁰⁸

~~~~~ במקורות והערות ~~~~~

שטעה ועשה מלאכה בשבת לא חייבוהו להביא קרבן לא חטאת ולא אשם ולא וידוי משמע שקיים מצות שבת.

עוד ראה מהא דאמרינן עכו"ם ששבת חייב מיתה ולא דוקא יום השבת אלא שקבע לו יום א' לשבות בו משמע שכל מי שעושה מלאכה ששה ושובת יום א' סוף סוף שובת נקרא. עוד ראה שהרי השבת ניתן במרה וממרה לא"י יש קצת חילוק שהרי מרה לדרום וא"י לצפון נמצא שלא היה השבת מצומצם בין מרה לא"י אלא שהוא ית' צוה את השבת לישראל לכל אחד מהם או לכלם בכל מקום שימצאו שהרי גלוי וידוע לפנינו ית' שעתידין בניו לגלות לקצוי הארצות ויהיה ביניהם מרחק גדול וטעם זה אנו צריכים לכל המועדות ויום הכפורים לפי שגם בהם תפול השאלה.

ודע כי נפל מחלוקת בין הראשונים מאי זה מקום מתחיל היום וגם מאי זה מקום מתחיל יום השבת עיין במ"ש בספר הכוזרי ובעל יסוד עולם ולדעת כולם השוכנים בקצה המזרח השבת להם קודם השוכנים במערב ונמצאו אלו מותרים במלאכה בזמן שאלו אסורים אלא צריכים אנו לומר כי השבת נתן לכל א' מישאל כפי מקומו שימנה ו' ימים שלמים וישבות בשביעי ובה יש (שכח) [זכר] למעשה בראשית. ע"כ.

307 יש כאן קושי מסויים. הרי אם יש מחלוקת היינו שלהכוזרי הקו בירושלים, וא"כ השבת לבני ירושלים קודם לבני קצה המזרח והלאה. ואולי לכן נקט לשונו קודם השוכנים במערב ולא בקצה מערב, ולא רצה להיכנס לנקודה זו שאינה מעניין שעסק בו כלל (שביקש רק לבאר לשואל שמוסכם שאין זמן אחד בכל העולם). וראיתי מי שפירש שכוונת הרדב"ז לומר שנפלה מחלוקת אם קצה המזרח והתחלת היום הם במרחק 90 או שהם במרחק 114 מעלות, ולעני"ד יש בזה דוחק, והמעניין יבחר.

308 ועיין גם בספר מגדל דוד (טעמי המצוות) להרדב"ז מצוה קי"ב "כבר נשאלתי לעניין שבת בראשית שהרי יש בין הדרים בקצה המזרח לדרים בקצה המערב כמו י"ב שעות ונמצא שאין

ופירוש דברי הרדב"ז בקצרה. תחילת דבריו הוא דן בשינויים שיש בזמני כניסת השבת ויציאתה בין מקום למקום, (וכפי שציין הרדב"ז שגם בתוך ארץ ישראל יש שינויים בין עיר לעיר) וקשה איך ייתכן כן, ויש אחרונים שהוסיפו והקשו א"כ מתי הוא עניין השבת כו' בעליונים, (נושא שדנו בו הרבה אחרונים ולהלן צויינו מקצתם³⁰⁹). ועל זה הרחיב הרדב"ז שהשבת ניתנה לכל אדם כפי מצבו ומקומו.

ואח"כ הוסיף, "ודע כי נפל מחלוקת בין הראשונים מאיזה מקום מתחיל היום וגם מאיזה מקום מתחיל יום השבת עיין בספר הכוזרי ובעל יסוד עולם. ולדעת כולם השוכנים בקצה המזרח השבת להם קודם השוכנים במערב" הרי ברור דבריו מילולו שיש קו תאריך ('מקום התחלת היום' הוא השם של הראשונים למה שאנו קוראים קו התאריך) ויש עליו מחלוקת. ובא לבאר לשואל שבאמת כבר מבואר בראשונים שיש הפרשים גדולים מאד בין שומרי השבת, וע"כ לקבל שכל אחד נידון לפי מצבו ומקומו. ולא נכנס כלל לגוף הפלוגתא דשם שאין זה מעניין דבריו כלל.

ובברכי יוסף להחיד"א סימן רמ"ב "כת הקודמין חקרו שיש חילוק רב בזמן שבת לפי האקלים שיושב, וכמה הבדל יש בין יושבי מזרח ליושבי מערב, דזמן שבת לאלו, הוי חול לאלו, כידוע. ועיין מ"ש הרדב"ז בתשובותיו ח"ב סי' ע"ו ובריש ספר דעת חכמה. ע"ש באורך. וזמן שבת בשמים ממעל הוא בזמן אשר הוא שבת בירושלם ת"ו. הרב מהר"י ריזאניס בספר פרשת דרכים דף נ"ד." (-הפרד"ר הוא בדרוש כ"ג, דפוס וורשא דף צח ע"א).

היה חוקר מסויים³¹⁰ שכתב וחזר וכתב שהרדב"ז הזה הוא המקור העיקרי לשאלת קו התאריך והוא הראשון שדן בזה למעשה וכו' וכו' וברדב"ז מפורש שאין קו תאריך ע"פ התורה כלל. כל קורא יראה שדבר זה לא היה ולא נברא ולא משל היה.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

השבת שוה לכולם והעליתי כי השבת ניתן לכל א' וא' כפי האיקלים אשר הוא בו והוא ית' שובת עם כל אחד כפי שבתו וכו'. כלומר, השואל נשען על העובדה הידועה לכל שיש בין הדברים בקצה מזרח לדברים בקצה מערב כמו י"ב שעות, והרדב"ז משיב ומחדש שהשבת ניתנה לכל אחד כפי מקומו וכו'.

³⁰⁹ להלן צויינו הפרשת דרכים והברכ"י וכן דנו בזה הרמ"ק בשיעור קומה, כמה מחכמי איטליה בשו"ת מנחת יעקב, המהרי"ט בדרושיו, החסד לאברהם מו"ק ליעב"ץ וארה"ח להמלבי"ם באו"ח סימן א', מהר"ם חאגיז במשנת חכמים, החת"ס, הגר"ש נתנזון בדברי שאול ורבים נוספים. הן עוד הים גדול לא עת האסף.

³¹⁰ ר"מ כשר. במילואים לפרק ז' הרחבנו לגוף דבריו וראה שם.

ואם כי מוזר לעסוק בהוכחות לדחיית פירושים שאין להם מובן, מ"מ כיון שאותו כותב הדגיש שפירושו ומסקנותיו מיוסדים על הרדב"ז ייתכן שיש מן התועלת להסיר ספק מלב מי שיחוש ל'פירוש' הנ"ל ברדב"ז ולהראות שמוסכם על האחרונים והלומדים שאינו כן.

הגר"א קלצקין בספר חיבת הקודש סימן ל"ז דן שאולי כוונת הרדב"ז לומר כעין דעביד כמר עביד ולא העלה צד שיש כאן הכרעה כזו³¹¹. הגרימ"ט בהיומם סימן כ' והגר"ד שפירא בבני ציון דנו בפירוש הרדב"ז ולא העלו צד לפרש כן. החזו"א ראה הרדב"ז שהובא בספר היומם ואפילו לא הזכירו ושמע מינה דפשיטא ליה שאינו עניין לסוגיין. הגרב"צ אבא שאול באור לציון ח"א סימן י"ד כתב שברדב"ז מבואר שיש מחלוקת ראשונים וא"כ הוי ספק דאורייתא וכ"כ הרב קיסלוב מחארבין במכתבו שברדב"ז מבואר שיש מחלוקת ראשונים וכע"ז בשו"ת וישב משה. ובמכתב הגר"י לים מיפן בסוגריים "הרי מתשובת הרדב"ז אין ראייה כלום דהא הוא שקיל וטרי בשאלה אחרת לגמרי". מכל אלו מבואר ששללו האפשרות הזו, אף שלא הגיבו עליה בפירוש ורובם ואולי כולם לא ראו אותה לפני כתיבתם. ולמדנו מדבריהם כיצד קראו דברי הרדב"ז בעיונם הם ושלל עליה על ליבם הפירוש הזר הלזה.

ולאלו שראו 'פירוש' ושללו אותו. הגרי"א העניקין כתב (נדפס בישיבת כרך כ' עמ' ריח) על דברי ר"מ כשר 'סיבב דברי הרדב"ז' (ולגוף העניין כתב 'הרדב"ז לא נחית לעניין הקו מהיכן מתחיל המזרח ומהיכן המערב'). הגרש"י זווין בספר לאור ההלכה (עמ' רפ"ד במהדו' תשי"ז) כתב "והמעין בגוף דברי הרדב"ז יראה שבעצם לא נתכוין כלל לפתור שאלות אלו". וב'האיש וחזונו' של הגר"ק כהנא "מי שמעיין בדברי הרדב"ז... יראה שאין הוא נכנס כלל לשאלה הנידונה"

הגר"ח צימרמן דן בהרחבה ברדב"ז ובדבריו ב'כרם' תשרי תשי"ד כתב על הפירוש הזה ש"לא היו דברים מעולם". הגר"י טאפלן בתאריך ישראל (עמ' ל"ה) כתב ש"מבואר בעליל" מדברי הרדב"ז שלא זו כוונתו. הגר"י מנת בזמני ההלכה למעשה (ח"ב עמ' קי"ח) מביע תמיהה רבה על פירוש זה, "והרואה ישתומם איך ניסו להסביר כך כוונת הלשונות של קדמונינו". וראה דברי הגר"י מרצבך (עלה יונה עמ' נ"ז, במכתב להגרא"ח צימרמן שפירש הרדב"ז כמשמעו) "כת"ר הביא את תשובת הרדב"ז,

שכמובן פירושו בה הוא האמיתי ולא זה של הגרי"מ טוקצינסקי וכל שכן לא זה של - (להבהח"ל) - הרמ"מ כשר.."

ובספר ישראל והזמנים להגרי"ד הרפנס שליט"א "המעייין... יראה שלא נמצא כן בדבריו שם" (וכע"ז בספרו שו"ת נשמת שבת), ובספר של הרה"ח ר' לייב בלום זצ"ל בהערותיו לדברי ר"מ כשר ש'פשוט וברור' שלא זו כוונת הרדב"ז, וכע"ז בדבריו בשם הרב שיסגל בעל עצי שדה, וראה שם במאמר שהעתיק מקובץ 'מגדל עוז' - ליובאוויטש שהאריך הרבה לבאר כוונת הרדב"ז אל נכון ולדחות הפירוש הזה. ובאנצ"ת נספח לערך יום הערה 29 ציינו לרדב"ז בתשובתו ובספרו מצודת דוד, וסיכמו "ונראה מדבריו שם ושם שאינו דן כלל בשאלת קו התאריך"³¹².

ובשם מרן הגרי"ז מבריסק זצ"ל. כתב הגאון רד"ב ויינטרוב זצ"ל "וכך אמר לי הגרי"ד הלוי סאלאווייציק זצ"ל בשם אביו..." "אודות הרדב"ז שנזכר בקונטרס צריך להאריך יותר ובלשון חריף, והם דברי בורות לפרש כן דברי הרדב"ז, ודבר זה הוא עקירת התורה והשבת. כן צריך להדגיש כי מעולם לא דיברו מזה כי יש שיטה כזו, ו"שיטת הרדב"ז" היא רק פרי עטו של כשר".

סוף דבר כמעט כל המעיינים והלומדים שראיתי דבריהם לא רק שלא מצאו הכרעה כזו ברדב"ז אלא שאף הביעו תמיהה רבתי על הפירוש³¹³. כל מי שיעיין בזה יראה מייד שהפירוש הזה בלתי אפשרי, ותו לא מיד.

³¹² הנספח שם נכתב ע"י גאון אחד שליט"א.

³¹³ ואם אכן מרן הגרא"ז מלצר (לו יחיבנא שכתב) והגרצפ"פ כתבו רק על סמך דברי ר"מ כשר, וכפי שנראה ברור, הרי לא מצאנו אפילו מעיין אחד שיפרש כך. - בנוגע לתשובת השו"מ והבנתו ברדב"ז ראה במילואים לפרק ג' שהרחבנו.

פרק ז - הצעות נוספות לקו התאריך

בפרקים הקודמים הובאו דברי הרבה ראשונים ואחרונים שנקטו שקו התאריך בקצה המזרח. בפרק זה נביא, בשם אומרם ועם דיון בדברים, את ההצעות האחרות בעניין קו התאריך³¹⁴. בכל הצעה ביררנו אם המציע התייחס לדברי הראשונים שקבעו קו אחר, ולהביא ההתייחסות אם ישנה. מקום המפגש של יורדי הים

בספר דברי חכמים הביא תשובה של הרב מוהליבר³¹⁵ שהביא פלוגתא אם בסין השבת מקדימה לאר"י או מאחרת, שלהיסו"ע ודעימיה הקו בקצה המזרח שהוא קצה סין ולהכוזרי והמאור היום בסין הוא אחרי אר"י והקו ביניהם³¹⁶, וכתב שיותר נראה שהכוזרי והמאור אינם חולקים על היסו"ע למעשה. ואח"כ כתב שאחרי שיש יישוב התחתון אין לנו הקו של הראשונים וחיפש קו חדש. בתחילה דן כקו 180

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

³¹⁴ יש לציין לדברים שהובאו בסוף פרק ה' מהגר"י מרצבך הגר"ב רבינוביץ וי"א בשם בעל 'דברי יואל' מסאטמר, שסברו שאולי קצה המזרח שבראשונים יכול לכלול גם את יפן, ועיין שם דיון בדברים. כן יש לציין שהיו אחרונים שהבינו בדעת הכוזרי והר"ה שהקו בטבור הארץ סמוך לירושלים, (כנראה הכוונה לגבול ארץ ישראל), וראה בהערות לדברי הכוזרי ורז"ה בפרק א', ושם הבאנו שהחזו"א הוכיח מדברי הראב"ד שפירש דבריהם על קצה המזרח.

³¹⁵ כתבתי הסיכום כפי שהבנתי מהדברים, וראה במאמרו שם בפנים שבאו דבריו באורך. תשובת הרב מוהליבר נדפסה שוב בספר הנקרא בשם 'שו"ת מהר"ש מוהליבר' בסימן ו'. - על הביקורת של חכמי דורו על דעותיו ראה בהערות להקדמה.

³¹⁶ ועיי"ש שנראה שכל דבריו בהנחה מוקדמת ש-90 מעלות מאר"י אינו קצה סין, וכפי שדן הגאב"ד צ'ורטקוב שישנו בחלק המזרחי של סיביר. ואמנם בראשונים מבואר שהקו של 90 מעלות הוא בקצה סין ואכן יש לדון על דעתם בבליטות היבשה שלא כתבו בו אבל לא באו כלל לומר שהקו חוצה היבשה. וכל קושיותיו שם הם ע"פ הנחתו זו ועיין. על דברי הראשונים לפי הבנתו כתב "אחרי בקשת הסליחה מאת שני המאורות הגדולים בעל הכוזרי ובעל המאור - עפר אנוכי תחת כפות רגליהם, אבל בעיקר הדין, אם באמת כיוונו לדינא שיושבי צין ומשם והלאה יעשו שבתם ביום א', אשר עדיין אנוכי מסופק הרבה אם כיוונו לזה כאשר יתבאר" הרי "לא נאבה ולא נשמע להם" כי לדעתו אין להם מקור ברור בגמ' יעו"ש, והקשה עליהם מגמ' (איך לא פירשו בגמ' שהעולם עגול כדי שלא יטעו בקו התאריך), וקבע "שכבוד רבותינו החבר והמאור במקומם מונח, אבל בדבר זה לא קיי"ל כוותיהו מאחר שאין שום מקור לדבריהם מהתלמוד ומסו' דפסחים וב"ב הנ"ל נסתרה שיטתם מכל", (ושם כתב שיותר נראה שאין כוונתם שלמעשה השבת שם אחרי אר"י אלא שבתחילת התקדש השבת היה כן וזה קובע לקידוש החדש וניחא קושיותיו). וכמדומה שלא זה הסגנון ולא זו הדרך של רבותינו שמפיהם אנו חיים. ויצוין שיש בדבריו שם פרטים המעידים על חוסר ידיעה במציאות הדברים, וד"ב.

מעלות של סלונימסקי, עיין שם כמה רעיונות להצדיק קו זה והאריך בזה, ולבסוף כתב שכל זה אם כל הארצות היו מתגלות בבת אחת אבל אם התגלו בשלבים יש לומר גדר חדש, שכל ארץ שהתגלתה ליורדי הים המזרחיים שייכת למזרח וכן הוא למערב ו'מקום הפגישה' של מגלי הארצות הוא מקום קו התאריך ע"פ ההלכה³¹⁷. ואמנם סיים "ויען כי נושא ענין הקונטרס הלז הוא מהדברים העומדים ברומה של הדת... הנני אומר עוד הפעם כי כל דברי בזה אינם להלכה ולמעשה בלעדי המשפט אשר ישפטו גדולי דורנו על דברי"³¹⁸.

ושוב כתב דין נוסף שאם כבר גרים יהודים במקום ו"הוחזק להם יום השבת כפי מספר אנשי המקום ההוא" (א"ה, כלומר התרגלו לקרוא שמות הימים כ'מנהג' הגויים תושבי המקום, אע"פ שלשיתו הנ"ל זה נגד התורה), הרי "בלי ספק מחוייבים לשמרו גם להלאה, ואין ביכולתם וביכולת שום רב בעולם לשנותו חלילה". והתפלא על מי שאמר לשנות "וכי נעלם ממנו שסוקלים ושורפים על החזקות (קידושין פ' א') וכי גריעא חזקת שבת משארי חזקות לסתור אותה בדברים של מה בכך".

לגבי אלסקה שעד שנת 1867 - תרכ"ז הייתה שייכת לרוסיה ומנתה עם המזרח כותב הרב מוהליבר "אם כבר נתיישבו שמה מאחב"י (-מאחיו בית ישראל) והוחזק בידם לעניין שמירת שבת המספר הישן, ברור שישבתו שבתם כמקדם" אך גם אם לא נתיישבו יהודים נראה לו ש"מי שיבוא כעת שמה מחוייב לשמור את יום השבת כפי מספר הישן יען כי הוא היה טבעי ולא הסכמי. עכ"ז אני אומר בזה הלכה

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

³¹⁷ כבר הערנו שלא מובן מניין שהגויים מגלי הארצות עדיפים על התושבים המקוריים שחיו באמריקה (אינדיאנים) ואוסטרליה (בוריגיינים) וכו' שנים רבות לפני שבאו לשם יורדי הים האירופאים ואין לנו שום ידיעה ברורה על מקום מוצאם ומאין באו ואכמ"ל (ההשערה המקובלת בין החוקרים והמתבססת על סימוכין מסויימים היא שהילידים באמריקה הגיעו מאסיה דרך סיביר, וכלומר שבאו מהמזרח. ומי שירצה להסתמך על הרב מוהליבר ייצטרך לכאורה לנהוג באמריקה יומיים שבת כספק דאורייתא).

³¹⁸ ולא יצא בקונטרסו רק להרים מכשול שיבואו וישנו ע"פ דברי הרב מצ'ורטקוב ולכן כתב "אשר חלילה להם לשנות... רק ישבתו את שבתם כמקדם". ועיין בתוך דבריו שעל הרב מצ'ורטקוב "לפרסם ברבים שדבריו אינם להלכה למעשה בלא הסכמת גאוני הדור" (והנה בתוך דברי הרב מצ'ורטקוב, דברי חכמים עמ' 25, אכן כתב "כ"ז נראה לי ברור להלכה ולמעשה אם יסכימו עימי לזה חכמי ישראל לתורה ולתעודה הי"ו", אלא שמשמעות לשונו שהפסק ברור לו ורק רוצה חיוק וסיוע). ובדבריו שם חוזר וכותב שא"א לסמוך על דברי הכוזרי והר"ה שחכמים גדולים מהקדמונים חלקו על דעתם וביטלוהו. וכוונתו מבוארת מתוך דבריו שם, שלפ"ז הקו יוצא באמצע סין, וביסו"ע מבואר בשם כמה חכמים שהוא בקצה המזרח וסין היא מהמזרח. ולביאור החזו"א ועוד ביסו"ע - לא קשיא מדי.

למעשה בלי הסכמת גאוני הדור". עד כאן. לא ידוע לי אם מאחינו בית ישראל נתיישבו באלסקה קודם תרכ"ז אבל ידוע לכל שכיום אין מי שחושש באלסקה למניין שלו ועד כמה שידיעתנו מגעת הרי גאוני הדור לא הסכימו לדבריו. לגוף טענתו לפסוק שלא כהראשונים מפני יישוב התחתון עיין לעיל מפנ"י וערול"נ ושאר הרבה אחרונים שידיעת יישוב התחתון אינה סותרת כלל להכרעת קצה המזרח, ונתבאר שם טעמם היטב. (ואיני יודע לבאר מה מצא בדבריהם כי רחק מעליהם, ומה טעם מצא בדבר לומר שתשפיע).

דעתו היא דעת יחיד, ולא מצאנו לשום אחד מהעוסקים בעניין שנקט כן³¹⁹. הג"ר איסר יהודה מאלין הי"ד מו"ץ דבריסק אמר לבניו קודם נסיעתם ליפן שבשעתו שמע ממרן הגר"ח מבריסק זצ"ל שראה דברי הרב מוהליבר ו'לא הוטבו הדברים בעיניו' ונמנע מלהורות בשאלה זו, ולכן א"א לסמוך על דבריו להקל³²⁰.

יש לציין כי באיי הפיליפינים נהג³²¹ מנין הימים כמערב מפני שנתגלתה ע"י יורדי ים מערביים, ולדברי הרב מוהליבר יש לשנות שם מניין הימים מהנהוג כיום. כמו כן יורדי הים הראשונים שהגיעו לאוסטרליה (וכן לגניו זילנד) היו, כפי הידוע, מהולנד, והתושבים החיצוניים הראשונים באוסטרליה היו אסירים בריטיים. וצ"ב מאיזה כיוון הגיעו³²². ייתכן שלשיטתו אין מודדין בכל אי בפני עצמו אלא חלק עולם

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

³¹⁹ ר"מ כ. נתן להבין ששיטתו שווה לדברי הרש"מ, ולא היא. לגבי שיטתו יעויין להלן. עכ"פ בין החכמים שעסקו בעניין ברור שאין אחד שנקט כן.

³²⁰ וראה עוד פרטים על הגר"א מאלין בפרק ט'. ויעויין ב'תשובות והנהגות' ח"ג סימן פ"ו שהגר"ח אמר לתלמידו הגרב"ב (בעל ברכת שמואל) שיש מקומות שיש ספיקות והוא החמיר ע"פ זה באמריקה עד שהגר"יז והגרש"ז ריגרו עיינו והכריעו לו שאינה בכלל הספק.

³²¹ במפה שבספר 'דברי חכמים' תרל"ו (ממאמר של חז"ס מתרל"ד) הפיליפינים עדיין מונים עם המערב. וראה ב'ספר הברית' (נדפס בשנת תקנ"ז, ח"א פרק י') שגם בו מופיע המידע שהפיליפינים מונים עם המערב ולפניו בספר המטפחת ליעב"ץ. ראיתי באנציקלופדיה מסויימת שהשינוי נעשה בשנת 1845, וכנראה לקח זמן עד שהתיקון השתרש במפות וחז"ס לא היה מעודכן.

³²² ייתכן לטעון שקובעי התאריך המזרחי באוסטרליה עשו זאת לפי שבאו מהמזרח, אבל בהחלט ייתכן שהצורך בקשר סביר עם המזרח הקרוב יותר גרם לקביעת התאריך המזרחי (וכן צריך בירור אם קובעי התאריך היו המגלים הראשונים או המתיישבים הראשונים וכדומה). פרטים אלו לא נתבררו לי ואיני יודע אם קיים היום בכלל מידע עליהם.

מקובל ליחס את גילוי אוסטרליה לגיימס קוק שמשעו נערך מהמערב, אבל מידע על אוסטרליה היה קיים עוד קודם, (ומסעו של טסמן שקדם לו נערך מהמזרח. וראיתי מי שכתב שהמגלים הגיעו לאוסטרליה מהמזרח בשנת 1606, שס"ו, ולא בדקתי אם יש לזה בסיס). והנה אם בדרכם חנו בפיליפינים הרי מאותה שעה נקבעו בתאריך המערב, ולכאורה שוב אין משמעות לבסיס היציאה שלהם,

שהתגלה משתייך עם כל האיים שבו למגלים, ואם כן הוא הרי כנראה שכמעט כל האיים שייכים למערב וראה הערה³²³ [ואמנם הרב מוהליבר עצמו כתב שיום השבת שהוחזק אין יכולת לשנותו, ומשמעות דבריו שזה גובר על הכלל שלון].

י"ב שעות מירושלים מספר מחר חדש

בספר מחר חדש (פירינצי תקנ"ד, לרמ"ח רימיני מחכמי הישיבה דשם) הביא (י"ב ע"ב ואילך) דברי המאור בפירוש השמועות ובקו התאריך, אבל לבסוף החליט מסברתו על פירוש אחר בשמועות, וכן חלק מסברתו על הראשונים בקו התאריך. ועיין שם (דף י"ט ע"ב ואילך) שכתב שנראה לו שהוא במרחק י"ב שעות מירושלים, והוסיף טעם שאמנם הקדמונים היו משוכנעים שקצה המזרח הוא בסין אבל אחרי שנודע שיש יישוב בתחתית הכדור אינו מבין למה יהיה גבול המזרח בקצה סין, וראוי לומר שהוא ב"ב שעות. (אבל הפנ"י וערוך לנר ורידב"ז ושאר הרבה אחרונים פשיטא להו שידיעת יישוב התחתון אינה סותרת להמאור ושאר ראשונים דעימיה, ואדרבא, וכמו שהבאנו בפרק ג').

ואמנם מבואר שם שהניח שכדבריו כן הוא גם בספר יסוד עולם, וזו טעות, וביסוד עולם מבואר לא כך. ועיין שם שהמחבר כותב שם שאין היסוד"ע לפניו ומה שהוא מביא מהיסוד"ע הוא ממה שראה שהובא בספר קול יהודה על הכוזרי. והנה תוך כדי ההדפסה הגיע היסוד"ע לידי וזהו הוסיף על פיו בנוגע לג' השמועות כמבואר שם, ולא מצאנו שהוסיף חזרה בעניינינו, ברם איני יודע אם ניתן לומר כוודאי שלא חזר בו³²⁴.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

ולכאורה כן הוא גם אם עברו בדרכם בחלק האוקינוס שכבר 'התגלה' ע"י מגלי הפיליפינים, וכמדומה שזו האפשרות היותר מסתברת והגיונית בהפלגה כזו. ואמנם מסתבר שקביעת התאריך תלויה במתיישבים יותר מאשר במגלים, ומעתה צ"ב מתי ומי בדיוק התיישב דרך קבע ומאיזה צד בא, (ואם לא חנה בדרכו במקום ששייך לצד השני של התאריך), ואיני יודע אם המידע הזה קיים בכלל.

³²³ מקובל שמקיפי העולם הראשונים היו צוותו של מגלן שיצאו מספרד בשנת 1519 (רע"ט), עברו דרך איי הפיליפינים שבמזרח וחזרו לספרד אחרי כשלוש שנים, ואם כוונת הרב מוהליבר למדוד בחלקי עולם שנתגלו ולא לדון על כל אי בפני עצמו הרי יש לשייך כמעט כל האיים עד לאסיה למערב, וגם לדרך זו אוסטרליה מונה עם המערב ולא כפי שמונים בה כיום. וצ"ב בדיוק הפרטים הנ"ל ולא עסקתי בזה.

³²⁴ בספר היומם שמח על המציאה שיש מי שהביא מהיסוד"ע שהקו ב"ב שעות, וברם כבר הבאנו מה שכתב שם שאין הספר לפניו והוא יודע ממנו רק מה שהובא בקול יהודה, ונראה מוכרע שגם דברים אלו נכתבו באותה שעה (ואף שבא הספר לפניו בתוך ההדפסה וכאשר הבאנו שם). והנה המחר חדש הניח שכנראה ביסוד"ע מפורש שהייתה לו הכרעה מסברא שהדין תלוי ב"ב שעות, ואין זה אלא 'השערה' של טענות היסוד"ע שאינה מתאימה לדבריו שבמציאות (ובאמת בקו"י מוכח ג"כ לא כך וקשה להבין במה טעה הרב רימיני אלא שקשה לעסוק בהשערות על טעמים של השערות). ויש

מחבר זה אינו מהאחרונים הידועים ובספרו שם כותב שגם ספיקא דבין השמשות בנוי על זה שחז"ל לא ידעו המציאות שהיא מחייבת, לדעתו, שכולו מן הלילה, ואמנם הדגיש שאינו חולק למעשה על חז"ל והפוסקים כי מי יערב ליבו לגשת אליהם ולא ישרפוהו בהבל פיהם ואל תיטוש כו' ופורץ גדר ישכנו נחש. החזו"א בקובץ אגרות ח"ג, קפ"ח כתב על דבריו אלו דברים חריפים מאד וסיים 'ואסור לשמעם וקטנותו גרם לו' [בקונטרס י"ח שעות לא הביא החזו"א את דבריו כלל].
י"ב שעות מירושלים מהגרא"ל רשקס

בשו"ת בית אברהם (ירושלים תרס"ח, עמ' 2) בתשובה מהגרא"ל רשקס (אב"ד דשניפישוב ובסוף ימיו בירושלים) נקט שהקו במרחק י"ב שעות מירושלים ע"פ סברא שתליית המאורות הייתה ביום רביעי בקצה המזרח ואז הייתה שקיעת החמה במרחק 180 מעלות מירושלים והתחיל להם יום חמישי, וכך לעולם התאריך מתחלף שם. עד כאן.

וצ"ע, שלא הביא כלל מדברי הראשונים שכבר דנו בעניין קו התאריך ומפורש בדבריהם לא כך, וקרוב לומר דאישתמיטתיה דבריהם. (כמדומה שכשמחבר מדורותינו כותב דברים להיפך מראשונים מפורשים ובלי להביא דבריהם הרי חזקת הדברים כך, ועכ"פ לעניין דינא קשה לתת משמעות לדברים שהם נגד ראשונים בלי שניתן שום טעם לדבר).

לגוף דבריו שתליית המאורות הייתה בקצה המזרח וע"פ זה חידש קו תאריך, יש להעיר, הרי הראב"ח כתב שהמאורות נתלו בטבור הארץ, שלשיטתו אינו בירושלים, והיסו"ע כתב שנתלו בטבור הים, והכוזרי כתב שנתלו סמוך לקצה מערב. ויעו"ש שלא הביא מקור למקום התלייה שכתב וכנראה הניח כן מסברא, ולא ברור שיש שיטה כזו בקדמונים. והנה הני רבנן הנ"ל סוברים כולם שהקו בקצה המזרח ופירשו היחס של זה לתליית המאורות לשיטתם. וסברי שלא כשיטתו בעניין היחס בין תליית המאורות לקו התאריך. וגם בזה לא הביא דבריהם כלל וקרוב לומר דאישתמיטתיה.

י"ב שעות מירושלים של היוםם

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

לציין שהמחבר שם כתב שדברי רש"י ורס"ג בפירוש השמועות שבגמ' תמוהים ונפלאו מעימנו, והרז"ה בא 'והמציא בחכמתו הנפלאה דרך סלולה ורחבה לפרשם באופן מסכים אל האמת' וכו', אלא שבכל זאת נראה לו יותר לפרש באופן אחר. והנה גם הוא, ככל הלומדים, לא ראה בדברי המאור דברים תמוהים ומוזרים ומופרכים וכו' כלשונו של רימ"ט.

בספר בין השמשות להגרי"מ טוקצינסקי³²⁵ (י-ם תרפ"ט פרק ה' עמ' נ"ג) כתב בפשיטות "ובנוגע לגבול ראשית המזרח האריכו בזה רבותינו הפוסקים ז"ל רובם³²⁶ כתבו שהוא 90 מעלה למזרח ירושלים..."

והנה בבוא השאלה למעשה ביפן השיב הרימ"ט להלכה ולמעשה שקו התאריך הוא במרחק 180 מעלות מירושלים, (ושלא כדבריו הנ"ל). החזו"א פנה לרימ"ט במכתב ביום ב' ט' אלול תש"א בו הוא כותב 'אבקש להמציאני את הכתוב ומפורש בזה מאת כתר"ה שיחי' כדי לעיין בזה, ובעיוני חשבתי כי אין חולק בזה על הרז"ה' וצירף העתק מדבריו בעניין.

במכתב תשובתו של רימ"ט להחזו"א מיום י"ב אלול תש"א (נדפס כעת לראשונה מתוך המכתב המקורי ב'גנים ושו"ת חזון איש' מעמ' רי"ח) מבואר שגם אז סבר רימ"ט שלרוב הראשונים יש לשנות התאריך ביפן אלא שהכריע כשיטת יחיד מפני שלדעתו האישית שיטות רבותינו הראשונים 'לא מובנות כלל', והוסיף טעם שני, שגם במקום ספק נראה לו שכך יש להורות. וראה הרחבה בהערה³²⁷.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

³²⁵ מחבר ספר 'גשר החיים' ועוד ספרים בענייני הלכה ומנהג ובעל 'לוח ארץ ישראל', ונחשב בזמנו כמומחה לענייני זמני היום אסטרונומיה ומנהגים. מנהל ישיבת ומוסדות עץ חיים רבות בשנים, עסקן ציבור ידוע, מראשי 'הועד הכללי' וממארגני ומייסדי הרבנות הראשית [ואגב, יעויין ב'תלפיות' ו' [ג-ד] עמ' 763 שהכותב, שהיה בקי בסבך ענייני ירושלים, מזהה בפשטות את 'המבייט' שכתב בעיתונות הירושלמית בשעתו, כרימ"ט. ואמנם יש כאן דבר הצע"ג טובא כי המאמר שבו עסק הכותב שם (בפרשת כולל אמריקה ודעת מרן מהרי"ל דיסקין), נראה תמוה מאד שייצא מתחת יד הרימ"ט, וצריך בירור].

³²⁶ מה שכתב 'רובם' כנראה לפי שסבר שהיסו"ע חולק, וכבר נתבאר הדברים במקומם. ³²⁷ במכתבו כותב רימ"ט, באות ב', שידועים לו 'שלוש שיטות' בדבר קו התאריך ע"פ ההלכה. להראב"ח ר"ח הדיין וריב"ב שהובאו דבריהם ביסו"ע, הוא ב-90 מעלות. להכוזרי ורז"ה הוא בירושלים או בסמוך לה. ו'השיטה השלישית נקלטה במוחי זה מכבר ע"פ דעת היסו"ע וגם ע"פ דעת רבנים מדור החולף שהיא 180 מעלות מירושלים". ובאות ג' נימק הכרעתו למעשה: "ומשום ששתי השיטות הקודמות לא מובנות כלל... כי על כן תפשתי השיטה לעשות את הגבול בטבור הים" (ובאות ד' הוסיף טעם שני שמספק אין לנו להוציא את היום מחזקתו).

והנה לשתי השיטות הראשונות, שהקו במרחק 90 מעלות מירושלים או בירושלים עצמה, הרי ביפן שהיא עומדת למזרח ירושלים ולמזרח קו ה-90 מעלות הרי היום משתנה. ונמצא שדעת רוב הראשונים לשנות היום ביפן וכהוראת החזו"א אלא שרימ"ט הכריע כשיטת יחיד (ה-היסו"ע להבנתו) מפני שלטענתו 'שתי השיטות... לא מובנות כלל'.

ויש להעיר. מה שהבין בדעת הכוזרי ורז"ה שהקו בירושלים - הנה רבו החולקים וסוברים, וכך הסיק הוא עצמו בספר היום, שגם הם סוברים את קו ה-90 מעלות. ומה שהקשה גם על השיטה של 90 מעלות שנמצא שהקו חולק בין שכנים - לשיטת החזו"א, שאין חולקים היבשה, לא קשיא מידי. ולאידך גם קו הי"ב שעות יוצא בתוך אלסקה שביבשת אמריקה, ולא מובן מה הרווחנו בשיטתו בנקודה זו (וגם אם הגיעו יהודים לסין לפני שהגיעו לאלסקה, מה בכך, ופשוט). ומה שנקט

במכתב נוסף שכתב רימ"ט באלול תש"א להרה"ר הרצוג (נדפס בקהתאה"י עמ' 318) הוא כותב בסעיף ג', (ג) ולא שהחלטתי בהחלט שהמרידיאן שלנו הנהו 180^0 מירושלים. אמרתי רק שהדעה נוטה לכך. ותשובתי שהשבתי להלכה 'שלא ישנו שם ביפן את יום שבתם' - הייתה בעיקר מטעם אחר: מכיון שעד עתה לא נתברר בהחלט קו התוחם שלנו, ומכיון שהם באו לקובה ועברו רק ספק מרידיאן אחד (הוא קו הצין) אל יוציאו את יומם מחזקתו.. (ושם באות ד' במוסגר "ואם במקום שבאו לשם כבר יש סדר קבוע לימי השבוע שלהם, מקובל בשיטה עפ"י מסלול נסיעת האזרחים הראשונים שבאו לשם, צריכים לנהוג כמנהג המקום").

המכתב חסר תאריך אבל בתחילת דבריו רימ"ט מזכיר את מאמרו של הרב זוין ב'הצופה י"ג לחודש זה' (-אלול תש"א), כלומר שהמכתב מאוחר לתאריך זה. והנה עדיין הדברים אינם ברורים בידו, הוא מדגיש שאין לו החלטה אלא דעה נוטה ולדידו עדיין 'לא נתברר בהחלט' מקום קו התאריך, ויסד הכרעתו בטענה שמן הספק אין להם לשנות את יומם. ושוב הוסיף, אם הבנתי לנכון, ששייך מנהג המקום מן הספק שמחייב את היחידים (ברם יעויין שם מה שהשיב לטענת הרב זוין, רצ"ע). **בספר** 'היומם' (עמ' י"א) גם כן מזכיר רימ"ט ש"בזמן שכתבתי תשובתי הראשונה, וגם בזמן שהרצאתי ע"ז בכנסיה הרבנית - עדיין לא ירדתי לכל עומקו של הענין. ונדמה היה לי שיש בזו מחלוקת הראשונים. ולכן הוכרחתי להוסיף אז עוד נימוקים להחלטתי³²⁸...

בהמשך ספרו פרס רימ"ט משנה חדשה בעניין³²⁹ והכריע שאין מקום מסברא לשום קו תאריך מלבד הקו של 180 מעלות, ואשר על כן מוכרחים לפרש את כל הראשונים כולם שסברו כקו זה.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

שדעת היסו"ע שהקו בטבור הים - הנה כפי הנראה לעיננו הרי ביסו"ע בפנים מבואר להדיא לא כך, וראה בפרק ו' ובמילואים שם שהרחבנו בזה באר היטב. ומה שציין לדעת רבנים מהדור הקודם, וכוונתו לספר דברי חכמים שאליו ציין במאמריו המאוחרים - לא דק, כי אין זו אלא הוא אמינא של ר"ש מוהליבר שמשקנתו לא כך, ומלבדו נקט כך רק המשכיל חזו"ס שלכולי עלמא לא היה רב כי אם רבב. ואמנם היו רבנים מדורו של רימ"ט שסברו כך וכפי שהבאנו בפנים.

³²⁸ וכותב שאין בכח הספק להוציא את היוםם מחזקתו ושלא גרע מההולך במדבר שמשפק מונה ששה ושובת בשביעי, וראה במאמר על האסיפה שירדנו קצת לפרטי טענותיו אלו.

³²⁹ לא זו שבספרו בין השמשות ולא זו שבתשובתו ליפן ואשר הרחיב במכתבו לחזו"א מאלול תש"א ואשר הציג באסיפת הרבנות הראשית. שבתחילה סבר שזו מחלוקת ראשונים, וראה במכתבו דלעיל ובספר היוםם עמ' י"א שמתאר דעתו בשעת האסיפה ונימוקיו לנהוג כמניין

בטעם הדבר כתב שם (עמ' ה') "וכשם שאין להמלט מן קו תאריך, כך גם אין להמלט מן קו מרכזי (המקביל כנגד קו התאריך בחצי הכדור השני), דאם אין מקום קבוע למרכז אי אפשר לקבוע מקום לקו תאריך"³³⁰. ומקום קו המרכז, "פשוט לכל הדעות שלא היה ולא יהיה לישראל שום מרכז אחר בלתי ארץ ישראל, בתוכה ירושלים, ובירושלם מקום המקדש, שם מרכז היצירה שממנו נברא העולם"³³¹.

וכל ספרו וחלק מקושיותיו על הראשונים (כגון כיצד יש רבע אחד למזרח ירושלים ושלושה רבעים למערב וכן הרבה על זה הדרך) סובבים סביב הנחה מוקדמת זו שראה בה מושכל ראשון ומוכרח³³².

ואמנם זהו חידוש ייחודי וסברה פרטית של הרימ"ט ובשום מקום בדברי רבותינו המפרשים דיני מקום התחלת היום לא הוזכר שיש איזה צורך בקו מרכז שהתחלת היום תתחיל מולו. ודורות רבים לחכמי ישראל כותבים ומפרשים שהקו בקצה המזרח (שהוא כנגד קצה מערב) לפי שכך שורת הדין נותנת, חכם חכם מנימוקיו, ואין

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

המקומי (וראה גם במאמר על האסיפה), ואילו ב'היום' האריך לטעון שדעת הראב"ח ודעימיה כשיטתו ושיש לפרש גם הרז"ה והכוזרי כשיטתו. ועיין מילואים לפרק זה לדיון בדברים.

³³⁰ אין לי הבנה בכוונתו ואינני יודע כלל למה התאריך אמור להתחלף מול מקום מרכזי יותר מאשר שיתחלף מול כל מקום אחר שעומד כנגדו. ואם הראשונים הכריעו בעומק דעתם שראוי שיתחיל היום מקצה היבשה במזרח מה אכפת לנו איזה מקום שוכן ממול בחצי השני של כדור הארץ (וכנראה יסוד הדבר בשתי הנחות מוקדמות. א', שיש חצי כדור הקרוי מזרח וחצי הקרוי מערב. ב', שקביעת שמות חצאי הכדור כמזרח ומערב מוכרחת להיות מבוססת על איזה שהוא מקום מרכזי שחצי אחד נקרא שמו 'המזרח' של אותו המקום והחצי השני 'המערב' של המקום. ואמנם שתי ההנחות הללו אין להם שורש בראשונים, ולכל הראשונים והאחרונים היה פשוט שקו ההתחלפות אינו תוצאה של קריאת שמות כלשהיא אלא דבר בעל תוכן עצמי, וככל אשר דיברו והסבירו). בהיומם הוסיף טענות למה 'אין להימלט' מקו מרכז, ועיין מילואים (בספר וכן במאמר בתלפיות הזכיר כמה פעמים את העובדה שהגויים עשו קו מול גריניץ' שבלונדון, ונראה שראה בזה דבר נכבד ומכריע ושה מחייב אותנו לחפש את 'גריניץ' היהודית', ולא הבנתי מה לנו ולחם ולמה ראה בזה דבר בעל משמעות).

³³¹ ומה שכתב שם שמוסכם שזהו מקום המולדות ומנה את הראב"ח והיסו"ע כמודים שהמולדות חושבו לראיית ירושלים - באמת אינו כן. ולר"ח הדיין וראב"ח, וכן דעת רס"ג והרשב"ץ, הם לראיית קצה המזרח, ולהיסו"ע הם לראיית טבור הארץ. ואינני יודע על סמך מה כתב זה.

³³² בספרו מבואר (ראה עמ' י"ח ועמ' ע"ה) שעוד מנימוקי החלטתו זו הייתה החרדה מן האפשרות שבני יפן ייצטרכו לשנות מהמקובל שם. בצדק העירו לו אח"כ שע"פ דבריו יוצא שבני הוואי צריכים לשנות את יומם. (הקהילה היהודית שם הייתה גדולה יותר מקהילת יפן ועוד לפני המלחמה השניה היו שם כ-300 משפחות ובית ספר יהודי). ונמצא שלא הרווחנו בנקודה זו כלום. - במפות שבספר היומם לא נדפסו איי הוואי וראה בפרק ח' מה שטענו עליו, ולענ"ד יש ללמד זכות שלא ידע על היישוב היהודי שבהם.

שואל ואין דורש ואין מבקש על קו מרכז, שלא עלו הדברים על לב שום חכם מעולם³³³.

ועל הראשונים שכתבו היפך דבריו כתב³³⁴ ששיטתם - "היא כ"כ מוזרה עד שבהכרח עלינו למצוא פיתרון אחר להבנת דבריהם" (עמ' י"א). ובסימן י' העמיד כל דבריו על "הפלאות שבשיטת הרז"ה" ש"היא כ"כ תמוהה ומופרכה עד שממש לא יאומן כי תסופר" (עמ' כג). ועיין עוד מהגדרותיו על דברי רבותינו הראשונים בהערה³³⁵.

ועל רבותינו האחרונים בו ייאמר, "שבמקצוע זה אין לבנות דיק על דברי האחרונים אף אם הם מגדולי ומאורי ישראל (ויש מספרי האחרונים שדבריהם הוסיפו בלבול וערבוביא)" (פתח דבר עמ' 3). "ובכן לא אתפעל כלל אם ימצא מי באחד מספרי האחרונים מנגד לשיטתנו" (שם) וציין לסימן כ' [צ"ל כ"א] בהגהה. ובמקום המצויין

מקורות והערות

³³³ והנה חכמי האומות שציין שם שיש להם מרכז בגרינץ', ונראה שם שהניח שמכבודם של ישראל שתהיה ירושלים לנו כגרינץ' לאומות, גם הם לא כתבו שיש איזה הכרח וצורך לקו מרכז, ודורות רבים קבעו גם הם הקו בקצה מזרח בלי שום צורך באיזה מרכז מולו³³⁴ הבאתי הלשונות למרות שאין לי שום הבנה במקור ההיתר להתבטא כך, ומפני התועלת שבהם להלכה ולמעשה, וסבורני שלא לי התפקיד לכתוב תגובות והנני כמגיש הדברים לפני גדולי החכמים אשר להם דבר המשפט.

³³⁵ ועוד מלשונותיו ששיטת איחור י"ח שעות של הכוזרי ורז"ה "אין לה שום מקור... והיא גם מופרכה מצידי צדדים" (עמ' יט). ובסימן י"ד כתב שאף לפי מה שניסה לדחוק בכוונת הכוזרי ורז"ה להתאימם לדעתו "עם כל זה לא מתקבלת שיטה זו על הלב..." "בשגם כל החידוש הזה שיש מקום ששם מתאחר היום י"ח שעות' מוזר הוא מצד עצמו ואין לו כל מקור בתלמוד" וביאר שלכן "נזוורו כל הראשונים וכל גדולי האחרונים ורובם ככולם מבאור הסוגיא שבארוה הרז"ה והכוזרי, ונתנו לה באור אחר באופן שאין שום הכרח לחדשה מופלאה זו" (עמ' ל"ו) "והרבנים שרצו לקבוע את קו התאריך בסין מלבד מה שעושים את דברי הכוזרי ורז"ה למופלאים ומופרכים" (עמ' ע"ה). "וכל הראשונים והאחרונים שדיברו בסוגיה ההיא לא מצינו אחד מהם (זולת הריטב"א) שיתחשב עם ביאורם של הכוזרי ורז"ה. כולם ביארוהו באופנים אחרים לגמרי" (עמ' ע"ה). גם על הכוזרי הרחיב לכתוב בלשון חריף, ואמנם יש קושי מסויים בלשון הכוזרי לפנינו כיון שהיא תרגום מדברי המחבר שכתב בלשון ערבי ואין זו לשון ר"י הלוי עצמו, אבל לא הבנתי כלל איך זה נותן את המתואר בלשונות הנ"ל.

"ובכלל אין לבנות ואין לסתור בענין שכוה מדברי אחרונים כי אם רק מדברי רבותינו הראשונים ומהמציאות" (עמ' ס"ו). ועיין עוד מדבריו בהערה³³⁶.

ואחרי שהחליט ששיטת הכוזרי והמאור כמשמעם "היא כ"כ מוזרה עד שבהכרח עלינו למצוא פיתרון אחר להבנת דבריהם" - יגע עד שמצא "פתרון לשיטת הרז"ה" וכתב פרק שלם (סימן י"א) ובו נסיון לפרש דברי הכוזרי ורז"ה ולהתאים דבריהם לשיטתו. וראה בספרו פרק י"ד שכתב לנכון שמנקודת מבטו וסברתו הרי גם אחרי 'פיתרונו' אינו מבין כלל את דברי המאור ו"לא מתקבלת שיטה זו על הלב" "מוזר הוא מצד עצמו ואין לו שום מקור בתלמוד" "נשאר הדוחק הגדול.. (יעו"ש)". והגדיר שיטתם כהכרח "להיכנס בפירצה דחוקה" ושם פרק כ"ג ש"השמיעונו חדשה תמוהה".

והנה קשה מאד לבטא ולהוכיח בכתב דרגות של דחיקת משמעות, אבל דומה ברור שמי שלא החליט על שיטת רבותינו הראשונים שהיא 'כל כך מוזרה' וממילא אין לו צורך והכרח למצוא לדבריהם הקדושים 'פיתרון' - יראה מייד שאין כל מקום להכניס בדבריהם את הפתרונות האלו. ואכן מכל האחרונים הרבים שדנו בעניין לפניו ומכל אשר דנו לאחריו לא מצאתי גם אחד שיאמר שיש קושי בעצם דבריהם של הכוזרי ורז"ה ולא מצאתי גם אחד שיפרש הדברים כשיטתו. והנה מסתבר כדבר פשוט שגם הרב טוקצינסקי מסכים שלולי שנסכים עם הגדרותיו על דברי רבותינו הראשונים שלפנינו - אין מקום לדחוק כך את הדברים. (וראה מדבריו בנקודה

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

³³⁶ כשמצא שרבינו בעל פני - יהושע משבח את ביאור המאור כתב "אבל מלבד מה שנראה שגאון ישראל זה לא נחית אל כל תוכן דברי הרז"ה וסמך א"ע לגמרי על מאורנו בעל המאור שכוחו גדול גם בזה, ואין ספק שאילו היה רבינו זה מתעמק במקצוע זה היה מעיר בטח גם הוא מה שיש להעיר עליו - אף גם אמרנו שלא נתפעל כלל אם ימצא מחבר גדול שכוחו גדול בתורה ואין ליבו לעניינים שכאלו ובכלל אין לבנות ואין לסתור בענין שכוה מדברי אחרונים כי אם רק מדברי רבותינו הראשונים ומהמציאות" (בהגהה שבעמ' ס"ו). דומה שהדברים אינם מתפרשים לשני פנים ומשמעותם המצערת היא: מלבד שברור לחלוטין שאם היה הפניי מעיין כראוי היה בודאי מגיע למסקנותי, עוד זאת שאף לולי זה אין להתפעל אם אין דבריו נכונים, ובכלל אין לבנות על האחרונים בעניין זה. ומה נעשה וכל גדולי ישראל לימדונו שיש לנו לבנות על דברי רבותינו האחרונים בכל עניין, ואם הראשונים כתבו דברים והאחרונים מילאו אחרי דבריהם הרי אנו פוסקים כך. ואם מותר לא לבנות ולא להתפעל אם הפניי ושאר האחרונים סוברים שלא כדבריו הרי על אחת כמה וכמה ביחס למחברים בני זמנו ומקומו..., ועכ"פ אנו אין אנו נוטים מדברי האחרונים אלא על פיהם של גדולי החכמים בלבד.

זו בהערה³³⁷). וכיון שכל הראשונים והאחרונים ראו את דבריהם הקדושים כמחוררים ומרווחים, הרי נראה ברור שלדינא אין מקום לנטות מדבריהם. ובאמת שאינני יודע כל הסבר למה הכרעת רבותינו הראשונים ז"ל היא 'כ"כ מורה' ו'כ"כ תמוהה ומופרכה' בעיניו ובלשונו של רימ"ט, ובפרט שרבותינו הראשונים והאחרונים חבל נביאים לעשרות כולם קיבלו דבריהם הקדושים באהבה. וגם אינני יודע מניין לנו כוח וסמכות להחליט שאין לבנות על דברי רבותינו האחרונים (ומי שזכה לקבל תורה מפי כתבם הרי הם גם רבותיו), ואין ייתכן לחשוב שיהודי יפן והוואי חייבים לסברות שלנו יותר מלדברי הראשונים והאחרונים, וצע"ג.

ובתשובת הגרא"מ לפידות כתב על הרעיון של י"ב שעות "וא"כ מאין נבוא לבדות שיטה חדשה נגד המקובל ונגד המוסכם". ובשו"ת ארץ צבי (להגה"ק מקו"יגלוב ראש ישיבת יח"ל) כתב לשואל שהציע קו י"ב שעות "כבר קדמוך רבנן" והרחיב לבאר לו שכבר הוכרע הדין שלא כהצעה זו ע"י רבותינו.

וכתב החזו"א (בס"ק י"ג) "חבל על עלבון התורה, דבר שכל הראשונים הסכימו עליו קדמאי דקדמאי ולא ספקו (-נסתפקו) בזה כלל יהיה רשות לכתוב שהוא מוזר ומחודש ומופלא, וכולו בדו"תא.. (והרחיב שמהראשונים מוכח שהיא הנחה פשוטה הקודמת לפירוש הסוגיה), "ואין אחד מן הראשונים שיחלוק בזה ולא חשבוהו כלל למחודש, ופי' הרז"ה נתקבל בפי הראשונים שבאו אחריו כמו הר"ן והריטב"א, והראב"ד החולק... מטעם אחר, ואין שום קושיה על יסוד זה". – וכאן המקום

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

337 "הרבה זמן ראיתי גם אני מהרהורי ליבי ממש כמחשבתי של כ"ת ורבנים עוד הרואים בדברי הכוזרי והרז"ה שבסין מתחיל היום. ואפי' בדברי הרב ר' אברהם ברי"ח הנשיא היה נדמה לי כן בראשונה. אולם אחרי עיון רב, ולאחר שבאתי לידי הכרה שאין שום אפשרות לחלק את כדור הארץ לחלוקה משונה כזו, שהיא המזרח רבע אחד והמערב שלשה רבעים (ועוד תמיהות כאלה שמניתי שם בספר 'היומם'), נתתי ליבי ליישב דברי רבותינו, ולא להניחם זרים ומוזרים, ועלה בידי סו"ס להבין בעזה"י את דבריהם" (הרימ"ט בתלפיות' שנה א', ג-ד). וכבר הבאנו מדבריו בספרו 'בין השמשות' (עמ' נ"ג) שם כתב, "ובנוגע לגבול ראשית המזרח האריכו בזה רבותינו הפוסקים ז"ל ורובם כתבו שהוא 90 מעלה למזרח ירושלים..." ובספר היומם (עמ' יא בסופו) שבזמן שהגיעה השאלה מיפן עדיין היה סבור שהיא מחלוקת ראשונים (והיינו שפירש שיטת המאור כחזו"א והניח שהראשונים שפירשו הסוגיא שלא כהמאור חולקים על שיטתו בעניין קו התאריך. בנידון זה הרחבנו לעיל, וראה שם ממכתבו לחזו"א שפורסם לאחרונה מכתב ידו). וכלומר שכל שיטתו בביאור הרז"ה היא שיטה מאוחרת שגם הוא הכיר בדוחק שבה ובזמן שהציג שיטתו כשנשאלה שאילת יפן עדיין לא חידש את מהלכו זה, והם דברים שנתחדשו לו אחר כך.

לציין לדברים כגחלי אש מהגרעק"א בחומר הנטייה מדברי הראשונים, ראה בהערה³³⁸.

בספר היום שם כתב שמצא ראשונים כשיטתו והם הראב"ח ור"ח הדיין וריב"ב והיסו"ע, ואחר העיון נראה לענ"ד שא"א לקיים הדברים כלל, וראה במילואים לפרק זה שהרחבנו לבאר הדברים.

לא זו בלבד אלא שבדעת הראב"ח נראה שהדברים לא ייתכנו, ומחשבון פשוט. הרי כל דברי היום בנויים על הנחה ש"פשוט לכל הדעות שלא היה ולא יהיה לישראל שום מרכז אחר בלתי ארץ ישראל, בתוכה ירושלם, ובירושלם מקום המקדש, שם מרכז היצירה שממנו נברא העולם" וכו' וכו'. והנה גם לשיטתו שיש ראיות בדברי הראב"ח הרי הם ראיות רק לכך שהקו במרחק י"ב שעות מטבור הארץ ואמצע היישוב. והנה הראב"ח נקט שטבור הארץ הוא במרחק כ-24 מעלות (יותר משעה וחצי) למזרח ירושלים (וכן נקטו הרמב"ם והיסו"ע והראב"ע והכפ"פ ועוד), ומעתה, גם אילו היו דיוקיו נכונים הרי יוצא מהם שירושלים רחוקה מאד מהמרכז ומרכז העולם יוצא במקום אלמוני אי-שם באירן של ימינו, ונפל כל היסוד³³⁹. וכל זה מלבד שברור שהראב"ח נקט שהקו בקצה המזרח וכפי שיבואר להלן.

היסוד עולם נקט בכמה מקומות כדברי הראב"ח בזה וגם פירש השמועות שבמסכת ר"ה ע"פ הנחה זו וכפי שהביא היום עצמו. ואמנם בצטטו בעניינינו את דברי הכוזרי והמאור כתב היסו"ע בשם שהיום מתחיל 'מירושלים או מטבור הארץ', ונראה פשוט שאין זו חזרה או פקפוק אלא שכיון שהם נקטו שהקו הוא בירושלים

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

³³⁸ בשו"ת הגרעק"א (קמא סימן נ"ה) כתב לחכם אחד מדורו דור דעה שכתב שלא כדברי רבותינו הראשונים (בעניין אחר): מכתבו הגיעני, ראיתיו כמתלהלה יורה זיקים נגד דברי רבותינו הראשונים ורגז ושחק על אמרותיהם הקדושים ואין נחת, ומי יתן והיה מקדיש עיתות אלה אשר בהן יגע למצוא תואנה לחלוק אל היגיעה והעמל להבין אף קצה דבריהם העמוקים והרחבים. צר לי מאד צר לי שבכל דבריו לא מצאתי גם אחד בהם אשר יהיה ראוי להשיב עליו ולשעשע בו. וסיים תשובתו: אלה דברי מוכיח לחכם מאהבה מסותרת, כי ייחס לבבו וכאש בוערת, על תתן לדברי רבותינו הקדמונים כתף סוררת, ולמען היות לו למזכרת, להבין שדעתם רחבה ודעתינו נבערת, או אז ייכנע לבבו לשום פסקי ראשונים לראשו עטרת תפארת. לתכלית הנרצה הלזה הנה באו כל דברי זאת איגרת. והיה אם ייקח אמרי ויצפנס בליבו לעד ולמשמרת, אז אחתום עצמי אוהבו ומכבדו, עקיבא גינז מא"ש. ע"כ.

³³⁹ קו התאריך לחישוב זה הוא במרחק 180 מעלות מטבור הארץ שהם כ-204 מעלות למזרח ירושלים וכ-156 מעלות למערבה, (24 מעלות למזרח המקום שנתן רימ"ט). קו זה עובר בתוך ארה"ב וחלק מהחוף המערבי של ארה"ב (סן פרנסיסקו וסביבותיה) יוצא לפי קו זה בחלק המזרחי של העולם.

שהיא בטבור הארץ, ולשיטתו הם שני מקומות שונים לכן כתב בלשון זו (ולכל היותר נימא שלא רצה להיכנס לזה שם כיון שהוא ויכוח נפרד), ועכ"פ למה שנקט לעיקר כראב"ח הרי גם לדבריו נראה שאין מקום לדברי היומם. - על דעת ר"ח הדיין בנקודה זו אין לנו ידיעות.

ויעויין במילואים שהרחבנו לדון בטענותיו ובדבריו. יש לציין שמלבד האדמו"ר ר"ש מזוהיל שנקט גם הוא כקו י"ב שעות, אלא שמנימוקים אחרים לגמרי וראה להלן, לא מצאנו בשעתו מי שנקט בדבריו, וראה הערה³⁴⁰. וראה במאמר על האסיפה שהרחבנו בנקודה זו.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

³⁴⁰ בדורנו מצאתי להרה"ג ר"ד שור זצ"ל (ראש כולל בברוקלין, נפטר בשנת תשס"ט) שפרסם מאמר, 'בהמאור' חוברת רע"ח, שבו נקט בדברי הרימ"ט גם לגבי הוואי.

דבריו בדעת הראשונים מבוססים על ביאורי היומם וכמבואר בדבריו, ולא הביא ולא דן בטענות החזו"א, וצע"ג. לענ"ד יש להעיר טובא בכל דבריו שם, ואכמ"ל. - מה שכתב שבינן נהגו כשיטת י"ב שעות אינו לשון מדויק אלא נהגו כמניין המקומי בלי נימוק הלכתי מסויים, וניתן לתת משלנו הסברים הלכתיים שונים. והנה ברור שבנסוע אותם תושבים לאמריקה דרך איי הוואי היו עושים מלאכה ביום שישי למניין שמונים באיי הוואי שהוא יום השבת לשיטת י"ב שעות, ולא היו מודעים כלל לרעיון הי"ב שעות.

לגבי מה שהביא בשם הגר"ד ליפשיץ "שבנסיעתו דרך אירופה הוא דיבר עם הרבה גדולי תורה, ושדעת הגדולי תורה באירופה לפני מלחמת עולם השנייה בדעה שקו התאריך של התורה י"ב שעות מירושלים". לענ"ד ברור שכוונת הרב ליפשיץ הייתה על מסעו דרך רוסיה ויפן בתוך מלחמת העולם השנייה, וגדולי התורה עימם דיבר ואת דעתם מסר הם הרבנים הגולים שהיו עימו ביפן, ואין כאן אלא העובדה הידועה שלפני שהגיעה תשובת החזו"א נהגו כל הפליטים את עיקר השבת ביום המקומי, אך לא הייתה זו הכרעה כאילו שיטה מסויימת אלא הנהגה מחוסר הכרעה וכבר נתבאר הדברים במקומם. (הגר"ד ליפשיץ הגיע לאמריקה כבר בחודש סיון תש"א קודם שהגיעה תשובת החזו"א ליפן בחודש אב). והנה כאשר הגדיר הרב הכותב את הנהגת תושבי יפן כ'נהגו לפי דעת י"ב שעות' - הגדיר כך גם את דעת הרבנים הגולים. (הגר"ד עצמו נסע לאמריקה דרך איי הוואי ושהה בהונולולו זמן מסויים כמובא בתולדותיו. אינני יודע בכמה זמן מדובר אבל דומה שאין להסתפק בדבר שאם היה שם ביום שישי ובשבת וכפי שמסתבר בודאי נהג השבת המקובלת במקום ועשה מלאכות ביום שישי המקומי שהוא יום השבת לשיטת הי"ב שעות, וכנראה של כל היהודים שבהוואי).

לברור הדברים פנית לחתנו של הגר"ד, הגאון ר' נתן קמנצקי שליט"א, ואצטט לשונו מתוך תשובתו אלי: "ברור הוא שחותני מסר לכותב המאמר רק את הדעה הרווחת של הפליטים ששמרו את השבת כדרך שהיו רגילים תושבי יפן, בדיוק כמו שכת"ר הבין את דבריו ז"ל, וכמו שהעביר את דיווחה של בתו של החפץ חיים הרבנית זקס ז"ל ושל הרה"ג ר' יוסף ליס צוק"ל" [לגבי התיאור שבהמאור כתב לי: "חותני ז"ל לא התעסק כלל בשאלת קו התאריך כשהשנים היו כתיקון וישב על המדין בעירו. ובודאי הדיווח שהוא "דיבר עם הרבה גדולי תורה" שכותב המאמר בהמאור מסר בשמו קאים על התקופה בה נסע דרך רוסיה (לא "דרך אירופה") ליפן בניסן תש"א, כי הוא והרבנית וילדתם הקטנה ששרדה את גניבת הגבול מפולין לליטא ישבו כפליטים בליטא כשנה וחצי עד שקיבלו רשות להגר לארה"ב. ומה שכותב המאמר מסר בשמו של חותני זצ"ל על דעתם של גדולי התורה "לפני מלחמת העולם השנייה" כוונתו הייתה לפני שהמלחמה שכבר ליהטה בפולין עברה גם לליטא אליה פלשו הגרמנים בסוף סיון תש"א, כאשר הוא ומשפחתו כבר הגיעו לחוף מבטחים של ארצות הברית.]."

יש להביא את דברי הגרימ"ט בשנת תש"ח, "באחת אני תמים דעים עם הרב כ. שכדאי היה שיוחלט דבר שכזה ע"פ אסיפת רבנים יותר מורחבת (מודגש במקור) ויותר מקיפה, ששם ישמעו הרבנים את הדעות המנוגדות בכל נימוקיהם ואחר ידונו כיכרעו ויחליטו" (תלפיות ג, ג-ד, ניסן תש"ח). נראה שרימ"ט בעצמו ראה הדברים כטעונים עדיין הכרעה של סמכות מקובלת.

י"ב שעות האדמו"ר מזוויהל

האדמו"ר ר"ש מזוויהל נקט ג"כ שקו התאריך במרחק י"ב שעות מירושלים³⁴¹. הגר"א בריזל זצ"ל כותב שהרבי ר"ש אמר לו לגנוז את ספרו שבו הוכיח והסיק כדעת הרז"ה ופסק החזו"א (ואכן גנו הספר כאשר הורהו³⁴²) ואמר לו טעמו ונימוקו "כיון שניתנה תורה באופן הקרוב לארץ ישראל... הלא הדבר פשוט שמתפשט משך היום לצד מערב רק שתיים עשרה שעות ולא יותר". ע"כ³⁴³. וצ"ב, שהרי רבותינו הראשונים הסיקו מכח עובדה זו מסקנה אחרת.

יש שכתבו בשמו שאמר שהוא ע"פ ראייה מהרמב"ם בהלכות קידוש החודש, ונכתב בשמו שהרמב"ם הוא הפוסק בהלכות קידוש החודש ולכן הלכה כמותו בעניין זה נגד שאר ראשונים. (ואמנם בדברי הרב בריזל שבגבורי החיל נראה שהרר"ש הזכיר לו את הרמב"ם וביאר לו שההלכה כדבריו ודלא כהרז"ה מפני סברתו הנ"ל שתלוי באופן ארץ ישראל). והנה אין דבריו לפנינו לידע מה היא ראיתו מהרמב"ם והיכן מוכח משם כשיטתו

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

³⁴¹ עיקר שיטתו של הרר"ש הובאה ע"י הרימ"ט בתלפיות ניסן תש"ח וכן הובאה ע"י הגר"א בריזל בספרו 'מקור בהלכה' עמ' פ' (במהדו' אחרת עמ' רי"ג) ובספרו 'כרכין המוקפין חומה' עמ' מ"ח ובדבריו בכתב יד שבספר 'גבורי החיל' עמ' 233, ועיי"ש למקורות נוספים שהביאו שכן סבר הרר"ש הנ"ל.

³⁴² ואגב, ראה בספר דברי ישראל (וועץ) ח"ב סימן קנ"ד שכתב הערות להרב בריזל לקבלת ספרו, וכתב לו על עובדה זו של הוראת הגר"ש שאכן אין להדפיס ספר שיכול לפגוע בשבת והביא לו עובדה כעיי"ז יעו"ש. ולא מניתיו בין המביעים דיעה בעניין קו התאריך מפני שנראה שלא נחית כלל לנידון אלא כתב לעודדו ולחזק ידיו על שהוצרך לגנוז הספר מחשש זה ותו לא.

³⁴³ הגר"א בריזל זצ"ל לא ידע, כפי הנראה, שמברק השאלה התקבל בירושלים בכ' אלול ובכ"ז באלול כבר נדפסו הזמנות לאסיפת רבנים בעניין שתתקיים ביום ד' תשרי, והשאלה עצמה התפרסמה עוד קודם בעיתונות התקופה (מאמר מרשי" זוין בעניין נתפרסם בעיתון מיום י"ג אלול), וכשהרר"ש מזוויהל סיפר לו שלמחרת ר"ה עסק בעניין עם רי"א הרצוג ראה בזה גילוי של רוח הקודש יוהרי השאלה הגיעה מיפן רק אח"כ ובכתב ידו 'הלוא כל השאלה הגיע כאן ג' ימים קודם יום הכפורים' (גבורי החיל עמ' 234). אינני יודע מה הטעם לחזור על דברים המופרכים עובדתית ודומה שמפני כבודו של הגר"א בריזל זצ"ל, שהיה ידוע כגברא רבא ויקירא ויר"ש מרבים, היה ראוי יותר שלא להדפיס דברים כאלו.

זו, ולעת עתה לא מצאנו לו חבר בייחוס שיטה זו להרמב"ם³⁴⁴. וכן יש לדון גם בעיקר הדבר שסבר שיש לפסוק בזה ע"פ דיוק מהרמב"ם אף שרבו הראשונים החולקים במפורש³⁴⁵, וצ"ע.

העתקתי את המובא במקורות הנ"ל כמות שהוא. והעירוני שמן הנכון לציין שכיון שגם למה שאמרו בשם הר"ש הרי סבר שהדין שנוי במחלוקת ראשונים בדאורייתא, צ"ב טובא עד כמה סבר שאפשר להקל ולעשות מלאכות ביום השבת שלשית הרז"ה והכוזרי, (ובפרט שכך נקטו הריטב"א והר"ן והרשב"ץ, ולהחזו"א והגר"י גם הראב"ד ועיין פרק א'). ובספר כרכין המוקפין חומה כותב שערך ספר מיוחד להוכיח כשיטת החזו"א וביקש ממנו הסכמה, והר"ש לא הסכים ואמר לו שדברי הגרימ"ט נכונים לדינא "ועוד אמר לי כיון שהדבר נוגע גם בעניין שמירת השבת קודש, כי לא כל אחד יכול לשבות שני ימים, ובכך הפחיד עלי לא לנגוע בקדושת השבת" (כלומר שלא ידפיס ספר שמסקנתו לנהוג שלא כשיטה זו). וייתכן מאד שהסכים שמי שיכול לשבות שני ימים צריך לעשות זאת, וצ"ב.

קו במקום תליית המאורות - שיטת הבני ציון

הגר"ד שפירא בשו"ת בני ציון³⁴⁶ קבע קו תאריך מסברתו, קרוב לקו הבינלאומי, ע"פ מקום תליית המאורות. הגרד"ש הוא דעת יחיד בשיטתו זו ודלא ככל הראשונים והאחרונים שעסקו בעניין, ולא מצאתי לשום מחבר לפניו או לאחריו

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

³⁴⁴ רבים וטובים ביקשו ראיות מהרמב"ם לעניין קו התאריך ולא מצאו ראיה כזו, וגם רימ"ט לא טען לראיה מהרמב"ם, ולמרבה הצער לא הגיעו דבריו לידינו וא"א לדון בראיה שלא שמענוה. (ואמנם שלח דבריו לחזו"א, והחזו"א סבר כנראה שראיה זו אינה מכרעת, אלא שלא ידענו במה נחלקו וכמבואר).

³⁴⁵ וראה בדברי הגרח"י דינקלס בקונטרס שבסוף ר"ש שירליאו חלה שלמרות שהיה לו מהלך ברמב"ם ועוד ראשונים דלא כהרז"ה כתב שלדינא אין לנו אלא דברי הראשונים המפורשים.

³⁴⁶ ח"א סימן י"ד. וראה בחלק ג' 'מדת היום' אות כ"ו ואילך שהיא מהדורה מוקדמת של דבריו (שהדפיס בשעתו בקובץ 'אוהל תורה'), ועוד בזה שם קונטרס שלום ירושלים אות ע' ואילך. החזו"א השיב לדבריו בקצרה בס"ק י"ד, וראה להגר"ח צימרמן ב'אגן הסהר' סימן כ"ז שהאריך לדחות דבריו. והשיב לו בבני ציון ח"ב סימן י' ושם דן קצת בטענות החזו"א וחזר הרב צימרמן והשיבו ב'הפרדס' ניסן תשי"ח, ויעו"ש שהעיר לו שלא ענה תשובה ברת משקל על טענות החזו"א. - הגר"ד שפירא זצ"ל נולד בכסלו תרנ"ח ונלב"ע י"ד שבט תשל"א.

[ועיין חזו"א או"ח סימן ק"מ 'בחשבון הדורות תקופות ומולדות' שמעיר בעילום שם הספר המושג על דברים שיש בהם "עקירת הקבוע והמקובל בפי רבותינו מדור דור" ועל שבאו "וחלקו על כל הראשונים במליצות עזות ותקיפות שאינו כן" "ואסור לשמוע נטיות ההבלים שאין בהם ממש ונותנים יד לפושעים" (הדברים נכתבו בשנת תרצ"ו וכנראה הדפיס המחבר קונטרסים מספרו קודם הדפסת הספר בשנת תרצ"ז, וראה בספרו סימן נ' שהשיב לחזו"א שלא הייתה כוונתו לחלוק על הראשונים כי אם לפלפולא). והנה העלים החזו"א שם הספר מפני כבוד הגאון המחבר זצ"ל שהיה יקר בעיניו. ומי"מ קרוב הדבר שבעסקנו לעניין הלכה למעשה יש לידע הדברים].

שנקט כך. - יש להעיר שהבני ציון קבעו קו עקום התלוי באורך הנשף בכל מקום על פני הכדור³⁴⁷, וכתב שמי שאינו בקי בחשבון זה חייב מדינא לנהוג יומיים שבת בכל האוקינוס השקט וכן בחלק מהאיים, ולא שמענו מי שחושש לזה.

ו**כתב** החזו"א בס"ק י"ד "אבל כל זה בדוי שכבר קבעו לנו ראשונים מנין הימים מהתחלת המזרח ואין לן נפקותא בתליית המאורות"³⁴⁸, וראה בחזו"א שם מה שדן לגופם של דברים. (והנה כתב הבני ציון דברים לבאר טעמו לקבוע קו משלו שלא במקום שנתנו רבותינו הראשונים, אלא שלא הבנתי דבריו כלל, ונראה שהנחותיו שם הם בניגוד לדברי הראשונים המפורשים, והרחבתי במילואים לפרק זה).

ו**גוף** דבריו צ"ב טובא, דהנה יסוד דבריו א', שהחמה נתלתה כשהיא 'בשלש שעות ביום' בארץ ישראל. (היינו שבשעת תלייתה עמדה ברקיע ארץ ישראל היכן שעומדת בסוף השעה השלישית משעות היום). ב', שמקום קו התאריך הוא היכן שהיה צאת הכוכבים של כוכבים קטנים ברגע שנתלתה החמה. והדברים תמוהים מכמה פנים.

א'. כל הקדמונים נחלקו על ההנחה שלו שקו התאריך הוא במקום שהיה צאה"כ בשעת תליית החמה. להראב"ח קו התאריך הוא במקום שהיה חצות בשעת התלייה (וכנראה סבר שאין קשר בין מקום התלייה לקו התאריך א"נ סבר שמקום חצות בשעת התלייה, שהשמש עומדת מעליו, הוא הנחשב לעניין התחלת היום), להיסו"ע הקו במקום הנץ החמה של התלייה (וביאר שקובעים הקו ע"פ מקום הנח"ה בשעת התלייה, וזה במפורש שלא כהנחתו), ולהכוזרי הקו במקום שהייתה שקיעת החמה בשעת התלייה. ולא מצאנו לחד מקמאי שיאמר כדבריו.

ו**הכוזרי** תלה דין התחלת היום באר"י מפני שעיקר התורה והמצוות ונתינת השבת הן בארץ ישראל (או בסיני ואלוש השוות לארץ ישראל) ושם קרא אדם הראשון את שמות הימים, ולכן נקבעת ההלכה של תחילת הימים ע"פ השקיעה שם. וחזינן שלא

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

³⁴⁷ לשיטתו הקו הוא בכל מקום בו היה צאת הכוכבים כשהשמש התקדמה בכלשהו למערב מקו המרחק של 35 מעלות למזרח שבו נתלתה לדעתו. והנה ככל שמתקרבים לקטבים אורך ביה"ש גודל וממילא מקום צאת הכוכבים מתרחק יותר למזרח, וטען הגרד"ש שלחישוביו במיצר ברינג' הקו עובר במיצר בין סיביר לאלסקה והיינו כ-160 מעלות למזרח ירושלים.

³⁴⁸ בשו"ת בני ציון ח"ב סימן י' אות ה' העיר על החזו"א שהרי הראב"ח קבע ע"פ מקום הזריחה, ולמה קרא לחישוביו דבר בדוי. ויכול היה להקשות גם מדברי היסו"ע שפירש כיצד קו התאריך בקצה המזרח מתייחס למקום תליית המאורות. ואמנם כוונת החזו"א פשוטה שהדין כבר נקבע ע"פ הראשונים וא"א לבדות משלנו קו חדש נגד הראשונים ע"פ מקום התלייה [בדבריו שם כתב הערות על דברי החזו"א בקונטרס י"ח שעות, וראה מילואים לדיון בדברים].

תלה כלל את קו התאריך במקום התחלפות הימים ברגע תליית המאורות³⁴⁹. והנה הרז"ה והריטב"א והר"ן ועוד קמאי נקטו כדבריו, וכן הראב"ד בכתוב שם הביא את דבריו אלו של הכוזרי (ולהבנת החזו"א והגרי"ז שבא להסכים עם טענות הכוזרי הרי הסכים גם בזה, ועכ"פ ברור שלא העיר כלום בפרט זה). וברור שכל הראשונים נקטו כהנחה פשוטה שאין הדין תלוי בצאת הכוכבים שברגע תליית המאורות ודלא כדבריו.

והקדמונים שהביא הבני ציון (הרס"ג והמפרש להל' קידוה"ח והלבוש) דנו בנוגע לתקופות, אבל לא הזכירו כלל שיש מתליית המאורות ראייה או הכרעה לשאלת התחלת היום, ואין שום מקור וראיה מדבריהם לעיקר ההנחה שהנחיק שקו התאריך נקבע ע"פ מקום התלייה. ונמצא שרבו הראשונים שחלקו על הנחתו ולא מצאנו אפילו אחד מקמאי שיאמר כוותיה, ואין להבין איך ע"פ סברא והנחה שלנו נפסוק קו תאריך חדש דלא כהראשונים המפורשים.

ב, לגוף ההנחה שלו שהמאורות נתלו 45 מעלות למזרח ארץ ישראל הנה היסוד ע והראב"ח והכוזרי נחלקו במקום תליית המאורות, ולשלשתם הוא במקום שונה ולא היכן שטען הבני ציון³⁵⁰. ושמענו מדבריהם שאף שמוסכם לכולי עלמא שתקופת

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

³⁴⁹ והנה הכוזרי יכול היה להוסיף שהעובדה ששם הייתה שקיעת החמה בשעת התלייה היא ג"כ טעם דחוי לאיצטרופי לקביעת קו התאריך שם, ונראה שלא ראה בזה אפילו סיוע, ועיין היטב.

³⁵⁰ ומה שכתב (באות י') לפרש ע"פ פלפול ותליית נימא בנימא שכוונת הראב"ח באמרו שהחמה נתלתה בטבור הארץ' למקום התלייה שחידש דחינו 45 מעלות למזרח ירושלים שהוא מקום גן עדן וכו' וכו', אינו מדויק, וכוונת הראב"ח לנקודת טבור היישוב שבאמצע היישוב' בנקודת האמצע שבין קצה מזרח לקצה מערב, וכמפורש בדבריו שהביא הבני ציון עצמו שם (וכלשונו שם שהשמש "באמצעות קשת חצי השמים אשר על הארץ... שוכני קצה מזרח רואין אותה כשהיא שוקעת ושוכני קצה המערב כשהיא זורחת... ואורה פושט על כל היישוב בכל הארץ...") והנה הראב"ח כותב במאמר ב' שער ז' שבת המקדש פונה למערב כמו שעה אחת, וכלומר שהוא רחוק מטבור הארץ כמו 15 מעלות למערב והיינו שהטבור כמו 15 מעלות למזרח ירושלים (ואמנם כנראה שנשמטו שם החלקים ולמעשה נראה שהראב"ח כתב ע"פ בטלמיס וכפי שהרמב"ם ועוד מקמאי ציינו המרחקים ע"פ בטלמיס, ולדבריו יוצא שמקום המקדש כ-24 מעלות למערב שהם פחות משעתיים אך הרבה יותר משעה, ויש שכתבו שבכ"י של העיבור המרחק מדויק יותר, ועכ"פ אין לזה שום קשר למרחק שרצה לתלות בו).

ואגב, מה שדימה הבני ציון את מקום התליה שהוא 'כמו מקום המולדות והתקופות' שנוסדו 'רק על אופק ירושלים' - נראה שיש כאן חוסר ידיעה, שבאמת היא פלוגתא בקדמונים. ולהיסוד המקום המולדות והתקופות הוא בטבור הארץ' ולהראב"ח ועוד הוא בקצה המזרח, ואמנם בכוזרי ורז"ה וראב"ד בסוגיין מבואר שאכן ס"ל שמקום המולדות בירושלים וכן נקטו החזו"א ועוד בדעת הרמב"ם, ואכמ"ל (ולהנחתו שהדברים תלויים זה בזה ומקום התקופה מלמד בהכרח על מקום תליית המאורות הרי נפלו דבריו בעוד מחלוקת, אלא שלאמיתו של דבר הקדמונים לא תלו הדברים זה בזה כדלהלן).

תשרי הראשונה הייתה בשעה שלישית, וכן מפורש בראב"ח ובסו"ע עצמם³⁵¹, מ"מ סברו שבששת ימי בראשית נתלתה החמה במקום אחר (ולטעם הדבר ראה הערה³⁵²). וכל מה שהביא הבני ציון אין בו ראיה אלא לנידון היכן מקום החמה תקופה אבל לא הביא שום ראיה שיש מי שחלק על הקדמונים האלו במה שמבואר מדבריהם שמקום התלייה אינו תלוי במקום התקופה.

וכמו כן העירו לנכון שהחישובים מוכיחים בברור שזמן התקופה הראשונה אינו אלא זמן ממוצע ואינו יכול לבטא את זמן התקופה הראשון שבמציאות, (וצ"ע בדברי המפרש והלבוש שמשמע מדבריהם לא כך). ונראה פשוט שא"א ללמוד מזה את מקום התליה להלכה³⁵³.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

³⁵¹ בספר העיבור לראב"ח מאמר ג' שער ג' ובסו"ע מאמר ד' פי"ד (הביאם באגן הסהר).

³⁵² טענה זו כתב החזו"א ס"ק י"ד, וביאר שע"כ שחילקו הקדמונים הנ"ל בין תנועת החמה היומית (הקובעת את הזריחה והשקיעה) ובין התנועה השנתית (הקובעת את התקופות - עמידת השמש ביחס למזלות), וסברו שהתנועה השנתית התחילה בשעת התקופה אבל תליית החמה הייתה במקום אחר. ומעתה אין לנו ראיה שהמפרש חלק עליהם בזה, ששפיר י"ל שדיבר רק בתנועת התקופות שבה עסק שם ואשר לגבי זה הדברים מוסכמים לכו"ע. וראה להלן שהבאנו כעין זה מהמפרש לקידוש החודש, ועיין. ושו"ר שהסו"ע עצמו (מאמר ד' פט"ו) כתב לחלק בין התקופה הראשונה למקום תליית המאורות יעו"ש שהרחיב, וכנראה עיקר דבריו שהתקופה הממוצעת אינה משתווה עם רגע תליית המאורות, וראה להלן.

[להשלמת הידיעה יצוין כי יש הפרש בין ההסבר המקובל בקדמונים לתנועה השנתית (שיש לשמש סיבוב פרטי ממערב למזרח מלבד הסיבוב הכללי שלה עם כל המזלות ממזרח למערב) לבין ההסבר המקובל באסטרונומיה החדשה (שמלבד התנועה היומית של כדור הארץ סביב צירו שגורם את חילופי היום והלילה יש לכדור תנועה נוספת של הקפה שנתית סביב השמש שהיא הגורמת את השינוי במקום השמש ביחס למזלות כלפי הצופה מהכדור), ולעניין שאנו דנים בו אין חילוק בין ההסברים].

³⁵³ יעויין להגר"ח צימרמן באגן הסהר סוף סי' כ"ז שהרחיב לדחות דברי הבני ציון, ושם טען עוד שסדר התקופות אינו נותן אלא תקופה ממוצעת ומסתבר ממילא שאין הכוונה שכך אכן היה בששת ימי בראשית. וראה שם שהביא אריכות דברים מהיסוד עולם בזה. וראה דברי הגרי"מ שליזנבר במאמר 'קביעת חודש העיבור' (ספר הזיכרון 'אש תמיד' מהדורה שניה עמ' תשנ"א, תורגם מגרמנית ע"י ר"י לוי), 'שמועד תחילת החשבון לצורך חישוב תקופת רב אדא נקבע למועד המוקדם בשיעור של כעשרים יום ומחצה לפני מועד התקופה האמיתית בשנה א' לבריאה'. ושם (עמ' תשנ"ד) שכל זמני התקופות הם זמן ממוצע.

[למעט הרחבה. ברור ומוסכם שההפרש בין התקופות במציאות אינו שווה והמרחק המקובל מבטא ממוצע של התקופות. ולא זו בלבד אלא שתקופות שמואל הראשונה חלה יותר משבוע לפני מולד ניסן הראשון (-ז"ט תרמ"ב), ולכא' היא נופלת ביום רביעי שלפני יום ראשון מששת ימי בראשית דבר שכמובן לא ייתכן, ונראה מוכרח בהחלט מצד הדברים עצמם שאינה אלא ממוצע ואין הכוונה שכך היה בששת ימי בראשית. וראה דברי הרב קורן בהערותיו לשו"ת התשב"ץ (מהדו" מ"י, ח"א סימן ק"ח הערה 22) שביאר עניין זה].

ולכא' זו טענה מכרעת ומוכרחת בהחלט, ואיני יודע ליישב. ברם יל"ע מהלבוש סי' תכ"ח שלכא' נראה שפירש על ששת ימי בראשית ממש וכפי שנתן טעם שבצביונם נבראו וכו' וזה

והנה כל הקדמונים הנ"ל אף שנחלקו במקום תליית המאורות מ"מ הסכימו כולם עם ההוראה שקו התאריך הוא בקצה המזרח. ובפשוטו שמענו מזה שמקום קו התאריך היה דבר מוסכם אצל כולם ומקום התלייה היה נתון בספקות, וכל קדמון ביאר את מקום התלייה כפי סברתו אבל לא פקפק מי מהם על מקום קו התאריך שהוא בקצה המזרח.

ועוד העירו לנכון שבדברי המפרש עצמו מבואר להיפך, שהשמש נתלתה וגם החלה להקיף מתחילת הלילה. יעויין בדבריו (הל' קה"ח פ"ט סוף ה"ג) שהקשה 'מפני מה לא הייתה תקופת תשרי בליל ד' בעת הבריאה', (והיינו שהניח כדבר פשוט שכל מעשי בראשית נבראו כל אחד מיד בתחילת היום שלו, וא"כ גם החמה נבראה מיד בתחילת ליל רביעי, ולפ"ז קשה למה התקופה רק בשעה ג' ביום). ומסקנתו כתירוצ' שני שהביא שם (בשם בעלי חכמת העיבור) שאכן נתלתה החמה בתחילת הלילה אך לא נתלתה במקום שהיא עומדת בו ברגע התקופה (במזל מאזנים) אלא בסמוך לו (במזל בתולה) ובג' שעות למחרת הגיעה למקומה ברגע התקופה, וראה לשונו בהערה³⁵⁴. והרי הדברים להיפך ממה שהביא מהמפרש.

ג'. כל עניין זה שהחמה נתלתה בשעה השלישית לא נאמר אלא למ"ד בתשרי נברא העולם, (שתקופת תשרי הראשונה נופלת בשעה השלישית ביום) אבל למ"ד בניסן נברא

מקורות והערות

כהבנת הבני ציון וגם לשון המפרש משמע כן, ושמה נחלקו הקדמונים בנקודה זו, וצ"ע, (וא"כ הרי יהיו דברי הבני ציון נתונים בפלוגתא גם מצד זה).

³⁵⁴ לשון המפרש (קה"ח פ"ט סוף ה"ג) "וא"ת מפני מה לא הייתה תקופת תשרי בליל ד' בעת הבריאה והתשובה שהקב"ה לא יצוה לבריות בדבר שאינו ברור להם ואינם יודעים אותו, והשמש נבראה בתחילת ליל ד', לפיכך הייתה תחת הארץ ואינה נראית י"ב שעות והוא זמן הלילה, וכשהיא זורחת לא יהיה אורה בהיר עד ג' שעות ביום, לפיכך הייתה התקופה בג' שעות מיום רביעי. והשיבו בעלי חכמת העיבור תשובה אחרת, שבעת בריאת השמש היתה בסוף מזל בתולה ולא הגיעה לתחילת מזל מאזנים עד ג' שעות מיום ד"י. ויעויש מה שהקשה על התשובה הראשונה, והסיק "ואם נבראת בסוף בתולה היא התשובה השניה ואין סומכין אלא עליה". ע"כ. ובאור קושיתו שהניח שמהראוי לומר שהמאורות נתלו מיד בתחילת ליל רביעי מששת ימי בראשית. ותרוצו הראשון הוא שאף שנתלתה בתחילת הלילה מ"מ התקופה רק בג' שעות שאז אורה ברור, ודחה שא"א להפריד רגע התקופה מרגע בריאת החמה במזל מאזנים, ואם נבראה כפי עמידתה תמיד ברגע התקופה והחילה להקיף הרי זהו רגע התקופה. ומסקנתו כתירוצ' שני (שבשם בעלי חכמת העיבור) שאכן נתלתה החמה בתחילת הלילה אך לא נתלתה במקום שהיא עומדת בו ברגע התקופה (במזל מאזנים) אלא בסמוך לו (במזל בתולה) ובג' שעות למחרת הגיעה למקומה ברגע התקופה [ובאורו, שהשמש בהליכה ממערב למזרח (ההקף השנתי להבנת הקדמונים) עוברת ביממה קרוב למעלה אחת (מתוך 360 מעלות שעוברת בשנת חמה בת כ-365 יום), והחמה נתלתה באמצע מזל בתולה שהוא מערבי למאזניים, ובמשך השעות התקדמה מזרחה עד שבאה בג' שעות לראש מזל מאזניים].

העולם הרי נתלו המאורות בתחילת הלילה, וזו שעת תקופת ניסן הראשונה³⁵⁵, וכמפורש במקורותיו עצמם³⁵⁶. וברכת החמה שאנו מברכין אחת לכ"ח שנה הוא כשהחמה "חוזרת שם לתחלת הקיפה היא שעת תליית המאורות בעת הבריאה ומאז התחילה להקיף ולשמש, והוא נמשך כ"ח שנה עד שבא לאותו המקום בצמצום בתחלת ליל רביעי כבעת הבריאה" (לשון המ"ב רכ"ט סק"ו). - הבני ציון עצמו דן שגם למ"ד בניסן נברא העולם והמאורות נתלו בתחילת הלילה, מ"מ מוסכם שהחמה

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

³⁵⁵ יעויין רמב"ם קה"ח פ"ט ה"ג ופ"י ה"א-ג' ובמפרש, והם דברים מוסכמים, וכל חשבון התקופות שלנו בנוי על הנחות אלו. וברמב"ם ברכות פ"י ה"ח ובשו"ע רכ"ט סעיף ב' שבראש המחזור (היינו כשהחמה חוזרת אחר כ"ח שנים למקומה הראשון ביום ובשעה של התקופה הראשונה, שאז מברכין ברכת החמה) התקופה בתחילת הלילה, וע"פ זה מברכין ברכת החמה וכלשון המ"ב שהבאנו בפנים, וראה לבוש סימן תכ"ח שהאר"ך הרבה לפרש העניין. ויש להוסיף שהן תקופת רב אדא והן תקופת שמואל מתחילות בתקופת ניסן ראשונה של תחילת הלילה בליל רביעי (נאלץ שיש ביניהן הפרש של שבוע) ועיין במפרש ריש פ"י מקה"ח, וראה בתשובת התשב"ץ ח"א סימן ק"ח ובהערות ובנספח במהדו" מ"י.

לתוספת ידיעה. תקופת תשרי היינו יום השוויון של הסתו ותקופת ניסן היא יום השוויון באביב (בתקופת תשרי השמש זורחת עם 'זריחת' מזל מאזניים ובתקופת ניסן עם מזל טלה). חישוב המולדות והתקופות מתחיל מקביעה של המולדות והתקופות הראשונים. שנת המולדות הראשונה מתחילה ממולד תשרי 'בהר"ד' (יום ב' שעה ה' עם ר"ד חלקים) ושנת המולדות השנייה מתחילה ממולד תשרי 'וי"ד' (יום ו' שעה י"ד). ולעניין התקופות הרי תקופת תשרי הראשונה היא תשרי דשנת וי"ד, ותקופת ניסן הראשונה היא בניסן הקודם לאותו תשרי והיינו בניסן של שנת בהר"ד. יצויין שמניין השנים הנהוג כיום מתחיל משנת בהר"ד (מניין יצירה), ובפשוטו תשרי דבהר"ד הוא תשרי שלפני תשרי או ניסן של בריאת העולם, והוא חישוב מופשט אילו היו מולדות באותו 'תשרי' מתי היו, (ומונים ממנו לנוחות החישוב או מפני שהעולם נברא בניסן של אותה שנה וגם אם נברא בתשרי שלאחריו הרי א' תשרי - ר"ה הוא יום שישי שבו נברא אדם הראשון ושבעת ימי בראשית החלו בכ"ה באלול של שנת בהר"ד). ויש חולקים בזה ואכמ"ל.

³⁵⁶ הבני ציון כתב שכן מבואר בתשובת רה"ג בשם רס"ג ושכ"ה במפרש לקידוה"ח פ"ט ה"ג ר' עובדיה ב"ר דוד) בשם קבלת קדמונו והובא בלבוש. - התשובה מרה"ג ציין בחלק ב' סימן י' שהיא 'בתשובה ב', ואינני יודע לאיזה ספר כוונתו בהפניה זו, ואין תשובה כזו בקובצי תשובות הגאונים הנדפסות. ואמנם בסימן ו' אות כ"ו (שנכתב ע"י אביו) כתוב שהיא תשובת רה"ג בעניין חשבון מולד בהר"ד, וכנראה כוונתו לתשובה שנדפסה בשני נוסחים באוצר הגאונים ר"ה סימן ח' ט'. ושם אכן דן בתוך הדברים בדברי רס"ג שכתב (ב'פתרון בראשית' היינו בפירושו בערבית על התורה בחומש בראשית) שהחמה נתלתה בג' שעות.

והנה מבואר בתשובת רה"ג שם להדיא שהדברים מיוסדים על חשבון התקופות, ואם בתשרי נברא העולם נתלו המאורות בג' שעות ואם בניסן נברא הוא בתחילת הלילה. וכן בדברי המפרש והלבוש מבואר שלמ"ד בניסן נברא העולם, שסדר התקופות שלנו מיוסד על זה, הרי התקופה הראשונה דניסן היא בתחילת הלילה ולא בג' שעות ביום (ותקופת ניסן לעולם אינה חלה בג' שעות, כמבואר ברמב"ם קה"ח פ"ט ה"ד).

החלה להקיף העולם רק בשעה השלישית שלמחרת, וכבר העיר בנו הגרמ"נ שפירא ואחרים שדברי טעות הם המנוגדים למפורש במקורות³⁵⁷. - וראה עוד בהערה³⁵⁸. והנה נחלקו הראשונים אם נקטינן דבניסן נברא העולם או בתשרי, והב"ח המג"א והמ"ב כתבו דנקט"י כמ"ד בניסן, ובודאי שא"א להקל בדאורייתא ע"פ מ"ד שבתשרי נברא, וראה הערה³⁵⁹.

עוד יש להעיר במה שתלה הקו בצאה"כ והוסיף ותלה בצאה"כ של כוכבים קטנים. ועיקרו תמוה, שהרי משקיעת החמה נהגינן שהוא ספק לילה וספק שכבר נתחלף התאריך, ואם קו התאריך תלוי בזה הרי בכל השטח שבין מקום שקיה"ח למקום צאה"כ ברגע תלייתה בששת ימי בראשית, צריך להיות התאריך בספק מעיקר הדין, (והביא חז"ל שהקב"ה יודע עיתיו ורגעיו, אבל הא בורכא, שאנו אין אנו יודעים מהו הרגע שהקב"ה ידעו להחליף בו היום). ואשר הוסיף לתלות בצאה"כ ע"פ כוכבים קטנים, תמוה מאד, שהלא מעיקר הדין צאה"כ הוא בג' כוכבים בינונים, ובודאי שזהו הקובע לנידון קו התאריך³⁶⁰. (וכוכבים קטנים אינו אלא להחמיר לצאת מידי ספק ונקטינן

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

³⁵⁷ ראה מילואים לפרק זה. ושם הבאנו לשון הגרמ"נ שפירא, בעל הר הקודש ובנו של הבני ציון, שכתב על דברי אביו בזה 'ודבריו תמוהין ובער אני ולא אדע האיד נעלם לפי שעה ממע"כ אאמו"ר צ"ל אשר היו נהירין ליה שבילי דרקיע ושבילי דנהר-דעה דברי הלבוש... דמפורש בדבריו דלמ"ד בניסן נברא העולם ניתלו המאורות בתחילת ליל ד' בנקודה שהיא ט"ו שעות (ש)קודם מולד תשרי לר"א... " (והט"ו שעות הם מהלך השמש מניסן לתשרי כשהולכת בכל הזמן, ואילו עמדה במקומה יש להפחית את זמן עמידתה, וראה תוספת הסבר להלן). והבאנו שם שכבר כתב עיקר הדברים בשו"ת מהר"י אסאד (או"ח סימן ז'), וראה שם בטענות הבני ציון בזה. וכבר הבאנו שם שמדברי המפרש עצמו (שהובאו לדברנו לעיל) מבואר ההיפך הגמור מדבריו ושאדברא, גם למ"ד בתשרי נברא העולם השמש נתלתה וגם החלה להקיף מתחילת הלילה וכ"ש שבניסן כן הוא ואין להעלות על הדעת שהחלה ההקפה רק בג' שעות למחרת.

³⁵⁸ במה שכתב שבלבוש מבואר שהחמה נתלתה בג' שעות ושצריך לברך ברכת החמה רק בשעה זו, העירו שלדינא אנו פוסקים לא כך אלא שאפשר לברך מהנץ החמה ועד ג' שעות [ברמב"ם ברכות י', י"ח ובשו"ע רכ"ט סעיף ב' לברך 'בבוקר', ובמג"א שם סק"ה דמשמע מיד בהנץ החמה ושכ"כ במהרי"ל וכן הוא בכל האחרונים שם וכ"ה במ"ב סק"ח שלכתחילה יקדים מה שאפשר (ובד"ח ברכות פ"ט אות מ"ה כתב בשם הלבוש 'שמברך עד ג' שעות', וכן במ"ב שם ציין הלבוש על ההוראה שמברך דיעבד עד ג' שעות, וראה שפירשו שזו כוונת הלבוש, ועכ"פ לדינא דאי כן הוא וכנ"ל). וע"פ זה נוהגים הכל למעשה לברך קודם ג' שעות ואין מי שחושש לפרוש זה]. ואמנם לכאוי יש לקיים דבריו גם לולי תוספת זו ואין שיטתו תלויה בזה.

³⁵⁹ נחלקו הראשונים אם נקטינן כמ"ד בתשרי או כמ"ד בניסן, וראה מילואים שהבאנו השיטות השונות בזה. ובב"ח סימן תקצ"א הביא מהג"א דנקט"י כמ"ד בניסן וכ"נ במג"א תקצ"ב סק"א ומ"ב שם סק"ה, ופשיטא שא"א להקל בדאורייתא כמ"ד בתשרי דלא ככל אותם הראשונים והפוסקים שנקטו כמ"ד בניסן.

³⁶⁰ הערה זו אינה על עיקר הבסיס של הקו שהציע הבני ציון אלא על המיקום המדויק שלו, ונפקא מינה לשטח גדול שגם לבסיס הקו שלו יש לשייך אותו למערב.

עיקר לדינא שהוא חומרא גרידא). והנה לצאה"כ של ג' רבעי מיל המבואר בגמ', ולצאה"כ של כשליש שעה אחרי שקיעת החמה המבואר ברמב"ם ועוד ראשונים³⁶¹, הרי ישתנה מקום קו התאריך בהרבה. ובודאי שגם המחמירים להמתין יותר לא יקלו בדאורייתא נגד השיעורים המפורשים בגמ' ובראשונים.

וכן יש להעיר על עיקר הנחתו של הבני ציון שמקום התחלת התאריך הוא המקום שאירע בו המאורע הראשון של יציאת הכוכבים (והיינו המקום הראשון שהיה בו אור וכשנעה השמש מערבה החשיך בו ויצאו הכוכבים, ולאפוקי המקומות שהיו חשוכים מתחילתם שאף שהם שרויים בחשכת הלילה והכוכבים נראים, הרי לא 'יצאו' הכוכבים). ונראה שיש לדון טובא שאינו כן, והלילה אינו נקבע ע"י שהייתה השמש ושקעה אלא ע"י מצב החושך וראיית הכוכבים אף אם לא הייתה שם השמש מעולם. וממילא ברגע שנתלתה החמה נקבע שם לילה על כל החלק החשוך של כדור הארץ, ובמקום החשוך הראשון (-היותר מזרחי ביחס לשמש) שם הוא המקום הראשון שנקרא עליו שם ליל רביעי, והוא מקום התחלת היום היוצא מתליית המאורות. והנה אם אכן נתלתה החמה במרחק מ"ה מעלות למזרח אר"י, וכטענתו, הרי התחיל החושך ממרחק מ"ה מעלות למערב ארץ ישראל (רבע הכדור שהם 90 מעלות ממקום התלייה, שהרי השמש מאירה בכל רגע חצי כדור רבע לפניו ורבע אחריה). והנה מקום זה יוצא בין יבשות ארופה ואפריקה ליבשת אמריקה, ולא במקום שקבע הבני ציון, ואם נקבע את קו התאריך במקום זה ייצטרכו לשנות התאריך באמריקה³⁶².

למנות כמנין הגויים שמסתמא קיבלו כן מאדם הראשון

בשו"ת נשמת שבת הביא שהגר"י שטייף כתב (בספר לימודי ד' בראשית) שבכל מקום ינהגו כמניין הגויים המקומיים לפי שמסתמא כך מקובל בידם מששת ימי בראשית. ולגבי מקום שהגויים שינו מנוהגם הראשון, וכגון באלסקה שביבשת אמריקה שבתחילה בהיותה בשלטון רוסיה מנו עם הרוסים כמניין המזרח ובהתחלף השלטון לשלטון ארה"ב החליפו למנות עם אמריקה כמניין המערב, דן שאכן ע"פ

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

³⁶¹ ברמב"ם (הל' תרומות פ"ז ה"ב) וסמ"ג (לאוין רנ"ז) וחינוך (רע"ט) כתוב שצאת הכוכבים הוא כשליש שעה אחר שקיעת החמה (ויש לדון בחשוואת שיעור זמן זה לשיעור ג' רבעי מיל שבגמ' ואכמ"ל).

³⁶² אין כוונתי לומר שזה פורד הקו במוחלט מצד עצמו, שהרי אין לנו הוראה מחז"ל על אמריקה וחזרנו לדון מי הכריע באמריקה וכו'. אבל באתי לומר שדברי הבני ציון כמות שהם נלע"ד שאינו. ומי שיקבל סברת הבני ציון על צורת הכרעת הקו שתלוי במקום הלילה של רגע תליית המאורות צריך לענ"ד לעשות הקו שם, ודין יפן ואמריקה שווה כלפי הכרעה זו (דומני שהבני ציון עצמו לא היה מעלה על דעתו לקבוע הלכה באמריקה שלא כנהוג, ורק במקומות שאיו מנהג סבר שבכוח לקבוע קו משלו).

התורה יש לשנות שם התאריך מהנהוג כיום ולמנות עם המזרח, והנשמת שבת תמה על זה יעו"ש. (לגבי הוראתו באלסקה כמדומה שאין מי שחושש להחמיר למעשה כדבריו). לא השגתי הספר לעיין בפנים וכפי שהובא הרי הדברים לא מובנים וצ"ב, וכי מצוה עלינו להניח שאדם הראשון הושיב חלק מבניו ביפן ומסר להם הלכות גדולות בדיני קו התאריך או שחזקת הדברים שמסר אדם הראשון לכל צאצאיו שאם בהמשך הדורות יגיעו ליפן לא ישנו היום ובגלל מסורה זו נקבעו הדברים שם. ומנלן שאין מניין הגויים ביפן מן הטעם הפשוט שהגיעו לשם מסין והמשיכו במניין הימים הסיני. ואיני יודע לפרש כוונתו וצ"ע בפנים. ויש להוסיף שלפי ההיסטוריה הידועה הרי בעבר לא מנו במזרח הרחוק (סין ויפן וכו') את ימי השבוע כלל, וכל המניין הגיע אליהם עם התפתחות הקשר למדינות הרחוקות, ומניינם נקבע כמניין אותן הארצות. - בספר הנ"ל לא הביא איך יישב את דברי הראשונים המפורשים שלא כדבריו, ואולי לא כתב בזה, וצ"ע.

לעשות 'כמו בארץ ישראל'

הרה"ר עוזיאל, מראשי תנועת המזרחי³⁶³, (בספר משפטי עוזיאל ח"ג סימן כ"ט) כותב שלא ראה לא את ספר היוםם ולא את קונטרס י"ח שעות, ומעיד על עצמו בתוך הדברים: "ואני הדל מודה ואומר שידיעתי במדע העמוק זה דלה ועניה מאד... ולכן אני נמנע מהגיד דבר או חצי דבר בעצם בעיא זאת של תחילת הזריחה או תחילת הישוב או טבור הישוב לפי המעלות שקבעו התוכנים. וכלל גדול אמרו רז"ל אמור לחכמה אחותי את אם ברור לך הדבר כאחותך שהיא אסורה לך אומרהו ואם לאו אל תאמרהו. אולם מ"מ מצוה עלי כתלמיד היושב לפני רבותיו לחקור בדבריהם...

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

³⁶³ הרש"י זווין בתארו את ספר 'משפטי עוזיאל' כותב (סופרים וספרים, גאונים ראשונים ותשובות, עמ' 214), "נאמן המחבר לשיטתו בספריו הקודמים: בלא משא פנים לא לראשונים ולא לאחרונים. אף בחלק שלפנינו הוא נוהג כך. לא בלבד להקשות אלא אף לדחות. עתים בהוכחות שונות (שיש, כמובן, מקום לישא ולתת בהם) ועתים סתם בשיקול הדעת 'לא מסתבר' או 'לא מחזורי' וכיוצא... המחבר מביא שני הפירושים וסותר פירוש רש"י בשלש מילים: "ואין זה מחזורי", וכך יש עוד בכמה מקומות. אולם יחס כזה כלפי הראשונים בודאי ש'אינו מחזורי'. עד כאן מדברי הרב זווין. למרות שהדברים שם הם בעיקרם דברי הערכה על הספר, לא יכל שלא להצביע על יחס תמוה זה. ודומה שדי בכך ליתן מבט שלם על דמותו של המחבר.

אחד מ'היתריו' המפורסמים הוא היתרו לחלוב בשבת ע"י כלי. ויאימר לשבחו שציין שאינו מורה למעשה עד שישכימו אותו, ולמעשה לא נתקיים התנאי כי גם רבני הרה"ר לא הסכימו אותו, ואכמ"ל בפרשה זו (וראה בשו"ת אחיעזר ח"ג סימן ל"ד שכתב באופן כללי על פירצת החליבה בשבת, "באמת מבחיל הדבר... יסוד הדבר הוא מהלאומים הפרצים אשר אצלם עבודה עברית דוחה שבת, ואחריהם נמשכו גם המון עם בלי שום יסוד להיתר").

(כאן בא דיון על זמן תליית המאורות ועוד בעניינים הנוגעים לקו התאריך, והוא משיג על טענות הגר"ד שפירא. ולגוף עדותו על עצמו הנה כן מוכח למעיין גם מתוכן דבריו).

אחרי הקדמה זו יש שם הכרעה תקיפה וברורה ע"פ רעיון חדש ומפתיע, למחבר 'ברור כשמלה' "שכל העולם הישראלי בכל מקום שהוא נמצא שובת את השבת וימי המועד באותו היום ששובתים וחוגגים בארץ ישראל" (וכותב שם שכך יש להבין מהכוזרי מאור וראב"ד בעניננו, והוא פלאי), ומחלק שם בין נידון השבת לנידון הימים טובים שבהם הדין יותר ברור, שהרי הימים טובים תלויים בתאריך, "ואם אתה אומר שבכל מקום ימנו את ימי החדש לפי מקומם נצטרך קדוש חדש מיוחד בכל מקום כדי שיהיה למשל העשירי לחדש תשרי ביום התשיעי או האחד עשרה של ארץ ישראל" (!:). וגם טעם ערוך יש לו "וכל כך למה לי, מפני שעל ידי כך מפירים אחדות התורה שהיא שומרת אחדות העם וקיומו ושניהם יחד מעידים על יחידו של עולם: אתה אחד ושמן אחד ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ, שיש לו תורה אחת ומקדש אחד, וכיון שאין לקדש חדשים בחוץ לארץ אין לשנות את ימי המועדים מאותם הימים שהם קבועים בארץ ישראל" ומי שפוסק לא כך "הוא מיפר אחדות התורה ואחדות ישראל" (וראה שם שכותב שזו הייתה דעתו בזמן אסיפת הרבנים).

דבריו שם קשים מאד להבנה ולא ברור אם בכלל ואיך הבין את נקודת הבעיה של קו התאריך ודי לחכימא. הפיתרון של 'אותו היום ששובתים וחוגגים בארץ ישראל' הוא פיתרון חדש שלא עלה על לב שום חכם ולא שמעתו אוזן מעולם. נראה שחכמי ישראל שעסקו ב'מדע העמוק' של קו התאריך התאחדו במיאונם בפיתרון המאחד הזה, וכנראה מפני שלא נתברר להם איך בדיוק קובעים קו תאריך ע"פ הגדרה כזו. הרי לפי כל השיטות בעניין קו התאריך ברור לחלוטין שהיום בכל מקום בעולם הוא 'אותו היום' בשבוע ובחודש של ארץ ישראל, וכל הנידון הוא איך קובעים את גבולותיו של אותו היום. גם החילוק בין שאלת השבת לשאלת המועדים וההערה על הצורך בקידוש החודש נפרד בחו"ל הם דברים חדשים ומעניינים שלא עלו בדעת שאר החכמים, ומאותו הטעם³⁶⁴.

ויעויין היטב שם ובשאלת השואל הנכבד שם כי הדברים מלמדים הרבה ובמקום אחר הרחבנו.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

³⁶⁴ והנה טבעי שההכרעה המוחלטת וההבנה הבהירה מביאות להודאה עמוקה, והמחבר משתפך, "ואני מודה לה' שהנחנו בדרך אמת ומנענו מטעות ומכשול בהוראה שהיתה מטילה עלינו אחריות גדולה וכבירה לדורנו ולדורות עולם..."

אין קו תאריך

בשו"ת הר צבי (או"ח קל"ח) כתב³⁶⁵ "זה כעשר שנים נתעוררה השאלה ע"י הפליטים שנתיישובו ביאפאן וסין בדבר קו התאריך של שבת ויוהכ"פ, ונשאלתי כיצד יתנהגו במקומות ההם. אני השבתי שעליהם להתנהג כפי שמוחזק שם במקומות ההם בלי שינוי מאנשי המקום הנמצאים שם מכבר.

והנה בשנים הללו יצאו אנשים ת"ח וביניהם גם רבנים גדולים, שלפי דעתם צריכין הבאים שמה לשנות את יום השבת וכן יוהכ"פ. והיטיב אשר עשה בזה ידידי שנכנס בעומק הענין לברר את הדבר כדת של תורה, וקיבץ הרבה מדברי גאוני הדורות שדברו בזה, והראשון בזה הוא בת' הרדב"ז שפסק הלכה למעשה שכל מי שבא ממרחק צריך לשמור את השבת כאנשי המקום שבא לשם וכן הוא שיטת הראב"ד ויסוד עולם שחולקים על הכוזרי, וזה מקרוב נדפס בפעם"ק ירושלים ספרו של הגאב"ד מביאליסטוק הגאון ר' שמואל מוהליבר ז"ל שמרעיש עולמות על מי שרוצה לשנות את יום השבת.

ובפרט שכל עיקר הסיבה לשנות את השבת הוא ע"פ קו התאריך שנקבע בעיקרו ע"י אומות העולם, כי אין לזה שום יסוד בש"ס ופוסקים שיש קו תאריך בעולם, וזה גופא הוא ראייה ברורה שבאמת אין תאריך קובע ע"פ התורה, דכיצד יחסר בתורתנו דבר כזה שנוגע לקביעות השבת, אלא ע"כ כמו שכותב הרדב"ז דכך היא מצות השבת, שבכל מקום שהוא יעבוד שש ימים וישבות ביום השביעי וכלשון התורה בכל מקום שהזהירה על השבת ומינה אין לזוז. ומי שבא לשנות בלי הוכחה מן התורה יחוש לנפשו שלא יהיה ח"ו בכלל מחטיא את הרבים, ובפרט בדבר שהוא מיסודי התורה, והשומע יתברך בכל טוב". עד כאן.

ובאמת שלא זכינו להבין דבריו. ומה שכתב שקו התאריך "נקבע בעיקרו ע"י אומות העולם, כי אין לזה שום יסוד בש"ס ופוסקים שיש קו תאריך בעולם", אינו מובן, וכי כל הראשונים והאחרונים שהבאנו - שהם עשרות מגדולי רבותינו מלאכי עליון מצוקי תבל ויסודי עולם - אינם 'פוסקים'. ולא זכיתי להבין איך אפשר לבוא ולכתוב על שיטת הרז"ה והכוזרי והריטב"א והר"ן והרשב"ץ ועוד ראשונים

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

³⁶⁵ ר"מ כשר הדפיס המכתב בשינויים רבים. הדעת נותנת שהם מעשה ידיו להתפאר ולעני"ד יש יותר מרגליים לדבר מהתוכן ומהנוסח, אלא שיתכן ומסתבר שעשה כן בהסכמתו של המחבר. כאן התייחסתי לפרי עטו של המשיב כפי שהודפס מכתב ידו בספר הר צבי (העתקתי מפרויקט השו"ת).

ועימיהם המון גדול מרבותינו האחרונים 'אין לזה שום יסוד בש"ס ופוסקים' בשעה שיש לפנינו בנין שלם ומערכה ערוכה בש"ס ופוסקים. וגם לא הבנתי אטו אפשר לחלוק על כל הראשונים והאחרונים שביררו וקבעו ההלכה מכוח קושיה של למה לא הוזכר בגמ'³⁶⁶. וראה להלן התשובה לעצם הקושיה הזו. (וגם לא הבנתי ע"פ מי חשב ההר צבי שנקבע התאריך המקובל ביפן שעל פיו יש לדחות את קו התאריך, ולפי המובן לנו הרי התאריך ביפן נקבע בעיקרו וגם באופן מעשי ע"י אומות העולם, ואילו קו התאריך נקבע ע"י רבותינו הראשונים, וצע"ג).

ובמה שהסיק מכוח טענתו הנזכרת "שבאמת אין [-קו] תאריך קובע ע"פ התורה" אינני יודע מה פיתרון הוא לומר 'אין קו תאריך', ואם אין קו תאריך למה יורה לבני אמריקה הנוסעים מערבה לאוסטרליה וליפן ולארץ ישראל למנות ששה ולקדש שישי, (שם ימשיכו במנין הימים כבאמריקה הרי השבת היא ביום ראשון של תושבי יפן אוסטרליה וארץ ישראל). ולמה יורה לבני אסיה הנוסעים מזרחה לאמריקה למנות שמונה ולקדש שמיני, ואולי באמת סבירא ליה שכך הוא דינם אלא שלא שמענו מעולם מי שסובר או נוהג כך. ובני אמריקה הנוסעים מצד מערב לארץ ישראל, לא שמענו מעולם מי שחושש שיש להם להמשיך במנין הימים שלהם ולשמור שבת ביום ראשון של תושבי ארץ ישראל. ועל כרחך שהתאריכים בעולם נקבעים על פי קוים.

גם לא הבנתי איך הרעיון שאין קו תאריך פותר השאלה למה לא הוזכר בגמ', וכי חידוש כזה שאלסקה שבאמריקה יש לה יום שונה מסיביר שבאסיה הסמוכה לה (וכן האיים הקרובים משני צידי קו התאריך הבינלאומי וכו' יש להם יום שונה זה מזה), אינו צריך להיות מפורש בגמ' ואילו חילוק יפן מסין צריך להיות מפורש בגמ'. והמרחקים קרובים להיות שוים.

ולעיקר הקושיה למה לא הוזכר בגמ', הלא בגמ' לא נתבאר מה דין ארצות הצפון שאין בהם צאת הכוכבים ועלות השחר במשך חודשים שלמים אף שנתיישובו בהם יהודים הרבה לפני שאלת יפן (וזה נוגע לחלקים בצפון גרמניה עיין תפא"י בפ"א דברכות

היה מי שטען שהראשונים שדנו לא התכוונו להכריע להלכה לפי שבזמנם לא נגע כל הדיון למעשה, ולכן יש לפסוק ע"פ הני"ל. ולא הבנתי, שאם הראשונים שכתבו אינו להלכה מפני שאינו נוגע למעשה, אולי מצב כזה יכול גם לפטור את הראשונים האחרים מלדון. ואם השאלה דורשת תשובה והיא מעיקרי דיני שבת, איך נאמר שכשהתשובה ניתנת אין לה משמעות.

שכן הוא בעירו דנציג ועיין בשו"ת פרי יצחק על עירו פטרבורג³⁶⁷) והאם נאמר שמגמ' מוכח שאין ארצות כאלו או שאין מציאות כזו. ועל כרחך שהגמ' והשו"ע לא עסקו בשאלה זו לפי שלא נגעה לשום אדם מישראל באותם דורות וכמו שאמרו במנחות ק"י א' שמקריטיגני כלפי מזרח אין מכירין את ישראל ולא את אביהן שבשמים³⁶⁸, ותו לא מדי.

לעניין המקורות שהזכיר - הדברים תמוהים לי מאד, ואין לי ספק שכוונת הדברים שבהר צבי היא, שהוא פסק בשעתו באופן כללי שאין לשנות ויש להתנהג כפי המוחזק ע"י אנשי המקום (ונסמך כנראה על כך שבלי בירור מוכרע א"א להורות לשנות)³⁶⁹, והנה נמצאו 'רבנים גדולים' שלדעתם צריכין לשנות, והיטיב אשר עשה הנמען (ר"מ כ). 'שנכנס בעומק הענין' וקיבץ 'הרבה מדברי גאוני הדורות שדיברו בזה', וכלומר שר"מ כ. הוא שביסס הפסק הנ"ל והוא זה שמצא לו סימוכין במקורות שצויינו³⁷⁰. ומה נעשה שבמקורות בפנים מבואר להיפך.

הרדב"ז דן בעניין אחר לגמרי, "והם דברי בורות לפרש כן דברי הרדב"ז, ודבר זה הוא עקירת התורה והשבת" כדברי מרן הגרי"ז מבריסק ציוק"ל שנמסרו ע"י בנו הגרי"ד צ"ל. ולגבי תחילת היום משמע ברדב"ז שם בהיפך הגמור, שיש קו של התחלת היום ונחלקו הקדמונים במקומו, וראה במילואים לפרק ו' מפי ספרים וסופרים ששללו כולם פירוש תמוה זה, ומלבד רמ"כ עצמו אין מי שקרא כך את הרדב"ז. וכן בראב"ד מבואר להיפך, וכך פירשוהו החזו"א והגרי"ז ועוד³⁷¹, וראה בפרק א' ובמילואים, ובודאי שאין מקום לראות בראב"ד 'ראיה' לרעיון שאין קו

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

³⁶⁷ ואם נחשב זמני היום לשיטת ר"ת בחישוב ע"פ החשכת הרקיע ומרחק המעלות, הרי אף בוילנא וכדו' אין צאה"כ בזמן מסויים בקיץ ואכמ"ל.

³⁶⁸ במאור כתוב שחז"ל קראו לקצה המזרח 'לדידן' מפני "שהגיעה שם מלכות בבל בימי שבור מלכא שהיה מלך גדול בבבל בימי רז"ל" עכ"ל. וראיתי מי שהבין בטעות שכתוב שהיה שם יישוב יהודי, וליתא.

³⁶⁹ וכנימוקם של כמעט כל מי שאמר בשעתו לא לשנות, כולל הגרי"מ טוקצינסקי שסבר בשעתו שהיא פלוגתת ראשונים ומספק אין לשנות.

³⁷⁰ ר"מ כ. היה הראשון שפירש את תשובת הרדב"ז ודברי הראב"ד והיסוד עולם ותשובת הרב מוהליבר כפי שפירש, ואין להעלות על הדעת שכל אלו הם חידושי ההר צבי. ומלשון מכתבו של ההר צבי אין הוכחה שעייין בפרטי הדברים והסכים לנכונותם, והמשמעות אף נוסה שסמך על ר"מ כשר (תשובתו של הרב מוהליבר מצויינת כמי שנדפסה 'זה מקרוב' (בשנת תשי"ו), וכנראה לא היתה ידועה להר צבי בשעת ההוראה והדפסותיה הקודמות לא היו לפניו).

³⁷¹ ואמנם הגרי"ז מלצר דן לפרשו באופן אחר מהחזו"א והגרי"ז אך לא כפירושו המוזר של רמ"כ, וראה במילואים לפרק א' שהבאנו דבריו.

תאריך. וכך ביסוס הפירוש הזה הוא המצאה של ר"מ כ. וכל האחרונים פירשו את היסוד להיפך וראה בפרק ו', ואפילו הרב מוהליבר כתב בפירוש שיש מירידיאן (- קו תאריך) ע"פ התורה ודן וכתב הכרעות היכן הוא.

ולגוף הדברים ייתכן שכוונתו של ההרצבי לנקוט כשיטתו של ר"מ כשר, וכך משמעות הדברים לכאורה, ברם אני יודע אם הגרצ"פ פרנק ידע את כל חידושיו של רמ"כ, ולכאורה טענותיו כפי שנוסחו על ידו אינם יכולים להביא למסקנא כשיטת רמ"כ. ואולי ביאר לו רמ"כ שמצא מקורות רבים שאין צורך לשנות התאריך בשום מקום וע"פ זה כתב דבריו.

עוד הערות על אפשרות זו ודברי ר"מ כ. בעניינה עיין במילואים שהרחבנו.

דברי החיבת הקודש

בחיבת הקודש להגר"א קלצקין זצ"ל הביא שהיסוד פליג "ודממילא לפי דעתו אפשר שישתנה הדין" (משמעות הלשון שלא היה ברור לו אם באמת ראוי לומר שהדין משתנה לפי היסוד) והבין שהרדב"ז דן כולו בנידון קו התאריך ובא לומר שבפלוגתא זו דהכוזרי והיסוד ע"פ דעביד כמר עביד וכו', ועל סמך זה כתב "לזאת לכאן אין לפקפק על מנהג תושבי אוסטרליא, הגם שאפשר שהמנהג נסתבב מצד מה שאוה"ע מחשבים ק"פ מעלות מגרינוויטש שהם קמ"ה מעלות ממזרח ירושלים ת"ו. וכך העוברים בספינה דרך שם, עליהם לידיע שהחשבון הוא דוקא מעיה"ק ירושלים ת"ו". ע"כ. ויש להעיר שהאחרונים נקטו שהיסוד ע"פ סובר שהקו בקצה המזרח ושהרדב"ז לא דן כלל בקו התאריך וכך נקטו רוב המעיינים יעויין במילואים לפרק ו' וכך נראה בברכי יוסף להחיד"א, וכבר נתבאר הדברים.

על 'שיטת' 114 מעלות של מר ש. גורן ראה בפרק ד' ובהערות שם, וראה עוד בפרק ט' מהגר"א הנקין ועוד שדנו כקוי תאריך אחרים אבל לא כהוראה למעשה. וראה בסוף פרק ה' על הצעות שונות בהבנת הרז"ה שיש בהם נפקותא לחלק מהמדינות כיפן ועוד.

מילואים לפרק ז'

א - דיון בדברי ספר היומם

בדברינו בפנים עמדנו על לשונותיו של הגרימ"ט ביחס להראשונים והאחרונים שקבעו הדין, והבאנו מדבריו הראשונים (משנת תרפ"ט ובמכתבו מאלול תש"א) בהם מבואר שרוב הפוסקים סוברים שקו התאריך הוא במרחק 90 מעלות, ויעויין שם. כהמשך ותוספת לדברים נדון כאן לגוף טענותיו.

על דעת 'כל הראשונים והאחרונים'

רימ"ט כותב "וכל הראשונים והאחרונים שדיברו בסוגיה ההיא לא מצינו אחד מהם (זולת הריטב"א) שיתחשב עם ביאורם של הכוזרי והר"ה. כולם ביארוהו באופנים אחרים לגמרי" (עמ' ע"ה). וכיוצא בזה כתב בכמה מקומות נוספים. - המעיין בדברינו בפרק א' (המוקדש לדברי הראשונים) ובפרק ג' (דברי האחרונים) יראה שרבותינו הראשונים והאחרונים לעשרות (!!), התחשבו בהחלט עם דברי הכוזרי והר"ה ואף פסקו להלכה כדבריהם, ולא מצינו ברבותינו אפילו אחד (!) שראה בשיטתם קושי עצמי כדברי רימ"ט. (ולא דנו אלא אם הסוגיה בר"ה מתפרשת ע"פ זה, וכמו שהרחבנו בפרק ב'. גם מה שהניח רימ"ט שאלו שפירשו הסוגיא באופן אחר פליגי על הר"ה, נתבאר היטב בפרק ב' שאינו כן). - וראה להלן על טענתו שמצא ראשונים ואחרונים כשיטתו.

דעת הרב מוהליבר

בפרק ה' מספרו מזכיר הרימ"ט את 'הדיון העתיק הממושך' בנוגע לקו התאריך, ומציין את הדעות שהובאו בספר דברי חכמים. וכתב שם (בעמ' י'): "ואחריהם בא הגאון ר' שמואל מוהליבר והחזיק בדעת החכם חז"ס שהמירידאן (קו התאריך) הוא 180 מירושלים" והביא מנימוקיו לזה. והנה זו רק ה'סלקא דעתך' של הרב מוהליבר, ורימ"ט השמיט כאן את מסקנתו שהיא כקו אחר לגמרי (והובא בדברינו בפרק ז'), וצע"ג³⁷².

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

³⁷² ויש לזה משמעות רבה כיון שבין אלו שדנו למעשה זהו הרב היחיד שרימ"ט מצא שפסק כשיטתו, ואמנם מנימוקים אחרים. וראה ב'היומם' שם שכתב על הרב מוהליבר ש'אם כי כיון לדעתי לההלכה האמיתית' מ"מ לא ראה את הראשונים, וטען שטעמיו 'בלתי יסודיים' וראיותיו מגמ' 'אין להן יסוד'.

וכבר בשעתו העיר על זאת ר"מ כשר, וראה בקובץ תלפיות (שנה א [ג-ד] ניסן התש"ד עמ' 584) שהרימ"ט כותב לבאר טעמו "והנה אם אני דילגתי בכוונה על סוף דבריו אלה של הרב מוהליבר, עשיתי לפי דעתי דבר כשר, בכונה". ובהמשך: "בטוח ומבטיח אני שכמוני כהרב כשר, אינם יודעים באור דבריו אלה של הרב מוהליבר". והיינו שכיון שלדעתו אין הבנה בדברי הרב מוהליבר במסקנתו לכן כתב בשמו שסובר י"ב שעות כפי שהאריך לצדד בתחילת דבריו ודלא כמסקנתו, והוא סבור שזה דבר כשר. ולא הבנתי טעמו בזה.

ההכרח בקו מרכז

בספר היומם (עמ' ה' ועוד) כתב שאי אפשר לקבוע קו תאריך בלי שיהיה מולו קו מרכזי. - אין לי שום הבנה בכוונתו ואינני יודע כלל למה התאריך אמור להתחלף מול מקום מרכזי יותר מאשר שיתחלף מול כל מקום אחר. ואם הראשונים הכריעו בעומק דעתם שראוי שיתחיל היום מקצה היבשה במזרח מה אכפת לנו איזה מקום שוכן ממול בחציו השני של כדור הארץ. (והדוגמה שהביא בהיומם כמה פעמים מהגויים שקבעו הקו מול גריניץ' והרחיב בה במאמרו ב'תלפיות' עיין שם, ונראה שראה בה יסוד מוסד ומכריע לשיטתו, אין לה שום משמעות כלפינו, וגם הגויים עצמם שנים רבות קבעו שהקו בקצה המזרח בלי שום התחשבות ב'מרכז', ורק כשהחליטו מטעמי נוחות ופרקטיקה לעשות הקו באיזור הקרוב למול גריניץ' לקחו את גריניץ' כמרכז)³⁷³.

והוסיף שם לנמק ההכרח לזה, "דהרי בכל נקודה ונקודה יש לצייר אותו הציור שממנו יתפלגו שני אנשים לסובב את הכדור, זה לימינו וזה לשמאלו, ובהפגשם בקו המקביל שמשם נתפרדו ימצאו מתנגשים זל"ז ביום תמים". עד כאן מדבריו. ואינני יודע מה הבעיה בזה שאפשר להקיף הכדור מכל נקודה ולגלות את הפרש הימים ממול מקום היציאה או בכל נקודת מפגש אחרת ואיך זה גורם ש'אין להימלט' מקו מרכז.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

³⁷³ ואגב, בספר גבורי החיל כתב המחבר שיח"י שהעובדה שבמפות ישנות ירושלים עומדת במרכז העולם 'זה חיזוק גדול' לשיטת רימ"ט - לעני"ד הדברים צ"ע. מלבד שאין סמכות הלכתית לגויים משרטטי המפות הרי ברור שהם עצמם לא באו בזה לקבוע קו תאריך, והכוזרי מעיד שחכמי העמים בזמנו קבעו את התחלת היום בסין. זה מבטא רק את העובדה שהיו סבורים שיש יבשה 90 מעלות למזרח ו-90 מעלות למערב מירושלים, ודיעה זו ציטט רבינו הר"י"ה כשביאר הדין וקבע ההלכה דלא כשיטת רימ"ט.

ושוב הוסיף נימוק "ואחרי שיש בכדור הארץ "מזרח" מסומן ו"מערב" מסומן, כנאמר בתורה נביאים וכתובים ובתלמודין ובפוסקים וכמוסכם מכל האומות וכמובן גם מאליו - הרי גם בשביל זה מוכרח להיות מקום קבוע למרכז שממנו מתפצל המזרח והמערב לשני צדדיו". עד כאן.

והנה הכוזרי מבסס דבריו ומרחיב לבאר ההיפך מזה, שהמזרח והמערב של כדור הארץ יחסיים, והסכימו עימו רבותינו הראשונים. ומכל המראי מקומות האלו אינני יודע היכן יש ראייה או מקור לסברא שיש איזה שטח מסויים של חצי כדור הארץ שמוגדר ומסומן כ'מזרח כדור הארץ' או כמערבו.

ובאמת כמעט כל מזרח בתנ"ך ובחז"ל הוא ביחס למקום או לאיזור מסויים³⁷⁴, ובכלל אין בתנ"ך וחז"ל כל התייחסות לפרטי הארץ ככדור ודיברו בכל מקום כלשון בנ"א שעסקו בחצי העליון בלבד. וראה בלשון הרמ"ע מפאנו (עשרה מאמרות מאמר העיתים פ"), על דברי הירושלמי בחלונות שברקיע) "שלא דיברו שם אלא מהאופק ולמעלה בחלק העולם שאר"י קבועה באמצעיתו, וזה הדבר מורגל מאד לחז"ל תמיד בדרושים האלה" (ר"ל כשמתארים ענייני תכונה, ומסתבר שכוונתו בכל תיאור של הכדור)³⁷⁵.

על קושיותיו בדברי הרז"ה

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

³⁷⁴ ארצות הקדם בתנ"ך הם ארצות שממזרח לארץ ישראל כפי שיממלכות צפונה' שבתנ"ך הם הממלכות שמצפון לארץ ישראל ולא 'צפון העולם המסומן', והרי ארץ ישראל עצמה היא ג"כ בצפון כדור הארץ (וכן עבר הנהר הוא עבר הנהר ביחס לארץ ישראל). ובקראי מצינו 'מקצה השמים ועד קצה השמים' 'כרחוק מזרח ממערב' ואילו בכדור הקצוות והמזרח והמערב נושקים זה לזה. ובלשון חז"ל מצאנו שדנו אם מרחק מזרח ממערב גדול או מרחק הארץ מהשמים גדול, ופשוט בפי המפרשים דמיירי בחצי הכדור ואין הכוונה לשאול על כל ההיקף. ואגב, אם העולם מתחלק לשטחי מערב מסומן ומזרח מסומן היכן נשאר מקום לסמן שטחי הצפון והדרום.

³⁷⁵ ברור שימזרח' שבלשון חז"ל מתפרש בסתמא למזרח החצי העליון בלבד, כפי שנתכוון כל כותב והבין כל קורא באותם דורות. ייתכן מאד שחז"ל רמזו במקומות שראו לנכון על קיומו של חצי תחתון לכדור, וזה דבר המסור להכרעתם של גדולי המבינים הבקיאים ברמזי חכמים, אבל אין לזה שום קשר למשמעות הפשוטה של התיאורים הגיאוגרפיים בחז"ל. הנסיון לפרש את הביטויים של חז"ל והראשונים ע"פ הביטויים הגיאוגרפיים שבאטלס המצוי אינה אלא תימא. והנה הראשונים השתמשו בעניינים אלו בספרי בעלי המחקר (כמבואר בספר המאור בסוגיון) ובספרי בעלי התכונה (כמבואר בפירוש המשניות לרמב"ם מנחות), ומי שרוצה להבין הדברים על דעת כותביהם צריך להכיר את שימושי הלשון שלהם ותו לא מידי.

בסימן י' אסף לנו היום את 'הפלאות' שיש, לדעתו, בשיטת הרז"ה. נעייין נא בפלאות אלו בקצרה, ונבאר דברי רבותינו הראשונים כאשר תשיג ידינו. (ומן החובה להקדים דברי הגרש"ז ריגר והחזו"א בענייננו שההלכה נקבעת כדברי הראשונים גם אם לא זכינו למלוא ההבנה בדבריהם, ובודאי שאין מקום להרחבת פה כלפי הראשונים, אבל באו הדברים כדי ליישב ההלכה בטעמה בליבנו וכדי שנוכה לעמוד על עומק דבריהם הקדושים).

(א) **מה מעלה ומה קדושה ומה יחש מצאו בצין** - התשובה שהמעלה והקדושה והיחש הם בירושלים אלא שא"א שהיום יתחיל באמצע היבשה וממילא כל המחובר לירושלים ממזרח נידון עימה, ומנין הימים בפועל מתחיל בקצה המזרח. וכבר נתבאר במקומו (להלן הוא שואל שא"א ששני שכנים ישתנו במנין הימים, וחדא קושיא מיתרצא בחברתה)³⁷⁶.

(ב) **הרי הרז"ה וביותר הכוזרי מפורש אמרו שחשבון הימים מתחיל מירושלים, וכיצד מתאימים שני הדברים האלה יחדיו** - התשובה כנ"ל, והכוזרי הרחיב לבאר זאת באמרו שצריך 'רוחב' לתחילת הימים יעו"ש. (המאור קיצר בנקודה זו ולא ביאר למה אכן ראוי שיתחיל בקצה סין, והדברים מבוארים בטעמם בכוזרי).

(ג) **מה מוזר הדבר לתת 3/4 הכדור למערב ורבע אחד למזרח**. הנשמעה זרות כזו. - התשובה היא שהראשונים לא חשבו כהנחתו המוקדמת של היוםם שקובעים קו מרכז וממנו מחלקים חצי חצי, אלא היה ברור להם שיש מקום שראוי לקבוע אותו כמקום קו התאריך ('תחילת הימים' בלשונם) ונקטו שהמקום הזה הוא קצה המזרח. לשיטתם ראוי לקבוע כך בין אם יהיה המקום הזה רחוק רבע כדור או כל מרחק אחר מירושלים. ובאמת להרבה ראשונים (הרמב"ם ועוד קדמונים) הקצה אינו במרחק רבע כדור אלא במרחק שבע שעות ותרי"ב חלקי תת"פ משעה מירושלים, והמרחק הזה הוא מקום הקו. נכון שאם היוםם צודק בטענותיו על הראשונים והאמת כהנחתו המוקדמת הנ"ל הרי 'מה מוזר' דבר קדשם, אבל נראה שלהבנת

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

³⁷⁶ מצד אחד מתפלא היוםם (ראה עמי י"ח י"ט ועמי ע"ה) על סברת החזו"א שאין לחלוק היבשה, ומצד שני מתפלא (כאן) איך ייתכן שהקו יחלוק בין שכנים, ומצד שלישי מתחבט (בפרק כ"ד) בנוגע לאלסקה אם לחלוק היבשה או שאין לחלק, ואינני יודע איך לסדר הדברים.

והכרעת הראשונים הרי המוזר והזרות הם ההנחות שחולקות על דבריהם הקדושים³⁷⁷.

(ד) 'מוכרת הדבר גם מצד המציאות', שהרי הדוגמה של שנים המקיפים את כדור הארץ ונפגשים ומוצאים ביניהם שינוי בתאריך היום ניתנת ביוצאים מנקודה אחת ונפגשים ממול ולא בחלקי סיבוב (ובעמ' י"ט כתב ששיטת הרז"ה והכוזרי היא 'נגד המציאות') - אינני יודע לבאר דבריו ולדעתי זו טענה תמוהה מאד, ומי מרבותינו הראשונים מחוייב למשלים ולדוגמאות שעולים על ליבנו³⁷⁸. (בנשאו דברו על המשקל שהוא נותן לדברי רבותינו האחרונים כתב היוםם ש"אין לבנות ואין לסתור בענין שכזה מדברי אחרונים כי אם רק מדברי רבותינו הראשונים ומהמציאות" (עמ' ס"ו). והנה למדנו כאן שזו היא ה'מציאות' שהוא בונה עליה את ההתעלמות המכוונת מדברי האחרונים ושסותר על פיה משמעות דברי הראשונים, וצע"ג).

(ה) מדוע העלים הרז"ה (וכן הכוזרי) מה משפט רבע הכדור שמשין ועד ירושלים. - ככוזרי מפורש "שהם (-האסטרונומים שקבעו הקו בקצה סין) מסכימים עם אנשי התורה בהתחלת היום שהוא מהצין, אך המחלוקת שבינינו ובינם בהקדימנו הלילה על היום". הדברים ברורים³⁷⁹.

מקורות והערות

³⁷⁷ בתוך דבריו שם חוזר היוםם וכותב ש"יש מזרח ומערב במקומות קבועים כמבואר... וכאמור גם בדברי הרז"ה והכוזרי" ואינני יודע מה כוונתו בזה והיכן מצא ברז"ה וכוזרי סיוע לשיטתו. ועיי"ש שחוזר על ההנחה שלו שכלי קו מרכז "אין קו תאריך קבוע, והכל מתגלגל בעיגול סחרחרות באין סוף ובאין קביעות ימים", וכבר ביררנו הדברים לעיל.

³⁷⁸ קושיה מהמציאות היינו שיש קושי מציאותי להבין דברי הראשונים, ולא הבנתי כלל מה קושי מציאותי מצא בדבריהם הקדושים ואין דברי הראשונים סותרים לשום מציאות ח"ו. (מבחינת המציאות הרי אפשר לצאת לסיבוב גילוי מציאות שינוי היום' ממול הקו של הראשונים בדיוק. ובכלל אם ייערך סיבוב כזה במציאות הממשית הרי ברור שלא ניתן לקבוע היכן ייפגשו הסובבים. ולא דמי ההליכה המציאותית בחצי הכדור הזה להליכה בחציו השני ולא דמי האוקינוס השקט לאוקינוס האטלנטי, וגם אולי אחד מההולכים מהיר הליכה ושחיין זריז יותר מחבירו. ובכל מקרה אפשר לסכם מראש שאחד ילך רבע כדור וחבירו שלשה רבעים. כללו של דבר המציאות סובלת את כל האפשרויות בעניין ואין ממנה שום קושיה).

³⁷⁹ ובהמשך הכוזרי, "וצריך שתהיינה השמונה עשרה שעות עיקר בקריאת ימי השבוע, מפני שארץ ישראל שהיא מקום התחלה לקריאת שמות הימים, בינה ובין השמש, בעת תחלת הקריאה בשם, שש שעות, ואיננו זז להתמיד שם השבת על הדמיון על תחלת היום אשר התחילה השמש לסבב מסוף המערב, וראה אותה אדם שוקעת והוא בא"י וקרא תחלת השבת, עד שהגיעה אל עומת ראשו אחר שמונה עשרה שעות והיתה ערב לתחלת הצין, ונקרא לשם תחלת השבת, והיה סוף גדרי הקריאה".

וגם במאור הוא מוכרח מפירושו, וכל שיטתו ופירושו בגמ' מיוסד על ההנחה שהיום מסתיים אחרי י"ח שעות. ואעתיק מלשונו "נולד אחר חצות בידוע שלא נראה סמוך לשקיעת החמה ביום שבת בשום מקום בעולם כי כשנראה לשוכני קצה המזרח כבר שקע כל אור החמה ויוצא אור שבת לפיכך נדחה היום שהוא מלקבעו ר"ה בכל מקום". כלומר אם הראיה תהיה אחרי יותר מי"ח שעות אחרי חצות, ולפי חשבון המאור היא תהיה אחרי קצה המזרח, הרי לא היתה ראיה בשבת בשום מקום בעולם. ואמת שצריך ביאור מה טעם לא הרחיב המאור יותר בנקודה זו, אבל אין 'פלאות' בהבנת דעתו. וגם אם יש מקום לפירושים שונים בדברי הראשונים, נראה שאין כאן פלאות הראויות להוציא דבריהם מפרשטם וממשמעם.

(ו) מה צדק היסוד"ע המהתל על זה, איך ייתכן ששני שכנים ידורו יחדיו ולאחד שבת ולאחד מוצ"ש "והלא תשעים המעלות כלים ביבשת של מערב קוריא וכיצד יתפרדו שני שכנים ... במעל"ע שלם". - כאן, למרבה הצער, נסתכנו הדברים ולא נעתקו היטב. וביסוד"ע תמה כן על האפשרות שהקו בטבור הארץ³⁸⁰ ומכוח זה הסיק שהקו בקצה המזרח, והבאת הדברים האלו כאילו הקשה אותם היסוד"ע על האפשרות של קצה המזרח אינה נכונה כלל. (ואכן מסתבר שגם היסוד"ע ידע שהחוף אינו ישר כסרגל ושמע מינה שהקו מתפתל לפי עיקומי החוף, ותו לא מיד).)

ובאמת, אותו 'היתול' בדיוק יש על קו י"ב שעות היוצא ביבשת של מערב אמריקה (ובמקום המיושב ואמנם בדלילות). והיומם עצמו מתחבט הרבה בזה והקדיש לדין בעניין את סימן כ"ד בספרו. ויש להתפלא על המחבר שמקשה על הראשונים קושיות ו'פלאות' ששיטתו אינה מיישבת אותם כלל ועיקר. (ולאמיתו של דבר אילו צדק היומם שהיסוד"ע מתכוון ל"ב שעות הרי זה י"ב שעות מטבור הארץ של היסוד"ע, שאינו בירושלים אלא כ"ד מעלות מזרחה לירושלים, וכפי שהוא ברמב"ם ועוד, והקו יוצא בתוך ארה"ב, ולהלן הרחבנו בזה).

(ז) הרי קו התאריך "איננו תופס שום מקום. לוא אפילו יעמוד איש אחד צנום ודק ביותר על אותו הקו, ובלי שום נוע, יהיה ראשו ורובו ככולו או למזרח או למערב של הקו, ובשו"א לא ממש על הקו³⁸¹, א"כ מה תמוה ומה מוזר לאוקמי מאמר ר"ז

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

³⁸⁰ ולשון היסוד"ע "ועוד יש לטעון בזה ולומר, איך יתכן שיהיה לוי השוכן במקום טבור הארץ עומד עתה בחצות יום שבת, ויכפור בו יהודה שכנו [הרחוק מעט קט לצד מזרח. מדפוס שני], ויאמר לא כי אלא ביומם של אתמול אנו עומדים. היש בעולם התול ושגוען כמו זה". עכ"ל היסוד"ע.

³⁸¹ לא הבנתי כיצד העובדה שהאדם צנום ודק ובלי שום נוע תורמת להסתברות שראשו ורובו יהיו, באופן נורמלי, באחד מהצדדים. גם יש קושי בדברים כמו שנכתבו. אם ראשו ורובו לצד

ל'שוכני קצה המזרח' על קו שכזה. איזה שוכנים או אף איזה שכן אחד אפשר להימצא על אותו הקו ? אם מדובר משוכני קצה המזרח מעבר לקו השני הרי שם אין עוד י"ח שעות, ואם מדובר לשוכנים לפני מן הקו תוך צ' מעלות לירושלים, הרי שם כבר נשתנה ספירת היום והתחיל יום אחר ?". עד כאן. - קושיה זאת לא יכולה להוכיח שה'פיתרון' שלו ברז"ה הוא נכון, לפי שגם אחרי הפיתרון לא נפתרה למחבר קושייתו זו וכמבואר בדבריו בסימן י"א אות ו' (ואינני יודע למה כתבה כאן). זו קושיה על פירוש המאור בסוגיא.

ולעיקר הקושיה - דומה שיש ליישב בקל.

חזא, גם אם נניח ככל הנחות המקשן וננקוט שאין הנקודה האחרונה ראויה לחשב ממנה הרי כלפי דיני קידוש החודש סברא המתקבלת היא שאין לזה משמעות. וההלכות בקידוש החודש נקבעו בחלקים ונמסר לנו שאם החלק אינו ראוי לקבוע בו ראש חודש יש לקבועו למחר, ולא נמסרה ההלכה על מקרה שחסר לנו זמן של אחד לכמה אלפים מתוך חלק³⁸², אלא כל שחל המולד ב'חלק' שברובו המוחלט אם יחול בו המולד - ראוי לקדש החודש ביומו, די בכך. (ובלא"ה הדעת נותנת שאף שהכללים נקבעו במוחלט מ"מ יסודם בהכרעה של קירוב, והרי מרחק הראיה מהמולד בפועל משתנה בין חודש לחודש, והכללים מיוסדים ע"פ הממוצע ואכמ"ל)³⁸³.

ועוד, שבאמת במאור כתב "וזה הוא סוד העיבור בדחיית מולד זקן שהוא לאחר י"ז שעות תתרע"ט חלקים, שהוא נדחה בכל ראשי שנים לעולם". ומשמע שאם הראיה נכנסת בתוך החלק (-אחד מתתר"פ בשעה) האחרון של השעה כבר הוי מולד זקן

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

שלפני קצה המזרח הרי הוא מתייחס לשם ומה קשה בכך על הרז"ה. הקושיה ניתנת להיאמר כך, הרי האדם רואה כשפדחתו בולטת מעבר לעיניו הרואות, ואם הוא רואה את ראיית הנקודה האחרונה שלפני קו הקצה הרי מקצת ראשו עומד מחוץ לקו לניתן לשאול באופן נוסף, הרי הירח תופס שטח על פני כיפת הרקיע, ואולי צריך להפחית שטח זה מהי"ח שעות. ויש לדון אם נקודת הראיה מתייחסת למרכז הירח או לקצה שלו וכדו'. מלשון המחבר נראה שאין כוונתו לקושיה זו והתשובות שלפנינו עונים גם עליה.

³⁸² יש תתר"פ חלקים בשעה, וכל חלק הוא 3 שניות ושליש. כשבאנו לתרגם את זה לשטח נאיה מרחק השמש 'עוברת' בזמן כזה, הרי בקו המשווה יוצא כל חלק כ-1540 מטר. בקו הרוחב 30 מעלות יוצא כל חלק כ-1340 מטר. ירושלים עצמה נמצאת 31,47 מעלות צפונה לקו המשווה והשטח מתקטן במקצת. ראשו ורובו של אדם רגיל בשעת עמידה תופס פחות מחצי מטר. אם כן מקומו של אדם בשטח הוא אחד לכמה אלפים מתוך חלק.

³⁸³ וראיה לדבר משיטת ר"ח הדיין וראב"ח שעניין מולד זקן שהמולד בקצה המזרח והראיה בקצה מערב, וגם הם לא התחשבו בטענה שהזמן מתקצר ע"י מקום הראיה. כמובן שניתן להסביר זאת גם ע"פ האפשרויות דלהלן, ובאתי רק להוכיח שעוד ראשונים 'התעלמו' מטענה זו ולא ראו בה קושיה.

ונדחה³⁸⁴. ואם כן הרי יש לנו ריווח כשיעור חלק שלם לפני קצה המזרח (עיין חישוב בהערה לעיל) ושם יכולים בני אדם רבים, צנומים ודקים וגם אשר שמנו ועבו ולא צנמו, לשכון בטח בנחת ובשמחה, וקושיה מעיקרא ליתא.

לטענות נוספות עיין הערה³⁸⁵.

במה שהביא שהחזו"א כתב לו "שהם שוכנים בציור שכלי, ואף שאין שוכנים על הקו במוחש, שאין צורך כאן במוחש אלא לבינת הלב". דומה שכוונת החזו"א היא רק לשאלה הלשונית שיש במאור. המאור כתב 'שוכני קצה המזרח', ונתקשה החזו"א, הרי הנקודה שלפני קצה המזרח היא עדיין מחוץ ליישוב בנ"א ולמה קראם 'שוכני'. ויישב החזו"א שאין הכוונה לבנ"א הדרים שם בפועל אלא תיאר מה ייראה לצופים משם אילו ישכנו שם בנ"א, וזו דוגמה ומשל שכתב המאור כדי לבאר העניין ולא איזה תנאי חדש בדין. ומה שהגיב על זה היומם ש"אין ליבי

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

³⁸⁴ וברמב"ם קה"ח פרק ז' הלכה ב', "אם יהיה המולד בחצי היום או למעלה מחצי היום - קובעין ר"ח ביום שלאחריו, ... ואם יהיה המולד קודם חצי היום אפילו בחלק אחד קובעין ר"ח באותו יום. ע"כ. ומשמע ג"כ שאם יש פחות מחלק לפני חצות הוי מולד זקן. ובספר העיבור לראב"ח מאמר ב' שער ז' "ואפילו לא נשאר מן היום בעת המולד כי אם שש שעות וחלק אחד", ומשמע כנ"ל. הערה זו מספר 'ישועות כהן' קו התאריך (פרק ט"ו) להגר"י הכהן אדלר, ועיין שם. ברם הרב הסגל שליט"א בעל 'מגיד הרקיע' כותב (בהערות לפשר חזון) שנראה לו שדיברו רק בחלקים שלמים אבל למעשה אין הדין תלוי בזה ומספיק שנשאר זמן כ"ש קודם חצות, ולא נחירא לי כ"כ (ומה שטען שמהחזו"א נראה שאין שאין שטח שראוי לראיה, לכאוי עיקר דברי החזו"א כלפי המרחק של י"ח שעות ושאיין עובי לקו הגבול של זה). ויש להעיר מלשון הראב"ד שהזכיר 'רגע אחד' ויש לדון אם כוונתו לרגע במשמעותו בחשבונות התקופות שהוא אחד מעי' בחלק (ואם כ"ה יש לדון אם בדוקא), וצ"ב.

³⁸⁵ נראה שגם לולי זה אין קושיה. אין שום צורך במשכן בני אדם באותו מקום, ומעולם לא חיפשו אדם שראה בפועל את הירח בקצה המזרח. הנידון הוא אם יש מקום בעולם שבו אפשרית הראיה והתשובה היא שהראיה תיתכן בנקודה האחרונה שלפני קצה המזרח. וא"ת שהראיה לא תיתכן מפני שכשיטה האדם ראשו לראות הירח כבר יהיה מקצת ראשו מעבר לקו, יש ליישב שיי"ל שאין יומו משתנה ע"י הוצאת מקצת ראשו, ואם יש חילוק ימים הרי דינו ליגר אחר מקום רוב ראשו וגופו, וגם לעניין זה אין צורך באדם צנום ודק.

ואף אם דינו מסופק או שנגררה אחר מקום פדחתו מ"מ יש לפלפל שמא שם מקום הראיה נקבע ע"פ מקום עיניו, ומנין שאדם שדינו ליגר אחר יום מסויים פסול מלהעיד על ראיית הירח שראו עיניו שהיו וראו הלבנה הנראית מקצה המזרח שהתאריך שם אחר, ואין תאריכו השונה פוסלו לעדות זו. ועוד, שכשאנו אומרים שהראיה במקום ובשעה מסויימים הרי פירושו של דבר שהראיה הראשונה באותה שעה היא במקום זה. והנה המקומות המוקדמים לאותו מקום יראו ג"כ את הירח, אלא שהשעה בהם ברגע הראיה תהיה מאוחרת יותר. אמור מעתה שאדם העומד בקצה המזרח ועובי גופו מרחיק אותו מעט יראה את הירח החדש באותו רגע אלא שהשעה אצלו תהיה מאוחרת בכלשהו ויש לנו ידיעה של חישוב שבסוף עוביו אפשר לראות, ויש לשמוע דשפיר דמי. ולפי שאין נפקותא אקצר.

מצייר לי ציור שאיננו מוחשי, לייחס דין הנאמר בגמ' למקום שאין לו שום תפיסה במציאות". הנה נראה שהחזו"א לא עסק כלל בשאלת המקום של הגמ' אלא בשאלת הלשון של המאור, והדגיש החזו"א שצריך כאן לבינת הלב, ואמרו חז"ל יגעת ומצאת תאמין.

ומה שהוסיף שיש גם "קושיות בחשבון" ומציין למחר חדש "שמקשה על הרז"ה גם בנוגע לחשבון המולדות". נפלאתי. אחרי האריכות והרחבת הלשון על דברי קדושי עליון רבותינו הראשונים והאחרונים ז"ל, למה נשמטו הקושיות החשבוניות שהם, מטבע הדברים, מוחלטות יותר. ועיינתי במחר חדש ולא מצאתי שם קושיות בחשבון³⁸⁶.

במה שכתב לפרש הרז"ה והכוזרי בהתאמה לדבריו

בתוך דבריו הבאים להתאים המאור והכוזרי לדבריו כתב היומם (עמ' כח) "וכשעשו הכוזרי והרז"ה כל חשבונם רק משני קצות הישוב - כינו את "סין" בשם קצה מזרח, וכנגדו 90 מעלות למערב טבור הישוב בשם קצה מערב, משום שהם שני קצות הישוב. ולא אמרו כלל (כפי שאיזה רבנים דמו) שהמערב נמשך גם בחצי כדור התחתון עד לקצה מזרח הישוב. דבר שכזה לא יתכן כמובן גם מצ"ע, וגם בפרוש אמרו אחרת: שסוף המערב הוא בכלות 90 מעלות למערב טבור הישוב, וכל חצי כדור התחתון לא נחשב לא למערב ולא למזרח". עד כאן.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

³⁸⁶ אולי כוונתו למה שהמחר חדש שואל על פירוש המאור במימרא דכ"ד שעי (הכוזרי לא כתב פירוש למימרא זו) שהכ"ד שעי הם צירוף של כיסוי החדשה בפעם אחת עם כיסוי הישנה בפעם אחרת. המאור בדבריו מפרש זאת "שהסתר האמור כאן אינו משעת הדבוק עד שעת הדבוק אבל מתחלת הדקות בחדשה ועד תכלית הדקות בישנה וזהו זמן בכל סהר וסהר שכה העין שולט עליו לולא שהוא נמנע ומתכסה במקום אחר [לכאוי צ"ל אחד] זולתי מקום אחר מפני המונע אותו והמכסה כמו שאנו עתידים לפרש". ועיי"ש שהמונע הוא תוקף אור החמה. אפשר להתווכח אם הפירוש מרווח אבל אין זו קושיה חשבונית.

והנה הן במאור והן בכוזרי הדברים מפורשים וברורים ולא משתמע ליתרי אנפי כלל, ואי אפשר לפרש דבריהם באופן אחר³⁸⁷. מפורש במאור ובכוזרי שהיום מתחלף בקצה המזרח (או סמוך לארץ ישראל) וכל מה שלא אמרו כלל' וש' בפירוש אמרו' בנוגע לשמות מערב ומזרח של היישוב - אינו נוגע כלום לנידון קו התאריך שמפורש בדבריהם באר היטב שהוא במרחק י"ח שעות למערב ירושלים. לענ"ד אין שום זיז בדבריהם שאפשר לתלות בו נטיה או פקפוק בדבריהם המפורשים הללו.

עוד על פירושו בכוזרי ראה הערה³⁸⁸.
הרז"ה והכוזרי נגד ירושלמי מפורש

מקורות והערות

³⁸⁷ ליתר פירוט. הראשונים כתבו שהיום ממשיך אחרי 'קצה המערב' של הישוב עד ל'קצה המזרח' של היישוב (למשמעות הביטויים קצה המזרח וקצה המערב ראה בתחילת המאמר הערה 3 והרחבנו בפרק ד'), ואין מי שפירש אותם באופן אחר. ובלשון המאור "כי שוכני ארץ ישראל מקדימין בסדר מנין ימי השבוע ושעותיהם לבני שוכני קצה המזרח י"ח שעות". ובלשון הכוזרי "ויקרא השבת לצין אחר ארץ ישראל בשמונה עשרה שעות". זה מלמד שלא כקו התאריך של היום. ובא היום לפרש דבריהם באופן המתאים לקו שלו ואומר שבפירוש הם קראו 'קצה המערב' לקצה המערב, ואינני יודע איך זה עונה על דבריהם המפורשים. וחבל שלא הרחיב לבאר כוונתו כי לענ"ד הנוסח הזה עלול לגרום בלבול לקורא שאינו יודע מה זה בדיוק קצה המערב ומה היחס של זה לקו התאריך. - ובאמת הכוזרי גם מכנה את קצה המזרח כ'סוף מערב' או 'סוף מערב' בנוגע לקו התאריך, מכיון ששם מסתיים היום לשיטתו.

³⁸⁸ בפרק י"ב ב'היום' (עמ' לב) צוטט הכוזרי עם ביאורים. והנה לשון הכוזרי "וצריך שתהיינה השמונה עשרה שעות עיקר בקריאת היום השביעי (במהדורת וורשא נוסף: נוסח אחר 'ימי השבוע' ולכל הנוסחים זו הכוונה, והנה הנוסח הערבי נוח להתרגם כך ונראה שתוכן הדברים מוכיח כתרגום זה), מפני שארץ ישראל שהיא מקום התחלה לקריאת שמות הימים בינה ובין השמש בעת שהוחל לקרוא בשם שש שעות." בספר היום העתיק בתוספת ביאורים בסוגרים בלשון זו: "וצריך שתהיינה הי"ח שעות עיקר בקריאת היום השביעי מפני שאר"י היא מקום התחלה לקריאת שמות הימים בעת שהוחל לקרוא בשם שש שעות כו' (ר"ל להעיקר שאר"י היא המרכז בין ההתחלה והסוף, שש שעות לקדימה במזרח ושש שעות לאחור במערב)". ע"כ מדבריו, הסוגריים במקור.

לענ"ד הפירוש הזה לא ייתכן כלל בנוסח דקמן (הרי כוונת הכוזרי למרחק בין מקום ארץ ישראל למקום השמש, ואין כאן שום קשר למרכז). - הרבה מביאורו בכוזרי אינו מדויק לענ"ד והמעין בלשון הכוזרי בשלמותה יבין הכוונה (ניתן להסתייע בתרגומים האחרים ולפעמים גם בנוסח הערבי). ולא נכנסתי כאן לזה לפי שבתרגום יש לשונות לא כ"כ ברורים והדברים יגעים, וגם הוא ז"ל לא טען מעולם שבכוזרי משמע כדבריו אלא טען שניתן ומוכרחים לפרשו כדבריו, בניגוד לחכמי הדורות שהבינו הכוזרי לא כך (ובניגוד למה שהבין הוא עצמו שנים רבות כפי שהעיד על עצמו בתלפיות' שנה א' חוברת ג-ד).

בפרק טו (עמ' מ"א) מצא רימ"ט תגלית המכריעה, לדעתו, את הויכוח. יש ירושלמי מפורש שקו התאריך הוא במרחק י"ב שעות מירושלים. (על סמך זה כתב בעמ' י"ט שדברי הכוזרי ורז"ה כמשמעם הם "נגד ירושלמי").

נעיין נא בירושלמי (ר"ה פ"ב ה"ד), "א"ר לוי כו' שלש מאות וששים וחמש חלונות ברא הקב"ה שישתמש בהם העולם קפ"ב במזרח וקפ"ב במערב ואחת באמצעו של רקיע שממנו יצא תחלת מעשי בראשית. מה שהחמה מהלכת לשלשים יום הלבנה מהלכת ב' ימים ומחצה כו', עכ"ד הירושלמי.

ולומד מכאן רימ"ט: "הרי מפורש אמרו שהמזרח כמו המערב קפ"ב מעלות וחצי לכאן וקפ"ב מעלות וחצי לכאן (דגם האחד שבאמצע מתחלק חצי למזרח וחצי למערב), ושהמרכז לחשבון המזרח והמערב הוא אמצעותו של עולם וכו'. וכבר כתבנו לעיל שבאמת ישנן שס"ה מעלות, קפ"ב וחצי למזרח וקפ"ב וחצי למערב, דהלא החמה מהלכת בשס"ה ימים (ובקרום לרביע), שס"ה מסלולים, בכל יום מסלול אחר עד שמשלימה את מהלכה היא השנתי, והתוכנים שמחלקים לש"ס מעלות, קפ"ב למזרח וקפ"ב למערב, זהו משום שמספר ש"ס מתחלק לחלקים רבים בלי שברים". ע"כ.

ולא הבנתי כלל מה שייכות הירושלמי להכריע בעניינינו.

חלונות הרקיע שבחז"ל הוא כפי האמור ביוצר של שבת "הפותח בכל יום דלתות שערי מזרח ובוקע חלוני רקיע מוציא חמה ממקומה ולבנה ממכון שבתה ומאיר לעולם כלו". המילה 'חלונות' כאן מתפרשת כמשמעה חלונות שמהם יוצאת השמש ונכנסת בכל יום ויום.³⁸⁹ חז"ל בכמה מקומות מתארים השמש כיוצאת בבוקר מחלון במזרח ונכנסת בלילה בחלון שבמערב וראה בילקוט שמעוני (מ"א, קפ"ה), "כנגד שס"ה חלונות שבמזרח ושבמערב שהשמש יוצא באחד מן המזרח ושוקע באחד מן המערב".³⁹⁰ בעניין זה אמרו בירושלמי כאן שיש קפ"ב חלונות

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

³⁸⁹ ולכן מתאים לומר 'ברא הקב"ה שישתמש בהם העולם' אבל מעלות הכדור הם עניין של חישוב מופשט, ופשוט.

³⁹⁰ זה קשור גם לפלוגתת חכמי ישראל עם חכמי האומות אם בלילה השמש למעלה מהרקיע או תחת הארץ וידוע הנידון שר"ת ביאר שיטתו בדיני צאת הכוכבים בהנחה שהחמה נכנסת בחלון, ומהר"ם אלשקר (סימן צ"ו) הקשה שאם "החמה מהלכת בלילה תחת הארץ... אין צורך להליכת עובי הרקיע ולא לנגד החלון", ואחרונים תירצו דלאו בהא תליא ואכמ"ל.

במזרח לזריחה, וקפ"ב חלונות במערב לשקיעה. החלונות האלו עומדים כולם בקצה כיפת הרקיע במזרח ובמערב ומסודרים מהצפון לדרום (שהשמש בעונות השנה השונות יוצאת ושוקעת בכל יום יותר דרומה או צפונה מיום שלפניו), ואין שום שייכות בין החלונות הללו לש"ס המעלות שמחלקים להם את אורך הכדור (וכי יש ברקיע חלון של חצות היום, חלון של מעלה סמוך לחצות וכו'). - ועיין להרמ"ע מפאנו בעשרה מאמרות מאמר העיתים פ"י ופי"א מה שביאר בעניין החלונות שבירושלמי זה³⁹¹.

גם לדבריו ביאורו תמוה, וכי שס"ה מסלולים של השמש יש להם איזה יחס, ישיר או עקיף, לחלוקת הכדור למעלות האורך, ואיני יודע מה כוונתו בדברים אלו³⁹².

ואם היה בא לייסד דרושים ולבאר רמזים בכוונת חז"ל בחלונות לפי שאינם מבטאים המציאות הידועה לנו, מה טוב ומה נעים ואין משיבין על הדרוש, אבל

מקורות והערות

[נראה בפרדר"א פ"ו 'ובג' מאות וששים וששה חלונות החמה יוצא ונכנס במזרח, צ"א יום בקרן דרומית, צ"א יום בקרן צפונית, וחלון אחד באמצע ושמו חלון נוגה. בתקופת תשרי מתחיל מחלון נוגה והולך וסובב לקרן דרומית חלון אחר חלון... בתקופת טבת מתחיל מחלון שבתאי והולך וסובב וחוזר לאחוריו חלון אחר חלון, ...באלו שבמזרח היה יוצא כנגדו במערב הוא נכנס. ועיי"ש בביאור הגר"ב דיסקין וצ"ל (אביו של מהר"ל דיסקין ונדפס גם בפירוש מהר"ו) בארוכה שהביא הירושלמי דידן שהוא עניין אחד עם האמור שם וביאר היטב סדר החלונות ועניינם, ועיין גם בביאור הרד"ל שם.

ובאמת שבפרדר"א שם כתוב גם "בשלש מאות וששים וששה מעלות החמה עולה ויורדת, קפ"ג עולה ברוח מזרח וקפ"ג יורדת ברוח מערב כנגד ימות שנות החמה", וביאר הגר"ב דיסקין שגם בזה הכוונה לחלונות או למסלולי השמש וקראו למסלול 'מעלות' מפני שבו השמש עולה ויורדת, וזה מוכרע מתוך הדברים. וקריאת שם 'מעלות' לחלקי הכדור לאורך ורוחב איננה נמצאת בחז"ל. וכבר כתבתי בהערה להלן שגם אילו היה כתוב בחז"ל במפורש שיש בכדור חלוקה למעלות שחצים למזרח וחצים למערב לא היה בכך שום ראיה לנידון קו התאריך].

³⁹¹ וכתב בפרק י' "שלא דיברו שם אלא מהאופק ולמעלה בחלק העולם שאר"י קבועה באמצעיתו" ועיין בפי"א הביאור, וכנראה כוונתו שהחלונות נמצאים במעבר מחצי העליון לחצי התחתון. והיד יהודה שם פירשו שכל מסלול של השמש (שזזה מעט לצפון או לדרום בכל יום) הוא חלון ארוך. ועכ"פ אין לו שום קשר לחלוקת הכדור למעלות. ועיין 'ספר הברית' מאמר ד' פרק י' שהרחיב ג"כ על הירושלמי הזה, ורעיוני היוםם לא עלו על ליבו.

³⁹² ועוד אעיר, שבאמת גם אילו היה כתוב במפורש שיש ק"פ מעלות למערב וק"פ למזרח נראה פשוט שא"א להכריע מזה כלום בנידון קו התאריך. וכל דבריו כאן הם ע"פ הנחתו המוקדמת שקו התאריך נקבע אך ורק ע"י שקובעים תחילה 'קו מרכז' וקו התאריך הוא מולו. אבל כל הראשונים והאחרונים שסברו שאין כל צורך בקו מרכז וקו התאריך נקבע ע"פ שיקולים עצמיים, הרי אין להם שום קושי אם הזכר באיזה מקום אמצעו של עולם ומזרח ומערב שלו. ולדידהו פשוט שכשבאים לבאר את סדר ש"ס המעלות בחלוקה של מזרח ומערב ניתן לומר זאת ביחס למקום חשוב כלשהו המוגדר כאמצע העולם בלי שום התייחסות לקו התאריך (ואם תאמר שקו התאריך יוצר מולו את אמצע העולם הרי ניתן אכן לפרש שהכוונה כאן למקום זה, ופשוט). ואמנם אין צורך לכל זה, ולא מיירי כאן כלל במעלות שמחלקים את הכדור ממזרח למערב, וכמש"נ.

להביא את זה כ"ירושלמי מפורש" ולכתוב שדברי רבותינו הראשונים כמשמעם הם "נגד ירושלמי" - זה לענ"ד דבר תמוה מאד.

על הראשונים שמצא בדבריהם שהמזרח י"ב שעות

עוד זאת הביא לנו ספר היומם "דעת גדולי רבותינו הראשונים החולקים בפירוש על שיטת הכוזרי והרז"ה ושיוצא מדבריהם שהמזרח אינו רק שש שעות אלא י"ב שעות" (עמ' מ"א) ומציין בסימן ט"ז (עמ' מ"ב ואילך) לדעת "שלשת הנשיאים"³⁹³ ר"ח הדיין ריב"ב וראב"ח שלדבריו יש הוכחות שדעתם שהקו במרחק 180 מעלות מירושלים. ובפרק י"ז (עמ' מט), ציין לדברי היסוד עולם. והנה העיון לגופם של דברים מראה שאין הדברים כן ואין בין הראשונים שציין מי שכתב כך וכפי שיבואר.³⁹⁴

נפתח בדברי היסוד עולם עליו כותב רימ"ט (עמ' מט) "מכל רבותינו ז"ל הנהו רבנו יצחק הישראלי היחידי שהרבה כל כך לדבר במפורשות ובארוכה, על קו התאריך, ועל קו המרכז"³⁹⁵.

והנה אמת נכון הדבר שהיסוד עמ' מדבר במפורש ובארוכה על התחלת היום דהיינו קו התאריך, אלא שבדבריו המפורשים והארוכים מבואר היטב שהקו בקצה המזרח³⁹⁶ ולא בטבור הים (כלומר בחוף סין 90 מעלות מטבור הארץ ולא בטבור הים שהוא 180 מעלות

מקורות והערות

³⁹³ למיטב ידיעתי ר"ח הדיין לא מוזכר כנשיא בשום מקום, וצ"ע.

³⁹⁴ יצויין למכתבו של הגרז"מ קורן (דגל התורה מהדורת תשס"ט) שכותב בלשון עדינה ומכובדת "הרימ"ט בספרו 'היומם בכדור הארץ' הביא רשימה נכבדה של מחברים קדמונים שלפי דעתו סברו כולם שקו התאריך הוא במרחק של 180 מעלות מירושלים. למעשה, אף אחד מן המחברים שהזכיר לא כתב במפורש דבר זה, אלא שהרימ"ט סבר שההגדרה של ירושלים במרכז, והשימוש בלשון 'קצה המזרח' בנוגע למקום שבו מתחיל היום להיקרא בשמו, יוצרת מצב שבו בהכרח קו התאריך הוא במרחק של 180 מעלות מירושלים, כי המרכז הוא זה שיוצר את הגדרות הקצה לצורך ההלכה של חילוף התאריך. כך בהתאם להנחה זו, יכול היה לתלות דעה שכזו אודות מקומו של קו התאריך אצל כל מי שמצא בדבריו את הביטוי הקובע שהימים מתחילים מן המזרח". ע"כ. תאור מדויק זה משמיט למעשה את כל בסיס טענתו של רימ"ט והרי כל ציטוטיו מסייעים לו רק בהנחה ששיטתו צודקת (טיעון מעגלי) ואינם מסייעים כלל לעצם ההנחות שלו, ודומה שזו כוונת הרב הכותב שליט"א שם. (והביטוי הקובע שהימים מתחילים מן המזרח נמצא גם בדברי הרז"ה והכוזרי עצמם ואינו מוכיח כלום).

ובקצרה ניסח זאת הרה"ר הרצוג בסכמו את דעתו על שיטת רימ"ט: 'לא מצאנו יסוד לזה'. (פסקים וכתבים או"ח סימן ק"ג). וראה בסוף דברינו הגדרת החזו"א על שיטת היומם ובהערה שם מדברי הביור הלכה.

³⁹⁵ בכל דברי היסוד ע"ע לא מצאתי שום דבר וחצי דבר על קו מרכז, לא במפורש ובארוכה ואף לא ברמז ובקצרה, וצע"ג.

³⁹⁶ על לשון 'קצה המזרח' בפי היסוד ע"ע עיין בתחילת פרק ד' מכמה מקומות בספרו שמפורש ואף משורטט בהם שהוא קצה המזרח שבמרחק רבע הכדור מטבור הארץ.

מטבור הארץ), וכך למדו רבותינו האחרונים מדבריו. יעויין בקול יהודה על הכוזרי (בהערה ו', עמ' 44) שביאר היטב ובהרחבה שיטת היסוד"ע שהימים מתחילים בקצה המזרח, ומבואר שם להדיא שהוא קצה היישוב שבמרחק שש שעות מטבור היישוב. וכן בתוס' אהרן (ר"ה כ' ב') ונאווה קודש (קה"ח פ"ז ה"ב) ונחמד ונעים (סימן קס"א) וכוזרי שני לר"ד ניטו (ויכוח ה' אות של"ב ואילך) ובספר תורת הגרא"מ לפידות (סימן ח') ושו"ת ארץ צבי להגה"ק מקוז'גלוב הי"ד (סימן מ"ד) וחזו"א (או"ח ס"ד סק"ב ועוד) הביאו בשם היסוד עולם שהתחלת היום היא בקצה המזרח ומבואר בדבריהם להדיא שהוא קצה היישוב שבמרחק שש שעות או קרוב לשבע שעות ומחצה מטבור היישוב, ותו לא מידי. וכל מעיין שיראה היסוד"ע בפנים³⁹⁷ יראה שאין שום מקום לנטות מזה, ועיין הערה³⁹⁸.

במילואים לפרק ו' הובאו לשונות היסוד"ע למען נשכיל בהבנת דבריו. המעיין שם יראה בעיניו כי היסוד עולם מחלק העולם לארבע נקודות. קצה המזרח, קצה המערב, טבור הארץ וטבור הים (ובספר יסוד עולם אף ישנו תרשים ושרטוט על הנקודות הנ"ל שאין מקום לטעות בו). לשיטתו קו תחילת היום הוא בקצה המזרח, (במקום שבו הנץ החמה הוא כאשר בטבור הים היא שעת חצות היום והשמש עומדת מולם). בשיטת הכוזרי והמאור הבין שהקו בירושלים, שלשיטתם היא בטבור הארץ³⁹⁹. והביא מדבריהם שסיום היום בקצה מזרח, ושאל עליהם שאמרו שהיום מתחיל בירושלים ואמרו שמסתיים בקצה מזרח ולא פירשו מה דעתם על כרבע הכדור שבין קצה המזרח

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

³⁹⁷ ודע כי העיון בפנים היסוד עולם נצרך מאד ואל יקוה אדם להבין טעם האחרונים בזה ע"י עיון בציטוטי היוםם לבדו כי ציטט שם רק חלק מדברי היסוד"ע, וכוונת היסוד"ע מתבררת היטב מתוך כלל דבריו.

³⁹⁸ יש לציין שהחיבת הקודש (סימן ל"ז) כתב שהיסוד"ע חולק על המאור 'ודמילא לפי דעתו אפשר שישתנה הדין, ונראה שלא ברירא ליה במה נחלקו (והביא שם בהמשך הדיון שיש שדנו מסבא כקו הי"ב שעות ולא יחס זה להיסוד"ע יעו"ש). ואמנם לענ"ד מפורש להדיא ביסוד"ע שם שיצא מהנחה שהמאור פסק שהקו בירושלים ועל זה נחלק שאינו כן אלא הקו בקצה המזרח, וכך הבינו כל האחרונים הנ"ל. [וכן יש לציין שהגרש"ז ריגר דן שהיסוד"ע פליג (וכתב שיותר נראה דלא פליג בדיון זה) אבל מבואר שם שהיינו שחולק בדיון תחילת סין (והניח שיפן שווה לסין בזה). כן נאמר בשם הגרי"ז מבריסק שהיסוד"ע חולק אבל אין דברים מפורשים ממנו או בשמו לדעת איך הבין את היסוד"ע, וצ"ע איך פירש הדברים. ושוב נתפרסם בזה מכתב מהגרא"י (בן הגרי"ד) סולוביצ'יק ראש ישיבת בריסק שמפורש בו שעכ"פ קודם המלחמה לא ראה הגרי"ז את היסוד"ע ורק הראו לו שברדב"ז כתוב שנפלה פלוגתא וצויין שם להיסוד"ע, וכנראה כן הוא אצל הגרש"ז שעסק בזה עם הגרי"ז בשעתו, וגם ממכתב הגרש"ז ריגר נראה שלא ראה היסוד"ע בפנים, וראה בזה בהערות ובמילואים לפרק ג'].

³⁹⁹ הוא עצמו קיבל דברי בטלמיוס שירושלים אינה בטבור הארץ ולכן טרח להדגיש ירושלים או טבור הארץ כיון שלשיטתו הם שני מקומות.

לירושלים. ושוב הקשה בחריפות שלא תיתכן החלפת ימים בירושלים ובטבור הארץ. וחזר וסידר לנו סדר הקריאה על פני היישוב לפי הנ"ל באר היטב. ומסקנתו אחת ויחידה: הקו בקצה המזרח (במרחק שש שעות מטבור הארץ), והדברים מבוארים היטב בהרבה אחרונים וכאשר הבאנו בדברינו.

ואילו התחלת היום בטבור הים 180 מעלות מירושלים - מאן דכר שמה, ולא דן היסו"ע באפשרות זו כלל.

המעייין בספר היומם ומשוה הדברים להיסו"ע בפנים יראה שלשון היסו"ע הובאה בחלקה ותוך הוספת 'ביאורים' בסוגריים בין המילים והמשפטים, והדברים אכן מפורשים לפי הבנתו ובאוריו של בעל היומם, אבל הדברים כמות שהם נתפרשו לכל רבותינו באופן אחר לגמרי⁴⁰⁰. ואין מנוס מחובת העיון ביסו"ע בפנים הדק היטב.

ולגבי דעת הראב"ח ור"ח הדיין⁴⁰¹, הנה ביסו"ע כתוב בשם שהקו בקצה המזרח ומבואר שם דהיינו בריחוק שש שעות מטבור הארץ וכנ"ל, וכן בחשב האפוד (קדמון מזמן הריב"ש והרשב"ץ) מפורש בשם ראב"ח שהקו במקום המולדות שבקצה המזרח, (ועל מקום המולדות הרי גם רימ"ט מודה שאינו אלא שש שעות מהטבור), ונראה שם ברור שכך היה כתוב בפירוש בספר העיבור שלפניו, וכנראה היה כך גם לפני היסו"ע.

וכבר נתבאר בדברינו שכל דברי היומם בדעת הראב"ח לא ייתכנו לענ"ד כלל אף לשיטתו, ומחשבון פשוט. הרי כל דבריו בנויים על הנחה ש"פשוט לכל הדעות שלא היה ולא יהיה לישראל שום מרכז אחר בלתי ארץ ישראל, בתוכה ירושלים, ובירושלים מקום המקדש, שם מרכז היצירה שממנו נברא העולם" וכו' וכו'. והנה גם לשיטתו שיש ראיות בדברי הראב"ח הרי הם ראיות רק לכך שהקו במרחק י"ב שעות מטבור הארץ ואמצע היישוב. והנה הראב"ח נקט שטבור הארץ הוא במרחק כ-24 מעלות (יותר משעה וחצי) למזרח ירושלים (וכן נקטו הרמב"ם והיסו"ע והראב"ע

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁴⁰⁰ יש תחת ידי השוואות מפורטות קטע אחרי קטע, לשונות הראשונים ממקורם והעמדתם מול צורת ציטוטם ע"י היומם ואכמ"ל, וצריך לידע שבאופן כללי דרכו של היומם לצטט בחופשיות מסויימת ואינו מעתיק מילה במילה.

⁴⁰¹ מריב"ב לא הביא לנו אלא שמשתיקתו מלחלוק על ר"ח הדיין בפרט זה משמע שהודה לו, וזו אכן טענה. (ויש מקום לשער שזה גם מקורו של היסו"ע בדעתו, שהביאו יחד עם ר"ח הדיין וריב"ב, ולא ידוע לנו מקור אחר לדבריו).

והכפוף"פ ועוד), ומעתה, גם אילו היו דיוקיו נכונים הרי יוצא מהם שירושלים רחוקה מאד מהמרכז ומרכז העולם יוצא במקום אלמוני אי-שם באירן של ימינו, ונפל כל היסוד⁴⁰².

היסוד עולם נקט בכמה מקומות כדברי הראב"ח בזה וגם פירש השמועות שבמסכת ר"ה ע"פ הנחה זו וכפי שהביא היום עצמו. ואמנם בצטטו בעניינינו את דברי הכוזרי והמאור כתב בשמם שהיום מתחיל 'מירושלים או מטבור הארץ', ונראה פשוט שאין זו חזרה או פקפוק אלא שכיון שהם נקטו שהקו הוא בירושלים שהיא בטבור הארץ, ולשיטתו הם שני מקומות שונים לכן כתב בלשון זו (ולכל היותר נימא שלא רצה להיכנס לזה שם כיון שהוא ויכוח נפרד), ועכ"פ למה שנקט לעיקר כראב"ח הרי גם לדבריו אין מקום לדברי היום. - על דעת ר"ח הדיין בנקודה זו אין לנו ידיעות. **בראיותיו בדעת הראב"ח**

א. ראייתו הראשונה היא מתיאורו של הראב"ח על סדר זריחת השמש בעולם. ובו מתואר איך "כשהחמה עולה וזורחת בקצה פאת מזרח, היא נראית לכל השוכנים בתחילת פאת מזרח בארץ, ותהי העת ההיא תחילת היום להם. וכשהחמה עולה עוד מפאת מזרח עד שהיא נראית גבוהה על הארץ בקצה פאת מזרח ט"ו חלקים, היא נראית במקומות הרחוקים מראש פאת מזרח ט"ו חלקים כשהיא זורחת עליהם, והעת ההיא תחילת היום להם, ויהי בין תחילת היום במקום ההוא ובין תחילתו בפאת מזרח שעה אחת" (וכך המשיך שם הלאה לתאר ההמשך במרחק 30 מעלות וכו'). ... "ותהיה החמה מתרחקת מפאת מזרח כל ק"פ חלקים מחצית הרקיע שהם י"ב שעות, והחמה בעת ההיא שוקעת מעל קצות המזרח והוא תחילת הלילה להם, וזורחת על אנשי קצות המערב והוא תחילת [היום] להם". עד כאן.

אין הנידון כאן בקו התאריך, והוא מתאר תחילת היום בקצה מזרח ואחריו תחילת היום במרחק 15 מעלות ותחילת היום במרחק 30 מעלות וכו', והכוונה להתחלת היום היומיומית דהיינו זמן הנץ החמה. והנה היום מפרש דבריו 'כשהיא עולה בקצה פאת מזרח' שהכוונה כשהיא בטבור הים (שבשעה שהחמה נגדו, היינו בשעת חצות

מקורות והערות ~~~~~

⁴⁰² קו התאריך לחישוב זה הוא במרחק 180 מעלות מטבור הארץ שהם כ-204 מעלות למזרח ירושלים וכ-156 מעלות למערבה, (24 מעלות למזרח המקום שנתן רימ"ט). קו זה עובר בתוך ארה"ב וחלק מהחוף המערבי של ארה"ב (סן פרנסיסקו וסביבותיה) יוצא לפי קו זה בחלק המזרחי של העולם. אילו היה הקו שם היה על תושבי סן פרנסיסקו ועוד למנות תאריך שונה משאר תושבי קליפורניה וכל תושבי ארה"ב (לס אנג'לס הייתה מונה כתאריך המערבי וקו התאריך היה מפריד ביניהם). ואמנם היה ניתן לומר שהם נגררים וכו', ואין להתאריך.

היום בטבור הים, אז היא מתחילה לזרוח בקצה מזרח של היישוב, ובנה הרבה על המציאה הזו. ברם הדעת נותנת שאין הדברים כן, והכוונה לא למקום עמידת גוף השמש אלא למקום זריחת קרני האור. ואחרי שביאר הראב"ח שמחלקים גם את כיפת הרקיע שמעל היישוב לק"פ מעלות כמבואר שם, ביאר שהשמש זורחת על תחילת כיפת הרקיע ומשם מאירה על קצה המזרח בארץ⁴⁰³. לולי זה נצטרך לומר ש'קצה פאת מזרח' הכוונה לטבור הים ואילו 'תחילת פאת מזרח' הכוונה לקצה מזרח של היישוב. ובמשפט הבא 'עוד מפאת מזרח' הכוונה מטבור הים, ו'ראש פאת מזרח' הכוונה קצה מזרח היישוב, ומי ישמע לדברים תמוהים כאלו בשעה שהביאור הפשוט יותר אינו נצרך לשום דוחק (והנה הכניס ביאוריו בסוגריים בתוך דברי הראב"ח עיין שם, ברם הדברים כמות שהם נראה שהם מתפרשים כאשר נתבאר).

אבל גם לפי קריאתו אינני יודע מה מצא כאן היומם, וכי לדעת הראב"ח שהקו בקצה מזרח היישוב אסור לו לקרוא 'קצה פאת מזרח' למקום שעומד מזרחית לקצה מזרח היישוב, ובודאי שניתן לומר שכשהשמש עומדת מזרחית לסין אורה זורח בסין ואין מזה שום קושיה על העובדה שכלפי קו התאריך היום מתחיל מסין ופונה מערבה עד שחוזר לסין, ודומה שזו לשון נאותה ומדוייקת.

ב. ראיייה שניה הביא מזה שהראב"ח מביא דברי ר"ח הדיין שמקום המולדות הוא בקצה המזרח, ועניין י"ח השעות בסוגיא דמולד זקן הוא שאם היה המולד בקצה המזרח בשעה שישית מהיום הרי בקצה מערב, שעומד במרחק י"ב שעות משם, היה המולד בחצות הלילה של ר"ה, והראיה תהיה עם שקיעת החמה שם אחרי י"ח שעות מזמן המולד (ובהנחה שיש י"ח שעות בין המולד לראיה). וכתב העיבור "כי אם אתה מהפך בכל מדינות היישוב שבעולם... אין אתה מוצא העניין הזה בשום מקום בעולם כי אם בין קצה המזרח וקצה המערב, כשיהיה המולד בקצה המזרח והראיה בקצה המערב". ע"כ. והקשה היומם, למה כתוב כאן שאין למצוא כן רק בקצה מזרח וקצה מערב, הרי ישנם אפשרויות נוספות לצייר הדברים, (וכתב שלפי קו

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁴⁰³ בתחילת הפרק שם (העיבור מאמר ראשון שער רביעי) הקדים הראב"ח שגם הרקיע נחלק לשנים. "חציו האחד למעלה מן הארץ והוא ק"פ חלקים וחציו השני למטה מן הארץ והוא ק"פ חלקים, ונמצא המרחק מן המזרח למערב תחת הארץ ק"פ חלקים". וביאר שם שאם אתה חולק כל חלק מהם ל-12 כמנין שעות היום והלילה יהיה החלק האחד [ט"ו] חלקים, והוא שיעור שעה אחת. ואחרי הקדמה זו כתב וכשהחמה עולה וכו'. ברור שהכוונה על חצי הרקיע העליון המתחיל במזרח, ולא החליף פתאום לשונו לקרוא מזרח לטבור החצי התחתון. ועיין בפנים וראה בעיניך כי הדברים ברורים ומוכרחים.

התאריך שלו ניחא כי באפשרויות האלו תהיה הראיה ביום אחר). להלן נפרט טענותיו ונדון בהם.

נעמוד כאן על גופם של דברי הראב"ח. היקף כדור הארץ הוא 24 שעות. אם אנו מחפשים שתי נקודות שיש ביניהם הפרש של 12 שעות הרי יש לנו נקודות כמניין הנקודות שבכדור ואין צורך לשום דוגמאות. כל נקודה בעולם שתיבחר יש במרחק חצי כדור ממנה נקודה נוספת, וברור שאין כוונת הראב"ח לשלול עובדה זו (גם אין שום טעם שההלכה תיקבע דווקא ע"פ נקודה הרחוקה 12 שעות ממקום המולד האקראי, ופשוט). ר"ח הדיין מסביר את כוונתו היטב, "כי אם אתה מהפך בכל מדינות היישוב שבעולם..." - כלומר שיצא מהנחה שדיני התורה מתחשבים רק במולד וראיה שבמקומות מן היישוב ולא במה שקורה באוקינוס, ואם אתה מחפש מרחק של 12 שעות בחצי הכדור המיושב - אין אתה מוצא העניין הזה אלא בקצה מזרח וקצה מערב. פשוט וברור. היומם שואל "מדוע הוא טוען שאם אתה מהפך בכל כדור העולם..." והתשובה היא שהוא חיפש בכל מדינות היישוב ולא בכל כדור העולם (ובזה יש טעם לקביעה במרחק י"ב שעות, שזהו המרחק בין מקום המולדות שהוא, לראב"ח, קצה המזרח ובין המקום המיושב הרחוק ביותר, שהוא, למעשה, המקום שבו מתאפשרת הראיה האנושית המאוחרת ביותר)⁴⁰⁴. ואזל כולא פלפולא.

נחזור לדברי היומם ונראה אם ניתן להוכיח מהקושיות היוצאות ע"פ הבנתו. ונקדים הקדמה קצרה. לשיטת הראב"ח הגמ' יוצאת מהנחה שמרחק מקום הראיה ממקום המולד הוא 12 שעות (ובצירוף שש השעות שעד שקיעת החמה תהיה הראיה אחרי י"ח שעות, ועיין לעיל), וכתב הראב"ח שזה יתכן רק כשהמולד בקצה מזרח והראיה בקצה מערב. היומם הבין שהכוונה לומר שלא ייתכן שיהיו מקום מולד ומקום ראיה אחרים שהמרחק ביניהם הוא 12 שעות - חצי כדור, והוא מנסה לחשב מדוע אכן לא ייתכן הדבר הזה.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁴⁰⁴ ובפתיחת דברי הראב"ח "שבמולד זקן דוחים מפני" שאין כוח באור הלבנה להראות בו ביום במקום בעולם" משא"כ כשאנו מולד זקן היא "יכולה להראות על מקום אחד מן היישוב". פתח בעולם וסיים ביישוב, לפי שפשוט לו שאין ההלכה מתחשבת בחלקי העולם מלבד היישוב. ובהמשך, "כי אם יהיה המולד קודם י"ח שעות בקצה מזרח כי כל מקומות היישוב יהיה בהן קודם מזה, ותמצא כל מקומות העולם ראויים לחשוב החודש". פתח ביישוב וסיים בעולם, וביאורו כנ"ל. (העירוני שיש עוד מקומות בלשון הקדמונים שכתבו 'עולם' והכוונה לומר 'יישוב', ולא בדקתי כעת כי בעניינינו הדבר מוכרע מתוכו וא"צ לראיות).

לשם הבהרה נחלק הכדור לארבעה רבעים ונסמן אותם בארבעה נקודות שהוזכרו אצל רבותינו הקדמונים: קצה המזרח, טבור הארץ, קצה המערב, טבור הים⁴⁰⁵. והנה המולד ייתכן בכל אחד מארבעת הרבעים (כלומר בנקודה מסוימת מתוך הנקודות שבאותו רבע) והראיה שבמרחק 12 שעות תהיה ברבע המקביל⁴⁰⁶.

וכאן היומם (עמ' מ"ד) שואל 'לכל מבין דבר שיאמר לי' הלא ייתכן שהמולד בחצות היום מעל ירושלים ואחרי י"ח שעות תראה הלבנה בטבור הים⁴⁰⁷. ואפילו תימא שאופן זה אינו מרווח כיון שלא תראה לבני היישוב, הרי עדיין יש לצייר בפשיטות שהמולד בקצה מערב והלבנה תראה אחרי י"ח שעות לשוכני קצה המזרח, ולמה צייר במולד במזרח וראה במערב ולא להיפך. ועוד אפשר לצייר שהמולד בנקודה מסוימת בין קצה המערב לטבור הים, והלבנה נראית בנקודה המתאימה בין קצה המזרח לירושלים. מכוח קושיות אלו רוצה היומם להוכיח שלדעת הראב"ח קו התאריך הוא בטבור הים, ולכן אם המולד בירושלים או בקצה מערב או בנקודה העומדת בין ירושלים לטבור הים, לא תהיה ראייה אחרי י"ח שעות באותו יום, שהרי בטבור הים כבר נתחלף היום. עד כאן.

וסיכום דבריו. היומם מצייר לנו שלשה ציורים: שהמולד בירושלים והראיה בטבור הים, שהמולד בקצה מערב והראיה בקצה מזרח, שהמולד בנקודה ברבע הכדור בין קצה המערב לטבור הים והראיה ברבע הכדור שבין קצה המזרח לירושלים.

מקורות והערות

⁴⁰⁵ היומם הניח שטבור הארץ הוא ירושלים אבל הראב"ח עצמו נקט כהרמב"ם שהוא מזרחי לירושלים ואכמ"ל. להלן נקטתי ירושלים במקום טבור הארץ כדי להקל על הקורא.

⁴⁰⁶ לדיוקו של דבר הרי הראב"ח עצמו צייר כשהמולד והראיה שניהם בחצי הכדור המיושב - 'היישוב', המולד בנקודה הראשונה שבו והראיה בנקודה האחרונה. המרחק המדויק ביניהם הוא 12 שעות פחות משהו. כיון שרימ"ט הקשה בהנחה שמרחק 12 שעות גורם שהראיה תהיה מעבר לקו החצי, (ולכן טען שמולד מעל ירושלים ייתן ראייה בצידי השני של קו טבור הים), נקטתי הדוגמאות בהתאם להנחה זו. חישוב אחר ישנה את הגדרתם של נקודות הגבול בלבד והשינוי לא משמעותי. [ובאמת נראה פשוט שהראב"ח צייר בהפרש של פחות משהו מפני שיש טעם אמיתי להשתמש בנקודות אלו שמבטאות ההפרש המקסימלי ביישוב, ודינם נקבע 'בעיגול' כ-12 שעות, אבל אם באנו לבחור הפרש של 12 שעות בין נקודות אקראיות ברור שההפרש הזה צריך להיות מדויק, ועיין].

⁴⁰⁷ למען הדיוק יש לצייר קושייתו כשהמולד מערבי לירושלים והראיה מערבית לטבור הים, שהרי הנקודות אין להם ממשות ורוחב, והמולד והראיה ייתכנו רק למזרחם או למערבם. הקושיה תיתכן רק ממקרה של מולד וראה מערביים שהרי אם המולד מזרחי במרחק כלשהו מירושלים והראיה מזרחית כלשהו לטבור הים כבר אין ביניהם קו תאריך גם לשיטתו. - בלשון ספר היומם נכתב כאן שהלבנה תראה 'לכשתהא בקצה מזרח', וכוונתו שבזמן שהיא בקצה מזרח אז רואים אותה בני טבור הים, (ובני קצה המזרח אינם רואים אותה מפני שאצלם חצות היום), וכפי שכתב מייד בהמשך.

לטענתו הטעם של העיבור שלא לצייר באופנים אלו הוא מפני שקו התאריך מחלק ביניהם, ואם נקבל את קו התאריך של טבור הים יתיישב למה לא מצא הראב"ח מקומות אחרים להפרש י"ב שעות בכל העולם.

ונחזי אנן. בדוגמא הראשונה. אם המולד יהיה מערבי לירושלים והראיה מערבית לטבור הים - אכן קו התאריך שלו חוצה ביניהם (כך גם במולד בכל נקודה אחרת ברבע הכדור שבין ירושלים לקצה מערב והראיה ברבע הכדור שבין טבור הים לקצה המזרח).

הדוגמא השניה מסובכת יותר, היוםם צייר שהמולד בקצה מערב והראיה בקצה מזרח. אם כוונתו שהמולד בנקודה מזרחית לקצה מערב והראיה בנקודה מזרחית לקצה המזרח הרי נקודת מולד זו שייכת עדיין לרבע הכדור התואם לדוגמא הראשונה (וכבר כתבנו שנכון הדבר שרק קו התאריך שלו מחלק בין רבע זה לרבע המקביל שבו תהיה הראיה). אבל אם המולד מערבית לקצה מערב, הרי זו כבר נקודה השייכת לרבע הכדור שבין קצה המערב לטבור הים, והראיה תהיה בנקודה המקבילה ברבע הכדור שבין קצה המזרח לירושלים. זה שייך כבר לרבע הכדור של הדוגמא השלישית שנדון בה מיד.

בדוגמא השלישית המולד ברבע הכדור שבין קצה המערב לטבור הים והראיה ברבע הכדור שבין קצה המזרח לירושלים - זו לא יכולה להיות ראייה לקו שלו כלל, שהרי גם קו התאריך של הרז"ה והכוזרי חוצה בין הרבע שמקצה המערב לטבור הים ובין הרבע שמקצה המזרח לירושלים, ואינני יודע מה בא להוכיח בדוגמא זו. **והנה** עסק היוםם בנקודות שבשני רבעי כדור בלבד, ועל המעיין להוסיף ולבדוק האפשרויות שבשני הרבעים הנותרים.

אם יהיה המולד ברבע הכדור שבין טבור הים לקצה המזרח והראיה ברבע שבין ירושלים לקצה מערב, הרי יש כאן ראייה הפוכה בדיוק: לשיטת הרז"ה והכוזרי יהיה קו תאריך בין נקודת המולד לנקודת הראיה ואילו הקו של רימ"ט אינו מחלק ביניהם. אם יהיה המולד ברבע הכדור שבין קצה המזרח לירושלים תהיה הראיה ברבע שבין קצה המערב לטבור הים וכאן לא עובר קו התאריך לשום שיטה.

אם נרצה לסכם את האפשרויות הרי אם יהיה המולד ברבע א' (בין ירושלים לקצה מערב) יהיה קו תאריך של רימ"ט בלבד בין מקומו לבין מקום הראיה. יהיה המולד ברבע ב' (בין קצה מערב לטבור הים) יהיו שני קוי התאריך, של הרז"ה ושל רימ"ט בינו ובין מקום הראיה. יהיה המולד ברבע ג' (בין טבור הים לקצה המזרח) יהיה קו התאריך

של הרז"ה בלבד בינו ובין מקום הראיה. ואם יהיה ברבע ד' (בין קצה המזרח לירושלים) הרי שני קוי התאריך לא יחצו בינו ובין מקום הראיה. **הסיכום** הפשוט של כל זה הוא, לענ"ד, שאין כאן שום מקום לראיה לשיטת רימ"ט ואין בכלל זה שום יישוב לשאלה למה טען הראב"ח שאין אפשרות נוספת של הפרש י"ב שעות בין מקום המולד למקום הראיה. ואין לנו אלא לשוב לדברים הברורים שבלשון הראב"ח, שהוא מבקש מולד וראיה שיהיו שניהם בתוך היישוב⁴⁰⁸. תנאי זה יצוייר באופן אחד בלבד, שהמולד בקצה מזרח והראיה בקצה מערב, ותו לא מדי⁴⁰⁹.

ג. עוד הביא שם ראיה שלישית התמוהה ביותר לענ"ד, ובלשונו: "עוד ראיה שלישית שלא ס"ל שבקצה המזרח מתחלף היום - מכל מה שדיבר שם שבקצה המזרח (של היישוב) אדרבא מתקדם היום בשש שעות ולא שמתאחר ב"ח שעות... ה"ה (-הרי הוא) אומר ושונה כ"פ (-כמה פעמים) שבקצה מזרח מתקדם היום בשש שעות ולא שמתאחר ב"ח שעות. ע"כ.

והנה לאמיתו של דבר 'קו' החולק כדור אינו תופס שטח כלל. יש את השטח שעד הקו ויש את השטח שאחרי הקו ואין שטח פנוי ביניהם (וראה לשון היסוד והגר"א בזה בהערה⁴¹⁰). וכשאנו שואלים מה הדין בקו קצה המזרח התשובה היא שמקו זה מקדימים שש שעות ועד קו זה מאחרים י"ח שעות. וכשדנו הראשונים על התחלת היישוב שבקצה המזרח אמרו שבקצה המזרח מקדימים שש, וכשדיברו על סוף הים אמרו שבקצה מזרח מאחרים י"ח שעות. ובלשון פשוטה: הקו שרחוק שש שעות למזרח ירושלים הוא אותו קו שרחוק י"ח שעות למערבה⁴¹¹.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁴⁰⁸ אם יהיה המולד מערבית לקצה מערב הרי הוא מחוץ ליישוב ואם יהיה המולד מזרחית לקצה מערב הרי הראיה תהיה מזרחית לקצה המזרח שזה ג"כ מחוץ ליישוב.
⁴⁰⁹ התודה לידידי הרא"ש בייפוס שליט"א שהעמידני על הדברים.

⁴¹⁰ לשון היסוד עולם מ"א פ"ב ש"א: "הקו הוא נמשך באורך בלבד, ואין לו ברוחב ולא בעומק שום התפשטות ולא שיעור אפילו כחוט השערה, והוא תכלית השטח ואינו חלק ממנו" וביאיל משולש' להגר"א מאמר א' אות א' "הקו יש לו אורך אבל לא רוחב ולא גובה" ובאות ב' "הנקודה והקו והשטח אינם במציאות אבל הם מחוברים אל המציאות כי השטח הוא קצה הגשם והקו הוא קצה השטח..."

⁴¹¹ קו גיאומטרי אינו תופס שטח. והחפץ לצייר דווקא 'קו שתופס שטח' יצייר נא, לדוגמה, קו בעובי 0.4 מ"מ ויאמר שקו התאריך עומד במרחק שש שעות פחות 0.2 המילימטר למזרח ירושלים, ובמרחק י"ח שעות פחות 0.2 המילימטר למערב ירושלים. נראה לי שגם זה אינו נסתר מדברי הראב"ח. נאם באנו לזה יש להדגיש זאת גם לשיטת י"ב שעות, וכך היה לו לומר: הקו הוא במרחק י"ב שעות פחות 0.2 מ"מ למזרח ובמרחק י"ב שעות פחות 0.2 מ"מ למערב.

ולמרות שמדובר בעיני להביא ראיות לכגון זו אעתיק לשון המאור, "כי יש הקדמת י"ח שעות במנין ימי השבוע ושעותיהם בין שוכני ירושלים לשוכני קצה המזרח ששוכני ירושלים מקדימין על שוכני קצה המזרח, אע"פ שאין המרחק ביניהם כפי מהלך הגלגל הגדול אלא שש שעות כשאתה מתחיל למנות מקצה המזרח". וכלומר, יש שש שעות מקצה המזרח לירושלים וי"ח שעות מירושלים לקצה המזרח, ואין כאן שום קושי. ובשפה קצרה יותר בתשב"ץ ח"א סימן ק"ה, "ובסוף המזרח כבר שקעה החמה ו' שעות קודם לא יבא להם יום שבת עד לאחר י"ח שעות". ולמדנו מכאן שהקו שעומד שש שעות ממזרח לירושלים הוא עצמו הקו שעומד י"ח שעות ממערב לירושלים.

במוסגר שם כתב היום שרב אחד 'התפתל עימדי' וביאר שיש לומר שהני שש שעות הם אחרי הקו של י"ח השעות, והיום מגיב 'אבל ד"ז ודאי אא"ל (-אי אפשר לומר). דהנה כל עיקר י"ח שעות (מדויקות) לקחו הרז"ה והכוזרי רק מן שש השעות (המדויקות) של המולד בירושלים 'מנולד קודם חצות' (ואא"ל י"ח שעות ושש שעות הללו הן בלתי מדויקות לגמרי בלתי אם נאמר שגם כ"ד השעות שאמר ר"נ הן רק בקירוב, כדברינו לעיל סי' י"ג ד', וד"ז אינו מתקבל). ואין לנו אלא אחת משתי אלו, או שעל קו קצה המזרח הן י"ח שעות מאחרות, ובאופן זה אין עוד שש שעות מקדימות (ואחת היא לנו בכמה מתקטנות שש השעות אפילו במשהו), או ששם יש שעות מקדימות ובאופן זה אין י"ח שעות מאחרות, וזה פשוט למבין. עד כאן.

אנוכי לא הבנתי כלל וכלל ואינני רואה פה שום ראייה בכוונת הראב"ח. ואם יש לו קושיה ברז"ה וכוזרי, שלהבנתו הי"ח שעות שלהם אינם מדויקות, מה זה נותן לנו בשאלה אם מרחק של שש שעות למזרח סותר למרחק י"ח שעות למערב. ובכלל מה עניין כוונת הראב"ח לקושיות על הרז"ה והכוזרי שהראב"ח לא התייחס ולא הזכיר את דבריהם ולא את ביאורם בגמ' כלל. לענ"ד התשובה אינה מיישבת כלל את טענתו של הרב הטוען⁴¹².

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁴¹² היה נראה לי שכוונתו כך. כיון שהוא מניח שאין מקום להכרעת הי"ח שעות לולי הכרח הגמ', וכיון שעל ביאור הגמ' די"ח שעות יש לו קושיה שאין לנו י"ח שעות שלימות, הרי נראה לו שא"א לומר שהראב"ח סבר כך. אלא שאין לזה שום קשר לנידון הקו של י"ח שעות ושש שעות.

ולגופם של דברים. אין שום 'עובי' לקו קצה המזרח, וגם אם ננסה ללכת במהלך מחשבתו של היוםם הרי לכל היותר נשמע מכאן שיש איזה ויכוח עלום על 'שטח עובי הקו'. נניח אפילו שהרז"ה סבר אחרת מהראב"ח בפרט זה, עדיין אין כאן שום דבר שמסייע להסיק שהראב"ח סבר את קו הי"ב שעות שחידש היוםם מסברתו. ונשוב ונכתוב ששני קדמונים העידו על דעת הראב"ח הם היסוד"ע והחשב האפוד שבדברי שניהם מבואר שהוא סובר שהקו בקצה המזרח, וכל האחרונים הבינו דברי היסוד"ע כמשמעם שהקו בקצה המזרח של היישוב, ובחשב האפוד שלא היה לפנייהם אף מפורש שהכוונה למקום המולדות וכו' שבו גם היוםם מודה שהוא בקצה המזרח של היישוב⁴¹³, ואין מקום לספק בזה. על טענתו שיש אחרונים שפסקו שלא ככוזרי והרז"ה

בהיוםם (עמ' ס"ה) הביא אחרונים שלדבריו פסקו שלא ככוזרי והרז"ה. הביא אוצר נחמד על הכוזרי שכתב שקביעות היום באי יפאן שוה לקביעות היום בחינ"א. המחר חדש שנקט י"ב שעות. הקרבן ראשית שכתב שהמאור נגד ההנחות בתכונה. התוס' אהרן שמוכיח שלא יתכן במציאות איחור י"ח שעות. ובסוף דבריו הביא שכן הוא ב'ישועה בישראל'. (בהיוםם כמ"פ: 'הושע בישראל' וזו טעות המדפיס).

ונחזי אנן. בדברי האוצר נחמד - יש כאן פלא עצום וצע"ג. האוצר נחמד שם (עמ' 38 במהדורת וורשא) בא לפרש שירושלים היא בטבור היישוב וכותב כך "ומעתה צא ובדוק במפה תמצא אורך חניא והאי הסמוך לה שהוא ג"כ ברוחב ל"ה מעלה ובאורך (לפ"ד האחרונים וחשבונם) מאה וארבעים וחמישה בקירוב, וכמה

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁴¹³ ואגב, יעויין בהערה שבעמ' מ"ח שהיוםם מתקשה איך אומר הראב"ח שמקום המולדות בקצה המזרח הרי 'באו התוכנים להסכמה אחת' שהמקום הוא בירושלים (ובאמת שמלבד הראב"ח הרי גם ברשב"ץ בשם רס"ג כתוב שמקום המולדות בקצה המזרח ולהיסוד"ע ועוד הוא בטבור הארץ ואיני יודע מה כוונתו בזה), וכדי ליישב זאת היוםם מציע שהכונה שבני בבל חישוב ע"פ קו ירושלים ע"י הקדמת שש שעות מקו ירושלים. וכלומר שכשהראב"ח כותב שרבותינו ז"ל היו מונים המולדות על אופן קצה המזרח, הכוונה שבאמת קיבלו המולד לאופק ירושלים אלא שהפחיתו שש שעות כדי למנות את מנין המולדות בקצה המזרח. וזה, לענ"ד, תמוה מאד.

גם הנימוק שם תמוה מאד בעיני: 'שמושב [בבל] התמשך עד לקצה מזרח היישוב'. כלומר, בבל, מקומם של חז"ל, נמשכת אלפי ק"מ עד לקצה סין במרחק של 90 מעלות מירושלים, ולכן ראו חז"ל לנכון לחשב כך. כנראה כתב כך על סמך דברי המאור שכתב שבזמן חז"ל נמשך השלטון של מלכות בבל עד לקצה המזרח ולכן חז"ל קראו לקצה מזרח 'לדידן', ולאמיתו של דבר ברור שאין לזה שייכות למקומה של בבל עצמה. נראה שאין שום הגיון שחז"ל יחשבו מקצה סין ולא מירושלים בגלל שמלך פרס או בבל הגיע בכיבושיו לקצה המזרח (אמת שבישועה בישראל נראה לכאורה שטעה בזה, ואינו קושיה כ"כ על אדם מזמנו שחסרו לו ידיעות פשוטות, אבל לחזור על זה כחסבר מובן ונכון, זה תימא גדול לענ"ד).

שהוא נרשם במפה, הרי ירושלים מקצה ישוב המזרחי תשעים מעלות שהוא רובע כדור הארץ, והרי שם נאה לירושלים שנאמר עליה שהיא בטבור הארץ, ויבושו כל המתחכמים נגד רבותינו על אמרם שירושלים בטבור הארץ". ופירושו שלפי חשבון האחרונים ירושלים במרחק 55 מעלות מקצה מערב, וסין והאי הסמוך לה במרחק 145 מעלות מקצה מערב, נמצאת חינא והאי הסמוך במרחק 90 מעלות מירושלים, שהם רבע כדור (והיינו שבמפה לפניו סומן איזה אי לא למזרח סין אלא צמוד אליה באותו קו אורך ושעמד בתוך 90 מעלות מירושלים⁴¹⁴). ציטוט דבריו אלו כמקור לכך שאי העומד למזרח סין במרחק 100 מעלות מירושלים הוא בתוך קו התאריך ולאפוקי מהמאור שאמר שהקו הוא ב-90 מעלות - הוא פלא עצום, ואולי משגה הוא, וצע"ג⁴¹⁵.

המחר חדש אכן נטה מהראשונים (אלא שהניח שכן הוא ביסו"ע שלא היה לפניו ויתכן שרק על סמך זה נטה מדקמאי, ועיין לעיל פרק ז').

הקרבן ראשית כתב על דברי המאור ש"הוכרח להציע שתזרח החמה בא"י י"ח שעות קודם בכל יום ממה שתזרח בקצה המזרח. והנה זה התבאר בלוחות שאין הדבר כן". והיינו שבלוח אורך המדינות שביסו"ע שהזכירו לפני כן מבואר שקצה המזרח רחוק מירושלים כשבע וחצי שעות, וזו קושיה על פירוש הסוגיא ואין לה קשר לשאלת קו התאריך. וכן קושייתו השניה שם שלהמאור "יהיה עת הראיה מוקדמת לעת המולד שהוא נגד כל ההנחות הראשונות בתכונה" אין לה שום קשר

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁴¹⁴ ייתכן שהכוונה לאי 'טאיוואן' שהוא באמת סמוך לסין ועומד כמוה בתוך 90 מעלות מירושלים אלא שהוא דרומי יותר ואינו באותו הרוחב (ועדיף להסיט הרוחב שהוזכר דרך אגב וללא משמעות ולא האורך שבו עסק האוצ"נ שם).

⁴¹⁵ לשון היומם כאן: "מלבד בעל פ"י 'אוצר נחמד' שעל הכוזרי, שכבר הבאתיו לעיל (ס"י י"ג בהגהה) האומר שקביעות היום באי יפאן שוה לקביעות היום בחינא" (!). ובמקום המצויין כתב שבאוצ"נ "מפורש כתב אמנם כי אי יפן נכלל בכלל חינא ושייך למזרח. כמש"כ בריש דבריו (סוף הקדמה ה') בזה"ל: וצא ובדוק במפה תמצא אורך חינא והאי הסמוך לה שהוא ג"כ ברוחב כו' ובאורך כו' מבואר שהוא כולל את האי שבמזרח חינא, היינו יפן, בחשבון חינא ובאותו האורך והרוחב של חינא (מבלי נכנס לכאן בדקדוק מדת הרוחב ואורך שסימנו אז בהמפות). עד כאן מדבריו.

יש לעמוד במיוחד על ביטויי של היומם: 'האי שבמזרח חינא', בשעה שבאוצ"נ מבואר שהם באורך שווה, וכלומר שהאי איננו למזרח חינא, ובעצם זה הפרט האחד והיחיד (!) שכתוב באוצ"נ על מיקום האי ביחס למזרח ומערב. והנה הועתק כאן: 'באורך וכו' בלי לכתוב איזה אורך ובלי לכתוב שהם באורך שווה (מבלי נכנס לכאן בדקדוק...), ומיד בא סיכום שכתוב שם דברים על האי שלמזרח חינא!! וצא וחשוב כמה הדברים צריכים עיון וביאור. - בעניי נתקשיתי כעין זה בעוד דברים בספר שם, וצע"ג.

לנידון קו התאריך. (וגוף דבריו צ"ב וכבר תמה הקו"י על היסו"ע בזה ועיין תוס' אהרן מה שביאר ואכמ"ל).

התוס' אהרן הביא דברי היסו"ע (שכתב על המאור ש'הוצרך ליסד ולומר כי בכדי י"ח שעות תזרח החמה בכל יום בירושלים קודם שתזרח ביום ההוא בקצה המזרח, וזה שקר" ושלדבריו הראיה קודמת למולד וכו'). וביאר כוונת היסו"ע "שהתחלת קריאת שם כל יום מבראשית הוא בקצה המזרח, והרי בעת הראיה שקבע בסוף יום שבת בקצה המזרח אז הוא חצות יום שבת בטבור הארץ, ואחר עוד שעה עם תרי"ב חלקים הוא חצות יום שבת בירושלים שמשוכה לצד מערב, ושם בירושלים ברגע שקודם חצות יום שבת קבע בעל המאור רגע המולד, הרי שעת הראיה מוקדמת להמולד". עד כאן. ובלשון קצרה שלא ייתכן במציאות איחור של 18 שעות בגלל שקצה המזרח מאוחר לירושלים רק כ-16 וחצי שעות, ולגבי נידון קו התאריך מפורש להדיא בדבריו שהוא בקצה המזרח של היישוב ולהיפך מהיוםם.

הישועה בישראל כתב (כ' ע"א מדפי הספר) שקו התאריך לפי היסו"ע הוא בקצה המערב, ומבואר שם להדיא שהוא קצה היישוב במרחק שש שעות מטבור הארץ. (אכמ"ל בסיבת הטעות שלו שחשב שהקו של היסו"ע הוא בקצה מערב במקום בקצה מזרח, אבל אין כאן שמץ וזכר לרעיון החדש של י"ב שעות).

דעת החזו"א על שיטת היוםם

בקובץ אגרות חלק ב' איגרת קס"ח נמצא נוסח שהורה החזו"א לכתוב על שער ספר היומם (בהערת העורך, כנראה מהג"ר שמריהו גריינמן זצ"ל, שהורה לכתוב כך כדי להתיר החזקתו בבית⁴¹⁶) "הספר הזה הוא נגד חז"ל ואין לסמוך עליו". לכאורה משמעות

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁴¹⁶ ומעשה שהיה כך היה. רבי משה יונה הופמן זצ"ל, שהיה מקורב מאד לחזו"א, רצה לקנות את ספר היומם וביקש מהג"ר שמריהו גריינמן זצ"ל שעמד ליסוע לירושלים שבבואו שמה יקנה לו הספר. הגר"ש קנה הספר וחזר לבני ברק ולפני שפגש את הרמ"י הגיע לפני החזו"א והספר בידו. החזו"א הורה לו לכתוב הנוסח האמור, והנוסח כתוב בשער הספר בכתב ידו של ר' שמריהו זצ"ל. (שמעתי הפרטים מנכדו של הרמ"י הופמן שהספר המקורי נמצא כיום בביתו). והנה הגר"ש הוא שהוציא את ה'קובץ' איגרות' והערות העריכה הם משלו, וכנראה שהוא שמסר את הנימוק הזה מפי החזו"א.

יש לציין את שסיפר לי ח"א שיחי' שלפני שנים למד הסוגיא עם חברותא בישיבת קמניץ והשיגו את ספר היומם בבית הרנ"א בהר"מ טוקצ'נסקי שהביע שמחה על התענינותם בספר ונתן הספר לאוצה"ס של הישיבה חניס, ועי"פ הוראת ראש הישיבה דקמניץ נכתב בשער הספר הנוסח הנ"ל. (האחראי על אוצה"ס שאל אם לכתוב החזו"א הורה לכתוב שהספר וכו' וראש הישיבה השיב לו שהחזו"א לא אמר לכתוב כך אלא לכתוב בפשיטות שהספר נגד חז"ל. ונכתב כלשון חנ"ל עם כוכבית, ולמטה ציינו המקור לנוסח בקובץ אגרות).

הדברים היא שהחזו"א סבר שאין כלל מקום לדברים ושיטה זו אינה יכולה להחשב כאפשרות תורנית, ויל"ע אם ייתכן לדחות משמעות זו, וצ"ע. וראה דברי הגרי"א זילבר זצ"ל בעל 'בירור הלכה' בהערה⁴¹⁷.

הכרעה ע"פ אסיפת רבנים מורחבת ומקיפה

יש לשוב ולציין את דברי הגרימ"ט בשנת תש"ח, "באחת אני תמים דעים עם הרב כ. שכדאי היה שיוחלט דבר שכזה ע"פ אסיפת רבנים יותר מורחבת (מודגש במקור) ויותר מקיפה, ששם ישמעו הרבנים את הדעות המנוגדות בכל נימוקיהם ואחר ידונו יכריעו ויחליטו" (תלפיות ג, ג-ד, ניסן תש"ח). דומה בעיני שיש לשמוע כאן הד מההכרה של הכותב שהדברים חסרים עדיין דיון הכרעה והחלטה של סמכות מתאימה.

ב – דיון בדברי הבני ציון

בדברינו בפרק זה כתבנו את שנראה להעיר בעיקר דבריו של הבני ציון ויעויין שם. להלן נדון בפרטים שונים מתוך דבריו שיש להרחיב בהם. בטעמו לפסוק שלא כדברי הראשונים

בפתח דבריו (ח"א י"ד אות ד') מבואר טעמו שלא לפסוק כדברי הכוזרי והרז"ה, לפי שהיסו"ע כבר דחה דברי הכוזרי ורז"ה שהקו 'בירושלים או בצין' נקט שהקו הוא בקצה המזרח וכשיטת הראב"ח וריב"ב ועוד, וכעת שנדפסו דברי הראב"ד למדנו שגם הוא סובר כך. ע"כ. וראה שם באות כ' שכבר כתב טענתו זו כתימא על מי שפסק כדברי הכוזרי והרז"ה "אשר כל הראשונים ז"ל דחו דבריהם כנ"ל [באות ד']" עד כאן.

וצר להעיר שיש כאן חוסר ידיעה, ובראב"ח וראב"ד ויסו"ע מבואר להדיא שקצה המזרח - מקום קו התאריך הוא בצין (וראה מה שהבאנו בפרק ד'), והיסו"ע דחה דברי הכוזרי ורז"ה שהקו (כפי שהבין בדבריהם) בטבור הארץ או בירושלים ועל זה העמיד כל דבריו. (ואכן כתב כאפשרות שכוונתם באמת שהקו בקצה המזרח וטען שלשונם לא משמע כן). ולא נמצא שם כלל הלשון שהקו בצין אינו נכון, ונתערבבו לו הדברים. (וגם אפילו להבנתו אינו נכון שכל הראשונים חלקו, והרי הריטב"א והר"ן והרשב"ץ ועוד הסכימו

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁴¹⁷ בספר 'בירור הלכה' להגרי"א זילבר זצ"ל (תנינא או"ח ח"ב סימן שד"מ) הגדיר אותו גאון דווקא ומומחה לאסטרונומיה וזמנים את שיטת היום: "עקירת הלכה פשוטה ומבוררת פסוקה ומוחלטת ללא מקום נידון ופקפק כלל", והאריך בכמה מספריו בעניין וראה בפרק ט'.

ככוזרי ודו"ה, ומי יכול להכריע שלא כדבריהם, וצע"ג. ואולי אישתמיטתיה דבריהם). ולאמיתם של דברים הושוו כל הראשונים שהביא שהקו בקצה המזרח היא צין. וכלפי אמיתם של דברים לא טען כלום, ודברי רבותינו הראשונים קיימים לעולם ועד.

ועל דברי הראב"ח והיסו"ע שג"כ נטה מדבריהם שכתבו בפירוש שהקו בקצה המזרח כתב (שם אות ה') ש"אינו מספקת דבריהם לזמנינו, דהא כיון דאינם מסמנים באיזה נקודה בקו הארץ היא התחלת המזרח, עדיין אין אנו יודעים איפה הוא, וראה שם המשך לשונו והובא בהערה⁴¹⁸.

ודברים אלו כמות שהן אינם מובנים כלל. והרי הראב"ח והיסו"ע ביארו וגם סימנו היטב היכן ובאיזה נקודה הוא קצה המזרח, והם דברים מוסכמים. והיסו"ע כותב בפירוש (וראה מה שהביא הוא עצמו באות ד') "לפיכך נתחייב שתהא התחלת קריאת כל יום ויום ימי השבוע בשמו מקצה המזרח ולא ממקום אחר זולתו"⁴¹⁹. וכתב שם דבר זה בשם הראב"ח (וכן הראב"ח עצמו בדבריו ביאר היטב ובאופן ברור שאין בו מקום לפירושים היכן היא נקודת קצה המזרח⁴²⁰), ואיני מבין איך אפשר לבוא ולומר שלא

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁴¹⁸ "דהא בכל נקודה ונקודה מכל קו הסובב את כדור הארץ כולם שוים לעניין זה. ובשלמא על זמנם שפיר היה מספיק תשובתם דבקצה הישוב המזרחי עד מקום שהיה מגעת אז והיה יכולין להגיע אז שמה, שם התחלת המזרח, וכן עד מקום שהיה יכולין להגיע בצד מערב שם כלות המערב. והאמת כן הוא, כי לא היה לנו הכרח לדעת בדיוק באיזה נקודה בקו הארץ היא התחלת המזרח, והיה די לנו לדעת כי אינו על חצי כדור העליון, וכיון שהוא בחצי כדור התחתון לא היה אז נפ"מ כלל לדעת ולסמן הנקודה באורך כדור הארץ, וכמו שבאמת מפורש יוצא מבעל יסו"ע שכתב כי לא חיישינן לדגי הים מה להם ומה שם יקראו ליום הנזכר יעו"ש. אבל לאחר שנמצאו חלקי העולם אמעריקא ואוסטראליען ושאר האיים אשר בחצי כדור התחתון..." בהכרח עלינו לדעת היכן הוא קו התאריך של גבול המזרח והמערב". ע"כ. וראה שם כל לשונו.

⁴¹⁹ וביאר ביסו"ע פ"יז (בדפוס שני מעמ' 34 ומעמ' 36) שבשעת תליית המאורות ניתנה השמש בטבור הים והתחילה הזריחה בקצה המזרח של היישוב ולכן מתחייב מזה שהתחלת היום תהיה משם (ועיי"ש למה היום מתחיל מהשקיעה בקצה מזרח ולא מהזריחה שם, ועיין חזו"א בסק"ג מה שביאר בדבריו). והנה ברור בהלחט בדבריו שכוונתו כמשמעו שבנקודה זו מתחיל היום, ובנחמד ונעים (עמ' נ') שע"פ היסו"ע הקו בקצה המזרח 'ולא במקום אחר זולתו בעולם'. ואיני יודע לבאר כיצד נטה הבני ציון מכל זה.

⁴²⁰ ראה בדבריו (מאמר א' שער י', שמשם ציטט הבני"צ) שכתב שמקום המולדות 'בקצה מזרח בלבד ולא במקום אחר מכל מקומות העולם' ושע"פ זה אפשר לחשב שעת המולד לכל מקום בעולם (וביאר במאמר ב' שער ז' שמכחישים העדים ע"פ חישוב ההפרש מקצה מזרח למקום הראיה שלהם, וביאר שם סוגיא דר' זירא ר"ה כ' שהמולד בקצה המזרח והראיה במרחק י"ב שעות בקצה מערב וכו'). וכן בספרו צורת הארץ ביאר היטב היכן הוא קצה המזרח ושמות הארצות השוכנות בו. ואולי חלק מהדברים הנ"ל נשמטו לו, וצע"ג.

פירשו היכן הוא קצה המזרח. (ומעולם לא אמרו הראב"ח והיסו"ע שאין לנו צורך בידיעת הנקודה המדויקת אלא כתבו וביארו היטב היכן היא. ומה שהביא מהיסו"ע שלא חיישינן לדגי הים נכתב שם כקושיה על הכוזרי ורז"ה למה פירשו דין האוקינוס ולא כתבו בפירוש אם הקו בקצה המזרח או בטבור הארץ שנפק"מ לרבע כדור המיושב בבנ"א, ולא נכתב כלל בהקשר הזה). וכן הראב"ד כתב דבריו על דברי הרז"ה והכוזרי שפירשו שקצה המזרח הוא בסין ובמרחק 90 מעלות וברור שלא התכוון ל'מזרח' אחר. וראה מה שכתבנו בהערה⁴²¹. על דברי הכוזרי ורז"ה הוסיף וכתב באות כ' ש"אולי י"ל דגם הכוזרי והרז"ה ז"ל לא ס"ל כן להלכה... ורק כתבו לפרש הברייתא דנולד קודם חצות לפי מצב היישוב שהי' בזמן הש"ס ועד זמניהם" (בני ציון ח"א סימן י"ד אות כ', וכע"ז בח"ב סימן י'). ואין הדברים מובנים כלל. והרי הכוזרי האריך לבאר הדבר ע"פ נתינת התורה ונתינת השבת לישראל וע"פ קריאת שם הימים בששת ימי בראשית, ואיך זה קשור ל'מצב הישוב שהיה בזמן הש"ס', ומה זו תשובה. ועכ"פ כל האחרונים נקטו לא כן והביאו כולם את דברי הכוזרי ורז"ה על מציאות שלנו, (והפנ"י וערוך לנו אף כתבו שזה מתאים יותר לפי המציאות שלנו), וראה פרק ג'.

בפלוגתת הראשונים איך נקטינן בעניין בתשרי או בניסן נברא העולם

הבני ציון שם אות ט"ז כתב דנקטינן כמ"ד בתשרי נברא העולם (אשר להאי מ"ד כתבו קמאי שנתלתה החמה בג' שעות). ואין דבריו מכוונים בזה, והיא פלוגתת קמאי היאך נקטינן, ובאחרונים מצאנו שנקטו כמ"ד מניסן וכאשר נבאר. עיין גמ' ר"ה י"ב א' 'ולתקופה ברבי יהושע' ושם רד"ה חכמי וד"ה ולתקופה נקט רש"י שבניסן נברא העולם. ובשו"ת מהרלב"ח סי' קמ"ב כתב שרה"ג בתשובה ג"כ נקט כן. וכן נקטו בתוס' ר"ה כ"ז א' ד"ה כמאן, ומבואר שם שכן נקט ר"ת (והקשו היאך מצלינן ברי"ה זה היום תחילת מעשיך, ותימצו דבתשרי עלה במחשבה ולא נברא עד ניסן). וכן נקט ברשב"א ר"ה כ"ז א' וכ"ה בחידושי הר"ן שם (ובר"ן על הרי"ף שם ג' א' לא

מקורות והערות

⁴²¹ ואשר באמת יש לדון הוא שמא לפי המציאות שלפנינו לא היו אומרים הראב"ח והיסו"ע את דבריהם, ובזה יש לדון מהו הטעם שעל פיו הם קבעו את הקו בקצה המזרח והאם טעם זה קאי גם לפי המציאות שלנו, וראה מה שהרחבנו בזה בפרק ו'. אבל אין כאן נושא של מציאת הקו שעליו הם דיברו אלא הנושא הוא האם יש לנו לומר קו אחר מהקו שלהם. (ולגבי הראב"ד הרי הסכים לקצה המזרח של הכוזרי ורז"ה מפני טעמים שהביאו הראב"ד בתוך דבריו, והדברים קיימים גם למציאות שלנו וראה פרק א' ובמילואים שם).

כתב הכרע גמור אך נראה דציידד כמ"ד בניסן יעו"ש) וכ"נ בסמ"ג עשין מ"ז (ועיין רא"מ בראשית י"ז, כ"ו) וכ"ה בהגהות אשר"י והובא בב"ח סימן תקצ"א.

ושמענו דעת רה"ג רש"י ותוס' וסמ"ג ורשב"א ור"ן והג"א דנקט' כמ"ד בניסן (וכ"נ דעת הרמב"ם דפסק לברכת החמה בניסן ברם יעויין להלן). ובאגודה לר"ה כ"ז ג"כ כתב דנקט' הכי, אבל שם לדרך ח' הביא חישוב תוס' שלכאו' אזיל למ"ד בתשרי, ויל"ע. ועיין להגר"י פערלא על רס"ג (עשין נ"ו ד"ה ובהכי ניהא) שהרי"ף שהעתיק פלוגתא דר"א ור"י ולא כתב הכרע היינו דסתמא הלכה כר' יהושע דבניסן נברא, והשמיט הרי"ף מש"א כמאן מצלינן כו' ומה"ט. (וככל זה דן בדעת הרא"ש שהוא כעין הרי"ף שם ושם, ולענ"ד יש לדון שמא לא נכנס לדון בזה ולא שפסק כהרי"ף, ואכמ"ל בזה).

ולאידך ברמב"ן בדרשה לר"ה (ובבראשית ח', ה' ושם י"ז כ"ו) נקט כמ"ד בתשרי וכ"נ בריטב"א ר"ה כ"ז ובריא"ז לשם וכ"ה בבחי' ריש בראשית, וכ"נ במחזורו של"ב (ועחזו"א או"ח קל"ח סק"א שדן בדעת תוס' ר"ה ח' א' שמחשבונו נראה דס"ל נמי כמ"ד בתשרי, ברם בדרך כ"ז כתבו בפירוש דנקט' כמ"ד בניסן, ואולי נחלקו בעלי התוס' בזה וצ"ת). והבני ציון הביא מטעמי רס"ג לתקיעות שמנה בריאת העולם וש"מ דנקט כמ"ד בתשרי, ברם דבריו שם דרך אגדה, ולכאו' ייתכן שנתן טעם דרך אגדה אף לחד תנא או משום דעלה במחשבה וכיו"ב, ויש לעיין אם אפשר לפסוק הלכה ע"פ זה. (וכן הביא ש"ח בפסיקתא וברושלמי, ברם אחר שהיא פלוגתת תנאי והראשונים שהכריעו בניסן הוא ע"פ משמעות הבבלי, מה ייתן לנו שבפסיקתא וירושלמי נקטו כאידך מ"ה, וכע"ז כבר העיר בשו"ת מעיל צדקה סי' כ"א לגבי הפסיקתא. ואשר הביא מאגודה יעול"ע דאדרבא, ולכל היותר אין הכרע בדעתו).

ובשו"ת מהרלב"ח סי' קמ"ה כתב ש'עוד היום אין לנו ראייה מכרעת כלל' כמאן הלכתא, ומ"מ צידד שם דנקט' כמ"ד בתשרי. ועשו"ת משאת בנימין סי' ק"א שלגבי דברים מסויימים נקטינן כמ"ד בתשרי ולגבי דברים מסויימים כמ"ד בניסן, וצ"ע, ועביהגר"א תקפ"א סעיף א' כתב דמנהג מקומותנו בסליחות כמ"ד בתשרי נברא ומנהג שבשו"ע כמ"ד בניסן, ויעו"ש שהביא דברי התוס' והר"ן ולא כתב הכרע ברור, ועבחזו"א או"ח קל"ח שלכאו' צידד כמ"ד בתשרי, ויל"ע.

וכבר העירו האחרונים שבפשוטו למ"ד בתשרי נברא אין מקום לדרך ברכת החמה בניסן, ואנן מברכינן בניסן וכ"פ הרמב"ם ושו"ע, והיינו כמ"ד דבניסן נברא. ועברכ"י רכ"ט ליישב למ"ד מתשרי ובאורו שם קצת צ"ע, ועיי"ש שכתב דמהרמב"ם בשני מקומות משמע דקיי"ל כמ"ד בתשרי, וכ"ה בכס"מ ה"י שמו"י

פ"י ה"ב ג' שצ"ן, וראיתי מציינים שכן נקט המהר"ם שיק בדעת הרמב"ם. ואמנם בשו"ת מעיל צדקה סי' כ"א ובמהר"י אסאד או"ח ז' נקטו בדעת הרמב"ם דבניסן נברא, וראה להגר"י פערלא (הנ"ל) שג"כ נקט בדהרמב"ם כמ"ד בניסן. ולכאור' כן מסתבר כדי להשוות לדבריו בהל' ברכות הנ"ל ובפרט שדבריו שם נראים מפורשים טפי והראיות לאידך גיסא נראה שאינם מוכרעות כ"כ.

הבאנו לעיל דברי תוס' שעלה במחשבה בתשרי ונברא בניסן. והנה בבני ציון הביא שבשארית יעקב⁴²² הגיה דברי תוס' שעלה במחשבה בניסן ונברא בתשרי, ורצה לסייע מזה דבתר תקופת תשרי אזלינן. והנה הגהה זו לא תיתכן כלל. שבתורא"ש ר"ה ותו"י ר"ה הוא כדקמן וכ"ה באגודה לשם ובר"ן שם, וא"א להגיה כל הספרים (ואשר הוקשה לו דלפי החשבון ניסן דתקופה הוא קודם תשרי דמולד וי"ד, אמת הוא, ושפיר י"ל דעלה במחשבה בתשרי שקודם ניסן דתקופה, ועיין). ועוד שהרבה אחרונים עסקו בדברי תוס' וביארו נוסחא דקמן, יעויין חת"ס וכפות תמרים ושפ"א שם וצל"ח ר"ה ט"ז וערול"נ ר"ה י"א וא"ר תקצ"ב סק"ו שביארו העניין דעלה במחשבה ע"פ גירסא דקמן, (וכן הביאו הנוסחא דקמן ברא"מ בראשית י"ז, כ"ו ובמג"א תקצ"ב סק"א ומ"ב שם סק"ה). ולענ"ד דברי תוס' עצמם מורים כגירסתנו והדבר מצד עצמו נוטה כן, שהרי סדר התקופות תלוי בבריאה בפועל אבל זה היום ייתכן לאמרו על המחשבה וכמש"כ תוס' שם שניתן להאמר על הדין, וגם נראה שנשארו בהנחתם בתחילה דנקט' כר' יהושע, ועיין. ושור"ר מביאים מפע"ח (שער השופר פ"ה, וכעת לא בדקתי אם כן הוא בח' שער) דבתשרי עלה במחשבה ובניסן נברא וזה כגירסא דקמן. והנה נתברר שאין הגהה זו נכונה ועכ"פ המגיה הנ"ל יחיד הוא, וח"ו לייסד הלכות קבועות ע"פ הגהות כאלו (מלבד שגם לולי תוס' הרי עלינו לחוש לרש"י ורשב"א ור"ן וש"ר שהבאנו שנקטו כמ"ד בניסן).

וסוף דבר בנידון אם נברא בניסן או בתשרי, שיש כאן פלוגתא רבתי בקמאי, ובב"ח סימן תקצ"א הביא מהג"א דנקט' כמ"ד בניסן וכ"נ במג"א תקצ"ב סק"א ומ"ב שם סק"ה. ופשיטא שאין מקום להקל בדאורייתא כמ"ד בתשרי דלא ככל אותם הראשונים והפוסקים שנקטו כמ"ד בניסן.

מתי נתלו המאורות לר' יהושע שסבר בניסן נברא העולם

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁴²² יש הרבה ספרים בשם זה, ומהדומה שכוונתו לספר שארית יעקב וילנא תרמ"ד להגר"י הברמן שעוסק בענייני תכונה.

הבני ציון כתב (חלק א' סימן י"ד אות ט"ו) שגם ר' יהושע שסבר שבניסן נברא העולם מודה לקבלת הקדמונים שהחמה נתלתה בג' שעות ביום. ודבריו תמוהים, שהרי כל הקדמונים שאמרו שהחמה נתלתה בג' שעות ביום כתבו זה למ"ד בתשרי נברא העולם, ולמ"ד בניסן נברא כתבו הקדמונים הללו עצמם שהחמה נתלתה בתחילת הלילה⁴²³. וכתב הבני ציון בזה (ח"א סי' י"ד אות ט"ו) שגם לר' יהושע שסבר בניסן נברא העולם והמאורות נתלו בתחילת הלילה, מ"מ גם הוא מודה לקבלה שהחמה החלה להקיף העולם רק בשעה השלישית, וצ"ל שהחמה עמדה במקומה עד שעה ג' שלמחרת. וכבר העירו בנו ואחרים שדבריו תמוהים ומנוגדים למפורש במקורות. **ראה** להג"ר משה נחום שפירא בעל הר הקודש ובנו של הבני ציון במוריה נ"ט שכתב על דברי אביו בזה 'ודבריו תמוהין ובער אני ולא אדע האין נעלם לפי שעה ממע"כ אאמו"ר צ"ל אשר היו נהירין ליה שבילי דרקיע ושבילי דנהר-דעה דברי הלבוש... דמפורש בדבריו דלמ"ד בניסן נברא העולם ניתלו המאורות בתחילת ליל ד' בנקודה שהיא ט"ו שעות (ש) קודם מולד תשרי לר"א...". ויעו"ש שהאריך עוד והסיק שלמ"ד בניסן הרי נתלתה והתחילה מהלכה בתחילת הלילה. וכע"ז העיר בספר קו התאריך בכדור הארץ (לר"ל בלום) וראה שם עמ' 121 ואילך שהרחיב בהנ"ל ובטענות נוספות.

ובאמת שכבר כתב הדברים בשו"ת מהר"י אסאד או"ח סימן ז' (שעסק שם בדברי הלבוש) וביאר שם שכל התלייה בג' שעות אינה אלא אם בתשרי נברא העולם, ואנן שאנו מונים לתקופות כמ"ד מניסן נוקטים לא כך. והביאו בבני ציון ח"ב סי' י' אות ט"ז וכתב עלה ש'נוראות נפלאותי' שאילו כן הרי צריך לברך ברכת החמה מהנה"ח, ואיהו פירש דעת הלבוש שא"א לברך אלא בג' שעות. והנה גם אם נסכים שדעת הלבוש שא"א לברך מהנה"ח, הרי אנן נקטינן ונהגינן לא כך ולית דחש לה כלל וכבהערה דלהלן (ועמש"כ להלן לגוף דעת הלבוש). ואין ספק שצדקו דברי מהר"י אסאד בזה (וראה גם ב'להורות נתן' ח"ד סי' י"ד אות ו').

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁴²³ שמוסכם שתקופת תשרי הראשונה אם מנינן מתשרי היא בג' שעות ביום, (ונקטו שנתלתה החמה ברגע התקופה, וראה להלן שגם זה אינו פשוט, ובמפרש הביא צד שנתלתה בחמה והגיעה למאזנים בשעה ג'). וכן מוסכם שתקופת ניסן הראשונה אם מנינן מניסן היא בתחילת הלילה.

והדברים מבוארים היטב מתוך דברי המפרש והלבוש שמהם הביא הבני ציון עיקרם של דבריו שנתלתה החמה בסוף השעה השלישית, וראה לשונותיהם בהערה⁴²⁴. וכן נראה מדברי רה"ג בתשובה (שהיא כנראה מקורו) ונתבאר בהערה⁴²⁵.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁴²⁴ לשון המפרש (קה"ח פ"י ה"א) "ועל דעת ר' יהושע יום ד' לבריאת העולם הוא ר"ח ניסן ללבנה ולחמה, שהרי מולד הלבנה היה בלילה) ד' בטי' שעות ותרמ"ב חלקים והוא מולד ניסן, וכן תחילת שנת החמה היא שעת התקופה, והיא היתה בליל רביעי בתחילת הרגע הראשון והוא תחילת חודש ראשון מחודשי שנת החמה, לפיכך היה ר"ח ללבנה ולחמה, והחמה בראה הקב"ה בראש טלה בתחילת ליל ד', אבל הירח נברא בסוף מזל, דגים והתחילון) הלבנה והחמה ללכת במזלות במהלכן] המוסגל בהם עד שנתקבצו במעלה הראשונה ממזל טלה בכמו כ"ד חלקים ממנו בטי' שעות מליל רביעי ותרמ"ב חלקים... ע"כ.

ולשון הלבוש סימן תכ"ח סעיף ח' (עמ' תפ"ה במהדו' ז"א) "ורבי יהושע אומר בניסן נברא העולם וסבר שנתלו המאורות בתחילת ליל רביעי בתחילת שנה, ושימשו יחד ט' שעות תרמ"ב חלקים. (-ואח"כ שבעה ימים היתה הלבנה 'נזופה' ולא שימשה עד המולד, יעו"ש) "ואח"כ בעת מולדה (-של הלבנה, אחרי שבעה ימים) כבר הלכה החמה ונתרחקה מתחילת טלה עד שנולדה הלבנה ז' ימים ט' שעות תרמ"ב חלקים... (-היינו שהחמה 'התקדמה' לבד והלבנה שלא שימשה נשארה לעמוד במקומה, ומזה נוצר ההפרש ביניהם). הרי להדיא שהשמש התחילה מיידי לסבב ו'הלכה ונתרחקה' מרגע תלייתה בתחילת ליל רביעי, ואותם ז' ימים ט' שעות תרמ"ב חלקים (שבהם נתרקה החמה ממזל טלה) מתחילים מתחילת הלילה, ומיד הלכה השמש ממקומה ונתרחקה, והם דברים פשוטים שאינם נותנים מקום לדיון.

וכל מה שנקט הבני ציון שמוסכם שהחמה החלה לשמש רק בג' שעות בלי קשר לזמן התקופה צ"ב. ובמפרש שם מבואר שמקור שעת התלייה בג' שעות הוא מחשבון התקופה, וכן המשמעות הברורה בלבוש שסתם שלמ"ד בתשרי נבראה בג' שעות ולמ"ד בניסן נבראה בתחילת הלילה.

⁴²⁵ בתשובת רה"ג שבאוצה"ג לר"ה (סימן ט' עמ' 19) שאל השואל לטעם מניין בהר"ד והוסיף ושאל "וכן מ'ז' שעות שקדם חשבון חמה לחשבון לבנה, מאי עילתו, אם כשאמר רב סעדיה ז"ל כדי שיהיה (א) חמה ולבנה כאחד במזל מאזנים ביוג, ופנ"רש כי חמה נתלית בסוף ארי כדי שתלך סוף ארי ובתולה בשאר יום רביעי ויום חמישי וליל שישי ותגיע לתחילת מאזנים ביוג. ואייתי ראייה ואמר כשאתה מגיע את החשבון למפרע מעכשיו עד אותו הזמן אתה מוצא אותו כך. ולא ידענא הא מילתא אם מדברי רבותינו היא או מדברי אומות, וגם מדברי חכמי אומות הרבה מתחלפין ביסודותיהן ועיקריהן, ומנא לן דעל מנהון סמאכא דילן". עד כאן מדברי השואל. (ולא הבנתי משי"כ בשם רס"ג, שאם באה חמה למאזניים רק ביום ו' הרי נמצא שתקופת תשרי ביום ו', וצריך לי עיון).

ובתוך תשובת רה"ג שם "ואשר כתב רב סעדיה נוחו עדן בפתרון בראשית למתלמידים חיברו ולא לחכמים, וראיה שכתב כי בהחזירך את החשבון [למ]פרע כן תמצאהו כמו דחיה בקנה הוא. ומ'ז' שעות אשר הזכרת ואשר כתב, אין נמצאות אלא אליבא דר' אליעזר כי בתקופת תשרי ה'. ואם כדבריו הוא אין לו ראייה כי מ' (י') [ז'] שעות קדמה תקופה למולד אלא מן ה...ה והשמועה בלבד, אלא שמביא [ראיה] לדבר כי התקופה בתחילת שעה רביעית מיום רביעי ואומר [כי] באותה [שעה] [נפלו] [נתלן] המאורות ואחר מ' ז' [שעות מ]שעת בריאת אדם היה מולד ו... הוא ראש תשרי, אבל לדברי ר' יהושע שמנה מניסן ניתלן במאורות שנתלו בתחילת ליל רביעי ואומרים שהוא תקופת ניסן..."

והנה לא נכתב כאן מעבר לכך שחשבון התקופה מלמד על כך, וכלשון רה"ג 'ואומר כי באותה שעה (-של התקופה) נתלו המאורות'.

ובאמת שלא ייתכן כלל לומר שהחמה עמדה במקומה, שאם החלה החמה את תנועתה רק למחרת הרי על כרחנו למנות התקופות מלמחרת, שהפרש התקופות זו מזו הוא ע"פ התקדמות הקפת החמה בכל הזמן שביניהם, ואין שעות עמידתה בלא תנועה יכולים להחשב למניין תקופות⁴²⁶. וכל חישוב התקופות שלנו (המבואר בדברי הקדמונים הנ"ל) בנוי כולו על ההנחה שהתחילה להקיף מתחילת ליל רביעי, וקשה להבין היאך נשמט לו כל זה וכאשר תמה בנו בדבריו הנ"ל. (לתוספת באור ראה הערה⁴²⁷).

וראה בפרק זה שהבאנו שבדברי המפרש מבואר שגם למ"ד בתשרי נברא העולם השמש נתלתה וגם החלה להקיף מתחילת הלילה, וכ"ש שבניסן כן הוא ואין להעלות על הדעת שהחלה ההקפה רק בג' שעות למחרת.
בהערותיו על קונטרס י"ח שעות להחזו"א

בבני ציון חלק ב' סימן י' אות ו' הביא דברי החזו"א 'שכבר קבעו לנו ראשונים מניין הימים מהתחלת המזרח' ותמה מניין כוחם לקבוע שלא ע"פ תליית המאורות ועל סמך מה קבעו כך בלי מסורת. והנה זו בעצם טענה על הראשונים שאין בכוחם לחלוק על סברותיו, ושותיה דמר לא ידענא.

ושחזר ודן שלא ברור בראשונים היכן מקום הקו ומהו קצה המזרח, כבר הערנו לעיל שבדברי הראשונים מבואר להדיא שכוונתם לקצה היישוב.

ומש"כ שם באות ז' הנה דין יפן ברור מהכוזרי והרז"ה בלי שום קשר לנידון יבשה הנמשכת, שהרי אם נקבע הקו ב-90 מעלות באמצע היבשה הרי כ"ש שיפן בחוץ, ולשונו שם ובכותרת מביא לידי טעות (ולגוף סברת החזו"א הרחבנו בפרק ה'). ושהעיר שם מחכמת אורך הארצות שבפיה"מ מנחות, הנה הרמב"ם הזכירה לעניין הפרשי

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁴²⁶ ואם נאמר שהחלה את הסיבוב השנתי ולא היומי, הרי איבדנו את כל המקור שלו שהסיבוב היומי התחיל בג' שעות וכטענת החזו"א. ובבני ציון חלק ב' האריך שאין להפריד בין התנועה היומית לתנועה השנתית.

⁴²⁷ שנת חמה היא 365 יום ורביעי, ובמשך זמן זה השמש מקיפה את גלגל המזלות. כל תקופה היא רבע שנה נמצא המרחק בין תקופה לתקופה 91 יום ו-7 וחצי שעות. בין תקופת ניסן לתקופת תשרי יש שני רבעי שנה וההפרש יוצא 182 יום ו-15 שעות, וכך חישוב כל הראשונים את ההפרש שבין תקופת ניסן הראשונה לתקופת תשרי הראשונה, (וכך גם בלבוש הנ"ל שעליו העמיד בנו את שאלתו). אילו צדק הבני ציון שהשמש עמדה במקומה 15 שעות אחרי התקופה הראשונה (מתחילת הלילה ועד 3 שעות ביום המחרת), הרי יש לגרוע מהתקדמותה 15 שעות, וכל חישוב התקופות שבידינו מלמד לא כך.

השעות שנודעים מתוך הפרשי האורך, ולא עסק ולא רמז כלל על נושא קו התאריך, ולא ידענא כוונתו.

ושהקשה באות ח' שלהחזו"א י"ח שעות מתקיים רק ב'נקודה אחת קטנה', לא ד"ק, כי ברוב יבשת אסיה הקו במרחק 90 מעלות ורק בבליטות סיביר ואוסטרליה הקו נוטה למזרח (ובלא"ה הלא סגי בזה שיש מקום אחד שהיום מתאחר כדי שייחשב לילה ויום מן החודש).

ושהעיר באות ח' ט' שדוחק לומר שהים שטף, וששאל שם דא"כ אולי הייתה יפן מחוברת, עסקנו בזה בסוף פרק ד'. ושטען באות י' י"א בנידון דעת היסוד"ע כבר הערנו לעיל והרחבנו בפרק ו' מלשונותיו המפורשים ומדברי האחרונים בבאורו. ובדברי השו"ת מן השמים ראה בדברינו בפרק א' שמשמעם כהחזו"א, ובדעת התוס' אהרן כתבנו בפרק ג' שמפורש בדבריו שהקו בקצה המזרח ושלל רק את האפשרות של טבור הארץ, וכפי שביאר לנכון את היסוד עולם. - המשך הבני ציון שם הם מה שכתב ליישב דבריו או לחדש דברים, ובאתי כאן לדון כמה שטען על החזו"א.

ג - על האפשרות שאין קו תאריך⁴²⁸

יש להקדים. גם אילו היה ברור לנו שסברתנו נותנת כשיטה זו, הרי באותה מידה ויותר מכך ברור שאין כל טעם אפילו להחמיר כשיטה שהיא נגד המפורש להדיא בהרבה ראשונים ואחרונים, (וכבר הבאנו מדברי ר"מ כשר במאמרו הראשון "דעת כל המחברים שעסקו בבירור השאלה שלפנינו היא שמן התורה יש קו תאריך ידוע בכדור הארץ" והעמיד דברי עצמו כחולקים על 'כל המחברים' וזו האמת ודלא כמאמרי

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁴²⁸ הרעיון נתפרסם בציבור ע"י ר"מ כשר מח"ס קהת"א הישראלי בספרו ובמאמרים נוספים. קראתי הרבה חומר מדבריו ובכל זאת לא אתיימר שירדתי לסוף דעתו. החומר 'מרוח' ומפוזר על פני מאות דפים, ולענ"ד יש בו סתירות קשות בהגדרות המדוייקות. כתבתי על הדברים שרגילים להאמר בזה, וצינתי לדבריו במקום שראיתי צורך בכך.

המאוחרים. ולא מצאנו שום מחבר שסבר שאין קו תאריך⁴²⁹), ולא היו הדברים אלא כקושיה עיונית גרידא, למה באמת ההלכה הפשוטה היא לא כך. תקוותי שיש לדיין בדברים משמעות תורנית בהקשר הזה.

מונה ששה ביבשה ובים

האפשרות שאין קו תאריך נאמרה כנימוק לרעיון שיש לנהוג כקו התאריך הבינלאומי, ונטען בזה, שמן התורה לא נמסר כלום על מושג של קו תאריך בשום מקום. ויש להכריע הדין ע"פ הגמ' בהולך במדבר שמונה ששה ומקדש שביעי, ושמע מינה שיש בשבת חובות הנקבעים ע"פ הגברא בלי קשר למקום שהוא נמצא, ויש לומר ממילא שההולכים מאסיה למזרח נוהגים כמזרח וההולכים מאירופה ואפריקה למערב נוהגים כמערב, ובמקום המפגש שלהם נוצר מאליו קו שבו יהיו בני אדם משני צידי הקו ולהם תאריכים שונים, אלא שיש לומר שהים אינו נקבע לעולם בשום תאריך, וכל אדם מונה בו כפי מקום שיצא. ע"כ.

ההסתמכות על הגמ' שבת שם תמוהה ביותר, והרי מפורש שם בגמ' שהוא אסור כל ימיו בעשיית מלאכה והותר רק כפי המוכרח לו לפיקוח נפש, ונמצא שמפורש כאן

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁴²⁹ כותב אחד הציע דרך זאת, בכמה שינויים, לפני מחבר קהת"א הישראלי: רב"ז ויילר מירוסלב, משכיל יודע ספר שכתב בחוצפה לראשונים (מאמרו נדפס בקונטרס 'דברי חכמים'). ואם כי אינני חושב שראוי להביא דבריו במאמר תורני אבל אם עוסקים בשיטה זו הרי מן הנכון להזכיר שהוא הראשון שדן כן ור"מ כשר המשיך ופיתח את דרכו. ר"מ כ. כותב בספרו (קהת"א הישראלי עמ' 236) שרב"ז כתב "שהסכימו איתו הרבה חכמי התורה", ולא היו דברים מעולם. אין בדבריו טענה כזו ולא דומה לה. בקטע הממשיך כותב רמ"כ שלא מצא מי "שעמד לימינו של הרב שפירא ולפידות". השמטת תואר הרב לחכם מחשובי המשויבים באותו דור מזעזעת הלב ומהחובה להביע שאט נפש. חבל שבמסגרת נסיונותיו ליצור רקע מתאים לדבריו נזדקק רמ"כ לשיטות כאלו. צורת הכתיבה הזו נועדה כנראה לטשטש כאן את העובדה (שהוא עצמו הביא אותה בעוד מקומות) שמלבד הגרי"מ שפירא גאב"ד צ'ורטקוב, שהוא חכם שאינו מוכר כ"כ, סבר כך גם הגרא"מ לפידות שהיה מחשובי דורו. (וכבר ביארנו במקומו שנראה שגם השואל ומשיב סבר כך וכן חכמים נוספים).

לעיקר הדברים יש להדגיש שמצאנו אחרונים שכתבו שאורח הבא ממקום למקום ממשיך במניינו עד שיבא ליישוב ישראל. דברים אלו מורים שגם במקום שיש תאריך קבוע למקום ובני המקום נוהגים על פיו - אין זה קובע כלפי האורח שלא נכנס למקומם (והמשמעות ברורה שסברו כך גם כלפי היישוב העליון שבו אין מי שטען שאין תאריך קבוע, ודבריהם בנויים על רעיון אחר לגמרי). אין לזה שייכות עם הרעיון שאין קו תאריך ודברים כאלו נכתבו גם ע"י אחרונים שסברו שיש קו תאריך.

להיפך: שהוא ספק גמור מדאורייתא ומניית ששה איננה פותרת לו כלל את הספק. ואין כאן שום מקור להכרעה בנידון קו התאריך, וראה עוד בהערה ⁴³⁰.

גם אילו נקבל דבריו שיש ראייה משם, ואחרי כל האריכות העצומה בדבריו לבאר את חובת הגברא שבשבת, עדיין לא מובן מה נעשה למועדים שתלויים בתאריך ואין להם שום שייכות למניית ששה ולחובת הגברא המיוחדת הזו. ואם נאמר שאכן בהם על כרחך שיש קו תאריך, ויהיו ימי השבוע נקבעים לפי מניית ששה ואילו התאריכים לפי קו התאריך, ובחצי כדור הארץ יהיו התאריכים חלים בימים אחרים בשבוע מאשר בארץ ישראל וחצי העליון (וביפן ועוד ארצות יחול ר"ה באד"ו ופסח בבד"ו והושע"ר ופורים דפרזים בשבת וכו'), הרי זו תימא שלא תיתכן כלל והאריכות למותר. ואם נאמר שיש סברא עצמית שכל אדם נשאר בתאריכו בלי קשר לעניין השבת, א"כ כל האריכות בגדרי חיובי השבת וכל ההישענות התמוהה על מונה ששה

מקורות והערות

⁴³⁰ בגמ' שבת ס"ט ב' שההולך במדבר ושכח יומו דינו שמונה ששה ומשמר שביעי, ומסקנת הגמ' שאסור בעשיית מלאכה בכל הימים מלבד כדי חייו, ומבואר בכל הראשונים שם ובכל הפוסקים א"ח סימן שד"מ שהוא איסור גמור מדאורייתא מחמת הספק. ומה שעושה קידוש וכו' בשביעי הנה ברש"י שם מבואר שמקדש שביעי לזכרון בעלמא, והיינו שהוא דין דרבנן מחמת הספק. וכעיי"ז בריטב"א ור"ן ומאירי, ואין בזה חולק, וכן מוכח ממג"א ופמ"ג ושאר אחרונים שם (ויעיי"ש מה שדנו לגבי מלאכות דרבנן ולגבי התפילות), וכן נפסק במ"ב [והרדב"ז למד שחובת הקידוש היא בתורת ודאי וכדי לעשות זכר למעשה בראשית לפי מקומו ומצבו, וצ"ע. והנה גם לדבריו הרי מבואר בגמ' שיש לו איסור מלאכה בכל הימים וביאר הרדב"ז שם שהוא מפני שלכל המחוז או העולם יש שבת לפי יום השבוע וזה אוסר גם אותו מעשיית מלאכה, ומשמע שמדאורייתא (וצ"ב א"כ למה ס"ל שזה פוטר אותו מחטאת ווידוי יעו"ש, וצ"ע, וי"ל בדוחק). ועכ"פ כל דבריו בעניין הם ששייך זכר לשבת לפי מצבו וידיעותיו בלי שייכות ליום השבוע, ולגבי הכרעת יום השבוע הביא בהמשך הדברים שיש בזה בכוזרי ויסו"ע, והנה המשמעות ברורה שהתאריך נקבע ע"פ שיטת הכוזרי או היסו"ע ומונים ששה ושביעי כפי הכרעתם ולא ע"פ מניית ששה עצמית. ועיין במילואים לפרק ו' עוד לגבי דעת הרדב"ז בקו התאריך]. והנה בגמ' שם יש מאן דאמר שעושה שבת ואח"כ מונה ששה ולשיטתו לכאורה אין כל מקום לקשר הדברים, ואם כן ייצטרך לחדש שנחלקו בזה גופא וזו ודאי תימא.

מן הראוי לציין שבמאמר בתלפיות ב' [א-ב] עמ' 185 כתב שיש לו, כלשונו, 'ראיה מוכרחת שאין עליה תשובה' מגמ' זו. הרי אמר רבא שאם הוא יודע יום שיצא בו מותר לו לעשות מלאכה, ולמה לא יחוש שמא בתעוהו במדבר עבר את קו התאריך... ובדומה לזה 'הוכיח' מהגמ' שדנה בזורק מן הים ליבשה וכו' שמבואר בה שדין הים ככרמלית, ואיך לא אמרו שבחוף סין הדינים משתנים מפני קו התאריך (ותמיהני למה לא הוכיח מכל הגמרות העוסקות במעביר ארבע אמות, למה לא פירשו שלא נאמר דין זה אלא כשלא חצה בדרכו את קו התאריך...) והנה טיעון זה נכתב ע"י מי שחוזר ומדגיש בכל הזדמנות שברור לו שהראשונים שכתבו דברים מפורשים בעניין הם 'לא למעשה' מפני שלא הייתה המציאות של השאלה בזמנם כלל, והנה הראשונים לא מחייבים אותו מפני שלא ייתכן לדבר בשאלה זו למעשה, והגמ' 'מוכיחה' כמוהו נגד הראשונים שהרי גם כשזה אינו מעניין דבריה כלל לא ייתכן שלא תדבר בזה למעשה. ודומני שיש כאן ראייה (שאין עליה תשובה...) על דרגת העיון שבה נכתבו הדברים, וד"ב.

ומקדש שביעי כולה לחינם ואין בה שום צורך, שאם התחלת היום לעניין התאריך בחדש קבועה ברור שזה קובע גם לגבי ימי השבוע ויום השבת, ואינני יודע להתחיל לפרש כל זה⁴³¹.

והנה הוסיפו לומר שכל זה כלפי היבשות והאיים, אבל הים נשאר עד היום במצבו הראשון שהתורה לא נתנה לו תאריך, וממילא כל אדם הנמצא שם נוהג כפי מקום שיצא משם. והנמצאים באוניות סמוכות, זו באה מאסיה וזו מאמריקה, ינהגו למעשה תאריכים שונים באותו מקום. ואוניה מאמריקה העומדת סמוך לחוף סין, הרי גם כיום יש לה למעשה תאריכי אמריקה.

מהלך זה קשה מאד. וכי הנוסע בים לדרום סין (באוקינוס ההודי וכו') יישאר ביומו לעולם. ומדבריו עולה לכאורה שאדם שהגיע מהמערב ועומד באוניה בים סוף סמוך לחוף אילת נוהג שבת של אמריקה. והנה אם יקיף את כל העולם ממזרח למערב בים שמצד דרום א"כ בגמר ההיקף יפסיד יום גם כלפי אמריקה, ואם יעשה כמה סיבובים יגיע להפרשים של כמה ימים, וכי נאמר שהוא ממשיך למנות ימים לעצמו וישמור שבת ביום חמישי ורביעי. וע"כ שיש קו שקובע התחלפות ימים גם בים, ולא ייתכן כלל לומר שכל אדם מונה שש ומקדש שביעי.

יש לציין עוד כי במאמריו הראשונים נקט להלכה שמי שבא מאמריקה לאסיה (שנסע מאמריקה מערבה לסין ונתחלף לו התאריך בבואו לשם) חייב לשמור בפעם הראשונה יומיים שבת מעיקר הדין ולא בתורת ספק (תלפיות שנה א' עמ' 617 ושם שנה ב' עמ' 185). ולדבריו כל מי שטס מארה"ב לישראל דרך המזרח הרחוק חייב מעיקר הדין לשמור בארץ ישראל יומיים שבת, אחת בשבת שלמניין ארץ ישראל ואחת ביום ראשון שבאר"י כהמשך למניין אמריקה שכבר החיל עליו חיוב, וכמובן אין מי שחושש לדברים כאלו. וגם בזה אינני יודע אם נשאר בדעתו או שהחליף אותה עם השנים.

החידוש שבחוסר קו תאריך

לעיקר השיטה שאין קו תאריך הנה יש כאן חידוש עצום שבכחצי כדור הארץ אין ע"פ התורה תאריך ויום מסויים, ולכל אדם שם יש תאריך ע"פ המקום שיצא משם

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁴³¹ ולתוספת ביאור. יש מקום לטענה אחרת. שסתימת חז"ל תלמד אותנו שמונים ששה ושומרים שביעי לשבת ושוב נלמד מזה שהיה התאריך. אבל זה לא נכון כלל כיון שכל המושג של מונה ששה הוא רק כשאין תאריך, אם יש הכרעה על תאריך (או ידיעה שיש ספק) אין מקור להכרעה ממניית ששה. רמ"כ לא טען כך אלא טען שבאמת אין תאריך ולמרות זאת גדרי החיוב של שבת מכריחים שימנה ששה וכו', וברור שזה לא יכול לייצר תאריך יש מאין.

עד שישוב לחצי הכדור שיש לו תאריך ושם יחליף התאריך ליום הנוהג שם. ובמקום לקבוע קו אחד של התחלפות התאריך מיום מסויים לחבירו כפי שנקטו הראשונים (וביאר שפשוט ומוכרע מסבא שיש קו) נצטרך לחדש שני קוים של סיום התאריך וסיום דיני התורה והתחלפות מיום מסויים לחוסר יום וחוסר תאריך ע"פ התורה. וחוף הים של סין שהראשונים קבעוהו לקו התאריך הרי גם לדרך זו הוא אכן קו הלכתי של סיום התאריך, ואשר ממנו ואילך נוסעי האוניות הבאים ממערב מחליפים מניין הימים ונוהגים תאריך אחר למעשה, אלא שיש גם קו נוסף כזה וביניהם אין תאריך. והנה זה חידוש הרבה יותר גדול מאשר לומר שיש קו תאריך. וראיה מכרעת לדבר שכל הראשונים פשיטא להו כצד זה של קו תאריך ולא מצינו בהם מי שיכתוב כחידוש נורא זה. והלב תמה, אם ע"כ יש מושג של החלפת היום אף שאין על זה גמרא א"כ מניין לנו להמיר את דבריהם הקדושים של הראשונים על גדרי ההחלפה בסברות הכרס שלנו. וחושבני שחוקי מה'הצלחה' להחליף את מניין התורה במניין הבינלאומי לא הרויח מאומה.

על קביעת התאריך באמריקה ואוסטרליה

כיון שלאור החידושים הללו יוצא שכל מי שהגיע לאמריקה או לאוסטרליה מהמזרח ימנה יום אחר מאלו שהגיעו דרך המערב, ובכל בית כנסת בארה"ב ובאוסטרליה היה אמור להיות תאריך אחר, אלו משמרים שבת ואלו עושים מלאכה אלו אוכלים בתשיעי ואלו צמים יוה"כ"פ, אשר על כן 'נתחדשה' סברה נוספת בלי שום מקור שבכל זאת יש מושג של קביעת והחלת תאריך ע"י אלו שהגיעו למזרח ואלו שהגיעו למערב, ומשעה שבאו בני"א לשם כבר נקבע התאריך. ונמצא שבאמריקה ואוסטרליה כבר נקבעו הדברים ומי שבא מאסיה לשם מחליף התאריך ומונה ששה ושובת בשישי ולא בשביעי אף שלא נתפרש דין זה בגמ' ובשו"ע בשום מקום.

ובאמת במאמריו הראשונים כתב שהדבר מסור לבית דין ולתקנת חכמים, וכדי לחזק שמירת השבת על הבי"ד והחכמים 'לתקן' שקו התאריך הבינלאומי יקבע

להלכה (ראה למשל מאמרו בתלפיות ב' [א-ב] עמ' 184 ואילך). אבל כמדומה שבמאמרים מאוחרים כתב או נתן להבין שכך ניתנה תורה והוא דין דאורייתא⁴³².

והנה באיי הפיליפינים מנו בהתחלה כאמריקה וידוע שנתגלתה סמוך לגילוי אמריקה ע"י יורדי ים מערביים, ואם דינה להיקבע ע"פ המגלים שלה הרי היא צריכה לשנות את מניין הימים מהמניין הבילאומי המקובל בה כיום⁴³³, וקשה על סמך מה נשעבד בהם את ההלכה להסכם הבינלאומי המשתנה.

ולא רק על איי הפיליפינים הנידון. וראה במפה שהדפיס סלוניםסקי (ב'הצפירה' תרל"ד, ומשם ב'דברי חכמים' עמ' 37) איך הקו שהיה מקובל על האומות באותה תקופה שונה בהרבה מקו התאריך המקובל כיום. במפה זו מניין הימים האמריקאי חודר למערב, בחלק גדול מרוחב הכדור, ומגיע עד לאיי הפיליפינים בסמוך לסין, מקום שהוא מערבי יותר מיפן, והרבה מהאיים שבאיזור המונים היום עם המזרח מונים שם עם המערב. וכלומר שהתיאוריה באה לשעבד ההלכה לקו העכשווי ובניגוד לקו שנהגו בו הגויים שנים רבות, ולכל אותם מקומות נהיה זקוקים לתירוץ. (וראה בהערותנו לדברי הרב מוהליבר שציינו פרטים לגבי ההיסטוריה של גילוי והתיישבות אוסטרליה ועוד, שזה אמור לקבוע הדין אם נתלה הדבר במגלים ובמתיישבים הראשונים, והעולה שאין שום מידע ברור בעניין וראה שם שהרחבנו).

וכאן נתחדשה עוד סברה בלי מקור, שאע"פ שהיו שם יהודים לא היו שם שומרי שבת. ושמענו חידוש נוסף, שגויים ומחללי שבת אינם קובעים תאריך, ורק התאריך

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁴³² והנה בתחילה טען שהדין לא נמצא בגמ' ובפוסקים מפני שעדיין לא נקבע, וכדבריו שזה תפקיד של ב"ד בדורות מאוחרים. ואף שאינו טענה, שהרי אם זה דין עיקרי בהלכות שבת שלא שייך להשמיטו וכו' וכו' היה צריך להודיע לנו בגמ' ובפוסקים דבר זה עצמו שמסרתו התורה לחכמים שבדורות שיבואו, מ"מ הוא טען שוב ושוב שזה מכריח כדבריו. ואילו במאמרו המאוחרים נותן להבין שזה דין דאורייתא וסברא שנקבע לפי הילוך בנ"א. ומעתה חזרה הקושיה וניעורה שאם הדין היה קבוע ועומד שתלוי בהילוך בנ"א וכו' הרי היה צריך הדבר להתפרש בגמ' ופוסקים, ומה ההבדל בין שהדין תלוי בקו מסוים קבוע מראש לבין שהדין תלוי לפי המזרח הטבעי הנקבע ע"י הבאים הראשונים וכדומה, הרי מ"מ היה צריך להשמיענו בגמ' גדר זה. ומ"מ המשיך לכתוב ולטעון שזה שבגמ' ובפוסקים לא דנו בעניין מוכיח כשיטתו. ואינני יודע האם לא שם לב שנסתר יסודו או שהחליט שעל כרחך צריך לומר שסברתו (נגד כל הראשונים וכל האחרונים) היא כ"כ פשוטה עד שבגמ' ובפוס' לא ראו שום צורך לכתוב אותה.

⁴³³ וכן באלסקה מנו בתחילה כאסיה והייתה שייכת למדינת רוסיה, וייתכן מאד שהרוסים יישבו אותה לראשונה וצ"ב, אלא שאלסקה היא חלק מצפון אמריקה וחזרנו לדון אם מחלקים יבשות. והרב מוהליבר התחבט בזה, אבל כאן הפיתרון יותר נכון מהבעיה.

של שומרי השבת הראשונים הבאים למקום מסויים הוא הקובע את תאריך המקום לעולם. (ויש לשאול, אם הגיעו מחללי שבת והולידו בנים ובני בנים באותו מקום, ודור רביעי שבו בתשובה ורוצים לשמור שבת, באיזה יום הם צריכים לשמרה. וכן בעודם מחללים אם באנו להתרות בהם לבל יחללו, באיזה יום חשיבי מחללים, והאם שייך דין מומר לחילול שבת במחלל שבת במקום שבו אין עדיין יום מסויים שחייבים לשבות בו. ואם התורה מחייבת את מחללי השבת שהגיעו למקום - לשמור את השבת שלמניינם הקודם, איך נאמר שעדיין אין תאריך לשבת, וכי התאריך נקבע בקידוש על הכוס).

ונהנה רבו מאד האיים הקטנים שעד היום לא ידוע אם באו לשם שומרי שבת ואם באו מהיכן באו, ונמצא שאם הקו הבינלאומי משייך אותם למערב ויבואו לשם יהודים מהמזרח ישתנה בהם התאריך מהמנין הגויי, והמחדש חוזר ומסתפק (בפרק נ"ד) אולי באמת גויים שבאו כן קובעים ואולי במקרה כזה צריך לשמור שני שבתות (!!) ובמקום אחר כתב שהם נקבעים ע"פ האיזור שדינו כבר נקבע.

וכדי לקבל את כל זה נצטרך להאמין באמונה שלימה ותמימה שהקו הבינלאומי חופף בדיוק לכל החידושים האלו. ואם יפן ואוסטרליה וניו זילנד נקבעו ע"י הגויים למזרח, שמע-מינה שהגויים הראשונים באו אליהם מהמזרח ולא מכיוון אמריקה, ואם אלסקה ואיי הוואי נקבעו למערב ש"מ שהגויים הראשונים הגיעו לשם מאמריקה דווקא. ואם נחליט שצריך שומרי שבת נצטרך להחליף או להוסיף לאמונתנו התמימה שביפן ואוסטרליה וניו זילנד שומרי השבת הראשונים באו מהמזרח דווקא ובאלסקה ואיי הוואי באו מהמערב דווקא.

ומי הוא אשר יפתה ליבו להאמין לכל הדברים הזרים הללו. ופשוט לכל שהקו הבינלאומי נקבע ע"פ שיקולי נוחות בלבד בצירוף שיקולים מדיניים של השליטה המעשית באיים השונים, ואף אחד לא התעניין ב'סדר ההתגלות' של הארצות ובודאי שאין כל קשר בינו לבין הגעת השומרי שבת הראשונים. ייתכן מאד שהיהודים הראשונים ואף השומרי שבת הראשונים ביפן הגיעו מאמריקה, וייתכן מאד שהיהודים הראשונים ואף השומרי שבת הראשונים בהוואי הגיעו מאסיה (וכן באלסקה שמתושביה הראשונים היו רוסים, ייתכן מאד ששומרי שבת מרוסיה קדמו לשומרי השבת שבאו מאמריקה, אלא שבאלסקה יש שיקול נוסף מצד שאין לחלק היבשת).

ואם הדבר תלוי בשומרי שבת הרי נמצא שאם יתברר שהשומרי שבת הראשונים שנתיישבו באוסטרליה היו מאמריקה א"כ צריך לשנות דין אוסטרליה ולמנות שם הימים יחד עם יבשת אמריקה, ולפי המציאות ההיסטורית יש צד גדול שכן

הוא⁴³⁴. וגם ביפן ייתכן כן, שהרי עוד קודם מלחמת העולם הראשונה (ואף קודם מלחמת רוסיה - יפן שהחלה בשנת תרס"ד), היה קו אוניות קבוע מאמריקה לאוסטרליה ויפן והיו יהודים באים מאמריקה לאוסטרליה וליפן לצורכי מסחר ומהם שגרו שם (וראה שו"ת בית אברהם לר"א הירשאוויטץ, עמ' 2, תשובה משנת תרנ"ו שמתארת דבר מצוי של נסיעת יהודים מארה"ב ליפן ולאוסטרליה בקו אוניות חודשי קבוע), ויש להניח שבאו לשם מאמריקה יותר מאשר מסיביר הודו וסין, וא"כ ייתכן שאין ויכוח ושלום על ישראל⁴³⁵. ומי בירר את כל השאלות האלו והוציאם מכלל ספק.

אמור מעתה שייתכן שדווקא לשיטה זו צריך לנהוג ביפן כהוראת גדולי ישראל ולשנות מהמניין המקומי. ואף אם נהגו היפן הדין והחליפו היום למניין הגויים המקומי וחיללו את השבת בטעות אין זה קובע הלכות (ומי שיאמר שטעות של שומרי שבת גם היא קובעת תאריכים ייצטרך להכריע כמה שבתות צריכים לחלל עד שיהפך להיתר ולחובה ולקבוע שאסור לשמרו כדין).

ואם באנו לדון מצד התגלות הארצות לגויים אינני יודע למה הילידים המקומיים - האינדיאנים באמריקה והבוריג'ינים באוסטרליה וכו' פסולים מלהחשב כמגלי הארץ וקובעי תאריכה, וכי נקבע בתורתנו שרק בני אסיה ואירופה ראויים לגלות ארצות⁴³⁶. וכיון שאין מי שיכול לברר שהאינדיאנים הגיעו לאמריקה מהמערב,

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁴³⁴ כפי הנראה רובם של המתישבים היהודים הראשונים היו כרובם של שאר המתישבים באוסטרליה שהגיעו מאנגליה, שאוסטרליה הייתה מושבה שלה שנים רבות, וכן הגיעו לשם מתיישבים יהודים מגרמניה. ומי יודיע לנו אם אותם שומרי שבת הגיעו באוניה שנסעה מזרחה וסיבבה את אפריקה ואסיה או שנסעו דרך אמריקה ומשום לאוסטרליה, וכנראה גורלה של אוסטרליה לשיטה זו תלוי בהצעות המחירים ותנאי הנסיעה השונים שהיו לפני אותם נוסעים אלמוניים (מקובל שבין האסירים הבריטיים הראשונים שיושבו באוסטרליה היו יהודים בודדים, ואין לי ידיעה אם היו שומרי שבת. וראה אבן ספיר של ר"י ספיר וראה הסקירה ההיסטורית של י. פרוש בשנה בשנה' תשכ"ח). - יצוין שנסיעה ישירה מאנגליה לאוסטרליה נעשתה דרך המזרח, אך הייתה אפשרות לנסיעה מהמערב דרך אמריקה.

⁴³⁵ באנציקלופדיה נכתב שהיהודים הראשונים ביפן היו סוחרים מאנגליה גרמניה רוסיה וקצת מצרפת וארה"ב, (ודומני שיש כאן התעלמות מיהודי המזרח שהגיעו לשם מהודו וכדו'). מעתה יש להוסיב בית דין שיחקור על כל סוחר אם הגיע דרך המזרח הרחוק או דרך ארה"ב, אם שמר שבת, ומי הראשון מבין הסוחרים שהחליט שהוא משתקע ונקבע במקום. עד לבירור זה, שבדאי לא יוכל להעדר לעולם, נראה שלשיטה זו יש לנהוג ביפן יומיים שבת. ודומה שכך גם באוסטרליה, בניו זילנד, בפיליפינים, ובכל האיים שבין אסיה לאמריקה.

⁴³⁶ ופשוט שכלפי דיני התורה אין הפרש בין התרבות האירופאית לתרבות האצטקית, ולא בחליפה ועניבה תליא מילתא. (התיאוריה המקובלת במחקר כיום היא שהאינדיאנים הם צאצאיהם של

והתאוריה המקובלת היא להיפך, הרי נראה שמי שסבור שבגויים תליא מילתא ייצטרך לנהוג יומיים שבת באמריקה!
החידוש שבקביעת התאריך

עיקר הדבר שאין תאריך באוקינוס ובאיים ומ"מ יכול תאריך להיקבע ע"י מתיישבים הוא חידוש עצום ללא שום מקור. שאם ע"פ התורה אין מניין ימים ביבשת אמריקה ואוסטרליה (וגם כשהם מלאים תושבים, וגוי ששבת שם אינו חייב מיתה מפני שאין שם יום שמוגדר כשבת) מניין שאם נתיישבו שם יהודים נשתנה הדין ונתנה התורה מניין ימים. ומניין שיש בזה תפיסה אחר שנודע הספק ושכל הקודם זכה. ואם נתיישב יהודי או עשרה יהודים בארגנטינה או צ'ילי מניין שזה יקבע דינים לאלסקה וקנדה וכדומה שהם מרחקים עצומים של אלפי אלפי קילומטרים (ואם נאמר שאה"נ ויהיו שני תאריכים ביבשת אחת הרי אין סוף לספיקות שזה יגרום ופשוט). וכן צריך הכרעה אם די בכל יהודי שאינו מומר להכעיס ואינו מין או שבעינן שומר שבת, ומה הדין בתינוק שנשבה. ואם די באחד או בעינן עשרה או יותר. ומה הדין בקטן והגדיל וקודם שהגדיל בא גדול מתאריך אחר. **וכן** צריך הכרעה מה הדין בבא לאי דרך ארעי ועדיין הוא שם ובא אחר ונקבע שם. ומה הדין בהיה קבוע שם ועזב מקומו אם פרח התאריך ונמוג או שכבר נקבע לעולם. ומה הדין אם באו שנים שיומם אחר כאחד, או שהחליטו כאחד להישאר ולהיקבע שם. ומה הדין בנמצאים דרך ארעי ונוהגים תאריכים שונים והולידו בנים שאביהם מזרחי ואימם מערבית ולהיפך, האם הולכים אחר האב או אחר האם.

ולפ"ז יצא שאיים סמוכים ינהגו ימים אחרים וכל אי יש לו את יומו שלו (ואין הדין תלוי בחלקי עולם וכדומה אלא בהיסטוריה הפרטית של כל אי לעצמו). ויש לדון איזה הפסק בעינן, ואי שחוצה אותו תעלת מים שיש בה ד' אמות האם שייך שבכל חלק ינהגו יום אחר, ואולי כל שאינו לבוד או כשיעור הפסק שדות לפאה ואולי בגדרי עיבורי עיירות לתחומין. ומה הדין בשני בנ"א הנמצאים באופן ארעי על אותו אי זה הגיע ממזרח וזה ממערב, ומה הדין בבנ"א שעברו מאוניה

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

אסיאתיים והגיעו לאמריקה מהמזרח. ונמצא שמי שסבור שהדין נקבע לפי המתיישבים הראשונים ייצטרך לברר אם אין בני אמריקה שובתים בשישי שלחשבונו, ונראה שלמהלך זה הוי לפחות ספק גמור מדאורייתא).

'מזרחית' לאוניה 'מערבית' האם יומם מתחלף לתאריך האוניה החדשה, ומה הדין באוניה שאספה נוסעים ממזרח וממערב האם ינהגו בה ימים שונים⁴³⁷. וכאן הבן שואל אטו כל הדינים הזרים שלו וכל הספקות הבאים מזה אינם צריכים גמרא וש"ע ורק קו התאריך שכל הראשונים והאחרונים ראו בו סברא פשוטה הוא זה שצריך גמ' וש"ע. ואם קו אחד של התחלפות התאריך כסברת כל הקדמונים צריך מקור מפורש הרי רעיון של שני קוים של סיום התאריך ותחילתו של איזור חסר תאריך שבו נתפסים תאריכים לכל הקודם וזוכה, שלא עלה דבר כזה על לב שום לומד מיום שניתנה שבת ועד לפרסומיו, כל שכן שצריך מקור מפורש⁴³⁸ (וגם לדבריו הבאים באוניה מחליפים התאריך בקו החוף ולמעשה יש כאן קו החלפת תאריך, וגם לדבריו הרי למעשה ההלכה היא שבמרחק קצר כרוחבו של מיצר ברינג' יש שני יבשות ולהם למעשה תאריכים שונים, וכ"ש באיים השונים). ולמה נעזוב מקור מים חיים, דברי מלאכי עליון רבותינו הראשונים והאחרונים, לחצוב בורות נשברים אשר לא יכילו המים.

והנה כדי לבסס שיטתו עמל רמ"כ לחדש וליצור ציטוטים ודברים שבע"פ בשם גדולי ישראל, וראה במילואים לפרק ג' על הציטוט בשם הג"ר יצחק אלחנן זצ"ל, על דבריו בשם הגר"א זצ"ל מלצר זצ"ל ועל המכתב שייחס לו ועל הדברים שפירסם בשם הגר"ז מבריסק ובנו הגר"ד זצ"ל⁴³⁹, ויעויין שם בדברים שבשם השואל ומשיב. וראה במילואים לפרק ו' על תשובת הרדב"ז. והמעין הנכון יווכח שאין כאן צורך של שאלות ותמיהות אלא מדובר בקו אחד ושיטה אחת, וכדרכו בציטוטים כך דרכו בפרשנות וכך נוצרה 'שיטתם' של מחברים רבים יש מאין, וראה הערה⁴⁴⁰. לגבי יחסו לגדולי חכמי ישראל ראה הערה⁴⁴¹.

מקורות והערות

⁴³⁷ כמובן, עצם היותם של ספיקות ומצבים לא ברורים אינו פירכה, אבל אם באנו לייסד על שתיות גמ' ופוסקים הרי אין לזה שום טעם אלא אם יש לנו דרך פשוטה, ולא אם באנו להחליף ולהמיר דברי הראשונים הנוחים והברורים בדברים משלנו שמסובכים הרבה והרבה יותר מדבריהם הקדושים.

⁴³⁸ והנה גם לדבריו באלסקה יש תאריך אחד ובסיביר הקרובה במרחק של פחות מ-90 ק"מ יש תאריך אחר.

⁴³⁹ וראה במילואים שם על תגובת הגר"ד החרפה על מה שפירסם רמ"כ בשמו.

⁴⁴⁰ **לגופם של ציטוטי קהת"א הישראלי.** במאמרו הראשון של ר"מ כ. (תלפיות נ"י תש"ד חוברת ב') כתב "דעת כל המחברים שעסקו בבירור השאלה שלפנינו היא שמן התורה יש קו תאריך ידוע בכדור הארץ". וכתב דברי עצמו כחידוש נגד כל המחברים. בהמשך הזמן החליט להפוך את קערתו על פיה ולטעון שכמעט כל המחברים נקטו שאין קו תאריך, ולהד"ס.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

במסגרת של הבעה עדינה קשה מאד לתאר את התמיהה האוחזת במי שעוקב אחרי 'הוכחותיו' של הספר. ברוב דבריו אין אפילו שמץ של טענה ובדרך כלל די בהתבוננות קלה כדי להיווכח שאין בין ההבאות ולפרשנות ולא כלום (ויש מהמחברים שאף מפורש בדבריהם להיפך), והדברים מעוררים תמיהות קשות על מידת הכנות והיושרה של הכותב (בחלק מהמקרים יש מקום לדון לכף זכות שבאמת לא הבין את הדברים, וכעין זה נאמר לי בשם אחד ממקורביו שיחי). וראה גם במאמרו של ר' חיים אורי ליפשיץ ב'כרם' תמוז אב תשי"ז שבו ירד לחלק מפרטי ציטוטיו של רמ"כ.

לתועלת מי שמעוניין לעקוב אחרי טענותיו ארשום התייחסות בקצרה לפרק צ' ואילך. אותיות א' - ד', לא עסקו כלל בשאלת קו התאריך וראה בדברינו פרק ב'. ד' ה', הם הכוזרי ורז"ה. ו', הוא הראב"ד ונתבאר בפרק א'. ז', לא עסק בשאלת קהת"א. ח', הרמב"ם לא דן בקהת"א ולגבי קצה המזרח עיין בדברינו פרק ד'. ח"א, לא עסק בקהת"א. ח"ב, ח"ג, הם הריטב"א והר"ן. ט', היסוד"ע נתפרש היטב בפרק ו'. י', הרשב"ץ הובא בפרק א' ובמילואים לפרק ד'. י"א, לא נכון ונקט שקהת"א בקצה המזרח או סמוך לאר"י. י"ב, הרדב"ז נתפרש במילואים לפרק ו'. י"ג, לא עסק בקהת"א. י"ד, הכריע ככוזרי ובהנחה שהקו בירושלים ממש ואולי ככוזרי ובקצה המזרח, והובא בפ"ג. ט"ו ט"ז, הובאו בדברינו בפרק ג' ונתבאר שם. י"ז, הנחו"נ נשאר שאינו יודע הכרעה בשאלה והובא בפרק ו'. י"ח, לא עסק בשאלת מקומו של קהת"א. י"ט, היה פשוט לו שיש קהת"א ולא עסק כלל היכן מקומו. כ', הובא בפרק ג'. כ"א, לא עסק בקהת"א ונקט הפרשי השעות ביישוב כרדב"ז ורבים אחרים. כ"ב, נקט כרז"ה ובאר"י. כ"ג, נקט כהיסוד"ע וכתב בשמו שהקו בקצה מערב והובא במילואים לפרק ז'. כ"ד, להד"ם ופסק ככוזרי ורז"ה. כ"ה, לא עסק כלל בקהת"א. כ"ו, נקט שהקו בקצה המזרח והובא בפרק ג'. כ"ז, נקט שהקו בקצה המזרח וכהמאור שהביא והובא בפרק ג'. כ"ח, לפי מה שהביא ממנו לא עסק בקהת"א, והביא ממנו רק שחידש פירוש אחר בגמ' ר"ה (לא ראיתי הספר בפנים). כ"ט, לא עסק בקהת"א. ל', במקום המצויין לא עסק בקהת"א ובמקום אחר פסק שהקו בקצה המזרח והובא בפרק ג'. ל"א, לא עסק במקום קהת"א ואחז שהאורח ממשיך במניינו הקודם גם ביבשה ונתבאר בפרק ג'. ל"ב - ל"ד, לא עסקו בקהת"א. ל"ה נקט כרימ"ט והובא בפרק ז'. ל"ו, נראה מדבריו שכתבם ע"פ היעב"ץ במטפח"ס, ועכ"פ נקט אוניות כדוגמא בעלמא ולא כתב שיש חילוק בין ים ליבשה. ל"ז ל"ח, הובאו בפרק ג'. ל"ט, לא עסק במקום קהת"א ולכלל היותר נקט כהיעב"ץ והובא בפרק ג'. מ', לא עסק בקהת"א.

לגבי האפשרויות שכתב ברז"ה. אפשרות א' גם לפ"ז יש קו תאריך ויפן מעבר לקו. ב' ג' - להד"ם. ד' אין לזה משמעות הלכתית. (ואין להכניסם לביהמ"ד. ויילר - היה משכיל יודע ספר שכתב בעזות פנים על דברי הראשונים. קאסל הוא, כפי הנראה, החוקר וההיסטוריון ד"ר דוד קאסל, ממורי היהודי-שולחן בברלין שהיווה סימני ל"רבנים" רפורמים). ה' ו' פירושי רימ"ט ורי"א הנקין ברז"ה יחידאי נינהו ואין מי שפרש כמותם, ומדבריהם עצמם מבואר שגם הם סברו שהם פירושים דחוקים. ח' דברי הכוזרי פורשו ע"י הראב"ד וע"י מפרשיו, ויש רק הנידון אם הקו בירושלים או בקצה המזרח ונתבאר בדברינו].

לגבי דבריו בפרק פ' ראה בהערות לבירור בדברי הגרי"א מקובנא.

⁴⁴¹ כאן המקום לקיים את חובתנו למחות על ביזוי כבודם של חכמי ישראל. מחבר הספר 'קהת"א הישראלי' כתב וחזר וכתב שהרדב"ז הוא המקור העיקרי לשאלת קו התאריך והוא הראשון שדן בזה למעשה וכו' וכו' וברדב"ז מפורש שאין קו תאריך ע"פ התורה כלל (וכבר הרחבנו היטב במילואים לפרק ו' בביאור האמיתי ברדב"ז והוכחנו שכך קראו אותו כל הלומדים). והנה אותו כותב שבהקדמת ספרו עוד ידע שהחזו"א הוא 'גאון ישראל וקדושו' 'הגאון הקדוש פאר הדור נערץ ומקודש בפי כל' כותב (בעמ' 166) "והחזו"א ראה את הרדב"ז אמנם לא הזכירו כלל אפילו פעם אחת, מפני שבדבריו סתירה מפורשת לשיטתו". והנני מקיים חובתי להביע שאט נפש ולמחות

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

על דברי בלע אלו. ויש להתפלא על כותב זה ששפט גדולי עולם כנוהגים לפי אמת המידה המוסרית האישית שלו.

דוגמא נוספת וחמורה. במכתב החזו"א (כנראה לרימ"ט) שנדפס בסוף קונטרס י"ח שעות כתב שאמנם יש ר'גש מוסרי ושכלי שירושלים המרכז ומטפילה אליה חצי הכדור, וכטענת רימ"ט, אבל "הראשונים ז"ל לא נתנו מקום לרגש טפל ועיקר אלא ליבשה הנמשכת עד האוקינוס, שאמנם יש ר'גש נפשי שהים גובל את היבשה הזאת..." רמ"כ בעמ' 167 השמיט את תחילת המשפט "הראשונים ז"ל...", מצטט רק את חצי המשפט האומר: "שאמנם יש ר'גש נפשי..." וכותב בעזות אופיינית, "תמה אני אם יש מקום לחדש הלכות בעניינים חמורים כאלה רק ע"פ ר'גש נפשי לבד בלי שום יסוד בחז"ל וראשונים". ומציין על זה בהערה ש"רעיון כזה שהים מהווה גבול ליבשה לעניין שבת מצינו אצל הקראים..." (!!). נראה שאין אחר ורע בספרות התורנית לכתיבה נמוכה ומחוצפת כל כך (והנה למרות שרמ"כ בקי ורגיל היה בדברי הקראים הרי כאן לא הבין דברי רבותיו אלו שלא עסקו כלל בעניין שלנו).

[למעשה כל הקטע שם חסר בסיס של אמת. בעוד החזו"א בא שם לבאר את הטעם שהקו בקצה היבשת ולא במרחק י"ב שעות ולא עסק כלל בשאלת התעקמות קו החוף הרי הוא מעמיד דברי החזו"א האלו כבאים להסביר את ההכרעה שהקו מתעקם עם החוף ואינו חוצה היבשה באמצע (בנקודה זו אינני יודע לשער אם יש כאן כוונת זדון או שבאמת לא הבין את דברי החזו"א) וכותב בעזות שעל דבר זה החזו"א "אין לו אפילו רמז קל בדבריה הרזיה וכל אי מהראשונים והאחרונים. הוא לא מביא שום ראיה ולא הוכחה כלל. עיקר יסוד של חידוש זה הוא מבסס בשורה אחת..." וכאן בא חצי המשפט מלשון קדשו של רבינו החזו"א שהוא לעיל, שהכותב הועיד לו את התפקיד ללמד את הקורא שהחזו"א מחדש הלכות בעניינים חמורים ע"פ ר'גש נפשי בלי להביא "שום ראיה ולא הוכחה כלל" ו"בלי שום יסוד בחז"ל וראשונים".

והנה האמת היא שהכרעה זו שהקו מתעקם בחוף הים דן בה החזו"א בסקי"ה ומבסס אותה במפורש ובהרחבה ע"פ דברי "היסו"ע בשם כל הראשונים" כלשונו שם, ויעו"ש בהוכחותיו (ולעיל פרק ה' ביארנו מילתא וטעמא). וכבר אמרו שלמרות שאין לשקר רגליים בכל זאת הוא בוטע בכל כוחו. ואגב הוא עצמו כשרצה להתווכח עם מי שהציע לחלק את יבשת אמריקה כותב (בעמ' 236) "דבריו תמוהים מאד כמ"ש היסוד עולם שבעום אופן אי"א להסכים להרעיון שיש קו על היבשה". והנה גילה לפתע שהיסו"ע הוא זה שהכריע שאין לקבוע קו שחולק היבשה, ואיני יודע אם וכיצד סידר הדברים לעצמו. והדברים מפליאים שבעתיים כאשר לאמיתו של דבר שיטתו של רמ"כ עצמו היא שביבשה יש תאריך ובים אין תאריך והקו החולק ביניהם מתעקם עם קו החוף. ואולי אכן ביסס שיטתו על דברי הקראים שמצא אצלם "רעיון כזה שהים מהווה גבול ליבשה"....]

ועוד דוגמה חמורה מאד. בעמ' 236 כותב רמ"כ שלא מצא מי "שעמד לימינו של הרב שפירא ולפידות", והשמיט תואר 'הרב' להגרא"מ לפידות זצ"ל מגדולי ישראל ומחשובי המשיבים באותו דור.

כתיבה כזו יותר משהיא פוגעת בכבודם של חכמי ישראל שהקב"ה תבע ליקרייהו ושנתחייבו למחות על ביזוי כבודם, הרי היא מלמדת את הקורא על דרגתו של הכותב בכנות וביראת שמים.

מן הנאה להביא מדברי רמ"כ עצמו (עמ' 279) שהחליט להתמודד עם טענותיו של חכם אחד זצ"ל בטענה שהוא כתב על החזו"א "בסגנון חריף לא כדרכן של חכמים" (וכמזומה שלה"ס) ורמ"כ 'מגן' על החזו"א "עד כמה שגם אנו מתנגדים לשיטתו בנידון שלנו אבל בכל זאת אנו כולנו חייבים בכבודו ויש לדעת שיש לנו עסק עם ענק הרוח בדורו בתורה ובצדקות". ובנקודה זו נאה דרש אך לא נאה קיים.

ומן ההכרח לציין ולהדגיש כאן שלמחן הגרי"ז מבריסק זצ"ל הייתה ביקורת חריפה מאד על אישיותו של הכותב הנ"ל (והיה מכנה לו שם גנאי שמשמעותו הפוכה משם משפחתו, וכידוע), וכן שאחרי ביקורו אצל החזו"א הגיב החזו"א בביקורת חריפה מאד על רמת הבנתו ועל היחס הראוי לו,

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

ואף הביע בפני מקורביו תרעומת על העובדה שנתנו לו לשהות אצלו (וכבר רמזו על כך הרב כהנא בספר האיש וחזונו, ובספר ישראל והזמנים ששמע הדברים מפי הר"ד פרנקל זצ"ל נאמן ביתו של החזו"א, ואולי היה נכון להביא הדברים אבל חושש אני שלרוב החריפות שמא אין מן הראוי לקבוע הדברים בדפוס).

ושמעתי מת"ח נכדו של הגרש"ז אוירבך זצ"ל ששמע מבני המשפחה שאחד מעוזריו של הנ"ל שאל את סבו הגרש"ז אם מותר לו להתפרנס מסיוע להדפסת דברים שיש בהם הטעיות וכו' והגרש"ז התיר לו כיון שאין אחריות הספר עליו (רמ"כ פרסם גם קונטרס אתחלתא דגאולה וספר התקופה הגדולה שמטרתם 'להוכיח' שיכל גדולי ישראל' הסכימו להרחורי ליבו בעניינים מסויימים. מבלי להתפלמס לגופם של דעות הרי ברור שהעובדות שהוא מנסה לשכנע בהם את הקורא אינם נכונות. בזמנו נתפרסם, כמדומה ע"י ר"צ ויימן, שגם שם יש הטעיות ושכתובים, ולא בדקתי העניין, אבל חזקה היא שאין אומן מניח אומנותו. וראה עוד ב'ישורון' כרך י' עמ' תשמ"ח שעמדו על 'דייקנותו' בעניין נוסף, וד"ב).

ועיין במאמרו של הגרד"צ הילמן 'דעת השואל ומשיב בענין קו התאריך' בקובץ זיכרון 'אהל שרה לאה' שביאר שישנה אפשרות שרמ"כ 'חיבר' לבד את מכתב מרן הגרא"ז מלצר וכן את השינויים במכתב ההר צב"ל, והיינו שהיה מפרסם המכתבים מוחזק אצלו כמתאים למעשים כאלו. ושמעתי מחתנו של הגרד"צ שהיה חמוי זצ"ל משוכנע בזיוף המכתב, ושהכיר את המפרסם וידע בו שדברים כאלו מתאימים לו, (וכתב הדברים כחשד מפני שלא ראה טעם לפרסם ברבים קביעה כזו ללא הוכחה גמורה). ומי שזכה להכיר את הזהירות והאחריות של הגרד"צ זצ"ל אין לו ספק בדבר. (ויש לציין שהגר"א זילבר בבירור הלכה שלו הביא את כל מאמר הגרד"צ תוך ציון שהדברים הם 'סולת נקיה', ויש להניח שגם זה נכתב על סמך היכרות עם הכותב נשוא הדיון).

עקוב הלב מכל ואנוש הוא מי ידענו (ירמיהו י"ז).

פרק ח - מנהג יפן ומנהג הוואי

מנהג יפן

יש שטענו שעלינו לסמוך על המנהג הישן ביפן. ועלינו לברר מי ומי היו הנוהגים ומתי וכיצד נתייסד המנהג, למען דעת מהו המשקל המדויק שיש לנוהגם מבחינה הלכתית. ברור שאין מה לדון לסמוך על מנהג של קהילה מסוימת כשאין וודאות שמדובר באנשים ששמרו שבת כשורות טהרת המשפחה וכדומה.

והנה בכל יפן הייתה רק קהילה יהודית אחת היא 'קהילת קובא'. קהילה זו מנתה פחות מ-30 בתי אב⁴⁴² בדרגות שונות של שמירת תורה ומצוות, ולפי המידע שבידינו, ואשר מפרטיו נביא להלן, נראה שכמעט כולם לא זכו להימנות על שומרי התורה והמצוות, וכן ברור שלא היו מודעים כלל לכך שיש שאלה הלכתית על התאריך המקובל בין תושבי המקום.

הרב ליס במכתב השאלה ששלח לבעל אמרי אמת מגור⁴⁴³ כותב מקובא, "גם מנהג המקום א"א לברר מפני שאין כאן יישוב ישן מאחינו בני ישראל שומרי התורה". התוספת של 'שומרי התורה' באה כנראה לבטא את העובדה שהיו שם יהודים אלא שלא זכו להגיע לדרגה זו. הרב ליס שם מציין "וכל בעלי ההוראה שיחיו שגלו לכאן איתנו יחד, נבוכים בהשאלה הזאת..." "שהבעלי הוראה היחידים הנמצאים בכאן הנם פוסחים על שתי הסעיפים" ובהמשך, "ורובן (-של הפליטים מבני הישיבות) אין נזהרין מאיסורי דרבנן כפי שהוכרע מאליו⁴⁴⁴ ע"י בעלי הוראה

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁴⁴² בספר נס ההצלה של ר"א הרצמן כתב שהיו בערך 25 משפחות. וראה ב'הפרדס' תמוז תש"א (היינו בתקופה שבה היו הפליטים ביפן) על מסיבה שנערכה באמריקה לכבוד ביקורו של נשיא הקהילה היהודית בקובא מר פאנעווסקי שנאם ותיאר את חיי הפליטים, ושם נכתב שיש בקובא "מספר קטן של הקהילה היהודית עשרים וששה משפחות יהודים, והמה ממש במסירות נפש עושים בעד אלו הפליטים". הדעת נוטה שזוהו המספר המדויק יותר. [ביגבורי החיל' (עמ' 315) צוטט פרופ' ר"א קוטסווייז ז"ל שקובא הייתה אחד מהמרכזים העיקריים של הפעילות היהודית המעטה ביפן והיו בה כ-30 משפחות יהודיות, ומסתבר שלא טרח לברר למפרע המספר המדויק. וראה בספר 'הזריחה בפאתי קדם' עמ' שמ"ט שמובא מכתבו של הגרא"ל מאלין שנכתב בקובא וכתוב בו שיש במקום עשרים ושש (ושש? ותשע?) משפחות יהודיות (ומה שכתבו בספר שם בתאור ההיסטורי שהיו 28 משפחות מבוסס, כפי הנראה, על ספר 'מפנקסו של עיתונאי חסידי', שהוא, לענ"ד, מקור משני מבחינת אמינות ואכמ"ל). - בתקופה קודמת הייתה קהילה יהודית יחידה ביוקוהמה שאחרי שהתפרקה הגיעו חלק מחבריה לקובא וראה עליה להלן.

⁴⁴³ נדפס ב'גבורי החיל' פרק ז' (ושם צילום הכ"ט), בגנזים ושו"ת חזו"א (ותיקנו הנוסח לנכון ע"פ כה"י)

ובפשר חזון.

⁴⁴⁴ כך הוא בכתב היד שתצלמו נמצא בגבורי החיל עמ' 227, (ראה 'גנזים ושו"ת חזו"א' עמ' רפ"ח).

אחדים". כלומר: כל בעלי ההוראה ששהו במקום, וראו מה הוא המנהג ומי הם הנוהגים המקומיים, לא ראו בנוהג הזה מקור שיכול להוציא ממבוכת הספק, ואצל אחדים מהם 'הוכרע מאליו' להחמיר (ביום השני) בדאורייתא ולהקל בדרבנן וכדיני ספקות בעלמא, וכך נהגו רוב בני התורה.⁴⁴⁵

מן הדברים ברור שבקובא עצמה לא היה שום מידע על הכרעה הלכתית כלשהי. וכלומר, שהנוהג של תושבי המקום כמניין הגויים המקומיים, נעשה מעצמו ושלא ע"פ שום הוראה. כך מתברר גם מדברי הרב קיסלוב מחארבין, ששימש כרב ראשי לקהילות המזרח הרחוק. הרב קיסלוב נשאל ע"י הפליטים את שאלת התאריך, ודבריו מלמדים שבאותה שעה נשאל על כך לראשונה. הוא מציין בדבריו 'שנתעוררה שאלה זאת בין הפליטים'⁴⁴⁶, ובכל דבריו אינו מזכיר כל הוראה קודמת אחרת, לא משלו ולא משל אחרים, ואינו מסתמך על כוח המנהג, וראה דבריו בהערה⁴⁴⁷. מלבד זאת מן המקורות נראה שכמעט כל הדרים שם לא היו בכלל בדרגה הרוחנית הנצרכת לשאלה מעין זו, וראה עוד להלן.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁴⁴⁵ במכתב שם ש"רבים מאחינו בני תורה ומהרבנים ותלמידי הישיבות הק' קשה להם להיזהר אפילו מענייני דאורייתא ביום א', ורובן. (המש"ד שרובן אין נוהגים מאיסורי דרבנן וכו', וכבפנים). ואולי אותם שהקילו מחמת הקושי צירפו גם את הנוהג המקומי, וצ"ב. מהמכתב ברור שה'רבנים' שהזכיר אין הכוונה לבעלי הוראה וכנראה כוונתו לחלק מהלומדים. והנה בין אלו ששהו שם בתקופה הראשונה היו כנראה רבים שהקילו, ומן המכתב יש לשמוע שבהמשך הזמן נתפרסם יותר עניין הספק ודברי הראשונים וכו', וראה שם במכתבו שהביא דברי הראשונים והשמועות שריב"ב והיסו"ע מקילים ומציין שאין לפנייהם הספרים עצמם.

⁴⁴⁶ במכתבו להרב מאלין הוא כותב שאחרי ששלח מכתב בעניין להגר"י לוינשטיין קיבל מברק מהקהילה בקובא ששאלו גם הם לחות דעתו בעניין, אין שום איזכור שכבר שאלו בעבר והמשמעות ברורה שלפני כן לא נשאלה השאלה.

⁴⁴⁷ ממכתבו להגר"י לוינשטיין "הגיע לידי שני מכתבים כאחד, אחד מבני הישיבה ר' אלי"מ נ-הגרא"ל מאלין), בדבר השבת שנתעוררה שאלה זאת בין הפליטים, ואף כי לא הייתי זקוק לתשובה כי כבר גיליתי דעתי בשני מכתבי להרה"ג רח"ז גינסברג הרב מדלהינוב..." אין כאן שום רמז על מכתב קדום או על דיון קדום ומפורש 'שנתעוררה שאלה זאת בין הפליטים'. ובמכתב השני (להגרא"ל מאלין) "הרציתי מכתב להרב ר' יחזקאל לעוינשטיין שליט"א בתשובה על מכתב הרב חזון איש בו הודעתי טעמי ונימוקי שלא אסכים לפסק דינו... ואחר שלחי המכתב קיבלתי טעלעגראמע מהקהילה העברית עיר קאבע (יאפאן) להודיעם חות דעתי בנידון זה...". בשני מכתביו אינו טוען מכוח המנהג וכיו"ב, (במכתבו השני אחר שציין שקיבל טל"ג מהקהילה בקובא כתב שהשיב להם 'שכל ישנו מאומה מכפי שנהגו עד עתה' אבל בנימוקיו שם ובנימוקיו שבמכתב הראשון אינו דן כלל מצד כוח ותוקף המנהג), ונראה שגם הוא לא ראה במנהגם מנהג הראוי להכריע על פיו. ראיתי מי ששיער שבני המקום נהגו כמניין יפן ע"פ הוראת הרב קיסלוב מחארבין אך אין כל מקור לדברים וברור שלא כך היה.

המשמעות הלכתית להתנהגות במצב כזה היא קלושה מאד ונראה שהיא חסרת משמעות. נראה פשוט שבמקום שיש הכרעה ואפילו ספק מבוסס מדברי הפוסקים אין אפשרות להתיר חילול שבת ואכילה ביוהכ"פ על סמך 'מנהג' שכזה⁴⁴⁸.

וראה בתשובת הגרא"מ לפידות שכתב (לגבי המקומות שאחרי קו 90) כלפי דברי הרב מוהליבר שטען מן החזקה והמנהג "הנה זהו חזקה שאין עימה טענה ומנהג טעות אין בו ממש" וכלומר: אין משמעות להתנהגות שמקורה באי ידיעת ההלכה. וכן הגרי"מ מצ'ורטקוב והשואל ומשיב והחזו"א ועוד לא התחשבו כלל ב'מנהג' והיה פשוט להם שמנהג כזה אין בו ממש⁴⁴⁹.

היהודים ביפן ובקהילת קובא

קצת פרטים על קהילת קובא. כפי שכבר הבאנו גרו במקום בין 25 ל-30 משפחות יהודיות. כמעט כל חברי הקהילה הגיעו ליפן אחרי מלחמת העולם הראשונה היינו בסה"כ כ-25-20 שנה לפני בוא הפליטים, ולא היו מאורגנים כלל כקהילה יהודית. לא היה במקום בית הכנסת ולא התקיימו במקום תפילות במניין אפילו בשבתות (במקור אחד צויין שבשנת תרצ"ה היו מקיימים מניין באולם שנשכר לצורך זה רק בר"ה ויוהכ"פ, ובאותה שנה נעשה נסיון שהצליח לקיים מניין בפורים, וראה הערה⁴⁵⁰). כשלש שנים לפני

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁴⁴⁸ והנה הפוסקים האריכו מאד שמנהג שאינו ע"פ ותיקין אין בו ממש, והיא מילתא דפשיטא לכל יודע דת ודין ומיותר לדון בזה. וכל כוח המנהגים הוא לפי שמשתלשלין מדורות קודמים, וחזקתם שנעשו ע"פ חכמים שהכריעו שנכון הדבר ע"פ התורה ומי ירים ידו בהסכמת חכמי דורות קודמים. אבל אם בורים וע"ה לא ידעו ההלכה ועשו איזו הנהגה פעם ושתיים ומאה ואלף פעמים לא עלה על לב שזה יפטור אותם מלברר הדין ומלקיים את התורה, ונראה ברור שבכגון נידון דידן אין כלל מקום לדון על מנהג (נתאר לעצמנו שמתעוררת על פעולה מסויימת שאלה אמיתית של מלאכה דאורייתא בשבת, והבירור מעלה שבמקום המיושב ע"י יהודים 'מסורתיים' ומטה שכמעט אינם שומרים שבת, ושברור שלא ידעו כלל שיש שאלה - 'נהגו להקל'. אינני חושב שהיה מורה הוראה אחראי כלשהו שהיה מצרף סינף מה'מנהג' הקדוש הזה, וד"ל).

⁴⁴⁹ והגרי"א קלצקין כתב (חיבת הקדש עמ' ל"א) שאין זה שייך לדיני חזקה ואף אין שייך לומר ע"ז פוק חזי מאי עמא דבר וציין "ואפשר שהיה חסרון ידיעה" (ושם שניתן רק לומר משמשים שמרו על 'שומרי שבת כהלכתה' שלא יטעו, ומשמעות דבריו שם ברורה שהמשקל ההלכתי של זה קטן מאד. ולמעשה מאד יש לחוש שעטרה זו לא הלמה את כמעט כל יהודי המקום). ובאמת שכפי מה שנתברר הרי כלפי קו 180 שדן שם הרי היו בין שומרי השבת הנהגות שונות וכפי שיבואר להלן, ולכאורה שוב אין לנו כל הוכחה מזה.

⁴⁵⁰ מפי אחד מתושבי המקום, מר ניסים טאויל. הוא מספר שהגיע ליפן כחמש שנים לפני בואם של הפליטים ונאמר לו שיש במקום כ-70 יהודים (כנראה הכוונה למניין מלא, וזה מתאים למספר של כ-30 משפחות, ייתכן שזה כולל גם מעט פליטים מגרמניה שעברו דרך קובא ושהו בה זמן מסוים והוזכרו בדבריו). כשהציע לקיים מניין בפורים נאמר לו בתשובה ע"י אחד התושבים הוותיקים שאין סיכוי שהתושבים יבואו. לדברים היה סיום טוב: לבסוף באו כ-70 איש ומהם מפליטי גרמניה שהגיעו

מלחה"ע השניה התארגנו בני המקום כקהילה והקימו מרכז קהילתי ובו מועדון ובית הכנסת.⁴⁵¹

לא היה לקהילה רב או מורה הוראה כפי שר"י ליס כותב בפירוש במכתבו מקובא "שאינ רב ואין מורה מקומי ר"ל"⁴⁵². לא היה לקהילה מקוה (!) אך צויין ש"היו משפחות ספרדיות שהיה להם בביתם מקוה טהרה פרטי" (ונראה שמשמעות הדברים בהקשרם היא שרובם של תושבי המקום לא השתמשו במקוה רח"ל, וצ"ב. כפי הנראה גם לא היה לקהילה בית ספר יהודי). מזכיר הקהילה מציין שמפי הפליטים נודע לו שיש בעיה בנגיעת הגויים בייז המיובא לפסח וכלשונו ששמע מהרבנים ש"היין אינו כשר

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

לשם סמוך לאותה שנה. אם המספרים מדויקים זה כנראה אומר שכמעט כל בני הקהילה היו שם (דבריו הובאו ביגבורי החיל' עמ' 278 והמשכם שם בעמ' 293). מר טאויל היה, כנראה, בין הפעילים בענייני היהדות שבין תושבי המקום, וראה להלן מדברי הרב הרשברג.

⁴⁵¹ בספרו של העיתונאי איש הפועל המזרחי מר ל. ביין 'מפנקסו של עיתונאי חסיד' עמ' 89 מתאר הכותב, "עד כשנתיים לפני פרוץ המלחמה העולמית השניה יהודי קובה כמעט לא הכירו איש את רעהו, כל אחד מהם עשה חיל בעסקיו..., לעומת זה לא הקדישו יהודי קובה שימת לב לבעיות יהודיות" (דומני שזה נוסח מכובס ונאה שבא לתאר המציאות שבה לא הקדישו יהודי קובה שימת לב ליהדותם). וראה שם התאור על הנימוק שגרם להרגיש צורך בקהילה: שני יהודים נעצרו ע"י היפנים בחשד להשתייכות קומוניסטית, ודבר זה "דירבן את יהודי קובה לחיי קהילה מאורגנים למען שיוכלו לעזור אחד לשני בעת צרה". "יהודי קובה שכרו בית אצל יפני, בקומה העליונה פתחו מועדון למשחק בקלפים ואולם לקריאה. בקומת הקרקע הוקם בית כנסת. ספרי התורה הובאו מחארבין ושנחא". אם כי קשה לסמוך על דיוק הפרטים בספר זה שנכתב יותר כתאור עיתונאי משוחרר ופחות כספר היסטוריה, נראה שיש בכך לתת עכ"פ מבט כללי על רמתם הרוחנית של היהודים שהמחבר פגש במקום, היה חייב להם הרבה הכרת הטוב, ונראה שהיה מבקש טובתם ושבתם ולא חפץ לעסוק בגנותם.

⁴⁵² בין יהודי קובה היה מר יעקב וויטצל, חבר 'המזרחי', שכנראה שימש במידה מסויימת מעין אחראי על ענייני הדת, וכך תיארו אותו בספר 'הזריחה בפאתי קדם'. מן העניין לציון שבספר מחשבת הקודש מהדורה שניה מודה הרב הרשברג, בין היתר, לתושבי קובה "ידידי היקר טבל ניסים החכם ביאפאן", כנראה הכוונה למר ניסים טאויל שכפי תאורו הנ"ל אירגן מניין בפורים ויתכן שעסק בעוד עניינים של חיזוק רוחני (וכן מודה שם למר וייצעל מר פאניוועזשיסקע ומר עטין, ונראה שם שאלו היו המנהיגים של יהודי קובא).

[ביגבורי החיל' תיאר את מר וויטצל כרב הקהילה ע"פ הספר של מר ל. ביין, שמתאר בעמ' 88, את קהילת קובה בה רוב בני הקהילה הם בעלי 'הכרה ומסורת ציונית טובה' ומוסיף, "גם חלקו של המזרחי לא קופה. יעקב וויטצל, מלומדי ישיבת לומז'א, יהודי ת"ח ומשכיל המשמש כרב חזן שוחט ומנהיגה הרוחני של הקהילה הינו חבר מסור לתנועת המזרחי". ונראה שכוונתו לתאר שימש כעין סמכות רוחנית לחבריו בני הקהילה, וברור מדברי הגר"י ליס שלא שימש ולא הוסמך כמורה הוראה, וכנראה שגם מבחינת מעמדו בקהילה לא מדובר על מינוי רישמי. הכותב הנ"ל אפילו לא ראה צורך להקדים לו תואר ר', וכך גם הרב הרשברג שמתאר אותו כימר וייצעל' ובלי אזכור מיוחד (הביטוי 'רב חזן שוחט' הוא מושג ידוע המתאר אדם המובא ליישוב קטן כדי לטפל בכל ענייני היהדות, ואין הכוונה למורה הוראה ממש). יש לציון כי הספר כתוב כולו בסגנון עיתונאי וניכר שאין מטרתו לתת תאור היסטורי בעל פרטים מדוקדקים].

לפסח אם גוי נוגע בייץ", ולכן נוצר צורך למנוע נגיעת גוי בשעת בדיקות המכס. זה כנראה אומר שגם עניין כמו הזהירות מסתם יינם היה בלתי ידוע בקהילה והמזכיר אף סבור היה שזה קשור לכשרות של פסח. עוד לגבי הכשרות ופרטים נוספים ראה בהערה⁴⁵³.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁴⁵³ בספר 'גבורי החיל' (עמ' 284) מביא ש"הייתה שחיטה יהודית מאורגנת רק בקהילה הספרדית, כך שלא היה להם (-לבני הישיבות) בנמצא בשר בקר או עוף". הדברים לא ברורים לי מכמה צדדים. הרי לא הייתה קהילה ספרדית נפרדת, אלא שהיה ביהכ"נ אשכנזי וביהכ"נ ספרדי, ושני ה'קהילות' יחד היו פחות מ-30 משפחות. גם בספר שם (עמ' 267) מוזכר "נשיא הקהילה הקטנה (שמנתה כ-30 משפחות אשכנזיות וספרדיות) מר אנאטולי (נפתלי) גריגוריביץ פוינביז'סקי". כלומר שהייתה קהילה אחת. אין להאמין שבמצב כזה הייתה שחיטה ספרדית נפרדת. גם אם כן, קשה להניח שהאשכנזים שם היו כולם צימחוניים, ולא ברור למה באמת הייתה רק שחיטה ספרדית ומה אכלו האשכנזים (אם החשש של בני הישיבות היה בנוגע לפלוגות הרמ"א עם המחבר ניתן למצוא פיתרון פשוט של הודעה וסימון. ובכלל אם ר"י וויטצאל, היה בן תורה ושו"ב כפי שמתואר שם הרי יכלו לאכול משחיתות). אינני יודע מה בדיוק התשובה לכל זה אבל חוששני שעל כל פנים המציאות המעשית והממשית הייתה שמי שהקפיד על אכילת בשר כשר לא יכל לאכול את הבשר שאכלו בני המקום האשכנזים.

יש להוסיף שמתאורי הפליטים על חיפוש ארבעה מינים לסוכות ומצות לפסח וכו' נראה שלא היה להם בעל נסיון להעזר בו ועולה החשש שהמשמעות של הדברים היא שבני המקום 'הסתדרו' בלי מצות וארבע מינים כל השנים (במצות ייתכן שהבעיה נוצרה רק בגלל הכמות הגדולה הנצרכת). ואגב, מה, למשל, עם החיוב לקרוא פרשת זכור שנפסק בשו"ע שהוא חיוב דאורייתא, נראה שבני המקום לא היו כלל בדרגה של ידיעה וקיום של חיוב כזה. לגבי קריאת המגילה בפורים קשה להאמין שכל תושב קרא ממגילה פרטית בביתו, וכנראה שעד לפתיחת המנין בפורים בשנת תרצ"ה רובם או כולם לא שמעו קריאת המגילה.

יש גם משמעות מסויימת למכתבו של הגרא"ל מאלין שנכתב בקובא (צויין לעיל) שם הוא מזכיר את הקושי להשיג מקום קבוע ללימוד מפני שה'קאמיטט' (-ועד, הכוונה כנראה לועד העברי' שישדה הנהלת הקהילה לטיפול בפליטים) של אנשי המקום "אין להם שום הרגש לזה לתת לנו הזדמנות להשיג מזון רוחני אשר היא התנה"ק".

יש להצטער על הצורך לעסוק במצבם הרוחני העצוב של 'נידחד בקצה השמים' שעזרו מאד לפליטים במסירות רבה ובלב יהודי רחום והשקיעו הרבה מאונס ומהונס ומזמנם כדי לסייע לפליטים והרבה מהתורה שנלמדה והמצוות שנעשו ביפן באותה תקופה בזכותם היה, ומן התקוה שעמדה הזכות להם או לזרעם להתחזק בתורה ועבודה, אבל כיון שיש שבאו לתת לדברים משמעות הלכתית תוך הטיית פרטים אין מנוס מהבירור, ויהיו נא הדברים לזכותם של כל נידחי ישראל. ובמהרה בימינו יקויים מקרא שכתוב 'מזרה ישראל יקבצנו' ובאו האובדים והנידחים והשתחו לד' בהר הקודש בירושלים.

יש ידיעות מסויימות על רמתם הרוחנית של בודדים מהקהילה, וכנראה שמבחינה סטטיסטית יש בכך לתת תמונה מסויימת על קהילה של פחות מ-30 בתי אב, וראה פרטים בהערה⁴⁵⁴.

והנה ביררתי ע"י שליח ששאל את הגר"י הורוויץ שליט"א, מבני התורה שהיו ביפן, לפרטי הדברים. ואמר שכשהגיעה אליהם תשובת הגרש"ז ריגר שנאמר בה שכלפי דינים דרבנן יש לסמוך על מנהג המקום התפלאו מאד, דמה שייך לסמוך על מנהגם הרי לא היה שם כלל מי שאפשר לסמוך על מנהגו. ואמר שנראה שהגרש"ז לא ידע מי המה דרי המקום. ושאל השואל האם כוונתו שהיו בקושי שומרי שבת, והשיב בביטול שגם בדרגה זו לא היו. וכשהגיעו הפליטים שומרי התורה למקום זה נתן להם מעט חיזוק על מה שהיה בידם ותו לא. ולתאר דרגתם סיפר לשואל שהיה נוכח כאשר אחד התושבים שאל את חבריו (בחנות שהייתה שם) אם צם ביוהכ"פ והשיב לו שלא צם.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁴⁵⁴ מזכיר הקהילה סיפר על אחד מבני המקום שנקרא לחקירה משטרתית בקשר לדולרים שנמצאו אצל אחד מהבחורים הפליטים וכשביקש הבחור להתפלל ביקש גם הוא ואמר באידיש בניגון של תפילה דברי תיאום לתשובות בחקירה. על בקשתו להתפלל ציין המזכיר "אני בטוח שהוא לא נהג לעשות זאת תמיד" (שם עמ' 348). וכבר הבאנו שהמזכיר עצמו שמע מפי הרבנים את החידוש האומר שגוי שנוגע בין גורם שהיין לא יהיה כשר לפסח (!) (שם עמ' 289). וראה קובץ 'בית יעקב' (230, עמ' 24) שמתארים, בשם הגר"נ פרצוביץ זצ"ל, כיצד ישב חותנו הגר"ח שמואלביץ זצ"ל "במסיבת עשירים ופרנסי קהל מן ההקהילה היהודית המקומית, ובאמצע השיחה הפליט אחד מהבולטים שבהם - איש חילוני על-פי התנהגותו - 'הנני אפיקורס' מיד התרומם רבי חיים ממושבו והכריז בקול נגיד 'ואני מכחיש את הדבר בשום פנים אין אתה אפיקורס' והכרזתו עשתה רושם" ושם שאותו בעל דברים שינה את טעמו מכאן ואילך). ובספרו של העיתונאי מר ביין (עמ' 89) שבני הקהילה לא קיבלו אזרחות יפנית "פרט לאחד מהם ששיפר את טיב הויסקי ותרם סכום גדול לשיקום העיר היפנית החרבה יוקוהומה, לכן התירו לו לשאת אשה יפנית שהסכימה להתגייר לפני עריכת הנישואין..." (מעניין מי היו חברי 'בית הדין לגיור' זה). ב'גבורי החיל' (עמ' 282) מתואר שהפליטים שהגיעו ליפן ירדו מהאוניות שהביאו אותם מסיביר בנמל צורוגא ושנים מבני הקהילה באו לקבל את פניהם. הדבר היה ביום שיש (י-ביומו של ר"י לנטר כתב שר"ש מאמשינוב ערך קבלת שבת בנמל) והאדמו"ר מאמשינוב זצ"ל שחש שגיעו לקובא אחרי כניסת השבת רצה להישאר בצורוגא עד מוצאי שבת. היהודי שבא לקבל את פניהם הבטיח שגיעו לקובא לפני שבת אך האדמו"ר לא השתכנע "וכיצד יוכל לסמוך על מילתו של יהודי שאפילו לא מכסה את ראשו". כיון שכיסוי הראש כשלעצמו אינו קשור לשמירת השבת יש להניח שהבעיה הייתה ברמת שמירת השבת של היהודי הנ"ל וכיון שבאו שנים לקבל את פני הפליטים הרי כנראה שהבעיות הללו כללו את שניהם במידה שווה.

סיכום הדברים המצער מראה שמדובר ביהודים חלשים מאד ואין וודאות אפילו על כמה בודדים ששמרו שבת כראוי ובוודאי שאין מה לדבר ולדון על 'מנהג' של קהילה הראוי לקבוע הלכות.

יצויין כי גם היהודים המעטים שהיו ביפן בשנים שלפני כן, מנו כפי המניין המקומי ונראה ברור שלא היו מודעים כלל לנושא ההלכתי⁴⁵⁵, אך אין לי מידע על מספרם המדויק ועל דרגתם בשמירת תורה ומצוות. על היהודים בשאר ערי יפן בתקופת השאלה וקודם לכן ראה הערה⁴⁵⁶.

מקורות והערות

⁴⁵⁵ בשו"ת בית אברהם (ירושלים תרס"ח) לר"א הירשאוויץ (שימש כמו"צ במלבורן שבאוסטרליה ובטאלידא א ארה"ב) מספר המחבר "בשנת תרנ"ו נקראתי להעיר יאקאהאמא עיר במדינת יאפאן, מהגביר ר' משה גינזבורג נ"י" ומתאר איך בנסיעתו הפסיד יום וכשחזר נתווסף לו יום, ולא ידע מה ההלכה אומרת על זה. ונשאל על דין יוהכ"פ במי שחוצה את הקו הבינלאומי וחוזר לתאריך הצום, ומחוסר ספרים דימה לדון יו"ט שני שמבואר בחיי אדם שעד שבא לתחום של יישוב ישראל נוהג כמקום שיצא. וביקש שם מ'גדולי עמנו העומדים על המשמר בירושלים עיה"ק ת"ו' שיבררו ההלכה. מובן מתוך דבריו שהתוודע לשאלה רק ע"י חציית הקו הבינלאומי, והחיי אדם של דיני יו"ט שני היה המקור התורני היחיד שהביא בדיון, וכלומר שלא היה בידו כל ידיעה ומקור הלכתי לגופו של דין קו התאריך. גם בדיונו לא עסק כלל בשאלה היכן קו התאריך אלא רק בשאלה מה דינו של מי שעובר את הקו.

⁴⁵⁶ היו יהודים בודדים נוספים בעריה השונות של יפן וכנראה בעיקר בטוקיו ואוקוהמה. לא מצאתי פרטים מדויקים ואינני יודע לאמוד את מספרם ואת רמתם הרוחנית אך נראה שילמד הסתום מן המפורש, ובלאו הכי קשה ללמוד 'מנהג' בנושא חמור כזה ממעשיהם של יחידים שלא היו קשורים לקהילה יהודית ולא ידוע על שום יודע תורה ביניהם. ושוב ראיתי בספרו של העיתונאי מר ביין (עמ' 148), שהיו עוד חמישה יהודים בטוקיו ויוקאהמה ועוד כ-60 יהודים מארצות המזרח, "שלא היו מוגדרים מבחינה חברתית וציבורית יהודית, ואשר ראו עצמם כאזרחי הודו מצרים ועירק, ודוברים צרפתית אנגלית פורטוגזית וערבית".

בספר 'הזריחה בפאתי קדם' (עמ' תקמ"ד) מסופר שהיו יהודים מצבא רוסיה שנפלו בשבי היפני במלחמת רוסיה יפן ואחרי המלחמה (שהייתה בשנת תרס"ד) הביאו את משפחותיהם ליפן והתיישבו בנגסאקי שכבר היו בה יהודים. כן נכתב שם על בודדים שבאו במשך השנים לצרכי מסחר ועל עשרות שהגיעו בשנים של מלחמת העולם הראשונה והמהפכה ברוסיה (פרטים אלו כוללים את קהילת קובא יחד עם כל יהודי יפן). ושם בעמ' ת"ע תיארו שעד בא הפליטים היה ביפן כולה "קבוץ יהודי מזערי שמנה עשרות נפשות בלבד". ובספר 'גבורי החיל' (עמ' 331) ממכתבו של מזכיר הקהילה היהודית בקובא מר ליאו חנין שהמשרד לענייני צבא ביקש פגישה עם נציגי הפליטים 'היות שאין אוכלוסיה יהודית ביפן'. באנציה"ע נכתב שיהודים הגיעו ליפן לצורכי מסחר מאמצע המאה ה-19 (בערך תר"ט), ובשנת 1894 נוסדה קהילה בנגסאקי שהגיעה ב-1904 - תרס"ד (בתקופת מלחמת רוסיה יפן) ל-100 נפשות, (זה כנראה לכל היותר כ-30 משפחות או מספר קרוב לזה). הקהילה נתפזרה אחרי רעידת האדמה (בשנת 1923 - תרפ"ג) ורוב חבריה עברו לקובא. לקהילה לא היה רב בכל שנות קיומה. ע"כ מהאנציקלופדיה. בשאר ערי יפן לא הייתה מעולם קהילה יהודית נוספת, וכלומר שהיהודים שנקלעו לשם לא ראו צורך בקהילה יהודית או שלא הגיעו למספר שהתאים להקמת קהילה יהודית. בין התפרקות קהילת נגסאקי להתייסדות קהילת

מנהג בני התורה שהיו ביפן

יש לדון שכיום יש מנהג מחייב ביפן - מנהגם של בני הישיבות ששהו בה בזמן המלחמה. כמעט כל בני התורה שהיו ביפן, הן מבני ישיבת מיר והן מבני ישיבות יח"ל וליובאוויטש ועוד, פרשו ממלאכות (מדאורייתא ויש שגם מדרבנן) ביום השבת של הראשונים והאחרונים⁴⁵⁷. וראה בדברי הגר"י ליס במכתב השאלה ששלח מיפן (לפני שהגיעה תשובת החזו"א) שם הוא כותב שרבים קשה להם להיזהר ביום א' המקומי אפילו מדאורייתא "ורובן אין נזהרין מאיסורי דרבנן כפי שהוכרע מאליו ע"י בעלי הוראה אחדים, ויחידים יחידים ממש מתאמצים להזהר ולשמור שתי שבתות כהלכתן". כלומר בעלי ההוראה לא ידעו להכריע הספק ואחדים מהם הכריעו להחמיר בדאורייתא ולהקל בדרבנן וכדיני ספקות בעלמא, וכך נהגו רוב בני התורה (אלו שאינם בני תורה נהגו כנראה כמעט כולם כמניין המקומי). לכאורה מנהגם של יודעי תורה אחרי ידיעת השאלה ההלכתית קובע מנהג הרבה יותר ממנהגם של אלו שמנו כמנין הגויים בלי לדעת בכלל שיש שאלה הלכתית ומאלו שהמשיכו כך מפני שאינם בני תורה.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

קובא לא הייתה שום קהילה יהודית ביפן כולה, ומימות עולם ועד לבוא הפליטים לא הייתה בכל יפן קהילה עם מורה הוראה כלשהו.

בספר קהת"א הישראלי נכתב שבשנים שקדמו היו ביפן כאלף פליטים יהודים ובהם יראים ושלמים אך לא צויין כל מקור. במקום אחר בספרו הוא מייחס הדברים למכתב הרב קיסלוב, ולא היו דברים מעולם (דברי עצמו הנ"ל נכתבו כהקדמה למכתב הרב קיסלוב. יש לציין כי הנ"ל השמיט קטעים מתוך הדיון ההלכתי שבמכתב הרב קיסלוב תוך הערה שבספרו ידפיס המכתב בשלמות. בספר שלפנינו המכתב מודפס עם ההשמטות. קשה להאמין שהמידע הנ"ל מופיע בקטעים המושמטים). כפי הנראה גם לדברים אלו אין שום בסיס ומקורם במשאלות לב, וכדרכו. (צר לגלות שבספר פאר הדור נכשל הרה"כ שליט"א והעתיק פרט זה ופרטים נוספים מספר זה, וכנראה סבר שניתן לראות בו מקור למידי דעבידי לאיגלוי, ואין הדברים כן). ובאמת שנראה שהשאלה הזו לא מהותית, וגם אם היה מנהג של 'אלף יהודים ובהם יראים ושלמים' הרי היה מנהג של חוסר ידיעה, אלא שלאמיתו של דבר אין לפרטים האלו אחיזה במציאות.

⁴⁵⁷ בספר 'גבורי החיל' המיועד לתאר את קורותיהם והנהגותיהם של תלמידי יח"ל כתב (עמ' 223 בשם הגר"י הורביץ מתלמידי מיר בשנחא) "בני התורה נהגו כולם כפשרתו של הגרש"ז ריגר הנ"ל" דהיינו שהחמירו בדאורייתא בשני הימים וביום א' הניחו תפילין על תנאי ובדרבנן סמכו על מנין הימים המקובל במקום. ושם שאחרי שהגיעה תשובת החזו"א שינו בני ישיבת מיר ו"הפכו את הדברים ומה שנהגו קודם ביום ש"ק נהגו כעת ביום א', ובש"ק של יפאן הניחו תפילין וביום א' התפללו תפילת שבת". להלן פרק ט' בפסקאות הדנות בדעת האמרי אמת מגור והר"י"ץ מליובאוויטש הבאנו עוד מקורות לכך (רמ"כ פרסם בזה דברים שאינם אמת ולהלן שם נתבררו הדברים. - וראה גם בספרו של העיתונאי מר ביין עמ' 119 שמתאר את המבוכה בין שומרי התורה, והצעתו של האדמו"ר מאשינוב לפליטים לשבות ביום ראשון המקומי ממלאכות דאורייתא, "ולמעשה שבתו הפליטים שני ימים בשבוע". מר ביין עזב את יפן לפני שהגיעה תשובת החזו"א, וייתכן שכבר קודם לכך השפיע האדמו"ר מאמשינוב בכיוון זה, או שכתב מה ששמע מאחרים).

אחרי שהגיעה תשובת החזו"א שבתו בני ישיבת מיר את עיקר השבת כהוראת החזו"א והחמירו גם ביום שלפניו לכל הפחות באיסורים דאורייתא (כפי הנראה הם היו רוב גדול מבני התורה שבמקום, וראה פרטים בהערה⁴⁵⁸). גם האדמו"ר מאמשינוב זצ"ל נהג עיקר השבת כפסק החזו"א.

בקובא שהה באותה תקופה הגרש"ד מרגליות זצ"ל רבה של פרושקוב הסמוכה לוורשא שנודע בפולין כרב גדול ות"ח מובהק. במכתב שכתב בעשי"ת תש"ב הוא כותב: לנו שבת מיוחד ולנשי קובע שבת אחד⁴⁵⁹. מלשון המכתב נראה שהייתה זו הדעה מקובלת בין בני חוגו, ונראה שיש להסיק מכאן שכאשר נתפרסמה הוראת החזו"א (ונודע שראשי ישיבת מיר רואים בה את עיקר הדין) החלו גם בני התורה שבין גולי פולין או חלקם לנהוג את עיקר השבת ביום ראשון המקומי (הגרש"ד מרגליות זצ"ל שימש ברבנות חשובה בפולין לפני השואה, היה תלמיד ומקורב גדול להגר"מ שפירא מלובלין ושימש כאחד מצוות הבוחנים ביח"ל. בתקופת רבנותו בפרושקוב הסמוכה לוורשא התקרב מאד להאמרי אמת מגור. בתחילת המלחמה נפגש בוויילנא עם תלמידי יח"ל שגלו לשם ומאז תפס מקום מרכזי ביניהם ולא זזה ידו מידם⁴⁶⁰).

מנהג הוואי

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁴⁵⁸ בני ישיבת מיר היו קרוב ל-300 איש בעוד בני הישיבות של יח"ל וליובאוויטש ועוד יחד היו כ-70 איש. - מספר בני ישיבת מיר ע"פ הרשימות שבספר 'הזריחה בפאתי קדם' סוף חלק א'. מספר בני ישיבות יח"ל וליובאוויטש ועוד ע"פ הנכתב בפתח דבר לספר אור משה זרעים מועד עמ' י"ב (ברשימות של תלמידי יח"ל וליובאוויטש שבספר 'הזריחה בפאתי קדם' שם יש כ-60 שמות, ואולי ההפרש מפני שבאור משה כלל ישיבות נוספות או שכלל גם בוגרים).

⁴⁵⁹ אולי צ"ל 'שבת אחר', והמשמעות שווה. מכתבו חובא ב'גבורי החיל' (חלק ב' עמ' 42). המכתב מעשי"ת ולפני שהגיע מברקו של הרה"ר הרצוג והוא מעיד על הנהגתם בתקופה זו. על ההנהגה ביוה"כ ראה בספר 'אור משה' בפתח דבר עמ' י"ב שהרב מפרושקוב ור' יוסף הורביץ שנשארו בקובא ביוה"כ צמו יומיים. וראה בפרק ט' וכמצויין לעיל (וראה בהערה שם תיקון לגבי איזכורו של הרב הורוויץ כמי שנשאר בקובא).

⁴⁶⁰ מתוך תולדותיו שבראש ספרו שדה מרגליות י-ם תשנ"ו. "והיה מפורסם גדול עוד קודם המלחמה לרב גדול ת"ח מובהק ומוסמך". מדברי הגר"פ הירשפרונג זצ"ל שהכירו עוד בפולין בהסכמתו לספר. הגרש"ד נולד בשנת תר"ס למשפחה מחסידי הוסיאטין רוזין ושימש ברבנות בבעלזין סוכוסטוב ואח"כ בפרושקוב. אחרי המלחמה היגר לארה"ב ושימש שם ברבנות. נפטר באדר תשמ"ח. בשנת תשנ"ו הוציא חתנו את הספר שדה מרגליות מתוך כתביו.

נקודה חשובה יש כאן שרבים לא נתנו עליה דעתם. שאלת 180 מעלות (שהיא השיטה היחידה שיש שדנו שהיא עיקר הדין) נוגעת ליפן ולהוואי⁴⁶¹, העומדות שניהם בין הקו של הראשונים לקו של הריימ' טוקצינסקי. והנה הקו הבינלאומי עומד בין יפן להוואי, ונותן את יפן למזרח בניגוד לשיטת הראשונים והאחרונים, ואת הוואי למערב בניגוד לשיטת רימ'ט. הן היהודים תושבי יפן והן היהודים תושבי הוואי נהגו את מניין הימים כמנין הגויים בני המקום, ונמצא שה'מנהגים' סותרים זה את זה, שתושבי יפן נהגו באופן המתאים לשיטת הרימ'ט ושובתים ביום שישי של הראשונים, ואילו תושבי הוואי נוהגים באופן המתאים לדברי הראשונים והאחרונים ופסק החזו"א והגרי"ז ושובתים ביום ראשון של הרימ'ט.

בספר היוםם הוזכר (וכך תוארו הדברים ע"י המחבר בשאלת יפן) שהחזו"א הוא המורה לשנות מהנהגו והדבר מוצג כחידוש ופלא, והיוםם אף מזכיר את 'החרדה הגדולה' וה'אנדלמורסיה' שזה מביא⁴⁶², וכנראה לא ידע⁴⁶³ ששיטתו מחרידה את אותה החרדה ומביאה את אותה אנדלמורסיה ומשנה מהנהגו בהוואי, שהקהילה היהודית

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁴⁶¹ השאלה נוגעת גם לנוי זילנד שהייתה בה ג"כ קהילה יהודית שנהגה כמניין הגויים המקומי, ושם הוא ג"כ דלא כחזו"א. לא עסקתי לברר פרטים על קהילה זו, וראה התיאור על מצבם הרוחני העגום באבן ספיר של ר"י ספיר (עמ' קמ"א ואילך) שביקר במקום בשנת תרכ"ב, ומתאר שלא היה שם שוחט והיהודים בני הקהילה המקומית אכלו נבלות וטרפות באופן קבוע (ויש מהם שהקיפו למלוח בשר זה. וראה שם שעוררם להביא שוחט והסכימו. בעל שו"ת בית אברהם עבר בניו זילנד בשנת תרנ"ד, ומתאר שהיו באוקלנד, עיר הבירה, בית כנסת מפואר וקהילה של כ-100 משפחות יהודיות). כן נוגעת השאלה לאיי הפיליפינים, בהם נהג המניין המערבי עד 1845, ואיני יודע מתי הגיעו לשם יהודים. בכל המקומות הללו אין ספק שהתאריך לא נקבע ע"פ בירור הלכתי כלשהו אלא מנו כמניין המקומיים מבלי ידיעת השאלה.

⁴⁶² עיין למשל בעמ' י"ח שמזכיר את "החרדה שחרד גם הוא (כמו שחרדנו אנחנו כולנו) מהתוצאה המעציבה שתוכל להוצר ע"י פסק שכזה" "שתתהוה ח"ו מהפכה בקביעות יום השבת בכל מדינות מנזורי' מנגוליה סיביר שבצפון ואוסטרליה וניוזילנד ואיים הרבה בדרום כשיצטרכו לפתע פתאום לשנות את שבתם ליום א'!" (כוונתו "לפרש" את נימוקי החזו"א שהקו אינו חוצה היבשה, ופירשו ע"פ הלך המחשבה שלו ואדם רואה מהרהורי ליבו). ובדף ע"ה על כך ש"עלולים היה להכניס ח"ו אנדלמורסיה במדינות רבות... שתתהוה שם חלילה מהפכה בשמירת יום השבת." (וכעין זה כבר במכתבו להרה"ר הרצוג שבספר קהתאה"י עמ' 318, וראה שם). ובדף פ"ב כתב בפירוש שלפי דבריו "נמצא שבכל היבשת (אפילו שאלת יבשת אלאסקה נפתרה) שומרים את היוםם כחוק התורה". וכוונתו לומר שההבדל בין הקו שלו לקו הבינלאומי הוא רק ביום ולא 'ביבשת'. דבריו בזה הם טעות במציאות.

⁴⁶³ או שקיווה שאין שם יישוב יהודי, כך נראה לי ללמד זכות. (ר"מ כשר בתלפיות האשים את הרימ'ט שבמכוון מחק מהמפה שהדפיס ב'היוםם' את איי הוואי, ועיין שם שרימ'ט טען שכבר ציין כמה פעמים בספר שכל קו חוצה איזה א"י).

בה אף הייתה ככל הנראה הרבה יותר גדולה ומבוססת מהקהילה ביפן (כשהעירו לו על כך עמד על דעתו אבל סיים ש"באחת אני תמים דעים עם הרב כ. שכדאי היה שיוחלט דבר שכזה ע"פ אסיפת רבנים יותר מורחבת ויותר מקיפה, ששם ישמעו הרבנים את הדעות המנוגדות בכל נימוקיהם ואחר ידונו יכריעו ויחליטו". ראה תלפיות ג, ג-ד, ניסן תש"ח, ההדגשה נמצאת במקור).

'מנהג הוואי' מוזכר כבר בשו"ת בית אברהם (ירושלים תרס"ח עמ' 1) שכותב שבשנת תרנ"ו נסע מיוקוהמה שביפן לסן פרנסיסקו "דרך האנעלילע במדינה Hiania", כלומר, דרך העיר הונלולו (שבאיי הוואי) השוכנת על הנתיב הימי שביין יפן לסן פרנסיסקו⁴⁶⁴, בא אל החוף בתענית אסתר שלמניין יפן ובלילה ושוב בבוקר שאחר כך קרא המגילה בספינה, "אחרי קריאתי המגילה שתיתי כוס י"ש לשמח נפשי לכבוד פורים ויצאתי מהספינה לטייל בעיר, שם מצאתי איזה יהודים, כאשר אמרתי להם בשמחה פורים טוב, ענו לנו הלא היום תענית אסתר, ולכן כאשר עמדנו שם בחוף גם הלילה קראתי את המגילה עוד הפעם וכן בבוקר קראתי את המגילה". ולמדנו שיהודים שבהוואי בשנת תרנ"ו היו ניכרים כיהודים בהליכתם בעיר ושמרו את יום תענית אסתר, וכלומר שהיו שומרים תורה ומצוות (וצ"ב באיזו רמת רצינות), והם נהגו כמניין הימים המקומי⁴⁶⁵. לא הוזכר בדבריו שם אם הייתה קהילה וביהכ"נ במקום, וכנראה

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁴⁶⁴ גם כיום יש נתיב ימי בין יוקוהמה - הונלולו ומשם לסן פרנסיסקו. (שם המדינה האנגלי לא מוכר לי, ואולי הכוונה ל'ויאנאה' - שם של עיר מסויימת באי 'אואהו' שבו נמצאת הונלולו, וייתכן שנחשב בשעתו כשם כללי למדינה. לא בדקתי נקודה זו).

⁴⁶⁵ הנהוג בהוואי כיום מוזכר גם בשו"ת תשוה"נ, בשו"ת בצל החכמה, במכתב הגר"ג בעס דלהן ובמאמר מהגר"ד שור (שהעיר על זה מפני שנוקט כשיטת הרימ"ט). בבירור הלכה (תנינא ח"ב סימן שד"מ) הביא שהגר"מ פיינשטיין בסוף ימיו ענה שאם יש מנהג בהוואי יש להמשיך בו, ולא הוזכרה שם הוראה להחמיר ביום ישישי של המקום (וראה לקמן בפרק ט' להוראה אחרת מהגרמ"פ לגבי הוואי, שיש להחמיר בדאורייתא, אלא שההוראה הנ"ל היא כנראה מאוחרת יותר, וראה שם בדין יפן להגרמ"פ ועוד). ועיין בבירור"ל שם שהשואל טוען שלא היה יישוב חרדי ורק ממלחמת העולם השנייה נתהוותה שם 'קבוצה של חילים' שלא עשו שאלת חכם, ולא הספיק לשאול זאת לפני פטירתו זצ"ל. והנה נתברר בס"ד שהיו שם יהודים שומרי תורה משנים קודמות, וכבר בשנת תרנ"ו נהגו כך יודעי תענית אסתר שהדעת נותנת ששמרו תורה ומצוות (וצ"ב באיזה דרגה יהודית היו והאם היה להם רב ומורה הוראה). ואמנם שם וביפן ובכל הארצות נעשו הדברים בלי שאלת חכם לצערינו, ולכאורה אין הפרש בין מנהג של יהודים החרדים לדבר ד' למנהג של יהודים שלא זכו לזה בכי האי גוונא ששניהם אינם מבוססים על ידיעת הדין.

קרא המגילה בספינה גם ביום השני שבו נשארה הספינה לעמוד בחופי הונולולו והפסדנו את הפרטים הללו.

ובספר בירור הלכה תנינא (ח"ב סימן שד"מ ע' קנ"ח) "ראיתי בספר ארצות תבל (עמ' 70) שבשנת תרצ"ט לפני מלחמת העולם השניה כבר היה באי הוואי ישוב יהודי של שלש מאות נפשות וכן יש שם בית ספר יהודי".

ובעיה גדולה וחמורה לפנינו, שישנם רבים במערב ארה"ב שנוסעים לנופש או לעסקים להוואי, ונוהגים שבת בשבתו כפי הרגיל שם וכדעת הראשונים והוראת החזו"א, ומהם יש שנוסעים מפעם לפעם גם ליפן ושם נוהגים שבת ביום ישיי לדעת הראשונים והוראת החזו"א. וכלומר שלכולי עלמא הם מחללים שבת רח"ל בחלק מהזמן. בעיה זו נזכרת במכתבו של הגר"ג בעס שליט"א מלוס אנג'לס בבירור הלכה תנינא ח"ב סימן שד"מ⁴⁶⁶.

יפן והוואי כיום

לגבי ההוראה ביפן כיום יעויין להלן פרק ט' שגדולי ההוראה כיום מורים לנהוג שבת, לכל הפחות בדאורייתא, ביום ראשון של העמים (יש שפוסקים שצריך לנהוג כך מעיקר הדין, אם בתורת ודאי או מספק דאורייתא, ויש שחלקו כלפי עיקר הדין אבל למעשה הם מורים להחמיר, ומהם רק בדאורייתא, כשיטת החזו"א ודעימיה)⁴⁶⁷.

מקורות והערות

⁴⁶⁶ אפשר, כמובן, לטעון שהמנהג מתאים לשיטת ר"מ כשר שניסה לכפות על ההלכה את המניין הבינלאומי המעודכן לתקופתו, אבל ודאי שהפוסקים אשר מעולם ואשר בדורינו אינם נוקטים כשיטה זו שהיא שיטת יחיד (שהיה רחוק מגדלות אמת בתורה) נגד כל הראשונים והאחרונים שדנו בעניין ואכמ"ל, וכן ברור שנהגו כך גם כשהשיטה הזו הייתה דבר שלא בא לעולם (ופשוט שעד שנוצרה לא הייתה 'עבידי דאתי', שאין דרכן של ישראל קדושים בכך). - ולגבי הגר"מ פיינשטיין זצ"ל עיין בספר תאריך ישראל עמ' נ"ה 'ויעוד שמעתי בשם הגר"ד פיינשטיין שליט"א דלעניין שאר השיטות בקו התאריך לא התחשב מרן זצ"ל בהן כלל וכי' ואין לנו אלא השתי שיטות הנ"ל. ברור שמעיקר הכוונה לשלול את שיטתו של רמ"כ שפורסמה בהבלטה רבה ובריבוי תעמולה בארה"ב ובארץ. חבל שהתיאור המדויק על דעת הגרמ"פ בעניין נקטע באמצע, ויש מקום לשער שנקטע מפני חריפותו].

⁴⁶⁷ כפי הנשמע רבים מהנמצאים ביפן כיום נוהגים שבת רק לפי המניין המקומי אבל איני יודע אם יש בני תורה ביניהם, וכנראה שיש מהם שאינם מהשואלים כלל ונוהגים שבת כפי המניין המקומי בלי ידיעה מהנושא ההלכתי, והשי"ת יזכה את כולנו לתשובה שלימה וגאולה קרובה ויקבץ נידחנו במהרה בקרוב (ייתכן גם שיש ששמעו מרבותיהם להקל וכמובן שאיני בא לפשוט כאן את היהודים שביפן ד' עליהם יחיו אלא לגוף הדין). ועיין בשו"ת 'תשובות והנהגות' ח"ג סי' פ"ו שהתיר על אלו שנוהגים כמנין המקומי ולא כחזו"א. ואמנם בספר 'פסקי תשובות' סימן שד"מ כתב שהמנהג להחמיר בשני הימים ובספר ילקוט יוסף סימן שד"מ שנחלקו הפוסקים ויש שנהגו להחמיר שם ב' הימים, וכנראה שכך נוהגים המדקדקים במצוות. ושמעתי שההוראה בועד

ולגבי הוואי רוב העוסקים בעניין הקו וכמעט כולם נקטו שלא כהגרימ"ט והרר"ש מזוויהל שהם יחידאי, (אלא שיש שחששו לזה מחמת שמכו על הגרימ"ט או מפני שסברו שהיה רוב כמוהו ואכמ"ל, ועיין לעיל שגם הגר"ד שור נקט כך, וכן ראיתי בשם חכם אחד זצ"ל שהדין בהוואי כהרימ"ט מפני המנהג, וזו טעות במציאות). וראה להלן פרק ט' הרחבה בעניין. ואגב, כמדומה שגם כיום הנוכחות היהודית בהוואי (המשתייכת מדינית לארה"ב והמשמשת כמקום נופש מוכר לתושבי ארה"ב) היא יותר גדולה ומשמעותית מהנוכחות היהודית ביפן, הן בתושבי הקבע והן באורחים.

לענ"ד אחר כל הדברים אשר נתבארו ונתבררו יש לפסוק כדברי הראשונים והאחרונים והוראת מרנן החזו"א והגרי"ז במוחלט ובין לקולא בין לחומרא⁴⁶⁸, ולעניין ההוראה למעשה ולרבים הרי הדברים מסורים לחכמי הדור זקני העם ושופטיו, אשר יבוא העם אליהם לדרוש אלוקים.

סיכום הדברים

ביפן הייתה קהילה יהודית אחת - קהילת קובא, שהיו בה פחות משלושים משפחות ונוסדה רק כשלוש שנים לפני מלחמת העולם השנייה (עד אז לא היה במקום ביהמ"ץ ולא התקיימו אפילו תפילות שבת במניין)⁴⁶⁹. כפי הנראה מהמקורות שלפנינו כמעט כל היהודים אלו, שזכו וסייעו הרבה לפליטים, לא זכו לצערינו להימנות על שומרי התורה והמצוות מלבד בודדים ביניהם, ונראה שלא היו שומרי שבת. לא היה לקהילה רב ומורה ולא היה בה מקוה, וכנראה שלא היה בה בית ספר יהודי. מן המקורות מתברר שהנהגתם למנות הימים כמניין הגויים המקומיים נעשתה ללא שום הוראת חכם וברור שלא היו מודעים כלל לעובדה שיש שאלה הלכתית על מניין הימים, ולא היו בכלל ברמה הרוחנית המביאה שאלות כאלו. כמעט שאין כל משמעות הלכתית ל'מנהג' שכזה, ואכן מורי ההוראה והלומדים ששהו במקום וראו את תושבי המקום, לא ראו בנוהג המקומי מקור לפיתרון השאלה ההלכתית, (וכך יש להבין גם מדברי הרב קיסלוב מחרבין, ששימש כרב הראשי לקהילות המזרח הרחוק).

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

הכשרות העה"ח למשגיחים הנמצאים במסגרת תפקידם ביפן - להחמיר במלאכות בשני הימים. ובוודע כשרות מהגדולים בחו"ל ההוראה שלא להיות שם בימי הספק. ומי שיזכה את נידחי ישראל ויפרישם מעוונות חמורים הקב"ה ישלם שכרו בזה ובבא, ומצדיקי הרבים ככוכבים יזהירו.

⁴⁶⁸ וכן לעניין קידוש ותפילות ולכל הדינים (ועיין בסוף פרק ה' נידון אם ביפן והדומה לה יש להחמיר ולהימנע ממלאכות, לכה"פ בדאורייתא, ביום המקומי מהטעמים שנתבארו שם).

⁴⁶⁹ וראה בהערות לעיל על הקהילה שהייתה בשנים שלפני כן ביוקוהמה.

בני התורה שהגיעו ליפן, הן מבני ישיבת מיר והן מבני יח"ל וליובאוויטש, שהיו מודעים לשאלה ההלכתית - נהגו כמעט כולם להחמיר בשני הימים במלאכות דאורייתא (אף שקידשו והתפללו ביום המקומי) והיו שהחמירו אף בדרכנן. אחרי שהגיעה תשובת החזו"א נהגו בני ישיבת מיר, שכנראה היוו רוב גדול מבני התורה שבמקום, את עיקר השבת כהוראת החזו"א ומ"מ החמירו רובם במלאכות דאורייתא ביום המקומי. כך נהג גם האדמו"ר מאמשינוב זצ"ל (והחמיר ביום המקומי גם במלאכות דרבנן), וכך נראה שנהג הרב מפרושקוב, מרבני פולין שהגיעו ליפן. מדבריו של הרב מפרושקוב נראה שכך התקבל בין בני חוגו, וכנראה שגם חלק מבני התורה גולי פולין החלו לנהוג עיקר השבת כהוראת החזו"א. יש לדון שהנהגתם של בני תורה שידעו את השאלה היא הקובעת את מנהג המקום.

שאלת ה"ב שעות' נוגעת ליפן ולאיי הוואי יחדיו⁴⁷⁰. גם בהוואי, כביפן, הנוהג המקומי היה למנות הימים כמניין הגויים המקומיים, אלא שבהוואי הדבר מתאים להוראת מרנן החזו"א והגרי"ז ע"פ הראשונים, ואילו לשיטת רימ"ט צריכים לשנות מהמניין המקומי. הבאנו מקורות שכבר בשנת תרנ"ו נהגו היהודים בני המקום כמניין הימים המקומי, ושלפני השואה כבר היו שם כ-300 משפחות יהודיות ובית ספר יהודי. רמתם הרוחנית המדויקת לא ידועה לי, אבל כפי הנראה ברור גם שם נעשו הדברים ללא הוראת חכם וללא ידיעת השאלה ההלכתית.

נמצא שמי שבא לקבוע הלכה כללית בשאלת קו התאריך ע"פ ה'מנהג' עומד מול מנהגים סותרים במקומות השונים (ויש לדון במשמעות ההלכתית של מנהג בני הישיבות ביפן).

פרק ט' - דברי רבני זמנינו

בבואנו למנות הדעות הרי חובה להקדים שהרבה מרבתינו הראשונים והאחרונים (המניין מגיע לעשרות) נקטו כדברי הכוזרי והמאור או שמבואר מדבריהם שהקו בקצה המזרח, וכבר הרחבנו בזה טובא בפרק א' ובפרק ג' ואין צורך להכפיל הדברים. יעינינו המעיינים ותרבה הדעת. בפרק זה כינסנו את דברי רבתינו שדנו בעניין אחרי שנשאלה השאלה באופי מעשי.

הקדמתי דברי גדולי ישראל ורבנים מדורות קודמים, ולאחר מכן דברי המורים בשאלת יפן ורבני זמנינו.

גדולי ישראל ורבנים שהשיבו להלכה למעשה

הגרא"מ לפידות מראסיין מגדולי הדור ומגדולי המשיבים בליטא לפני יותר ממאה שנה, **והגרי"מ אב"ד צ'ורטקוב** נקטו להלכה שקו התאריך הוא ב-90 מעלות למזרח ירושלים ומשם ועד למקום הקו הבילאומי הרי יום ראשון למנין האומות הוא יום השבת ע"פ התורה, וכן פסקו בשו"ת **שואל ומשיב**⁴⁷¹ ובספר **פתחי עולם**⁴⁷². וכ"מ מדברי האבני נזר.

וכן פסקו (והזכירו שדין הקו כדעת המאור או שהקו בקצה המזרח) **בספר מאור חדש**, **הגרבי"י ליפשיץ**, **הגר"י ראזין** (הרוגוצ'ובר)⁴⁷³, **ובשו"ת ארץ צבי** (ושם הזכיר גם האפשרות של טבור הארץ, ולגבי המקומות שמ-90 מעלות מזרחה הרי גם לפ"ז יום ראשון למנינם הוא יום השבת).

הגר"ח מבריסק ראה דברי הרב מוהליבר שפסק להקל בסיביר וביפן שלא כדבריהם של אב"ד צ'ורטקוב והגרא"מ לפידות ולא הוטבו הדברים בעיניו ונמנע מלהורות בשאלה זו⁴⁷⁴. **הגרא"י מאלין** הי"ד מו"צ בבריסק שמע ממנו הדברים וע"פ זה הורה

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁴⁷¹ לדיון בכוונתו עיין במילואים לפרק ג'.

⁴⁷² חלק מהאחרונים דלהלן סברו להחמיר גם במזרח סיביר ואוסטרליה, ע"פ פשטות לשון הראשונים, וברם כמדומה שכל גדולי ההוראה כחיים מורים להקל בזה ע"פ הוראת החזו"א ואכמ"ל.

⁴⁷³ כן הסקנו בדעתנו בפרק ג' ועיין שם הנימוקים.

⁴⁷⁴ אשר נמנע מלהורות יש לשער שהוא מפני שהרב מוהליבר כתב בתוך דבריו שהרבה קדמונים חלקו על המאור והכוזרי (והביא דברי היסוד והניח דפליגי וראה פרק ו' שרוב האחרונים נקטו דלא פליגי), ולא נחית לברר או להכריע הדברים. והנה הגרי"ז, אף שלא רצה לקבוע הלכה בעניין,

לבניו שנמלטו ליפן שא"א להקל בזה ועורר את בניו על הספק, ועיין להלן עוד בבירור הדברים.

הגר"ח אמר לתלמידו הגאון ר' ברוך בער (בעל ברכת שמואל) שיש מקומות בעולם שיש ספיקות בתאריך ובהיות הגר"ב באמריקה (במסע שערך בשנת תרפ"ט להחזקת ישיבת קמניץ) חשש אולי גם היא בכלל הספק, והחמיר ושמר שני ימים שבת, ולפני יוהכ"פ שלח איגרת להגרי"ז לברר הדין, והגרי"ז עיין בדבר יחד עם הגרש"ז ריגר וביררו העניין והשיבו לו שאמריקה אינה בכלל הספק ('עובדות והנהגות לבית בריסק' ח"א עמ' רי"ד, וראה בשו"ת תשובות והנהגות ח"ג סימן פ"ו מה ששמע בזה מהגרי"ד מבריסק).

וראה במאמר 'קיום לדמותו של רבי ראובן גרוזובסקי זצ"ל'⁴⁷⁵ (ישורון כ"א, עמ' קנ"א). "כשהתעורר הרעיון לנסוע ליפן שוחח הג"ר ראובן עם הגרי"ד סולובייצ'יק בן מרן הגרי"ז ומתוך שידע שדעת הגר"ח שצריך לשמור שם שני ימים שבת, מספק, החליטו שצריך לעורר אצל בני הישיבה את הבעיה של "ספק שבת". ומטעם זה לא הסכים מרן הגרי"ז לנסוע דרך יפן ונסע דרך טורקיה". ע"כ. הג"ר ראובן היה עם חמיו הג"ר ברוך בער זצ"ל באמריקה ושמע ממנו הדברים, והגרי"ד ידע הדברים מבית אביו הגרי"ז שאליו הפנה הגר"ב את השאלה. שוב ראיתי שמקור הדברים כפי הנראה מהמסופר באורך ב'עובדות והנהגות לבית בריסק' ח"א עמ' רי"ד וראה שם.

בשו"ת מחשבות בעצה (להגרי"ג וייסמן אב"ד דובראביץ וטוראוו⁴⁷⁶, מגדולי וחשובי עדת קרלין סטולין) חלק פרפראות לחכמה סימן א' נקט בפשיטות כהמאור, וביאר שהראשונים שפירשו הגמ' ב"ה באופן אחר לא נחלקו על המאור בדין קו התאריך. ואמנם פירש דברי המאור באופן אחר לגמרי מהמקובל, והדינים למעשה שונים, ועיין הערה⁴⁷⁷.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

נקט שהעיקר כדעת הרז"ה, והזכיר רק שהג"ר יצחק אלחנן לא הכריע. והיינו שלא נמסר מהגר"ח שהכריע הדבר לספק בלתי מוכרע, אלא שלא נכנס לעניין להכריע.

⁴⁷⁵ ר"מ דקמניץ בליטא ואח"כ ראש ישיבת תורה ודעת וישיבת בית מדרש עליון באמריקה, מגדולי התורה הנודעים באמריקה שאחרי המלחמה.

⁴⁷⁶ גאון נפלא בכל מקצועות התורה וכוחו גדול בחכמת התכונה. האדמו"ר הזקן מקרלין היפנה אליו שאלות בהלכה גם מהנוגעות אליו בעצמו.

⁴⁷⁷ פירש שם שיש י"ח שעות לבאים דרך מערב עד שיחליפו היום במזרח וי"ח שעות לבאים ממזרח עד שיחליפו היום במערב, וקודם י"ח שעות נשאר במינו הקודם. ולפ"ז המגיע ליפן ולאמריקה מהמזרח נוהג כיום המזרח ביפן ואמריקה עד שיבוא ליישוב. ועיי"ש שכתב שאף

להלן הבאנו דעות מגדולי ישראל ומרבנים מזמן השאלה ביפן ולאחריה ומבני דורנו, ובהם דברים של מעשה רב מאלו שהיו בעצמם ביפן אחרי שהגיעה הוראת החזו"א, הגר"י לויןשטיין, האדמו"ר מאמשינוב והגרש"ד מפרושקוב.

יש להקדים כמה הערות חשובות מבחינה הלכתית.

א', מן החובה להבחין בין חכמים שהורו הלכה למעשה ובין חכמים שהביעו דעה לפלפולא אך פירשו להדיא שאינם מורים למעשה, אם מפני שלא עסקו כל הצורך לעומקו של עניין או מפני גדלות החולקים שלא ראו עצמם כרשאים לחלוק עליהם למעשה. זו הבחנה חשובה מאד.

ב', כלל גדול הוא בפוסקים שכשפוסק מורה הלכה בתורת ודאי ופוסק אחר מורה בתורת ספק אין ספיקו דחד מוציא מידי וודאו דאידך⁴⁷⁹. חשוב מאד להבחין בין חכמים שהורו הלכה מעיונם ובין חכמים ומורים שלא הגיעו להכרעה שלימה ואמרו שנראה להם שאין לשנות מן הספק, ושכמזב כזה אפשר להמשיך עם המנהג.

והנה מלבד שכלל הוא שלהלכה נוקטים כאותן הפוסקים בתורת ודאי יש כאן עוד נקודה חשובה. שלכאורה טענה זו, שאין לשנות מן הספק ושאפשר להמשיך עם המנהג וכדו', שייכת רק למי שלא נהג לפסוק ע"פ האוסרים ואין הם בגדר רבותיו, אבל למי שאצלו הפוסקים בתורת ודאי הם מכלל רבותיו שהוא נוהג ע"פ דבריהם הרי נראה פשוט שהכל יודו שכל זמן שאין חכם בדרגתם (והוא רבו) שיש לו הכרעה ודאית שלא כמותם א"א לו לנטות מפסקם, ופשיטא שאינו רשאי להקל על סמך טענה שאין לשנות מספק. וכאן יש לנו לדון לגבי בני דורנו, שי"ל שכיון שרבותיהם

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

אם בא ליישוב יהודי אם בשבת לא יתראה כלל לאזרחי המקום יש לו להמשיך במנינו הקודם. וכן הבא מהמערב לסיביר ינהג כיום המערב עד שיהיה בשבת עם בני המקום. הדברים מחודשים וצ"ע, ולמעשה לא נהגו לחוש לזה.

⁴⁷⁸ בסוגיה זו נדפסו לצערינו דברים רחוקים מהאמת הנותנים מקום לטעות ועלולים לגרום ח"ו מכשול למעשה באיסורים חמורים של חיובי כריתות ומיתות ביי"ד וחילול שבת רח"ל ביום השבת שע"פ הראשונים והאחרונים, ורבו השינויים בין 'ציטוטים' מיתממים שונים ובין מה שרואים אחר העיון בפנים המקורות. השתדלתי להעמיד דברים על אמיתותן בלי להתייחס במפורש לטעויות ולהטעויות של אחרים, והמשווה לדברינו יראה בעיניו ולבבו יבין.

⁴⁷⁹ ופוסקים על פי כלל זה אף במחלוקות בין אמוראים בגמ' (ראה רמב"ן במלחמות ב"ק י"א ב' מדפי הרי"ף "כל היכא דלמר מיבעיא ליה מילתא בשום דזכתא בתלמודא ולמר פשיטא ליה - הלכה כמאן דפשיטא ליה ואפילו תלמיד במקום הרב" ושם מבואר שהוא אף היכא דפשיטא לאבי ומספקא לרבא, וראה לדוגמא ב"י סימן ל"ב וסימן קצ"ז ושו"ת מהרי"ף סימן כ"ב והוא כלל גדול וידוע בהכרעת ההלכה).

של ישראל שנתפשטו הוראותיהם וביאורי שמועה שלהם נקטו להחמיר הרי א"א להקל מספק ומחוסר הכרעה על סמך הנוהג הרווח, והרחבנו בהערה⁴⁸⁰.

ג', גם בבואנו למנות הדעות נפקא מינה טובא, שיש לדון עד כמה יש לנו למנות כחולקים את המורים שהורו רק שמספק א"צ לשנות. ולכאור' א"א למנותם כחולקים לגופו של דין, וראה מה שביארנו בהערה⁴⁸¹.

ועוד, שאם הנידון רק מצד שאין הכרח לשנות מהנהוג הרי הדבר תלוי טובא בשאלה מה היה משפט המנהג ומעשהו, והרי פשוט שקשה מאד לדחות דברי הרבה ראשונים על סמך מנהג שלא נתברר מקורו וחזקתו כראוי, וראה הערה⁴⁸².

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

480 והנה כיום הזה כמעט אצל כל ישראל החזו"א הוא אחד מן האחרונים שפוסקים תדיר על פיהם, וכמעט כל מורי ההוראה בדור (מבני כל הארצות) מקילים לפעמים בדאורייתא על סמך הכרעת החזו"א (ובפרט כשאין מי שחלק על דבריו), והם דברים שבכל יום, באופן שנראה שיש להגדיר שהחזו"א הוא אחד מרבותיהם של כמעט כל ישראל בדורנו וכמעט לכל אדם נזדמן שהיקל בדאורייתא על פי הכרעת החזו"א והוראתו בקדושה. וכן רגילים בכל עולם התורה תדיר לקבל תורה ובאורי שמועות מפי כתבם ומפי תלמידיהם דהגרי"ז והגרא"ז מלצר, והם מרבותיהם של ישראל בדורותינו. וממילא הרי לדין נמצא שיש לנו פסק של רבותיהם של ישראל שעיינו היטב בעניין ופסקו בתורת ודאי והיה פשוט ומוחלט להחזו"א ולהגרי"ז בתוקף ובלא שום ספק ופקפק כלל שלדעת הראשונים היום המאוחר בי"ח שעות להשבת שבירושלם הוא יום השבת וצריך לשמרו ואין לחלול ח"ו והמחזור מהראשונים שהוא אסור מדאורי' באיסור חמור של חילול שבת (והגרא"ז נקט שהוא מחלוקת ראשונים בדאורייתא אשר חובה גמורה מעיקר הדין להחמיר בה). ובצד השני יש לנו בעיקר פסק של ת"ח מבני דורם שאמרו שמספק ומפני שהעניין לא ברור אין חובה לשנות מהנהוג. ובמצב דברים כזה הרי נראה פשוט שלדין אין כל מקום להקל בזה ח"ו אא"כ רבותיו של השואל הכריעו בוודאות לא כך.

481 ויש להדגיש ולהסב לב המעיין לעובדה החשובה מאד שהרבה מהמורים בזה, ובפרט מהמורים שהוא ספיקא דדינא או שיש ללכת אחר הנהוג, העידו על עצמם שלא עיינו בסוגיא זו ונקטו מן הספק את דבריהם. ונפקא מינה הן למנינא, שכשבאים למנות את המכריעים את הדין א"א לצרף את מי שהורה בדיני ספקות ולא בגוף הדין (ואם לדין אינו ספק מפני שרבו המכריעים לא כך, הרי דבריהם ניתנים להאמר רק על מצבי ספק אחרים), והן לעיונא. ויש להדגיש שגם בין המורים כהרזו"ה כן הוא, שיש שלא עיינו לגופו של דין אלא הורו מצד ההנחה הפשוטה להם שבמחלוקת כזו ההלכה כהחזו"א והגרי"ז.

482 וכבר נתבאר בפרק ח' שמלבד שהיו עמה מועטים וחדשים מקרוב באו לאותו מקום הרי היו חלשים מאד מבחינה רוחנית רח"ל ולא ידעו כלל מהשאלה ההלכתית, והרחבנו שם (ולבד מוזאת היו ארצות אחרות בתוך י"ב שעות מירושלים שנהגו באופן שונה ונמצאו המנהגים סותרים, וככל אשר נתבאר שם).

ויש להעיר שכמעט לא ראיתי מי שדן על משמעות המנהג ביפן. והנה פשוט שמנהג שאינו מנהג ותיקין ושלא נתייסד ע"פ חכמים אלא נהגוהו יהודים הרחוקים משמירת המצוות ושלא ע"פ שום הוראה אין לו משמעות בהלכה. ונראה שהרבה מהרבנים שהזכירו ויסדו על המנהג הניחו כדבר פשוט שהייתה שם קהילה יהודית הראויה לשמה והיה שם מנהג הראוי לקבוע דינים. אבל אלו שהיו בעצמם ביפן וראו את ה'נוהגים' והכירו את מקור המנהג וכו', העירו על כך

וכמובן שכל הנידונים האלו מסורים להכריע בהם אך ורק לגדולי המורים, ולהציע הנידונים לפני המעיינים קאתינא.

סדר השמות כפי שהזדמן ואין מוקדם ומאוחר בתורה, וסידרתי הדעות לפי הרוב, היינו שהקדמתי הסוברים כרוב הדעות שפסקו ההלכה כהמאור והראשונים דעימיה ואח"כ את הסוברים שהוא ספק דאורייתא, את הסוברים שיש להחמיר בדאורייתא ואת דעות החולקים⁴⁸³.

כבר הבאנו בפרק ג' את דעת החזו"א והגר"ז מבריסק שסברו לעניין שאילת יפן שהעיקר לדינא כשיטת הרז"ה והראשונים העומדים בשיטתו שיפן מונה עם המערב ויום ראשון למניין תושבי יפן הוא יום השבת ההלכתי (וראה במילואים שם). וכן הבאנו שם את דעת הגרש"ז ריגר שנקט שבדאורייתא יש להחמיר ביפן כהרז"ה, שדבריו נראים עיקר לדינא, ובדברבנן הורה שאפשר לסמוך על מנהג המקום, וראה הערה⁴⁸⁴.

הגר"ח דנקלס זצ"ל⁴⁸⁵ כתב קונטרס ארוך ומקיף בעומק העניין וקרא שמו 'סוד נקודה דלתתא' ונדפס בסוף ר"ש שירליאו חלה שבהוצאתו, ונקט שם לדינא שראשון של יפן הוא השבת, וסבר כן אף לגבי קצה סיביר ואוסטרליה.

הגר"ח צימרמן זצ"ל בספר אגן הסהר נקט שיום ראשון של יפן הוא יום השבת (הגרש"י זווין במאמרו מציין לספר שמלא בירורים מעמיקים ומקיפים. יש שם ת"צ עמודים הדנים

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

שארין כאן מנהג הראוי להתחשב בו ("גם מנהג המקום א"א לברר מפני שאין כאן יישוב ישן מאחינו בני ישראל שומרי התורה". לשון ר"י ליס במכתבו מיפן, ובפרק ח' הרחבנו בנקודה זו). ונפקא מינה רבתי לדינא.

⁴⁸³ כיון שלמטרת ההלכה למעשה פנינו מועדות הבאתי גם מדברי רבנים שיש לגדולי ישראל ביקורת עליהם, משום שיש בכך תועלת והצלה למעשה למי שעושה על פיהם.

⁴⁸⁴ וצ"ב אם ידע שהוא מנהג חדש ושלא ע"פ גדולים קדמונים וכפי הנראה ברור נקבע שלא ע"פ שום הוראה ובלי ידיעת הספק, שלכאורה אין דיני מנהג במצב כזה, (וראה בפרק ח' שמבני הישיבות ששהו במקום תמחו על הסתמכותו של הגרש"ז על המנהג והניחו שלא ידע על מצבם ודרגתם של היהודים המקומיים).

⁴⁸⁵ תלמידו המובהק של הגר"י פונבז'ר זצ"ל. בהספדו אמר הגרא"מ שך שהוא האחרון מהגדולים של הדור הקודם יד' לעצטער' והמשיל ליוורד מנכסיו המרבה בכי בהיפרדו מהרהיט האחרון. היה רבו בתורה של האמונת מנחם מאלכסנדר זצ"ל. וראה בספר 'אגרות מרן רי"ז הלוי' (עמ' 349) 'צר לנו מאד אשר בעו"ה סובל ממחלת לב קשה הגאון הגדול והצדיק הנשגב רבי יוסף דינקלס שליט"א'. מתוך לשון קריאה לקרן שהקימו לעזרתו בחתימת הגרז"ר בנגיס הגרא"ז מלצר והגרא"י פינקל, וראה שם המכתב שצייר הגר"י לקריאתם. - רימ"ט במאמרו בתלפיות כתב עליו שהוא מהרבנים המומחים בעניין קו התאריך.

לגופם של הנדרונים ומסתעף קצת לעוד עניינים בקידוש החודש). גם הוא נקט כן אף לגבי קצה סיביר ואוסטרליה⁴⁸⁶.

הגר"ד קרונגלאס זצ"ל משגיח ור"מ בבולטימור ומח"ס דברי דוד זרעים (שהיה ביפן) למד בשעתו הענין בעיון ונפיק ליה כהחזו"א. כך נכתב בתולדותיו שבהקדמה לספרו 'שיחות חכמה ומוסר' (הדברים נכתבו שם כדי לספר לדור על כוחו בהוראה, ולא נתבאר שם אם גם בזקנותו נשאל והורה כך להלכה ולמעשה).

הגרא"י פינקל זצ"ל ר"י מיר. כתב הגרא"ל מאלין (במכתב להגר"א קאלמאנוויץ מתחילת שנת תש"ב⁴⁸⁷), "בודאי הגיעה לאזני הדר"ג שאלת השבת שהיתה אצלנו בקאבע. ובימים האחרונים בהיותנו עוד בקאבע כל בני הישיבה, קיבלנו בזה פסק הלכה למעשה מאת מרן אדמו"ר הר"י הגרא"י פינקל שליט"א ששלח לנו פסק בזה מאת הגאון החזון איש כנראה בהסכם כל הגאונים שיום השבת ביפאן הוא ביום הראשון לפי הסכמתם". מסתבר שידע את דעתם של הגרימ"ט והגרד"ש, וכנראה סבר שאין הלכה כמותם בפלוגתא עם החזו"א⁴⁸⁸ [התשובה הועברה במהלך קיץ תש"א. באסיפה של הרה"ר בעשי"ת תש"ב ביאר בנו הג"ר בייניש זצ"ל ר"י מיר את שיטת החזו"א⁴⁸⁹].

הגר"י לויןשטיין זצ"ל נהג ע"פ החזו"א והורה כך לכל בני ישיבת מיר, וכפי שהורה להם גם ראש הישיבה הגרא"י זצ"ל. ומשעה שהגיעה תשובת החזו"א נהגו בני ישיבת מיר על פיהם את עיקר השבת ביום ראשון המקומי, ובו עשו את הקידוש ואת תפילות השבת. ונהגו כך גם לקולא, וכגון לעניין הנחת תפילין (שהוא נידון של חיוב דאורייתא) לא הניחו תפילין כלל ביום השבת הוא יום ראשון המקומי, והניחו תפילין עם ברכה (ולא חששו לספק ברכות) בשבת שלמניין המקומי. וראה בדברי

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁴⁸⁶ הגר"ח צימרמן פרסם גם כמה מאמרים בעניין. ראה מאמרו 'קביעת קו התאריך' בקובץ 'המאור' (אמסל, אדר תשי"ג) ובמאמרו השני בקובץ 'כרם' תשרי תשי"ד, ובמכתבו שביה"פ דס' ניסן תשי"ח.

⁴⁸⁷ נדפס בספר זיכרון יחי ראובן עמ' תקמ"ז בהשוואה לכתב היד וביה"פ דס' קדס' חלק ב' עמ' תרט"ז בשינויים קלים

⁴⁸⁸ ייתכן מאוד שנתיעץ גם עם הגרי"ז מבריסק (שהיה ביניהם קשר מיוחד. ובפרט שביפן היו גם מהתלמידים ששלח הגרא"י פינקל ללמוד אצל הגרי"ז בבריסק).

⁴⁸⁹ ראה להלן בדברינו על האסיפה.

תלמידו הגרש"צ שפירא⁴⁹⁰ המתאר כיצד נכנס בשבת המקומית עם תפילין והורה שיום השבת הוא למחרת, ונשא דברים 'בקול מלא רגש ומחניק' על חובת הציות לחזו"א ו'אשרי הדור שהקטנים שומעים אל הגדולים', וכעין זה הביאו בעוד מקורות.

ושמעתי שאע"פ שהורה כחזו"א מ"מ כששמע שיש מבני הישיבה שחיללו ברכים את השבת המקומית הורה שלא לחלל את השבת הנהוגה בין יהודי המקום (ויש שכתבו שאמר לא לחלל השבת המקומית בדאורייתא). וכנראה סבר שכך ראוי לפי עניין הדברים באותה שעה, ואין לגרום ולזול בשבת לבני המקום⁴⁹¹.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁴⁹⁰ בקונטרס 'ממענות אריות מהררי נמרים' נדפס בסוף ספרו 'המאור שבתורה' (כרך ה' עמ' רל"ד, בדבריו על הגר"י לוינשטיין), "נימוק נוסף היה לרבינו לעזוב את העיר קובה בגלל הספק שיש במקום זה על יום השבת. אמר: ההשגחה הכניסה אותנו למקום שאין אנו יודעים בבירור מתי הוא יום השבת, מאד העיק עלינו עניין זה. באחת השבתות הופיע לתפילת שחרית כשתפילין על ראשו, קבע שיום השבת יתקיים ביום המחרת היינו ראשון אחריו, בקול מלא רגש ומחניק דרש אחרי התפילה על נושא זה ועמד על הגמי' אשרי הדור שהקטנים שומעים אל הגדולים, ובאותו מעמד הכריז על שבת למחרתו כדעת מרן החזון איש זצ"ל" (המעבר לשנחאי היה בהוראה של ממשלת יפן ועל כורחם של הפליטים שראו בו 'גזירה', וכוונתו כנראה להשתדלויות שונות לקבלת רשויות כניסה לאר"ב וקנדה שנעשו בעידוד המשגיח במהלך התקופה ששהו בקובא. להשתדלויות אלו היו תוצאות חלקיות וכמה עשרות מתלמידי הישיבה קיבלו רשויות כאלו אלא שכמעט כולם לא ניצלו אותם והעדיפו להישאר עם ציבור בני הישיבה). - כעין תיאורו של הגרש"צ שפירא נתפרסם ב'דגלנו' מהג"ר נחום אבא גרוסברד ובמקורות נוספים. באחד המקורות (בירו"ל בשם ספר ישיב משה) ראיתי שהמשגיח אמר ששמע מהגר"ח"ע על דלותו של החזו"א בהוראה.

יש לציין שתשובת החזו"א הגיעה בסמוך ממש למעבר לשנחאי, ולמעשה המשגיח ורוב בני הישיבה שהו ביפן רק שתי שבתות אחרי שהתשובה הגיעה (התשובה הגיעה בערב הישיבה המקומית של פרשת ואתחנן ט"ז אב, ועוד לפני שבת פרשת ראה, שהייתה שבת ר"ח אלול, כבר היה המשגיח בשנחאי. בתאריכים שבספר 'ממזרח שמשי' - שיחות הגר"י לוינשטיין נמסר שבכ"ה אב, היינו יום ב' פרשת ראה, עברו לשנחאי, ונמצא ששמרו שני השבתות של פרשיות ואתחנן עקב כהוראת החזו"א).

⁴⁹¹ שמעתי מבני של הגר"י מאלין - מתלמידי מיר בקובא (וכע"ז נכתב בפאר הדור, ח"ג עמ' של"ד). ומשמעות הדברים הייתה שמפני החילול ד' ושאינו הנהגה נכונה הורה כך. ובפאר הדור שם בשם הגר"י מאלין שהאדמו"ר הרש"ש מאשינוב השפיע על שני הצדדים להחמיר בדאורייתא בשני הימים, וכנראה הגר"י הסכים עם דבריו. וכעין זה בגבורי החיל (עמ' 223) בשם הגר"ב רזזנברג [והנה הגרש"צ שפירא ועוד מתלמידיו שבאו לתאר את דעתו כתבו על דבריו בחובה לשמוע לחזו"א ולא הזכירו שהורה להחמיר בדאורייתא ביום המקומי, וגם מזה מבואר שהיתה זו רק הוראה שלא לחלל את שבתם של התושבים, וכנ"ל. וראה בדברינו על הגר"א"י פינקל ששלח לבני הישיבה את הוראת החזו"א לנהוג כך לכל דבר (היו מתלמידי הישיבה שחיללו השבת המקומית ברכים, ונראה שעשו כך בהתאם להוראה שקיבלו מהמשגיח ועל דעת הגר"א"י פינקל שהלכה כחזו"א. ושמעתי שהיה ביניהם אחד מהמופלים ביראה זצ"ל ועשה כך כדי לפרסם ההוראה ולהציל את הציבור מחילול שבת ביומה הנכון כהוראת החזו"א. כפי שהתרשמתי, אחרי עובדה זו, שגרמה לתסיסה וכאב בין אלו שנהגו אחרת, הורה המשגיח שלא לעשות כך). וראה גם בספר 'גנזים ושו"ת חזון איש' שהרחיב בדעת הגר"י זצ"ל (והעיר לנכון על מי שטעה להביא הדברים בצורה לא נכונה).

וראה ב'הזריחה בפאתי קדם', ח"ב, עמ' תק"ז שכתבו שבדבריו לפני בני הישיבה אמר שנהגו בשבת המקומית כיום שיש 'אם כי נצטרך כמובן להזהר ממלאכות דאורייתא', הלשון הזו לקוחה מפאר הדור

האדמו"ר ר"ש מאמשינוב זצ"ל - מאז שהגיעה תשובת החזו"א "נהג ביום ראשון את עיקר השבת אף כי המשיך לשמור יומיים שבת" (כנראה הכוונה שהמשיך להחמיר גם בדברנו כשני השיטות וכפי שנהג עד לאותה שעה). כן כתב בספר 'הזריחה בפאתי קדם' חלק ב' עמ' תק"ח ע"פ יומן של אחד ממקורביו. כפי ששמעתי מהמחבר, מקורב זה הוא ר' ישעיה לנטר בר-נתן ז"ל מחסידי אמשינוב שבבני ברק שיומנו שנכתב ביפן באותם שנים מכיל הרבה על הנהגותיו ודבריו של האדמו"ר זצ"ל⁴⁹². - לא השגתי היומן הנ"ל במקורו, והמשיב אבדה לבעליה שכרו מרובה מן השמים.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

שהבאנו לעיל, ושם לא נכתב שאמר כך באותה הזדמנות אלא ציינו זאת כעובדה, וכנראה על סמך הדברים הנ"ל).

ובספר 'תאריך ישראל' סימן ב' הערה ב' (עמ' נ"ד) כתב ששמע מהגר"ש בירנבוים זצ"ל ראש ישיבת מיר בארה"ב שהיה מבני ישיבת מיר בקובא ש"הייתה שבת אצלנו בישיבה ביום הראשון דשם ע"פ הוראת החזו"א. אכן החמירו בני הישיבה לעניין מלאכה דאורייתא ביום השביעי שלהם, אבל התפללו אז של חול והנחנו תפילין בברכה. ולעניין יוה"כ היו מקצת מבני הישיבה שהתענו שני ימים רצופים". וראה בגבורי החיל' שהביא מדברי הגר"י הורוויץ שאחרי שהגיעה הוראת החזו"א נהגו בני ישיבת מיר להחמיר בדאורייתא ולהקל בדברנו ביום המקומי, וכיון שהדבר מתואר כהנהגה של כלל הבחורים (ולא כהחלטתם של יחידים) הרי מסתבר שכך הורה המשגיח למעשה, וכבר הבאנו לעיל שהאדמו"ר רש"ש מאמשינוב השפיע בכיוון זה. - יצויין כי סמוך לר"ה, בהיותו כבר בסין, שלח הגר"י את דברי החזו"א להרב קיסלוב מחרבין שהורה לשמור את היום הנהוג ביפן, ונראה שקיווה להשוות הדעות לעניין יוה"כ, אך למעשה הרב קיסלוב לא שינה את דעתו (וראה מדברי מכתבו להגר"י שהבאנו בהערה לדברי הגר"מ פיינשטיין להלן, ומה שהערנו שם).

⁴⁹² שמעתי מבן המשפחה שליט"א ששאל את חמותו זקנתו הרבנית מיליקובסקי תלטי"א, בת הר"מ מאשינוב וכנדת הררש"ש, על הנהגתו, וענתה שהסתיר הנהגתו ואינה יודעת כיצד נהג. ראיתי מביאים שברשימות ש"ב האדמו"ר ר' יצחק זצ"ל כתב על הנהגת הרר"ש זצ"ל, "ביום א' הניח תפילין וביום ש"ק הניח בצנעה גם תפילין דר"ת". משמעות נוסח זה שבשבת שע"פ תשובת החזו"א לא הניח תפילין דר"ת ובשבת המקומית הניח, ותפילין דרש"י הניח בשני הימים. והיינו שנקט את החזו"א כשיטה העיקרית. ואמנם מסתבר שמקורו בגבורי החיל' (חלק א', עמ' 223) ושם המובן שבשני הימים הניח גם דר"ת (ויתכן שגם אחרי תשובת החזו"א נהג כך וחשש לחיוב דא"י של הנחת תפילין בשני הימים, ויתכן שזו הנהגה מתקופה קודמת, וצ"ב). אינני יודע היכן נתפרסמו הרשימות עצמם, וצריך בירור.

[בספר 'גבורי החיל' (חלק ב', עמ' 41) הביא מכתב בנו הר"מ מאשינוב (שהובא להלן) שנוסע לשנחאי מפני ספיקא דיומא, והוסיף המחבר שעשה כן אף שסמך ידיו על הפסק של רבני ארץ ישראל (אסיפת הרבנות הראשית) להשאיר את יוה"כ לפי מנהג המקום שם, ולמה שביררנו היטב לא כך היו הדברים. ובאמת שגם קודם שהגיעה תשובת החזו"א נהג עיקר שבת ביום הראשון והקפיד שלא לעשות מלאכות ביום השני, ואין מקור שסמך ידיו על הוראה שאינו חובה מדינא (תשובת החזו"א הגיעה בטי"ו באב עש"ק ואתחנן נחמו ובשלהי אלול עבר האדמו"ר לסין שבה אין ספק, ולפי החשבון שהיה ביפן כששה שבתות אחרי תשובת החזו"א). עניין יוה"כ"פ לא נגע למעשה לאדמו"ר זצ"ל שעבר לשנחאי עוד לפני ראש השנה. וראה עוד שם (עמ' 223) הביא שאחד מתלמידיו יח"ל סיפר שאמר לו ששומר יומיים ממלאכות אבל אינו מרגיש קדושת שבת ביום ראשון. עד כאן. להנ"ל יש לשער שסיפור זה הוא מחצי השנה שלפני שהגיעה תשובת החזו"א, (היינו מהזמן שבו נהג עיקר חשבת ביום

לגבי יוהכ"פ יש לנו מכתב מבנו לגבי מועד הנסיעה לשאנכיי שהחליט "בל להתעכב יותר מטעמים מובנים בשביל ספיקא דיומא" (הזריחה בפאתי קדם עמ' תקכ"ו ראה שם צילום הכ"י וציינו שמקורו בקובץ נחלת צבי. כתוב שם שהחליט לנסוע ב-17 לחודש למניינם שהוא יום כ"ה אלול בסין). לא ידוע לי כיצד נהג לגבי קידוש ותפילות, לגבי הבדלה - היה עושה הבדלה במוצאי שבת של החזו"א שבה יוצאים לכו"ע (ב'גבורי החיל' עמ' 224 שש"ב ר"י מאמשינוב שמע קידוש בליל היום השביעי המקומי מתלמיד יח"ל ושמע הבדלה במוצ"ש שלהוראת החזו"א מהאדמו"ר רש"ש זצ"ל). איני יודע אם הוא פרי עינו של האדמו"ר זצ"ל בתשובת החזו"א או ששמע מהגר"י לוינשטיין או ממקור אחר על גדלותו של החזו"א.

האדמו"ר מסקווירא זצ"ל פסק ע"פ **אביו האדמו"ר זצ"ל** שקו התאריך ב-90 מעלות שלפ"ז יום ראשון היפני הוא השבת. ואמר שאינו יודע אם הוא פרי עינו של אביו או קבלה בידו. מובא בספר 'אסיפות דברי יואל' (עמ' ק"י).

בספר שיעורי מבשר טוב להאדמו"ר הגר"צ רבינוביץ' מביאלא שליט"א (ברכת המצוות ב', עמ' קס"ד) מבואר שאוסטרליה מונה עם המזרח וניו זילנד עם המערב. והנה זה כהוראת החזו"א ודעמייה, ולא כקו הבינלאומי ורימ"ט ששייכו את ניו זילנד למזרח (אין שם איזכור של ארצות נוספות). ושוב שמעתי מפי אחד מתלמידיו (המוהל ר"פ ר. שליט"א) שנסע ליפן ושאל לו להלכה ולמעשה כיצד לנהוג, והשיב לו לנהוג הכל כהחזו"א אבל לא לעשות מלאכה בפרהסיא ביום המקומי.

בספר נחלת מאיר להאדמו"ר הגר"מ מנארול זצ"ל סימן י"ח נקט שיפן מאחרת לארץ ישראל, והיינו שיום ראשון של יפן הוא יום השבת.

הגר"ד מברסק זצ"ל בן מרן הגרי"ז (שבשעתו חשב לשהות ביפן והשאלה נגעה לו למעשה) אמר בשיעור שיש לידע שיום ראשון של יפן הוא השבת. עדות בכתב מתלמידו הגר"א ליטמנאוויץ' מו"צ בירושלים ומדגיש שם שכך הלכה (הלשון הובא לעיל במילואים לפרק ג', ושם עוד בשמו). ייתכן שסמך על אביו זצ"ל ועל החזו"א ואינה הכרעה שלו. וכן נוקט הגר"מ ד שליט"א בן מרן הגרי"ז והגר"ר אברהם יהושע

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

המקומי ורק נמנע ממלאכות ביום השני) ולא מששת השבועות שאחרי שהגיעה התשובה. לגופו של מעשה קשה לקבל שהייתה כוונת האדמו"ר זצ"ל לספר לאותו תלמיד שיש לו הרגשה משמים ושהוא קובע אורחותיו על פיה, (ובפרט שכפי דברי נכדתו הני"ל ועדויות נוספות הקפיד להסתיר הנהגתו בעניין), ויותר מסתבר שאמר שקשה להרגיש השבת במצב כזה. ועכ"פ העובדה הברורה היא שהנהגתו למעשה (מאז שהגיעה תשובת החזו"א) הייתה שעיקר השבת ביום ראשון היפני וכעדות חסידו ומקורבו ביומן הני"ל.

שליט"א שהעיקר לדינא כשיטת הרז"ה וכהכרעת מרן הגרי"ז מן הדין (ואמנם כשאפשר להחמיר לא רצה הגרי"ז להורות למעשה בדין זה).

הגרי"א זילבר זצ"ל בבירור הלכה או"ח סימן שד"מ, בכמה מהמהדורות, נקט בתוקף רב ובהחלט גמור כהחזו"א (ועיין ב'בירור הלכה הקצר' עמ' קנ"ז פירוט המקומות שבהם דן בדבר⁴⁹³). במקום אחד הוא מתרעם על הגרימ"ט שבא לעקור "הלכה פשוטה ומבוררת פסוקה ומוחלטת ללא מקום נידון ופקפוק כלל". הגרי"א זצ"ל, מלבד גדולתו בתורה, היה חכם מפורסם ומומחה מובהק ומוכר בענייני זמנים ותכונה.

הגר"י מנת שליט"א בעל 'זמני ההלכה למעשה', ת"ח ומומחה מובהק ומוכר בענייני זמנים ותכונה, נוקט בספרו הנ"ל כהחזו"א במוחלט (מהדר' תשס"ה, ח"ב עמ' קט"ז ואילך), ועיין שם שהרחיב להשיג בתוקף רב על דברי רמ"כ.

הגר"מ פוזנא שליט"א בעל 'אור מאיר' על זמני היום, ת"ח ומומחה מובהק ומוכר בענייני זמנים. שמעתי מש"ב ששמע ממנו שפשיטא ליה להלכה ולמעשה כדברי הרז"ה ושאר ראשונים, לפי שאין בראשונים חולק עליהם.

הגרי"י קנייבסקי זצ"ל בעל קה"י פסק לדינא כחזו"א (קריינא דאיגרתא ח"ב סימן צ'). ואציין שהביאו שאמר לשנים שנסעו לשם שדרך הנהגה נכונה אין לעשות מלאכות ביום שבני המקום נוהגים בו כשבת, אף שאינו מן הדין (הובא בספר 'תולדות יעקב' לנכדו הגר"ש קנייבסקי פרק י"ט. ואמנם אם ינהגו כולם כדין אין להחמיר לדעתו, וגם נראה שזה משתנה מאדם לאדם).

הגר"נ קרליץ שליט"א והגר"ח קנייבסקי שליט"א כותבים בפסקם מיום ז' אלול תשס"ז (פורסם ב'יתד נאמן' יום חמישי ט' אלול תשס"ז, ונדפס שוב בסוף ספר 'חוט שני' הלכות ר"ה ויוה"כ סוכות וחנוכה, עמ' תלח תלט בצירוף מפה) "לשאלת רבים הרינו מפרסמים את הוראת מרן החזון איש זצ"ל (והסכים לזה מרן הגרי"ז הלוי זצ"ל) כי מקומו הוא תשעים מעלות... ולפ"ז חל יום השבת במדינת יפן ביום שהגויים תושבי המקום קוראים אותו יום ראשון". ומבואר במכתבם שם שפוסקים למעשה שא"צ להחמיר כלל להימנע ממלאכה ביום ראשון מפני שהדבר ברור בהחלט. - עיין גם בשונה הלכות ס' שד"מ ובשקל הקודש להל' קידוש החודש פרק ז' ה"ב ובביהה"ל שם

שהביא רק שיטת החזו"א. לא ידוע לי אם הוא הכרעה לגוף הדברים או הכרעה שבפלוגתא כגון זו הלכה במוחלט כהחזו"א והגרי"ז, ונפק"מ למנינא.

הגר"ח קרייזוירט זצ"ל נקט כחזו"א מפני שהוא המומחה היותר גדול בזה. ומשמע שהוא מצד כללי ההוראה ולא עסק לדון לגוף הדברים (תאריך ישראל עמ' נ"ד).

הגרא"י פאם זצ"ל נקט כהחזו"א ושאם אפשר לו יחמיר בדאורייתא ביום השבת למנינים. לא פורש שם שהוא פרי עינו ולכאור' הוא מטעמא דהגר"ח קרייזוירט (תאריך ישראל עמ' נ"ד).

הגר"ק כהנא זצ"ל, בעל 'טהרת בת ישראל' והלכות א"י שבקיצושו"ע אשכול, נקט כך מפרי עינו וראה בספרו 'האיש וחזונו' עמ' ע"ב ואילך שהרחיב בבירור הסוגיה ותיאר פרטי השאלה ביפן, הוראת החזו"א, שליחתו מהחזו"א להגרי"ז מבריסק ולהגרא"ז מלצר ועוד.

הגר"מ שטרנבוך שליט"א כתב (שו"ת תשובות והנהגות ח"ד סימן ס"ו) "ונבאר עכשיו הלכה למעשה בכמה וכמה מקומות היאך לנהוג. (א) ביפאן העיקר לשמור שבת ביום א' כדעת החזו"א וגדולי הקדמונים, ומיהו איסור שבת הוא מהחמורות וחייבים לצאת מכל ספק ולכן יזהר מכל מלאכות דאורייתא בשבת שמה... ותפילות שבת קידוש והבדלה ביום ראשון" (וכע"ז בח"ה סימן פ"ה) ושם שלפני תושבי המקום לא יקל כלום. בח"ה כתב שאם אפשר לו יחמיר גם במלאכות דרבנן.

לגבי ניו זילנד כתב (בח"ד שם אות ב') לדון בסברא מחודשת שאף שהיא יותר למערב מ"מ י"ל סברא שעיקר הדין דלא כחזו"א אלא כיום המקומי, (ובמקומות אחרים כתב 'שאין לסברא זאת כדי יסוד להכריע' ו'אין בידי לקבוע בה מסמרים' וכתבה רק ליישב הנהוג), ולמעשה 'ח"ו לסמוך על סברא דידן להקל לעניין איסור' ויש להחמיר ולא לעשות מלאכות ביום שע"פ החזו"א, (ובח"ה סימן פ"ה ביאר שכוונתו שחייבים להחמיר גם בדרבנן) ורק לעניין קידוש ותפילות יש לסמוך על זה, וכתב שהרוצה לסמוך לגמרי על רבינו החזו"א ולהקל לגמרי ביום המקומי יכול לסמוך עליו. ולגבי הוואי כתב בח"ד סימן ס"ו שהעיקר כהחזו"א והמחמיר לעצמו יחמיר בדאורייתא.

הגרא"מ שך זצ"ל אמר כשטענו שרוב הדיעות בעניין קו התאריך היו דלא כהחזו"א "במקום שהחזו"א פוסק אין שום רוב שבעולם חשוב נגדו, כי אף אחד הוא לאו בר פלוגתיה, והפסק של החזו"א הוא הדין, ואין כאן שום שייכות של רוב

ומיעוט במקום שהורה החזו"א, שהלכה כמותו בכל מקום" וכו' (משמר הלוי ר"ה סימן כ"ח בשם 'ת"ח יקר אחד' ועיי"ש).

וראה בספר מכתבים ומאמרים (ח"ג עמ' פ"ד) שכותב הגרא"מ שך "ובאם יש מחלוקת בהלכה שאין בזה מסורת האבות יש לנהוג כפי שפוסקים הגדולים בתורה יותר, וזה אפשר לדעת מי הוא הגדול ביותר, כמו כאן בארץ יש להתנהג בהרכה דברים על מה שיש פסקי החזון איש זצ"ל". וראה בדברים שנשא בהספד על מרן הגרי"ז זצ"ל (שם עמ' קמ"ה) "זוכרים אנו את מורינו ה'חזון איש' שהיה חי ביננו וכל הדבר הקשה הבאנו אליו, והוא הדריך והוביל אותנו בדרכי חיינו". נראה שלאור מבט זה היה סבור שגם בנושא חמור זה ההלכה מוכרעת בהחלט כדעת החזון איש זצ"ל.

שוב שמעתי מהג"ר זאב קוקיס שליט"א מה ששמע מפי הגרא"מ שך. היה זה בחול המועד בביקור חג בבית הרב מפוניבז' הגרי"ש כהנמן זצ"ל, והיו שם הגרא"מ שך זצ"ל ור"מ כשר. ר"מ כשר דן בעניין קו התאריך וטען לפני הרב מפוניבז' שהיתה אסיפה וכו' והיה פסק של רוב דלא כהחזו"א, והרב שך כששמע הדברים התרומם ממקומו ואמר בתוקף ובהחלטיות "קעגן דעם חזו"א זיינען זיי ניט קיין רוב" - כנגד החזו"א הם אינם רוב]. וטען ר"מ כשר שגם הגרי"ז לא הסכים להכריע בזה, והרב שך ענה לו שבשעתו היה בסוד הדברים (שהעביר דברים בין הגרי"ז והחזו"א⁴⁹⁴) והרב סבר שלמעשה יש לנהוג כהחזו"א. ואח"כ טען ר"מ כשר מדעת הגרא"ז מלצר והרב שך תיקן הדברים גם בזה ואמר שאינו כפי שאומרים בשמו, אלא שאמר לי הגרי"ז הנ"ל שאינו זוכר הלשון המדויק של הרב שך [ר"מ כ. נרתע מהתקיפות והגיב להרב שך שאם כך אתם רואים הדברים (-שהדבר מוחלט שהלכה כהחזו"א) אין מה לדון עימכם]. והרב מפוניבז' זצ"ל אמר לר"מ כשר הרי שמעתם מה שהרב שך אומר מדיעתו בדברים⁴⁹⁵. ע"כ. ועיין בספר פועל ה' במהדורת תש"ע בסופו שהביא ג"כ מה ששמע מהגרי"ז הנ"ל שליט"א כעין זה⁴⁹⁶.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁴⁹⁴ בהיותו מקורב לחזו"א ולהגרי"ז היה מעביר פעמים רבות דברים ביניהם, וראה בספר שימושה של תורה עמ' רפ"א.

⁴⁹⁵ לפני ההדפסה הראיתי הנוסח שכתבתי להגרי"ז קוקיס שליט"א ואישר את דיוקו. - ואגב, ראה בסוף מאמרנו על אסיפת הרבנים על בואו של הרב מפוניבז' לאסיפה ודבריו שם.

⁴⁹⁶ ראיתי מביאים בשם הגרי"מ הייזלר שהגרא"מ סיפר לו שלא רצה להתערב ולהביע דעה משלו. והנה אין כל סתירה בין הדברים. ואין להתפלל איך אמר כן כשרבו ודודו הגרא"ז זצ"ל סבר דלא כהחזו"א, שכבר הבאנו שבאותו מעמד אמר על שיטת הגרא"ז שאינה כפי שהציגו,

הגר"ד לנדו שליט"א ר"י סלבודקה כותב במכתב "הנה כל מי שלמד העניין עם דברי החזו"א בזה - הכל פשוט וברור ללא ספק כל שהוא" ומעורר על החובה "להחזיר העטרה ליושנה ולהציל רבים רבים מעם השם מחילול שבת וביטולה" (נדפס בספר פשר חזון).

בספר עטה אור להגר"ע טולידנו שליט"א (פסחים סימן נ"ז) נקט שיום ראשון של יפן הוא יום השבת ע"פ התורה.

בספר שערי זבולון להגר"ז שוב שליט"א (פסח סימן ח' וסימן ט') נקט שיום ראשון של יפן הוא יום השבת ע"פ התורה.

בספר 'שבת שבתון' להגר"י זילברשטיין שליט"א (אות קל"א) נקט שיום ראשון של יפן הוא יום השבת ע"פ התורה.

בספר ימי נחמיה להגרא"ב קעפעטש שליט"א (עמ' קל"ה) נקט שיום ראשון של יפן הוא יום השבת ע"פ התורה.

וכ"נ דעת **הגר"י עדס** שליט"א (ר"י קול יעקב) בקונטרס שבספר תורת משה עיין שם (עמ' 131).

בשו"ת חמדה גנוזה (להרב שלוש מנתניה) סימן א' נקט כחזו"א ע"פ עיון הסוגיא.

בספר דברי יעקב (עדס) ר"ה מבואר ג"כ שנוקט כך מעיקר הדין אלא שכתב שיש להחמיר להימנע ממלאכות גם ביום של תושבי המקום ועיי"ש נימוקיו. וכן בספר **אהל שמחה** לרבי דב קוק (מטבריה, פרשת נח, עמ' י"ט) נראה שנקט כהכוזרי.

הגר"מ ברנשטיין זצ"ל (ראש ישיבת קמניץ, חתנו של הגר"ר ברוך בער בעל ברכת שמואל) בספרו 'היגיונות' עמ' צ"ו נראה שנקט כדברי הכוזרי, ועיי"ש מה שכתב בביאור שיטתו. והנה כתב שם להסתפק בגדרי הדין וייתכן שיש בזה נפקא מינה לכמה ארצות, וראה הערה ⁴⁹⁷.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

(ונדבריו הנ"ל נאמרו בעיקר על רימ"ט וחבריו. ועיין לעיל במילואים לפרק ג' בירור בדעת מרן הגרא"ז מלצר מדברי הגרש"ז אוירבך זצ"ל תלמיד הגרא"ז ומדברי נכדו הגר"ש קוטלר זצ"ל, ונראה שם שקים להו לתלמידיו ובני משפחתו דהגרא"ז שלא הכריע העניין במוחלט וד"ב), ולפי ידיעות הדברים לאמיתם היה פשוט להגרא"מ שך שהדין מוחלט כחזו"א והגר"י.

⁴⁹⁷ כתב שם שיש להסתפק אם הגבול נמסר מאדם הראשון שלפ"ז הוא במדויק במרחק י"ח שעות, וכן שיטת הכוזרי, או שנקבע במתן תורה ע"פ גבול המזרח של בני ארץ ישראל בזמן מתן תורה, ולפ"ז נכון לקבוע אותו בגבול כל העולם התרבותי הידוע אז למזרח. ע"כ. ויש לדון היאך מסקנתו לדינא, ואחרי שנקט שלהכוזרי הוא מדויק, (ויש להוסיף שגם לביאור המאור בגמ' מוכרח שהוא מדויק), הרי לכאורה יש בכך להכריע הספק, אלא שבדבריו השאיר השאלה כפתוחה ולא

בביטאון 'משמרת הכשרות' (מס' 253, 'הלכות והליכות להשובי"ם ומנקרים ומשגיחים' מאמר מ"ה) הובאו הוראות שנכתבו ע"י הגר"מ גרוס עם הוספות מהגר"א שור רב ועד הכשרות 'משמרת למשמרת', ושם "בארצות יפן, ניו זילנד, האיים שבאוקינוס השקט, הוואי, צריך לשבות שם ביום ראשון בשבוע (-ובמוסגר ציינו שכן שיטת הכוזרי ורז"ה וריטב"א ור"ן ויסו"ע) וי"א שביום שבת שם, ויש להימנע ככל האפשר מלשבות שם מחמת ספק זה. אבל אוסטרליה וקצה המזרחי של רוסיה, מדינת קוריאה, צריך לנהוג ביום השבת שלהם ויש חולקים. גם לדעה הראשונה חלק הים שבמדינות אלו צריך לשבות ביום ראשון". מהנוסח נראה שסוברים שהשיטה היותר עיקרית לדינא היא שביפן יש לשמור עיקר השבת ביום ראשון המקומי, ומ"מ נראה שסוברים שיש להחמיר מספק גם כשיטה השניה.

הגר"ר ראובן גרוזובסקי ראש ישיבת תורה ודעת⁴⁹⁸. ראה במאמר 'קוים לדמותו של רבי ראובן גרוזובסקי זצ"ל' (ישורון כ"א, עמ' קנ"א). "כשהתעורר הרעיון לנסוע ליפן שוחח הגר"ר ראובן עם הגר"ד סולובייצ'יק בן מרן הגר"ז ומתוך שידע שדעת הגר"ח שצריך לשמור שם שני ימים שבת, מספק, החליטו שצריך לעורר אצל בני הישיבה את הבעיה של "ספק שבת". ומטעם זה לא הסכים מרן הגר"ז לנסוע דרך יפן ונסע דרך טורקיה". ע"כ. הגר"ר ראובן היה עם חמיו הגר"ר ברוך בער זצ"ל באמריקה ושמע ממנו הדברים, והגר"ד ידע הדברים מבית אביו הגר"ז שאליו הפנה הגרב"ב את השאלה. שוב ראיתי שמקור הדברים כפי הנראה מהמסופר באורך ב'עובדות ונהגות לבית בריסק' ח"א עמ' רי"ד וראה שם (הגר"ח לא הסכים עם דברי מי שפירסם שאפשר להקל כפי הנהוג בארצות שמעבר לקו ה-90 מעלות אבל לא אמר הכרעה בעניין, וראה לעיל בקטע על הגר"ח).

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

כתב בפירוש הכרעה זו, ואולי מ"מ השאיר נקודה זו בספק, וצ"ב. וייתכן שכוונת ספיקו היא רק לעניין לחלק בתוך היבשה ולא לעניין להוסיף איים, וצ"ע. ולעניין יפן הרי ככל הידוע בזמן בית שני (שהיא תקופת התוכן בטלמיוס) וגם שנים רבות אחר כך, לא ידעו בארצות שבאזור ארץ ישראל על קיומה של יפן, (והחוקרים עסקו לברר ממתי ידעו בסין על קיומה של יפן ואכ"מ), וגם בדברי הראשונים בסוגיין עדיין מבואר שלא נודע על קיומה של יפן. ושמענו מעתה שיפן לכל הצדדים שייכת כבר למערב ועליה לשנות התאריך הגויי. ואולי תהיה משמעות לחקירתו לגבי איי הפיליפינים, אלא שדומה שמספרי בטלמיוס ועוד מבואר שגם עליהם לא היה ידוע, וצריך עדיין בירור בפרט זה.

⁴⁹⁸ ר"מ דקמניץ בליטא ואח"כ ראש ישיבת תורה ודעת וישיבת בית מדרש עליון באמריקה, מגדולי התורה הנודעים באמריקה שאחרי המלחמה. חתנו של הגר"ר ברוך בער ליבוביץ.

הגרא"ז מלצר כתב במכתב להחזו"א שלדעתו הוא ספק מעיקר הדין וחייבים להחמיר בשני הימים והובא בפרק ג' ובמילואים שם, וראה הערה ⁴⁹⁹.

האדמו"ר מפאפא זצ"ל בשו"ת ויען יוסף או"ח סימן ק"ו כתב "והיות כי לא הוחלט בה עדיין הכרעה ברורה להלכה למעשה, מסתבר דהוי בכלל ספיקא דאורייתא אימתי שם הוא יום השבת וכדאי לעורר בזה את היראים שנוסעים לשם שידעו מזה" (ועיי"ש בדבריו שדעתו שגם הואי היא בכלל הספק).

הגר"ש וואזנר בשו"ת שבט הלוי (ח"ג סי' כ"ח וח"ו סי' ל"ד) כתב שמן הדין נראה שהוא ספק דאורייתא ובמלאכות אין לעבור ולהקל דלא כהחזו"א ח"ו, אבל לענין קידוש ותפילין ותפילות כיון שאין הכרעה יש להורות לבני יפן הנוהגים דלא כחזו"א ע"פ מנהגם, (וכן לנוסעים השואלים ע"פ הנהוג ביפן). ובתוך דבריו כתב שמי שעושה דלא כהחזו"א ע"פ הוראה שהורו לו (אפילו במלאכות) י"ל שאין עליו דין של מעלה. ע"כ. משמעות הדברים שם שאינה הכרעה לגוף הנידון אלא שאחרי דברי החזו"א והחולקים הוי ספק דאורייתא. לגבי מי שאין לו מנהג והוראה להיפך הרי נראה ברור שלדעת השבט הלוי הוי 'ספק גמור דאורייתא עכ"פ', לשונו בתשובותיו הובא בהערה ⁵⁰⁰.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁴⁹⁹ ראה במילואים שם שהרחבנו בדעת הגרא"ז מלצר (ובמכתב שנתפרסם על שמו ובו נכתב שלא כבמכתבו זה). ושם הבאנו שמדברי תלמידיו נראה שלא פסק בעניין בהחלט ובהכרעה ברורה, וכן הבאנו שם שאחרי שהגרי"ז דן עימו בזה אמר להגרי"ז שהחליט שלא להורות למעשה לשואלים שביפן.

⁵⁰⁰ **זה לשונו בח"ג** (מפרייקט השו"ת) "היות כי יסוד זה של הח"י שעות ותחלת הישוב ו' שעות מזרח לירושלים מוזכר במסורה בראשונים ובעיקר ברז"ה פ"ק דר"ה ובכוזרי מאמר ב', י"ח י"ט וכו' ועליו הוא שבנה החזון איש מן הדין ה' לעשות ספק גמור דאורייתא עכ"פ, כי כח התורה של הגאון הזה ה' גדול מאד, אבל היות כי אנו חיים בדור של שלא תמצא הלכה ברורה במקום אחד כארז"ל שבת קל"ח ע"כ אין שום דבר מוכרע, והנח להם לישראל, ואני משיב על דרך מנהגם שכי' כ"ת שעושים יום ש"ק מוקדם... בכזה דעתי העני' נוטה לדעת החולק עליו שלא להניח תפילין כלל ביום ש"ק שלהם שעושים דרך ודאי שבת..." "ואין כאן חשש של קרקפתא דלא מנחא תפילין, כיון דלפי ההוראה שלהם הוא יום שבת, ואם יש עליהם דין של מעלה הנה מי שיתבע דין התפילין יתבע גם דין השבת, אלא מה תאמר שכיון שאין עושים רק ע"פ הוראה אין עליהם דין כלל". **ובחלק ו'** "ספיקא דמר סובב הולך על בעיא הכאובה בענין שבת במדינת יפן ועוד מדינות שהם בספק עצום... בדין שמעולם שמרו שבת שם ביום השביעי שלהם בכל פרטיה ודקדוקיה חלילה לזלזל בשבת שלהם, ואע"פ שעומד נגדינו ספיקו העצום עפ"י שיטת הגאון חזון איש ודעמי' - די לנו אם לא יעשו מלאכה לא ביום שביעי ולא ביום ראשון. (וכותב שם לענין קידוש ותפילות ותפילין לנהוג כפי הנהוג אצלם שלא לגרום "בלבול וזלזול בשבת" ודלא כהצעת השואל לנהוג הכל כספק גמור)... ואעפ"י שחסרון הכרעה גורם כל הנ"ל מכ"מ כל זמן שלא

יש להעיר שע"פ נימוקי התשובה נראה ברור שבהוואי שבה הנוהג המקומי הוא כהחזו"א הרי יש להורות להם ע"פ מנהגם כהחזו"א (ויש לדון אם גם שם סבר שיש להחמיר ממלאכות גם ביום הקודם). עוד יש לדון בדעתו במי שאין לו מנהג קודם ושואל לעניין קידוש ותפילות ביפן, וכיו"ב יש לדון לכל הסוברים שהוא ספק גמור מדאורייתא, וצ"ב.

הגריי ניימן זצ"ל ממונטריאול הורה להימנע ממלאכות ביום ראשון (איני יודע אם דעתו שהוא ספק דאורייתא או שסבר שצריך להחמיר כך אף שאינו מעיקר הדין). יעניין בשאלתו שבשו"ת שה"ל ח"ג סי' כ"ח.

הגר"צ אבא שאול זצ"ל בשו"ת אור לציון ח"א סי' י"ד הקדים שאינו עונה למעשה ונקט שהוא ספק דאורייתא ע"פ הרדב"ז (ועיי"ש מה שתמה על הגרא"ז והגרצ"פ).

בספר ילקוט יוסף בסימן ל' הביא הכרעת בעל "ישראל והזמנים" ש"הסתמך על דברי הרז"ה שהוא מהראשונים שדנו בנושא זה וכן הסכים הגאון החזו"א". בסימן שד"מ (שבת כרך ה' עמ' ק"ס) הביא שנחלקו הפוסקים ויש שנהגו להחמיר בב' הימים וציין לכמה שות"ם. כנראה שלדעתו חייבים מדינא שלא לעשות מלאכות ביומו של החזו"א, וצ"ב בדעתו לקידוש ותפילות, ולעניין דרגת החומרא של היום המקומי.

בשו"ת נשמת שבת להגרי"ד הרפנס שליט"א (לסימן שד"מ, ח"ז סימן תקכ"א ואילך) אסף הרבה מדברי הפוסקים בזה ונקט שהגם שלהלכה נראה יותר שהעיקר כשיטת הרז"ה וכהוראת החזו"א, מ"מ למעשה יעשה שאלת חכם. וכע"ז בספרו ישראל והזמנים (מהדורת תשס"ב, פרק י"ג) שאין בדינו להכריע ספק זה, וא"א להקל ביום הראשון שלשיטת המאור הוא יום השבת. והוסיף "אבל נראה דמי שרוצה לסמוך על הוראת החזו"א (ולעשות מלאכה ביום השביעי שלהם) יש לו על מי לסמוך דרב גובריה". ע"כ (אף שהביא שם מי שכתב שרבו האדמו"ר הדברי יואל נקט שיפן מונה עם מזרח

מקורות והערות

נתאספו חכמי ישראל אמיתיים ונו"נ בזה עפה"ת להכריע באחד מן הצדדים - ולפי דעתי מכמה סבות קשה הדבר שיבא לידי זה - ענ"ד הוא כנ"ל כי זלזול שבת לפנינו שהוא עיקר גדול מאד בחז"ל, ושיטת החזו"א איש זי"ע לפנינו שאין לעבור עליה ח"ו" ניש שציטט דבריו בתיאור מנהגו של הנוסע לשם כאילו זה הפסק שלו, וזה שיבוש חמור מאד]. - במש"כ השה"ל "שמעולם שמרו שבת שם ביום השביעי שלהם בכל פרטיה ודקדוקיה", ראה לעיל פרק ח' מה שהארכנו על הנוהג ביפן, וייתכן שלשיטת השה"ל הדברים תלויים בזה וצ"ע.

העולם דלא כהחזו"א). ועיין בספריו שם עצות בכמה פרטים לצאת שתי השיטות. וכל זה לעניין יפן, ולעניין מזרח סיביר ומזרח אוסטרליה מן הדין א"צ לשנות מהתאריך המקומי וכהוראת החזו"א אבל יש לבעל נפש להחמיר בדאורייתא. וכן לגבי הוואי נקט שם שהעיקר לדינא כחזו"א שא"צ לשנות מהתאריך המקומי, אבל יש מקום לבעל נפש להחמיר בדאורייתא וראוי להחמיר להימנע ממלאכה ביום שישי שלהם (וראה שם שדן אף באלסקה ובנשמת שבת שגם שם ראוי לבע"נ לפרוש בשישי שלהם ממלאכות דאורייתא). ועיין שם שעכ"פ יש להזהר מתרתי דסתרי.

בספר תאריך ישראל להגר"י טאפלין שליט"א אסף הרבה דיעות הפוסקים בעניין והעלה מסקנתו מכלל הדברים שהוא ספק דאורייתא.

בשו"ת מנחת יצחק (ח"י סימן ל"ג) ענה לשואל, שסבר שהוא ספק דאורייתא, ע"פ דבריו, אך הקדים שאין לו שום ידיעה לגוף הדברים. ע"כ. יש לנו מזה רק את העובדה שלא היה פשוט לו שום צד, ויש לדון.

בעל שו"ת משנה הלכות זצ"ל בהסכמה לתאריך ישראל כתב שאין בידו דבר ברור לומר בזה והוא נמנע מלכתוב ע"ז עיין שם. וקרוב לזה בהסכמת הגר"י ראטה **מקארלסבורג** שליט"א שם.

בשו"ת להורות נתן (ח"א סימן ו') ואילך להגר"נ גשטטנר זצ"ל דן בנפק"מ של קו התאריך והזכיר רק דעת החזו"א וכתב שבמקום הקו יש ספיקות וכו'. ע"כ. קשה ללמוד מכאן דבר ברור אבל כנראה שדעתו לכה"פ שצריך לנהוג כדיני ספק.

בשו"ת בצל החכמה ח"א בהוספות והשמטות לסימן ל"א נקט שמקום הקו הוא ספק. ועיין שם שנקט שיש גם ספק אם יש קו תאריך ודן ע"פ זה בגדרי ס"ס בכל מיני מצבים [א"ה. לענ"ד נראה שא"א להחשיב הצד שאין קו תאריך כספק וברור שאינו כן, וכמדומה שכן מורין בי מדרשא. גם העירו שהכל שם אחד וספק אחד ואכ"מ]⁵⁰¹.

בשו"ת וישב משה להגרמ"ז זורגר שליט"א (ח"א סימן קכ"א) נקט שהוא ספק דאורייתא, וראה שם שהאריך לבאר וכתב שאף בדרבנן יש להחמיר. ושוב הוסיף

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁵⁰¹ בכמה מקומות דן בדין מי שעבר את קו התאריך הבינלאומי מאמריקה לאוסטרליה (מקום מגוריו של הגהמ"ח) ולהיפך, והשיב בהנחה שנתחלף להם התאריך בלי לדון בהכרעה ההלכתית בזה (ח"ה סימן צ"ו - צ"ט ושם סימן ק"ב ק"ג ועוד), ונראה פשוט שהוא לפי שבין אמריקה לאוסטרליה עובר הקו ההלכתי לפי כל השיטות הנהוגות כיום, ועדיין צ"ב.

שנראה לו שכל אחד ינהג כרבותיו, ומי שאין לו הוראה בזה יעשה כנהוג במקום, וראה הערה⁵⁰².

הגר"מ פיינשטיין זצ"ל בעל איגרות משה. עיין בתאריך ישראל (עמ' נ"ה) ששאל את בנו הגר"ד פיינשטיין שליט"א והשיב ששמע מפיו כמה פעמים "שעיקר יום השבת ביפאן הוא ביום השביעי שלהם, אלא שיחמיר במלאכה ביום הראשון דשם". ובהערה שם ששמע בשם בנו הגר"ד "שאביו מרן זצ"ל לא הכריע בעניין קו התאריך", אכן דעתו שהיה ראוי לפסוק כחזו"א "מאחר שמפורש כן בדברי הראשונים המפורסמים הרז"ה והכוזרי, אלא שזה מתנגד למנהג שנהגו בחרבין שנתייחד ע"י תלמידי חכמים, ולכן יש ראייה מזה לדברי הגרי"מ טוקצ'נסקי זצ"ל דישנם ראשונים שס"ל דהקו התאריך הוא ק"פ מעלות מירושלים, ונסמוך עליו במ"ש שאכן נמצא דיעה כזו בראשונים, וממילא שעל שיטה זו סומכים" (וכתב שם שאף שלחזו"א גופיה שהולכין אחר קצה היבשה שוב אין ראייה ממנהג חארבין, מ"מ לא היה דבר זה דגריה מסתברא להגרמ"פ⁵⁰³), "ולכן היה נוטה להורות יותר כדברי הגרי"מ ט זצ"ל" (-ההדגשות משלי ואינם במקור).

"ולמעשה ס"ל למרן זצ"ל דאין ללכת להוואי כלל ביום ו' וז' שלהם. וכן יש למנוע מלהיות ביפאן ביום ז' וביום א' שלהם, והמוכרח להיות שם ישמור שבת כהלכתה ביום הז' דשם וביום הא' שלהם יזהר ממלאכות דאורייתא, וכגון..."

"ועוד שמעתי בשם הגר"ד פיינשטיין שליט"א דלעניין שאר השיטות בקו התאריך לא התחשב מרן זצ"ל בהן כלל וכו' ואין לנו אלא השתי שיטות הנ"ל."

מקורות והערות

⁵⁰² ונימק שבכה"ג יסמוך שכ"נ עיקר (מצד דיני יחיד ורבים, ואולי בצירוף טענות על יפן שאולי היא נטפלת, ראה לעיל שם) ובפרט לפי מה שהוכיח בהערה מהרדב"ז. ובהערה שם פירש ברדב"ז והשו"מ פירוש מחודש מאד, שכונתם שבמקום שהדין בפלוגתא ולא הוכרע "יוכל כאו"א לעשות כפי הבנתו שישבות ששה וישבות בשביעי ולא עבר איסור כלל" ועו"ש שאף שבמדבר הוא נאסר במלאכות הכא שרי, ותלה הדברים בגדרי דיני מנהגים, ושם יהיו שני קהילות יוכלו באמת לנהוג תאריכים שונים כפי שייתכנו בכה"ג מנהגים שונים. ע"כ. והנה במש"כ מצד יחיד ורבים, הרי כבר בארנו במקום אחר שמעולם לא היה רוב שעיינו ופסקו לא כך. ומש"כ בפירוש הרדב"ז והשו"מ לא הבנתי כלל, וראה בדיונו בדברי הרדב"ז והשו"מ שבארנו דבריהם מפי ספרים וסופרים (ולענ"ד אילו ראה דברי הרב דצ'ורטקוב שעליהם נסובו דברי השו"מ, ואשר בדבריו מבואר שדין תושבי המקום 'האזרחים' נקבע ע"פ הרז"ה, לא היה מפרש דבריו ודברי הרדב"ז שהביא שיעשו כמנהג האזרחים גם כשמנהגם נקבע ע"פ חוסר ידיעה, ואכמ"ל יותר). ולעיקר קביעת שם ודיני מנהג, לפי הפרטים שבמציאות יל"ע טובא, וראה פרק ח'.

⁵⁰³ ועיין ביאור דברי החזו"א בפרק ה'.

בקובץ בית או"י (קמ"ג, עמ' נ"ב, במאמר מהרב ישראל וינמן שליט"א) הובא שאמר לו הגר"י בעלסקי שליט"א ר"י תורה ודעת ששמע מהגרמ"פ שהלכה כחזו"א וכך יש לנהוג. והנה הבאנו לעיל שבנו הגר"ד אומר ששמע כמה פעמים מפיו לא כך, וכיון ששני העדים הם גדולי תורה ונאמנים מאד הנראה שרפיא בידיה וזימנין דאמר הכי וזימנין דאמר הכי, ובפרט שגם לדברי בנו לא הכריע בדבר ואף אמר שמצד הסוגיא היה ראוי לפסוק כהחזו"א, וצ"ע.

לעניין הוואי שלשיטת הגרימ"ט צריך לשנות שם מהנהוג הורה הגר"מ פיינשטיין בסוף ימיו שאם יש מנהג שלא כהגרימ"ט יש להמשיך לנהוג כן והיינו כהחזו"א, (בירור הלכה תניא או"ח ח"ב סימן שד"מ, ואין שם הוראה להחמיר ביום שישי של המקום). וייתכן שסבר שאם יש מנהג א"צ להחמיר ורק לולי המנהג סבר כך, וצריך בירור בזה. - לגבי הנהגה בהוואי ראה בפרק ח'.

והנה הורה כך אף שלא החשיב השיטות האחרות מלבד החזו"א והגרימ"ט כמבואר בתאריך ישראל המובא לעיל. וכלומר שלמעשה הורה שלא לשנות מהנהוג, אף שבכל מקום נהוג כפי הגויים ויוצא בכל מקום כשיטה אחרת. וע"כ הטעם מפני שלא ברירא ליה לפסוק כצד אחד ולשנות מהנהוג. ולגוף הדין הביא בספר תאריך ישראל בשם בנו שליט"א שבאמת לא הכריע.

ויש כאן הערה חשובה. **שדברי הרב קיסלוב** ז"ל הרב דחארבין⁵⁰⁴ נמצאים לפנינו (נדפס ב'הפרדס' שבט תשי"ד) ואין שם שום ראשון חדש. ובאמת שדברים שכתב שם לא הבנתי⁵⁰⁵ אלא שאין זה הנידון כלל ולא על הכרעת דעתו סבר הגרמ"פ לסמוך

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁵⁰⁴ שימש כרב בחארבין משנת תרע"ג (או תרע"ד) היינו יותר מעשרים וחמש שנה לפני שנתעוררה שאלת יפן (לפניו שימש שם ר' זלמן העשיל, ראה בשו"ת לבוש מרדכי להגרמ"מ אפשטיין סימן כ"ו. היישוב היהודי בחארבין החל בערך עם סיום מלחמת רוסיה יפן בשנת תרס"ה כמדומה. על המצב הרוחני העגום בחארבין ראה הפרדס כ"ט בדברי ההערכה על הרב י"ל סלוצקר ז"ל).

⁵⁰⁵ במכתבו הראשון (להגר"י לוינשטיין, מכ"ז אלול תשי"א) הביא אחרונים שהכל לפי מקומו של אדם ולא ברור מה זה שייך לנידון דידן. ומבואר מדבריו שם שהבין שכוונתם של האחרונים לומר "שבכל ארצות שבניי נמצאים שם שומרים שבת בזמן שנחשב שביעי ליושבי הארץ ההיא" כלשונו. פירוש זה הוא פלא עצום, וברור שכוונת האחרונים שיעשה כפי זמני הזריחה והשקיעה והחצות של מקומו ולא ע"פ זמני ארץ ישראל וכדומה. ומאותם אחרונים שציון שם (ורבי"ו ארה"ח ותפארת ישראל) אין גם אחד שיש מקום לתלות בו דבר פלא כזה. כן כתב שם שהמאור לא כתב דבריו להלכה "שהרי לא הזכיר כלל שבת בדבריו", ואין לי פתח להבין זה (המאור הזכיר בתוך דבריו שיום השבת מתחיל בקצה המזרח אחרי י"ח שעות, ואינני יודע מה היה המאור צריך להוסיף על זה), כן נראה שם שהבין שיפן נקראת קצה המזרח אבל ביסו"ע ובכל הקדמונים ברור שסין היא קצה המזרח, אלא שכבר כתב שם שאין לו הספר יסוד עולם.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

במכתבו השני (לרא"ל מאלין, מערב ר"ה) הוא כותב שאחרי שאמרו לו 'שהרב חזו"א אדם גדול הוא ומהרבנים המצויינים בארה"ק' עיין שוב בדברי החזו"א וכותב שדברי החזו"א, שהכל מודים שהיום מתחיל בקצה המזרח, רעועים הם. ואף שאין היסוד עולם לפניו אבל נראה לו מכל המתחברים שהיסוד עולם כן חולק נא"ה, ואנו שהיסוד ישנו לפנינו רואים שם להדיא שאכן הוא נחלק אך לא בנקודה זו אלא על האפשרות שהקו בטבור הארץ, ויעויין לעיל פרק ו' שהבאנו מהאחרונים שנקטו בדעת היסודי (כהחזו"א).

ומסקנתו "על יסוד דברים בלתי ברורים ומסופקים א"א להוציא בהחלטה ברורה שבינן שבת נדחה ליום א' ועי"ז יתבדל יהודי יפן... ובלי ספק יגרום חילול שבת ותשתכח תורת שבת לגמרי. ואילו היה לנו ראייה ברורה מדברי הגמ' והפוסקים אשר מפייהם אנו חיים בודאי לא היה לנו להתחשב עם סיבות כאלו... אבל עכשיו שאין לנו רק ספיקות בודאי צריך להתחשב עם מצב כזה... לכן כבוד הגאון חזו"א במקומו מונח לא אוכל להסכים לפסק דינו... אבקש אם אפשר להמציא דברי אלה להרב חזו"א". ונראה מכל דבריו שם שלא היו הדברים ברורים לו לגמרי אלא שס"ל שכן יש להורות במקום 'שאין לנו רק ספיקות'.

להרב קיסילוב למד בולוויץ ושימש כרב בליטא, ושאל בהלכה לפני האויש ועוד, אח"כ עבר לחארבין שבסין שהייתה אז תחת יד רוסיה, והוכתר כרב הכולל למזרח הרחוק. יש לציין שבסוף ספר הדרושים שלו 'אמרי שפרי' יש, בין היתר, כמה הספדים על הרצל, הספד על נחום סוקולוב ("אחד מבחירי עם ישראל" "היה כזה ששם ת"ח אמיתי הולמתי") והספד על ד"ר ל. קצנלסון, נאומים לרגל פתיחת האוניברסיטה בירושלים ("המאורע הכי חשוב בחיי עמנו"), הצהרת בלפור, 'נאום לטובת הקרנות הלאומיים'. והספר חותם בנאום על 'דת ולאומיות'. בהספד על העויד ר"י מזא"ה הרב מטענה"מ במוסקבה הוא מציין שהיה פוגש אותו פעמים רבות ב"מסיבת מרעים סופרים עבריים צבורים (צבורים!) באספות חובבי ציון שאלה נמנית לפנים ובאגודת חובבי שפ"ע (חובבי שפת עבר:"). הרב קיסילוב נפטר בטי"ו אלול תשי"ט בחארבין.

הגר"י לוינשטיין שלח את תשובת החזו"א להרב קיסילוב והרב קיסילוב הגיב על כך, וכלשון הרב קיסילוב (במכתב להגר"א מאלין) "הרציתי מכתב להרב ר' יחזקאל לעוינשטיין שליט"א בתשובה על מכתב הרב חזון איש של הודעתי טעמי ונימוקי שלא אסכים לפסק דינו..." ומוזרים מאד דברי מי ששם בפיו של הרב קיסילוב כאילו הגר"י לוינשטיין שאל אותו כיצד יש לנהוג למעשה. גם לגבי הגר"א מאלין עצמו, שהרב קיסילוב (במכתבו להגר"י לוינשטיין) כותב שהוא "מתחנן לפני... להשיבו איך להתנהג ביוהכ"פ", הדעת נותנת שלא שאל ע"מ לנהוג ע"פ הוראתו לבדה ובהתעלמות מהוראת החזו"א. והרי במכתבו להגר"א קלמנוביץ שנכתב בשנחאי בין כסה לעשור תש"ב (נדפס בספר הזיכרון יחי ראובן וביהזריחה בפאתי קדם' חלק ב') הוא מביא רק את הוראת החזו"א שנשלחה ע"י הגר"א פינקל לקובא ומציג אותה כפסק מוחלט (ושם ציין את השערות שנאמרה 'כנראה בהסכם כל הגאונים'. והנה מסתבר שידע שהיו רבנים בירושלים שענו אחרת, וכנראה סמך על הגר"א פינקל שבירר אם הדבר מוסכם על 'הגאונים', ודומני שבעיקר היה חשוב לו אם רבו הגר"י הסכים שתשלח תשובה כזו, ואכמ"ל, ולענייניו אין הנידון אם השערות נכונה אלא מה הוא חשב באותה שעה). ומסתבר שתשובת הרב קיסילוב לא הייתה אמורה להכריע אצלו למעשה נגד רבו מרן הגר"י זצ"ל שאמר לו שהדבר בספק ונגד 'הסכמת הגאונים' ופסק החזו"א, ויש להניח בפשטות שכתב להרב קיסילוב דרך כבוד כדי לשמוע שיטתו [יש מקום לשמוע כך מעצם העובדה שלא הזכיר במכתבו משנחאי את תשובת הרב קיסילוב, אלא שיש הסתברות שבגלל המעבר לסין בערב ר"ה לא הגיעה אליו התשובה כלל]. - עצם העובדה שהגר"א מאלין שאל איך לנהוג ביוהכ"פ, אף שביהכ"פ היה כבר בשנחאי שבה אף להוראת החזו"א ההלכה למנות כמניין המקומי, מוסברת בכך שהגר"א עזב את קובא רק בערב ר"ה כמבואר במכתבו הנ"ל, ואולי היה בשלב מסוים חשש שישאר בקובא גם ביוהכ"פ. - יש לציין שהמכתבים הללו נדפסו רק ע"י ר"מ כשר ואינני יודע דרך לוודא אם יצאו כך מתחת יד הרב קיסילוב ז"ל.

אלא ההיפך, שפשוט היה לו שכיון שהסוגיא מכרעת כהחזו"א לא ייתכן שפסקו כך בלי שמצאו ראשונים חדשים החולקים על המאור. ונראה שמי שלא ראה להקל על סמך טענות הגרי"ט - ברור שלא ראה להקל על סמך דברי הרב קיסלוב⁵⁰⁶.

הגרש"ז אוירבך זצ"ל. בספר תאריך ישראל (עמ' נ"ה) מפי הגר"י פורטנוי שליט"א ששאל לו בדין הוואי "והשיב הגרש"ז זצ"ל דחכמי ירושלים (דהיינו הגרא"ז מלצר והגרי"מ טוקצינסקי זצ"ל ובעמח"ס שו"ת בני ציון זצ"ל והגרי"א הרצוג זצ"ל) אינם בעלי דעה בעניין זה לחלוק על החזו"א שהרי זה לא היה סוגיא של ר' איסר זלמן זצ"ל וגם הבני ציון לא היה מומחה כדי לחלוק על החזו"א בזה. אכן המשיך הגרש"ז דשוב ראה בשם הגר"מ פיינשטיין זצ"ל שס"ל כמו החכמי ירושלים ואמר דא"כ יכולים לסמוך עליהם משום דר' משה פסק כוותיה. אולם אמר דלמעשה לא ילך שם אבל הלכה הוא כמו חכמי ירושלים". ועיי"ש שאם היה מנהג אולי היו יכולים לסמוך ע"ז להקל "אבל לזה מסתברא דבעינן יהודים שומרי תורה ומצוות" (ועיין לעיל פרק ח' על הנהוג בהוואי, ומבואר שם שכנראה היו שם שומרי תורה ומצוות אלא שכפי שהיה ביפן כך היה שם, שלא ידעו מהשאלה).

ושם (עמ' נ"ו) שאחד שאלו לגבי יפן אחרי פטירת הגר"מ פיינשטיין (נפטר בשנת תשמ"ו, וכלומר בתשעת שנותיו האחרונות של הגרש"ז שנפטר בתשנ"ה) ע"י שליח והשיבו "דאינו מבין דברי החזו"א בזה⁵⁰⁷ אבל למעשה אינו רוצה לחלוק עליו". ולכן נמנע השואל ולא נסע. איני יודע איזו הוראה אחרונה ואם יש כאן חזרה או שנתווסף לו מידע.

מקורות והערות

מכיון שיש משמעות הלכתית לדברים יש לציין כי ביקשתי מידידי שליט"א לשאול את הגר"י הורוויץ שליט"א, מתלמידי מיר בקובא, על פרטי העובדות. ובין הדברים אמר לו שבין בני התורה שהיו ביפן הייתה ידיעה שיש רב בחארבין אבל אינו בר סמכא כראוי. ע"כ (ייתכן שהכוונה הייתה רק כלפי שאלות חמורות כגון אלו ששייכים רק לגדולי תורה, ואין כוונתי לדון כאן באישיותו של הרב קיסלוב).

⁵⁰⁶ בדברי הרב קיסלוב אף לא נזכר בפירוש שהבעיה היא גם בחארבין השוכנת מזרחה לקו ה-90 מעלות מירושלים, וייתכן מאד שפרט זה לא היה ידוע ומפורסם, וצ"ב.

⁵⁰⁷ הלשון הזו צריכה ביאור, שכמדומה לא הכריע הגרש"ז זצ"ל בעצמו בסוגיא להלכה למעשה, ואולי אמר שלמרות שלא עיין בדברי החזו"א אינו רוצה לחלוק, וצ"ב. שוב כתב לי ח"א שדיבר בזה עם בנו הגר"ש וכפי שהבין ממנו הרי להיפך, שהגרש"ז אמר שמצד הסוגיה נראה כהחזו"א והובא להלן. יש מקום לשער ששמע השומע וטעה והגרש"ז אמר להיפך, שאינו מבין הנטיה מהחזו"א ומ"מ אינו רוצה להורות, ואולי אמר שאין דברי החזו"א ברורים לו עד שיראה להקל על פי זה.

אין כאן פסק מגוף הסוגיא אלא כללי הוראה שבכה"ג אין שייך רוב ושאם הגר"מ פיינשטיין פוסק כהרוב אפשר לסמוך ע"ז, ומ"מ הורה למעשה לא ליסוע לשם מפני הבעיה ההלכתית. ולאידך מביא מי ששמע ממנו שאינו רוצה להורות כלל בזה⁵⁰⁸.

הקושי הגדול בזה הוא שבאמת הגר"מ פיינשטיין לא הכריע בעניין אלא רק סמך על אחרים שהניח שכנראה ביררו והורה שלא יסעו לשם ושיש להימנע ממלאכות דאורייתא ביום ראשון של יפן, ובסוף ימיו ממש אמר שאם יש מנהג בא"י הוואי כהחזו"א ושלא כהגר"מ ט"ש להמשיך בו. כלומר שלמעשה אף לא הכריע מעולם כשיטת הגר"מ ט"ש אלא הורה בכל מקום שלא לשנות מהנהוג, ואף שההוראות סותרות (ואת השיטות האחרות שלל בפירוש) מ"מ סבר כך מספק ומפני שלא הכריע לגוף הנידון, וכפי שנתברר לעיל. לענ"ד ברור שהגרש"ז הבין שיש כאן הכרעה ממש של הגר"מ פ (ולולי זה הרי לא עדיפה הוראה זו מדברי הגר"ז זצ"ל שאמר עליהם שכיון שלא אמרם הגר"א ז' כמסקנת עיונו בעומק הסוגיה, אין לנטות מחמתם מהוראת החזו"א). מעתה יש מקום לטענה שע"פ העולה מדברי הגרש"ז עלינו לנקוט כהחזו"א במוחלט, וצ"ע בדעתו בכגון זה.

בספר הליכות שלמה (תשרי עמ' ע', ע"פ 'רשימות', ובהקדמה שהם רשימות מבני המשפחה וגדולי התלמידים) שהשיב לגבי יפן "שההנהגה למעשה היא כדעת המורים לנהוג שם שבת ויו"ט לפי חשבון הימים שבא"י כמו שנהגו הדרים שם מאז התיישבותם אלא שלעניין דאורייתא יש להחמיר גם ליום המחרת לעניין עשיית מלאכה"⁵⁰⁹. ואמר לי הגר"י טרגר שליט"א נכד הגרש"ז ממחברי הספר שכך הורה לאביו הגאון שליט"א ששאל למעשה בשביל כאלו שנסעו לשם וכך שמע מדודו הגר"ב אוירבך זצ"ל. יש לדון כיצד להתאים להנ"ל וצ"ב. שאלתיו אם הורה להחמיר כחיוב מעיקר הדין או רק כחומרא, ואמר לי שהוראתו הייתה שיחמירו בדאורייתא ולא אמר שאינו מן הדין אך אינו יודע דבר מפורש יותר ונהנה לעניין הוואי שבה נהגו המתישבים הראשונים כהחזו"א הרי לכאורה לפי זה ההנהגה למעשה שם היא כהחזו"א ודלא כרימ"ט, ויל"ע].

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁵⁰⁸ ואגב, סיפר לי אחד שנסע לטייל במדינה הסמוכה לקוטב (אולי פינלנד) ושאל להגרש"ז ע"י שליח כיצד לנהוג לעניין שבת, והשיב בשאלה האם חייבוהו הרופאים לשהות שם בשבת.

⁵⁰⁹ ועיין שם שאלה ותשובה בדין הונג קונג לחזו"א, ויל"ע בכוונתו, הרי לחזו"א הולכים אחרי קצה היבשה בכל מקום, ולעניין הים הולכים אחר חוף שנחאי ואכמי"ל. ואולי סבר שבמפרץ קטן מיישרים ע"פ הבלטיה בלי קשר לקו הכללי, וצ"ע.

ואמנם יש גם כאלו ששמעו ממנו כהחזו"א. ראה בספר 'בירור הלכה' (תניא לסימן שד"מ, עמ' קנ"ט, נדפס בחיי הגרש"ז) בשם הגר"ד ליטוואק שליט"א מארה"ב, שכשיטת החזו"א "סבירא ליה להגרש"ז אוירבך שליט"א שכן עיקר הדין אלא שאינו רוצה להתערב"⁵¹⁰.

וראה בספר 'מעדני שלמה' להגר"י פריד מח"ס יו"ט שני כהלכתו, ממוסרי תורת הגרש"ז, שהיה מקורב מאד להגרש"ז והיה רגיל לדון לפניו הרבה להלכה ולמעשה⁵¹¹ (ושימש להגרש"ז בשנים תשמ"ו - תשנ"ב היינו סמוך לשנותיו האחרונות), שמביא (בעמ' כ') שדן לפני הגרש"ז בדין ספירת העומר בנוסע מיפן לארץ ישראל ולהיפך, והגרש"ז הורה דעתו בזה מתוך הנחה פשוטה שביפן התאריך שונה מבארץ ישראל ויש הפרש של יום ביניהם, (וראה שם בתוך התשובה, "והוסיף (-הגרש"ז) שאם יהיה להיפך, כגון שספר בא"י ג' ואח"כ נסע ליפן..."). וראה עוד בדעת הגרש"ז בהערה⁵¹².

והנה קשה לסכם מכל זה דבר ברור, ובדרך קרוב ואפשר נראה להניח שפשר כל הדברים והעדויות השונות, שהגרש"ז לא קבע בעצמו דעה מוחלטת בעניין עד לפסק הלכה, וכיון שהבין לפי מה ששמע שהגר"מ פיינשטיין זצ"ל הכריע דלא כהחזו"א נקט שיכולים לסמוך על דבריו, וכשדן לפניו מי שסובר כהחזו"א אמר שדעתו ג"כ נוטה כך אלא שאינו רוצה להתערב, וכן כשדנו להלכה מתוך הנחה

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁵¹⁰ וראה במאמר הגר"ד ליטוואק שליט"א שביקובץ זיכרון' להג"ר שניאור קוטלר זצ"ל. נשוב נדפס בספרו 'דברי הל' עמ' פ"א. ולשונו, 'ודיברתי עם אחד מגדולי הוראה ואמר לי שאינו רוצה לפסוק שאלה זו אבל הפשטות משמע כהחזו"א זצ"ל, והיינו משום דפשטות הראשונים משמע שצריך לשנות יאפא'. ע"כ. ובדבריו שמסר להבירור הלכה פירש פרטי הדברים ושהם בשם הגרש"ז זצ"ל.

⁵¹¹ "זכה ליצוק הרבה תורה והלכה על ידו, וידעתי נאמנה כי מרנא הגרש"ז הוי מחבבו מאד, והיה משתעשע עימו הרבה במו"מ של הלכה, והיה לו אצלו תרע"ין פתיח"ין ופתחון פה תמידין כסדרן, והוי מקלסיה ליה כאשר שמעתי כמה פעמים בעצמי ממרן הגרש"ז זצ"ל". מתוך הסכמת הגר"מ הברשטאם זצ"ל, חבר בד"ץ העה"ח, לספר מעדני שלמה. "שזכית ליצוק על ידו מי תבונה ודעת ובעיקר דבר ד' זו הלכה הוראות ופסקים". מהסכמת הגר"ע אוירבך שליט"א בן הגרש"ז זצ"ל. הגר"י פריד מציין בהקדמתו "והקפדתי לכתוב הדברים, עד כמה שידי מגעת, תיכף ומיד אחר ששמעתי הדברים מפי מרן, כמין ימא לטיגנא, עם ביטוייו וגם איך שאמר הדברים, כיון שזהו עיקר שימושה של תורה". - לגבי הציור במעדני שלמה ילה"ע שהציור הפוך, היינו שהנוסע מא"י ליפן חוזר ליום הקודם, ואכמ"ל.

⁵¹² וחכ"א כתב לי שדיבר בזה עם הגר"ש אוירבך שליט"א והבין ממנו שאביו הגרש"ז זצ"ל אמר שהסוגיא נראית כהחזו"א אלא שהעיק לו למה לא נזכר במפורש בגמ' וכדומה. ואמנם היה המובן שלא היה הנידון אז לגבי הלכה למעשה. (ולעניין מה פסק הגרש"ז למעשה אמר לו שבעלי הליכות שלמה דייקו בשמועותיהם, ועוד אמר לו בשם אביו הגרש"ז שרוב העוסקים בעניין לא הבינו הנושא כלל).

כהחזו"א הורה ע"פ זה, וכשרצו לידע דעת עצמו אמר שאינו רוצה להורות דלא כהחזו"א⁵¹³. ועדיין צ"ע בכל זה.

הגרי"ש אלישיב זצ"ל הורה שיש להחמיר ולהימנע ממלאכות דאורייתא בשני הימים ושיש להימנע מלהיות שם בימי הספק. ובפסקי הגריש"א מכתבי תלמיד שנערכו ע"י נכדו הגר"צ ישראל לזון שליט"א ונדפסו בספר דרור יקרא (עמ' שע"ד) "אמר רבינו שליט"א דצריך להחמיר בשני הימים לעניין דאורייתא". ושם מהעורך שליט"א בשם סבו הגריש"א שיש להימנע מלהיות שם בימי הספק. לגבי עיקר הדין ס"ל כהגרימ"ט מפני שכך נקטו רוב חכמי ירושלים, ונראה שה"ה לעניין קידוש ותפילות למי שנקלע לשם. (ושוב כתב כע"ז הגר"י אפרתי שליט"א בספרו "ישא יוסף" ח"ב סימן ק' וסימן ק"א).

נ"י להעיר את שביירנו במאמר על האסיפה (והודפס להלן ושם הרחבנו), שמדברי הגרימ"ט עצמו ומדברים נוספים עולה בבירור, לענ"ד, שבהכרעה של י"ב שעות לא פסקו כמותו. והדעת נותנת שהגריש"א סמך על שנתפרסם והוחזק כך בשעתו, ואם כן הרי הדין תלוי בנידון הנ"ל. ולגוף ההכרעה שאלתי לאחד מתלמידיו שליט"א (מורה מפורסם ואשר דן לפניו בסוגיא זו) ואמר לי שהגרי"ש לא עסק בעצמו בעניין, וראה ב"ישא יוסף".

הגר"ח"י מישקובסקי זצ"ל ובנו **הגר"א** זצ"ל. עיין להגר"מ קורן במוריה (חוברת ס' עמ' קט"ו בהערה 9) שהגר"א מישקובסקי זצ"ל (ר"י כפר חסידים) הורה לנהוג שבת כמנין יפן ולהימנע ממלאכות ביום ראשון שלהם על סמך פסק אביו, והמשמעות שם שגם הוא עצמו נקט כן. לא נתפרש אם לגבי מלאכות סבר שזה ספק דאורייתא או שרק צריך להחמיר, ועכ"פ למעשה הורה שאין לעשות מלאכות ביום ראשון (משמע שגם מלאכות דרבנן וצ"ב). במברק התשובה של הרה"ר הרצוג כתב בשם עצמו שביום השני יאכלו לשיעורים וכתב הרב קורן שם ששמע שכתב כן על דעת הגר"ח"י זצ"ל. - וצריך בירור בדעתו לעניין הוואי שבה הנוהג היה כהחזו"א.

הגר"א"י מאלין הי"ד מו"צ דבריסק. בניו הג"ר מאיר והג"ר נחמיה היו מתלמידי ישיבת מיר שגלו ליפן. כשנפרדו ממנו לפני הנסיעה אמר להם אביהם שישנו ספק בתאריך ביפן, ע"פ מה ששמע בשעתו מהגר"ח מבריסק (שלא הוטבו בעיניו דברי הרב

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁵¹³ ואולי נתברר לו בסוף ימיו שהגר"מ פיינשטיין לא הכריע בעצמו דלא כהחזו"א ולכן החמיר יותר, אלא שאינני יודע ממתי העדויות שאמר שההנהגה למעשה כנהוג במקום, ואולי גם דברים אלו הם משנותי האחרונות, וצ"ב.

מוהליבר שהכריע להקל כתאריך הנהוג, ולא ענה בעניין), והם היו בין אלו שעוררו בציבור הפליטים את שאלת התאריך ואת הצורך לפרוש ממלאכות ביום ראשון המקומי (וכן עוררו ע"ז הגר"ל מאלין ועוד ששמעו הספק מהגר"ז בהיפרדם ממנו בוויילנא). ואמר לי נכדו, בנו של הגר"ר נחמיה שליט"א, שכפי שהבין מאביו הרי הגרא"י לא נכנס לפרטים אלא אמר לבניו באופן כללי שאם יגיעו ליפן הם צריכים לשמור דיני שבת ביום ראשון ע"פ דברי הגר"ח. ואמר לי בשם אביו שליט"א שהם עשו קידוש ותפילות של שבת ביום המקומי ונזהרו מדאורייתא וחלקם גם מדרבנן ביום ראשון. שאלתי אם הגרא"י הורה לבניו לפרוש ממלאכות ביום ראשון כחומרא או כחיוב ואמר לי שהיה המובן שמן הדין צריך להחמיר וא"א להקל⁵¹⁴.

הרב הכותב פאר הדור שיחיה הבין משיחתו עם הגר"מ והגר"נ מאלין, שאמרו לו שאביהם הגרא"י הורה לנהוג שבת ביום ראשון, שהייתה הכוונה שא"צ לשמור השבת של המניין היפני. שמעתי מבנו של הגר"נ שליט"א בשם אביו ששלל הבנה זאת ואף הביע בפניו תרעומת על אלו מבני ישיבת מיר שבשעתו עשו מלאכות בשבתם של תושבי יפן, ואמר לי שגם המשגיח הגר"י לוינשטיין הורה בשעתו שלא יעשו כך.

הגר"ח פ' שיינברג זצ"ל. בספר תאריך ישראל (עמ' כ"ד) בשמו "שצריך להחמיר באוסטרליה לענין שבת ולשבות שם ממלאכה דאורייתא גם ביום ראשון שלהם" (ועיי"ש שעיקר הדין באוסטרליה בשבת שלהם, ופרט זה מוסכם על הכל), והיינו שחושש לשיטות שהקו הוא ב-90 מעלות ואף האיים שמתחילים בתוך 90 דינים כעומדים מעבר לקו התאריך. ולשיטתו ברור שכך הדין גם ביפן שכולה מחוץ ל-90 מעלות. לגבי עיקר הדין ביפן לא הובא בשמו הכרעה בספר הנ"ל.

הריי"ץ מליובאוויטש. חתנו ומ"מ של הריי"ץ אמר בעת הסעודה דמוצאי יוהכ"פ התשכ"א (קובץ תורת מנחם תכ"ט) "שאנ"ש ששהו שם נהגו לחומרא, ושבתו מעשיית

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁵¹⁴ ומן הדברים בעצמם מוכרח כך שהרי אמר להם שדברי המיקל לא הוטבו בעיני הגר"ח, וכיצד יקלו.

ר"מ כ., שהביא בעצמו שהגרא"י מאלין מסר בזה דברים בשם הגר"ח, העיר על פאר הדור שלדברים בשם הגר"ח צויין מקור מעיתון 'הצופה', ושם לא הוזכר הגר"ח כלל. על סמך זה כבר כתב שהכותב בפאר הדור בדא מליבו בשם הגר"ח וכדומה מלשונותיו. הערה זו מלבד שמטרתה מעוררת תמיהה (הרי אין לזה שום קשר לדעת הגר"ח ולחוראת הגרא"י מאלין, ולכל היותר יש כאן טעות במראה-מקום) גם אינה אמת וכדרכו, ובספר שם הדברים מובאים על סמך דברי הגר"נ מאלין.

מלאכה שני ימים, וכן בנוגע ליוהכ"פ השתדלו לאכול ביום הב' פחות מכשיעור (ע"ד דברי הגמרא בעניין ה'מהלך במדבר ואינו יודע אימתי שבת' ש'בכל יום ויום עושה לו כדי פרנסתו'). ע"כ.

כמו כן מצאנו לו במכתב שנראה שהסכים עם הביקורת על רמ"כ ואף הוסיף לכתוב עליו דברי ביקורת חריפים. הדבר מוכיח שלא היה לו ספק בכך שלא הייתה הסכמה מהרי"ץ לדברי רמ"כ, וראה הפרטים בהערה ⁵¹⁵.

וראה ב'גבורי החיל' (עמ' 244) מפי תלמיד ליובאוויטש שהבחורים מיח"ל וליובאוויטש שנסעו לקנדה "הכינו עצמם לצום של יומיים", אלא שלבסוף התעכבה האוניה. וכן במכתבו של הגרא"ל מאלין מעשי"ת תש"ב (הובא בספר הזיכרון 'יחי ראובן' ומשם ב'הזריחה בפאתי קדם') נראה שתלמידי תומכי תמימים שסברו ליסוע לקנדה התכוונו להחמיר בשני הימים. והנה היה מי שטען כי תלמידי ליובאוויטש קיבלו הוראה מהרי"ץ כיצד לנהוג. העובדה ששמרו יומיים שבת ויומיים יוהכ"פ מלמדת שאם אכן קיבלו הוראה מהרי"ץ הייתה זו הוראה לשבות ממלאכה יומיים ורק לעניין קידוש ותפילות וקריאת התורה וכדומה נהגו יום אחד.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁵¹⁵ ראה באגרת שכתב כתגובה למאמר פולמוס עם דברי רמ"כ בתלפיות (אג"ק כרך כ"א, אגרת זיתקס"א, מ"ג ניסן תשי"ג) "בנוגע להתדפס שלו בפולמוס על אודות הנדפס בתלפיות, הנה עוד יתירה מזה עשה, ונדעתי מזה רק עתה בהגיע לידי "הגדה... [שלמה, (השמיטו מפני הכבוד)]" שנבהלתי לקרות בה שמציע בפועל... היפך פסק דין השו"ע והאחרונים, מורי ישראל והפוסקים שנתקבלו מכל ישראל. והחומר בזה לגבי הנ"ל הוא מובן, כיון שהגדה הוא ספר המסור לכל וההוראה נוגעת במעשה בפועל... [וראה שם שהוראה זו תגרום לערער את סמכות השו"ע אצל קוראים בורים שמצויים אצל הגדות] והאריכות אך למותר". לפי העניין מסתבר שהמכתב נשלח להגרא"ח צימרמן בנוגע לתדפיס של 'קונטרס קביעת קו התאריך'. (הקונטרס נדפס לראשונה בקובץ 'המאור' אדר תשי"ג ונעשו ממנו תדפיסים להפצה בנפרד, באוצר החכמה יש תדפיס כזה). כוונתו נראית שהוראת רמ"כ שם (לשתות כוס חמישי) יש בה 'חומר לגבי הנ"ל' כלומר שהיא חמורה ומכשילה עוד יותר מהוראתו בעניין קו התאריך.

כן ראיתי רשימת יומן (משנת תשי"ח) שנדפסה ובה כותב אחד מחסידי חב"ד שהגר"ח צימרמן הראה לו מכתב נוסף שכתב לרח"א ליפשיץ מנהל איגוד הרבנים, שפירסם בקובץ 'כרס' (תמוז אב תשי"ז) מאמר בו תקף את דברי רמ"כ בעניין קו התאריך בחריפות רבה ובלשונות קשים מאוד. במכתב זה נכתב (נראה שאין זה ציטוט מילולי) "שאינ נאה לת"ח לכתוב בביטויים כאלו, כי מאחר שאצלם הוא נחשב לת"ח הרי זה עניין של בזיון ת"ח. ואם יאמרו שבזה רוצים להראות שאינו ת"ח, מדוע לקחו עניין שמבינים בו רק יחידי סגולה, הרי היה להם להתריע על הנ"ל על מה שכתב שצריך לשתות כוס חמישי, שהוא ממש נגד הדין, והוא חושב שיודע יותר משו"ע ורמ"א וכל האחרונים". ע"כ. משמעות הדברים נראית שסבר שדבריו בנושא קו התאריך מצדיקים את הביקורת החריפה עליו, והנושא רק על הבמה והנוסח המתאימים.

כפי שהבנתי אין בין חסידי ידיעה על פסק שלו בעניין והדעת נותנת שגם הוראה זו, אם ניתנה, הייתה ע"פ פסק רבנים אחרים. ועיין בהערה⁵¹⁶.

על דעת הרה"ר הרצוג ראה במאמרנו על אסיפת הרבנים⁵¹⁷.

מקורות והערות

⁵¹⁶ ר"מ כ. כתב "בנרות שבת שנה ה' כותב עד ראייה... פנו חסידי ליובאוויטש אל כ"ק אדמו"ר זצ"ל... והשיב להם שח"ו לשנות השבת בשום מקום" ועל סמך זה הסיק שהרי"ץ "פוסק שאין לשנות השבת ביפן ובשום מקום בעולם". וכבר הבאנו בפנים שהמציאות הייתה לא כך ותלמידי ליובאוויטש נהגו כשאר בני הישיבות שביפן וישבתו מעשיית מלאכה שני ימים'. ובחלק העיוני, אם הדברים אמת הרי הכריע הרי"ץ שאין כלל קו תאריך ודלא כהגרי"ט והגרד"ש ולא כשום קו. ואילו חתנו ומ"מ (שהגיע לארה"ב בסיון תש"א והיה סמוך לחותנו באותה תקופה) מאריך לבאר שמוכרח שיש קו תאריך, ומביא שם את שלושת הדיעות של החזו"א הגרי"ט והגרד"ש ודן (לגבי אוסטרליה) לפסוק כרבים ולכן לא לשנות מלבד שגם לחזו"א יש לקיים דין אוסטרליה, ואינו מזכיר כלל שום דיעה או הכרעה מחמיו לנדבריו הובאו בספר שיטות קו התאריך מעמ' 808 ואילך ושם מדבריו (ותשובות וביאורים' עמ' 197) "ידוע שבגלל שהארץ היא עגולה ככדור... חייב להיות קו מסוים על פני הארץ ("קו התאריך") ששם מתחלקים הימים, והמקום שבצידו האחד של הקו רחוק מן המקום שמצדו השני של הקו בזמן של (קרוב ל)יממה". ע"כ. ועיין שם במכתבו ובשיחותיו המצויינים שם. הדברים הובאו ופורשו בהרחבה במאמר ארוך בקובץ מגדל אור המובא בהמשך הספר שם. הכותב ב'מגדל אור', מחסידי חב"ד, דוחה את דברי ר"מ כ. כחריפות ובאריכות ע"פ דברי רבו הנ"ל, ועיין שם שכתב בהרחבה את הביאור הנכון בדברי הרדב"ז.

עוד יש להעיר שהלשון "שח"ו לשנות השבת" וכדו' הוא מטבע לשון קבוע של ר"מ כשר וכנראה אין זה ציטוט. כוונת רמ"כ, כנראה, לכתבתו של העיתונאי מר לייב בין (איש הפועל המזרחי, יורשיו הוציאו מתוך כתביו את הספר 'מפנקסו של עיתונאי חסיד'), בנרות שבת גליון קי"ג קי"ד (ערב ר"ה תשי"ח, עמ' קל"ט). הכתבה שם נכתבה, כפי המוכח מתוכנה, כספרות יפה בעלמא, והפרטים העובדתיים שבה קשורים למציאות ההיסטורית בצורה רופפת ואקראית מאד. לחלק מהפרטים אין אפילו רקע עובדתי (יש שם, למשל, תיאור על הגרי"א קוטלר הנמצא ביפן, נלחם בעד הציות לחזו"א והתנגד לכל פשרה. במציאות, תשובת החזו"א הגיעה באמצע חודש אב תש"א - כארבעה חודשים אחרי שהגרי"א קוטלר כבר היה בארה"ב, וראה ב'הפרדס' אייר תש"א המתאר את בואו לארה"ב לפני פסח ופעולותיו שם. ואגב המחבר עצמו עזב את יפן בחודש אייר או סיון היינו לפני שהגיעה תשובת החזו"א וכנראה שגם לפני שהגיעה לשם תשובת האמרי אמת). בנוגע לעניין שלנו, כל התיאור הארוך והיפה שם על המברקים שקיבלו האחים הרבנים מאלין ועל הפעולות שעשו, על המברקים הרבים שנשלחו והתשובות שנתקבלו וכו' הם דברים מעולם הספרות היוצרת ומעולם לא אירעו בעולם המעשה, ומיותר להאריך. אין כל אפשרות לתת לכתבה כזו משמעות היסטורית ובודאי שלא משמעות הלכתית. וכאן המקום להעיר שניכר שגם ספרו נכתב באותו סגנון וניכרת בו התופעה של השלמת ותיקון פרטים לפי ההשערה והצורך והעניין, וד"ב).

ויצוין עוד. באגרות הרי"ץ (הוצאת קה"ת) אין כל איגרת שלו בעניין יום השבת (אף שיש שם כמה אגרות מאותה תקופה העוסקות בטיפול בענייני הפליטים מיישיבת תו"ת שהגיעו ליפן ושנחאו). כמדומה ששתם איגרות של הרי"ץ היה להם העתק במזכירות שלו אבל אינני יודע עד כמה היה הדבר קבוע תמיד והאם היו יוצאים מהכלל.

⁵¹⁷ בכתביו הסיק לדינא שהוא ספק גמור מעיקר הדין וכותב שכך היה סבור בזמן שעלתה השאלה. על שיטת הרי"ט הוא כותב "לא מצאנו יסוד לזה" ועוד לשונות כאלו. במברק התשובה הוסיף שדעתו היא שביום השני ינהגו כמבואר בשו"ע בדין חולה מסוכן (היינו שיאכלו

דעות חולקים

הגר"י מרצבך זצ"ל, רבה של דרמשטאט באשכנז ומראשי ישיבת קול תורה, בכתביו שנדפסו בעלה יונה (עמ' ל"ז ואילך) מציע את הקו שלו, אלא שהוא מדגיש שאינו פוסק להלכה דלא כהחזו"א. והוא כותב "ואע"פ שעפר אני תחת רגלי גדולי הדור - ובראשם תחת מרן הגאון החזו"א נ"י שליט"א - תורה היא ולהלכה ולא למעשה ניתנה לפלפל בה". ובמכתבו להגר"י דינקלס שנדפס בספר שם כתב להגר"י שערך דבריו "יומיים לפני הסתלקותו של אותו הגאון וחד בדרא... שאת פיו הקדוש רציתי לשאול ולפני כס הוראתו להביא את דברי...". כך גם אמר לי בנו הרה"ג ר' דוד צבי שליט"א שדבריו בעניין לא היו פסק למעשה. וחביבים הדברים מפני שהיה מחשובי המבנים בזה, והוא זה שביאר העניין למרן הגרא"ז מלצר ולמשתתפי אסיפת הרבנים (וכן ייעץ וביאר העניין להרה"ר הרצוג). ומן הסתם היה היותר מבין ומומחה מכל המשתתפים, שהיה הגר"ר יונה גדול בתורה ויראה וכמו"כ היה מומחה גדול לאסטרונומיה שעסק בה הרבה מפני צורך השעה בשעתו ובמקומו להשתלם בחכמות, ומ"מ היה חכם המכיר את מקומו ומתוך גדלותו בתורה וביראת השם כפף עצמו לפני הוראת גדולי החכמים וזו מידה טובה שאינה מצויה לכל⁵¹⁸. - לגוף טענותיו עיין לעיל פרק ה'.

הגרד"ב וידנפלד זצ"ל הגאב"ד דטשיבין. כתב בשו"ת תשובות והנהגות (להגר"מ שטרנבוך שליט"א, ח"א סימן שי"ד) "וסמכתי בזה גם על מה שדיברתי פעם עם הגאון מטשעבין הגרד"ב וידנפלד זצ"ל, שלדבריו יש יסוד לנוהגין שמה שבת כמו אצלינו, אף שלמעשה לא רצה להכריע בזה כלל, ויש לסמוך עליו". אינני יודע מה הפירוש המדויק של הביטוי 'יש יסוד' ועכ"פ 'לא רצה להכריע בזה כלל'.

מקורות והערות

פחות מכשיעור). בשנת תשי"ג כתב שלא הכריע השאלה. לאידך גיסא בשנת תשי"ד כתב לר"מ כשר שהוא עומד בתוקף על הפס"ד של הרה"ר שלא לשנות. שוב אמר לי מי שראה המכתב המקורי שמשנת תשי"ד והרה"ר הרצוג פותח דבריו שם שאינו מכריע לגוף הדיון, ורמ"כ השמיט ולא הדפיס קטע זה (אולי בהסכמת הרה"ר). וראה במאמר שהרחבנו מעט.

⁵¹⁸ וראה בספר 'הרב יונה מרצבך - פרקי חיים' על הסבריו בעניין להרה"ר הרצוג (בעמ' 133). ועוד שם, "זמן קצר אחר פטירת החזו"א בשנת תשי"ד מסר רבינו (הגר"י מרצבך) שיעור בעניין קו התאריך. בתחילת השיעור פרץ בבכי על שלא זכה להרצות את חידושו באוזני מרן החזו"א, וגילה שהתיירא מלבוא אליו מחשש שמא יהא הוא לטורח על החזו"א" (עמ' 144, מפי הגר"י עדס שליט"א). וראה עוד בספר שם במכתב תוכחה שכתב הגר"י זצ"ל למי שהכריזו כי הרה"ר היא הסמכות הרוחנית העליונה שלהם "אך הלך לו החזו"א זצ"ל לעולמו, שאת פיו שאלה כל היהדות החרדית, ושבדאי ובדאי לא הכיר 'מוסד' עליון להלכה' זה (הרבנות הראשית), אלא הוא, בלתי מוכתר, הוכר כרבן של בני הגולה..." (עמ' 101).

למעשה, ולעניין הלכה למעשה במקום שרבו החולקים אין לנו מזה כמעט כלום. וחזי מאן גברא רבא דקמסהיד. הגאון המחבר תשובה"נ שליט"א, שהוא בעל הדברים הנ"ל, לא הביאם לפסוק עיקר הדין על פיהם ונוקט עיקר הדין למעשה כהחזו"א. על הדברים הנ"ל כתב ש"ש לסמוך' כדי להורות למי 'שיקל אצלו ח"ו קדושת שבת' אם יורו לו כדין, שבשבת ינהג כמניין המקומי וביום ראשון ילבש בגדי שבת ויזהר במלאכות אף בדרבנן שלולי זה ייכשל, ויקל רק ע"י גויים⁵¹⁹.

הגרי"א הנקין (לב איברא עמ' 60) כתב לחלוק בדין יפן ומדגיש בסוף דבריו "ומובן שאיני פוסק אלא הנני מציע דברי אלה לפני רבותינו שבארץ הקודש ובגולה ונקיטנא בשיפולי גלימא דרבנן". נראה פשוט שהוא מפני הדוחק הגדול שבהצעת הפירוש שלו להרז"ה, וראה שם שגם הוא עצמו כתב שזה דוחק. כידוע היה הגרי"א

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

519

נתפרסמו דברים מאדם ששימש כמשולח של ישיבת טשיבין (בעה"ב יקר מחסידי סטולין) שמספר שבצעירותו, לפני כחמישים שנה, נסע במסגרת עבודתו לאוסטרליה, ולפי זכרונו היה אמור לנסוע מאוסטרליה לניו יורק דרך יפן, ולא ידע אם ייצטרך להיות שם בשבת, ושאל את הרב מטשיבין כיצד ינהג, והשיבו שיעשה כפי שאוחזים במקום. ולמעשה בסוף לא עבר דרך יפן כלל (לדיקו הפרטים ע"פ שיחה שנערכה עם המספר עצמו, ומה שנכתב בשמו שנסע 'בשלחיות ועבור הגאון מטשיבין' הם פטומי מילי). והנה קשה להסתייע להלכה על זכרונות ישנים שהטעות מצויה בהם, ובפרט כאשר יש לפנינו דברי חכם מהמפורסמים בדור שמעיד במפורש שדן לפני הגאון מטשיבין בשאלת יפן והגאון זצ"ל לא הסכים לומר בזה דבר למעשה, והדעת נותנת לחוש שברבות השנים נתחלפו למספר הפרטים המדויקים.

וכל זה גם אם היו הדברים עצמם מסתברים, ולמעשה לגופם של דברים הסיפור מוזר, ומאד קשה לצייר נסיעה מאוסטרליה לניו יורק דרך יפן, שאינה בדרך הנסיעה כלל (המרחק בין סידיני ומלבורן, מקומות ההתיישבות היהודית באוסטרליה, לדרום יפן, הוא יותר מ-7000 ק"מ בקו ישר צפונה. זה יותר מהמרחק שבין ירושלים לנקודת הקוטב הצפוני וכשליש מהמרחק שבין קוטב לקוטב, ובלי שום התקדמות לכיוון מזרח, והמדובר בארץ שהיו ממנה טיסות והפלגות קבועות בקו ישר לארה"ב!). מאידך גיסא הרי בירור מעלה שבאותה תקופה טיסה מאוסטרליה לארה"ב כללה החלפת טיסות בהוואי שבדרך (ראה לדוגמה שו"ת בצל החכמה, להגר"ב שטרן אב"ד מלבורן שבאוסטרליה, ח"א סימן ל"א, ושם ח"ה סימן קכ"ג וראה גם שם ח"א סימן ע"ה אות ה'). יש כאן יותר מהשערה סבירה בעלמא, שהשאלה הייתה על הוואי, (שבה לדעת החזו"א יש לנהוג כאנשי המקום בניגוד לשיטת הרימ"ט שמורה לשבות ביום ישישי למניין המקומי), ועליה הורה הגאון מטשיבין לנהוג כאנשי המקום, וברבות השנים נתחלפו לו פרטי המקומות. - יש עוד נקודות פרטיות וחשובות בשאלת היחס והנאמנות של סיפור זה, אלא שלא כאן הבמה המתאימה וד"ל.

וראה בשו"ת זרע אמת (להגאון ר"י הכהן מוונצ'א) או"ח סימן מ"ט, "ומכאן תוכחה מגולה שלא לסמוך על עדות אינשי ונשי דעלמא במילי דאסורא... וכמה פעמים שמעתי אינשי דעלמא מעידין על רב אחד איזה עניין הוראה ונתגלה הדבר ששקר ענו לא במרד ולא במעל כי אם מצד השכחה וחסרון ידיעה לדמות מילתא למילתא". ובשו"ת חת"ס (ח"י ליקוטי תשובות, ס"ד), "כי כבר אנו מוזהרים מפי ספרים וסופרים שלא להאמין לעדותן של אנשים המעידים מפייהם של חכמים, כי אינם מדקדקים בדבריהם".

תקיף בדעתו וזקן ורגיל בהכרעות למעשה גם בחמורות ונראה שאין זו דרך ענוה בעלמא⁵²⁰.

הגרמ"מ זקס זצ"ל. בספר 'מאיר עיני ישראל' ח"א עמ' 49 נדפס תרגום מתוך ראיון עם אשתו הרבנית זצ"ל "הגענו ליפן אחרי פורים... בעניין שמירת השבת שררה מבוכה גדולה מה לעשות. מנינו קבוצה של כ-70 משפחות שמנותקות מכל קשר עם העולם החופשי ולא היה לנו אי מי שיוכל לתת לנו תשובה מוגדרת וברורה בשאלת התאריך הנכון שצצה ועלתה כעת במלוא חומרתה. בין הרבנים שנכחו איתנו נחלקו הדעות. הרוב סברו ע"פ הרגשתם שהתאריכים שספרנו מדויקים והיו שהרגישו שאנו עשויים בעצם להיות יום אחד מוקדם ממה שאנו סופרים וא"כ אנו שומרים שבת ביום הלא נכון, וכיון שכך הם החליטו לשמור יומיים שבת כדי לצאת מידי כל ספק. בעלי הורה לנו לשמור רק יום אחד שבת אולם גם ביום השני נמנענו מכל מלאכה שאינה הכרחית... אולם בס"ד לא נזקקנו להישאר שם זמן רב. תיכף אחרי חג הפסח קיבלנו את האישור להגר לאמריקה...".

הדברים מלמדים שהגרמ"מ זצ"ל לא הכריע כלל בעניין גופו ו"לא היה לנו אי מי שיוכל לתת לנו תשובה מוגדרת וברורה" כלשון הרבנית, ואמר לבני ביתו לנהוג כך במצב של חוסר ידיעה. ונראה שאין מקום לצטט דברים אלו כהכרעה הלכתית להקל למעשה בחיובי כרת וסקילה שלא כמסקנתם של החזו"א והגרי"ז שנחתו לעיין בגוף ההלכה ונתנו 'תשובה מוגדרת וברורה'. והנה יש כאן הכרעה של הגרמ"מ בהלכות חששות וספיקות וייתכן מאד שגם החזו"א והגרי"ז היו נוהגים כך במצב דומה [הגרמ"מ עזב את יפן אחרי פסח ואילו תשובת החזו"א הגיעה רק בחודש אב

מקורות והערות

⁵²⁰ יעויין שם הצעה לפרש בדברי המאור שטבור הארץ הוא באיזור שנחאי וקצה המזרח הוא קרוב לקו הבין-לאומי, וכתב עליה שהיא דוחק אלא דאיהו (-בעל המאור) דחיק ומוקי אנפשיה. לא הבנתי כלל איך אפשר להכניס הדברים בלשון המאור שמפורש להדיא בדבריו שירושלים היא הטבור וקצה המזרח וקצה המערב עומדים במרחק 90 מעלות ממנה, ו-90 מעלות מהם הוא טבור הים וכו' (וכי שבור מלכא שהמאור כותב שהגיע בכיבושו לקצה המזרח הגיע לאמצע האוקיינוס). ונראה לי שכמו כן א"א להכניסה בדברי הראב"ד והכוזרי ועוד שפירשו להדיא שקצה המזרח הוא בסין ומבואר בדבריהם ששם התחלת היום. והנה הראב"ד (כתוב שם ר"ה כ"ב) כתב בפירוש שהרז"ה ככוזרי והביא בשם שקצה המזרח הוא בסין וכו"ה ביסו"ע (מאמר ב' פ"ז). וכלומר, הדוחק הזה נסתר, לענ"ד, מדברי הראשונים המפורשים שכנראה לא היו לפניו ולא הביאם כלל. לענ"ד הפירוש גם אינו מתאים לשימוש הלשון של שאר הראשונים שעסקו בתכונה והשתמשו בביטויים אלו שהם ביטויים ידועים ושכיחים בין כל חכמי התכונה והגיאוגרפיה ומקורם בספרו של בטלמיוס ונראה שאין מקום לפלפל ולחדש בהם פירושים וכוונות חדשות מסברא ואכמ"ל.

לפני שבת ואתחנן נחמו, ומשהגיעה נהגו רוב בני התורה שבין הפליטים ע"פ הוראתו את עיקר השבת].

שמעתי אומרים בשם הג"ר הלל זקס שליט"א בן הגרמ"מ שזוכר שהחמירו ביום ראשון (וביו"ט של פסח שמן הדין שומרים יו"ט שני בגלויות שמרו שלשה ימים מן הספק) ולא עסקתי לברר השמועה. ייתכן שהיקל רק בהכנת מאכלים וכדומה שנוגע לחיי נפש ועיין בראיון שם. שאלתי לאחד מנכדיו של בנו הגדול הג"ר גרשון זצ"ל ואמר לי בשם אביו נכד הגרמ"מ שכפי הידוע לו הרי החמירו בשבת יומיים, והוסיף וסיפר לי את ששמע מפי אביו שבהיות הגרמ"מ אח"כ באמריקה נשאל בהלכה באיזה עניין אחר והשיב לשואל פסק ע"פ החזו"א, וכששאל השואל מיהו החזו"א שלא ידעוהו ענהו בשאלה מי בדורינו יכול לחלוק עליו.

הגר"ז גוסטמן זצ"ל. בספר 'תאריך ישראל' (עמ' כ"ז) "והשיב דהמנהג הוא דלא כהחזו"א ומונים ק"פ מעלות מירושלים ובהוואי צריך לשמור שבת ביום שישי דשם בין לקולא ובין לחומרא וא"צ להחמיר כהחזו"א ביום המקובל שם שהוא שבת". המשמעות שפסק מכוח המנהג. והנה הדברים קשים מאד, שבמציאות המנהג בהוואי הוא לשמור שבת לפי המניין המקומי (שזה מתאים לשיטת החזו"א וכך גם הורו רבים מספק) וכך מעידים בשו"ת תשובות והנהגות ובשו"ת בצל החכמה ובספר בירור הלכה במכתב מהגר"ג בעס מלוס אנג'לס (שהוא ששאל מהרב גוסטמן) ובמאמר מהגר"ד שור (וזה כנראה מנהג ישן ונתבאר במקומו, אלא שאמת הדבר שגם שם כבינן לא ידעו מהנידון ההלכתי ולא נתייחד ע"פ הוראת חכם). ואולי היה לו איזה מידע מוטעה בעניין, וצ"ב. ויש לדון מה אפשר ללמוד מכל זה להלכה.

בספר קהת"א הישראלי הובא בשם מזכירו של הרה"ר הרצוג שהגר"י אברמסקי זצ"ל והגר"ז מינצברג זצ"ל הורו לצום ביום רביעי. והנה לא מצאתי שום דבר בשם מלבד מה שהובא שם ונראה פשוט שאין מקום לקבוע דברים ע"פ ספר זה שאמינותו מפקפקת מאד. גם אם נצא מהנחה שאכן אמרו כך הרי ענו זאת על שאלת הרה"ר הרצוג שכבר ראינו שביקש הכרעה לא לגוף הדבר אלא להנהגה

הראויה במקום ספק (ראה במאמר על האסיפה שנדפס להלן). אין כל סיבה להניח שהתשובות הללו כללו הכרעה מעבר לשאלה זו ואין מקור בדעתם לגוף הדבר.⁵²¹

וראה בסוף פרק ה' שיטת הגר"ב רבינוביץ תאומים (מעורכי האנציקלופדיה תלמודית) שפירסם מאמר ובו נקט שהקו נקבע ע"פ קצה סיביר, ושם הבאנו הדיון בדעת בעל הדברי יואל מסאטמר ועוד. - שיטות היומם הבני ציון ור"מ כשר ועוד הובאו בפרק ז', וכאן הבאנו בעיקר אלו שדנו אחרי הדיון שבשעתו כיצד יש לפסוק למעשה. תשובת האמרי אמת והנהגת תלמידי יח"ל

במהלך קיץ תש"א שלח רבי יוסף לים (שהיה אז בחור מתלמידי ישיבת מיר בקובא) מכתב לרבו בעל האמרי אמת מגור זצ"ל ובו הרחיב בתאור המצב ביפן ובעובדה שאין בידם האפשרות לברר הדין, וביקש "באנו בזה לשאול את כקש"ת שיאיר עינינו בענין המסובך הלזה שהוא יסוד תורתנו הקדושה, ולהמציא לנו במוקדם הכי אפשר הלכה ברורה".

האמרי אמת לא עסק בעצמו בעניין אלא מסר השאלה (ע"י בנו הבית ישראל זצ"ל⁵²²) לשני רבנים שנתפרסמו כמומחים לענייני תכונה, הגרי"מ טוקצנינסקי והגר"ד שפירא. שני הרבנים נחלקו ביניהם על מקומו של קו התאריך וכל אחד מהם נקט קו תאריך אחר אלא שלפי שני הקוים נשארה יפן עם היום המקומי. האמרי אמת לא ענה ישירות ליפן אך על פיו שלח הבחור ר' זעליג שטיצברג מיח"ל⁵²³ לחבריו

מקורות והערות

⁵²¹ יש לציין לספר סופר המלך ח"א סימן מ"ט שהאריך בדיני העובר מתאריך לתאריך (וכוונן מאוסטרליה לארה"ב, וכותב שגם בארה"ב ינהג את עיקר השבת ביום של אוסטרליה עד שיגיע ליישוב יהודי, וצ"ע). ולגופו של מקום הקו לא דן כלום אך כתב באות א' סעיף א' שכשמוזכר בני אוסטרליה הוא לאו דוקא ונכללים בהם ארצות המזרחיות ואיי הים עד פיג'י. ושאר איי הים "נחשבים לפי מנהג המקום לבני ארה"ב לענין חישוב ימי שבת וכן עמא דבר". וכוונתו לגבול המדיני בין האיים השייכים לאוסטרליה וכו' לאיים השייכים לארה"ב, שהקו הבינ"ל עובר ביניהם. והנה הדברים נכתבו בארה"ב בשנת תשי"ט ע"פ מה שהיה מורה באוסטרליה, וצ"ב אם ידע מהמשא ומתן ההלכתי על מקום קו התאריך. ועכ"פ כותב שם שכתבו למעשה לו ולבני ביתו ולעלמא להלכה ויחיו לא למעשה.

⁵²² ראה בהקדמת בני המחבר לבני ציון ח"ג שהשאלה נמסרה לאביהם ע"י הבית ישראל ובספר גבורי החיל בשם הר"ח מאנדל שהבית ישראל שלח אותו לשאול את הגרי"מ ט.

⁵²³ הרה"ח ר"ז שטיצברג זצ"ל שנתפרסם אח"כ בהדרכתו בישיבת שפת אמת בירושלים היה אז בחור מחסידי גור ונמנה על קבוצת תלמידי יח"ל שגלתה לויילא והמשיכה אח"כ ליפן. בהיותם בוילא קיבל ר' זעליג רשיון כניסה ועלה מליטא לארץ ישראל [הפרטים על עליית הר"ז זצ"ל ע"פ ספר 'גבורי החיל'. תשובתו של ר' זעליג נשארה בידי השואל רבי יוסף לים זצ"ל. מעניין שבהפרס' אייר תש"א מנו את ר' זלג בין הפליטים הנמצאים בקובא שביפן, וכנראה נכתבו הדברים על סמך רשימת התלמידים בוילא שהיה להם מידע שהמשיכו כולם ליפן]. ראה עוד פרטים בהקדמה.

שביפן את מכתב תשובתו של הגר"ד שפירא להאמרי אמת, מכתב תשובה בן כ-7 דפים מתוקתקים במכונת כתיבה עם תיקונים בכתב יד⁵²⁴.

למכתבו של הגרד"ש צירף ר' זעליג מכתב משלו בזה הלשון: "השאלה מענין שב"ק וכו' נמסר [ע"י] כ"ק מרן א"ש לאחד וזה תשובתו, וכנראה שכ"ק מרן א"ש מסכים לזה. כ"ק מרן א"ש ב"ה בקו הבריאות אבל ה' חלוש מאוד השי"ת יחזקהו ויאמצהו ויאמר שדי סבל יסורים עבור כלל ישראל, וישמע בז' [בזמננו ?] קול שופר של משיח בקרוב, ידידכם הדושו"ט והמצפה לתשועת ד', זעליג שטיצבערג מאסטרואוע (המשך המכתב ראה בהערה⁵²⁵).

והנה ר' זעליג זצ"ל צירף את השערות האישית: 'וכנראה שכ"ק מרן א"ש מסכים לזה'. אם ההשערה נכונה שהאמרי אמת 'מסכים' לדברי הבני ציון, הרי יש לנו כאן הכרעה שלא כשיטתו של הרי"מ טוקצינסקי. אבל מדברי הגרי"מ ט מוכח בבירור שלא כהשערה זו⁵²⁶. וראה להגאון ר' שאול ברזם זצ"ל, חתנו של הקה"י זצ"ל, הכותב מפי עדים נאמנים, "גם האדמו"ר מגור זיע"א לא הורה בעצמו בשאלה זו, אלא מסרה להרב מ. טוקצינסקי ולהרב ד. שפירא בעמח"ס בני ציון" (מתוך מכתב בספרו זכרון שאול בסוף הלכות שבת, ח"א עמ' מ"ז⁵²⁷). למעשה ממכתבו של הרב

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁵²⁴ התיקונים כוללים תיקוני נוסח ותוכן ונראה שהם מכתב יד הגרד"ש עצמו. תחילת התשובה מנוסחת כפונה לאמרי אמת ('בדבר השאלה שבאה ממדינת יאפאן מאנ"ש הפליטים שמה... הנה כבר ישבתי על מדוכה זו בחיבורי...') בסוף התשובה אין חתימה.

⁵²⁵ בקטע נפרד: אבקשכם מאד שתאמרו פרי"ש להידידים שלי הנמצאים שם הב' משה פאסטאק נ"י עזריאל דוד פאסטאק נ"י שמואל וויטולזאן נ"י אלי' וויטולזאן נ"י יחיאל ראזענצוויג נ"י לייביל בולגארווי נ"י וכו' ותאמרו להם שהשגתי מהם הק' [הקרטיל, כרטיס דואר?] [לא יותר] והזכרתי אותם בקודש פנימה וכעת אין יכולים לעשות כלום עבורם כי לא ה' כלל שיודאל [קשור לאישורי העליה]. אבקש מאד מהם שיכתבו לי בכל פעם ופעם אני כבר כתבתי להם מכתב [יכולים שלוח ע"י פאסט אויר] מאוד הם בז' [בזכרוננו?] לעשות עבורם. השי"ת יעזור להם הן ברוח הן בגשם וישמע מהם בשורות טובות (וחתם) מהנ"ל.

ובקטע נוסף: פרי' שלום לידידי היקר הרב ר' פנחס הירשבורג [הירשפרונג?] שליט"א ולר' יצחק אמשינאווער נ"י ולאישטע סאבלאווער נ"י וליצחק קראקאווער נ"י.

⁵²⁶ הגרי"מ ט כותב בספר היומם (עמ' א') "והאדמו"ר מגור שליט"א, אחרי שאלו גם את דעתי וגם את דעת הרה"ג ר' דוד שפירא - השיב כדעתנו שלא ישנו את יומם". וכע"ז בעוד מקומות, ולא מתקבל על הדעת שזה שקר גלוי למעשה האמרי אמת הכריע שלא כדבריו. וכיון שהרי"ז שטיצברג כתב שיכנראה' האמרי אמת מסכים להגרד"ש, ואילו מדברי הרי"מ מבואר בוודאות ובהחלט לא כך הרי הודאי עדיף.

⁵²⁷ מן המכתב ניכר שהוכן לפרסום ומצויין שכנראה נכתב למערכת 'הפרדס'. בספר 'ארחות רבינו' ח"ג עמ' קמ"ג כתב ששמע שהחזו"א הכתיב את נוסח המכתב להגרי"ש זצ"ל. יש לציין כי

שטיצברג נראה ברור שלא ידע כלל על העובדה שהאמרי אמת שלח השאלה גם לרימ"ט וסבר שהאמרי אמת הסתפק בתשובתו של הבני ציון לבדו, וראה הערה⁵²⁸, והדעת נותנת שעל סמך זה הוסיף את השערות שיש בכך להראות שהאמרי אמת מסכים לתשובתו, ואם כן דומה שאין לראותו כמתווכח עם דברי הגרימ"ט והגר"ש ברזם המורים לא כך. לענ"ד גם דברי הגרד"ש עצמו יש בהם כדי ללמד שלא הייתה הכרעה מהאמרי אמת כשיטתו, וראה בהערה⁵²⁹.

בהקשר זה יש להדגיש את העובדה שהאמרי אמת נהג בדרך כלל, מטעמים הכמוסים עימו, שלא להכריע למעשה בשאלות הלכתיות (ואפילו במה שנגע לו אישית יש שהעביר השאלה לאחרים עיין בקובץ המכתבים), וכידוע נהגו כך עוד רבים מהאדמו"רים שלא ענו בעצמם לשאלות הלכתיות שהופנו אליהם אלא מסרום למורי הוראה שיוורו כפי דעתם. ובנוגע למכתב זה הנה השאלה נמסרה להרבנים הנ"ל ע"י ה'בית ישראל', ומן הפליאה שהבית ישראל לא ענה בעצמו ולא זו בלבד אלא שהתשובה אף לא נוסחה כתשובה של האמרי אמת או של הבית ישראל אלא כמכתב של ר' זליג (וגם ר"ז עצמו לא מסר בשם דבר, ואף לא ידע מהי דעתו של האמרי אמת עצמו מלבד ציון השערות האישית שכנראה האמרי אמת מסכים). נראה שיש להסביר הדברים ע"פ העדויות הנ"ל שהאמרי אמת לא הורה בעצמו בשאלה, והתשובה

מקורות והערות

המכתב נכתב בחיי החזו"א (המוזכר בו בברכת החיים), רבו המובהק של הכותב, ושהכותב גר בסמוך אליו ומסתבר שע"פ נכתב באישורו.

⁵²⁸ לשונו שהשאלה 'נמסר [ע"י] כ"ק מרן א"ש לאחד', בשעה שלמעשה השאלה נמסרה לעוד אחד נוסף שהשיב בנקיטת קו תאריך אחר המבוסס על רעיון שונה לחלוטין. ברור שאילו ידע שהאמרי אמת מסר השאלה לשנים לא היה כותב בלשון כזו.

⁵²⁹ ויתירה מזאת, הגרד"ש בספרו כתב בתוקף לקיים דבריו ולדחות שיטת רימ"ט (שלמעשה נתפרסמה יותר). ואילו הייתה לגרד"ש ידיעה שהאמרי אמת אמר על שיטתו שהיא עדיפה ונכונה יותר משיטתו של הגרימ"ט אין ספק שהיה מדגיש זאת [נראה בבני ציון (ח"ב סימן י"י בכותרת לאות כ') "וכן הסכים כ"ק אביר הרועים האדמו"ר מגור זצ"ל ושלח ליפאן את תשובתי אשר כתבתי לו בזה שלא לשנות ביאפאן". אבל בתוך הדברים הזכיר גם את אסיפת הרבנים וכתב "ובאסיפת הרבנים... (עיי"ש שהפליג בתאור משיטת האסיפה)... והצעתו אז שלא לשנות ביפאן את חשבון הימים מכפי אשר החזיקו עד אז... וכן השבתי לבקשת כ"ק הגאון הצדיק אביר הרועים האדמו"ר רבי אברהם מרדכי אלתר מגור זצ"ל, שבאה אליו השאלה מתלמידיו... ומסר לי השאלה להשיב חוות דעתי בזה, ותהלי"ת תשובתי מצאה חן בעיניו הטוהרים, ובעיני כל גדולי הדור, והשיבו כן להשואלים להלכה ולמעשה, שלא ישנו ביאפאן את חשבון הימים מכפי אשר החזיקו עד אז שמה"ע"כ. והנה כלפי אסיפת הרבנים הרי ברור שלא קיבלה את שיטתו דווקא, וכן בכל דבריו שם לא הזכיר את הקו הפרטי שלא אלא שאין לשנות מהנהוג ביפן. ותוכן הדברים מלמד שראה באמרי אמת סיוע לפסק שלו בשאלת יפן ושלא לשנות בה מהנהוג הקודם, אבל לא הזכירו כלל כהכרעה בינו ובין הגרימ"ט.

נשלחה באופן זה כדי שלא יראו בזה הכרעה של האמרי אמת עצמו⁵³⁰. - מה שצריך עדיין באור הוא למה באמת נשלחה ליפן רק תשובת הבני ציון ולא תשובתו של הרימ"ט, וראה הערה⁵³¹.

והנה להלן הבאנו שכפי הנראה מהמקורות שלפנינו המשיכו בני ישיבות יח"ל (שחלקם או רובם נמנו על חצירו של האמרי אמת) וליובאוויטש להחמיר ביום השני באיסורים דאורייתא גם אחרי שהגיעה תשובתו של הגר"ד שפירא ליפן. וכך גם ביום הכיפורים שחל בודאי אחרי שהגיעה התשובה ליפן נהגו צום יומיים (ע"י אכילת פחות מכשיעור ביום השני), ונראים הדברים שהבינו ממכתבו של הרב שטיצברג שאין זו הכרעתו של האמרי אמת עצמו. וכבר הבאנו את מכתבו של הרב מפרושקוב שנראה ממנו שאלו שנשארו ביפן (או חלקם) אף נהגו בהמשך את עיקר השבת כהוראת החזו"א. כמו כן השואל הר"י ליס עצמו נהג על פי תשובת החזו"א במוחלט מאז שהגיעה וכנראה מטעם זה⁵³².

כדי להבהיר הדברים נשאל בזה הגאון ר"ש אלתר שליט"א, בנו של האדמו"ר הפני מנחם זצ"ל ונכד האמרי אמת, והשיב כדבר פשוט שאין מקור לראות בזה פסק של האמרי אמת עצמו ושמי שמכיר פרטי הדברים מדרכו של האמרי אמת בשאלות הלכתיות שהועברו אליו יודע שהיה ירא הוראה ובדרך כלל לא היה פוסק כלל בשאלות למעשה, ובפרט בחולשתו הגדולה באותה תקופה (המוזכרת גם במכתב),

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁵³⁰ לעניין מסתבר עוד שהתשובה המלאה נשלחה ליפן (ולא רק הוראה קצרה למעשה בנוסח כ"ק מרן א"ש הורה לשמור השבת הנהוגה במקום וכדומה) כדי שהרבנים שביפן יוכלו לבקר את תוכנה.

⁵³¹ דומני שהתשובה המסתברת היא שרימ"ט עדיין לא סידר דבריו בכתב ואילו רד"ש הביא דפים מוכנים למשלוח. ואמנם ברור שתשובה זו אפשרית רק אם לא הייתה כאן כל כוונה של הצגת התשובה כתשובה של האמרי אמת עצמו, ופשוט. [בספר 'גבורי החיל' (עמ' 229) בהערה הביא המחבר שאביו הגר"מ מנדלבוים אמר "ששמע שהאמרי אמת התבטא שהכיוון של הגרימ"ט המתבסס על הרעיון שירושלים היא מרכז העולם נראה לו". והנה לא צוינה רמת האמינות של השמועה ואנו יודעים שלמעשה ליפן נשלחה רק תשובת הבני ציון, וקשה לתת משמעות הלכתית לשמועה זו. והרי רימ"ט עצמו לא טען בשום מקום שהאמרי אמת הסכים איתו, ולא הציג כל נטיה של האמרי אמת לשיטתו הפרטית].

⁵³² וכן שמעתי מח"א שהגר"י הורוויץ שליט"א, מגולי יפן, תיאר לו כדבר פשוט שהאמרי אמת לא שלח פסק שלו אלא רק ציון לאלו שפסקו כך, והדעת נותנת שכך התקבל הדבר אצל אלו שראו התשובה בשעתו (ושבו ביקשתי מידידי שיחי' לשאלו, ואמר בתוקף שמה שהתפרסם שהיה פסק מהאמרי אמת אינו נכון והייתה זו תשובה של רב מירושלים, וציון שהכיר אותו אח"כ בירושלים). ואגב, שמעתי מבני משפחתו של השואל הגר"י ליס שרי"מ כ. רצה לשוחח איתו בעניין והגר"י דחה אותו אף קודם שהזדהה מפני שהיה לו הרושם שהוא מבקש 'להשתמש' בדבריו ואינו מחפש בירור אמיתי.

וברור שהאמרי אמת מסר השאלה להגרד"ש שיורה את דעתו שלו. כפי שהבאנו לעיל הגר"ש ברזם כותב את אותם דברים ע"פ עדויות נאמנות מאותה תקופה.⁵³³ וראה עוד מקורות בעניין בהערה.⁵³⁴

הנהגת תלמידי יח"ל ועוד ביפן. בספר 'גבורי החיל' המיועד לתאר את קורותיהם והנהגותיהם של תלמידי יח"ל כתב (עמ' 223 בשם הגר"י הורביץ מתלמידי מיר בשנחאי) "בני התורה נהגו כולם כפשרתו של הגרש"ז ריגר הנ"ל" דהיינו שהחמירו בדאורייתא בשני הימים וביום א' הניחו תפילין על תנאי ובדרבנן סמכו על מנהג המקום. אך אחרי תשובת החזו"א שינו בני ישיבת מיר ו"הפכו את הדברים ומה שנהגו קודם ביום ש"ק נהגו כעת ביום א', ובש"ק של יפאן הניחו תפילין וביום א' התפללו תפילת שבת". ומשמעות הדברים שתלמידי יח"ל החמירו בדאורייתא גם אחרי דבריו של האמרי אמת (וכן הבאנו לעיל שכפי הידוע השואל עצמו, הגר"י ליס, היקל אף בדאורייתא מאז שהגיעה תשובת החזו"א).

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁵³³ מפי השואל הרב א. ק. שיחי, שהראה להגר"ש את מכתבו של הרה"ח ר' זעליג זצ"ל ושאל לחו"ד. (מכתבו של ר"ז נמצא רק לאחרונה, ולפני שמצאו אותו שאלתי בעצמי את הגר"ש האם היה פסק של האמרי אמת עצמו בעניין, והשיב לי שלא ידוע לו על הכרעה של האמרי אמת עצמו והידוע הוא שבירר על דעת הבני ציון וכו' והשיב ליפן לסמוך על דבריהם).

⁵³⁴ בספרו של ר"מ כשר כתב שהבית ישראל ענה לו בכתב שאביו לא הורה על שינוי בשום מקום ובאופן כללי סבר שלא להנהיג חדשות, ולא סמך על תשובותיהם של הגרימ"ט והגרד"ש אלא רק כדי להורות שאין צריך לשנות ולא הכריע שדבריהם נכונים. וזה מתאים לדברינו. ואמנם מלבד בעית האמינות הכללית שיש במקור זה, הרי כאן הדברים עצמם אומרים דרשני. ברור שהאמרי אמת לא סבר כשיטתו של ר"מ כ. וגם הוא לא טען כך בפירוש (אם כי נתן לקורא מקום 'להבין' כך וכפי שנהג בכל מי שמספק לא הורה על שינוי). ר"מ כשר מזכיר המכתב כמה פעמים אבל נמנע מלצטט את לשונו המדויקת וכנראה היה לו הכרח שלא לצטט ודברים בגו. יש לשער שבמכתב נאמר רק שאביו לא הכריע בעניין ואחרי שקיבל חו"ד מרבנים השיב ביחס ליפן שאין צריך לשנות ותו לא, וההוראה הכללית 'שלא להנהיג חדשות' היא הוראתו האישית של ר"מ כשר. ועכ"פ עד שלא יהיה המכתב המקורי לפנינו - קשה להביא מזה ראיה. ומ"מ ייתכן שהעובדה שרמ"כ, שהיה לו קשר מסויים עם הבית ישראל ויש מקום להנחה שלא היה מעיז בו פנים, פרסם כך בשמו בחייו, יש בה ללמד שעכ"פ שמע ממנו או קיבל ממנו בכתב שהאמרי אמת לא הורה כקו מסויים, וצ"ב.

יש לציין עוד שהרה"ח ר' לייב בלוס זצ"ל, שהיה דבוק ברבו האמרי אמת והוגה בספרו הק' תמיד, ועסק הרבה לברר השיטות השונות בעניין קו התאריך, כתב (בספרו 'קו התאריך בכדור הארץ' עמ' 11) שהאמרי אמת אחרי ששאל לחו"ד של הגרימ"ט והגר"ד שפירא השיב שישמרו ביפן השבת הנהוג "אמנם לא רמוז שום רמז עם איזה שיטה מכל השיטות היא דעתו". הר"ל בלוס עצמו הקשה בתוקף הן על שיטת הגרימ"ט והן על שיטת הבני ציון ונראה שצידד שיש לדחות את שניהן וראה בספרו שהציע קו אחר שיוצא סמוך לקו הבינלאומי, עיי"ש.

ובפתח דבר לספר 'אור משה' (זרעים - מועד, עמ' י"ב) כתב שתלמידי יח"ל עברו לשנחאי שבסין לפני יוהכ"פ כדי שלא להיכנס לשאלת התאריך, ואילו הגרש"ד מרגליות הרב מפרושקוב ור"י הורביץ שנשארו בקובא ביום הכיפורים - צמו יומיים⁵³⁵. ובספר 'גבורי החיל' (עמ' 242) "רוב התלמידים נהגו כפשרת הרב הרצוג ז"ל (-כלומר צמו ביום הראשון וביום השני אכלו פחות מכשעור כדין חולה מסוכן) אך יחידים צמו ב' ימים". ונראה שהוא מפני שהיה פשוט להם שאין זה פסק של האמרי אמת עצמו. וראה שם (עמ' 244, מתלמיד ליובאוויטש שהיה בין הפליטים) שתלמידי יח"ל וליובאוויטש שהתכוונו לנסיעה משנחאי "הכינו עצמם לצום של יומיים" אלא שלבסוף האוניה יצאה רק במוצאי יוהכ"פ. ויצויין שבין הנוסעים באוניה זו היו מחשובי תלמידי יח"ל בפולין שנתפרסמו עוד לפני המלחמה בתורתם, הגר"פ הירשפרונג (שימש בהמשך השנים כאב"ד מונטריאול) והגרא"מ הרשברג (רה"י שע"י יח"ל בראחוב ומחבר ספר 'מחשבת הקודש', בהמשך השנים אב"ד במקסיקו) ששימשו למעשה כרמ"י הישיבה בגלותה עד לנסיעתם, וראה עוד פרטים עליהם בהקדמה. גם במכתבו של הרב זוין לחזו"א מחודש אלול כתב שהנמצאים ביפן מחמירים בשבת בשני הימים (וראה לעיל בפסקה על הרי"ץ עוד עדויות על תלמידי ליובאוויטש שנהגו כך).

במכתבו של הגר"ש מרגליות מפרושקוב (שהיה רב חשוב בפולין והיה קשור עם תלמידי יח"ל, וראה פרטים עליו לעיל פרק ח') כתב "לנו שבת מיוחד ולאנשי קובע שבת אחד [אחר?]. ביחוד יתבלט זה באופן נורא ביה"כ הבע"ל, 'חזון איש' הבריק בעצמו 'אכלו ביום ד' וצומו ביום ה' ואל תפחדו כלום' הרב מחארביין השיב לעשות הכל כמקדם". ע"כ ('גבורי החיל' חלק ב' עמ' 42. המכתב נכתב כנראה לפני שהגיע מברקו של הרה"ר הרצוג שאינו מוזכר שם). המשמעות הברורה של הדברים היא שהרב מפרושקוב ומקורביו נהגו עיקר השבת כהחזו"א. וכבר הבאנו לעיל שהאדמו"ר רש"ש מאמשינוב נהג עיקר השבת כהחזו"א משהגיעה התשובה ליפן.

סיכום הדברים

סיכום הדברים שמוסכם על כמעט כל הפוסקים שחייבים לפרוש ממלאכות ביום ראשון למניין שמונים ביפן.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁵³⁵ הרב יוסף הורוויץ שהובא בגבורי החיל היה מתלמידי מיר, ושמעתי מת"ח ששמע ממנו שלא נשאר בקובא ביוהכ"פ, ובטעות נתפרסם עליו שצם יומיים.

יש אומרים שהוא וודאי דאורייתא ויש אומרים שהוא ספק דאורייתא. ויש שס"ל שעיקר הדין להקל ומ"מ ההוראה למעשה היא שיש להחמיר בדאורייתא או גם בדרבנן ולהשתדל לא להיות שם בשבת. לגבי קידוש ותפילות יש דיעות שונות ויעויין בדברי הרבנים שאספנו.

וכל זה לגבי יפן שלמעשה המתיישבים היהודים נהגו כמניין שמונים האומות תושבי המקום. ולגבי הוואי שנהגו המתיישבים כמניין תושבי המקום שהוא מתאים לדברי הראשונים (ודלא כשיטת הגרי"מ טוקצינסקי), נראה מהדברים שלפי כמעט כל הרבנים אין שום צורך להימנע ממלאכות ביום שע"פ הרב טוקצינסקי, והקידוש והתפילות ביום השבת שע"פ הראשונים לבדו.

יש להדגיש שמוסכם כמעט על כל הדעות שאין הלכה כדברי מי שכתב שאין קו תאריך כלל.

מילואים לפרק ט'

הערה לדינא - האם היה רוב כהגרימ"ט

ראיתי מי שטען שעיקר הדין כהגרימ"ט (ואף בהוואי) בהנחה שבשעתו היה רוב שנקטו כוותיה. במקום אחר ביארנו באורך שיש ראיות ברורות לענ"ד שלא היו דברים כן. אסיפת הרבנים שכנס הרה"ר הרצוג לא קבעה כל עמדה בשאלת מקומו של הקו ורק החליטו שאין לשנות מהיום הנהוג ביפן, וכמפורש בדברי הגרש"י זוין בספר לאור ההלכה (עמ' ר"ס במהדורה החדשה, הרב זוין עסק בנושא עם הרב הרצוג והשתתף באסיפה). כך המשמעות גם בספר היוםם עיי"ש, וכך מובן גם מדברי הגרימ"ט שפורסמו בשעתו ב'תלפיות', ונתבאר באריכות במאמר להלן.

לענ"ד מוכח להדיא, ממה שהבאנו בפרק ט' ומהמבואר במאמר על האסיפה, שבין אלו הידועים לנו שדנו בעניין בשעתו הרי הגרימ"ט היה כמעט יחיד בדעתו ורק האדמו"ר מזוויהל נקט כן, ולדברי הגרימ"ט עצמו נקטו כך עוד רבנים בלתי ידועים לנו. בימינו ידוע לי שנקט כך עוד מחבר אחד, הרה"ג ר"ד שור, ראש כולל בברוקלין וממח"ס אילת השחר בענייני זמנים.

והנה הדעת נותנת שרבים מהסבורים שיש לנקוט כרימ"ט הוא רק מפני שהניחו שבין החכמים שדנו בעניין מקום הקו היה רוב שסברו כמוהו ואשר על פיהם נקבעו הדברים. וברם לאמיתו של דבר ברור שאין אלו אלא דברי יחידים ממש וכמעט כל הפוסקים פליגי, ואפילו באסיפת הרבנים לא הכריעו כלל כרימ"ט וכנ"ל. וכיון שכן, נראה לענ"ד כדבר פשוט שאין מקום להקל בדבר. ואיני אלא דן בקרקע לפני חכמים הראויים להוראה והם אשר יורו דיעה לישראל.

על האסיפה

האם הכריעו 'רוב חכמי ירושלים' בעניין קו התאריך

בפרסומים שונים נכתב, כהנחה מוקדמת ומוסכמת, שבאסיפה שנתכנסה ע"י הרבנות הראשית לישראל לקראת יוהכ"פ של שנת תש"ב הוכרע כדעת הג"ר י"מ טוקצינסקי זצ"ל (להלן רימ"ט) שקו התאריך הוא במרחק 180 מעלות (מחצית הכדור - הפרש 12 שעות) מירושלים. יש הסבורים, ע"פ זה, כי 'רבים' פסקו כרימ"ט, ויש שאף דנו לעניין הלכה ש'הלכה כרבים' שפסקו כך.

נראה שהנחה זו אינה עומדת במבחן העובדות ומעולם לא פסקה אסיפת רבנים כשיטתו של רימ"ט. כפי שיבורר להלן גם דברי רימ"ט בעצמו מלמדים על עובדה זו.

נברר מי היו המשתתפים באסיפה, מה הוחלט בה, ועל איזו שאלה, בעצם, הייתה האסיפה אמורה לענות.

נברר מה הייתה דעתם של המשתתפים, מה היתה דעת שאר 'חכמי ירושלים' בסוגיה זו ומה הייתה דעת רימ"ט עצמו בזמן האסיפה.

כן נברר מה המשמעות ההלכתית של החלטת האסיפה הן מנקודת מבטם של משתתפיה עצמם והן מנקודת מבטם של חכמי הדור⁵³⁶.

מברק השאלה ומברק התשובה

ב-12 לספטמבר 1941 הוא יום שישי כ' אלול תש"א נתקבל בירושלים מברק הממוען, כפי לשונו, "אל הרבנים מישקובסקי, אלטר, הרצוג, סולובייצ'יק, פינקל, מלצר, בתי אורנשטיין ירושלים" ובו שאלה דחופה: "350 יהודים מתחננים הצילו, ענו מיד באיזה יום לצום יום הכיפורים" ועל החתום "אגודת רבנים ובעלי בתים מקובא".

רוב הרבנים הנשאלים סברו שמן הדין חובה לצום ביום השני של הספק הוא יום חמישי למניין יפן, (מפני שכך עיקר הדין, או מפני שהוא ספק גמור בדאורייתא וממילא חייבים לצום בשני הימים), וראה פרטים בהערה⁵³⁷.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁵³⁶ מאמר זה עומד בפני עצמו ויש שנכפלו בו דברים שנתבארו בדברינו לעיל.

⁵³⁷ מהם שסברו שיש לנהוג לגמרי כהחזו"א, כך סברו הגר"י סולובייצ'יק והגרא"י פינקל, ומהם שנסתפקו בדין זה וסברו שמספק דאורייתא יש לצום ביום הראשון וביום השני שהוא

למעשה באו הדברים לידי אנשי הרבנות הראשית שראו לנכון שהשאלה תוכרע ע"י הרבנות דווקא⁵³⁸. וכך, למרות שידעו היטב "שכאן, בא", עד כמה שהוא יודע רק שני אנשים שהתמחו בשאלה זו: כ"ג שליט"א (-החזו"א) והרי"מ טיקוצינסקי שליט"א (כלשונו של הרש"י זוין בשם הרה"ר הרצוג), החליטו לכנס אסיפת רבנים שתכריע ע"פ הצבעה מה להשיב.

המתכנסים שמעו הסבר שהבהיר להם מהו הנושא של קו התאריך, נשמעו הרצאות שונות מכמה רבנים, מפרופסור שנחשב מומחה לגיאוגרפיה וממר גורן, ואחרי ששמעו שיש הרבה שיטות על מקומו של קו התאריך ולרוב הקוים יפן עדיין לפני הקו, הגיעו למסקנה. "מבלי לקבוע עמדה באיזו נקודה מתחיל מנין הימים, החליטו שעל כל פנים יפן כולה, וקובה בכלל, אינה משנה את חשבון הימים בשביל שיטת הכוזרי והמאור" (מספר 'לאור ההלכה' של הגרש"י זוין). וכלומר, אין להם הכרעה היכן הוא קו התאריך ע"פ ההלכה ואעפ"כ סבורים הם שאין יהודי יפן צריכים לשנות מהיום הנהוג שם.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

פיקוח נפש יש לאכול פחות מכשיעור כדין חולה. זו הייתה דעת הגרא"ז מלצר כמפורש במכתבו והרה"ר הרצוג בדעתו האישית המפורשת בכתביו, וכפי הנמסר כך סבר גם הגר"י מישקובסקי. האמרי אמת במהלך הקיץ מסר השאלה להגרימ"ט והגר"ד שפירא וענה לשואלים ביפן כדבריהם, דעתו אחרי הוראת החזו"א לא ידועה לי וכנראה לא הביע שינוי בדעתו אך ייתכן שלא נשאל שוב אחרי חו"ד של החזו"א (ולאידך נמסר שהגר"י ליס, שהוא זה ששלח השאלה לרוב האמרי אמת, נהג לגמרי כהוראת החזו"א משעה שהגיעה ליפן. וכן נמסר על כמה מבני ישיבת יח"ל ומבני ישיבת ליובאוויטש, מהם שנשארו ביפן ביוה"כ"פ וצמו יומיים או אכלו פחות מכשיעור ביום השני, ומהם שסברו שביוה"כ"פ יהיו בהפלגה בים בשטח הספק והתכוונו לצום יומיים. וכפי הנראה לפי שהיה ברי להם שאין זו הכרעה משל האמרי אמת עצמו). במאמרנו הרחבנו במקורות להנ"ל.

⁵³⁸ עובדה זו תמוהה וחמורה מאד. השואלים הלא שאלו בנושא חמור מאד של איסורי כריתות והזכירו שמות של ששה רבנים שאליהם הם פונים וביניהם גדולי ישראל כמרנן הגר"י מבריסק והגרא"ז מלצר (הם לא שאלו את הרבנות הראשית לישראל והרה"ר הרצוג נמנה השלישי ברשימת הנשאלים). תמוה מאד ולא ברור מי הוא זה שהחליט שלא להתחשב בגדולי ישראל הנשאלים ולענות ע"פ החלטתה של אסיפת רבנים (שלאו דוקא יתמחו בשאלה זו) מטעם הרבנות הראשית ובניגוד לדעתם של הגרא"ז מלצר והגר"י, ובעצם בניגוד לדעתם של רוב הנשאלים.

[ב'היומם' (עמ' 1) כתב שיושבי קובא "התחנו בטלגרמות תכופות" ואולי נשלחה להרה"ר ט"ג אחרת, אלא שלא נתפרסם מעולם מברק נוסף, ומברק התשובה מתייחס במפורש למברק שמהתאריך של מברקנו. בספר קהתי"א הישראלי פרסם 'מסמכים אחדים מהארכיון של ...רי"א הרצוג' ושם בעמ' 244 ואילך הצילומים ממברק השאלה שלפנינו, הזמנת הרה"ר לאסיפה ומברק התשובה. ויש להניח שהדברים בהיומם נכתבו מהשערה. יצוין עוד שבמכתבו של הרב זוין לחזו"א נכתב שהרב הרצוג קיבל טלגרמה, וזה תיאור נכון כיון שהט"ג הייתה ממוענת גם אליו ולמעשה מסרוה לו]. ועוד בקשר לאירגון האסיפה: מרן הגר"י הקפיד מאד על מארגני האסיפה שמסרו אותה לרה"ר ועיין בספר 'עובדות והנהגות לבית בריסק' ח"ב עמ' קפ"ד מדבריו בזה (ועיין גם שם ח"ד עמ' קנ"ב).

הרב הראשי עצמו חתם על מברק התשובה (מיום 28/9/41 - ז' תשרי תש"ב) שבו נאמר "בתשובה למברק שלכם מיום 12/9 אסיפת הרבנים החליטה שתענית יום הכפורים היא ביום רביעי לפי חשבון הנהוג ביפן, אני מוסיף מצדי שאין לצום גם ביום חמישי מפני סכנה, אבל יש להתנהג ביום חמישי לפי המבואר בשו"ע או"ח סי' תריח סעיף ז - ח" (הכוונה שיאכלו ביום זה פחות פחות מכשיעור, כמבואר בשו"ע שם לגבי חולה). המברק נוסח באנגלית והתרגום נמצא באנציקלופדיה תלמודית בהוספה לערך יום הערה 55.

זהותם של משתתפי האסיפה

לא מצאתי מקור שיציין בשמם את כל משתתפי האסיפה. ננסה לעמוד על זהות המשתתפים מהמקורות שלפנינו.

ידוע לנו כי הרה"ר הרצוג היה יוזם האסיפה וכותב מברק התשובה. הרה"ר עוזיאל בספרו שיובא להלן מעיד שהיה מהמשתתפים. רימ"ט בספרו מתאר את השתתפותו האישית ומוסר על השתתפותו של 'רב אחד' שהביא את דעת החזו"א, ועל השתתפות הגר"ד שפירא, פרופסור רא"י פרנקל ומי שנתפרסם אח"כ כהרה"ר מר ש. גורן. סתם רימ"ט ולא פירש מי הביא דעת החזו"א וראה להלן את שמו של הרב ואת הנראה כטעמה של סתימה זו.

בספר 'עלה יונה' (עמ' ל"ט) נכתב "לאסיפה זו נקרא להשתתף גם אמו"ר (-הגר"י מרצבך) זצ"ל ואכן השתתף בה והציע את שיטתו".

בעיתון 'הצופה' מיום ט' תשרי תש"ב נכתב על השתתפותם של כל הנ"ל ושל הגרא"ז מלצר, הרב קלמס, הרב הילמן, הרב זווין, והרב יפה מת"א. כפי שיתברר להלן נראה שלא הייתה שם דמות משמעותית נוספת (מלבד הגר"ר כ"ץ שעזב האסיפה באמצע), וכנראה שהפרטים נמסרו למערכת הצופה ע"י מארגני האסיפה.

לגבי שאלת השתתפותו של הגרצ"פ פרנק יש לנו עדות מאחד ממקורביו, רא"י זסלנסקי, שהדפיס (בשנת תש"ה, כשלשה שנים אחרי האסיפה) קונטרס בשם 'ונצדק קדש' כדי להצדיק את 'היתר המכירה' ובו הוא מתייחס לטענה שהמתירים היו יחידים והלכה כרבים שאסרו. המחבר מדמה את זה, בעוקצנות, לדעת החזו"א בעניין קו התאריך, ומתאר (ונצדק קדש, עמ' כ"א) "ואנא עובדא ידענא באחד גדול חשוב שליט"א... שהורה הלכה למעשה במפורש נגד רבים... אם כי אדם גדול הוא, תלמיד חכם מובהק ונודע, ירא שמים מפורסם, מחבר חיבורים רבים וחשובים ד'

יארין ימיו... אבל מעולם לא שימש ברבנות ואין עול הציבור עליו... מצא אותו גדול שיחי' לצורך לפי דעתו לפסוק הוראה והלכה למעשה נגד רבותיו (!!)

וחבריו...⁵³⁹ "והנה בבואו למנות את שמות החולקים הביא את הרה"ר הרצוג הגרא"ז מלצר ורימ"ט, ומציין בסוגריים שרצפ"פ "לא השתתף אז בדיון מפאת מחלתו"⁵⁴⁰. יש להוסיף שאי הזכרתו של הרצ"פ פרנק ב'הצופה' שהובא לעיל מלמדת גם כן שלא היה באסיפה.

יש להעיר גם ממכתבו של הגרצ"פ פרנק (שו"ת הר צבי אורח חיים, קל"ח) "ובזמנו נשאלתי כיצד יתנהגו... ואז השבתי... במשך הימים עלתה חקירה זו בפני ועד של רבנים בעיה"ק ופסקו ג"כ כשיטה זו". דומה שמשמעות הלשון נוטה שהגרצ"פ לא נמנה בין חברי ה'ועד של רבנים' (ולכן כתב בלשון נסתר) וגם מסתבר שאילו היה נמנה - היה מזכיר זאת.

בהפרדס שנה כ"ח גליון ז' ניסן תשי"ד מופיעים דברים מפורשים נוספים. תחת הכותרת 'לביורר האמת' כותב הרב רפאל שמואלסון מזכרון מאיר את הדברים הבאים.

"בקובץ תלפיות פורסם מאמר מאת הרב ר' מנחם מ. כשר הדין בשאלת קו התאריך לפי ההלכה. איננו רוצים להזדקק כעת לעצם השאלה אלא להאיר פרט עובדתי שהוזכר במאמרו, שעלול להטעות את הרבים. מדבריו יוצא כאילו היתה אסיפת כל חכמי ישראל... ואלו הם צורת הדברים כהויתן". ואחרי תיאור היוזמה לאסיפה, "אמנם חכמי ישראל האמיתיים הבינו שאין מקום לביורר הלכה בצורה כזאת. ולא השתתפו באסיפה כלל. יגיד לנו בעל המאמר מי מהחכמים השתתף? ההיה שם הגאון מבריסק שליט"א, הרב צ. פ. פרנק שליט"א, הרב דושינסקי זצ"ל, הרב בנגיס

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁵³⁹ המחבר שם 'יודע' שגדולי ישראל שעסקו בעניין 'בשנות תרל"ב ותרל"ו' פסקו דלא כחזו"א וכמובן שכל משתתפי האסיפה פסקו כך. יש בכך לתת מבט מסויים על הצורה והאופי שבעלי עניין ניסו (וקצת הצליחו) לשוות לעניין.

⁵⁴⁰ רא"י זסלנסקי היה מחוגי הרה"ר ווי"ר המועצה הדתית בירושלים באותה תקופה. הוא לא נוקב בשם המפורש של האסיפה שלנו אבל ברור שם לחלוטין ובאופן שאינו משתמע לשני פנים שבה הוא עוסק. ואגב, רא"י ז. כותב שם שכמדומה לו שגם הרה"ר עוזיאל לא השתתף בדיון, ובזה כנראה לא דק, כי הרה"ר עוזיאל עצמו בספריו מעיד על השתתפותו. (מקור זה צויין ביסופה וסערה' של ר"ח טוביאס שיחיה ותודתי נתונה לו. ועיין שם שהרב העורך של ספר קהתי"א הישראלי אמר לו שמה שכתוב בספר הנ"ל (כעובדה!) שרצפ"פ השתתף נכתב 'מהשערה' של מחבר הספר. יש קושי לקבל שמדובר כאן בטעות של תוס' לב וחוסר ידיעה, הרי בעל ההשערות הלזה שוחח, לדבריו, עם הרבה מהמשתתפים שנים בודדות אחרי האסיפה בכדי לברר מה הייתה דעתם המדויקת בעניין, וברור ששוחח עם רצפ"פ לפחות בזמן המכתב שכתב לו - בשנת תשי"ד. ושוב ראיתי בקהתאח"י עמ' 253 שבימכתב' של ר' יעקב כהן מתל אביב, שנכתב ע"י רמ"כ עצמו, הרשה לעצמו לציין שבהצופה ט' תשרי תשי"ב נכתב על השתתפותו של רצפ"פ, ולהד"ס).

זצ"ל, ויבל"ח ראש ישיבת מיר שליט"א, הרב מינצברג שליט"א. ואף הגאון ר' א. ז. מלצר זצ"ל שמתחילה בא להשתתף באסיפה, כשהכיר צורת הדברים הסתלק. ויבל"ח גם הרב כ"ץ שליט"א מפתח תקוה לא השתתף בהצבעה. ולא היו באותו המעמד אלא אחדים מהרבנים... הכותב ממשיך בתיאור חריף ומסיים, "וחובתנו לאמת היא לפרסם עובדא זו ברבים שלא יבואו לכלל טעות". בהערת מערכת יש הפניה למכתבי הגרא"ז והגרצ"פ שפורסמו ע"י רמ"כ בגליון שבט תשי"ד.⁵⁴¹

רמ"כ לא הגיב על הטענה העובדתית לא בהפרדס ולא בקונטרס הארוך שפרסם ב'קול תורה' סיון אלול תשי"ד. בקונטרסו שם הוא מזכיר את האסיפה ושבין משתתפיה היו הגרי"מ ט והגר"ד שפירא ואילו את דעת הגרא"ז והגרצ"פ הוא מביא בנפרד. וכמדומה שאין רמ"כ מהשתקנים השומעים ביקורתם ואינם משיבים.⁵⁴²

כמו כן העיר הגרד"צ הילמן במאמרו שבספר הזיכרון 'אהל שרה לאה' כי במכתב הגרא"ז שפרסם רמ"כ הלשון 'גם אני מסכים לפסק דינו של הבי"ד בא"י'. משמעות לשון זה שהגרא"ז עצמו לא היה ממנינא של אותו הבי"ד (הגרד"צ שם מפקפק על אמינות המכתב וכותב שייתכן שחובר ע"י המפרסם, והרחבנו במקום אחר. לעניינו אין כ"כ הבדל כי גם לאפשרות זו למדנו שזה המידע שהיה בידי מפרסמו של המכתב).

הרה"ר לישראל מר ש. גורן כתב ב'הצופה' (כ"ו ניסן תשכ"ז, והובא בספרו של רמ"כ) "בין הרבנים שזומנו לכנס הנ"ל, בנוסף להרה"ר... היו הגאונים נוחי נפש, הגרא"ז מלצר הגרצ"פ פרנק הגר"י מישקובסקי הגר"י קלמס הגרי"מ טיקוצינסקי זכר כולם לברכה".

יורשה לי להביע פקפוק בדיוק הדברים. כבר הבאנו לעיל עדות שהגרצ"פ פרנק לא השתתף וראה שם, וכן הבאנו מכתב שנדפס ב'הפרדס' תשי"ד ובו נכתב שהגרא"ז

מקורות והערות

⁵⁴¹ יש כאן פרטים עובדתיים על האסיפה, ובנוסף יש במכתב שם דברים חריפים על המעמד והמשמעות של האסיפה, דברים שמתאימים לדעתם של עוד חכמים וכפי שיתבאר להלן. השם של הכותב לא מוכר לי ויש מקום להשערה שזה שם עט (יש לשער שהדברים הם פרי עטו של הגי"ר רפאל יצחק ב"ר שמואל נחמן וסרמן זצ"ל. הגאון הנ"ל עסק בעניין קו התאריך בשעתו ואחד החכמים שעסק עימו בזה באותה תקופה אישר לי הסתברות זו וברור לו שהוא הכותב. אודה מאד למי שיוסיף פרטים).

⁵⁴² גם במאמרו של רמ"כ בהפרדס שבט תשיד נכתב, "באסיפה גדולה... דנו ע"ז... וכן השיבו עוד שנים מגדולי ארץ ישראל הגרא"ז מלצר זצ"ל והגרצ"ה פרנק שליט"א כמבואר להלן במכתביהם". גם כאן הנוסח לא מתאים כ"כ אילו השתתפו בהחלטת האסיפה.

בפרסומים מאוחרים יותר שנדפסו בספר קהתהא"י חזר רמ"כ וטען שהגרא"ז והגרצ"פ פרנק השתתפו, וכבר הבאנו לעיל שעורך הספר הנ"ל נשאל על מקורותיו של רמ"כ לאיזכורו של הגרצ"פ כמי שהשתתף וענה שהדברים נכתבו ע"י רמ"כ 'מהשערה'. נראה שיש יסוד להנחה שגם ציון ההשתתפות של הגרא"ז בלי לציין שעזב האסיפה באמצע נכתב 'מהשערה', וד"ל.

מלצר עזב הכנס באמצע. ת"ח אחד אמר לי שבשיחה עם צאצאיו של הגר"ח"י מישקובסקי זצ"ל נאמר לו שכפי הידוע להם לא נכח הגר"ח"י באסיפה⁵⁴³ וכך משתמע גם מאי איזכורו ב'הצופה' הנ"ל⁵⁴⁴.

רמ"כ מציין (קהת"א הישראלי עמ' 247) שמועצת 'הרבנות הראשית לישראל' כללה באותה עת את הרבנים הגאונים רמ"א מיליקובסקי, ר"ר כץ מפ"ת, ר"י לוי, רמ"א עמיאל מת"א, והר"ב מרכוס מחיפה אך אין לו מידע אם הם היו נוכחים או רק חלקם. נראה שההנחה שנכחו חברים נוספים מלבד אלו שהוזכרו היא השערה גרידא.

ואחרון חביב, מי הוא הרב אחד' שהרצה 'בשם הגאון בעל ח"א' כלשון היום, ולמה לא זכינו לדעת את שמו המלא. שמעתי מתלמידו של החזו"א (הגאון ר"י ב. שליט"א, וכך מפורסם גם ממקורות נוספים⁵⁴⁵) שהיה זה הג"ר בייניש פינקל (בן הגרא"י ראש ישיבת מיר ובהמשך השנים כיהן בעצמו בראשות הישיבה) שעלה לארץ פחות משנה לפני כן, והיה באותה תקופה בחור שעדיין לא מלאו לו 30 שנה⁵⁴⁶. העובדה שהרצה 'בשם החזו"א' נכתבה, כפי הנראה, מהשערה. בספר 'האיש וחזונו' של רק"כ כתב ש"נמצא מי שהוא באסיפה זו שניסה לברר בפניה את דעתו של מרן זצ"ל" ורמז בכך שהגר"ב לא הגיע כשליח של החזו"א ולא הרצה 'בשם החזו"א'. תלמידו של

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁵⁴³ ושמעתי שמרן הגרי"ז שוחח עימו על החומרא שבה הוא רואה את קיומה של האסיפה.

⁵⁴⁴ ניתן, אולי, ללמד זכות ולפרש שהלשון 'הרבנים' שזומנו מלמדת על זיכרון של הכותב שהרבנים הללו זומנו ולא על נוכחותם, וייתכן, אולי, שבמאמר שפורסם יותר מ-25 שנה אחרי שהדברים התרחשו נתערבו הדברים קצת (הכתבה בעיתון לא היתה לפני ואולי יש שם כדי להבהיר הדברים). יש לציין כי מר גורן פרסם בעיתונות בשעתו ולאחר זמן שבאסיפה הוחלט כשיטתו (!), וייתכן שהיה לו עניין להאדיר את תוקפה של אסיפת ההחלטה מטעם זה. ואמנם בנקודה זו אין מקום לספיקות וברור שהתיאור על החלטה כשיטתו הוא בבחינת 'לא היה ולא נברא'.

⁵⁴⁵ ראה גנזים ושו"ת חזון איש עמ' רע"ה (ושם שהחזו"א ביאר הסוגיה להגר"ב, ושהביטוי 'וח"א העיר' שבחזו"א ס"ק ו' מכוון להג"ר בייניש זצ"ל).

⁵⁴⁶ ברשימה מתולדותיו נכתב שהג"ר בנימין ביינוש פינקל נולד בערב יוח"פ תרע"ב ולפי"ז היה בעש"ת תש"א סמוך ליום הולדתו ה-30 (ברישומים ממשלתיים מופיע שנולד בט"ז אלול תרע"ג וא"כ היה צעיר יותר בכשנתיים, וצ"ב). הגר"ב עלה מליטא לארץ ישראל דרך טורקיה בשלהי חורף תש"א, ונשא את הרבנית תליט"א, (בת גיסו של החזו"א הג"ר שמואל גריינימן זצ"ל בעל ח"ח על התורה), ביי"ג מנחם אב תש"ב.

החזו"א מסר לי שהחזו"א הביע עוגמת נפש על השתתפותו, ושמעתי שגם מרן הגרי"ז אמר לו שהיה עדיף להימנע מלהשתתף.⁵⁴⁷

מצאנו, איפוא, את שמותיהם של משתתפים נוספים באסיפת הרבנים מלבד רימ"ט, הלא הם, הרבנים הראשיים לישראל הרה"ר הרצוג והרה"ר עוזיאל, הגר"י מרצבך, הגר"ד שפירא וכן השתתפו פרופסור רא"י פרנקל ומי שנתפרסם אח"כ כהרה"ר מר ש. גורן. הרב פינקל הופיע בפני האסיפה וביאר דעת החזו"א. בהצופה נמסר על השתתפותם של הגר"י קלמס הגר"ש יפה הגר"ש הילמן והגר"י זווין.

רמ"כ מביא את דברי מר גורן שהגרא"ז מלצר הגרצ"פ פרנק הגר"י מישקובסקי והגר"י קלמס זומנו לאסיפה. הבאנו מדבריהם של הגרא"ז והגרצ"פ שמשמעותם נוטה שלפחות לא היו בין הנמנים להכריע באסיפה. בספר ונצדק קדש כתב שהגרצ"פ לא היה באסיפה מפאת מחלה, וכך גם נראה מאי איזכורו בהצופה. במכתב שהובא מ'הפרדס' מבואר שהגרצ"פ לא נכח ושמרן הגרא"ז מלצר עזב את האסיפה באמצע וכן הגר"ר כץ לא היה בשלב ההצבעה (מח"א שמעתי שנמסר לו ממשפחת הגר"י מישקובסקי שלפי ידיעתם לא נכח באסיפה, וצריך בירור. נראה שהעובדה שלא הוזכר בהצופה מסייעת לידיעה זו).

לא הוזכרו שמות נוספים (מר גורן כתב שהיו 23 משתתפים), ויש להניח שהמשתתפים הנ"ל הם המשתתפים העיקריים של האסיפה ולא נכחה שם דמות משמעותית נוספת.⁵⁴⁸

תיאור האסיפה וההחלטה שנתקבלה בה

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁵⁴⁷ כנראה מפני שזה נתן לאסיפה רושם של אמינות (וכבר הבאנו לעיל שמרן הגרי"ז הקפיד מאד על מארגני האסיפה). - רמ"כ (עמ' 248) כתב ש"לפי הכתוב בעיתון הצופה ט' תשרי תש"ב היה זה הרב חיים זאב פינקל בנו של ראש ישיבת מיר", ויש שטעו והביאו זאת כעובדה. דבר זה איננו מדוייק. בעיתון שם אכן מוזכר בנו של ראש ישיבת מיר אך לא שהיה זה ר' חז"פ (ה' חז"פ אחיו הגדול של ר' ביניש עלה לארץ בתמוז תרפ"ה ושימש כאחד מראשי 'היכל התלמוד' ת"א ובשנים שאח"כ משגיח דמיר).

⁵⁴⁸ מרן הגרי"ז הוזמן לאסיפה וראה לנכון שלא לבוא, ולפי השערתי כך גם מרן החזו"א שדעתו צויינה במכתב ההזמנה ושרק"כ מציין שלא מצא לאפשרי להשתתף [שמעתי מהגר"א שלזינגר שליט"א בנו של הג"ר מיכל שלזינגר מייסד וראש ישיבת קול תורה שכפי הידוע לו אביו זצ"ל ג"כ הוזמן לאסיפה ונמנע מלבוא (וראה בספר פשר חזון עמי ע"א שדפס בהערה נוסח הזמנה שנשלחה מהרה"ר הרצוג להג"ר מיכל שלזינגר לאסיפה מוקדמת של רבנים ובעלי מקצוע שהתעסקו בענינים הללי' שתקיים בבית הרה"ר עצמו). וסיפר שעוד זוכר כיצד דנו בזה בבית אביו אלא שהיה בילדותו ואינו יכול למסור מזכרונם על דעת אביו. וכן סיפר ששמע משי"ב הג"ר אליקים שלזינגר שליט"א ר"י הרמה בלונדון, בן אחיו של הגר"מ זצ"ל, שהגר"מ למד העניין והיה נראה לו דלא כהחזו"א ולא רצה לומר זאת באסיפה כדי שלא יפסקו ע"פ זה למעשה דלא כהחזו"א].

בספרו 'היום' (י-ם תש"ג, פתח דבר עמ' 2) מתאר רימ"ט את האסיפה, "ויאסוף הגאון מוהרי"א הרצוג שליט"א הרב הראשי לאר"י, אסיפה מגאוני ורבני אר"י אשר תדון ותחליט מה להשיב לשואלים. ואם כי רבים מגדולי אר"י השתמטו מלבוא להאסיפה, בנימוק שטרם ירדו לעומק דברי הראשונים בכדי לחוות דעתם ע"ז, התכנסה בכ"ז כנסיה רבתי חשובה אשר נשאה ונתנה בענין בכל כובד הראש".

הוא מתאר את סדר האסיפה. רב אחד בירר את דעת החזו"א (על זהותו ראה לעיל), רימ"ט הרצה על שיטתו הוא, הגר"ד שפירא מח"ס בני ציון הרצה על שיטתו, ומי ששימש אח"כ כהרה"ר מר גורן הרצה על שיטתו, "ובכל אופן היינו תמימי דיעה בנוגע ליפן שאין לשנות שם את היום. דיבר גם הפרופסור רא"י פרנקל שבעיקר הזדהה עם דעתי אני... ואחרי הדיון החליטה האסיפה שלא ישנו ביפן את יומם. ותהי דעת רובם לתלגרף אליהם שיצומו רק ביום הרביעי... מקצת הרבנים חיוו דעתם לתלגרף שהמחמירים יאכלו ביום המחרת פחות מכשיעור..."

נסכם את הדברים. הרה"ר לישראל כינס אסיפה. רבים מהגדולים לא הסכימו לבוא מפני שטרם עיינו בעניין (להלן נראה שגם בין אלה שהואילו לבוא היו שראו עצמם כמי ש"טרם ירדו לעומק דברי הראשונים"). נשמעו חמישה הרצאות שתיארו ארבעה שיטות שונות על מקומו של קו התאריך, כאשר יפן הסמוכה מאד לצד המזרחי של כדור הארץ יוצאת לפי שלשה מהקוים כחלק מצידו המזרחי של הכדור - בניגוד לשיטת החזו"א שהקו שלו הוא הצמוד למזרח מכולם ו'מוציא' למערב שטח גדול יותר⁵⁴⁹. וממילא, "היינו תמימי דיעה בנוגע ליפן שאין לשנות שם את היום". וההחלטה: "ואחרי הדיון החליטה האסיפה שלא ישנו ביפן את יומם".

לא מוזכרת שום החלטה של הסכמה לשיטתו של רימ"ט או לאיזה שיטה אחרת אך גם לא מוזכר בפירוש שלא הייתה החלטה כזו.

אגב, בספר 'עלה יונה' שהוציאו בני הגאון ר"י מרצבך זצ"ל מתורת אביהם הגדול נכתב בהקדמה למאמריו בענין (עמ' ל"ט) כי "לאסיפה זו נקרא להשתתף גם אמו"ר זצ"ל ואכן השתתף בה והציע את שיטתו". הוי אומר כי לפני משתתפי האסיפה הוצעו חמישה קוים שונים. להלן נביא תיאורו של הגרש"ז אורבך שהגר"י מרצבך הוא שביאר לפני המשתתפים באסיפה מהו הנושא של קו התאריך.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁵⁴⁹ לעומת זה איי הוואי הסמוכים לצד המערבי יוצאים לפי שלשה קוים בצד המערבי, בניגוד לרימ"ט שהקו שלו הוא המערבי ביותר.

בספר לאור ההלכה של הגרש"י זיין זצ"ל מחברי מועצת הרה"ר ושעסק בעניין עם הרב הרצוג נכתב על האסיפה (עמ' ר"ס במהדורה החדשה), "ולאחר ששמעה דיונים רבים ודעות שונות החליטה פה אחד לבלי לשנות בקובה את יום השבת ויוהכ"פ. מבלי לקבוע עמדה באיזו נקודה מתחיל מנין הימים, החליטו שעל כל פנים יפן כולה, וקובה בכלל, אינה משנה את חשבון הימים בשביל שיטת הכוזרי והמאור". ע"כ. וראה הערה⁵⁵⁰.

כאן כבר מפורש יותר: ההחלטה הייתה "מבלי לקבוע עמדה באיזו נקודה מתחיל מנין הימים".

האם היתה מטרת האסיפה להכריע את מקום קו התאריך

ביום ג' כ"ד אלול תש"א שלח הגרש"י זיין מכתב להחזו"א בעצת הרה"ר הרצוג (נדפס בספר קהת"א הישראלי של רמ"כ עמ' ש"ו) "ובשאלה כזאת אני פונה לכ"ג (עפ"י עצת הרב הראשי שליט"א)... כבוד הרה"ר שליט"א אומר, שכאן, בא"י, עד כמה שהוא יודע רק שני אנשים שהתמחו בשאלה זו: כ"ג שליט"א והרי"מ טיקוצינסקי שליט"א. אבל דא עקא שני אלה אינם משתוים בדעה אחת. השאלה עומדת עכשיו בצורה אחרת לגמרי. לא מצד עצם הענין אלא מצד המעשה, כלומר: האנשים בקובה שאין להם ידיעה ברורה בגוף הדבר, אלא שלפניהם שני דיעות מתנגדות, מה יעשו הם וכיצד יתנהגו הם?"

ובהמשך המכתב, "לא נכחד: לדעתנו עליהם לצום ביום הספק הראשון... כשרואים הם דיעות חלוקות, אי אפשר להם לשנות מחשבונום הקבוע, ובפרט שהיום הראשון שפוגעים בו הוא היום לפי חשבונום הקודם..." "אלא שעוד הפעם אני מדגיש: לא על בירור גוף השאלה מצד מהותה המדובר עכשיו, אלא על ההנהגה למעשה של 350 האנשים אחרי ראותם שדיעות חלוקות בדבר".

מכתב זה עונה על תמיהה רבתי. רבים תמחו איך חשב הרה"ר הרצוג להכריע נושא מסובך מאד שמתמחים בו חכמים בודדים בלבד, וכפי המבואר במכתב זה עצמו - שנכתב שמונה או תשעה ימים לפני האסיפה - היה הרה"ר הרצוג סבור שיש בא"י

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁵⁵⁰ דומה שהיה מהראוי שיזכיר שהרה"ר עצמו ראה לנכון להוסיף למברק התשובה שלדעתו ינהגו ביום השני (יום חמישי) כדן חולה מסוכן ויאכלו פחות פחות מכשיעור ואת דברי רימ"ט שמקצת הנאספים ביקשו להוסיף למברק שהמחמירים יאכלו ביום השני פחות מכשיעור. עוד יש לשאול האם גם הרב פינקל שהביא את דעת החזו"א הסכים להחלטה פה אחד, (וואולי לא קיבל זכות הצבעה)...

רק שני אנשים שהתמחו בו, ע"י אסיפה שלפחות חלק גדול ממשתתפיה לא התמחו בעניין⁵⁵¹. יש להוסיף לתמיהה את העובדה שהרה"ר הרצוג בכתביו שיובאו להלן מעיד על עצמו שנקט שהדבר בספק ובמכתב אחר הוא מביע תקווה לשוב ולעניין בעניין. מכתבו של הרב זווין מלמד שהרה"ר הרצוג לא ניסה לעסוק ב'עצם הענין' וב'בירור גוף השאלה מצד מהותה' אלא על 'ההנהגה למעשה' של אלו 'שאינן להם ידיעה ברורה בגוף הדבר'.

מסתבר, אם כן, שהאסיפה לא באה כלל 'לקבוע עמדה באיזו נקודה מתחיל מניין הימים' וכפי שנתברר לעיל אכן לא קבעה כל עמדה בשאלה זו. השאלה היתה על ההנהגה למעשה במצב של חוסר ידיעה ודעתו של הרה"ר הרצוג היתה ש'כשרואים הם דיעות חלוקות א"א להם לשנות מחשבונו הקבוע, ובפרט שהיום הראשון שפוגעים בו הוא היום לפי חשבונם הקודם' וכך הוחלט גם באסיפה נאגב, לגבי שבת לכאורה אין כ"כ משמעות לעובדה שהיום הראשון שפוגעים בו הוא היום שלפי חשבונם הקודם. וכנראה שגם ללא תוספת זו הייתה דעתו של הרה"ר 'שלא לשנות מחשבונו הקבוע' מפני הספק. יצויין עוד כי הרה"ר הרצוג הוסיף במברק התשובה שלדעתו יש לאכול ביום השני לשיעורים - כפי שיש לנהוג מן הדין גם בספק גמור במקום חשש פיקו"נ].

דעתם של המשתתפים

ננסה לעמוד על דעתם של המשתתפים בנוגע לשיטתו של רימ"ט ולעצם השאלה. בכלל זה נדון גם בדברי הגרא"ז מלצר והגרצ"פ פרנק ששאלת השתתפותם נידונה לעיל (על הגר"ר כן לא מצאתי מי שיזכיר אותו בין המשתתפים מלבד הנאמר ב'הפרדס' שלא היה בהצבעה. לא מצאתי גם גילוי כלשהו על דעתו).

הרב פינקל, הרב שפירא והרה"ר מר ש. גורן לא 'החזיקו בשיטתו' של רימ"ט שהרי הם הציעו קוים אחרים כדברי רימ"ט עצמו. על הגר"י מרצבך נמסר שהשתתף והציע קו נוסף ונמצא שגם הוא לא נקט כרימ"ט. מלבד זאת כשהעלה הגר"י מרצבך דבריו על הכתב (בשנת תשי"ד) הקדים להם ש'עפר אני תחת רגלי גדולי הדור

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁵⁵¹ אם נקבל דברי הרה"ר במכתב כמשמעם: ע"י אסיפה שרק משתתף אחד מתוכה התמחה בעניין. וברם, הרה"ר עצמו ביקש הסברים בעניין מפי הגר"י מרצבך זצ"ל, וכנראה כוונתו במכתב שיש שני ת"ח מוכרים ומפורסמים שעסקו בעניין, וייתכן שלא היה מודע לגדולתו בתורה של הרב העולה החדש מגרמניה, שכדי לא להזדקק לבריות התפרנס באותה שעה מהוראת דברי חול בבית ספר וכדומה. וראה בספר 'הרב יונה מרצבך' עמ' 74 ועמ' 76. אינני יודע למה התעלם מהגר"ד שפירא ואולי לא ידע על ידיעותיו ומומחיותו.

ובראשם תחת מרן הגאון החזו"א נ"י שליט"א... ולהלכה ולא למעשה ניתנה לפלפל בה" וכך גם אמר לי בנו רד"צ שליט"א שדבריו לא היו פסק למעשה. גם הרה"ר הרצוג והרה"ר עוזיאל לא נקטו כרימ"ט ונברר הדברים מספריהם.

בספר 'פסקים וכתבים' או"ח של הרה"ר הרצוג (י-ם תשמ"ט, סימן ק"ג) נדפס מכתב ידו, "בענין שנתעורר לפני שנים אחדות בנוגע לקביעת המועדות ויוהכ"פ ביפאן. פרק א. אני יצאתי אז מן הנקודה שהדבר מוטל בספק" ואחרי כמה וכמה עמודי פלפולים בהלכות ספיקות והמסתעף באה מסקנא בסוף פרק א', "סוף דבר שכל אחד צריך להיבדק ע"י רופא שיחליט ע"ד התנהגותו בשני ימי הכיפורים". בפרק ב' יש דיון (שלא הגיע עד למסקנה) לגופה של שאלה. ושם באות ב' הוא דוחה בקצרה את שיטת רימ"ט "וכבר דנו בזה מחכמי ישראל והציעו לעשות את ירושלים לגריניץ' שלנו, ק"פ מעלות לכל צד, ומק"פ מעלות מירושלים שם ישנו את תאריך היום. אעפ"כ לא מצאנו יסוד לזה".

על האפשרות לפסוק בעניין ע"פ דברי הראשונים כותב הרה"ר הרצוג שם באות ג' "באמת אין לך דבר כ"כ מגולה מביטולה של ההשערה של הקדמונים על עניין זה" והוא מסביר שכל דבריהם באו מ'חוסר ידיעת המציאות' של יישוב בחצי הכדור השני ועיין שם שהאריך בזה (ויצוין שבפנ"י וערוך לנר הבינו ההיפך, שדברי הרו"ה מתאימים יותר בהנחה שיש יישוב תחתון ובודאי שאין שום סיבה להניח להיפך, וראה במאמרנו פרק א' ופרק ג').

וראה שם באות א' שהרה"ר מחדש שנראה לפרש בפסוק 'ואת שבתותי יקדשו' (יחזקאל מד, כד) "שזה צו התורה על הכהנים הלויים בני צדוק לקדש את השבתות ע"י קביעת קו התאריך" ועיי"ש עוד. פירושו של הרה"ר בספר יחזקאל מופיע גם בתוך מאמר שפרסם ב'סיני' (ל"ב) תחת השם 'פיתרון חדש לחידת ספר יחזקאל'. מובן שאחרי דברים אלו סבר הרה"ר שהדבר הוא ספק גמור ולא כרימ"ט שדן ע"פ מהלך בראשונים.

דעת הרה"ר עוזיאל מפורשת בתשובתו לרימ"ט שבספרו משפטי עוזיאל (ח"ג סימן כ"ט) שמסקנתה שאין לשנות בשום מקום בעולם מ'התאריך של ארץ ישראל'. תוכנה והקשיים שיש בה יובאו להלן.

הגרא"ז מלצר במכתבו לחזו"א דן בטענות המסייעות לשיטת רימ"ט וכתב שלדעתו הדרך הנכון "שיצומו ביום רביעי וביום חמישי שיהיו ספק מסוכנים יאכלו פחות מכשיעור" וסיים במסקנתו "שמעיקר הדין הוא ספיקא דדינא" ויש לאכול ביום

השני לשיעורים משום פיקוח נפש⁵⁵². במכתב שפורסם ע"י רמ"כ אחר פטירתו וייחסו להגרא"ז כתוב שמסכים שאין לשנות מהתאריך המקובל בשום מקום כפי המבואר שם, וראה הערה⁵⁵³.

הגרצ"פ פרנק בשו"ת הר צבי או"ח קל"ח מסכים עם רמ"כ שאין לעשות שום שינוי ע"פ הכרעה של קו תאריך יעו"ש (רמ"כ פירסם המכתב במאמריו ובספרו בשינויים מסוימים, וייתכן שבהסכמת הכותב).

מקורות והערות

552 מכתבו פורסם לאחרונה בספר פשר חזון על קונטרס י"ח שעות ובספר גזנים ושו"ת חזון איש.

553 וצ"ע שסותר לגמרי למכתבו לחזו"א שנכתב בשעת מעשה, וראה במאמרנו במילואים לפרק ג' שהרחבנו בעניין. ואכתוב בקצרה. אם נקבל את ייחוס המכתב להגרא"ז הרי ייתכן שיש כאן חזרה אלא שיש מקום לטעון, ולעניין אין להסתפק בזה, שאם אכן נקבל שחזר בו וכתב לנהוג דלא כשתי שיטות הראשונים שבמכתבו לחזו"א (אלא באופן שלישי) בלי לפרט שום טעם לדבר הרי ברור שזה על סמך הרדב"ז והשו"מ שצויינו במכתב שם כמי שכבר הכריעו כך. וכבר העירו חכמים רבים, והרחבתי במאמר, במילואים לפרק ג' ולפרק ו', שלראות עינינו לא ייתכן לפרש כך כוונת הרדב"ז והשו"מ ורק בתקציר דברי השו"מ שבו צוטטו דבריו בקיצור ודילוג משפטים ע"י רמ"כ (ונדפס במאמרו בהפרדס יחד עם תקציר דבריהם של חכמים רבים) יש משמעות שזו דעת הרדב"ז ודעתו של השו"מ עצמו. בכל זה עיין עוד במאמר הגרד"צ הילמן שליט"א בספר זיכרון 'אהל שרה לאה' והובא בספר בירור הלכה. (הגרד"צ שם למרות שלא ראה מכתב הגרא"ז בשעתו מפקפק בנכונות המכתב וטוען שיש סיבות להניח שהמכתב שפרסם ר"מ כשר אינו משל הגרא"ז וצ"ל אלא משל המפרסם, ויעו"ש הטענות ודברים בגו, וראה מה שכתבנו שם. והנה אחרי שזכינו לגילוי מכתב הגרא"ז מעשיית תשי"א בכתב ידו שלפנינו הרי הדברים מקבלים משנה תוקף, וכנראה שזו האפשרות הסבירה).

כיון שהדבר נוגע להלכה למעשה יש לציין שכפי הנראה מדברי תלמידיו ובני משפחתו של מרן הגרא"ז וצ"ל לא פסק הגרא"ז בעניין בהחלט וע"פ הכרעה ברורה. והנה כבר הגרי"א מקובנא ועוד גדולי עולם העידו על עצמם שאינם בקיאים בתכונה ובענייני דקו התאריך והדברים ידועים ואין בזה חיסרון בכבוד תורתם הגדולה. הגרש"ז אוירבך שהיה תלמיד הגרא"ז אמר, "דחכמי ירושלים... אינם בעלי דיעה בענין זה לחלוק על החזו"א, שהרי זה לא היה סוגיא של ר' איסר זלמן וצ"ל..." ע"כ (תאריך ישראל עמ' נ"ה, למסקנת הגרש"ז להלכה עיין שם). והנה שמר על עדינות ההבעה אך בלי לוותר על דיוקם של דברים [בספר הליכות שלמה תשרי (עמ' ע) שסיפר הגרש"ז וצ"ל שהגרא"ז הגיע לאסיפת הרבנים ואמר שאינו מבין בעניין קו התאריך ואז ביאר הגר"י מרצבך את העניין ושוב לדון]. ובספר ישראל והזמנים פ"ג סוף אות ד' "שוב העיד לפני חכם אחד שהעיד לפניו הגה"צ ר' שניאור קוטלר ז"ל שזקיניו הגאון בעל אבן האזל ז"ל לא היה ברירא ליה כל ענין קו התאריך".

והמבחין בין שכפי הנראה קים להו להגרש"ז אוירבך ולהגר"ש קוטלר שפסק מרן הגרא"ז וצ"ל לא היה מחמת הכרעה שלימה אלא עיקרו כהנהגה למצב מסופק. וכנראה ס"ל שכיון שאין לנו דברים ברורים יש לסמוך על המנהג ואין לנו להורות להם לשנות. ובפרט שהיה חשש לרפיון בשמירת השבת ביפן ע"י השינוי - חשש שהזכיר גם במכתבו לחזו"א. והנה זו הוראה חשובה, ויש לדון בה כדרכה של תורה ואכמ"ל.

הגרש"י זווין מביא בספרו את הצדדים בלי שום הבעת דיעה ובלי שום הכרעה. במכתבו לחזו"א הוא כותב שאינו רואה עצמו ראוי להביע דיעה לעצם הנידון, ושהשאלה שעל הפרק אינה הכרעת עצם העניין אלא מה על דרי יפן לעשות במקום ספק שכזה. הוא כותב שם שדעתו (ודעת הרה"ר הרצוג) שמספק אין להם לשנות ממה שהורגלו ובפרט שהיום הראשון הוא היום המתאים להרגלם. בספרו הוא כותב בפירוש שהאסיפה לא קבעה עמדה בשאלת מקומו של קו התאריך. איך שנסכם את דעתו - הכרעה כרימ"ט בודאי שאין כאן.

דעת הגרש"י הילמן הגר"ש יפה והגר"י קלמס לא ידועה לי משום מקום. הרב הילמן היה חמיו של הרה"ר הרצוג, ומאי הזכרתו של הרה"ר את חותנו ואת דעתו יש אולי מקום לשמוע שגם הוא לא דן לגופה של הלכה ואם הביע דיעה היה זה רק כיצד לנהוג למעשה במקום ספק, רצ"ב.

דעת הגרש"י מישקובסקי. ראה במוריה (ס', עמ' קט"ו, במאמר הגרז"מ קורן הערה 9) שבנו הגר"ר אליהו הורה לנהוג שבת כמנין יפן ולהימנע ממלאכות ביום ראשון שלהם על סמך פסק אביו. לא נתפרש אם לגבי מלאכות סבר שזה ספק דאורייתא או שרק צריך להחמיר, ועכ"פ הוראתו למעשה שאין לעשות מלאכות ביום ראשון. במברק התשובה של הרה"ר הרצוג כתב בשם עצמו שביום השני יאכלו לשיעורים וכתב הרב קורן שם ששמע שכתב כן על דעת הגרש"י זצ"ל.

אמור מעתה. כל הרבנים שהוזכרו כמשתתפי האסיפה ושדעתם ידועה לנו (הגר"ד שפירא, הגר"י מרצבך, הרב פינקל, הרה"ר הרצוג, הרה"ר עוזיאל, וכן הגר"ז מלצר, הגרצ"פ פרנק, הגרש"י זווין והגרש"י מישקובסקי שיש שטענו שהשתתפו) לא 'החזיקו בשיטתו' של רימ"ט. וכמו כן הרה"ר מר גורן לא החזיק כרימ"ט. היחיד שידוע לנו שנקט כרימ"ט הוא פרופסור פרנקל שהרצה באסיפה וסבר כדעתו של רימ"ט בעיקר הדבר אלא שהעיר עליו בנוגע לאלסקה כמובא בספר היוםם. דעתם של הגר"ר כץ הגר"ש יפה והגרש"י הילמן לא ידועה לנו.

ויודגש. בכל החומר שראיתי עד היום לא נתפרסם אפילו על ת"ח אחד ממשתתפי האסיפה שהכריע כשיטת רימ"ט. והנה לא ראינו אינה ראייה מכריחה וייתכן שיש מקום לטענתו של רימ"ט שהיו בין המשתתפים 'רבנים מומחים לדבר' שהסכימו איתו⁵⁵⁴, אבל מכאן ועד הכרעה של רוב הקובעת להלכה הדרך רחוקה מאד.

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁵⁵⁴ קשה להיות בטוחים בדבר מכיון ששמות המרצים באסיפה והמשתתפים העיקריים שלה ידועים לנו, ואין ביניהם גם אחד שפרסם שדעתו כרימ"ט, וכל אלו מביניהם שפרסמו דעתם

דעת חכמי ירושלים ודעת הגר"ז מבריסק

יש שדנו בדעת 'חכמי ירושלים' בעניין. אינני חושב שיש סיבה לחשוב שחכמים נוספים רבים מלבד חברי האסיפה קבעו עמדה. גם רימ"ט וגם רמ"כ עסקו בהזכרת שמות של רבנים שתמכו בשיטתם וקשה להניח שהשאירו שכחה ועוללות אחריהם. רימ"ט מזכיר מלבד משתתפי האסיפה את הר"ש מזוהיל ואת הגר"י דינקלס (וכבר הבאנו שהרב דינקלס פרסם קונטרס בעניין ונקט בו להלכה שלא כרימ"ט) ורמ"כ הוסיף שמזכירו של הרב הרצוג מסר לו שגם הגר"ז מינצברג הורה לצום ביום רביעי והגר"י אברמסקי הורה לצום ביום רביעי ושהמחמירים יאכלו ביום חמישי פחות מכשיעור⁵⁵⁵. ההוראות האלו נמסרו ע"י המזכיר של הרה"ר הרצוג שכבר ראינו שביקש הכרעה לא לגוף הדבר אלא להנהגה הראויה במקום ספק. נראה שאין כל סיבה לחשוב שהתשובות הללו, אם נקבל שניתנו כך, כללו הכרעה מעבר לשאלה זו. לא ראיתי מישהו נוסף שיציין בשמם דיעה בעניין. בירושלים היו עוד חכמים רבים שלא הוזכר בשמם כלום והם כנראה נימנו על אותם גדולים שנשמטו מלבוא לאסיפה מפני שלא ירדו עדיין לעומק דברי הראשונים.

חכם אחד נוסף היה בירושלים שהיתה לו משנה סדורה בעניין קו התאריך פרי עיון מוקדם לגופה של שאלה הוא הגר"ז מבריסק. כפי שמוסרים בניו, הגר"ד זצ"ל והגרמ"ד והגר"מ שליט"א, נקט הגר"ז שהלכה כרוב הראשונים ויש לשבות ביום ראשון המקומי ולצום ביום הכיפורים ביום שלמחרת המניין המקומי וכדעת החזו"א, אלא שלא הסכים לקבל על עצמו אחריות ההוראה במחלוקת ראשונים. הגר"ז הכין נוסח לשלוח ליפן⁵⁵⁶: "את הדין אין אנו יודעים, ומי שרוצה להתענות ביום השני יכול לאכול ביום הראשון ולסמוך על דעת ששה מהראשונים, הבעה"מ

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

נקטו שלא כרימ"ט, וצריך ברור מי הם המומחים הללו ששמותיהם לא נודעו ושדעתם לא נתפרסמה מעולם.

⁵⁵⁵ האיזכור של הגר"י אברמסקי קצת חשוד בעיני כיון שבשנת תש"ב היה דר בלונדון ועלה לארץ רק קרוב לעשר שנים אח"כ. ואולי ניתן לקבל הסיפור ולהסביר שנשאל טלפונית, וצ"ב.

⁵⁵⁶ נוסח זה נמסר ע"י בנו הגר"ד זצ"ל, נרשם בחייו (בשנת תשכ"ו) ע"פ בנו הגר"י שליט"א ונתפרסם באישורו ביגנזים ושו"ת חזו"א (חלק א' במהדורה שניה). וראה במאמרנו במילואים לפרק ג' פרטים לדיוקו של נוסח.

וראה בדברים מהגר"ד שם שהגר"ז הכין הנוסח הנ"ל ובא להגרא"ז לדון עימו לשלוח יחד נוסח זה, וכשאמר לו הגרא"ז שלא שלח הוראה ליפן ובדעתו שלא לשלוח החליט שא"צ להבריק בעצמו ודי בהוראת החזו"א.

והכוזרי והראב"ד והרמב"ן והריטב"א והר"ן, ומי שליבו נוקפו לאכול ביום הראשון יתענה יום השני ע"פ רופאים"⁵⁵⁷.
דעת רימ"ט בזמן האסיפה

מתוך עיון בספר היוםם נלמדת עובדה נוספת. בפרק ו' אות ה' (עמ' י"א) כותב רימ"ט, "בזמן שכתבתי תשובתי הראשונה, וגם בזמן שהרצאתי ע"ז בכנסיה הרבנית - עדיין לא ירדתי לכל עומקו של הענין. ונדמה היה לי שיש בזו מחלוקת הראשונים. ולכן הוכרחתי להוסיף אז עוד נימוקים להחלטתי 'שלא ישנו את יוםם בעברם מסין ליפן'... כי לוא אפילו נסכים שאין לנו הכרעה בשיטת הראשונים אין לשנות בכל מדינות המזרח את קביעת הימים המוחזקה באותם המקומות. חדא: שאין בכח הספק להוציא את היוםם מחזקתו, ואפילו אם לא ברור⁵⁵⁸ שקביעת הימים ביפן הוקבעה ממקור ישראל, ע"י מהגרים קדומים, אפשר שנקבעה מטעם בין לאומי אשר קבע את קו התאריך 180 לגרינביץ, שלפיהו אין חילוק בין חינא (- סין) ליפן - עכ"פ אין זה אלא ספק שאין בכוחו להוציא מחזקת המקום. שנית: גם בלא החזקה צריכים לנהוג כן בכל ספק שבכה"ג". (ראה הטענות בהערה⁵⁵⁹). - כעין זה כתב רימ"ט במכתב לחזו"א (נדפס לאחרונה בספר גזנים ושו"ת חזון איש והובא לעיל בפרק ז', וראה שם).

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁵⁵⁷ ציטוטים ועדויות רבות ומפורשות מבניו הגרי"ד הגרמ"ד והגר"מ, מנכדו הג"ר אברהם יהושע שליט"א ומחכמים נוספים מופיעים בהרחבה במאמרנו במילואים לפרק ג' (וראה שם כלפי אלו שלא נזקקו לדעת הגרי"ז להלכה וציטטו בשמו דברים אחרים כדי להצדיק את מסקנותיהם הם, וד"ב).
⁵⁵⁸ בירור הדברים מלמד בוודאות להיפך, המהגרים לא ידעו כלל על הנושא ההלכתי ונהגו כמניין המקומיים מחוסר ידיעה.

⁵⁵⁹ היוםם שם מביא ממהלך במדבר כו' וטוען שה"ה וק"ו לזה שיודע מתי יצא שבדאי צריך לשבות ביום ההקפה השביעית וכו' ועינ"ש ובקושית הגרש"י זווין ובתשובתו ואכ"מ. לגוף הדברים יש להקשות טובא, שאין מדיני 'חזקה' להמשיך הנהגות שנקבעו מחוסר ידיעה, ואשר לא ידע ואשם בספק איסור דאורייתא, ישוב מחטאתו לכשיידע. וכלשונו של הגר"מ לפידות "הנה זהו חזקה שאין עימה טענה ומנהג טעות אין בו ממש" (וראה במאמרנו פרק ח' שביארנו הדברים). גם הדימוי להולך במדבר קשה, הרי הדין שם מלמד להיפך: ההולך במדבר חייב מן הדין לשבות שבעה ימים בשבוע ממלאכות והותר רק בפיקוח נפש, ורק לקידוש ותפילות נאמר שנוהג שבת ביום השביעי. בספר שם השיב על זה "דזאת אמרו רק באינו יודע בכלל באיזה יום הוא עומד, ולא כבנידון דידן שיודע מספר הקפותיו היומיות. ע"כ. לצערי לא הבנתי את החילוק האחרון, וגם אם יש חילוק הרי נראה לי שזו הכרעה חדשה שאין לה כל ראיה מהגמ'. וגם יש להעיר שלפי נימוק זה אדם הבא מארצה"ב ליפן צריך לנהוג כחזו"א (ואם זו הייתה הערת הרב זיון בספר שם הרי לא הבנתי כלל מה השיב לו המחבר).

כלומר. בזמן האסיפה היה רימ"ט עצמו סבור שיש מחלוקת הראשונים בנידון, ו'הוכרח' להוסיף שאפילו לו נסכים שאין לנו הכרעה בשיטות הראשונים, מ"מ אין לשנות מהתאריך המקומי. והוא מנמק זה בדיני חזקה ומחדש שחזקה כזו נקבעת גם אם אפשר שנקבעה ע"י הסכמת הגויים. ושנית, שיש לדמות מצב זה לדין ההולך במדבר וכו'. ע"כ.

אמור מעתה. בשעת האסיפה לא היה מקום כלל להכריע בוודאות כשיטת רימ"ט מכיון ששיטת רימ"ט באותה שעה לא הייתה ודאית. לא ייתכן שהייתה הכרעה כרימ"ט במקום קו התאריך, כיון שבאותה שעה דבר זה לא היה ברור כל צורכו גם לרימ"ט עצמו. ואין לנו מהאסיפה אלא החלטה שבמקום ספק אין לשנות את מנין הימים, שזו החלטה שונה לגמרי⁵⁶⁰.
ויכוח ר"מ כשר עם רימ"ט בתלפיות

עובדה זו, שלא הייתה מעולם החלטה כשיטת רימ"ט, מתבררת היטב גם מתוך הויכוח שהיה על דפי 'תלפיות' (ניו-יורק) בין רימ"ט לר"מ כשר (להלן רמ"כ) בנוגע ל'המון איים גדולים וקטנים שהמה כעת (-בשנת תש"ד) חזית המלחמה בין אמריקה ליפאן' שלפי שיטת רימ"ט יש לנהוג בהם בניגוד לתאריך שע"פ קו התאריך הבינלאומי והסכמת האומות [החוברות נמצאים בתוכנת 'אוצר החכמה'. כעת ראיתי שבספר 'קו התאריך הישראלי' של רמ"כ מובאים הדברים אך לא בדקתי אם הדברים מובאים במדויק].

ב'תלפיות' (א, חוברת ב', טבת אדר תש"ד) פרסם רמ"כ מאמר ארוך בשם 'שבת בראשית ושבת סיני' ובו הוא מעיר על רימ"ט "איך נכשל בדבר ולא הרגיש כלל שיש כאן שאלת הלכה למעשה ויכול להכשיל אנשים בחילול שבת והחליט על דעת עצמו (מודגש במקור ע"י פיזור) בדבר חמור כזה להנהיג חדשות ממה שמוחזק עד עכשיו. לפי המבואר בדבריו הבית דין של ירושלים החליט רק בנוגע ליפאן... אבל בנוגע לקביעת קו התאריך 180 מירושלים, שבזה צריכים לשנות ממה שנוהגים עד עכשיו, על זה לא החליטו כלל". הוא משער שאולי בשעת המו"מ עמדו תחת הרושם שאין מהקו שלו תוצאה מעשית אבל אחרי שיתברר להם הדבר שזה נוגע להרבה איים יסכימו שצריכים לדון הרבה בזה "לא כמו שעשה הרב

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁵⁶⁰ ניתן לטעון ששמא היו מבין המשתתפים כאלו שהסכימו עם רימ"ט ושהם, בניגוד לרימ"ט עצמו, סברו שכן יש בידינו 'הכרעה בין שיטות הראשונים', אבל אלו הם דברים שבתחום ההשערה וזו ההשערה הפחות הגיונית. נראה שאין מקום לקבוע הלכה מכוח השערות שכאלו.

טוקצינסקי שהחליט להלכה בדבר חמור כזה בלי יסודות וכאילו גדולי ארץ ישראל הסכימו לשיטתו" וכו' [בתוך הדברים הכתיר רמ"כ את אסיפת הרבנים כ"י"ד של ירושלים' - ולא כך היה].

בתלפיות (כרך ג, א-ב, ניסן תש"ז) הוסיף רמ"כ עוד מאמר קצר בשם 'לשאלת קו התאריך' ובו הוא כותב על מאמרו הנ"ל "נגד הפסק של הרב רי"מ טיקוצינסקי"... "ביררתי שם שאין יסוד לפסק שלו אלא צריכים לשמור שבתם כמו שמוחזקים עד עכשיו. והנה זכיתי לעלות לארץ ישראל בשלהי שנת תש"ו, והיתה לי הזדמנות לישא וליתן בעל פה עם גדולי חכמי ארץ ישראל, שהשתתפו בפסק ההלכה בעניין שביתת שבת ויוהכ"פ ביפאן... וכולם הסכימו עימדי שאין לשנות את השבת ליום ששי באלה ה-35 מעלות, לא כדעת הרב רי"מ טיקוצינסקי".

על טענות חריפות אלו ענה רימ"ט בתלפיות (כרך ג, ג-ד, ניסן תש"ח) "בנוגע להודעתו 'שגדולי ישראל בירושלים הודו לשיטתו' אני שמעתי להיפך: אין עדיין אחד מהם שמבין את שיטת הרב כ. ולו ידענו מי המה הגדולים המומחים שהודו לו היינו שואלים אותם.. (כאן באות שאלות על שיטתו של רמ"כ שאין קו תאריך מה"ת וכו'). ובהמשך, "לא רק רוב הרבנים (בהמומחים לדבר אני מדבר) שהיו באותה אסיפת הרבנים מחזיקים בשיטתי - אלא אדרבה נוספו עוד רבנים מומחים מאלה שלא השתתפו באסיפה הטוענים שרק שיטתי היא המחוררה". הוא לא מגלה לנו מי הם המומחים ומי הם הבלתי מומחים, אבל מובן מדבריו שבין כלל המשתתפים לא היה לו רוב.

כדוגמא ל'עוד רבנים מומחים' הוא מביא את האדמו"ר ר' שלמה מזוויהל זצ"ל שאמר לו שיש לו ראיות מהרמב"ם כשיטתו, ואת "הרב דונקלס בירושלים שגם הוא מהרבנים המומחים לדבר" שהביא ראיות לשיטתו וכו'. הרב דינקלס אכן למד את עניין קו התאריך בעיון ואף כתב בו קונטרס ארוך ומעמיק ('סוד נקודה דלתתא', בסוף פירוש הר"ש שירליאו חלה שהוציא) אלא שהוא מסיק שהקו הוא 90 מעלות מירושלים ודלא כרימ"ט (והוא סובר שהקו חולק את היבשה ויש לשנות התאריך אף בחלקים במזרח אסיה ואוסטרליה, ובזה הוא דלא כהחזו"א), ואולי בתחילת עינו סבר כרימ"ט.

רימ"ט מוסיף, "באחת אני תמים דעים עם הרב כ. שכדאי היה שיוחלט דבר שכזה ע"פ אסיפת רבנים יותר מורחבת (מודגש במקור) ויותר מקיפה, ששם ישמעו הרבנים את הדעות המנוגדות בכל נימוקיהם ואחר ידונו יכריעו ויחליטו".

רמ"כ חזר וענה בתלפיות (ד, א-ב, תמוז תש"ט) 'לענין קו התאריך'. "ע"ד אשר שואל מי המה הגדולים בירושלים שהודרו לשיטתו" והוא עונה שבנו של האדמו"ר מגור זצ"ל הודיע לו שאביו לא הסכים על שינוי השבת בשום מקום, (בפרסומים מאוחרים שלו הוא מצטט מכתב מהאדמו"ר הוא בעל בית ישראל זצ"ל), ושאותו הדבר ממש אמרו לו הרה"ר הרב הרצוג והרב עוזיאל שאין לשנות בשום מקום בעולם את השבת ממה שנהוג היום.

בהמשך דבריו שם "דיברתי מעניין זה עם עוד שני גדולי ארץ ישראל ואמרו לי שאינם בקיאים בהענין ואינם יכולים להביע דעתם אבל מקופיא דעתם ג"כ נוטה שאין לעשות שום שינוי מכפי שנהוג עד עכשיו". מעניין לדעת מי הם שני גדולי ארץ ישראל אלו ועיין הערה⁵⁶¹.

כמדומה שהדברים מדברים בעד עצמם. רימ"ט לא פרסם מעולם שהייתה החלטה כשיטתו ומשמעות דבריו שלא הייתה החלטה כזו. הרש"י זווין מעיד בפשטות שלא הייתה החלטה על מקום קו התאריך. כשרמ"כ האשים בשפה תקיפה את רימ"ט שאת החלטתו על הקו שלו הוא 'החליט על דעת עצמו' ושבאסיפה של הרה"ר הרצוג 'על זה לא החליטו כלל', ומוסיף שבשיחות עם גדולי חכמי הארץ שהשתתפו בשאלת יפן 'כולם הסכימו' שאין לשנות את השבת ע"פ פסקו של רימ"ט, עונה לו רימ"ט ש'רוב הרבנים (בהמומחים לדבר אני מדבר) שהיו באותה אסיפה מחזיקים בשיטתו'. וגם אם לא נייחס הדברים להתרשמות אישית שלו, הרי אף מדבריו יש לשמוע שלא הייתה החלטה של האסיפה כדבריו ואף לא נטען שרוב משתתפי האסיפה מחזיקים או נקטו אי פעם כשיטתו.

הקושי המיוחד של נושא קו התאריך

לפני שנעסוק במשמעות ההלכתית של החלטת האסיפה יש להקדים. עניין קו התאריך הוא עניין עמוק וסבוך הנוגע במידה מסויימת לחכמת התכונה והרבה

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁵⁶¹ אציע כאן דבר שאינו יוצא מכלל השערה אבל נראה לי שזו השערה מסתברת. נראה לי שהתוארים האלו שאינם עוברים לסוחר והעובדה שלא כתב במאמר זה כלום בשם הגרא"ז והגרצ"פ, ולאידך בהפרדס תשי"ד כתב בשם "שנים מגדולי ארץ ישראל הגרא"ז מלצר זצ"ל והגרצ"ה פרנק שליט"א" והביא את מכתביהם, ושם (וכן בשאר פרסומיו מאותה שעה ואילך) לא חזר על דעתם של 'שני גדולי ארץ ישראל' המוזכרים כאן, מאששת את ההשערה שאלו הגרא"ז מלצר והגרצ"פ פרנק [ויעיין בדברי הגרצ"פ בשו"ת הר צבי או"ח קל"ח]. לעני"ד משמעות הדברים היא כי הפסק בשעתו היה מבוסס בעיקר על כך שיש להתנהג כפי המוחזק ע"י אנשי המקום, והיטב עשה רמ"כ שביסס הפסק ע"י מקורות שונים, ויל"ע. על דעת הגרא"ז עיין עוד להלן.

מגדולי הפוסקים לא עסקו בו וכידוע. דבריהם של פוסקים שכתבו כך הובאו בהערה⁵⁶².

ומכיון שבשיטת רימ"ט עסקינן אביא כאן מדבריו בעניין (למרות שלענ"ד דבריו בזה תמוהים מאד וא"א לקבל אותם). רימ"ט כותב בספרו (פתח דבר עמ' 3) "מיעטתי (עד כמה שאפשר) להביא דברי אחרונים שונים שדיברו גם הם מענין 'מרידיאן' (קו תאריך) ומלהתוכח בהם... - משום שבמקצוע זה אין לבנות דיק מדברי אחרונים אף אם הם מגדולי ומאורי ישראל (ויש מספרי האחרונים שדבריהם הוסיפו בלבול וערבוביא). ובכן לא אתפעל כלל אם ימצא מי באחד מספרי האחרונים מנגד לשיטתנו" והוא שולח לסימן כ' בהג"ה שם הוא כותב על אחד מגדולי האחרונים (-הכוונה לרבינו הפני" !:) שכתב שהבעל המאור האריך 'לפרש ענין זה על נכון' והוא ממשיך שם "וכדאי בעל המאור לסמוך עליו", ורימ"ט רואה בזה לנכון קושיה לשיטתו הדוחה את דברי הרז"ה כפשוטם, 'שנראה שגאון ישראל זה לא נחית אל כל תוכן דברי הרז"ה וסמך א"ע (-את עצמו) לגמרי על מאורנו בעה"מ... ואין ספק שאילו היה רבינו זה מתעמק במקצוע זה היה מעיר בטח גם הוא מה שיש להעיר עליו". ושוב מדגיש "שלא נתפעל כלל אם ימצא מחבר גדול שכוחו גדול בתורה ואין ליבו לענינים שכאלה. ובכלל אין לסתור ואין לבנות בענין שכזה מדברי אחרונים כי אם רק מדברי ראשונים ומהמציאות". ועיין הערה⁵⁶³.

מקורות והערות

⁵⁶² בשו"ת בית אברהם (לר"א הירשאוויטץ, ירושלים תרס"ח, עמוד 2) העיר על שאלות מעשיות בעניני קו התאריך ושהגר"א מקובנא ז"ל השיבו ע"י רי"ל ליפשיץ בזה"ל "מרן ר' יצחק אלחנן אמר לי להשיב לכ"ת כי אין לו שום יד בחכמת האיטרענאמי (- אסטרונומיה)" וכו'. בשו"ת מנחת יצחק ח"י סימן ל"ג הקדים לתשובתו "מעלתו שאול שאל אלי בדבר שאין לי שום יד ושם בזה בענין קו התאריך ע"פ תורה" וכו'. גם בשאלת יפן הרי הגר"א קוטלר ועוד חכמים שהיו במקום לא הסכימו לענות (מכתב הגר"א לויס מייזן) וכך גם ת"ח רבים נוספים כפי שמתאר רימ"ט. ובנטעי גבריאל פסח פכ"ה הערה כ"ח "וקיצרתי כי אין לי ידיעה בענין זה" והוא מביא דברי המנח"י ומוסיף "וראיתי כמה ממחברי זמנינו שדנו בזה וכתבו חו"ד, והמעין בדבריהם יראה שאין להם כלל ידיעה בזה, ולמד לשונך לומר איני יודע וד"ל". הרה"ר הרצוג עצמו ביקש הסברים מפי הגר"י מרצבך ומפי מומחים נוספים (עיין 'הרב יונה מרצבך' של רבי"ש המבורגר עמוד 133 וזכרונות אב ובנו' הוצאת מוה"ק ירושלים תשכ"ו עמוד 612) ולא גיבש בו עמדה ברורה וכפי שעוד יבואר. ועיין בהסכמת הגר"מ הקטן - קליין שליט"א לספר 'תאריך ישראל' ועוד. הקדמה זו חשובה כדי ללמד שאי ידיעה בנושא קו התאריך אין בה משום חוסר גדלות ח"ו ורבו החכמים והמשיבים שהעידו כך על עצמם.

⁵⁶³ מכיון שציטטתי דברים אלו של רימ"ט חושבני לנכון להבהיר. עד כמה שידוע לי, דברי רימ"ט אלו תמוהים מאד. רבותינו לימדונו שאם האחרונים סברו שהם ראויים ללמד בענין מסוים, א"א לבטל את דעתם בנימוק של חוסר העמקה או מקצועיות. ובפרט שהקביעה

המשמעות ההלכתית של החלטת האסיפה

נתברר לעיל ש'אסיפת הרבנים' לא החליטה על קו תאריך מסויים וגם לא על שלילתו של קו תאריך מסויים. האסיפה גם לא החליטה שהשיטות שהוצגו לפניה מהווים מודד הלכתי ושיש לנהוג בכל מקום ע"פ רוב הקיום וכיו"ב, וברור שלא החליטה על הקו הבינלאומי כקובע לדינא יותר מהקיום ההלכתיים שהוצגו (ושיטה כזו כנראה לא הוזכרה באסיפה כלל). גם לא הוחלט שיש תוקף הלכתי ודיני חזקה למה שנהוג ע"פ מניין העמים. ובלשון קצרה: לא הוכרע ולא הוחלט שום דבר בשאלת קו התאריך.

נראה שהסיכום המדויק של ההחלטה הוא כך. למרות שאין ביד האסיפה לתת איזה שהיא קביעה בעניין קו התאריך מ"מ יש לצום בקובה-יפן ביום רביעי למנין היפני את צום יוהכ"פ של שנת תש"ב.

כמדומה שהמשמעות היחידה של ההחלטה היא שבמצב הדברים בו לפי רוב הדעות שהושמעו לפניה אין לשנות מהמניין המקומי של יפן, הרי אין חברה רואים לנכון להורות על שינוי, והם סבורים שאין לשנות גם ע"פ הכרעתם של אחרים. וכבר הבאנו לעיל ממכתב הגרש"י זיין שנכתב בשם של הרה"ר הרצוג כשבוע וחצי קודם האסיפה שאין ברור המקום של קו התאריך עומד על הפרק והנידון הוא מה לעשות למעשה במקום ספק ומחלוקת דיעות.

אפשר לטעון שבכל זאת יש משמעות הלכתית לעובדה שבכנס רבנים מסויים שכנס הרה"ר לישראל הוחלט שאין לשנות את תאריך השבת ביפן. ויש לברר את

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

הנחרצת על קשיים בדברי המאור היא קביעה מנקודת מבטו של רימ"ט בלבד. הרי הקושי קיים רק לשיטתו של רימ"ט ולשאר השיטות לא קשיא מידי. ואוסיף. לענ"ד הפנ"י כותב דבריו כמי שנחית אל כל תוכן הדברים, ומש"כ שלא האריך לפרש דברי רש"י ע"פ המאור "כיון שהוא ענין נוגע בחכמת התכונה" שאינו בקי בה לכן קיצר וסמך על המבין שיבין מדעתו, אין עניינו שלא נחית להבין מה כוונת המאור ופירוש דבריו ח"ו אלא שאינו בקי בעצם הדברים והוא מקבל ההקדמות בענייני תכונה של המאור בלי לדעת המקורות בספרי התכונה. פשוט שהבין עניין הקו והסכים לקבל סברת המאור שהוא בקצה המזרח, והרי פרט זה מובן למעיין בו בפני עצמו ואינו נזקק לשום עניין חיזוני בחכמת התכונה. הפנ"י מסיים "וכדאי בעל המאור לסמוך עליו" וזו מסקנתו. וגם אם לא הבנו את דבריו אין בכוחנו לומר שהפנ"י הוא זה שלא נחית לעומק ח"ו.

הדברים הובאו כאן מפני שבשאלת שיטת רימ"ט והמסכימים לה אנו עוסקים. ואם אכן ניתן להכריז ש'אין לבנות בענין שכזה מדברי אחרונים' הרי דומה הדבר שניתנה גם רשות לדון, בכבוד המתאים, עד כמה יש לבנות מדברי אסיפת רבנים של הרבנות הראשית לישראל שלפי הגדרת המארגנים - משתתפיה לא התמחו בשאלה זו (ואם אין משמעות מכריעה לדברי רבותינו האחרונים הרי כ"ש שאין משמעות כזו לדברי מחברים מזמנינו, וצע"ג).

דרגת ההכרעה והוודאות של משתתפי האסיפה, ואת המשקל ההלכתי שיש לייחס לאסיפה מסוג כזה ובמצב הדברים המתואר. או במילים יותר פשוטות. יש לברר אם המשתתפים החליטו על סמך עיון עמוק בסוגיא וכפי מידת העיון הדרושה כדי להכריע, ואחר כל זה הכריעו שאין מי שבכוחו לפסוק בזה ע"פ דברי הראשונים והאחרונים. או שאין כאן כל הכרעה לגופה של סוגיא אלא הכרעה בשאלה מה ראוי לעשות כשאין יודעים דברים ברורים. גם הכרעה כזו היא הכרעה משמעותית, ולהלן נוסיף מעט בטעמים של המכריעים כך, אך אין למנות את בעלי דיעה זו במנין המכריעים בשאלת קו התאריך.

קשה לומר שחזקת הדברים שהחלטת האסיפה הייתה פרי של עיון מעמיק בגוף השאלה. הרי הנושא הוא קשה וסבוך עד שרימ"ט סבור שאין להכריע בו ע"פ דברי אחרונים. והרי, כלשונו של רימ"ט, "רבים מגדולי אר"י השתמטו מלבוא להאסיפה, בנימוק שטרם ירדו לעומק דברי הראשונים בכדי לחוות דעתם ע"ז". ובמקום אחר הוא כותב "לא רק רוב הרבנים (בהמומחים לדבר אני מדבר) שהיו באותה אסיפת הרבנים מחזיקים בשיטתי - אלא אדרבה נוספו עוד רבנים מומחים מאלה שלא השתתפו באסיפה...". כלומר שלפחות חלק ממשתתפי האסיפה לא היו בבחינת 'מומחים לדבר' אליבא דרימ"ט.

והרי במכתבו של הגרש"י זוין להחזו"א הוא כותב, בעצת הרה"ר הרצוג, "כבוד הרב הראשי שליט"א אומר, שכאן, בא"י, עד כמה שהוא יודע רק שני אנשים שהתמחו בשאלה זו: כ"ג שליט"א והרי"מ טיקוצינסקי שליט"א". והוא כותב וחוזר ומדגיש "לא על בירור גוף השאלה מצד מהותה המדובר עכשיו, אלא על ההנהגה למעשה של 350 האנשים אחרי ראותם שדיעות חלוקות בדבר".

כמו כן העובדה שהאדמו"ר מגור פנה לרימ"ט ולהר"ד שפירא ולא לגדולי המורים שבירושלים מלמדת גם כן, כפי הנראה, שבאותה שעה (קיץ תש"א כמה חודשים לפני האסיפה) גדולי חכמי ירושלים לא עיינו עדיין בנושא העמום של קו התאריך.

עוד יש לציין כי ההזמנות לאסיפה האמורה להתקיים "ביום ד' תשרי... בשעה 4 אחה"צ בדיוק גמור" נכתבו בעש"ק ניצבים שחל בכ"ז אלול (ואינני יודע אם הגיעו ליעדם לפני יום א' ערב ר"ה). הממוענים קיבלו "העתקות מן הקונטרסים של החזו"א שליט"א ושל הרב הגר"מ טיקוצינסקי שליט"א... לוטה בזה גם כן רשימה של ספרים לעיין בהם" כשיום למחרת צום גדליה 'בשעה 4 אחה"צ בדיוק' כבר אמורים

הנאספים לקבוע באיסורי כרת וסקילה בסוגיא עמומה שהייתה קשה אף לגדולי חכמי ישראל.

האם אכן עלינו להניח שלמרות כל זה החלטת האסיפה כן היתה על בירור גוף השאלה וכן היתה פרי עיונם של תלמידי חכמים בקיאים בדבר שהקיפו העניין ברמה הראויה לויכוח למעשה עם החזו"א והגרי"ז מבריסק⁵⁶⁴ ושאכן יש כאן הכרעה הלכתית שיש לה משמעות לדורות.

להלן ננסה לפתור השאלה הזו מתוך דברי המשתתפים.
דעת המשתתפים על מעמדה ההלכתי של האסיפה

ננסה לעמוד על דעת המשתתפים עצמם על המעמד ההלכתי של החלטות האסיפה, ומתוך דבריהם הם⁵⁶⁵.

מרן הגרא"ז מלצר שנכח בתחילת האסיפה לא ראה את החלטה כמחייבת. במכתבו שנכתב לאחר האסיפה הוא כותב שהדרך הנכונה "שיצומו ביום רביעי וביום חמישי שיהיו ספק מסוכנים יאכלו פחות מכשיעור" וסיים "שמעיקר הדין הוא ספיקא דדינא". ולא הזכיר כלל את האסיפה שהחליטה החלטה אחרת.

הגר"ד שפירא בספר בני ציון ח"ג סימן י' במכתב שנכתב לאחר שנים מהאסיפה, מבהיר את שיטתו ופוסק למעשה ע"פ הקו שלו⁵⁶⁶. הגרד"ש אינו מביע כל פקפוק בדעתו מפני החלטת האסיפה והקו שלו הוא לדידו עיקר הדין. (ניתן להבין בדבריו שם שהאסיפה נקטה כשיטתו, אבל אין הכרח לדברים ואנו יודעים שלא כך היה, ויש לפרש כוונתו שכלפי שאלת יפן הסכימו כשיטתו. חבל שלא פירש הדברים יותר).

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁵⁶⁴ יש לציין לדבריו של הגרא"מ שך, שכשנטען בפניו שרוב הדיעות בעניין קו התאריך היו דלא כחזו"א הגיב בתקיפות "קעגן דעם חזו"א זיינען זיי ניט קיין רוב" [-כנגד החזו"א הם לא רוב]. (שמעתי מהגרי"ז קוקיס שליט"א שנכח בשעת מעשה ושמע הדברים מפיו). ייתכן שגם העובדות שנתבררו בדברינו עמדו למול עיניו.

⁵⁶⁵ בספר 'כללי תורה' מהרב יוסף שפירא רב ברבנות תל אביב שנדפס בשנת תש"ג - תקופה קצרה אחרי הכינוס נכתב (עמ' קפ"ח, ביכללי תורה תנינא' הוא בעמ' רפ"ט) "ואתם קוראים נכבדים בטח עוד רשום בזכרונכם השאלה הטלגרפית הגדולה והרצינית שהגיעה להרבנות הראשית דא"י... והרבנות הראשית כינסה כמה רבנים וסתם אנשים מלומדים במקצוע התכונה והגיאוגרפיה, ויפלג הכינוס לשלשה חילוקי דעות..." דומה שאין כאן מבט מעריץ על אסיפה היסטורית שבה נחתמה 'קביעת חכמי ישראל לדורות עולם', ונראה שהרושם שעשתה האסיפה בשעתו, גם בין רבני הרבנות, לא חרג מהמתנאים לעובדות. (ראיתי גם בספרו של רמ"ל זק"ש שמזכיר הנידון ושהיה בזה ויכוח, ולא מתאר שום הכרעה, ואמנם הזכיר הנידון דרך אגב וייתכן שאין מזה ראייה).

⁵⁶⁶ הקו המתוקן שלו קרוב מאוד לקו הבינלאומי אבל אינו חופף, ולא ביררתי אם יש שם איים מיושבים.

הגר"י מרצבך בכתביו שנדפסו בעלה יונה (לשאלת קו התאריך, עמ' ל"ז ואילך) מציג את הקו שלו וגם הוא אינו מזכיר ההחלטה. לא זו בלבד אלא שהוא מדגיש שאינו פוסק להלכה דלא כהחזו"א, והחלטה מחייבת דלא כהחזו"א לא דכר שמה. (במאמרו, 'ואע"פ שעפר אני תחת רגלי גדולי הדור - ובראשם תחת מרן הגאון החזו"א נ"י שליט"א - תורה היא ולהלכה ולא למעשה ניתנה לפלפל בה. ובמכתבו להגר"י דינקלס שנדפס בספר שם שערך דבריו "יומיים לפני הסתלקותו של אותו הגאון וחד בדרא... שאת פיו הקדוש רציני לשאול ולפני כס הוראתו להביא את דברי...").

הרה"ר מר גורן המשיך גם הוא לנקוט כשיטתו יעויין מאמרו ב'מחניים' (קטו) אלא שהוא נותן להבין שזו היתה מסקנת האסיפה, דבר שלא אירע בפועל⁵⁶⁷.

רימ"ט בתגובתו ב'תלפיות' (למאמרו של רמ"כ שטען שבשיחות עם גדולי אר"י שהשתתפו באסיפה הם ביארו את דעתם שאין לשנות את התאריך המקומי בשום מקום ודלא כרימ"ט), כותב שרוב המומחים שבין הרבנים המשתתפים סבורים ששיטתו היא המחזורית וכך סוברים גם רבנים מומחים נוספים. והוא מוסיף שם "שכדאי היה שיוחלט דבר שכזה ע"פ אסיפת רבנים יותר מורחבת (מודגש במקור) ויותר מקיפה, ששם ישמעו הרבנים את הדעות המנוגדות בכל נימוקיהם ואחר ידונו יכריעו ויחליטו".

כאן אנו שומעים שרימ"ט עצמו אינו רואה עצמו כמחוייב לדעתם של משתתפי האסיפה ככל שאינם מתאימים לשיטתו, וגם אם ברור שלפי השיקולים שהנחו את ההחלטה יש לנקוט כך לגבי המקומות שהוא עצמו סבור לשנות את תאריכם - אין בכך לערער את שיטתו. והוא ממשיך לפסוק להלכה ולמעשה לשנות את השבת מהמניין המקומי בא"י הוואי ועוד, ומצפה לאסיפה מקיפה ומורחבת שתשמע את הדיעות 'בכל נימוקיהם' ואחר ידונו יכריעו ויחליטו'.

הרה"ר הרצוג. כבר הבאנו לעיל מספר 'פסקים וכתבים' או"ח של הרה"ר הרצוג (י-ם תשמ"ט, סימן ק"ג, תחילת פרק א') שכותב שנים אחדות לאחר שאלת הגולים ביפן את דעתו, "אני יצאתי אז מן הנקודה שהדבר מוטל בספק" ומסקנתו בסוף הפרק "סוף דבר שכל אחד צריך להיבדק ע"י רופא שיחליט ע"ד התנהגותו בשני ימי הכיפורים". בפרק ב' יש דיון (בלי מסקנה) לגופה של שאלה ושם באות ב' הוא כותב על שיטת רימ"ט "לא מצאנו יסוד לזה". אין כאן שום איזכור של האסיפה

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁵⁶⁷ בספר 'כללי תורה' מצוטט ממכתב שלו בעתון 'השחר' כ"ט מרחשון תש"ב בו הוא כותב על שיטתו האישית 'דעה זו נתקבלה בירושלים למעשה'. אין מקור נוסף כלשהו שיאמר שנתקבלה שיטתו של הכותב ומכל המקורות ברור שלא כך היה.

וההחלטה והרה"ר כותב ומסיק שהדין מוטל בספק ללא הכרעה. (יש לציין כי הנושא שם לא הושלם והקונטרס לא בא לידי גמר).

הרה"ר הרצוג הוסיף במברק התשובה שלדעתו יש לאכול ביום חמישי פחות פחות מכשיעור. פסק זה מתאים לדבריו הנ"ל בהם הוא כותב שדעתו היתה שהדבר מוטל בספק, אך מנוגד ל'החלטת האסיפה'.

במכתב לרמ"כ מניסן תשי"ג (נדפס בספר קהת"א הישראלי) כותב הרה"ר, "כל הזמן אני מחזיק בפסק הדין שיצא אז מהרבנות הראשית לישראל. ואולם בדעתי ב"ה להתעסק בזה מחדש, אך זה ייקח עוד שנים אחדות"⁵⁶⁸. נראה שגם זה מלמד שמנקודת מבטו האישית הנושא עדיין לא מוצה.

במכתב נוסף ממנו (מרחשון תשי"ד) שהדפיס ר"מ כשר נראה שנקט במוחלט לנהוג כמנין יפן ואולי שינה דעתו או שהחליט לסמוך על דעת אחרים⁵⁶⁹.

ושב נמסר לי ע"י מי שהיה לעיניו המכתב המקורי של הרה"ר לר"מ כשר⁵⁷⁰. שהרה"ר מקדים באותו מכתב וכותב בפירוש שאין לו דעה ברורה לגופו של עניין. במכתב חוזר מבקש רמ"כ לשכנע את הרה"ר לשנות הנוסח ואין לפנינו תשובה מהרה"ר על כך וייתכן שלא השיב על ההצעה. למעשה הדפיס רמ"כ את הנוסח המקורי בהשמטת הקטע בו מודה הרה"ר שאין לו דעה לגוף הדברים⁵⁷¹.

כמדומה שיש לשמוע מכל זה שהמשתתפים לא ראו בהחלטת האסיפה דבר מוכרע וקביעה לדורות, וכנראה מפני שהיה ידוע להם שהדברים לא נאמרו דרך הכרעה מוחלטת אלא דרך הוראה במקום ספק.

להלן יובאו דבריו של הרה"ר עוזיאל שהייתה לו דיעה משלו על התוקף של החלטת האסיפה ויש ללמוד מדבריו גם על דרגת העיון בעניין של המשתתפים. דעת הרה"ר עוזיאל על התוקף המחייב של האסיפה

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁵⁶⁸ ב'כרס' תשרי תשי"ד כותב הרב צימרמן אודות דעתו של הרה"ר הרצוג "ידוע לי שלא הכריע עוד בהחלט בעניין זה כמו שכתב לי במכתבו מיום ל' כסלו, ואולי עכשיו כשאני כותב כבר הכריע את הדין בהחלט". מן הסתם הכוונה לכסלו תשי"ג.

⁵⁶⁹ אינני מתמצא כ"כ בענייני סגנונו ומכתביו של הרה"ר הרצוג ולא ברור לי אם הלשון התקיפה מחייבת שהייתה לו הכרעה ברורה בעצם הדין. ייתכן שאין כאן אלא הדרכה מעשית, שלדעתו חובה לנהוג בכל אופן כהוראת הרבנות הראשית לישראל ואסיפותיה ולא כגדולי חכמי הדור שאינם קשורים לרבנות. לאור מכתביו הנ"ל נראה שאפשרות זו מסתברת יותר.

⁵⁷⁰ כנראה העותק שנשא בארכיון של הרה"ר הרצוג. כפי שאמר לי בדעתו לפרסם בקרוב המכתב הנ"ל ועוד מהחומר.

⁵⁷¹ ייתכן ומסתבר שלהשמטה גרידא לא ראה רמ"כ צורך באישור וייתכן שהרה"ר אישר לו להשמיט בע"פ או במכתב שלא שרד.

הרה"ר עוזיאל, מראשי תנועת 'המזרחי'⁵⁷², פרסם דעתו שיש תוקף מחייב להחלטת האסיפה ודומה שיש עניין מיוחד בדבריו.

בספר משפטי עוזיאל ח"ג סימן כ"ט (מיום י"א חשון תש"ד) הוא עונה על 'מכתבו החוזר' של רימ"ט השואל אחרי שאחד מגדולי הרבנים פרסם קונטרס לקיים הוראתו היחידה לשנות את יום השבת ביפן ליום הראשון "אם יש צורך עוד עכשיו להוכיח ביטול היסודות של הקונטרס י"ח שעות (ש) אחרי שיש כיום נגד עיני רבנינו ספר היוםם וקונטרס י"ח שעות" ו"אם יש צורך להוסיף עוד הוכחות... שלא תהא הלכה שלא למעשה"⁵⁷³.

המשיב הנכבד, שמעיד על עצמו בתשובתו שהיה ממשותפי האסיפה ושאת ספר היוםם ואת קונטרס י"ח שעות הוא לא ראה ואינם במחיצתו, כותב באמצע דבריו "ואני הדל מודה ואומר שידעתי במדע העמוק זה דלה ועניה מאד... ולכן אני נמנע מהגיד דבר או חצי דבר בעצם בעיא זאת של תחילת הזריחה או תחילת הישוב או טבור הישוב לפי המעלות שקבעו התוכנים. וכלל גדול אמרו רז"ל אמור לחכמה אחותי את אם ברור לך הדבר כאחותך שהיא אסורה לך אומרהו ואם לאו אל תאמרהו. אולם מ"מ מצוה עלי כתלמיד היושב לפני רבותיו לחקור בדבריהם.. (כאן בא דיון על זמן תליית המאורות ועוד בעניינים הנוגעים לקו התאריך, והוא משיג על טענות הגר"ד שפירא). ומסקנת המחבר "...נתבררה הלכה זאת כשמלה שכל העולם הישראלי בכל מקום שהוא נמצא שובת את השבת וימי המועד באותו היום ששובתים וחוגגים בארץ ישראל". ובהמשך שכל זה בנוגע לשבת אבל בנוגע לימי החודש מוכרח כן,

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁵⁷² הגרש"י זווין בתארו את ספרו של הרה"ר 'משפטי עוזיאל' כותב (סופרים וספרים, גאונים ראשונים ותשובות, עמ' 214), "נאמן המחבר לשיטתו בספריו הקודמים: בלא משא פנים לא לראשונים ולא לאחרונים. אף בחלק שלפנינו הוא נוהג כך. לא בלבד להקשות אלא אף לדחות. עתים בהוכחות שונות (שיש, כמובן, מקום לישא ולתת בהם) ועתים סתם בשיקול הדעת 'לא מסתבר' או 'לא מחזור' וכיוצא... המחבר מביא שני הפירושים וסותר פירוש רש"י בשלש מילים: "ואין זה מחזור", וכך יש עוד בכמה מקומות. אולם יחס כזה כלפי הראשונים בודאי ש"אינו מחזור". עד כאן מדברי הרב זווין. למרות שהדברים שם הם בעיקרם דברי הערכה, לא יכל שלא להצביע על יחס תמוה זה.

⁵⁷³ לסיומה של פרשה זו עיין בתאריך ישראל עמוד נ"ה ואילך מדברי הגרמ"ד והגר"מ בני הגר"י המספרים שמרן הגר"י 'איים' על רימ"ט שאם ימשיך הפולמוס יפרסם רבים דעתו שלא כדבריו, ובכך מנע מרימ"ט פרסומים נוספים. כך גם בספר 'טהרת מירון' מפי הגרמ"ד שליט"א "אותו ת"ח שהשתתף שם (רימ"ט) רצה לעשות רעש גדול נגד פסקו של החזו"א, ושלח אז אאמ"ר לאותו ת"ח לומר לו שאם לא יסקוט אזי יאלץ להתערב ולחוות דעתו כהחזו"א ואכן עצר את הרעש".

שבלי זה ייצטרכו קידוש החודש נפרד למקומות שתאריך היום שלהם שונה מהתאריך של ארץ ישראל, ומאריך על היחס של כל זה לאחדות התורה והאומה וכו' וכו'.

לעניין השאלה של רימ"ט תשובתו ערוכה: "שאינ צורך ולא ראוי להשיב על קונטרס זה כי הדברים התבררו והתלבנו ונפסקה הלכה למעשה להשוואלים וקיימו וקיבלו אותו רבני ישראל להלכה ולמעשה באין חולק". ועיין שם עוד⁵⁷⁴.

יש להעיר, בעדינות וברמיזה, כי הפיתרון של 'אותו היום ששובתים וחוגגים בארץ ישראל' הוא פיתרון חדש שלא ככל הדיעות שניתנו בעניין. חכמי ישראל שעסקו ב'מדע העמוק' של קו התאריך מיאנו בפיתורו של הרה"ר וכנראה מפני שלא נתברר להם איך קובעים קו תאריך ע"פ ההגדרה הזו. הרי בין אם הקו הוא כדעת החזו"א או ככל אחת מהדעות האחרות ברור לחלוטין שהיום הוא 'אותו היום' בשבוע ובחודש של ארץ ישראל, וכל הנידון הוא איך קובעים את גבולותיו של אותו היום. גם החילוק בין שאלת השבת לשאלת המועדים הוא חילוק חדש שלא עלה בדעת שאר החכמים, ומאותו הטעם. לא ברור אם בכלל ואיך הבין המשיב הנכבד את נקודת הבעיה של קו התאריך ודי לחכימא (וראה עוד בפרק ז').

דעת החזו"א ועוד חכמים על האסיפה

החזו"א באיגרתו להגרא"ז כותב "אבל כיון שבאו הדברים לידי מי שבאו... כמדומה שאין תועלת בדברים". דומה שהכוונה לידי של הרב הראשי הרצוג (ואולי הכוונה לידיהם של עסקני הרבנות). בכתבו שבמצב זה 'אין תועלת בדברים' דומה שהחזו"א מפנה את תשומת הלב לאפשרות ששיקולים חוץ - הלכתיים שונים ישמשו כגורם שיעיב על הבירור ההלכתי⁵⁷⁵.

הגר"ק כהנא זצ"ל בעל 'טהרת בת ישראל' בספרו 'האיש וחזונו' (עמ' עד) מעיד שהחזו"א אף התבטא על האסיפה 'אז דער טאטע שטארבט צובריקווען זיך די

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁵⁷⁴ וראה שם שמייחס הרעיון הזה לכוזרי והמאור ולראב"ד בסוגיין והדברים מתמיהים ומעוררים שאלות קשות מאד. והנה טבעי שההכרעה המוחלטת וההבנה הבהירה מביאות להודאה עמוקה על גודל הזכות, והמחבר משתפך, "ואני מודה לה' שהנחנו בדרך אמת ומנענו מטעות ומכשול בהוראה שהיתה מטילה עלינו אחריות גדולה וכבירה לדורנו ולדורות עולם..."
⁵⁷⁵ ייתכן שנרמזה כאן ביקורת על העובדה שהשוואלים לא חיפשו את פועל ידם של ידיים אלו, וכבר הערנו לעיל שהדבר תמוה מאד. למעשה התשובה ששלח הרה"ר הייתה בניגוד לדעת רוב הנשאלים!

ק'נדער' (=כשהאבא נפטר הילדים משתוללים), כלומר שבחיי מרן הגר"ע זצ"ל⁵⁷⁶ הייתה אימתו מוטלת על אלו שמשכו בחוטי האסיפה. הדברים מבטאים את יחסו למשמעות האסיפה.

מהגר"ד פ. שליט"א שמעתי שהיה בבית החזו"א בשעה שר"מ כשר ביקר אצלו (בשבוע האחרון לחי מרן החזו"א זצ"ל) ונכח בתחילת השיחה ביניהם. ושמע את רמ"כ טוען לחזו"א שבאסיפה היו הרבה רבנים והכריעו שלא כשיטתו, והחזו"א הגיב בשאלה: כמה מהם הבינו את הנושא?.

בהזדמנות אחרת תיאר החזו"א לתלמידו הגר"י ב. שליט"א איך מגיעה שעת ההצבעה ואחד הרבנים פונה לחבירו ושואל 'מה אנחנו מרימים יד, אנחנו לא מבינים בעניין' וחבירו עונה לו 'כולם מרימים ידם גם אנחנו נרים'. שמעתי מהגר"י שליט"א.

בספר 'זכרון שאול' חלק א' - כתבי הגאון ר"ש ברזם זצ"ל (מתלמידי החזו"א המובהקים וחתנו של מרן הגר"י קנייבסקי בעל קה"י) מובאת טענה שנדפסה ב'הפרדס'⁵⁷⁷ לפיה אחרי הכרעת 'בית הדין של גאוני ורבני א"י בראשותו של הרה"ר הרצוג' והוראת האדמו"ר רא"מ מגור זצ"ל, נמצא שדעתו של החזו"א היא דעת יחיד. הגר"ש כותב כלפי טענה זו: "דברים אלו בהחלט בטעות יסודם וברור שהכותב שלא היה אז בארץ ישראל הוטעה ע"י דיעות בעיתונות. אבל האמת יורה דרכו, וכן ביררנו מפי עדים נאמנים, שהרב הרצוג לא דן בעצמו בשאלה זו, אלא מסרה להרב מ. טיקוצינסקי ולפרופ. פרנקל. והאסיפה שנתקבצה ע"י הרב הרצוג לא היתה לה

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁵⁷⁶ נפטר באב ת"ש כשנה לפני כן.

⁵⁷⁷ נכתב שם שהדברים נדפסו בהפרדס של חודש אב. זו טעות סופר והדברים נמצאים בהפרדס לחודש תמוז תשי"ג במאמרו של ר"מ הירשפרונג.

[המאמר שם בא להגן על דעתו של רמ"כ מפני הביקורת החריפה מאד של הרב צימרמן ב'המאור' אדר תשי"ג, ונדפס בחלקו בספר קהת"א הישראלי פרק ע"א, והגיב עליו הרב צימרמן ב'כרם' תשרי תשי"ד הנ"ל. יש להעיר, בזוהרות המתבקשת, כי סגנון הלשון והביטויים שם נראה מאד כסגנונו האופייני של רמ"כ ודומה שיווכח בכך כל מי שישווה הדברים, וכיון שאין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד ניתן לשער כי לפחות חלק גדול מהמאמר נכתב על ידו. בתוך הדברים מציין הכותב שיש לו חיבור בכ"י בעניין קו התאריך ואולי לכשיצא לאור יהיה בו כדי להבהיר עניין זה.

ואגב, במאמר שם (קהת"א הישראלי עמ' 187) כתוב שהאמרי אמת נשאל בשנת תש"ב (!) "היות שנתקבלה ידיעה מגדול אחד שיש להם לשנות יום השביתה ליום ראשון". רצה הכותב להציג לקורא כאילו האמרי אמת נשאל האם לסמוך על החזו"א. ברם מכתב השאלה שקיבל האמרי אמת נכתב ע"י השואל ר' יוסף ליס ביום ה' שלח כ"ד אייר [סיון] תש"א, יום לפני שהגר"י לוויןשטיין כתב את השאלה להחזו"א ואילו תשובת החזו"א הגיעה ליפן באמצע חודש אב. ואכן מכתב השאלה נמצא בשלמותו לפנינו (בגבורי החיל פרק ז' ובקובץ 'לחושבי שמו' סיון תשי"ג) ואין בו שום איזכור שהיה מי שהכריע לשנות. ייתכן אולי ללמד זכות שזו שגגה של תום לב וחוסר ידיעה].

אופי של בית דין, היות ורובם ככולם של המשתתפים לא התמצאו בשאלה זו, והם לבד הודו בזה. גם האדמו"ר מגור זיע"א לא הורה בעצמו בשאלה זו אלא מסרה להרב מ. טיקוצינסקי ולהרב ד. שפירא בעמח"ס בני ציון". וראה שם עוד דברים חריפים על חוסר האחריות כלפי שמיא בפרסום של דברים כאלו, וראויים הדברים להאמר ע"י אותו גאון וצדיק זצ"ל⁵⁷⁸.

וסיכום דבריו בקצרה. רוב המשתתפים לא היו בקיאים כלל בעניין העמום והעמוק של שאלת הקו כולל הרה"ר הרצוג שכינס אותה.

ידוע לכותב השורות כי הדיעה המובעת במכתב הייתה מקובלת על חבריו ורבותיו של הגאון המחבר זצ"ל.

בכתבי תלמידים של הגרמ"ד סולוביצ'יק שליט"א שנדפסו בספר תאריך ישראל (צוין לעיל) ישנה התייחסות דומה לדברי רבני הרבנות הראשית שעסקו בעניין⁵⁷⁹ וכנראה שחלק נכבד מעיקר הביקורת מופנה לאסיפה זו. מסתבר שהדברים שם מבטאים את מבטו של אביו מרן הגרי"ז זצ"ל. בשיחה אחרת לפני בני הישיבה אמר הגרמ"ד במפורש בשם אביו "אאמו"ר הצטער מאד מזה שהכניסו מהרבנות הראשית לחוות דעתם בדבר זה, ואיך הם משווים עצמם להחזו"א להכניס עצמם בזה ולחוות את דעתם" (משיעור חומש של הגרמ"ד שנדפס בספר 'טהרת מירון', עמ' י"ב)⁵⁸⁰.

הגר"ח צימרמן כתב בתגובתו לדברי ר"מ כשר (המאור לב, אדר תשי"ג, עמ' 39), "כל הבית דין של רבים שהביא הרי הם בעניין זה לגבי החזון איש כתלמידים שלא הגיעו להוראה". ומה שכתב 'בעניין זה' כנראה כדי לומר שאין כאן הנושא

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁵⁷⁸ בספר 'ארחות רבינו' ח"ג עמוד קמ"ג כתב הגר"א הורביץ זצ"ל ששמע שהחזו"א הכתיב את נוסח המכתב להגר"ש ברזם זצ"ל.

⁵⁷⁹ "דאחר שהחליטו האסיפת הרבנים שכינס הרב הרצוג להיפך מהחזו"א, התחילו הרבנות הראשית לעשות רעש גדול נגד החזו"א ועשו מזה מחלוקת גדולה בא"י ובאמריקה. ולא הבינו העניינים וכל דבריהם היו עם - ארצות. היחיד שהבין את העניינים היה ר' מיכל טוקצינסקי, אך היה לו בזה מהלך עקום" (תאריך ישראל עמוד נ"ח, מתוך כתבי הגר"א פישל שליט"א משיעור רבו הגרמ"ד סולוביצ'יק שליט"א. מתוך הקשר הדברים דומה שהדברים באים לבטא דעת אביו מרן הגרי"ז זצ"ל. יש להעיר כי הנוסח החריף נמסר בפני תלמידים ומקורבים ונדפס מתוך רשימות פנימיות של השומעים. ואולי טוב שכן, כי חריפות הדברים חשובה להבנה אמיתית ומבט שלם).

⁵⁸⁰ וכעיי' חזר ואמר ב'חומש שיעורי אדר תשע"ב. שמעתי מאחד מתלמידיו ממשתתפי השיעור.

בגדלותם באופן כללי אלא שברור לו שאף הגדולים שבהם לא עיינו והקיפו הענין כהחזו"א⁵⁸¹.

גם המכתב של הרב שמואלסון בהפרדס ניסן תשי"ד (בחיי הרה"ר הרצוג ורימ"ט ועוד מהמשתתפים) נכתב מתוך דיעה כזו. הרב שמואלסון מעיר על שאלת זהות המשתתפים, ומדגיש "ואף הגאון ר' א. ז. מלצר זצ"ל שמתחילה בא להשתתף באסיפה, כשהכיר צורת הדברים הסתלק"⁵⁸². ויבל"ח גם הרב כ"ץ שליט"א מפתח תקוה לא השתתף בהצבעה, ולא היו באותו מעמד אלא אחדים מהרכנים שבלא הכנה ועיון במקורות ההלכה הדרוש להחלטה כזאת שמעו הצעת דברים מפי הרב טוקצינסקי, פלפלו קצת כדרך התלמידים ועמדו למנין. והיה נראה זה כמשחק הילדים או פחות מזה. והיה מובן וברור לכל שאין כאן מקום לדבר על אסיפת חכמי ישראל ומשא ומתן אמיתי בהלכה ועמידה למנין לא מיניה ולא מקצתיה".

שם הכותב לא מוכר ממקום אחר וכמובן שקשה לתת משמעות לדברים אם לא ידוע מי כתב אותם אבל הדעת נותנת שהם דברי אחד מתלמידי החזו"א שכתב ב'שם עט', ודומה שבלי היותו של הכותב מוכר וחשוב בעיני מערכת הפרדס לא

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁵⁸¹ יש להדגיש שבמקור שהיה לפנינו (-מאמר רמ"כ בתלפיות) לא הוזכר הגרא"ז מלצר והפרטים על האסיפה מצוטטים מהיומם.

⁵⁸² ראה בהערה להלן שכן אמר גם הגרי"ד בן הגרי"ז מבריסק, וראה שם לתוספת פרטים.

היו דברים חריפים כאלה נדפסים שם. לעיל הובאה ההשערה המסתברת שהדברים הם פרי עטו של הגרר'י וסרמן, וראה הערה ⁵⁸³.

כמו כן נמסר שהגר'י כהנמן הרב מפוניבז' הגיע לאסיפה והעיר לנוכחים שלא ראוי שיעסקו להכריע בנושא זה, וראה פרטי הדברים בהערה ⁵⁸⁴.

דברי הגר'ש"ז אוירבך זצ"ל

~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁵⁸³ הרב וסרמן הכין להדפסה והעביר לעיונו של הגר'י'ז מבריסק (ע"י בנו הגר'י'ד) חוברת תגובה של תלמיד החזו"א הגאון ר' גדליה נדל זצ"ל לדברי רמ"כ. הגר'י'ז אישר הדברים להדפסה בהשמטות מסויימות ובצירוף הערה שיש להגיב בחריפות על ביאורו של ר"מ כשר בשיטת הרדב"ז. כך שמעתי מפי הגרד"ב ויינטרוב זצ"ל שהוא עצמו הביא את החוברת להגר'י'ד בשעתו וקיבל ממנו אח"כ את תשובת הגר'י'ז. שוב ראיתי בספר פועל ד' מהדורת תש"ע בכרך ג' שכתב הדברים הנ"ל ועיין שם עוד בעניין (הגרד"ב זצ"ל אישר לי שלפי העניין ברור לו שהדברים הם מהגרר'י וסרמן עימו עסק בשעתו בעניין).

בתוך דברי התגובה של הרב נדל היה כתוב, כפי ששמעתי, את שאמר החזו"א לבני ביתו אחרי ביקורו של רמ"כ אצלו, והם דברים חריפים מאד. הר"ק כהנא ב'האיש וחזונו' כבר ציין שהחזו"א התבטא בדברים חריפים ואכמ"ל. התגובה בסוף לא נתפרסמה, וכפי שנמסר לי - מפני שכבר נתפרסמו בזמנו תגובות תקיפות לדברי רמ"כ, ראה ב'המעין' תגובת הרב כהנא שנתפרסמה אח"כ בספרו האיש וחזונו, וראה במאמרו של הגר"ח צימרמן בקובץ 'המאורי' (אמסל, אדר תשי"ג) ובמאמרו השני בקובץ 'כרם' תשרי תשי"ד, וראה במאמרו של ר' חיים אורי ליפשיץ בקובץ 'כרם' תמוז אב תשי"ז שבו ירד לפרטי דבריו של רמ"כ בלשון חריפה מאד. לא ידוע לי היכן ניתן להשיג את דברי הרב נדל זצ"ל וגם בני משפחתו אינם יודעים. תודתי נתונה למי שיוסיף מידע בעניין זה.

⁵⁸⁴ ראה בגנזים ושו"ת חזו"א (ח"א מהדורה שניה) רשימת דברים שנשמעו מהגר'י'ד סולובייצ'יק זצ"ל ר"י בריסק ונתפרסמו באישורו של בנו הגר"ר אברהם יהושע שליט"א 'הרב ז"ל (מרן הגר'י'ז) בשמעו הדבר ויתעצב ויחר לו מאד לאמור, האיך יתכן שהם הפרופסורים יכריעו בשאלת השבת. ויתהלך אנה ואנה ויאמר האם בהצבעה יחליטו על השבת, הולכים להרים ידים על השבת, לו יש כח בידי אז הלכתי שם ובמקל הייתי מפזר את האסיפה. הרב ז"ל הלך ברח' דוד ילין והנה הרב מפוניבז' לקראתו ובשורה בפיו פיזרתי את האסיפה, ומעשה שהי' כך הי', לקחתי מכתבו של החזו"א ונכנסתי למקום האסיפה ואקרא מה לכם פה כי נאספתם האם אי מכם נשאל בהענין, הנשאל הוא יענה ומה לכולכם כאן. וכרגע נדהמו כולם ואף הרה"ר נבהל להשיב כי אמת נכון הוא. ואחד מהרבנים קם והלך. ובתוך כך פוזרה האסיפה. ישר כח ישר כח אמר לו הרב ז"ל אני חושב עתה האיך לפזר האסיפה ישר כחך. ע"כ. - 'אחד הרבנים' שהוזכר ברשימה - ידוע לי שהכוונה להגר'י'ז מלצר זצ"ל שהגר'י'ד סיפר בדבריו אלו שעזב האסיפה אחרי דברי הגר'י' כהנמן, וכעין שכתב גם הרב שמואלסון במכתבו.

[שמעתי בשם הגר'י' שרימ"ט הגיב להרב מפוניבז' שהוא נשאל בעניין והדבר מוטל עליו, והרב דפוניבז' העיר שלאחרים אין את התשובה הזו. וכן שכשסיפר הדברים להגר'י'ז קרא עליו 'חזית איש מהיר במלאכתו'. העירוני שהעובדה מהרב מפוניבז' כבר נדפסה ב'המבשר' כ' אלול תשי"ע (או תשי"ט) במאמר שנתפרסם ליום השנה של הרב דפוניבז' ע"י תלמידו הר"ג קרלנשטיין שליט"א].

והנה מתאור האסיפה ע"י הרב זיון ורימ"ט נראה שלמעשה המשיכה האסיפה אח"כ ואף הסיקה מסקנות, וכנראה אחרי שהרב מפוניבז' ואחד הרבנים' הלכו מהמקום חזרו המשתתפים לדון בדבר.

יש חשיבות מיוחדת לדברי הגרש"ז אורבך, מתלמידי הגרא"ז מלצר זצ"ל ומחכמי ירושלים שהובאו מפי השומע בספר תאריך ישראל "דחכמי ירושלים (דהיינו הגרא"ז מלצר זצ"ל והגרי"מ טוקצינסקי זצ"ל ובעמח"ס שו"ת בני ציון זצ"ל והגרי"א הרצוג זצ"ל⁵⁸⁵) אינם בעלי דיעה בענין זה לחלוק על החזו"א, שהרי זה לא היה סוגיא של ר' איסר זלמן זצ"ל וגם הבני ציון לא היה מומחה כדי לחלוק על החזו"א בזה" ע"כ (תאריך ישראל עמ' נ"ה והובא לעיל בפרק ט', ועיין שם למסקנת הגרש"ז להלכה). יש כאן דוגמא מיוחדת לעדינות ההבעה בלי לוותר על דיוקם של דברים. ובספר הליכות שלמה תשרי (עמ' ע', ע"פ 'רשימות' מבני המשפחה וגדולי התלמידים) "והיה רבינו מספר שבאסיפת רבנים שנתכנסה בענין זה בירושלים (תשרי תש"ב) כשהחלו לדון נענה רבו הגרא"ז מלצר ז"ל: אודה ולא אבוש שאיני בקי בטיב הענין ואיך אוכל לדון בו. ורק לאחר שקם הגר"י מרצבך ז"ל שידיו היו רב לו בחכמה זו והסביר כל פרטי הענין עד שהיו הדברים מחוורים כשמלה לכל המשתתפים - המשיכו בדיונם". ע"כ. ויש להעיר. פתח בהגרא"ז וסיים ב'כל המשתתפים', וכפי הנראה - אחרון עיקר (שרובם לא היו בקיאים בטיב העניין והוצרכו לבאוריו של הגר"י מרצבך, וראה עוד מדברי הגרש"ז זצ"ל דלהלן).

ושוב שמעתי מח"א ששמע מהגר"ש אורבך שליט"א שאביו הגרש"ז זצ"ל אמר שרוב אלו שעסקו בשעתו בעניין קו התאריך לא הבינו הנושא כלל⁵⁸⁶.

סיכום ומסקנה

מתוך הדברים נתברר לנו.

נתפרסמו שיבושים בעניין משתתפי האסיפה, ולמעשה בעל הר צבי לא השתתף בה כלל, וכן על הגרא"ז מלצר זצ"ל העידו שעזב האסיפה באמצע, וראה הפרטים המדויקים בדברינו.

מטרת האסיפה, כפי הנראה מדברי מכנסיה וראשיה, לא היתה כלל להכריע בשאלת קו התאריך. במכתב שמביא את דעת מכנס האסיפה הרה"ר הרצוג מבואר שהוא לא בא לעסוק בעצם הענין וב'בירור גוף השאלה מצד מהותה' אלא על ההנהגה

מקורות והערות

⁵⁸⁵ מהקשר הדברים שם נראה שהגרש"ז פירש השמות, ועיין שם.

⁵⁸⁶ ובספר גנזים ושו"ת חזו"א (עמ' ע"ד) ששמע מהגר"ש אורבך שליט"א שאביו הגרש"ז זצ"ל אמר "שרוב המשתתפים באסיפה לא שהם רק לא היו בסוגיא אלא לא ידעו כלל מה הנידון". והם הם הדברים.

למעשה של אלו 'שאינ' להם ידיעה ברורה בגוף הדבר'⁵⁸⁷, כיצד עליהם לנהוג בראותם שהדעות חלוקות, ונראה שרק בזה דנו והחליטו באסיפה. וכן בהמשך השנים כתב שאין לו הכרעה לגוף הנושא ולדעתן הדבר מוטל בספק. מגדולי החכמים העידו שרוב המשתתפים באסיפה לא היו בקיאים בעניין. האסיפה אכן לא הכריעה דבר בשאלת מקומו של קו התאריך, וקביעתה הייתה רק שבמצב של חילוקי דעות כאלו ומן הספק אין לשנות הנהוג ביפן, ובודאי שלא הוכרע כרימ"ט.

הראנו שכמעט כל משתתפי האסיפה שדעתם ידועה לנו לא ראו את החלטתה כמחייבת, והסיקו איש איש כדעתו בלי להתחשב בהחלטת האסיפה. החזו"א הגרי"ז ועוד מגדולי החכמים לא ראו את האסיפה כבעלת משמעות כלל, וראה לעיל מדבריו הנוקבים של הגרש"ז אוירבך, והחזו"א והגרי"ז אף ביקרו בחריפות רבה את מעמד האסיפה.

הגרא"ז מלצר במכתב בכתב ידו שנכתב ימים ספורים לאחר האסיפה אינו מזכיר אותה כלל ומסיק לדינא שלא כהחלטת האסיפה⁵⁸⁸. דומה שמסקנת הדברים אחת היא: לא הייתה אסיפת רבנים שבאה להכריע את מקום קו התאריך, ובודאי שלא הייתה מעולם החלטה של אסיפת רבנים בעניין. בודאי ובודאי שלא הייתה החלטה כשיטתו של רימ"ט.

אם ירצה אדם הכרעתה של אסיפת רבנים דווקא הרי נראה שאין לו אלא להצטרף למסקנתו - תקותו של רימ"ט (תלפיות ג חוברת ג-ד, ניסן תש"ח) "שכדאי היה שיוחלט דבר שכזה ע"פ אסיפת רבנים יותר מורחבת (מודגש במקור) ויותר מקיפה, ששם ישמעו הרבנים את הדעות המנוגדות בכל נימוקיהם ואחר ידונו יכריעו ויחליטו".

ברוך רחמנא דסייען

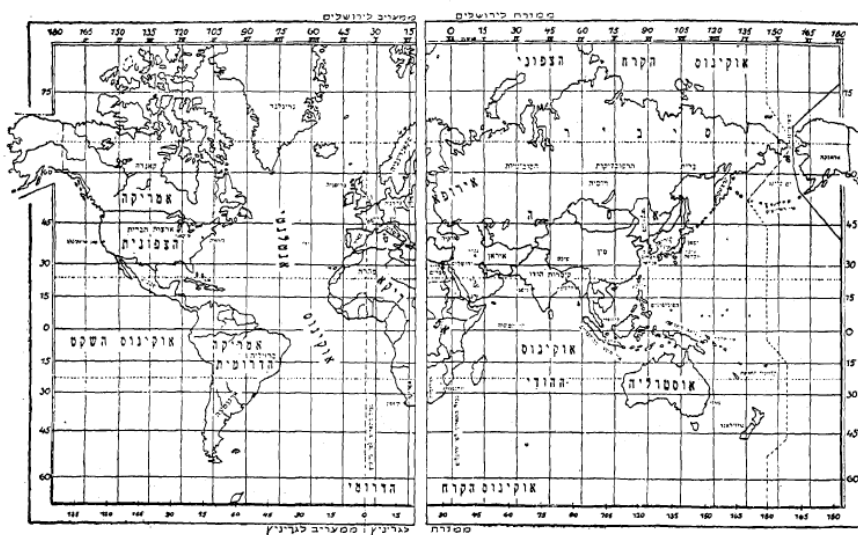
~~~~~ מקורות והערות ~~~~~

⁵⁸⁷ ושם ש'לדעתינו' (הרה"ר הרצוג והכותב הרב זיו) 'כשרואים הם דיעות חלוקות א"א להם לשנות מחשבונו הקבוע, ובפרט שהיום הראשון שפוגעים בו הוא היום לפי חשבונם הקודם' זו, כמובן, דיעה נכבדה וחשובה אך אין היא סותרת לשום הכרעה העוסקת בבירור גוף השאילה מצד מהותה.

⁵⁸⁸ דעתו במכתב זה שהעיקר לדינא שהוא ספק גמור ומעיקר הדין אסור לנמצאים ביפן לאכול בשני ימי הספק (ולעניין מעשה כיון שיש סכנת חיים בצום של יומיים יאכלו ביום השני פחות מכשיעור כדין חולה מסוכן). וראה הדיון בדעת הגרא"ז להלכה (וב פרסומים שונים שנדפסו בשמו) במאמרנו במילואים לפרק ג'.

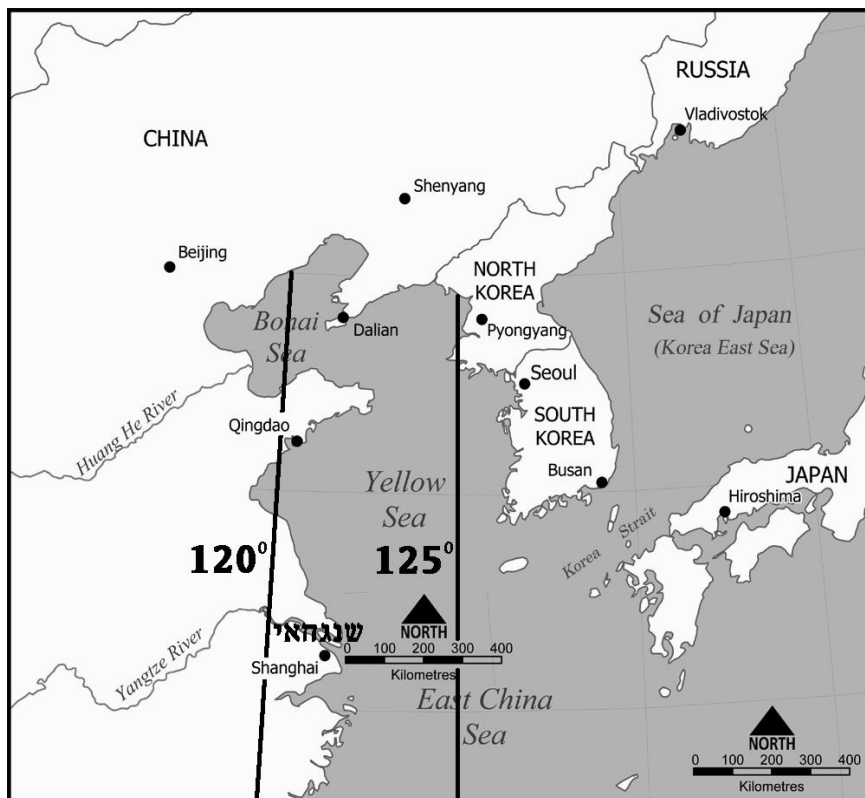
נספח: מפות שונות וצילומי מכתבי שו"ת

קו התאריך שבספר היוםם להגרי"מ סוקצינסקי

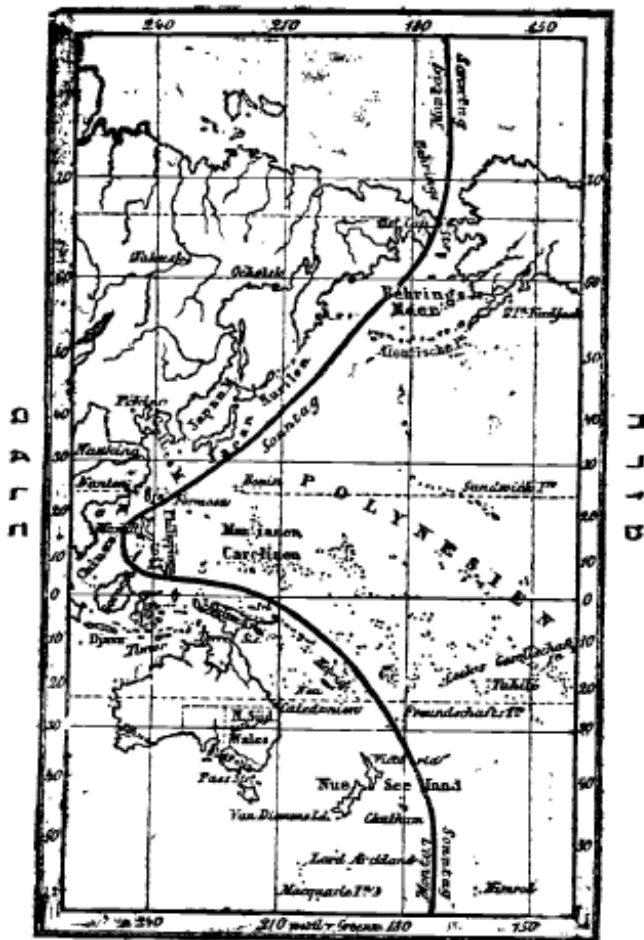

מפה מעודכנת של איזור שנחאי ויפן

120 מעלות מגריניץ' הן קרוב ל-85 מעלות ירושלים הנמצאת 35,14 למזרח גריניץ'
 חוף שנחאי הוא כ-87 מעלות למזרח ירושלים

צ פ י נ

ד. ר. י. ש.

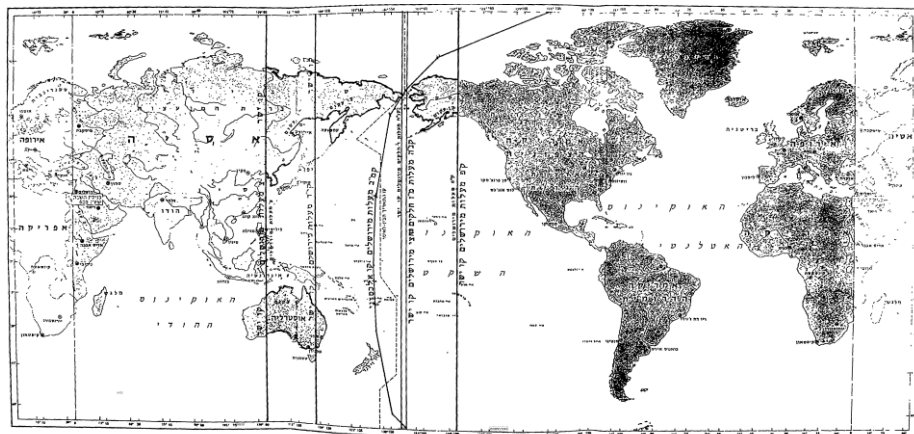
קוי תאריך שונים מתוך אנציקלופדיה 'אוצר ישראל' ערך יום
 נדפסה בני"י אחרי שנת תרס"ז (-1907)
 חקו הבינ"ל במפה זו דומה לקו המופיע בספר דברי חכמים

קו היום (מריאן) לפי דעות שונות

קו תאריך שונים מתוך ספר 'קו התאריך בכדור הארץ'

קו התאריך בכדור הארץ (בסל), תוצאה אישית של סגור שם להודעת פיי הכנת אזור התחנה

מפות כדור הארץ של חכמי התכונה הקדמונים
מפת כדור הארץ ששורטטה ע"פ מפה משנת 1452 למנינם (-שנת רי"ב)
 במפה זו ירושלים היא במרחק 90 מעלות מקצה המזרח
 ייתכן ש'בעלי המחקר' שהביא הרז"ה נקטו כשיטה זו

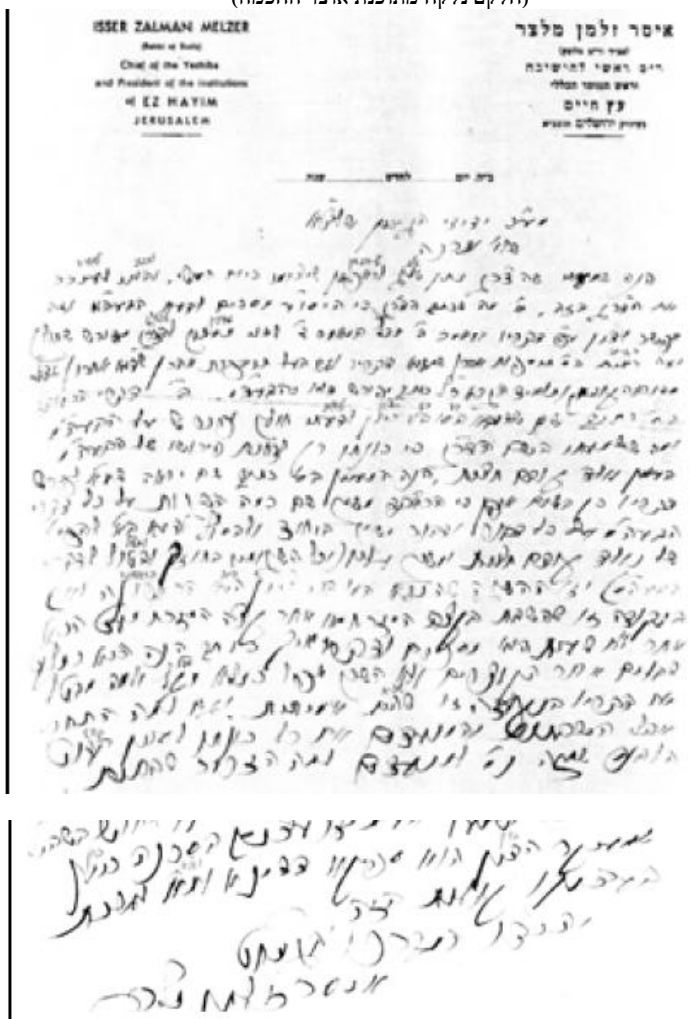

מפת כדור הארץ ע"פ בטלמיוס שנדפסה בשנת 1511 למנינים (שנת רע"א)
 במפה זו ירושלים היא במרחק כ-114 מעלות מקצה המזרח
 הרבה מחכמי ישראל ציינו מרחקי מקומות ע"פ ספרי בטלמיוס

צילומים מתוך מכתבי השו"ת בשאלת יפן

(חלקם נלקח מתוכנת אוצר החכמה)

העמוד הראשון והסיום ממכתבו של הגרא"ז מלצר להחזון איש
המכתב נדפס בספר פשר חזון על קונטרס י"ח שעות
(צילום ארבעת עמודי המכתב בכ"י הגרא"ז פורסם בכתב עת 'דאצ'ה' גליון 100)

[illegible]

ההתחלה ממכתב השאלה של הגר"י ליס לבעל אמרי אמת (מספר גבורי החיל)

[illegible]

ההתחלה ממכתב התשובה של בעל בני ציון שנשלח להרב לים ע"י הגר"ז שטיצברג